

VAKIFLAR

Dergisi

XXIV

VAKIFLAR Dergisi

XXIV. Sayı

ISBN 975-19-0900-7

Fiatı: 200.000 TL. KDV Dahil / 20 \$

SAHİBİ
Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Fadil ÜNVER

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
İbrahim ATEŞ

İNCELEME KURULU
İbrahim ATEŞ
Prof.Dr.Bahaeddin
YEDİYILDIZ
Prof.Dr.Refet YİNANÇ
Dr.Mehmet ÖNDER
Mehmet NARİNCE

TEKNİK YÖNETMEN
Sadı BAYRAM
Mehmet NARİNCE

TASHİH
Hüseyin BAŞKAYA

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir ve beyanlardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas edilebilir.

Ön Kapak

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1682 tarihli silsilenâmenin baş sayfa tezyinatı.

(Foto: Sadı BAYRAM)

Arka Kapak

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan silsilenâmenin son sayfası Bu sayfada Sultan IV. Murad, Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmed'in minyatürleri ile ressam Hüseyin'in mührü bulunmaktadır.

(Foto: Sadı BAYRAM)

Telefon (Ankara)

311 34 63 - 324 48 16 / 233-238

BASILDIĞI YER:

TİSAMAT Basım Sanayii

Tel: 418 10 19

ANKARA 1994

İÇİNDEKİLER

Dr.İbrahim ATEŞ

Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri.....5

Sadı BAYRAM

Silsile-nâmeler ve İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Bulunan 1598 Tarihli Zübdetü't-Tevarih.....51

Doç.Dr.Hasan YÜKSEL

Kafkas Göçmen Vakıfları..... 117

Dr.Ali ÖNGÜL

Tarih-i Câmî-i Nuruosmânî.....127

Yrd.Doç.Dr.İnciKUYULU

Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii (Ödemiş/İzmir).....147

Deniz AYDA

XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramiklerinden, Ördek Başlı Testiler.....159

Yıldırım ÖZBEK

Son Dönem Osmanlı Medreselerine Bir Örnek: Şihli Hamidiye Medresesi 165

Erol YURDAKUL

Amasya-Yolpınar (Hakala-Kağla-Kağala) Köyünde Bulunan İslamî Yapılar.....177

Dr.Saim SAVAŞ

Tokat'ta Hoca Sünbül Zaviyesi.....199

Yıldırım ÖZBEK

Şeyh Hacı İbrahim Tekke Veya Manzumesi.....209

Yrd.Doç.Dr.Ali BAŞ

İnay Köyü Manzumesi.....221

Fatih MÜDERRİSOĞLU

Bir Osmanlı-Türk Şehri Olarak Belen.....237

Doç.Dr.Nusret ÇAM

İslâm'ın Sanata ve Mimâriye Bakışı.....273

Dr.Mehmet İBRAHİM

Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi.....291

Doç.Dr.Hüseyin MEMİŞOĞLU

Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname.....307

ÖNSÖZ

Millî birlik ve bütünlüğün temsilcisi olan vakıfların, ülkemizin sosyal ve kültürel hayatında derin izleri bulunmaktadır. Yurdumuzun tapu senetleri hüviyetindeki vakıf âbide ve eski eserlerimizin sayısı 7.600 civarındadır. Bu eserleri gelecek nesillere olduğu gibi aktarmak bizim aslî görevlerimizin arasındadır.

1993 yılında 221 eser restore ederek 184 milyar lira harcanmıştır.

1994 yılında tasarruf tedbirlerine rağmen 140 eser üzerinde çalışmaya başladık ve tahminen 261 milyar lira harcayacağız.

Bütün bunların yanında Mimar Sinan tarafından inşa edilen meşhur Üsküdar Atik Valide Külliyesi'ni bir Restorasyon Eğitim Merkezi durumuna getirmek için çalışmalara başlamış bulunmaktayız. Bu eğitim merkezinde, her türlü eski eser onarımının yapılacağı gibi; ahşap, maden, çini, sedef, kalemişi, mermer, taş ileri modern laboratuvarlarında incelenerek, taş hastalıkları üzerine önemli deneyler yapılacak ve alınacak sonuçlara göre restorasyon hizmetleri yapılacaktır. Bu konuda geniş bir araştırma işine girmiş bulunuyoruz. XXI. yüzyılın bütün teknik verileri bu merkezde bulunacaktır. Bu merkeze uluslararası bir hüviyet kazandırılarak, yurt dışında bulunan Türk eserlerinin restorasyon hizmetlerine de talip olacak ve yurt dışı eski eser müteahhitlik hizmetleri birimi kurulacaktır.

Ayrıca bir proje bilgi bankası kurularak her akademik kuruluşun proje ihtiyacını giderme yolunu açmış olacağız.

Halen Kıbrıs'ta 14 eski eser üzerinde restorasyon hizmetlerimiz devam etmektedir. Hoca Ahmed Yesevî Türbesi restorasyonumuz Yesi şehrinde yine devam ediyor.

Bosna-Hersek'te bulunan Türk eserlerinin bir kısmı ile Mostar Köprüsü restorasyonunun yapılması için gerekli girişimler Dışişleri Bakanlığımız tarafından yürütülmekte ve bu konuda bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkmak üzeredir.

Bütçe imkanları elverdiği takdirde 1995 yılında iki ayda bir halkın anlayabileceği seviyede bir dergi çıkararak, faaliyetlerimiz hakkında kamu oyunu aydınlatacağız.

Görülüyor ki; Vakıflar Genel Müdürlüğü 2000'li yıllara çok iyi hazırlanmıştır.

Kültür, milletleri ayakta tutan öğelerin en başında gelen unsurlardan biridir. Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder **Atatürk**; "...Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça bütün Türk çocukları kendileri için lazım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir" demektedir. Biz de bu istek ve arzu ile Vakıflar Dergisi'nin XXIV. sayısını hazırladık...

Elinizde bulunan XXIV. sayımızda 15 yazarımızın millî kültürümüze ait önemli ilmi makaleleri bulunmaktadır. Değerli katkılarından dolayı kendilerine teşekkür ederken dizgi ve düzenlemesini yapan mesaf arkadaşlarım ile, baskıda emeği geçen Tisamat Matbaasını kutlar, başarılarının devamını dilerim.

Fadıl ÜNVER
Vakıflar Genel Müdürü

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN YAPILDIĞI GÜNDEN BU YANA GEÇİRDİĞİ GENİŞLETME GİRİŞİMLERİ

Dr.İbrahim ATEŞ

Diyaret İşleri Başkanlığı'nın yeni ve yararlı girişimlerinden biri olan "Câmilers Haftası" münasebetiyle kaleme aldığımız bu mütevazi makalemizde Asr-ı Saâdet'de yapılan mescidlerle Haremeyn-i Şerifeyn'in ikincisi olan Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi yolunda atılan adımları gözden geçirmeye çalışacağız. Ancak bundan önce; kısaca bu mescidin yapımına değinmede de fayda mülahaza ediyoruz.

İslâm dünyasının dört bucağında yüzyıllardır yapılagelen ve sayısı yüzbinleri aşan çeşitli tip ve ebattaki câmi' ve mescidlerin ilk nüvesi olan Mescid-i Nebevî'nin yapımında sahabelerle birlikte Hz.Peygamber (S.A.V.) de bizzat çalışmıştır. Başlangıçta uygulanan yapı tarzı, kullanılan malzeme ve düşünülen hacim yönünden mütevâzi bir şekil ve ebatta meydana getirilen bu mescid, daha sonraki yıllarda zaman zaman vâki müdahalelerle genişletilerek bazı ilavelerde bulunulmuştur. Bu genişletme çalışmalarında, Müslümanların Hz. Peygamber (S.A.V.)'e olan sonsuz sevgi ve saygılarıyla, her geçen yıl artan ihtiyaçlar önemli etken olmuştur. Önceleri mescidin dışında olan Hücre-i Nebeviyye¹, bilahare 88 H. (707 M.) yılında Emevî Halifesi Velid bin Abdülmelik'in Medine Valisi olan Ömer bin Abdülaziz tarafından mescidin içine alınmıştır. Böylece beş vakit namazların yanında gerek Hz. Peygamber (S.A.V.)'i ziyaret etmek, gerekse Peygamberimizin minberi ile kabri arasındaki Ravza-i Mutahhara'da ibâdet ve zikir-i Hak etmek amacıyla artan izdihamı gidermek için mescidin daha sonraki yıllarda birkaç defa genişletilmesi yönüne gitmek zorunlu olmuştur.

Mekke-i Mükerrreme'deki Kâbe-i Mu'azzama'nın çevresindeki Mescid-i Harâm'dan sonra Müslümanların gönlünde ikinci derecede seçkin yeri olan bu mescid; konum, şekil ve muhtevâ bakımından daha sonra yapılan câmi ve mescidlere büyük ölçüde örnek olmuştur. Diğer taraftan

Hz.Peygamber (S.A.V.)'in Medine-i Münevvere'ye ulaşmasını takip eden günlerde ilk iş olarak bu mescidi yapmış olmasını göz önünde bulunduran devlet büyükleri, daha sonra kurulan şehirlerde ilk iş olarak câmi yapmayı gelenek haline getirmişlerdir. Yapılan câmi veya külliyyenin çevresinde yer alan mektep, medrese, dâruşşifa, kütüphane, imarethane, çeşme, hamam ve benzeri ilmî ve içtimâî tesislerle kurulan yeni şehirlerin temelini atagelmışlerdir. Şehrin kuruluşunda ilk nüve olan câminin çevresinde yapılıp, gecenin karanlığını gideren ayın çevresindeki parlak yıldızlar gibi, yöre halkını aydınlatarak inanç, düşünce, sosyal hayatlarında önemli rol oynayan bu tesislerin çevrelerinde ise evlerle işyerleri yapılmıştır.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN YAPILIŞI:

Milâdî 622 yılının sonbaharında Mekke'den Medine'ye göç eden Hz.Peygamber (S.A.V.), arkadaşı Hz.Ebubekir'le birlikte Sevr Mağarasında üç gece kalmış ve 10 günlük yolculuktan sonra 20 Eylül 622 M. tarihine denk gelen Rebiulevvel ayının 20.gününde Medine yakınındaki Kuba'ya ulaşmışlardır. Medine'ye geçmeden önce burada kısa bir süre² kalmış ve bu arada

1. Önceleri Hz.Aişe'nin odası iken bilahare Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ve daha sonra Hulefâ-i Râşidin'den Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer'in defnedildiği mübârek yerdir.
2. Hz.Peygamber (S.A.V.)'in Kuba'da kaldığı süre hakkında değişik rivayetler vardır. Şeyh Mahmud Hudari Bey "Nuru'l-Yakîn" adlı eserinin 85. sayfasında bu sürenin bir kaç gece olduğunu ifade etmektedir.

Abdusselam Harun'a ait "Tehzîbu Sîret-i ibni Hişam" adlı eserin I. cildinin 125. sayfasında, söz konusu sürenin Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe olmak üzere 4 gün olduğu belirtilmektedir.

İbrahim Rifat Paşa'nın "Mir'âtü'l-Haremeyn" adlı eserinin I. cildinin 460. sayfasında bahse konu sürenin 10 gün olduğu ifade edilmektedir.

Halebli ve Şâfi mezhebinden olan Ali bin Burhaned-din'in "Sîre-i Halebiyye" diye bilinen "İnsânü'l-uyûn fi-

Kur'an-ı Kerim³'de takvâ üzerine olduğu bildirilen Kuba Mescidi'ni⁴ tesis etmiştir.

Daha sonra Medine'ye ulaştığında, Halid bin Zeyd Ebû Eyyüb El-Ensârî'nin evinde ağırlanarak burada yaklaşık yedi ay kadar kalmıştır. Ebu Eyyüb El-Ensârî'nin Beni'n-Neccâr Mahallesi'ndeki evinin önünde devesinin çöktüğü yeri mescid yapmak isteyen Hz. Peygamber (S.A.V.), burayı sahipleri olan Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetim çuktan 10 dinara satın almıştır. Önceleri hurma kurutmak için kullanılan bu yer, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in emriyle eski kalıntılardan arındırılıp üzerindeki hurma ağaçları kesilmiş ve câminin yapımına başlanılmıştır. Duvarları kerpiç, sütunları hurma ağacından yapılan Mescid-i Nebevî'nin tavanı hurma dalı ve yaprağıyla örtülmüş, kapısının sögeleri taştan yapılmıştır. Duvar temelleri yaklaşık üç arşın⁵ derinliğinde olup, taşla yapılmıştır. Yüksekliği normal insan boyundan biraz fazla, boyu güneyden kuzeye 70 arşın (33.60 m.) ve eni 63 arşın (30.24 m.) olan bu mescidin yapımında fiilen çalışan Hz. Peygamber (S.A.V.) böylece sahabeleri çalışmaya teşvik etmiştir. Mescidin yapılış esnasında sahabeleriyle birlikte: "*Ahîret hayrından başka hayır yoktur. Allahım Ensarla Muhacirlere rahmet et.*" anlamında şu beyiti eşsiz bir uyum ve vecd içinde söylemiştir:

اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ
فَارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ

Kible tarafından üç revakı ile bir alanı ve üç kapısı olan bu mescidin yanında ve ona bitişik olarak Hz.Peygamber (S.A.V.) için iki oda yapılmıştır. Üzerleri hurma dallarıyla örtülen odalardan biri Hz.Peygamber (S.A.V.) zevcelerinden Zem'a kızı Sevde'ye, diğeri de Hz.Aişe'ye ait idi. Sahabelerden bir kısmının evleri de Mescid-i Nebevî'nin çevresinde idi. Doğu tarafında Ebu Eyyüb El-Ensârî ve Osman bin Affân'ın evleri bulunuyordu. Güney tarafında Hz. Ömer'in evi, bunların batı tarafında ise Hz. Peygamber (S.A.V.)'in amcası Hz.Abbas'ın evi, batı tarafında Hz.Ebubekir'in evi, kuzey tarafında ise Hz.Abdurrahman bin Avf'in evi bulunuyordu. Bilahare yapılan genişletme girişimleri ile bu evlerin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Hastalandığında Hz.Aişe'nin odasına geçen Hz.Peygamber (S.A.V.), refik-i âlâ'ya intikal edince, bu odaya defnedilmiştir. Bundan iki yıl üç ay sonra vefat eden Hz. Ebubekir ile, ondan on yıl sonra vefat eden Hz. Ömer de bu odada toprağa verilmiştir.

Mescidin kiblesi önce Kudüs'e doğru kuzey tarafında olup, Medine'de yaklaşık on yedi ay kadar geçirdiği süre içinde bu tarafa yönelerek namaz kılan Hz.Peygamber (S.A.V.) ve Sahabeler, kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi emredildikten sonra Kâbe-i Mu'azzama'ya yönelmeye başlamışlardır. Böylece Mescid-i Nebevî'nin kiblesi güney tarafına

çevrilerek, önceleri güney tarafında bulunan kapısı kapatılmış, buna karşılık kuzey tarafında bir kapı yapılmıştır.

Hicretin 7. yılının başlarında Hayber Gazvesinden dönen Hz. Peygamber (S.A.V.), mescidi doğu, batı ve kuzey taraflarından biraz genişleterek kare haline getirmiştir. Böylece her kenarı 100 zirâ' (yani yaklaşık 50 m.) olup 2475 m² lik bir alana sahip olmuştur.

Hicretin birinci yılında belirtilen şekilde sade ve mütevazi bir şekilde yapılan Mescid-i Nebevî, günümüze kadar küçüklü büyüklü bir takım genişletme ve onarım çalışmaları geçirmiştir. İki ikinci halife Hz.Ömer (R.A.) zamanında başlayan ve sonu bugünkü Suudi Arabistan Kralı Fehd bin Abdülaziz tarafından gerçekleştirilen sözkonusu çalışmalar, Kâbe-i Mu'azzama dışında dünyada hiç bir esere gösterilmeyen eşsiz bir ilgi ve itina ile yürütülmüştür. Kur'an-ı Kerim⁶ ve hadis-i şeriflerde yer alan buyruk ve teşviklerden ilham alan Müslümanlar, başta Mescid-i Nebevî olmak üzere yaşadıkları yerlerde yapılan câmi ve mescidlerin yapım, bakım ve onarımında pay almak için yarış yaparcasına akın etmişlerdir. Bu gaye ile kurdukları sayısız vakıflar yoluyla, milyarları aşan değerlerde mal varlığını câmi, mescid ve namazgah gibi mabedlerin hayatietini devam ettirmeye kaynak bırakmışlardır. Yapılan veya yenilenen her mescidin bir cennet sarayına denk olacağı inancıyla, bir duvarında bir taşı, tuğlası veya harcında bir damla emek teri olacak kadar dahi olsa katkıda bulunmaya gayret göstermişlerdir.

İman ve irfan gücüyle başlatılıp, im'ân ve irfanla yürütülen bu şuurlu gayret ve hareket sayesinde dünyanın dört bucağında yükselen kubbeleri ve gökdelen minâreleri ile dikkatleri üzerine çekecek nitelikte incelik ve zerafette olan onbinlerce câmi ve mescid, İslâm mimarisinin ölümsüz eserleri olarak yıllardır büyük bir ihtişamla ayakta durmaktadır. Bunların başında ise Mescid-i Nebevî

sîreti'l-emîni'l- me'mûn" adlı eserinin I. cildinin 59. sayfasında ise bir rivayete göre 4 gece olduğu nakledildikten sonra, **Buhârî**den nakledilen başka bir rivayete göre 10 küsur gece olduğu belirtilmektedir. Aynı eserde İbni Ukbe'nin rivayetinde bu sürenin 22 gece olduğu, Hüda ve **Sahih-i Müslim**'deki rivayete göre ise Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Kuba'da 14 gün kaldığı belirtilmektedir.

3. Bu hususla ilgili olan âyet-i kerime Tevbe Süresinin 108. âyeti olup, me'âlî şöyledir: "...İlk gününden beri Allah'a karşı gelmekten sakınmak için kurulan Mescidde bulunan daha uygundur. Orada, arınmak isteyen insanlar vardır. Allah arınmak isteyenleri sever."
4. Şeyh Mahmud El-Hudari Bey, **Nuru'l-Yakîn**, s.85 16. Baskı, 1960 Kahire.
5. Bir arşın 48 cm. dir.
6. Bu hususla ilgili âyet-i Kerimelerden biri Tevbe Süresinin 18. âyeti olup, me'âlî şöyledir: "Allah'ın mescidlerini sadece, Allah'a ve âhîret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve ancak Allah'tan korkan kimseler onarır; işte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler..."

gelmektedir. İslâm dünyasının geçirdiği değişikliklerle olayların bu mescide yansıdığı ilk bakışta görülmektedir. Öyle ki, geçen yüzyıllarda İslâm ülkelerinde beliren değişik mimarî usul ve uygulamaların üstüste gelip girift görünüm arzeden etkileri izlenmektedir.

Türk-İslâm mimarisinin dâhi üstadı Mimar-başı Koca Sinan'ın düşündüğü muhteşem onarım ve genişletme plânının yanında, Mısır sanatının şaheseri olan mihrâb işlemeciliği göz kamaştırarak güzellikteki hat ve tezhib ürünleri ile başdöndürücü incelikteki Türk ve Acem halıcılığının eşsiz ürünleri hemen hissedilen hususlardır. Bugünkü hali ile İslâm mimarî, tezyini ve el sanatlarının gelişme, tekâmül ve terakkisine tanıklık eden Mescid-i Nebevî'nin evsaf ve özelliğini böyle mütevazi bir makalede dile getirmek mümkün olamayacağından bu hususu okuyucularımızın Mescid-i Nebevî'yi ziyaretlerinde tetkiklerine tevdi ediyoruz. Zira hiç bir zaman duymak görmek gibi değildir.

MESCİD-İ NEBEVÎ'DE YAPILAN GENİŞLETMELER:

1. İkinci halife Hz.Ömer (R.A.) döneminde yapılan ilk genişletme:

Çığ gibi büyüyüp gelişen İslâm Devletinin sınırlarının genişlemesi ve her geçen gün Müslümanların sayısının artması sonucu, Mescid-i Nebevî'nin ihtiyacı karşılayamayacak hale geldiğinden genişletilmesi zorunlu olmuştur. Zira Mescid-i Nebevî, Namaz ibadetinin edâ edildiği yer olma gibi ana fonksiyonunun yanında, Müslümanların önemli konuları görüşmek üzere toplandıkları, çeşitli hususları tartışıp sonuçlandırmak üzere bir araya geldikleri ve ilim öğrendikleri bir merkez idi. Gerek ibadet, gerekse bu gibi işlerde Mescid-i Nebevî'nin Medine halkı ile Hz.Peygamber' (S.A.V.)'i ziyarete gelen Müslümanların hepsini kapsayacak kadar büyük ve geniş olmadığını gören Hz. Ömer, yapılışından 17 yıl sonra Hicretin 17. yılında o günün ihtiyacını karşılayacak nisbette, küçük çapta bir genişletme yapma cihetine gitmiştir (Bkz. belge 14). Mescidin güney tarafından 5 metre, batı tarafından 10 metre ve kuzey tarafından 15 metre ilave yapılan bu genişletme, tıpkı Hz.Peygamber (S.A.V.) zamanında yapılan sadelik ve asil yapı şeklinde olmuştur. Doğu tarafından hiç bir ilave yapılmayan bu genişletmede, ikisi doğu, ikisi batı ve ikisi de kuzey tarafından olmak üzere kapı sayısı 6'ya çıkarılmıştır. Güney tarafından yapılan ilave ile Hz.Abbas bin Abdülmuttalib'in evi mescide alınmıştır. Hz.Ömer Döneminde gerçekleştirilen bu genişletmede Mescid-i Nebeviyye'ye yapılan toplam ilave 110 m² olmuştur.

2. Üçüncü halife Osman bin Affân (R.A.) zamanında yapılan genişletme ve tadilat:

Hız.Ömer zamanında yapılan küçük çaptaki belirtilen basit genişletme girişiminden 12 yıl son-

ra 3. halife Hz.Osman'ın zamanında hicretin 29. yılında ikinci genişletme girişiminde bulunulmuştur (Bkz. belge 14). Toplam olarak 496 m² civarında olan bu genişletmede yapı malzemesinde de değişiklik yapılmıştır. Mescidin güney, batı, kuzey ve doğu taraflarında yapılan birer revakin yanında, duvarları taş ve kireçle yapılmıştır. Daha önce hurma ağacından yapılmış olan sütunlar da taşlardan yapılmış olup bu taşlar, kurşun ve demirle birbirine kenetlenmiştir. Sütunların dış kısımları ise kalem işiyle tezyin edilmiştir. Hurma dalları ve yapılarıyla örtülü olan tavanı ise sâc ağacı⁷ ile kapatılmıştır. Kapıları Hz.Ömer dönemindeki gibi altı adet olarak, olduğu gibi bırakılmıştır. Ancak daha sonra bu kapılardan kuzey tarafından iki tanesi kapatılmış ve Sultan Abdülmecit döneminde yapılan onarıma kadar bilinen dört kapı kalmıştır. Sultan Abdülmecit döneminde ise kuzey tarafına beşinci kapı ilave edilmiştir. Diğer taraftan günümüze kadar Hz.Osman (R.A) mihrabı diye bilinen mihrabı da ilave etmiştir. Bu mihrab daha sonra, Ömer bin Abdülaziz ve Mehdî bin Mansur tarafından yapılan genişletme girişimlerinde yenilenmiştir. Hz.Osman (R.A) zamanında mescid seviyesinden iki arşın (96 cm.) yüksek ve alçıdan yapılmış olan bu mihrab, Ömer bin Abdülaziz ve Mehdî tarafından sac ağacı ile yenilenmiş, ayrıca Mehdî zamanında mescidin seviyesine indirilmiştir.

3. Emevîler Döneminde yapılan genişletme ve ilâve girişi:

Emevîler Döneminde Halife Velid bin Abdülmelik'in halifeliği zamanında 88 H. (707 M.) yılında geniş çapta bir genişletme ve yenileme girişiminde bulunulmuştur. Velid bin Abdülmelik'in valisi Ömer bin Abdülaziz tarafından yürütülüp 88 H. (707 M.) yılında başlatılarak 91 H. (710 M.) yılında tamamlanan bu çalışmalarda mescidin doğu, batı ve kuzey taraflarında toplam olarak 2369 m² lik yeni bir ilave yapılmıştır (Bkz. belge 14). Yapılan bu ilavede Hz. Peygamber (S.A.V.) ile Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer (R.A.)'in medfun oldukları Hücre-i Nebeviyye ile Hz. Peygamber (S.A.V.)'in zevcelerinin odaları da mescidin muhtevasına alınmıştır. Kaldırılan her taşın yerine bir diğeri konulan bu yenileme ve genişletmede Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine beşgen şeklindeki yapı itina ile inşa edilmiştir. Bu yapının beşgen şeklinde olması, daha sonra Kâbe'ye benzetilmemesi yolundaki düşünceden doğmuştur. Diğer taraftan mescidin tabanı mermer döşenmiş, duvarları çinilerle kaplanmış ve tavanı altınla tezyin edilmiştir. Ayrıca Peygamber mihrabına fevkalade itina gösterilmiştir. Bütün bunların dışında mescide dört minare yaptıran Ömer bin Abdülaziz bu girişimiyle minare yapımında öncülük etmiş, mescidin genel olarak orijinal şeklini korumuş ve ona bugünkü mescidlerin görünümüne benzer bir görünüm sağlamıştır.

7. Hindistan'dan gelen, kerestesi makbul ve sert bir ağaç.

4. Abbasiler Döneminde yapılan genişletme girişimi:

Abbasiler Döneminde, halife Mehdî bin Mansur'un halifeliği zamanında yapılan genişletme çalışmalarında Ömer bin Abdülaziz'in yaptığı şekil korunmuş; sadece Mescidin kuzey tarafından avlusu kısmında yapılan ilavelerle yetinilmiştir (Bkz. belge 14). Toplam olarak 2450 m²'yi bulan ve mescidin daha önceki yüzölçümünün 1/3 ü civarında olan bu ilave genişletme ile avlunun çevresi, revaklar ve sütunlar üzerine yapılan kubbelerle çevrilmiştir.

5. Memlukler döneminde yapılan yenileme, onarım ve ilave girişimleri:

654 H. (1256 M.) yılının Ramazan ayının başlarında Cuma gecesi söndürülmeyen bir kandilden meydana gelip, Mescid-i Nebevî'nin tamamını kapsayan bir yangın çıkmıştır. Mescidin avlusunda 576 H. (1180 M.) yılında En-Nâsir li-Dini'llâh tarafından yapılan ve mescidin mahzeni olarak kullanılan Zahire kubbesinin dışında her tarafı yanmıştır. Halife Müsta'sım Bi'llâh'a bir yazı yazan Abdullah bin Muntasır Bi'llâh bu üzücü haberi duyurmuştur. Bunun üzerine Halife Müsta'sım Bi'llâh hac mevsiminde bir takım sanatkarlarla birlikte âlet, edevât ve malzeme göndererek 655 H. (1257 M.) yılında yenileme çalışmasını başlatmıştır.

Yemen hükümdarı Melik Muzaffer de bu gaye ile bazı ahşap ve inşaat malzemesi göndermiştir. Keza Mısır hükümdarı Nureddin Ali bin el-Muiz de bir miktar inşaat malzemesi göndererek yapılan çalışmalara katkıda bulunmuştur. Yürütülen bu yenileme çalışmaları Zâhir Baybars El-Bundukdâri döneminde bitirilmiştir. 705 H. (1305 M.) ve akabindeki yıl Nâsir Muhammed bin Kalavun, mescidin orta alanının doğu ve batısındaki tavanları yenilemiştir. Sonra 729 H. (1328 M.) yılında mescidin kible tarafından avlusu yönüne düşen iki revak yapılmıştır. Bilahare bu revaklarda meydana gelen bozukluk 831 H. (1427 M.) yılında Eşref Barsbay tarafından ele alınarak onarılmış ve yenilenmiştir. 853 H. (1449 M.) yılında Zâhir Çakmak, Ravza-i Mutahhara'nın tavanı ile mescidin onarımına muhtaç olan yerlerinin tavanlarını yenilemiştir. 879 H. (1474 M.) yılında Eşref Kayıdbay, mescidin bazı tavanlarıyla sütunları, duvarları ve minarelerini de ihtiva eden geniş kapsamlı bir onarım yaptırmıştır. 886 H. (1481 M.) yılında Mescid-i Nebevî'nin ana minaresinin alemine düşen bir yıldırım sonucu, ikinci kez meydana gelen yangında⁸ mescidin büyük bir kısmı yanmıştır. Sadece Hücre-i Nebeviyye ile avludaki kubbenin kurtulduğu bu yangında mihrab, minber, el-yazması kitaplar ve mushaf-ı şeriflerin hepsi yanmıştır. Bunun üzerine Mısır hükümdarı Eşref Kayıdbay, Emir Sungur Cemali'yi 100'ü aşkın sanatkar ve külliyetli miktarda inşaat malzemesi ile birlikte Medine-i Münevvere'ye göndermiştir. Gerekli onarım ve yenilemenin yapıldığı bu çalışma ile ilk defa

Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine bir kubbe yapılmıştır. Sürdürülen bu yenileme ve onarım çalışmalarında, ana minareden başlanılmıştır. Bu minarenin yapımından sonra kible duvarı yapılmış ve onun akabinde doğu duvarının yapımına başlanılmıştır. Bu arada Hz.Osman mihrabı genişletilmiş ve üst kısmına bir kubbe inşa edilmiştir. Hücre-i Nebeviyye'nin kubbesi üzerine, sütunlar üzerine oturan büyük bir kubbe daha yapılması sonucu, doğu duvarı ile Hücre-i Nebeviyye'nin arası daralınca mescide, doğu tarafından 2 tam 1/4 arşın genişletilmiştir. Ayrıca Hücre-i Nebeviyye ile Kible duvarı arasında bir büyük kubbe ile onu çevreleyen üç küçük kubbe yapılmıştır. Diğer taraftan Selam kapısının ön kısmında da iki kubbe yapılmıştır. Yapılan ilave miktarı 120'm²'ye ulaşan bu çalışmalarda Selam kapısı beyaz ve siyah mermerlerle itinalı bir şekilde yenilenmiştir (Bkz. belge 14). Hz.Osman mihrabı özenle tezyin edilmiş, Hücre-i Nebeviyye ile çevresinin ve kible duvarının mermer işçiliği yenilenmiştir. Ayrıca mescidin ön kısmı, Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanında yapılan kısmın seviyesine kadar indirilip düzeltilmiştir. Asıl Mescid-i Nebevî'nin kible tarafındaki sınırı üzerinde meydana getirilen diâme⁹ üzerinde minberle Hücre-i Nebeviyye arasında bir peygamber mihrabı yapılarak tezyinine itina gösterilmiştir. Ayrıca mermerden bir müezzinler mahfeli yapılmıştır. Daha sonra batı duvarının Selam kapısı ile Rahmet kapısı arasındaki bölümü yapılmıştır. Bâbü'r-Rahme minaresinin yapımından sonra da Mescid-i Nebevî civarında Selam kapısı ile Rahmet kapısı arasında Mahmeviyye adı verilen bir mektep yapılmıştır. Kayıdbay döneminde yürütülen bu yenileme ve ilave çalışmalarında 120.000 dinar harcanmıştır.

6. Osmanlılar zamanında yapılan yenileme, onarım ve ilave girişimleri:

Müslüman-Türklerin Câmi, Mescid ve namazgah gibi mabedlerin yapım, bakım ve onarımına gösterdikleri ilgi herkes tarafından bilinmektedir. Bilhassa Kabe-i Mu'azzama'nın çevresindeki Mescid-i Haram, Medine-i Münevvere'deki Mescid-i Nebevî ve Kuds-i Şerif'teki Mescid-i Aksâ'ya gösterdikleri itina her türlü takdir ve tavsifin üstündedir. Öteden beri Türklerin bu yakın ilgisini gören Mekke Şerifinin 1517 M. yılında Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye muzaffer bir şekilde girmesinden sonra, Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve mukaddes emanetleri bu ulu hakana vermek üzere oğlunu Mısır'a göndermiş olması, Türklerin bu alandaki şeref ve itibarını ortaya koyan tarihî bir olaydır. Mısır'a muzaffer olarak girmenin akabinde

8. Mustafa Nebil, "El-Medinetü'l-Münevvere- Tıybetü'l-Hicâz", *El-Arabî Dergisi*, Sayı. 252, Sahife-82, Kuvvet Tanıtma Bakanlığı Yayınları, 1979.

9. Lugat manası destek, dayanak ve payanda olan bu kelimeden, burada Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanındaki eski kible duvarının yerini belirlemek üzere yaklaşık bir metre yükseklikte yapılan ve bir kaç yerinde kapı gibi geçidi olan mânia kastedilmiştir.

hiç bir Sultana nasip olmayacak şekilde Mekke ve Medine'nin anahtarlarını teslim almak gibi son derece önemli ve onurlu bir mazhariyyetten şımarayıp, tersine kendisini Hâdimül-Haremeyn ilân eden bu büyük Türk Sultanı, gerek Mescid-i Haram ve gerekse Mescid-i Nebeviyye'ye ilgisini daha da arttırmıştır. Böylece Osmanlı Sultanları Mescid-i Nebevî'nin bakımı, yakıt, sergi ve benzeri ihtiyaçlarıyla görevlilerinin giderlerini karşılamaya her geçen yıl artan bir tempo ile ilgi ve itinalarını devam ettirmişlerdir. Sadece padişahların öngördükleri tahsisatlarla da yetinilmemiş, ileri gelen devlet adamları ile durumu müsait olan bir çok vatandaş tarafından gönderilen para ve değerli armağanların yanında müteaddid vakıf gelirinden Surre alayları¹⁰ ile külliyetli miktarda paralar, Haremeyn-i Şerife'nin görevlileri ile mücâvirlerine verilmek üzere gönderilmiştir. Bu arada Osmanlılar döneminde Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi için bir defa Sultan Abdülmecit zamanında girişimde bulunulmuş olmakla beraber, müteaddid defalar irili-ufaklı bir takım onarım girişimlerinde bulunulmuştur.

860 H. (1455 M.) yılından sonra Şeyh Doğan adındaki zat tarafından minber-i Nebevî'nin batı tarafında yapılıp, önceleri Hanefi mihrabı diye bilinen ve günümüzde Süleyman mihrabı denilen mihrab, 938 H. (1531 M.) yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından beyaz ve siyah mermerlerle yeniden yapılmıştır. Bunun için de Süleyman mihrabı adını almıştır. Daha sonra 980 H. (1572 M.) yılında II. Selim tarafından yeniden ele alınarak onarılan bu mihrab, altın ile nakışlı çinilerle tezyin edilmiştir. Arka tarafına da açık sülüs yazı ile bu padişahın ismi yazılmıştır.

1233 H. (1817 M.) yılında Hücre-i Nebeviyye'nin üzerindeki kubbeyi yaptıran Sultan II. Mahmud, 1255 H. (1839 M.) yılında bu kubbenin onarımını yaptırmış ve yeşil renge boyatılmasını emretmiştir.

Sultan II. Mahmud zamanında Mescid-i Nebevî ve Medine-i münevveredeki diğer bazı mübarek yerler üzerinde yürütülen onarım çalışmaları bundan ibaret değildir. Bakım ve onarımı gereken yerler; görevlendirilen teknik personel tarafından vakit geçirmeksizin zamanında ele alınarak, itinalı bir şekilde ve bu mübarek yerlerin saygınlığına uygun biçimde onarılmıştır. Hiç bir harcamadan kaçınılmayan bu girişimler için gerekli nakit para hesaplanarak her yıl surre emini (bkz. dip not. 10) ile Medine-i Münevvere'ye gönderilmiştir. Yapım ve bakım işleri önceden hazırlanan keşifler uyarınca tayin edilen bina eminleri tarafından yürütülerek sonuç detaylı bir şekilde İstanbul'a bildirilmiştir. Bu hususla ilgili olarak yaptığımız araştırma ve inceleme çalışmalarında Sultan II. Mahmud döneminde belirtilen türden girişimlere ait 14 adet belge tesbit ettik. Bu belgelerden ikisi Mescid-i Nebevî'nin özel olarak imal edilen halılarla tefrişi, 12'si de Mescid-i Nebevî ve diğer mübarek yerlerin bakım ve onarımı ile ilgilidir.

Tarihimizin şeref levhaları olan bunlar ve benzeri belgeler, atalarımızın Haremeyn-i Şerife'nin ile diğer mübarek yerlere gösterdikleri ilgi ve saygıyı dile getirmektedir. Söz konusu bu belgelerden ilk üçü aynı tarihli, aynı konuya ait olmakla beraber muhteva yönünden değişik özellik arzettikleri için üçünü de ardarda sunmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

Belge: 1

"Medine-i Münevvere Ravza-i Mutahhara-i mübareke piş-gâh-ı ma'âlî iktinâhında mescid-i şerif dâhilinde mihrâb-ı Hazret-i Osman radiye anhül-Mennân makâm-ı mübarekesinin kubbe-i âlisi ve mihrâb-ı şerifinin cânib-i yemininde tahminen onbeş zirâ' mikdar divârının müceddeden inşâsı lâzım geldiğine binâen işbu mevâki'-i mübarekenin, ol mahall-i mübarekeye me'mûr mühendis halîfesi ma'rifetiyle mu'âyene ve keşf ile imâr ve inşâlarına şürû' ve mübâşeret ettirmek üzere masârîfâtı için bâ-irâde-i seniyye ale'l-hisâb Evkâf-ı Humâyûn hazinesinden yetmişbin kuruş Surre-i Humâyûn Emini efendiye altun olarak itâsiyle irsâli bâbında bâ-takarrür şeref-efzâ-yı sahîfe-i sūdûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdir olan fermân-ı âli mucibince bâ-fermân-ı şerif kaydolunup meblağ-ı mezbûr yetmiş beş bin kuruş ale'l-hisâb-ı merkûmun hazine-i mezkûreden altun olarak emîn-i mumâileyhe itâ ile irsâli için işbu sûret verildi. Fî 23 M. 1246"

Mescid-i Nebevî'nin kible duvarındaki Hz. Osman mihrabının kubbesi ile mihrabın sağ tarafında tahmini onbeş arşın kadar duvarın yapımı ile ilgili olan bu belgenin¹¹ incelenmesinden de anlaşılacağı üzere:

1. Mescid-i Nebevî'de Ravza-i Mutahhara'nın ön tarafındaki Hz. Osman mihrabı denen mihrabın üst kısmındaki kubbe ile bu mihrabın sağ tarafındaki onbeş arşın miktarındaki duvarın yeniden yapılması için gerekli kontrol ve keşif çalışmalarını yapmak üzere bir mühendis kalfasının bu mübarek yere gitmekle görevlendirilmesi,

2. Hazırlanan keşfe göre derhal imar ve inşaatın başlatılması,

3. Yapılacak harcamaları karşılamak için Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden bu hesaba 75.000 kuruş¹² tahsis edilmesi,

10. İbrahim Ateş, "Osmanlılar zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler.", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 13, Sahife 113-170, VGM Yayınları, 1981 Ankara.

11. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 339. sayfasında kayıtlı 23 Muharrem-1246 H. (1.5.1830 M.) tarihli ilm u haber kaydı.

12. M.Zeki Pakalın'a ait "**Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**" adlı eserin I. cildinin 34. sayfasındaki "Akçe" maddesinde kuruş hakkında: "Bir kuruş 40 para, bir para 3 akçe, 1 akçe 3 pul idi." denilmektedir.

Aynı eserin II. cildinin 327. sayfasının birinci sütununun

4. Tahsis edilen bu meblağın Hac mevsi-minde Hicaz'a hareket edecek olan Surre Alayının Eminine altın olarak teslim edilip, Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi ile ilgili irade-i seniyye¹³ ve bu maksatla sâdır olan hatt-ı humâyûn¹⁴ ve fermân¹⁵ uyarınca sözü geçen meblağın Surre Eminine teslim edilerek belirtilen hesaba gönderilmesi için bu ilm u haberin verildiği belirtilmektedir.

Belge: 2

"Medîne-i Münevvere Ravza-i Mutahhara-i Mübâreke pişgâh-ı ma'âlî iktinâhında Mescid-i Şerif dâhilinde mihrâb-ı Hazret-i Osman Radiye anhül-Mennân makam-ı mübârekesinin kubbe-i âlisi tecdîd-i inşâ olunmak üzere bu tarafta bi'l-intihâb mühendis halifesi ta'yini ile mahallinde mu'âyene ve keşif ile i'mâr ve inşâsına şürû' ve mübâşeret olunmak üzere ta'yin olunacak mühendise ne mikdâr harc-ı râh ve mihnet-i hizmet-i mezkûrede bulundukça ne kadar mâhiye verilmesi irâde buyrulur ise Hazine-i Evkâf-ı Humâyûn'dan te'diyesi husûsu bâ-takrîr lede'l-inhâ ta'yin olunacak mühendis gâyet mütefennin ve erbâb olmak üzere onbin kuruş harc-ı râh ve mâhiye bin kuruş dahi Hazine-i mezkûreden itâ ve tahsîs kılınması bâbında şeref-efzâ-yı sahîfe-i sūdûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince bâ-fermân-ı şerif kayd olunup mûcibince mühendis halifesi mûmâ ileyhe onbin kuruş harc-ı râh ile mâhiye tahsîs kılınan bin kuruşun Hazine-i mezkûreden itâsı için işbu sûret verildi. Fi 23. M. 1246".

Yukarıda işâret edildiği gibi bu belge¹⁶ nin konusu da 1 nolu belgenin konusunun aynıdır. Ancak muhtevâ olarak biraz değişiklik arz etmektedir. Şöyle ki:

1. Mescid-i Nebevî'nin içinde ve Ravza-i Mutahhara'nın ön kısmında bulunan Hz. Osman (R.A.) mihrâbının yüce kubbesinin yeniden yapımı için görevlendirilecek mühendis kalfasının seçilecek tayin edilmesi,

2. Böylece kontrol ve keşif işleminin mahallinde yapılarak imar ve inşâsına başlanması için tayin edilecek mühendise verilecek harcırah ile hizmeti müddetince ödenecek aylık maaşın Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşılanması ile ilgili takrîrin inhâ edildiğinde atanacak mühendisin son derece sanatkar ve işinin ehli olması şartıyla onbin kuruş ve bin kuruş aylık tahsis edilerek Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden verilmesi hakkında sâdır olan hatt-ı humayun ve ferman uyarınca, sözü geçen mühendis kalfasına belirtilen miktarda harcırah ve maaşın verilmesi için bu kaydın düşüldüğü belirtilmektedir.

Belge:3

"Medîne-i Münevvere neuveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede bâb-ı Mekke nâm mahalle ismiyle müsemma olan mevkide mevhar-

mevcûdât Seyyid-i kâinât aleyhi afdalu's-salâti ve ekmelût-tahiyât efendimiz hazretlerinin Mescid-i Şerif-i nebevîleri mürûr-ı ezmân ile ziyâdesiyle harâba müşrif olduğuna binâen işbu ebniye-i müteberrekenin ol mahall-i mübârekeye me'mûr mühendis halifesi ma'rîfetiyle keşif ve mu'âyenesi ve me'mûrları mu'âvenetiyle inşâsına şürû' ve mübâşeret olunmak üzere masârifatıyçün bâ-irâde-i seniyye ale'l-hisâb olarak Hazine-i Evkâf-ı Humâyûn'dan ellibin kuruş Surre-i Humâyûn Emîni Efendiye teslimen irsâli babında bâ-takrîr şeref-efzâ-yı sahîfe-i sūdûr olan hatt-ı humâyûn-ı şâhâne ve sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince bâ fermân-ı şerif kaydolunup meblağ-ı mezbûr ellibin kuruş ale'l-hisâb-ı merkûmun hazine-i merkûmeden emîn-i mûmâ ileyhe teslimen irsâli için işbu sûret verildi. Fi 23 M. 1246"

Tetkikinde de görüleceği üzere bu belge¹⁷ tarihi 1 ve 2 nolu belgelerin aynı olmakla beraber, muhteva yönünden bazı farklı hususlar ihtivâ etmektedir. Bu belgeye göre :

1. Mekke kapısı diye adlandırılan mevkideki Mescid-i Nebevî'nin 23 M. 1246 H. (1.5.1830) tarihte zaman aşımıyla fazlasıyla harap olmaya maruz bir vaziyet arz etmesine binaen, bu mübarek yerlere bakmakla görevlendirilen mühendis kalfası tarafından muayene ve keşif edilmesi,

2. Yapılan keşfe göre mühendis kalfasının memurlarının yardımlarıyla inşâsına başlanması,

3. Yürütülecek yapı işlerinde harcanmak üzere irâde-i seniyye ile Evkâf-ı Humayun Hazinesinden tahsis edilen ellibin kuruşun surre eminine teslim edilerek mahalline ulaştırılmasını öngören hatt-ı humayun ve fermân-ı âlî uyarınca mezkûr meblağın sözü geçen surre eminine verilmesi için bu kaydın düşüldüğü görülmektedir.

Medine-i Münevvere'deki Kuba Mescidi ile diğer kutsal yerlerin icab eden yapı ve onarım harcamalarının Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşı-

4. paragrafında ise, yine kuruş hakkında: "Kuruşun akçe olan raici altına nisbetle bidâyetten sülûs, sonraları nisf derecesinde noksan idi. Meselâ; altın 60 akçe ise kuruş 40 akçe; altın 160 akçe olduğu vakit kuruş 80 akçeye olur idi." denilmektedir.

13. Padişahın bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında verdiği emir yerinde kullanılır bir tabirdir (Bkz.M.Zeki Pâkalın, a.g.e., C.II, s.78).

14. Padişahlar tarafından bir maslahat zımında isdar olunan yazılı emirler hakkında kullanılır bir tabirdir (Bkz.a.g.e., C.I, s.767).

15. Bir iş veya maslahat siparişini mutazammın padişah tarafından verilen yazılı emir manasına gelir bir tabirdir (Bkz.M.Zeki Pâkalın a.g.e.C.I, s.607).

16. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 340. sayfasında kayıtlı 23 Muharrem 1246 H. (1.5.1830) tarihli belge.

17. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 340. sayfasında kayıtlı 23 M. 1246 H. (1.5.1830) tarihli belge.

lanması hakkındaki irade-i seniyyeden söz edilen bir başka belge¹⁸ de bina eminliğine tayin edilen kişi ile alacağı ücret ve vefatından sonra yerine getirilen kişi hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Bu belgede:

1. 1246 H. (1830 M.) tarihinde Mescid-i Nebevî'nin her türlü idâri işlerine bakmakla görevli olan Harem-i Nebevî şeyhinin Hacı İsa Ağa olduğu,

2. Medine-i Münevvere'nin suru dışındaki Kuba mescidi ile Medine'deki diğer mübarek binaların imar ve inşa masraflarının Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden karşılanmasına dair zamanın padişahı Sultan II. Mahmud'un irade-i seniyyesi olduğu,

3. Medine'deki mescid, medrese ve kütüphane gibi binaların yapım ve onarım işlerini yürütmek ve denetlemekle görevlendirilen bina eminine Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden aylık 1500 kuruş maaş ödendiği,

4. Bina eminliğine, Sultan I. Mahmud'un Medine'de ihya ettiği kütüphanenin hafız-ı kütüb-i evveli (başmemuru) olan Mehmed Aziz Efendi'nin atandığı,

5. Kütüphane başmemurluğundan Medine'deki mübarek binaların bina eminliğine naklen atanan Mehmed Aziz Efendi'nin yeni görevine Gurre-i Muharrem 1244 H. (2.7.1828 M.) tarihinde başlayıp, kısa bir süre sonra 12 Muharrem 1245 (3.7.1829 M.) tarihinde vefat etmesiyle açılan bu göreve damadı Ali Vahid Efendi'nin Şam Valisi Rauf Paşa tarafından tayin edildiği belirtilmektedir.

Bilhare adı geçen Ali Vahid'in geçim sıkıntısı çektiğinden bahisle maaşının, selefi Mehmed Aziz'in maaşı gibi 1500 kuruşa çıkarılması yolundaki talebi üzerine sâdir olduğu anlaşılan ferman¹⁹ da maaşının 1000 kuruş olarak tespit edildiği belirtilmektedir. Medine-i Münevvere'de imar ve ihyası kararlaştırılan mübarek binaların bakım ve onarımına itina gösterilmesiyle ilgili önemli emirleri ihtiva eden bu fermanı aynen sunuyoruz:

Belge: 4

"Medîne-i Münevvere'de makâmât-ı âliyenin binâ emîni olan Ali Vahid zâde kadruhu hüküm; Medine-i Münevvere neveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede bundan akdem imar ve inşâlarına irâde-i seniyyem müte'allik olan ebniye-i mübârekeye binâ emîni nasb olunan Mehmed Aziz'in 245 senesi Muharreminin 12. gününde vefatı vukûu ile kusûr-ı ebniyenin emr-i inşâsı, sen ki mumâ ileyhsin sana ihâle olunarak sene-i merkûme Şabanının onbeşine kadar kusûr-ı ebniye-i şerife dahi hitâm bulmuş ve mu'ahharen ta'mir ve tanzîmi irâde kılınan ebniye-i âliyye dahi sen binâ emini nasb olunmuş olduğuna binâen 47 senesi Muharremine kadar müddet-i me'mûriyetin 19 mâha bâliğ olmuş ise de selefin misüllü mâhiye bin-

beşer yüz kuruş ma'âşdan bir akçe makbûzun olmayup emr-i ta'ayyüşde zarûrete ducâr olduğundan bahisle güzeşte ma'âşının itâsına müsâade-i seniyyem erzân kılınması hususu bu def'a tarafından der-bâr-ı şevket-karâr-ı mülûkâneme takdîm kılınan arzıda derc ve iş'âr olunmuş olmakdan nâsî keyfiyet ve iktizâsı mütehayyizân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden hâlen Evkâf-ı Humâyûnum nâzirı iftihâr Es-Seyyid Mehmed Tahir dâme mecdududan lede'l-istilâm, selefin müteveffâ-yı mûmâ ileyhe mukaddemâ hin-i me'mûriyetinde muktezâ-yı irâde-i seniyyem üzre binbeşeryüz kuruş ma'âş tahsis kılınmış ise de sana me'mûriyetinin evânında selefin misüllü ma'âş itâsı tasrîh olmamış olduğuna ve mâhiye biner kuruş ma'âş tahsîsi nisâbında görüldüğüne binâen ebniye-i mezkûreye hin-ı mübâseretinden işbu 47 senesi Cemâziye'l-âhiresi gâyetine değîn mâhiye biner kuruştan yirmibeş ayda cem'ân icâbeden yirmibeşbin kuruşun Evkâf-ı Humâyûnum Hazinesinden hâlen Surre-i Humâyûnum Emîni mu'teberrân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden iftihâr El-Hâc İbrahim Edhem dâme mecduhuya teslîmen irsâli irâde-i seniyyeme menûc idüğini i'lâm edüp mücibince meblağ-ı mezbûrun itâsı husûsuna irâde-i mekârimâde-i mülûkâneme ta'allukıyla ol bâbda hatt-ı humâyûn-ı şevket makrûn-ı pâdişâhânem sahife-i pirây-ı sūdûr olmuş ve mantûk-ı münîfi üzre meblağ-ı mezbûr Evkâf-ı Humâyûnum Hazinesinden ihrâc ile surre-i humâyûnum emîni mûmâ ileyhe teslîmen gönderilmiş olmağla bi-mennihi Te'âlâ emîn-i mûmâ ileyh huccâc-ı hidâyet-minhâc ile ol cânib-i mağfîret-câlîbe lede'l-vürûd irsâl olunan meblağ-ı mezbûru ahz-u kabz birle me'mûr olduğun iş bu hizmet-i celîleyi kendüne sermâye-i iftihâr bilerek ta'mir ve ihyâsına irâde-i seniyye-i mülûkânem müte'allik olan bi'l-cümle ebniye-i mübârekenin kemâl-i metânet ve rasânet üzre ta'mir ve tanzîmi emr-i ehemmine sâdikâne ve müstakîmâne ikdâm ve dikkat eylemen fermânım olmağın tenbîhen ve ihtimâmem mahsûsan işbu emr-i celîlül'-kadrîm isdâr ve surre-i humâyûnum emîni mumâ ileyh ile tisyâr olunmuştur. İmdi vusûl-ı emr-i şerîfimde meblağ-ı mezbûru emîn-i mûmâ ileyhden ahz birle bâlâda muharrer olan emr-i ..... pâdişâhânem üzre harekete sarf-ı vus' ve makdiret eylemen irâde-i seniyye-i pâdişâhânem muktezâsından idüğü ve bu bâbda i'râz ve rehâvet ve kusûr ve batâet misüllü vaz' ve hâlet vukû'u bir vechle câiz olmadığı ve Haremeyn

18. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 351. sayfasında kayıtlı olup, divanî yazı ile kaleme alınmış ve 30 satırdan ibaret olan 7 Receb-1246 H. (12.12.1830) tarihli belge.

19. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu defterin 428. sayfasında kayıtlı, 30 satırdan ibaret olup divanî yazı ile yazılan Evasıt-ı Receb-1247 tarihli ferman

muhâsebesine ve Evkâf-ı Humâyûnum zimmet defterlerine ilm u haberleri verildiği ma'lûmun oldukda ber-vech-i muharrer amel ve hareketle ifâ-yı muktezâ-yı me'mûriyet ve sakâkat-ı amen der-meyân-ı gayret ve hilâf-ı rızâ vaz'ı tecvîzden fe'ânî ve mübâ' adet eylemen bâbında fi Evâsıt-ı Receb 1247."

Aslında bina emini Ali Vahid'in maaşının arttırılması yolundaki isteğine binaen çıkarılmış olan bu fermanın incelenmesinden de anlaşılacağı üzere:

1. Mehmed Aziz'in 12 Muharrem 1245 H. (3.7.1829 M.) tarihinde vefatıyla, o tarihte henüz tamamlanmamış olan bazı yapı işleri, yerine tayin edilen Ali Vahid'in görev zamanında aynı yılın Şaban ayının onbeşine kadar yedi ay üç gün gibi kısa bir sürede bitirildiği,

2. Bilahare onarım ve tanzimi istenilen diğer binalar için Ali Vahid'in bina emini olarak tayin edildiği ve 1247 H. (1831 M.) yılının Muharrem ayına kadar hizmet süresinin 19 aya ulaşmış olmasına rağmen maaşının, sefeli gibi 1500 kuruş üzerinden değil, 1000 kuruş üzerinden ödeneceği ve aynı yılın Cemaziye'l-âhir ayının sonuna kadar aylık biner kuruştan olmak üzere 25 ayda toplam olarak 25.000 kuruş ödeneceği,

3. Belirtilen maaş, surre emini Hacı İbrahim Edhem'le Medine'ye gönderilerek ondan teslim alıp göreve devam etmesi ve yürütmekte olduğu yüce hizmeti kendisine iftihar sermayesi bilerek onarım ve tanzimi hakkında irade-i seniyye sâdir olan mübarek yerlerin yapım ve onarımına sadakat, doğruluk ve dikkatle itina göstermesinin emredildiği,

4. Surre emini ile gönderilen bu fermanla belirtilen yerlerin yapım ve onarımına ciddiyet ve titizlikle ihtimam gösterilmesinin padişah emri olduğu açıklanarak, bina emininin buna göre gereğinin ifası için hareket ederek çaba göstermesi; gevşeklik, taksirât, işi yavaştan alma gibi hoş görül-meyen ve câiz olmayan davranışlardan uzak durul-masının emredildiği belirtilmektedir. Aynı tarihte Harem-i Nebevî Şeyhi olan Hafız İsa Ağa, Medine-i Münevvere kadısı, muhafızı ile Medine'deki mübarek yerlerin bina emini Ali Vahid ve Mühendis kalfası İzzet'e hitaben yazılıp gönderilen başka bir ferman²⁰ da ise, Mescid-i Nebevî içindeki bazı bölümlerle Medine'deki diğer bazı mübarek yerlerin onarımı ve yenilenmesi ile ilgili olarak aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

1. Medine-i Münevvere'de bulunup daha önce imar ve inşaları hakkında irade-i seniyye belir-miş olan kutsal yerlerden Kuba mescidi ile aşağıda isimleri belirtilen diğer yerlerden onarımı bitiri-len yerler İstanbul'dan gönderilen mühendis kal-fasının marifetiyle keşif ve ölçümleri yapılarak, gerekli gerçek harcamaları belirten bilgileri ihtiva

eden defterlerin İstanbul'a gönderilmesi hakkında bir önceki yıl (1246 H./ 1830 M.) çıkarılıp gönde-rilen emirler uyarınca mezkûr mübarek yerlerin sözü edilen mühendis, bina emini ve diğer memur-ların marifetiyle keşif ve ölçümleri yapılmıştır.

2. Buna göre tercübe için üç ayrı yerde birer arşınlık üç değişik tür duvar yaptırılarak değerlendirmeye yapmak suretiyle fiat tesbiti yapılp, ayrı ayrı keşif defterleri hazırlattırılmıştır.

3. Söz konusu mübarek yerlerden Mescid-i Nebevî dahilindeki Hz. Osman mihrabının kubbesi ile sair mülhakatının onarımı için 70.000, Mescid-i Nebevî'nin yapıları için 50.000, Sultan II. Mahmud'un Medine'de ihya etmiş olduğu medresenin müderrisi ile kütüphanenin başmemurunun meşru-ta haneleri (lojmanları)nın onarımı için 10.000 kuruş, fiat fazlasıyla birlikte altın olarak ve ilgili hesaba kaydedilerek surre emini Hacı Necib'e teslim edilmek suretiyle gönderilen bir yük²¹ kırksekiz bin kuruş, sözü geçen bina emininin bilgisiyle ve yasal bir şekilde teslim olunmuştur.

4. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in babası Hz. Abdullah'ın türbesinin genişletilmesi için satın alınan arsanın hücceti gönderilmiş olduğundan bahisle, sözü geçen defterlerde belirtildiği üzere, o tarihten itibaren onarılıp yapılacak mübarek yerler için külliyetli miktarda para ile taşıcı, kalem-kâr (kalem işçisi), sıvacı, nakkaş, kurşuncu, demirci ve benzeri ustalardan otuz kişi işçinin İstanbul'dan gönderilmesinin gerektiği, hacıların dönüşünde saltanat makamına iletildiğinde ve söz konusu defterlerle hüccetin sunulması sonucu keyfiyet ve gereği Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Seyyid Mehmed Tâhir'e sorulduğunda, mezkur defterlerde gösterildiği ve Evkâf-ı Humâyûn nezaretindeki Zimmet ve serki defterlerinden hesap edildiği vechile onarım ve yenilenmesi biten yerlerden:

a- Kuba Mescidi'nin kubbeleriyle sütun ve duvarlarının çoğu yenilenmiş, diğer yerleri de yenilenmiş gibi onarımı tamamlanmış olduğundan İstanbul ve Mısır'dan gönderilen inşaat malzemesinden başka, bu mescidin inşaat masrafı keşfi uyarınca bir yük ellibir bin dört yüz seksenbir,

b. Kuba Mescidi yakınındaki Hz. Ali (R.A.) Mescidi'nin yeniden yapım masrafı olarak on altı bin iki yüz onbeş buçuk,

c- Hz. Fâtıma (R.A.) Mescidi'nin yenilenme-si masrafı olarak on altı bin sekiz yüz,

20. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu Ahkâm defterinin 447-448 sayfalarında kayıtlı olup, Divanî yazı ile yazılmış ve 80 satırdan ibaret olan Evâsıt-ı Receb 1247 H. (27.12.1831 M.) tarihli ferman.

21. M.Zeki Pakalın, a.g.e. III. cilt, 639. sayfasında Yükle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Yük, yüzbin akçe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Beşyüz kuruş yerinde "kese" kullanılırdı. Milyon, milyar tabirleri Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Eskiden bir milyon yerine on yük denilirdi."

d- Kuba Mescidi civarında yeniden yapılan Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Umre makamının masrafları olarak onbeş bin otuz üç,

e- Sultan Abdulhamid tarafından Medine'de yapılan medresenin onarım ve tanzimi masrafları olarak yirmi bir bin beşyüz yirmi iki kuruş ki yukarıda tamamen onarılacak tanzim edildiği açıklanan mübarek yerlerin İstanbul'dan gönderilen malzeme ve eşya tutarı olan para ile beraber harcanan meblağın toplam olarak iki yüz otuz ikibin beşyüz yirmi dört buçuk kuruş on beş akçeye ulaşmıştır. Sözü geçen Kuba Mescidi ile diğer mübârek yerler ve Hamîdiye Medresesi için önceden ve sonradan Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden Surre-i Humâyûna teslim edilerek gönderilen meblağlar ve fiat fazlasının eklenmesi ile birlikte, iki yük seksen yedi bin ikiyüz altmış beş kuruşa bâliğ olmuştur. Mezkûr harcamalar bu meblağdan düşürülerek yapılan denkleştirmede bina eminine elli dört bin yediyüz kırk kuruş kırk beş akçe fazla teslimat yapılmış olduğu meydana çıkmıştır.

Daha sonra onarımı istenilen mübârek yerlerden:

a. Mescid-i Nebevî izinde ve Ravza-i Mutahhara'nın ön kısmındaki Hz. Osman mihrabının kubbesiyle sütunları ve sağ tarafındaki duvarının onarımı için Mısır'dan gönderilen malzemelerin dışında fazla iş açıldığından dolayı, hazırlanan keşif gereği toplu halde yapılacak harcamanın bir yük yirmi yedi bin üç yüz on,

b. Mekke kapısı adıyla adlandırılan yerde bulunan Mescid-i Şerîf-i Nebevî'nin onarım ve yapımı harcamaları olarak üç yük otuz beş bin yüz altmış altı,

c. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in babası Hz. Abdullah'ın türbesinin kubbesinin önceden yapılmış ve yapılacak olan yeri ile diğer bölümlerinin inşaat masrafları olarak bir yük yüz bir,

d. Kuba Mescidi önündeki eski sebilin onarım ve yapım masrafları olarak on dokuz bin dokuz yüz altmış,

e. Yine Kuba Mescidi civarındaki Bi'r-i Hâtem Kuyusu ile bitişiğindeki mescidin yeniden yapım masrafları olarak dokuz bin üç yüz doksan beş,

f. Sultan II. Mahmud'un medresesi müderrisinin meşruta hanesinin onarım masrafı olarak on bin beş,

g. Sultan II. Mahmud'un Kütüphanesinde görevli başmemura ait meşruta hanenin onarım masrafları olarak yedi bin beşyüz bir,

kuruş ki yeniden inşa ve tamir olunmuş ve olunacak mezkûr yapıların masrafları keşif gereği ve tahminî olarak toplam altı yük dokuz bin dört yüz otuz sekiz kuruşa ulaştığından sözü geçen eski surre-i humayun emini ile bir önceki yıl gönderilen bir yük kırk sekiz bin kuruş, onarımı

bitmek üzere olan mübarek yapıların masrafları için önceden bu hesaba gönderilmiş olan paradan hesaplanandan başka bâkî görünen elli dört bin yedi yüz kırk kuruş bu defa keşfi yapılan yerlerin yapı masrafları yekunundan iki kalem aşağı varıldığı surette, söz konusu binaların onarımı için dört yük altı bin altıyüz doksan yedi buçuk kuruş on akçenin de gönderilmesi lazım olmuştur.

Ancak sözü geçen mühendis, Medine-i Münevvere'de önceden yapılmış ve yapılacak olan mübârek yerlerin tamamını, hacıların Medine'ye gelip gittikleri kısa bir sürede keşif ve ölçümlerini yapıp, gereken harcamaları mümkün mertebe inceleyerek müfredatıyla keşif defterlerini göndermiş ise de layık-ı vechiyle tetkike vakit müsait olmadığından daha önce yapılmış olan yapıların masrafları layık olduğu şekilde yazılıp deftere geçilmiş olmadığı, dönen bazı kimseler tarafından haber verilmiş olduğundan bahisle Harem-i Nebevî Şeyhi, Medine Kadısı ve Muhafızının görüş birliği ve nezaretlerinde sözü geçen bina emini ve mühendisin görüşüyle son derece dikkat ve itina ile yeniden keşif ve tahmin yapıp gerçek masrafları incelenerek:

1. Gereken defterlerin takdim edilmesi,

2. Mescid-i Nebevî ve Hz. Osman mihrabının Kubbesi ile diğer yerlerinde imar ve inşalarına başlayarak az bir zaman zarfında bitirilmesine dikkat ve itina gösterilmesi,

3. Bu amaçla Evkâf-ı Humayun Hazinesinden münasip miktarda paranın bu hesaba verilmek üzere Surre-i Humayun Emmini Hacı İbrahim Edhem'e teslim edilerek Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi,

4. Yukarıda sözü edilen otuz adet usta ve işçinin gerekli harcırah ve masrafları Evkaf-ı Humayun Hazinesinden karşılanmak üzere temin edilip, deniz yoluyla Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi,

5. Sözü geçen mübarek yerlerin onarım ve yapımı için keşfedilen harcama tutarı olan 4 yük 6.600 kûsur kuruşa mahsuben Evkaf-ı Humayun Hazinesinden 250.000 kuruş gönderilmesi,

6. Surre Emmini ile gönderilecek bu meblağın bina emini tarafından teslim alındığında, öncelikle daha önce yapılmış olan yapıların yeniden layık-ı vechiyle keşif ve tahmini yapılarak, gerçek masrafları etraflica incelenmek suretiyle gereken müfredat defterlerinin gönderilmesi,

7. Daha sonra Mescid-i Nebevî ve Hz. Osman mihrabı ile diğer yerlerin yapımına başlanması,

8. Yürütülen onarım ve yapı işlerinin son derece muhkem ve sağlam olmasına itina gösterilmesi ve kısa bir sürede tamamlanarak yapılan onarım çalışmalarını gösterir defterlerin gönderilmesi,

padîşah emri olduğu belirtilerek, bu emirlere dikkatle ve titizlikle uyulması ve tersine olan herhangi bir davranıştan kaçınılması vurgulanmıştır.

Ancak Medine-i Münevvere'deki sözü edilen mübarek yerlerin onarım, yapım ve tanzimi ile bina emini tayini ve benzeri hususlar hakkında sâdir olan yedi adet ayrı ayrı evamir-i şerife ile Evasıt-ı Receb-1247 H. (9 Aralık 1831 M.) tarihli olup yukarıda sözü edilen fermanın surre emini Hacı Edhem tarafından hasbelkader mahalline ulaştırılmadığı 1249 H. (1833 M.) tarihli başka bir belge²² de belirtilmektedir.

Söz konusu emirler ve gönderilmesi kararlaştırılan meblağların ertesi yıl mahalline yeni surre emini Seyyid Ahmed Ağa vasıtasıyla mahalline ulaştırılarak öngörülen onarım ve yapı hizmetlerinin yerine getirilmiş olduğu aynı belgenin muhtevsinden anlaşılmaktadır.

Sunulan belgelerle bilgilerden Osmanlı Sultanı II. Mahmud'un, Mescid-i Nebevî ile Medine-i Münevvere'deki diğer mescid, medrese, mektep, kütüphane ve türbelerin bakım ve onarımına ne kadar önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Her yıl bu mübarek yapıların bakım ve onarımına harcanmak üzere gönderilen külliye miktarda paranın yanında mühendis, mimar ve sanatkarların bu gaye ile bol miktarda ödenen maaş ve harcırahlarla İstanbul'dan Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi, bu hususta gösterilen ilgi ve itinanın bir başka belirtisidir. Öyle ki, yürütülen onarım ve yenileme çalışmalarının büyük bir dikkat ve itina ile sürdürülüp onarılan yerlerin muhkem ve sağlam bir şekilde kısa bir süre içinde bitirilmesi için gönderilen mühendis kalfası ve maiyyetindeki personel ile yetinilmemiş, daha üst düzeyden teknik eleman gönderilmiştir. Bu hususu yaptığımız araştırma ve incelemede tespit ettiğimiz dört ayrı belgede görülmektedir. Aynı tarihi taşıyan bu belgelerden biri ferman, diğerleri bu ferman gereği yapılan işlemleri dile getiren tafsil türünden ilm u haber kayıtlarıdır.

Harem-i Mescid-i Nebevî Şeyhi Hâfız İsa Ağa ile Medine-i Münevvere kadısına hitaben yazılan bu ferman²³ aynen şöyledir:

Belge: 6

"Şeyhü'l-Harem-i Nebevî Hâfız İsa Ağa dâme uluvvuhuya ve Medine-i Münevvere kadısına hüküm ki, mu'teberân-ı ricâl-i devlet-i aliyyeden Evkâf-ı Humâyûnum nâzırı Es-Seyyid

22. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm defterinin 72-73. sayfalarında kayıtlı, divanı yazı ile yazılmış ve 28 satırdan ibaret olan bu belge aynen şöyledir:

Belge: 5

"Medine-i Münevvere neveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede mukaddemen imâr ve inşâlarına irâde-i hayriyet ifâza-i seniyye-i şâhâne ta'allukuyla me'mûru ma'rifetiyle reside-i hüsn-i hitâm olan Mescid-i Şerif-i Kuba ve makâmât-ı ulyâ-yı sâire-i sa'âdet - ihtivâ ebniyelerinin ve gerek mu'ahharen ta'mir ve tanzimine irâde-i kerâmet ifâde-i mülûkâne ta'alluk eden mihrâb-ı şerif-i Hâzret-i Osmân ve Mescidü'l-gamâm ismiyle müsemma Mescidü'n-Nebevî aleyhi's-selâm ve vâkî' sâire-i ma'lûmenin dâr-ı aliyyeden

bi'l-intihâb gönderilen mühendis halifesi ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'-i şerif ve me'mûrin-i sâire ma'rifetleriyle keşf ve mu'ayenesiyle mikdâr-ı masârif-i inşâyelerinin mübeyyin defterleri takdim ve inşâ ve tanzimlerine şürâ' ve mübâseret olunmak üzere başka ve zikrolunan ebniye-i müteberreke masârifât-ı inşâyelerine mahsûben mukaddem gönderilmiş olan mebâliğden mâ'lada Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'dan iki yük elli bin kuruş irsâl kılınmış olduğunu Hâvî başka ve yine Medine-i Rahmet-definde Bâbu's-Selâm nâm mahalde ihyâ-kerde-i şâhâne olan medrese-i celile kütübhâne-i münife müderris ve hademe-i sâiresine mu'ayyen vazâif ve sâirenin ma'a zam gönderildiğini muhtevî başka ve yine Medine-i Münevvere'de vâkî' Hamidiye medrese-i celilesinde mahfûz olan kütüb-i şerife bermûcebi irâde-i seniyye tanzim kılınan kütüb-hâne dolâblarına vaz' ile şürûtu mücibince amel olunmak bâbında başka ve sâlifü'l-beyân ebniye-i müteberreke binâ emini sâbık Aziz Efendi'nin vefâtı vukûuyla yerine dâmâdı Ali Vahid Efendi binâ emini nasb ve ta'yin olduğunu müş'ir başka ve emîn-i mûmâileyh Ali Vahid Efendi'nin yirmibeş aylık güzeşte ma'âş olarak hazîne-i merkümeden yirmibeş bin kuruş irsâl olduğunu mübeyyin başka ve sâlifü'z-zikr imâr ve inşâ buyrulan Mescid-i Şerif-i Kuba'nın kadimden hademesi olan Şeyh Hamza'ya vakf-ı celil-i şâhânedan imâmet için senevî yüz yirmi ve hitabet için altmış ve oğlu Şeyh Mehmed'e dahi müezzenlik ve kayımlık için altmışar kuruşdan cem'an mûmâileyhimâya senevî üçyüz yirmi kuruş vazife ta'yiniyle cihât-ı merkûme uhdelere tevcih ve kaleminden lâzım gelen berâtları bi't-tastir tesyir kılınmış idüğünü mutazammın başka ve iki yüz kırk yedi senesi Evâsıt-ı Recebinde divân-ı humâyûn tarafından başka şeref-südûr olan evamir-i aliyye ile meblağ-ı mezkûr ve cihât-ı mezkûrenin Haremeyn Muhâsebesinden tasdir ettirilen iki kıt'a berâtları ve zamm-ı vazife husûsunun sûret defteri, Evkâf-ı Humâyûn nâzırı Sâbık müteveffâ Tâhir Efendi ma'rifetiyle surre-i humâyûn emini sâbık sa'âdetlü El-Hâc Edhem Efendi'ye tevdî'an ol saub-i şeref-eube gönderilmiş olup ancak meblağ-ı mezkûr iki yük elli bin kuruş ile binâ emini mûmâ ileyhin güzeşte ma'âş olan yirmibeşbin kuruş ki cem'an iki yük yetmişbeş bin kuruş hasbe'l-kader mahalline vâsıl olamazıp Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'da emâneten hafız ettirilmiş ve evamir-i aliyye-i mezkûre ile mârru'z-zikr berâtlar esnâ-yı râhda zâyî' olmuş olduğundan bahisle mebâliğ-i mezkûre işbu sene-i mübârekece surre-i humâyûn emini nasb ve ta'yin kılınan dergân-ı âli kapucu-başlıklarından Seyyid Ahmed Ağa'ya bi't-tevdî' irsâl olunmak üzere zikr olunan evamir-i aliyye divân-ı humâyûn tarafından tasdir ve berât-ı şerife-i mezkûrenin dahi zâyî'den tahriy için Haremeyn-i Şerifeyn muhâsebesine ilm ü haberi itâ ve tesyir olunmak hususu irâde-i seniyye menût idüğünü mütehayyizzân-ı ricâl-i devlet-i aliyyeden hâlen Evkâf-ı Humâyûn nâzırı atufetlü efendi hazretleri bâ-takrîr ifâde etmiş ve keyfiyet huzur-ı humâyûn-ı hazret-i şâhâne lede'l-arz ol vechile tanzim ve icrâsına mübâderet olunması mazmûmuna hatt-ı şerif-i kerâmet-i redif-i mülûkâne leuha-tırâz sūdûr olarak mantûk-ı münifi üzere divân-ı humâyûn tarafından zâyî'den evamir-i aliyye isdâr kılınmış olmağla zikr olunan vazâif berâtlarının dahi zâyî'den tasdiri için Haremeyn-i Şerifeyn muhâsebesine işbu ilm ü haber verildi. Fi. 18 Cemâziye'l-âhir-1249"

23. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm Defterinin 116-117. sayfalarında kayıtlı olup, divanı yazı ile yazılmış ve 34 satırdan ibaret olan 19 Cemâziye'l-Ahîr-1250 H. (12 Ekim 1834 M.) tarihli ferman.

El-Hâc Mehmed Sa'id dâme uluvvuhunun bundan akdem takdîm eylediği iki bend takrîrinde beyân ve Surre-i Humâyûnum Emîni sâbık dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından Es-Seyyid El-Hâc Ahmed dâme mecduhunun ilâmında tafsîl ve ayân kılındığı üzere Medine-i Münevvere nevveraha'llahu Te'âlâ ilâ yevmi'l-âhirede mukaddem ve mu'ahher i'marına irâde-i hayriyet ifâde-i mülûkânem müte'allik olan ebniye-i âliyenin tekmi'l olanlarını sıhhati üzere keşif defterlerinin irsâli ve kusûr i'mârı iktizâ eden makâmat-ı mübârekenin metânet ve rasânet vehile i'mâr ve inşâlarına müsâra'at ve müddet-i kalîlede itmâm-ı me'mûriyetiyle avdet eylemek üzere mühendis-hâne-i berriyeye baş hâcesi ve mütercimî El-Hâc İshak zîde mecduhunun hâce ve mütercimlik ma'aşlarına hâlel gelmemek üzere bu husus-ı hayriyet-mansûsa müstakillen me'mûriyetine irâde-i aliyem ta'aluk edüp me'mûriyetini hâvi emr-i şerîfîm isdâr ve itâ olunup kendisine iktizâsı üzere harcırah ve ma'aş tahsisile ebniye-i âliye için tertîbi iktizâ eden mebâliğ bil'mülâhaza tekrâr arz ve isti'zân kılınmak üzere Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine ilm u haberi vürûd etmiş olduğundan merbûtan takdîm kılınan bir kit'a varakaya Evkâf-ı Humâyûnum rûz-nâmçesi defterlerinden ihrâc kılınan kuyuda nazaran ebniye-i mezkûreye mukaddemen der-sa'âdetimden ta'yin kılınan mühendis halifesi İzzet ve mücavîrinden binâ emini Vahîd, maslahat şürû'ları târihinden itibâr ile hazîne-i mezkûreden mâhiye biner kuruş ma'aş ve mühendis-i mûmâ ileyhî in'tizâmında on bin kuruş harc-ı râh itâ olunmuş olduğu müstebân olup ancak mûmâ ileyh İshâk, fennen ve rûtbeten kadri ve haysiyeti selefine fâik olduğu ve binâ emâneti dahi ilâve-i me'mûriyeti kılındığı cihetle lâyık-ı vehile ma'aş tahsîsi ve harc-ı râh itâsıyla tesyîri icâbından bulunmuş olduğuna binâen bi-mennihi Te'âlâ Medine-i Münevvere'ye usûluyla maslahat-ı hayriyyeye şürû'undan itibâr ile mahiye ikibin kuruş ma'aş ve iyâb ve zehabında sarfetmek üzere otuz bin kuruş harc-ı râh itâsı tensîb olunmuş ve ebniye-i mezkûrun sūr'at-ı inşâ ve tekmi'lî zîmninde itâsını ifâde etmiş olduğu beşyüz bin kuruşun kâmilin itâsı, ebniye-i mezkûrun masârıfı henüz sahîhan tebeyyün etmemiş ise de ebniye-i âliye-i mezkûreye ihtimâmlu ve keremiyetlü başlayarak bi-mennihi Te'âlâ müddet-i kalîlede itmâmına müsâra'at eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek ve ma'rifet-i şer'i ve Şeyhü'l-Haremî Müşârûn ileyh ve vücûh ma'rifetleriyle masârıf-ı vâkî'ası defteri terkîm ve ba'del-ve't-temhîr zühûr eden fazlasıyla bil-istishâb avdet ve Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine teslim mübâderet eylemek üzere bin kise akçe tertîb ve mûmâ ileyh hemân bu taraftan hareket ve ol saub-i şeref evbe vüsûlünde maslahatı dest-gâhlik ve tiz elden lüzûmu olan

eşyâyı tedârik ve tehy'e ile emr-i binâya mübâserete müsâra'at eylemesine medâr-ı suhûlet olmak için bil-istishâb götürmek üzere iki yüz kisesi mûmâileyhe ve sekiz yüz kisesi hâlen surre-i humâyûnum emîni dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından Hâfız Mehmed dâme mecduhu istishâbıyla irsâl olunmak üzere tanzîmi dahi tensîb olduğu sûretde ol vehile Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kalemine kayd ile meblağ-ı mezbûr bin kise akçenin Evkâf-ı Humâyûnum Hazînesinden itâsı için başka ve emîn-i mûmâ ileyhî ma'aş ve harc-ı râhı için başka lâzım gelen sûretleri ve mahalline ifâde-i hükm mutazammın emri ve Evkâf-ı Humâyûnum defterlerine ilm u haberi itâsıyla icrâsı husûsunu Evkâf-ı Humâyûnum nâzırı müşârûn ileyhî takdîm eylediği takrîri, mübârek hâk-i pây-ı Humâyûn-ı şâhâneme lede'l-arz inhâ ve istizân olduğu üzere icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunması me'âlinde hatt-ı ihsân nukat-ı mülûkânem levha-âray-ı sūdûr olmağla mücibince lâzım gelen sûretleri ve ilm u haberi itâ kılınmış olmağla bervech-i muharrer işbu emr-i âli-şânım isdâr ve irsâl olunmuştur. İmdi vüsûlünde sen ki Şeyhü'l-harem-i mûmâ ileyhîsin bâlâda beyân olduğu üzere binâ emîni mûmâ ileyhî ol mikdâr ma'aş tahsis ve otuz bin kuruş harc-ı râh ile ebniye-i merkûme masârıfına mahsûben yüz bin kuruş itâ olduğu ma'lûmun olduğda ebniye-i âliye-i mezkûreye mûmâ ileyh ihtimâmlu ve keremiyetlü başlayarak bi-mennihi Te'âlâ müddet-i kalîlede itmâmına müsâra'at eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek vehile inzimâm-ı re'y eylemek ve masârıfını telef ve selefden vikâye etmek vehile inzimâm-ı re'y ve ma'rifetin ve ma'rifet-i şer' ve vücûh ma'rifetleriyle masârıf-ı vâkî'ası defterini terkîm ve ba'del-izmâ ve temhîr zühûr eden fazlasıyla mûmâ ileyh İshak zîde mecduhuya teslim der-sa'âdetime irsâl ve evkâf-ı Humâyûnum Hazînesine teslim olunmasına mübâderet eylesin ve sen ki kâdî-ı mûmâ ileyhîsin sen dahi mücib-i emr-i şerîfimle amel ve hareket eyleyesin bâbında fermân-ı âli-şânım sâdır olmuştur. Fî 19 C. 1250."

Tetkikinde de anlaşılacağı üzere bu ferman-da önemle üzerinde durulan hususlar şunlardır:

1. Osmanlı Devletinin ileri gelen devlet adamlarından Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Mehmed Said'i daha önce saltanat makamına sunmuş olduğu iki maddelik raporu ile surre-i humâyûn emîni dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından²⁴ Hacı Ahmed'in ilâmında açıklanmış olduğu üzere, Medine-i Münevvere'de pâdişâh irâdesiyle önce ve sonra onarılan mübarek yapılardan onarımı bitirilmiş olanların doğru bir şekilde keşif defterlerinin gön-

24. Kapıcıbaşı, Saray kapıcılarının emîri ve büyük zabiti hakkında kullanılan bir tabirdir. M.Zeki Pakalın, a.g.e., C.II, s.167.

derilmesi, bitirilmeyenlerin de onarım ve inşaatlarının sağlam bir şekilde hızla devam ettirilerek kısa bir sürede tamamlayıp dönmek üzere mühendis-hâne-i berriyye baş hocası ve mütercimi olan Hacı İshak'ın, hocalık ve mütercimlik maaşlarına halel gelmeksizin bu hayırlı göreve müstakillen atanması hakkında padişah emrinin sâdir olduğu,

2. Belirtilen göreve atanan Hacı İshak'ın fen ve meslekî mertebe bakımından itibar ve hayiyeti selefinden daha üstün olup, mühendislik görevinin yanında bina emniyeti görevi de uhdesine tevdi edilmiş olması itibarıyla, harcırah ve maaşının selefine oranla artırılarak harcırahının otuz bin, aylık maaşının da ikibin kuruş olarak tensib ve tesbit edildiği,

3. Medine-i Münevvere'deki mübarek binaların yapım çalışmaları hızlandırılarak bitirilmesi için harcanması öngörülen beşyüz bin kuruşun tamamının verilmesi, söz konusu yapıların gerçek masrafları henüz belirilmiş olmamakla beraber, bu binaların itina ve ihtimamla inşaatlarına başlayarak Allah'ın lütfuyla az bir süre içinde tamamlanmasına gayret gösterilerek harcamaların yerli yerince yapıpı telef olmaktan korunması, yapılan harcamaların yasaya uygun olarak Harem-i Şerif Şeyhi ve ileri gelenlerin görüşleri ile deftere geçirilip, imzalandıktan ve mühürlendikten sonra sözü edilen meblağdan arta kalan miktarla birlikte İstanbul'a dönülerek Evkâf-ı Humâyûn Hazinesine teslim edilmesi,

4. Belirtilen gaye ile bin kîse²⁵ akçe hazırlanarak adı geçen baş hoca Hacı İshak'ın İstanbul'dan hareket edip Medine'ye ulaştığında gereken eşya ile malzemeyi tez elden temin edip derhal yapı işine başlamasını kolaylaştırmak için beraberinde götürmek üzere kendisine yüz kîse teslim edilmesi, arta kalan sekizyüz kisenin de surre-i humayun emini Hâfız Mehmed ile gönderilmesi için gerekli düzenlemenin yapılması,

5. Evkâf Nâzırı Mehmed Said'in saltanat makamına sunduğu sözü geçen raporunda, söz konusu bin kîse akçe ile bina emniyetine atanan mezkûr başhoca Hacı İshak'a ödenecek harcırah ve maaşın Evkâf-ı Humayun Hazinesinden karşılanması için gerekli emirlerin ilgili yerlere verilmesi ve defterlere geçirilmesini inha ederek izin isteğinde bulunduğu, gereğinin ifâsını ihtiva eden hatt-ı humayun sâdir olduğu belirtilerek, Harem-i Mescid-i Nebevî Şeyhi ile Medine Kadısının yeni atanan binâ eminine yardımcı olmaları, işlerin hızla yürütülerek onarımların muhkem ve sağlam olmasına gayret göstermeleri, tahsis edilen ödeneklerin telef edilmemesi ve yapılan harcamaların sıhatli bir şekilde kendileri ile ileri gelenlerin görüşü ile deftere geçirilerek arta kalan para ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi, emredilmektedir.

Bu fermanın ihtiva ettiği emirlerin uygulandığını gösteren aynı tarihli üç belgeden birinde²⁶ söz konusu bin kîse akçelik meblağın Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden verilmesi ve fermana be-

lirtilen şekilde Medine-i Münevvereye gönderilerek onarımı gereken mübarek yapıların onarım ve yapımı işlerinde harcanması için deftere kayıt sureti verildiği belirtilmektedir. Aynı defterde kayıtlı olup, aynı tarihi taşıyan belgelerin ikincisinde²⁷ bina emini ve mühendis olarak Medine'ye gönderilen mühendishane-i berriyye başhocası ve mütercimi Hacı İshak'ın gidiş ve dönüş masrafı olarak tahsis ve tensib edilen otuz bin kuruşluk harcırahının Evkâf-ı Hûmayun Hazinesinden verilmesi için düşünülen kayıt örneği olduğu, üçüncüsünde²⁸ ise, adı geçen Medine-i Münevvere'ye ulaşıp göreve başlamasında, hocalık ve mütercimlik maaşlarına halel gelmeksizin yeni görevi ile ilgili olarak tahsis edilen aylık ikibin kuruşluk maaşının da Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden ödenmesi için düşünülen kayıt örneği olduğu belirtilmektedir.

SULTAN ABDÜLMECİD ZAMANINDA YAPILAN GENİŞLETME VE ONARIMLAR:

Osmanlılar Döneminde yapılan onarımların en büyük ve en geniş Sultan Abdülmecid zamanında yapılandır. 1265 H. (1849 M.) yılında başlatılıp 1277 H. (1860 M.) yılında bitirilen bu yenileme ve onarım çalışmalarında, usta ve sanatkarların en liyakatlısı istihdam edilmiş, malzemenin en değerlisi ve en güzeli kullanılmıştır. Araştırma ve incelemeler sonucu gereken her türlü malzeme temin edilmiş ve bu uğurda hiç bir harcamadan kaçınılmamıştır. Yaklaşık on iki yıl süren bu kapsamlı onarım ve genişletme çalışmalarında işi aceleye getirerek sıradan bir onarım gibi geçiştirilme cihe-tine gidilmemiş; peyderpey ve âheste âheste itinalı bir şekilde Mescid-i Nebevî'nin yüceliğine ve bütün müslümanların gönüllerindeki saygınlığına uygun olarak yürütülmüştür.

25. Altın ve gümüş paraların muhafazası için mahfaza makamında kullanılan torba demek olan bu tâbir, aynı zamanda muayyen bir miktar parayı tazammun eden bir ıstilahtır. Kîse yazılır, kese denilirdi. Eski zamanlarda altın ve gümüşe göre kıymeti başka başka idi. Yine eski zamanlarda akçe için kese, altın için de surre tabiri kullanılırdı. Altın ve gümüşe göre kıymeti değişen kese zaman itibarıyla de farklar göstermiştir. Fatih ve II. Bâyezid zamanlarında kese denildi mi otuz bin akça veya onbin altın anlaşılırdı. Daha sonraları Trablus, Tunus ve Cezayir darphanelerinde basılan "Sultani Altını" keselerin her biri bin adetlik olduğu gibi 1537 tarihinde yirmi bin, 1660-61 senelerinde kırk bin ve 1688'den sonraki senelerde elli bin akça bir kese itibar olunmuştur. Keseye "İstanbul kesesi" "Kise-i Rumi", Kise-i Divani" ve Kise-i Mısır" diye isimler de verilmiştir. Hal ve zamana ve paranın rayicine göre değişen kese, nihayet beş yüz kuruşa karar kılınmıştır.
26. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 965 nolu Ahkâm Defterinin 115. sayfasında kayıtlı olup, divanî yazı ile yazılmış olan 16 Cemaziye'l-âhîr-1250 H. (9 Ekim 1834 M.) tarihli ilm-u haber sureti.
27. Aynı defterin 116. sayfasında kayıtlı ve 16 satırdan ibaret olan divanî yazı ile yazılı ve 16 Cemaziye'l-âhîr-1250 H. (9 Ekim-1834 M.) tarihli ilm u haber sureti.
28. Aynı defterin 116. sayfasında kayıtlı ve 17 satırdan ibaret olan divanî yazı ile yazılı ve 16 Cemaziye'l-âhîr-1250 H. (9 Ekim-1834 M.) tarihli ilm-u haber sureti.

Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere harem-i Şeriflerinin zâbitları ile görevlilerinin asıl maaşları ve yapılan zamlarla Mekke ve Medine'deki mübârek yapıların bakım ve onarımı için önerilen bazı mâli tedbirleri ihtivâ eden bir belge²⁹'nin 29-34. satırlarında:

"...Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'de vâki ebniye-i Seniyye-i mübâreke ta'mîrât-ı masârifâtıyçün Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn'a bir gûne karşılık tertîb olunamamış olduğundan şimdiye kadar vukû' bulan ta'mîrâtı her ne hâl ise hazîne-i merkûme tarafından rü'yet olunmakta ise de masârif-i mezbûrun masraf kaydına mahal olmayup evkâf-ı sâire hâsîlatından rüyeti münâsib olacağı misûllu ta'mîr vukû'unda terk ve te'hîri bir vehile tecviz olunur mevâddan olmayup, derhal tesviyesi lâzîmeden bulunduğundan, sâlifül'-beyân ebniye-i seniyye tâ'mîrâtı masârifâtı için senevî irâde buyrulan mahalden iki yük elli bin kuruş veyahut tensib ve irâde buyrulduğu mikdâr mebâliğin karşılık tedâriki icâb-ı maslahatdan idüğü beyânıyla..."

şeklinde devam eden ifâdelerden, belirtmeye çalıştığımız husus dile getirilmiştir. Zamanın Evkâf Nâzırı Mehmed Hasib Paşa tarafından Haremeyn-i Şerifeyn ile ilgili olarak Ahkâm-ı Adliye yüce meclisine arz edilen yardım hususu, meclisin uygun görüşü ve padişah Sultan Abdülmecid'in sâdir olan fermanı ile maliye hazinesinden karşılanması emredilmiştir. 16 Receb 1263 H. (18 Haziran 1847 M.) tarihli başka bir belge³⁰ nin 19. satırında, 1263 H. (1847 M.) yılında 1250 kise surre-ül humâyûn tertibatı ve üçyüz kise de Mekke ve Medine'deki mübârek yerlerin onarım masrafları karşılığı olmak üzere toplam olarak bin beş yüz elli kise yardımının Mekke ve Medine'ye gönderilmek üzere tahsis edildiğini görmekteyiz.

Gerek Evkâf Nâzırı Mehmed Hasib Paşa tarafından sunulan öneride geçen ifâdeler ve gerekse gönderilmesi uygun görülüp tahsis edilen meblağ, Osmanlı Devletinin Mescid-i Nebvî ile Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerreme'deki mübârek yerlere gösterdiği büyük ilgi ve yakınlığı ortaya koymaktadır.

Harem-i Mescid-i Nebvî Şeyhi Davud Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e yazdığı bir yazıda bu mescidin 400 yıla yakın bir süredir geniş bir onarıma tâbi tutulmadığını, dolayısıyla her geçen gün biraz daha harap olmaya yüz tuttuğunu belirtmesi üzerine Sultan Abdülmecid, mahalline gönderdiği mütehasıs elemanlar vasıtasıyla konuyu inceletip Mescidin durumunu öğrenerek, bu onarımın başlatılmasını emretmiştir. Yönetim ve denetimini bizzat kendisinin seçtiği kimşelere tevdi etmiş olduğu bu onarım ve genişletmeye fevkalâde önem atfetmiştir.

Mescid-i Nebvî'de namaz kılmak isteyenlere engel olmamak için onarım çalışmaları bölüm bölüm olmak üzere yürütülmüştür. Yıkılan bir böl-

üm veya yön tamamen yenilenerek onarıldıktan sonra diğer bölüm veya yönün yıkımıyla onarımına başlanılmıştır. Yıkılan her eski kısmın yerine yenisi muhkem ve itinalı bir şekilde yapılmıştır. Hücre-i Nebeviyye ile temeli sağlam ve yapısı muhkem olan bazı duvarların dışında Mescid-i Nebvî'nin her tarafı yıkılarak yeniden yapılmıştır. Minber ve Mihrab-ı Nebvî de onarılarak olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Kuzey duvarı ile batı duvarının Mecidiye minaresinin bitişiğinde olan az miktardaki kısmın dışında kalan yerleri yıkılmamıştır. Keza Hz. Osman mihrabı da, yapısı sağlam ve güzel olduğu için yıkılmamıştır. Eski sütunlar yeni ve yekpare olan sütunlarla değiştirilmiştir. Ancak Ravza-i Mutahhara kısmındaki beyaz ve kırmızı mermerlerden yapılmış ve tezhib edilmiş olan eski sütunlar yine yerlerine iade edilmişlerdir. Ayrıca yapılan kubbeleri yerlerine oturtmak için duvarlara bitişik olarak yeni sütunlar yapılmıştır. Dörtgen biçimindeki taş kaideler üzerine dikilen yeni sütunların başlıkları üzerine oturtulan kemerler ve kubbeler de yapılmıştır. Bakır şebekeli ve rengarenk vitray camlarının yer aldığı sanat şaheseri olan pencereleri, mescidin içine giren ışıklara bir başka güzellik sağlayacak şekilde yapılmıştır. Kuzey, doğu ve batı revakları³¹ genişletilmiştir. Kuzey ve doğu taraflarında üç revak yerine iki revak yapılmıştır. Batı tarafında ise Mecidiye minaresinden Bâbü-Rahme minaresine kadar olan kısımda dört revak yerine üç revak yapılmıştır. Kible tarafındaki avluya paralel olan revaklar genişletilmiştir. Ancak, önceleri üç revak ile kuzey tarafındaki alandan ibaret olan mescidin avlu tarafında iki revak ilave etmek suretiyle asıl mescidin tamamı örtülmüştür. Doğu duvarının ana minareden Cibril Kapısına kadar olan bölümü 5 tam 1/4 arşın geriye çekilerek yapılmıştır. Böylece 1293 m² kadar bir genişletme yapmak suretiyle önceleri dar olup, izdihama yol açan Hücre-i Nebeviyye ile doğu duvarı arası genişletirelerek Hac mevsiminde Hz. Peygamber (S.A.V)'i ziyaret eden haclıların rahatlıkla geçmelerine imkan sağlanmıştır. Yapılan bu genişletme ile Mescid-i Nebvî'nin toplam yüzölçümü 10.303 m² ye ulaşmıştır. Gerçekleştirilen bu genişletme sonucu ana minare ile yeni yapılan doğu duvarı arasında meydana gelen boşluğa altlı-üstlü

29. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 967 nolu Ahkâm defterinin 198-199. sayfalarında kayıtlı, sık divanî yazı ile yazılmış ve 75 satırdan ibaret olan 29-Rebiu'l-ewel-1263 H. (6 Mart 1847 M.) tarihli ilm u haber.

30. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 967 nolu Ahkâm defterinin 280. sayfasında kayıtlı ve divanî yazı ile yazılmış olan 35 satırdan ibaret 16. Receb 1263 H. (18 Haziran-1847 M.) tarihli ilm u haber.

31. Revak;1) Sıra sütunlar veya sıra ayaklar üstüne dam veya tonoz yapılarak üstü örtülmüş ve önü açık olan sütunlu yol ve galeri.

2) Mısır Camilerinde avlunun revaklı kısımlarındaki üstü örtülü yere de revak denir.

Sanat Ansiklopedisi, C.3, s.1671-1672.

ve üsttekine içerden merdivenle çıkılan iki katlı küçük bir halvet-gâh yapılmıştır. Buraya Hücre-i Nebviyye'nin bazı malzemeleri konulagelmiştir. Diğer taraftan ana minarenin batı kapısı işlemeli kırmızı taşlarla yeniden yapılarak şaheser hale getirilmiştir. Mescidin dış tarafında Cibril Kapısı ile kadınlar kapısı arasında kalan bölüme abdest alınması için sıra halinde musluklar döşenmiştir. Bu arada Cibril Kapısı, asıl kapının hizasında yapılırken, yakılıp yeniden yapılan Bâbüs-Selam kapsının muhteşem şekli Türk-İslâm mimarisiyle sanat zevkini yansıtır bir eser olmuştur. Ayrıca içerde Babus-Selam kapısının ön kısmında yapılan yüce kubbe, mescidin görünümüne bir başka güzellik sağlamıştır.

Diğer taraftan mescidin kuzey tarafındaki bazı evler satın alınarak mescidin kuzey duvarının civarında olan mahzen ve ekmekhane ile birlikte yıktırılıp yerlerine her birinde dörder oda bulunan ve biri sağ tarafa, diğeri sol tarafa olan iki saha yapılmıştır. Sağ taraftaki mektep, sol taraftaki da mahzen olarak düzenlenmiştir. Aralarında bir de abdest alınacak yer bulunan bu sahalara mescidin içine ve dışına açılan ikişer kapı yapılmıştır. Büyük ve derin bir temel üzerine oturtulan Mecidiye minaresi, en güzel ve en bedîî biçimde yapılmıştır. Önceleri mescidin avlusunda aydınlatma için kullanılan yakıt yağlarının deposu olan kubbeli kısım, çevresini kirlettiği için yıkılmıştır. Bunun yerine yukarıda sözü geçen kuzey tarafındaki mahzen ihdas edilmiştir. Ağavât (ağalar)³² sekisinin çevresi, üzerlerinde sarı madenî madde ile yapılmış olan trabzan bulunan ayaklarla yapılmıştır. Bu sekinin güneyinde bulunup, bundan biraz daha düşük seviyede olan diğer seki de yenilenmiştir. Yapı ve tezyinine itina gösterilerek tezhib edilen teheccüd mihrabı bu sekide yer almıştır. Bu sekiyle ağalar sekisinin arası kadınlar kapısına giden yol ile ayrılmıştır. Kadınlar kapısından giren kimsenin sağına düşen mihrab da bu dönemde yapılmıştır. Keza ağalar sekisinin doğusundaki altlı üstlü olan mahzen de bu onarımda ihdas edilmiştir.

Mescid-i Nebvî'nin Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanındaki kible tarafı sınırının üzerindeki ahşap trabzan kaldırılarak, yerine kırmızı taşların üzerinde müsennem³³ biçimde sarı madeninden müşebbek³⁴ trabzan ilave edilen hâciz³⁵ meydana getirilmiştir. Mihrâb-ı Nebvî ile Süleyman mihrabının sağ ve sollarında olmak üzere geçit sağlamak için dört adet kapı benzeri giriş yerleri yapılmıştır. Önceleri mescidin ön kısmından biraz yüksek olan batı, kuzey ve doğu tarafları düzeltilerek her tarafı eşit hale getirilmiştir. Bu arada mescidin tabanı ile aynı seviyede olan avlu biraz alçaltılmıştır.

Mescidin onarımı bitirildikten sonra tabanı ile kible duvarının alt yarısına mermer döşenmiştir. Diğer taraftan tavan kısımları çeşitli ağaç, çiçek ve akarsuların güzel görünüşleri ile nakş ve tezyin edilmiştir. Öyle ki bu görünüm, kubbelere bakan bir kimseyi her kubbede bir başka bahçe olduğunu

zanneder hale getirmiştir. Bütün sütunlar parlatılarak güzel bir şekilde taş rengiyle boyanmıştır. Sütun başlıkları, Mihrâb-ı Nebvî ve minberin tezhibi ile Süleyman Mihrabının tezhibine ayrı bir itina gösterilmiştir. Daha sonra İstanbul'dan gönderilen meşhur hattat Abdullah Zühdi Bey, bugün Mescid-i Nebvî'nin kubbeleri ile duvarlarında görünen âyetler ve kasidelerle Hz. Peygamber (S.A.V.)'in isimlerini büyük bir itina ile yazmıştır. Seneler süren ve büyük bir emek mahsulü olan bu güzel yazılar, Müslüman-Türklerin hat sanatını ne denli ileri ve güzel bir sanat haline getirdiklerinin silinmez şahidi olmuştur.

Bu onarımda yapılan harcamanın kesin miktarını gösterir muhasebe kayıtlarının tümü elimizde olmamakla beraber, İbrahim Rifat Paşa'nın Mir'âtü'l-Haremeyn³⁶ adlı eserinde verilen bilgidir 750.000 Osmanlı lirasına ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu miktar bugünkü değerle³⁷ 86.250.000.000.-TL. etmektedir.

Hz. Peygamber (S.A.V.) ve Hulefa-i Raşidin zamanında üç basamaktan ibaret olan minber, daha sonra Muaviye zamanında Medine'deki valisi Mervan tarafından altı basamak ilave edilerek, dokuz basamağa çıkarılmıştır. 654 H. (1255 M.) yılında bu vaziyette kalan minber 656 H. (1257 M.) yılında Yemen hükümdarı tarafından yenilenmiştir. Daha sonra Zâhir Baybars'ın gönderdiği minberle değiştirilmiş ise de bilahare bu da 797 H. (1395 M.) yılında Zâhir Berkuk tarafından gönderilen minberle yeniden değiştirilmiştir. Bu da 820 H. (1417 M.) yılında Müeyyed'in gönderdiği minberle değiştirilmiş olup, 886 H. (1481 M.) yılında çıkan yangın üzerine yanan söz konusu minberin yerini Medine halkı tarafından yapılan minber almıştır. Nihayet 998 H. (1589 M.) yılında Sultan III. Murad zamanında bu minber Kuba Mescidine nakledilerek yerine İstanbul'da yapılarak gönderilen mermer minber konulmuştur. Üçü kapı dışında ve dokuzu da içinde olmak üzere oniki basamaklı olan bu minber bir harika olup, günümüze kadar Mescid-i Nebvî'de bulunarak Müslüman-Türkün sanat zevkini dile getirmektedir. Minberin kapısının üst kısmında yazılı olan altı beyitle³⁸ yapılarak gönderiliş gayesiyle, gönderen bu ulu sultanın adı ve yapılış tarihi belirtilmiştir.

32. Aslında, saray hizmetlerinde kullanılan harem ağaları hakkında kullanılan bir tabir olup, burada Mescid-i Nebvî'nin bakımı ile görevli olan kişiler kastedilmiştir.

33. 1) Ev çatısı şeklinde olan; 2) Kabartma, kabartmalı olarak hakkadılmış olan.

34. Şebeke şekline sokulmuş, ağ ve kafes gibi örülmüş olan

35. Ayıran, bölen.

36. İbrahim Rifat Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, C.I, s.468,

satır. 11-12, Dâru'l-Kütüb Matbâası, Kahire-1925.

37. Bu eseri kaleme aldığımız 22 Eylül 1987 tarihinde bir Reşad Altın 115.000 TL.sına satıldığını öğrenerek belirtilen rakam elde edilmiştir.

38. İbrahim Rifat Paşa'ya ait **a.g.e.** I. cildinin 472. sayfasının baş kısmında neşredilen bu beyitler şöyledir:

SULTAN II. ABDULHAMİD ZAMANINDA YAPILAN ONARIMLAR:

Sultan Abdülhamid Han döneminde Mescid-i Nebevî'nin bakım ve onarımı ile ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz bir belge³⁹ de mescidin iç ve son cemaat mahallinin onarımı için yapılan keşif uyarınca bir yük altibin ikiyüz kuruş harcanmış olduğunu anlıyoruz. Ancak eldeki belgelerde Sultan Abdülhamid zamanında daha ziyade Hücre-i Nebeviyye'nin üzerine yapılmış olan kubbe ile pencerelerinin onarımı üzerinde durulmuş olduğunu görüyoruz.

Hz. Peygamber (S.A.V)'in mübârek Hücresinin kubbesindeki bir kısım penceredeki alçı, çerçeve ve renkli camların onarımı ve mescidin tavanının zemin kısmının üst taraftaki kubbe duvarlarının sıvanması ile ilgili olarak yapılan bir keşif sonucu verilen bir rapor⁴⁰ da aynen şöyle denilmektedir:

Belge:7

"Hücre-i mu'attara-i hazret-i risâlet-penâhînin kubbe-i mübârekesinin cihât-ı ma'lûmesinin üç adet penceresinin alçıdan ve elvân câmdan ma'mûl çarçubeleriyle kubbe-i mübâreke-i mezkûre cânib-i erba'ası dîvâr-ı Lâmi'ül-envârının Harem-i Şerif sûtûhu zemîninden yukarı olan sıvalarının muhtâc olduğu kubbe-i mübâreke-i mezkûrenin derûnuna girilmeden ve pencerelerde muhkem timur parmaklıklar sökülmeyle icrâsı ve iş bu ta'mîrât-ı celîlenin hüsn-i ifâsı husûsunun sene-i âtiye Muharreminden ittibâren uhdesine Medine-i Münevvere mütevelliyeti tevcih olunan faziletli Atâ'i Efendiye ilâve-i me'mûriyet edilerek kendisinin şimdiden ol cânib-i âliye izâmı ve mu'temed-i safiyyetle mütemâdiyen ta'mîrâta nezâret etmek üzere mâbeyn-i humâyûn-ı mülûkânedan mü'temen ve müttakî ve usûl-i inşâ'ata âşinâ bir zâtın dahi Efendi-i mûmâileyhe terfîki ile ta'mîrât-ı celîle-i mezkûrenin kemâl-i ta'zîm ve tekrîm ile icrâsı ve hitâm-ı ta'mîrâtta usûlü vehile masârifinin müfredâtını mübeyyin lâzım gelen defterin nezâret-i behiyyelerine irsâl olunması ol bâbda Mekke-i Mükerrreme emâret-i celîlesinden vukû' bulan iş'âr ve taraf-ı vâlâ-yı meşihat-penâhî ile olunan muhabere üzere bi'l-isti'zân müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden olup icâbî icrâ ve keyfiyet emâret-i celîle-i müşârûn ileyhâya tebliğ olduğu gibi ta'mîrât-ı celîle-i mezkûrenin sûret-i icrâyesinin tafsilâtını mübeyyin Medine-i Münevvere meclisinden tanzim olunan mazbatanın sureti nezâret-i behiyyelerince ma'lûmât olmak üzere leffen irsâl kılınmış olmağla mezkûr defterin irsâlinde mu'âmele-i lâzimesinin ifâsı 2 Ramazan sene 96 ve 7 Ağustos sene 295 târîhiyle murakkam Başvekâlet Dâiresi cânib-i sâmisinden şeref-vürûd eden bir kit'a tezkîre-i sâmidde emr ve iş'âr buyrulmuş ve sûret-i maz-

bata-i mezkûrun me'âli dahi Hücre-i mu'attara-i hazret-i risâlet-penâhî kubbe-i arş keukebenin fevkânî cihet-i âliyesi cevânib-i erba'asında kâ'in olup, Harem-i şerif-i sa'âdet-redîf sûtûhu üzerine nâzır olan pencerelerden üç adet büyük pencerelerin içerü cihetinde kadîmden alçı ile ma'mûl ufak elvân câm çarçubelerinin muhtâc-ı ta'mîr olduğu akdemce devletlü paşa Hazretlerinin li-ecli'z-ziyâre bu civâr-ı eşrefde buldukları esnâda görülen ehemmiyet üzerine kubbe-i âlî-i mezkûrenin yeşil boyasının gubâr-âlûd olarak rengi uçtuğu cihetle emsâli vehile tecdid ettirildiği sırada nakkâşlar tarafından görülüp zât-ı âlî-i meşihat-penâhîye haber verilmesiyle müşârûn ileyh hazretlerinin ve Medine-i Münevvere muhâfazat ve müdiriyyeti aliyesi vekâletiyile bu cânib-i âlide ârâm-sâz olan birâder-i ma'âli-güher-i emâret penâhileri sa'âdetlü siyâdetlü Abdullah Paşa Hazretleri birlikte bulunduğu halde hey'et-i âcizânemizle mahall-i âlî-i mezkûra çıkılarak Medine-i Münevvere ta'mîrât müdürü ve mühendis ma'rifetleriyle zikrolunan pencereler keşf ve mu'âyene olunduktan kubbe-i hadrâ-yı mezkûrenin dâ'iren-mâdâr bâlâsında kâin ufak pencerelerden mâ'adâ cevânib-i erba'asında Harem-i Şerif sûtûhuna müsâvî ikişer buçuk arşun kaddinde ve bir arşun altı parmak arzında üçer büyük ve bunların üstünde ve iki arşun kadar irtifâ'ında ve yirmişer parmak kutrunda müdevveru's-şekl üçer küçük ve bunların daha mâ-feukinde ve çâr-küşesinde ikişer arşun on beşer parmak kaddinde bir arşun sekiz parmak arzında birer kebir pencereler ki cümlesi yirmi sekiz addedden ibârettir. Ve iş bu pencerelerin içerüleri beyân olduğu vehile mine'l-kadîm alçıdan ma'mûl ufak elvân câm çarçubeler ve hâric cihetleri dahi sarı tel kafesler ile tezyîn ve bu alçı çarçubeler mezkûr kafesler beyninde alçı çarçubelere birer buçuk arşun ve tel kafeslere altışar parmak bu'dünde olarak ve cava tahtasından ma'mûl sudelere marbût ve dîvâra

أرسل السلطان مراد بن سليم « مستريدا خير زاد للعاد
دام في أوج الملا سلطانه • آمانا في ظله خير البلاد
نور روض المصطفى صلى عليه • ربنا إلهادي به كل العباد
منبرا قد أست أركانه • بالهدى واليمن من صدق الفؤاد
منبرا يعلى الهدى إعلاؤه • دام منصوبا لأصحاب الرشد
قال سعد ملهما تاريخه • عمر منبرا سلطان مراد
سنة ٩٩٨ هـ

*39. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu ahkâm defterinin 76. sayfasında kayıtlı ve 41. satırdan ibaret olan 29 Rebiülevvel 1297 H. (27 Şubat 1880 M.) tarihli ilm-u haber.

40. Aynı defterin 68-69. sayfalarında kayıtlı ve 42 satırdan ibaret olan 3 Cemazıyelevvel 1296 H. (25 Nisan 1879 M.) tarihli ilm-u haber.

müstahkim bulunarak metin timur parmaklıklar ile tersin edilmiştir. Bunlardan Bâb-ı Şâmî cihetine doğru olan kebir pencerelerden cânibi yesârda bulunan birinci pencerenin mezkûr alçı çârçûbesinin nısf-ı fevkânîsi pencerenin içine düşmüş ve şark cihetindeki kebir pencerelerden ortada bulunan pencere ile garb cânibinde bulunun büyük pencerelerden kible cânibine doğru olan birinci pencerenin dahi mezkûr alçı çârçûbelerinin etrâflarında olan harçları kezâlik pencere içine döküldüğü misüllü her ikisinden dahi yedi sekizer aded câm kırılmış olduğu ve kubbe-i mübâreke-i mezkûrenin cevânib-i erba'ası cidâr-ı lâmi'ül-enuvârının Harem-i Şerîf sûtûhu sıvalarının bazı mahalleri dahi muhtâc-ı tâmîr bulunduğu müşâhade olunmuştur. İşbu ta'mirât-ı celilenin sûret-i tesviyesi lede't-tezekkür eğerçi zikr olunan çârçûbelerinin kadîmi misüllü müceddeden alçıdan imâl olunarak yerlû yerlerine vaz' olunması yoluna gidilür ise kubbe-i şerîfenin içerü cihet-i aleyyesine iskele vaz'ıyla icrâsı hakkında tanzimât-ı vâcibeye münâfi olacağı cihetle bu sûrete aslen ve kat'an cesâret olunamayacağı gibi hâricden dahi zikr olunan timur parmaklıklar ile tel kafesler çıkarılmadıkca ta'miri mümkün olamayup, mezkûr timur parmaklıkların çıkarılması ise pencere divârının içerisine tahkim edilmiş olduğu cihetle gayet müşkil bulunacağı ve binâ'en aleyh hîn-i inşâ ve imâlında ihtirâmât-ı lâzıme ri'âyet olunmayacağı cihetle bir sûretin dahi te'eddüben terki evlâ ve ahsen görülüp mezkûr üç pencereden içerüye toz ve toprak ve emtarın dâhil olması zikr olunan tel kafeslerin suhûletle çıkarılıp kemâkân yerlerine vaz'ı mümkün olacağı mülbâsesiyle işbu kafesler ile mezkûr timur parmaklar arasına cava tahtasından müceddeden çârçûbeler inşa ve câma vaz' olunmasıyla hâsıl ve mezkûr alçı çârçûbe parçalarının hâricden dışarıya alınması ve müceddeden yapılacak câm çârçûbelerinin dahi hâricden kıyâsları alınarak diğer mahalde bi'll-imâl getirilüp ihtirâmât-ı lâyık ile yerlerine konulması bi's-suhûle kâbil olacağına ve mücerred amelinin bu ta'mirât-ı celilede ihtirâmât-ı vâcibeye i'tinâ ve dikkatlerine nezâret etmek üzere ulemâ ve sulehâdan bir zâtın ta'yîni dahi cümle-i müzâkere-i âcizânemizin bulunduğu binâen bu sûrette ve dil-hâh-ı âli vechile husûli matlaba tavassul müyesser olacağından zikrolunan üç aded pencerelerin ber-minvâl-i meşruh icrâ-yı ta'miri ve sâlifü'l-beyân divâr-ı fâ'idil-enuvârları sıvalarının dahi termim ve teccidince irâde-i seniyyesinin istihsâlî beyânından ibâret bulunmuş olmağla tezkîre-i sâmiye Medîne-i Münevvere meclisinin mazbatası sûreti bi-ibâretihâ cihât kalemine kayd ile keyfiyet ma'lûm olmak için masârifât ve beyân-ı hâli mutazamamın Mekke-i Mükerrreme emâretiyle harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebevi

meşihat-ı celile ve müdürîyyet-i behiyyesine tahrîrat-ı aliyeye tastîriyyün mektûbî ovasına ilm-u haberlerinin i'tâsı iktizâ edilediği masârifât idâresinden bâ-tezkere beyân olunarak ol vechile fermân-ı nezâret-penâhî buyrulmağın bi'll-kayd diğer ilm-u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak için masârifât idâresine dahi işbu ilm-u haber verildi. Fî 3 Cemâziyel-evvel 1296."

Sunulan bu belgenin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Hz. Pengamber (S.A.V.)'in kabri şerîfi üzerindeki kubbenin bozulan bazı pencereleri ile onarım muhtâc olan bir kısım duvarının onarımına fevkâl-âde i'tinâ gösterilmiştir. Şöyle ki:

1. Kubbenin belirli yönlerindeki üç aded pencerenin alçı ve renkli câmlardan yapılmış olan çerçevelerinin onarımı ile kubbe duvarlarının mescid tavanının zemininden yukarı olan kısımlarının yeniden sıvanması işleminin, mübârek kubbenin içine girilmeksizin ve pencerelerdeki muhkem demir parmaklıklar sökülmeksizin yürütülmesi düşünülmüştür.

2. Düşünülen bu onarımın ifâsı hususunun, 1297 H. (1880 M.) yılının Muharreminden itibaren Medine-i Münevvere müvellalığına atanan faziletli Ataî Efendi'nin uhdesine ek görev olarak verilip, şimdiden bu mübârek yere gönderilmesi ve mu'temed satıyla devamlı bir şekilde onarıma nezâret etmek üzere Mabeyn-i Humayun'dan güvenilir, müttaki ve inşaat usulüne aşına bir zâtın kendisiyle birlikte gönderilerek onarımın büyük bir tazîm ve saygıyla yürütülüp, bitirilmesi öngörülmüştür.

3. Onarımların bitiminde usulü üzerine harcamaların müfredatını gösterir defterin gönderilmesi için Mekke emirliğinin iş'arı ve yüce meşihatla yapılan haberleşme üzerine bu husustaki irade-i seniyye uyarınca Mekke emirliğine tebliğ bulunduğu gibi onarımın icrâ şekli ile keyfiyetinin tafsilatını belirten ve Medine-i Münevvere meclisinde tanzim olunan mazbata sureti bilgi için nezârete gönderilmiş olup, buna karşılık başvekaletten gönderilen 2 Ramazan- 1296 H. (8 Ağustos 1879 M.) tarihli tezkerede gereğinin ifâsı emr ve iş'âr edilmiştir.

4. Medine-i Münevvere meclisinde tanzim edilen mazbatada Hz. Peygamber (S.A.V.)'in kabrinin bulunduğu Hücre-i Şerîfe kubbesinin üst kısmının dört tarafında bulunup Harem-i Şerîfin tavanı üzerine bakan pencerelerden üç aded büyük pencerenin iç kısmında eskiden alçı ile ufak renkli camlardan yapılmış olan çerçevelerinin onarıma muhtaç olduğu devletli paşa hazretlerinin bu mübârek yerde buldukları esnada görülen lüzum üzerine söz konusu mübârek kubbenin yeşil boyasının tozlanarak rengi uçmuş olduğundan aynı boya ile yeniden boyanması sırasında nakkaşlar tarafından görülerek belgede adı geçen kişilerle Medine onarım müdürü ve mühendisinden oluşan bir heyet halinde bu mübârek yüce yere çıkılarak, sözü geçen pencereler keşf ve muayene edilmiştir.

5. Yapılan bu keşifte sözü geçen yeşil kubbenin üst çevresindeki küçük pencerelerden başka, dört tarafında Harem-i Şerifin satıh seviyesinde ikişer buçuk arşın boyunda ve bir arşın altı parmak⁴¹ eninde üçer büyük pencere, bunların üstünde ve iki arşın kadar yüksekliğinde yirmişer parmak çapında daire şeklindeki üçer küçük pencere, bunların da üst kısmında dört köşesinde iki arşın onbeş parmak boyunda ve bir arşın sekiz parmak eninde birer büyük pencere olmak üzere tamamının yirmi sekiz pencere olduğu görülmüştür. Bu pencerelerin iç kısımları yukarıda belirtildiği üzere daha önce alçıdan yapılmış ufak, renkli cam çerçeveler, dış kısımları da sarı tel kafeslerle tezyin edilmiş olup, bu alçı çerçevelerle kafesler arasında, çerçevelere bir buçuk arşın, kafeslere de altı parmak uzaklığında olarak cava tahtasından yapılmış olan sudelere bağlı ve duvara muhkem bir şekilde yerleştirilen sağlam demir parmaklıklar ile perçinleştirilmiştir. Bu pencerelerden Bâb-ı Şâmî kapısı yönüne doğru olan büyük pencerelerden sol tarafa bulunan birinci pencerenin belirtilen alçı çerçevesinin üst yarısı, pencerenin içine düşmüş; doğu tarafındaki büyük pencerelerden ortada bulunan pencere ile batı tarafındaki büyük pencerelerden kible tarafına doğru olan birinci pencerenin söz konusu alçı çerçevelerinin etraflarında olan harçları da yine pencere içine dökülmüş olduğu gibi her ikisinden de yedi-sekizer aded camın kırılmış olduğu ve mübarek kubbenin dört tarafındaki duvarları Harem-i Şerif sathının zeminden yukarı olan üst bölümlerinin mahallince Taptap denilen sıvalarının bazı yerleri de onarıma muhtak olduğu müşâhade olunmuştur.

6. Bu onarımların yapılış şekli düşünüldüğünde, eğer sözü edilen çerçevelerin eskisi gibi yeniden alçıdan yapılarak yerli yerine konulması yoluna gidilirse, kubbenin içine iskele kurularak yapılması bu konudaki uyulması gereken hususlara aykırı olacağı cihetle, bu şekle kesinlikle cesaret edilemeyeceği gibi dışardan da sözü geçen parmaklıklar ile tel kafesler çıkarılmadıkça onarımı mümkün olmayıp, söz konusu demir parmaklıkların çıkarılması ise, pencere duvarının içine tahkim edilmiş olduğundan son derece zor olacağı itibarıyla inşaat ve yapım sırasında gerekli saygıya uyulamayacağından bu şeklin de te'eddüben terki daha uygun ve daha güzel görülmüştür. Ancak sözü geçen üç pencereden içeriye toz ve topraklarla yağmurların girmemesi, zikir olunan tel kafeslerin kolaylıkla çıkarılıp olduğu gibi yerlerine konulması mümkün olacağı münâsebetiyle, iş bu kafeslerle sözü geçen demir parmaklıklar arasına cava tahtasından, cam konulmuş yeni çerçeveler yapılması suretiyle sağlanacağı ve sözü geçen alçı çerçeve parçalarının dışardan çıkarılması ve yeniden yapılacak çerçevelerin aynı şekilde dışardan ölçüleri alınarak diğer yerde yapılıp gereken saygı ile yerlerine konulması kolaylıkla mümkün olacağı, sıradan amelenin bu onarımda gereken ihtirama itina göstereceği ve defterlerine nezâret etmek üzere

âlim ve salihlerden bir zatın tayin edilmesi suretiyle onarımın isteğe uygun olarak yapılabileceği görüş olarak belirtilmiştir.

Sözü geçen onarımların belirtilen şekilde yapılması için, sunulan bilgilerin irade-i seniyye istihsalı beyanından ibaret olduğu ifade edilerek belge metninde belirtilen ilgili yerlerin defterlerine ve bu arada keyfiyet malum olmak için masarifat idaresine de bu ilmü haberin verildiği ifade edilmiştir.

Metin ve açıklaması sunulan bu belgede, onarımı irade-i seniyye gereği olarak keşfi yapılmış olan mübarek kubbe-i şerifenin pencereleri ile duvarlarının onarımı için tespit edilen altmış üç bin kuruşun Evkâf-ı Humayun Hazinesinden gönderilerek, onarıma başlatılması hakkında irade-i seniyyenin sâdir olduğu şu ilm u haber⁴² kaydında belirtilmektedir.

Belge:8

"Tâk-ı minâ-yı eflâkdan bâlâ-ter olan kubbe-i zümriyyenin Cenâb-ı risâlet-penâhî pencere-i âliyelerinin tecdid ve etrâf-ı cidâr-ı mübârekeleri sıvalarının lüzûm-ı ta'mîr ve termîmâtını şâmil mukaddemce takdîm kılınan inhâ ve keşf defteri mücibince akçesinin Evkâf-ı humâyûn Hazîne-i celilesinden gönderilmek üzere işe mübâşeret olunması hakkında şeref-sâdir olan irâde-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı âlisi üzere ta'mirâtına bed' ve mübâşeret ile kubbe-i sa'âdet-i mübâreke-i mezkûre pencere-i şerifelerine müceddeden bir nev'i güzel râyihalî sâc ağacından imâl olunan çârçûbelerin masârîfât-ı vâk'ası ile ta'mirât-ı sâ'iresinde müstahdem neccâr ve sıvacı ve amele yevmiyyeleriyle levâzîmât bahâsının mikdâr ve kemmiyyetini mübeyyin ilm-u haberdir.

Ber-mûcebe-i irâde-i seniyye masârîf-ı keşfiyye mürettebesi 63.000 kuruş"

Söz konusu onarımın gerçekleştirilmesi için yapılan keşif gereği öngörülen altmış üçbin kuruşun harcanacağı kalemler aynı kütük defterinin 121-122. sayfalarında detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Alçı, kireç, menteşe, çivi, ahşap, vida, kırmızı kum ve benzeri malzemelerle marangoz, sıvacı ve diğer usta ve işçilerin yevmiyyeleri ayrı ayrı gösterilmiştir. Ancak aynı defterin 123. sayfasında kayıtlı olan bir başka belge⁴³ de söz konusu kubbenin belirtilen bölümlerinin onarımı için mahallî fiyatla keşfi yapılabilecek altmış üçbin kuruş olarak tespit edilen masrafların bilahere dikkat ve itina ile ve

41. Parmak, arşının yirmi dört kısmından bir kısmına yani yirmi dörtte birine müsâvi uzunluk ölçüsüne verilen addır. Bir arşın yaklaşık 48 cm. olduğuna göre bir parmak 2 cm.dir. M.Zeki Pakalın, a.g.e., C.II, s.754.

42. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu defterin 121. sayfasında kayıtlı ilm u haber.

43. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 834 nolu ahkâm defterinin 123. sayfasında kayıtlı ve 18 satırdan ibaret olan 26 Cemaziyelevvel 1298 H. (13 Nisan 1881 M.) tarihli ilm u haber.

mirî fiyatlarla biraz düşürülerek kırkbin bin altıyüz dokuz buçuk kuruşa mal edildiği ifade edilmektedir. Öneme binaen bu belgeyi de aynen sunmakta fayda mülahaza ediyorum.

Belge : 9

"Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevî meşihat-ı celile ve müdiriyyet-i behiyyesi câniblerinden 14 Muharrem 98 târîhi ve üç numarasıyla murakkamen vârid olan bir kıt'a müşterek inhânın hulâsa-i me'âli hücre-i mu'attara-i cenab-ı risâlet-penâhî kubbe-i arş-keukebesinin kırk yedi aded pencere-i âlileri çârçûbelerinin tecdîd ve i'mâliyle etrâf-ı cidâr-ı lâmi'ü'l-envâr-ı mübârekeleri sivalarının sûret-i ta'mîrât ve termîmâtına dâir tanzim olunmuş olan keşf defteri mücibince inşâat-ı mezkûresiyçün altmış üçbin kuruşun irsâliyle tesviyesi irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâsından olduğu gibi ta'mîrât-ı mezkûrenin nezâreti dahi Medîne-i Münevvere kâdısı sâbık faziletlü Atâi Efendi Hazretlerini bâ-irâde-i seniyye ihâle buyrulmuş olmasıyla ber muktezâ-yı irâde-i seniyye inşâat ve ta'mîrât-ı mezkûre ve bu kerre ikmâl olunarak masârif-ı vâkî'a-i mezkûrun mecmû'u fi'ât-ı mirî üzre kırk bir bin altı yüz dokuz buçuk kuruşdan ibâret olarak ol bâbda tanzim ve terkîm kılınan bir kıt'a müfredât defterinin leffen takdîm kılındığı cihetle masârif-ı vâkî'a-i mezkûre mahallince ta'vizen sarf kılınmış olduğundan bir an akdem irsâli veyahud havâlenâmesinin tausili beyânından ibâret bulunmuş ve zikr olunan mahall-i âlilerin mahallî râ'ici hesâbiyla keşf-i evvel masârif-ı olan altmış üç bin kuruşla icrâ-yı ta'mîr ve inşâsı irâde-i seniyye iktizâsından olarak meblağ-ı mezbûrun doksan beş senesi Eylülünden itibaren yüzde beş ve öşr-i ma'âşâtın tesviye olunmak üzere geçen doksan yedi senesinde ihrâc olunan surre-i humâyûn ile nakden irsâlden sarf-ı nazar kılınması makâm-ı âlî-i nezâret-penâhilerinden sâdir olan emr-i şifâhî iktizâ-yı âlisinden bulunmuş ve mahall-i âlî-i mezkûrenine fi'ât-ı mirî vechiyle masârif-ı vâkî'ası kırk bir bin altı yüz dokuz buçuk kuruşdan ibâret olarak mahallince ta'vizen sarf kılınmış olduğu rûşen-i iş'ardan münfehîm olmuş olduğundan, keşf-i sâni mücibince masârif-ı vâkî'anın bi-mennihi Te'lâ 98 senesinde ihrâc olunacak surre-i humâyûn teferru'âtına ilâveten mahalline li-ecli'l-irsâl tebdîlen sûretinin tahrîri zîmnında cihât kalemine ba'del-kayd masârifât-ı umûmiyyeye ve keyfiyet ma'lûm olmak üzere muhâsebe-i umûmiyyeye ve mahalline olan ilm-i u haberin lef-fiyle Harem-i Şerif-i hazret-i Nebevî meşâhat-ı celile ve müdiriyyet-i behiyyesine başka başka tahrîrât-ı aliyeye-i cenâb-ı nezâret-penâhî tastîri için mektûbî odasına ilm u haberlerinin tahrîri iktizâ eylediği, masârifât-ı umûmiye idâresinden bâ-derkenâr beyân olunarak mücibince deyu fermân-ı sâmi buyrulmasına

bi'l-kayd diğer ilm u haberleri verilmekle keyfiyet ma'lûm olmak için idâre-i mezkûre dahi işbu ilm u haber verildi. fi-26 Cemâziye'l-evvel sene 1298."

Mescid-i Nebevî, Osmanlılar zamanında yapılan onarım ve genişletme şekli ile 1368 H. (1949 M.) yılına kadar devamedegelmıştır. Bu tarihten itibaren Suudî Arabistan Krallığı hükümeti tarafından onarım ve genişletme girişimlerinde bulunularak bazı yenilik ve değişiklikler meydana getirilmiştir.

SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI ZAMANI YAPILAN GENİŞLETME VE ONARIM GİRİŞİMLERİ:

Suudî Arabistan Krallığına yapılan genişletme çalışmalarının ilki, bu krallığın kurucusu olan Kral Abdülaziz zamanında yapılmıştır. İslâm hükümdarlarının Haremeyn-i Şerife'ye gösterdikleri ilgi, itina ve ihtimamı gören merhum Kral Abdülaziz, bu mübârek yerlerin bakım ve onarımını kutsal bir görev telakki etmiştir. Geçmiş İslâm hükümdarları gibi kendisinin de bu şerefli hizmette payı olması düşüncesiyle 12-8-1368 H. (7-5-1949 M.) tarihinde müslümanlara bir mesaj yönelterek Mescid-i Nebevî'yi genişletme azminde olduğunu belirtmiştir. 5 Şevval 1370 H. (29 Haziran 1951 M.) tarihinde düşünülen genişletme ve onarım projesinin uygulamasına başlanılmış ve ilk iş olarak mescidin çevresindeki bazı evlerin istimlak ve yıkımı cihetine gidilerek bu evlerin sahiplerine o zamanki parayla 30.000.000 riyal civarında ödeme yapılmıştır. 14.8.1372 H. (16 Nisan 1953 M.) tarihinde temellerin hafriyatına başlanmış 13.3.1373 H. (8.11.1953 M.) tarihinde yapılan büyük bir törenle temel atılışı yapılmıştır. 1374 H. (1954 M.) yılının sonunda mescidin batı tarafında yapılarak mescide vakfedilen binalarla dükkanların inşaatı bitirilmiştir. 5.3.1375 H. (8.10.1955 M.) tarihinde genişletme projesinin bitişi münasebetiyle düzenlenen büyük bir törenle yapılan eklemeler de hizmete sunulmuştur. Bu çalışma ile mescide 6023 m² lik yeni bir ilave yapılarak toplam yüzölçümü 16.326 m²'ye ulaştırılmıştır. Ayrıca her birinin temel derinliği 17 m. ve boyu 70 m. olan iki zarif minarenin yapımını da belirtilen süre içinde tamamlanmıştır. Gerçekleştirilen bu genişletme ile minarelerin yapımı için yaklaşık 50.000.000 riyal civarında harcama yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda Hac ve Umre münasebetiyle ziyaret için gelen müslümanların sayısının artması nedeniyle Mescid-i Nebevî'nin artan bu sayıyı kapsayamayacak duruma geldiğinden rahmetli Kral Faysal, yeni bir genişletme girişiminde bulunmayı kararlaştırmıştır. Bunun üzerine gerekli araştırma ve incelemeler yapıldıktan sonra 1393-1394 H. (1973-1974 M.) yılının bütçesine bu gaye ile 50.000.000 riyallık ödenek konarak Mescidin çevresindeki evler istimlak edilmiştir. İstimlak ve yıkım çalışmalarının akabinde yerleri mükemmel bir şekilde düzeltilip

döşenerek ve üstleri gölgeliklerle kapatılarak namaz kılmaya elverişli hale getirilmiştir. Böylece mescidin içi ile çevresinde namaz kılmaya elverişli yerlerin yüzölçümü 35.000 m²'ye ulaştırılmıştır.

Kral Hâlid'in zamanında ise, belirtilen Mescid dışı genişletmenin hacmi daha da artırılarak mescidin içi ile dışında namaz kılınabilecek gölgeli yerlerin toplam yüzölçümü 43.000 m²'ye ulaştırılmıştır. Ayrıca bol miktarda tuvalet ve abdest alınacak yerler yapılarak her geçen yıl sayısı artan hacılarla ziyaretçilerin rahatlıkla abdestlerini alıp, bu mübârek mescidde namaz ibadetini eda etme kolaylığı sağlanmıştır.

Yaklaşık üç yıl önce Medîne-i Münevvere'yi ziyaret edip yapılan dış genişletmelerin de yetersiz hale geldiğini gören Kral Fehd, bu mübârek mescid ve çevresinde namaz kılan müslümanlara biraz daha ferahlık getirmek için gereken maddî ve manevî çabanın sarfedilmesini uygun görmüştür. Böylesine hayırlı ve yüce bir düşüncenin gerçekleşmesi için de Mescid-i Nebevî'nin aynı anda çeyrek milyon insanı kapsayacak şekilde genişletilmesi için genişletme planının hazırlanmasını emretmiştir. Emredilen bu planın tahakkuku için Mescid-i Nebevî'nin kuzeydoğu ve batı yönlerinden toplam 82.000 m²'lik yeni alanın eski alana katılması gerekmektedir. Bu son Suudî genişletmesi için beş milyar riyal tahsis edilerek günümüzden yaklaşık üç yıl önce projenin ilk aşaması başlatılmıştır. Yapılan ön hesaplara göre söz konusu genişletmeyi gerçekleştirmek için istimplâki gereken yerlerin sahiplerine ödenmesi icabeden meblağın 700.000.000 riyaldan çok olacağı tahmin edilmiştir. Oldukça geniş kapsamlı olan bu son genişletme projesinin, Mescid-i Nebevî'nin en modern cihazlarla merkezi havalandırma ve aydınlatma sistemiyle donatılacağı, ayrıca Haremeyn-i Şerifeyn başkanlığı için bir idare merkezi yapılacağı, Suudî Arabistan'ın bazı devlet yayınlarında⁴⁴ belirtilmiştir. Diğer taraftan gerçekleştirme çalışmaları hızla yürütülen bu genişletme projesinde minare sayısının dörtten ona çıkarılacağı da ifade edilmiştir.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN TEFRİŞİ:

Mescid-i Nebevî'nin yapım, bakım ve onarımına gösterilen ilgi ve ihtimamın tezyîn, tefriş ve aydınlatılmasına da gösterildiğini eldeki belgelerden anlıyoruz. Emsâli az görünür taş ve ağaç işlemeciliğinin şaheser örneklerini iç içe izlediğimiz bu Mescidde, tezhib ve süsleme sanatının en canlı ve göz alıcı görünümlerini de görmekteyiz. Müteaddid âyet ve hadislerle bazı güzel şiiirlerin büyük bir ustalıkla yazılıp yerleştirildiği kapı, duvar, minber, kubbe, mihrab ve Hücre-i Nebeviyye'de hat sanatının eşsiz örneklerinin yer aldığını hayranlıkla müşahade ediyoruz.

Diğer taraftan halıcılık sanatının paha biçilmez ve bakmaya doyulmaz nitelikteki nadide ve şaheser örnekleriyle Mescid-i Nebevî'nin tefriş edildiğini tarihî kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Mir'âtü'l-Haremeyn⁴⁵ de bu mübârek Mescidin revaklarının güzel Türk halıları ile donatıldığı belirtilmektedir. Türk sanatkarının ince zevk ve usta parmaklarıyla Hz. Peygamber (S.A.V.)'e olan sevgi ve saygı hislerinin birleşmesi sonucu meydana gelen değişik tip ve desendeki halılar, yıllarca Mescid-i Nebevî'yi boydan boya tezyin etmiştir. Uzun yıllar Evkâf Nezâretinin öncülüğü ve Sultanların irâde, ilgi ve ihtimamlarıyla tefriş edilen Mescid-i Nebevî için dokunan halılar, planlı ve muntazam bir şekilde özel olarak imâl edilmiştir. Yün ve benzeri malzemelerin en kalitesiyle en gelişmiş tezgahlarda en ileri ustalar tarafından itina ile dokunagelmıştır. Devlet eliyle özenle yürütülen bu şerefli hizmetin belirtilen şekilde gerçekleştirildiğini gösterir belgelerden ikisini, konu hakkında bir fikir vereceği inancıyla okuyucularımıza sunmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Bu belgelerden biri metin, diğeri plândır. Plân olan belge⁴⁶ de İstanbul'daki mühendis-hâne-i beriyyeden özel olarak gönderilen teknik personel tarafından Mescid-i Nebevî'nin iç kısımlarının halı döşenecek yerlerinin plânının dik katli ve dakik bir şekilde çıkarıldığını görüyoruz. Hazırlanan bu plânda Mescid'in dört bucağına serilecek halıların ebat ve miktarı rakam ve yazılarıyla belirtilmiştir. Klasik Osmanî Türkçesiyle hazırlanmış olan bu belgenin orijinali ile Türk harflerine çevrilmiş şekli kitabın sonunda tetkikinize sunulmuştur. İncelendiğinde de görüleceği üzere, söz konusu tefriş plânının hazırlandığı tarihte özel olarak imali icabeden halıların miktarı 124 olup, toplam boyları 1441, enleri ise 128 arşındır.

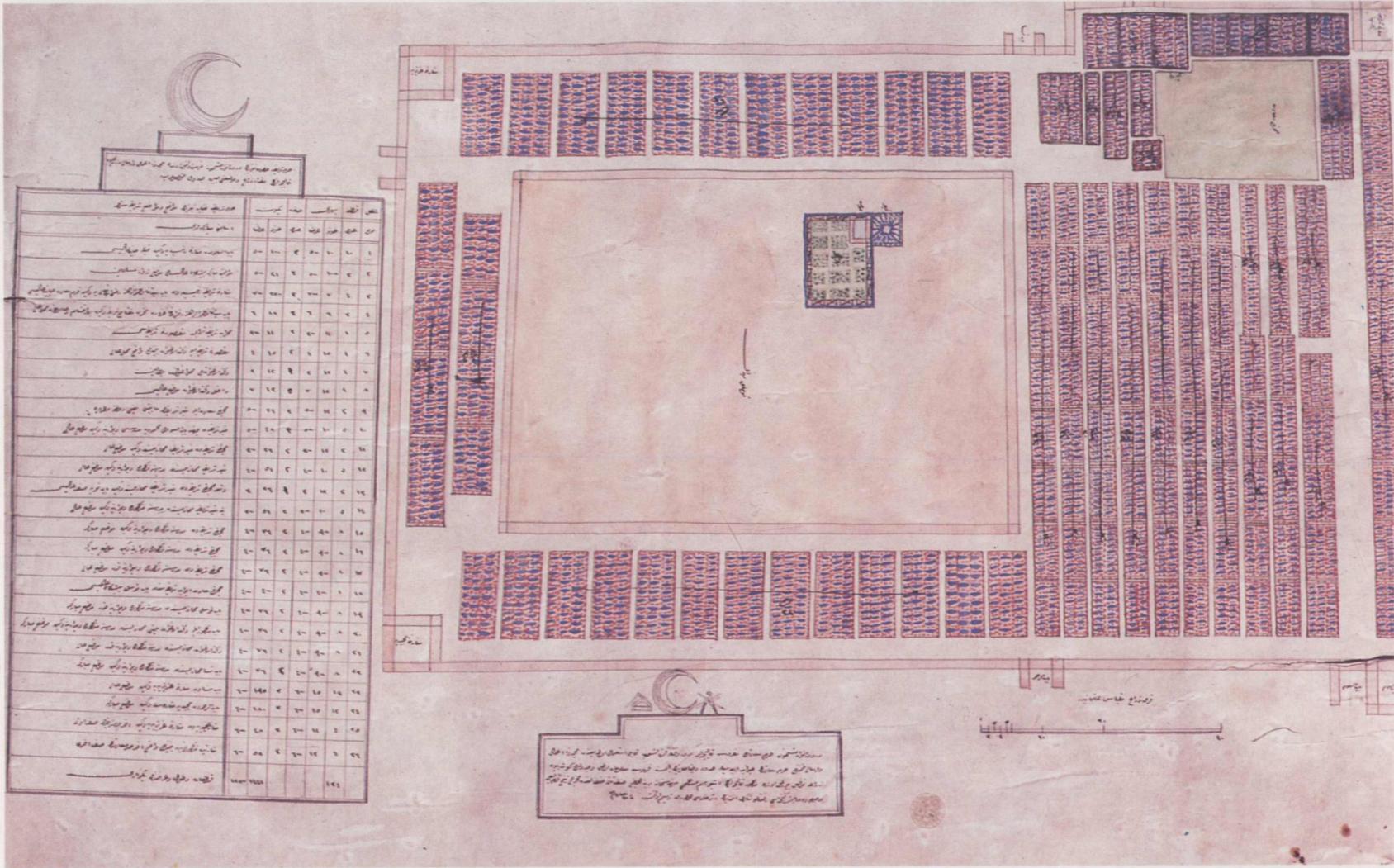
Bu hususla ilgili olup, metin türünden olan ikinci belge ise, mühendis-hâne hocası İshak Efendi tarafından çizilen Mescid-i Nebevî'nin sathî plânına göre dokunacak olan 4.691 arşın 14 parmağa ulaşan 32 adet halının Uşak'ta imal edilip, Mescid-i Nebevî'ye gönderilmesiyle ilgili ve 22 Şaban 1247 H. (14 Ocak 1832) tarihli belge⁴⁷ olup, aynen şöyledir:

44. **Et-Tev'iyetü'l-İslâmiyye Dergisi**, 12. yılın 3. sayısı, s.37-38, 17-11-1406 H. Suudî Arabistân.
45. İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, C.I.s.459, satır 5, Dârü'l-kütüb Matbaası, Kâhire 1925.
46. 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) tarihinde Mühendis-hâne-i beriyye-i Humâyün ikinci sınıf halifelerinden sâbık Şeyhü'l-Harem Dilaver Paşa'nın kethüdası Şükrü Efendi tarafından çizilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen "Mescid-i Nebeviyye'ye serilecek halıların miktar ve boyutları"nı gösterir plân.
Bu belgenin orijinalinde çizim tarihi olarak gün ve ay belirtildikten sonra yıllar hanesinde sadece (88) rakamı konmuş olup, binlik ve yüzlük hanelerindeki rakamlar belirtilmemiştir. Bazı eski metinlerde bu tür kısaltma cihetine gidilmiş olduğu görülmektedir. Konu ilgili çalışmaların daha çok 1220'li Hicri yıllarda olduğu itibarıyla söz konusu plânın çizim tarihinde 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) olduğu kanaatine varılmıştır.
47. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 964 nolu Ahkâm Defterinin 444-445. sayfalarında kayıtlı ve divanî yazı ile yazılmış olan 74 satırdan ibaret ilm u haber.

Belge: 10

Medîne-i Münevverede vâki' mübârek ve mu'allâ Rauza-i Mutahhara-i ulyâ Harem-i Şerîfi dâ'ire-i aliyyesine mefrûş kalıçaların teberriken ve teyemmünen teccid ve tanziminde geçen sene müte'allik olan irâde-i kerâmet ifâde-i şâhâne mücibince makâm-ı mübâreke-i mezkûra ferşi icâb edecek kalıçaların zirâ'ını mübeyyin celb olunan defterine tatbikan ol makâm-ı melâ'ik-ârâm şâyân-ı elvân ile Uşak'da bi'l-ihimâm nesc ve i'mâli zımında lâzım gelen iplik ve boya ve malzeme-i sairenin şimdiden mahallinde tedârik ve tehyi'esiyle mikdâr-ı zirâ'a ve eşkâli söyleşmek üzere bâ-emîr-nâme-i sâmi bu def'a Uşak'dan Yünlüoğlu Hacı Hüseyin ve Hikmetî nâmında mütefennin ve mahâretli iki nefer kalıçacı ustası celb olunmuş ve mühendis-hâne hocası İshak Efendi'nin mukaddem kubbe-i sa'âdet ta'mîrâtına me'mûriyeti cihetiyle vukûfuna mebnî ma'rifetiyle Harem-i Şerîf Dâ'ire-i aliyyesinin dâ'iren mâdir bir kıt'a resmi musattahî müressemi ve mahallinden gelen deftere tevfikân mevâki'i mübârekesine göre nesc ve i'mâli muktazî kalıçaların aded ve mikdâr-ı zirâ'ları dahi müdir-i ebniye-i hâssa efendi ma'rifetiyle başkaca defteri terkîm ettirilerek lede'l-mutâla'a defteri mezkûrda gösterildiği üzre nesci ve i'mâl olunacak otuz iki aded kalıçanın zirâ'-ı mi'mârî ile yekünü 4.202 zirâ'a bâliğ olup, kalıça zirâ'ı mi'mârîden noksan olduğundan beher arşını yirmi birer parmak hisâbiyle üçer parmak tevâvütü dahi zammolunduğu halde 4691 zirâ' 19 parmak olmak iktizâ edeceği mümâyân olduğundan ve el-hâletü hâzihi ihyâ-kerde-i şâhâne olan cevâmi ve mesâcid-i şerîfeye lüzûmuna mebnî alınan kalıçaların beher zirâ'ı 14-15 kuruşa kadar alınmakta olduğu cihetle mezkûr kalıçaların sûret-i i'mâli merkûmândan lede's-su'âl cevâblarında Uşak ahâlisinin medâr-ı ta'ayyüşleri ancak bu makûle kalıça ve kilim ve seccâde misüllü emti'a i'mâlına menût olarak senede yüz bin vukiyyeden ziyâde yapığı mübâyâ'a ve tedârik ve tathîrinde nisf mikdârı telef olarak mâ'adâ iplik i'mâl ve nesc-i emti'a ederler iken geçen sene yapığının yed-i vâhid usûlüne rabtî takrîbiyle şimdilerde fukarâ ve esnâf yedlerinde mevcûd yapığın olduğu ve ol vechle ta'ayyüşden dür ve mehcûr olduklarını ve hatta işbu makâm-ı âli kalıçalarının iplik ve edevât-ı sâ'iresi tehyi'e ve tedârik olunması zikr olunan mektûb-ı sâmidde emr ve irâde buyrulmuş ise de tehyi'esi mümkün mümkün olmadığının beyân ve işbu matlûb buyrulan kalıçalar dahi haylı yapığıya mütevakki'f olup be-gâyet ihtimâmlı ve sık ve kumaşlı ve hâs olan iplik ile nesc ve i'mâl olacağına binâ'en esnâf-ı merkûme yedinde mukaddemden işlenmiş biraz iplik bulunsa bile yapığı, kalıça ipliği olup mezkûr kalıçalara el vermeyeceğini ve mikdâr-ı zirâ'ına göre mahal-

linde ma'rifet-i şer' ve bi'l-cümle i'mâl edecek esnâf ma'rifetleriyle tekmîlinde lâyıkına göre fi'at takdirini ifâde ve yapığının mevsimi rûz-ı Hızr ibtidâsında olmağıla işbu kalıçaanın i'mâli ve gerek medâr-ı ta'ayyüşleri san'at-ı mezkûreye münhasıra olan esnâf fukarâsının da'avât-ı hayriyyeleri isticlâbı zımında yüzbin vukiyye mikdârı yapığı terk ve in'âm buyrulduğu halde rûz-ı Hızrdan dört mâh mürûruyla ancak matlûb olan kalıçaları tekmîlen i'mâl ve teslim edebileceklerinden kendülere lüzûmu olan yapığının mübâyâ'a ve tedârikine müsâade-i aliyye erzân buyurulmasını istidâ veistirhâm ve zikr olunan kalıçalar mihrâblı olacağından mûmâ ileyh İshâk Efendi ma'rifetiyle iki kıt'a resimleri dahi bi't-tanzîm takdim olunmakla makâm-ı mübârekesine nazaran zemini yeşil veya gögez veyahud lâciverdi olduğu sûrette dahi ve münâsib olacağı der-meyân ve el-hâletü hâzihi Harem-i Şerîfde ola kılçalar Gördes-kârî olduğu bazı huccâc taraflarından rivâyet ve ihbâr olunduğuna ve Uşak cânibinde nesc-i mukaddem bazı erbâb-ı vakûf taraflarından haber verildiğine mebnî Uşak cânibine yazılarak merkûmân celb olunmuş, olduğundan keyfiyeti merkûmândan lede's-su'âl-i vâki'de mukaddem i'mâl olunan kalıçalar Gördes-kârî olduğundan ince ve bu def'a ber-müceb-i irâde-i seniyye Uşak'da i'mâl olduğu sûretle dahi ve sık ve kuvvetli olacağı ve şimdiki halde mahallinde i'mâl eyedikleri yapığı kalıçanın beher zirâ'ı 14-15 kuruşa alınıp satılmakta olup iş bu kalıçalar ince ve rasânetli mahsûsa olarak bi'l-ihimâm i'mâl olunacağına nazaran beher zirâ'ı tahmînen ve takrîben 18-20 kuruşa kadar ancak i'mâli mümkün olacağını bi't-tezekkür mezkûru'l-mikdâr kalıçaların Uşak'da ber-vechi ihtimâm i'mâli irâde ve lâzım gelen yapığının mu'tedil fi'at ile mübâyâ'asına ruhsat buyrulduğu halde nesc olunacak kalıçaların fi'atı dahi ehven düşeceğini imâ etmeleriyle bu suretle iş bu kalıçaların ve esnâf-ı merkûmenin medâr-ı ta'ayyüşleri olacak mikdâr i'mâl edecekleri kalıça ve sâire için ne mikdâr yapığı terk ve in'âm buyrulur ise ol mikdâr yapığının bulunduğu mahalden mübâyâ'ası ve hazîne-i merkûmeden irâde buyrulduğu mikdar ale'l-hisâb akçesinin Uşak Voyvodasının bu tarafda sarrafına teslim mahallinde muktazî oldukça itâsı havâle olunarak tesviyesi ve merkûmanın gidış ve geliş masârîf-ı râhiyeleri zımında beherine dörder yüz kuruşdan 800 kuruş veyahud irâde buyrulduğu mikdar harc-ı râh itâsı ve zikrolunan mihrâb resimlerinin kangısı pesendide ve zemînin kangı renk ile i'mâli irâde-i seniyye buyrulur ise mücibince tanzîm ve icrası zımında Haremeyn-i Şerîfeyn sūdûr olan emri ve Evkâf-ı Humâyûn hazinesi zimmeti defterlerine ilm u haberi itâsı husûsunu mu'teberân-ı ricâla-ı devlet-i aliyyeden halen Evkâf-ı Humayun Nâzırı saadetlî, atufetlî Es-Seyyid Meh-

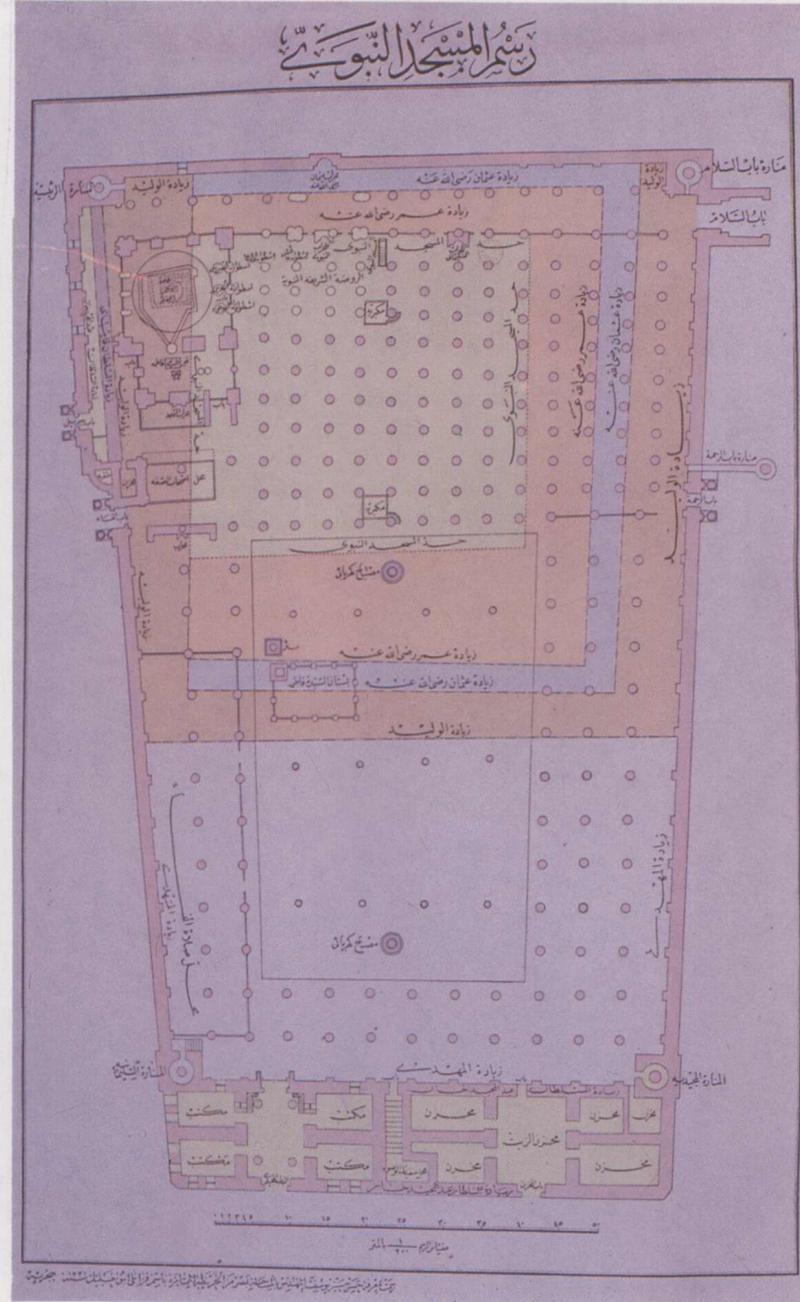

Resim 1: 27 Şaban 1288 H. (29 Ekim 1871 M.) tarihinde Mühendis-hâne-i beriyye-i Humâyun ikinci sınıf halifelerinden sâbık Şeyhü'l-Harem Dilaver Paşa'nın kettüdası Şükrü Efendi tarafından çizilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen "Mescid-i Nebeviyye'ye serilecek halıların miktar ve boyutları"nı gösterir plân.

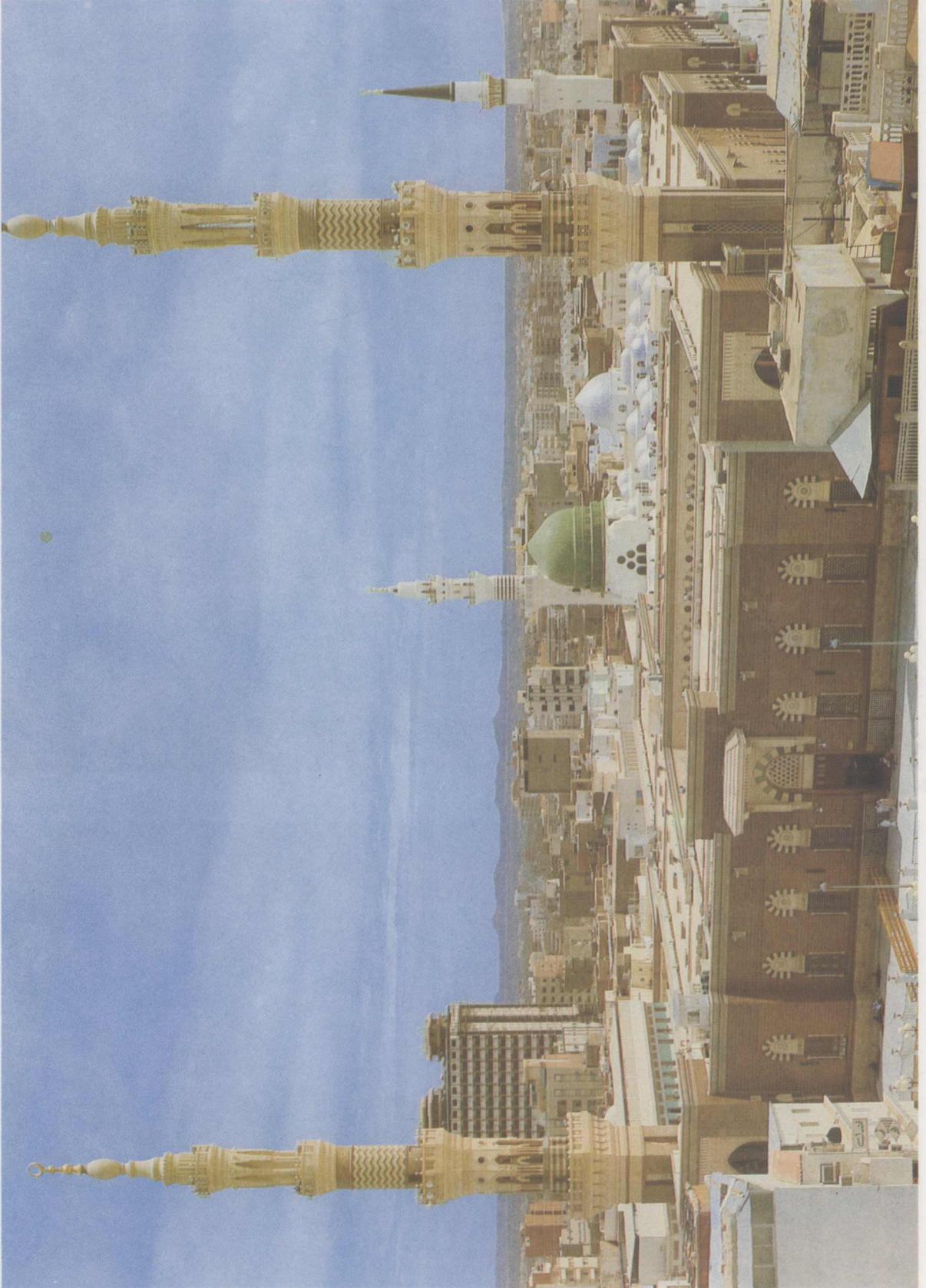

Resim 3: Mescid-i Nebevî'den bir görünüş.

Resim 2: Mescid-i Nebevî'de yapılan genişletmeleri gösterir plân.

Resim 4: Mescid-i Nebvî'den bir görünüş.

Resim 5: Mescid-i Nebevî'den bir görünüş.

Resim 6: Mescid-i Nebevî'nin Kral Fehd döneminde gerçekleştirilen genişletilmesini gösterir maketin görünüşü

med Tahir Efendi Hazretleri memhûr takrîriyle inhâ etmeğin, takrîr-i mezkûr huzûr-ı humâyûn-ı Hazreti mülûkâneye lede'l-arz sarhâda beyân olduğu üzere muktazî olan yapağı maddesi evvel emirde tarafınıza havâle olunarak ba'dehu icâbına göre tanzîm ve hazîne-i mezkûreden ne mikdâr ale'l-hisâb akçe verilmesi iktizâ eder ise ol mikdâr akçe itâ ve merkûmâna dahi harc-ı râh olarak beherine beşer yüz kuruşdan bin kuruş itâsıyla icrâsına ibtidâr olunması ve gösterilen resimlerden nesc ve 'imâl olundukda kangısı âlâyışlı ve gösterişli olur ise ol vechile nesc ve 'imâlîne mübâderet kılınması mazmûnunda hatt-ı şerîf-i şâhâne şeref-sûdûr buyrulmuş ve ale'l-hisâb yirmibeşbin kuruş itâsı tensîb olunmuş olmağla icrâ-yı muktezâsına himmet olunmak bâbında sâdir olan fermân-ı âlî mucibince mukâta'ât hazînesi masârifât nâzırı sa'âdetlü atufetlü Efendi Hazretlerinden lede'l-isti'lâm berminvâl-i muharrer mahall-i şerîf-i sa'âdet-redîfe ferş için Uşak kazâsında tanzîmî irâde-i Seniyye-i cenâb-ı cihân-dârî iktizâsından olan kalıçalar, Konya toprağında vâkî' Canikli aşiretiyle nefsi Uşak kazâsında husûle gelen yapağının ummâlî tarafından mübâyasına menût idüğü haber verilme ve zikr olunan mahallerde kırk altı senesinde husûle gelen yapağı hitama resîde olmak hasebiyle bi-mennihi Te'âlâ 47 senesi hâsılâtı kazâ-i mezkûrda olan kalıça ummâlî taraflarına verilmek üzere icâbeden emr-i şerîfin isdâr ve itâsı hususu, menût-ı irâde-i aliyye idüğini ilâm etmekle bu sûrette ilâm olduğu üzere tesviyesi irâde buyrulduğu halde iktizâsına göre emr-i şerîf tahrîriyçün baş muhâsebe kalemine ba'de'l-kayd Haremeyn Muhasebesine başka ve ber-mantûk-ı takrîr Evkâf-ı Humâyûn Hazînesi zimmetî defterlerine başka ilm u haberleri ve ber-mantûk-ı emr ve irâde-i şâhâne zikr olunan kalıçaların nesc ve 'imâlî zımında celb olunmuş olan iki nefer üstâdın beherine beşeryüz kuruştan bin kuruş harc-ı râh ve yapağı mübâya'ası için yirmi beşbin kuruş ale'l-hisâbın hazîne-i mezkûreden itasıyçün senedî ve sûret defteriyle lâzımı's-sûdûr olan emri isdâriyle tanzîmî hususu bâ-takrîr inhâ olundukda mucibince emri ve senedi isdâr ve itâsıyla tanzîmine himmet olunmak bâbında sâdir olan fermân-ı âlî mucibince bâ-fermân-ı şerîf baş muhâsebeyle kaydolunup mucibince emri ve sûret defteri ve Evkâf-ı Humâyûn hazînesi zimmeti defterlerine ilm u haberi verilmekle vech-i meşrûh üzre Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kalemine dahi işbu ilm-u haber verildi. Fî 22 Şa'bân-1247"

Mescid-i Nebevî'nin Türkler tarafından özel olarak dokutulan ince, zarif ve sağlam halılarla donatıldığını dile getiren bu tarihî belgenin incelendiğinde aşağıdaki önemli hususları ihtiva ettiği görülecektir:

1. Medine-i Münevvere'deki mübârek Ravza-i Mutahhara'da serili olan halıların teberrüken yenilenmesi ile ilgili olarak bir önceki yıl yani 1246 H. (1830 M.) yılında zamanın padişahı Sultan II. Mahmud tarafından emir ve irade buyrulduğu belirtilmiştir.

2. Belirtilen bu emir ve irade uyarınca sözü geçen mübârek makama serilmesi icab edecek halıların kaç arşın olduğunu belirten ve bu maksatla mahallinde hazırlatılarak getirilmiş olan defterde yer alan evsaf ve miktar uyarınca o mübârek makama lâyük olan renklerle Uşak'da itina ve ihtimamla dokunmak suretiyle imal edilmesi için gereken iplik, boya ve benzeri malzemenin önceden temin edilip hazırlanmasıyla, arşın miktarlarını ve şekillerini görüşmek üzere yüce Sultan buyruğu ile bu defa Uşak'tan Yünlüoğlu Hacı Hüseyin ve Hikmetî adlarındaki sanatkar ve becerikli iki halı ustasının İstanbul'a getirildiği ifade edilmektedir.

3. Mühendishane hocası İshak Efendi'nin daha önce Hz.Peygamber (S.A.V)'in mübârek kabri üzerindeki kubbenin onarımı için görevlendirilmiş olması itibariyle Ravza-i Mutahhara ve Mescid-i Nebevî'nin her tarafına vâkîf olduğundan Harem-i Şerîf-i Nebevî'nin onun tarafından çizilen sathî plânı ile mahallenden gelen defter uyarınca, bu mescidin mübârek yerlerine göre dokunup imal edilmesi gereken halıların sayıları ve arşın miktarları da özel binalar müdürü tarafından başka bir deftere yazdırılarak, yapılan inceleme esnasında bu defterde gösterildiği üzere dokunup imal edilecek 32 adet halının mimarî arşınla yekünü 4202 arşına ulaşmış, halı arşınının mimarî arşından eksik olduğundan beher arşın yirmi birer parmak hesabıyla aradaki üçer parmak da eklendiğinde 4691 arşın 19 parmak olması gerektiği açıklanmıştır.

4. Açıklanan bu noktadan hareketle padişahın ihya etmiş olduğu câmi ve mescidlere lüzumuna binaen alınan halıların beher arşını 14-15 kuruşa kadar alınmakta olduğu cihetiyle söz konusu halıların yapılış şekli, adı geçen halı ustalarına sorulduğunda, cevaplarında Uşak halkının geçimleri ancak bu tür halı, kilim ve seccâde gibi eşya imalîne bağlı olarak yılda 100.000 okka⁴⁸ dan fazla yapağı satın almak suretiyle elde ettikleri, fakat bu miktarın yarısı temizleme esnasında telef olduğundan ancak yarısıyla iplik imal ederek belirtilen tür eşyayı dokurlar iken bir önceki yıl yani 1246 H. (1830 M.) yılı yapağının tekel usulüne bağlanmasıyla yakınlığı nedeniyle o günlerde fakir esnafın ellerinde (bir miktar) yapağları mevcut ise de bu tür uygulama sonucu geçim sıkıntısına düşürüldüklerini, hatta Ravza-i Mutahhara için dokunacak halıların iplik ve sâir malzemelerinin temin edilip hazır-

48. Okka, tartı ölçülerinden birinin adıdır. Bunun yerine "kıyye"de kullanılırdı. Okka beldele (Şehir ve kasabalar) göre değişmekle beraber en tanınmış olanı dört yüz dirhem, 1,282 gramdır.

lanması, zikredilen mektûb-ı sâmi'de emir ve irade buyurulmuş ise de, hazırlanmasının mümkün olmadığını beyan etmişlerdir.

Ravza-i Mutahhara için yapılması istenilen halıların yapımının gerçekleştirilmesi külliyeletli miktarda yapağıya bağlı olup, ihtimamlı, sık dokumalı ve özel iplik ile dokunup imal edileceğine göre sözü geçen esnafın elinde önceden işlenmiş biraz iplik bulunsa bile, yapağı halı ipliği olup sözü geçen halılara elvermeyeceğini, arşın miktarına göre mahallinde şer'i şerife uygun olarak imal edecek esnafın görüşüyle tamamlanmasında uygun fiyat takdir edilmesini ifade ederek, yapağı mevsiminin Ruz-ı Hızır⁴⁹ başında olduğundan gerek sözü edilen halıların dokunması ve gerekse geçimleri bu sanata munhasır olan fakir esnafın hayırlı dualarının alınması için 100.000 okka miktarında yapağının tahsisi lutfedilmiş olmakla beraber Ruz-ı Hızır dört ay geride kalmış olduğundan, istenilen halıları tamamlayarak ancak teslim edebileceklerinden, kendilerine gereken yapağının satın alınarak temin edilmesine yardım edilmesini talep ve isticram ettiklerini sözlerine eklemiştir.

6. Diğer taraftan sözü edilen halıların mihrablara olacağından iki adet resimleri adı geçen İshak Efendi tarafından hazırlanıp sunulmuş olmakla, mübârek makamına göre zemini yeşil veya gögez yahud laciverd olarak yapılmasının münasip olacağı belirtilmiştir. Hal böyleyken, Harem-i Şerifte olan halıların Gördes işi olduğu bazı hacılar tarafından nakledilerek haber verilmiş olduğuna ve bazı ehl-i vukuf tarafından önceden Uşak'ta dokunmuş olduklarını bildirilmesine binaen Uşak'a gönderilen bir yazı ile adı geçen iki usta İstanbul'a getirilerek keyfiyet kendilerine sorulduğunda, daha önce yapılan halılar Gördes işi olduğundan ince olduğunu, bu defa da irade-i seniyye uyarınca Uşak'ta imal edildiği takdirde sık ve kuvvetli olacağını ve o gün mahallinde imal ettikleri yapağı halıların beher arşınının 14-15 kuruşa alınıp-satılmakta olup, söz konusu halıların özel olarak ince ve muhkem bir şekilde itina ile yapılacağına göre beher arşınının yaklaşık olarak ancak 18-20 kuruşa yapılmasının mümkün olacağı düşüncesiyle, mezkur miktarda halıların Uşak'ta ihtimamlı dokunması istenip, gereken yapağının mutedil fiyatla satın alınmasına ruhsat verildiği takdirde dokunacak halıların fiyatının düşük olacağını ima etmişlerdir.

7. Bu suretle istenilen halıların dokunması ve sözü geçen halı esnafının geçimlerini sağlayacakları miktarda imal edebilecekleri halı ve saire için ne kadar yapağı tahsis ve ihsan buyrulur ise o kadar yapağının bulunduğu yerden satın alınması, sözü geçen hazineden irade buyrulan miktarda akçesinin bu hesaba yatırılarak mahallinde lüzum etlikçe ödeme yapılması, adı geçen iki halı ustasına gidiş-geliş masrafı olarak dörder yüz kuruştan toplam olarak sekizyüz kuruş, veyahut istenilen miktarda harca verilmesi, bahsedilen mihrab resimlerinden hangisinin işlenip zeminin hangi renk ile

yapılması isteniyorsa gereğinin ifası için Haremeyn-i Şerife'nin Muhasebe Kalemine kayıt düşülerek, defter suretiyle çıkarılması gereken emir hakkında Evkâf-ı Humayun Hazinesi defterlerine ilm u haber verilmesi hususunun o tarihte evkâf-ı Humayun Nâzırı olan Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin takrirıyla inha ve padişaha arz edilmiş olduğu belirtilmiştir.

8. Konunun padişaha arz edildiğinde, yukarıda belirtildiği üzere gereken yapağı maddesinin temini Evkâf Nezaretine havale olunarak icabına göre düzenlenmesi, hazine-i mezkureden gönderilmesi gereken akçenin verilmesi, sözü geçen halı ustalarının her birine beşyüz kuruş olmak üzere toplam bin kuruş verilmek suretiyle çalışmaların başlatılması, gösterilen resimlerden örnek dokunup imal olunduktan hangisi güzel ve gösterişli olursa ona göre yapımına başlanması hususunda hatt-ı humayun sâdir olmuş ve bu konu ile ilgili hesaba 25.000 kuruşun verilmesi uygun görülmüş olduğundan, gereğinin yapılmasına himmet ve gayret gösterilmesi hususunda çıkan ferman uyarınca mukataat hazinesi masarifat nazırından bilgi istenildiğinde, sözü geçen mübarek yere sermek için belirtilen şekilde Uşak'ta yapılması padişah tarafından istenilen halıların imali, Konya toprağında bulunan Canikli aşiretiyle Uşak'ta üretilen yapağının halı işçileri tarafından mübayaasına bağlı olduğu haber verilmiş ve zıkr olunan yerlerde 1246 H. (1830 M.) yılında üretilen yapağının tükenmiş olduğundan Allah'ın lütfuyla 1247 H. (1830 M.) yılı ürününün Uşak'taki halı işçilerine verilmesi için gereken emrin çıkarılması hususunun padişahın iradesine bağlı olduğunu bildirmiştir. Bu şekilde yapılması istenildiği takdirde gereğine göre emr-i şerif yazılması için baş muhasebe kalemine kaydedildikten sonra Haremeyn Muhasebesine ve Evkâf-ı Humayun zimmeti defterlerine ayrı ayrı ilm u haber verildiği ve söz konusu halıların belirtilen şekilde dokunması hakkında ferman sâdir olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda orijinali, okunuşu ve değerlendirilmesi sunulan ilm u haber kaydından, 1247 H. (1831 M.) yılında yapılan 32 halının Ravza-i Mutahhara'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Daha önce sözü edilmiş olan plânda ise 124 halının özel olarak imal edilip gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bu iki belge aynı tarihli olmayıp ikisinin arasında 40 yıl kadar bir zaman farkı olduğundan Osmanlı sultanlarının belirtilen hizmeti sadece bir iki defa değil yenilenmesine ihtiyaç hissedildiğinde yenilemek yönüne gitmek suretiyle sürdürüldükleri bir hizmet olduğunu anlamaktayız. Ayrıca yürütülen bu yenileme hizmetlerinin gelişigüzel değil, önceden yapılan incelemelere göre hazırlanan plan, resim, şekil ve renk durumuna göre munta-

49. Ruz-ı Hızır; Lugat-ı Naci'de Rumi Nisânın yirmi üçüncü günü olduğu belirtilmektedir.

M.Zeki Pakalın, a.g.e., C.I, s.803, Hidirellez Maddesi.

zam bir şekilde ve itina ile imal edilen halıların dokutmak suretiyle yapıldığını mezkûr belgelerin muhtevalarından anlamaktayız.

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN AYDINLATILMASI:

Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılması için değişik tarihlerde özel olarak yapıp armağan edilen kandil, şamdan ve avizelerin özellik ve güzellikleri dillere destan olacak niteliktedir. İslâm dünyasının en seçkin ve mâhir ustalarına itina ile yaptırılıp, bu mübarek mescide gönderilen sayısız aydınlatma aracının yapımında çoğu kez altın, gümüş, elmas gibi değerli maddeler kullanılmıştır. Müslümanlar, kainatın efendisi Hz.Peygamber (S.A.V)'e olan sevgi ve saygılarından doğan bu ilgi ve itina ile Ravza-i Mutahhara ve Mescid-i Nebevî'nin diğer aksamının aydınlatılması ve tezyîn edilmesinde pay almayı şerefli bir hizmet telakki etmişlerdir. Bakım ve onarımında olduğu gibi bu hususta da her geçen gün artan bir tempo ile adeta yarış yaparcasına bu mübarek mescide ilgi ve ihtimamlarını devam ettiregelmişlerdir. Tabii, bu arada en büyük payı alan, hükümdarlar olmuşlardır. Elektriğin icadından önceki yıllarda zamanın şart ve imkanlarına göre özel olarak imal edilen paha biçilmez değerdeki kandil, şamdan ve avizelerin Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılmasında itina ile kullanıldığını kaynak eserlerle arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz.

Ibrahim Rifat Paşa⁵⁰ 1920'li yıllarda Mescid-i Nebevî'de bulunan kandillerden söz ederken şu bilgileri vermektedir:

"Mescid-i Nebevî'nin, Hücre-i Nebeviyye dışındaki diğer aksamında bulunan kandillerin sayısı 620 tanedir. Sütunlar arasındaki zarif yatay demirlere gümüş zincirlerle asılı olan bu kandillerin yanında, sanat değeri yüksek şamdan ve avizelerin incelik ve parlaklığı ifade edilemeyecek derecededir. Hücre-i Nebeviyye'de bulunan 106 kandilin 31'i Hz. Peygamber (S.A.V.)'in kabrinin kible tarafında olup elmas ve yakutla işlemeli altındandır. Kandillerin asılı olduğu zincirler de altından yapılmıştır. 1274 H. (1858 M.) yılında Sultan Abdülmecid tarafından gönderilen som altından yapıp değerli elmaslarla tezyin edilen normal insan boyundaki ve 300.000 Osmanlı lirası değerinde iki büyük şamdandan biri Hz.Peygamber (S.A.V.)'in baş ucuna diğeri de ayak ucuna konulmuştur.

Bundan önce de aynı şekilde som altından yapılmış olan iki büyük şamdan gönderen bu büyük Sultan, daha sonraki yıllarda altın ve gümüşten yapılmış olan buhurdanlık ve zemzem ibrikleri göndermiştir."

Başta Sultanlar, Sultan Hanımlar, Sadrazamlar, Vezirler, Paşalar ve benzeri üst seviyedeki devlet adamlarına ait Vakıflar olmak üzere, bir çok vakfın gelirinden bu gayeye tahsis edilen paralarla

kandiller ve şamdanlar yaptırılıp, yeterli miktarda yakıtla birlikte bu mübarek yere gönderilegelmiştir. Bu hususu dile getiren üç ayrı tarihli belge ile konuyu noktalamak istiyoruz. Bu belgelerden birinde 1270 H. (1854 M.) yılında zamanın padişahı Sultan Abdülmecid'in özel hazinesinden 67.670,5 kuruş ödenerek temin edilen 2.500 küsür adet karpuzî kandilin lüzumuna binaen Ravza-i Mutahhara'ya gönderildiğini anlamaktayız. Belge⁵¹ aynen şöyledir:

Belge: 11

"Ravza-i Mutahhara-i Hazret-i Nebevî Harem-i Şerîfi için lüzûmu inhâ olunan iki bin beşyüz bu kadar adet karpuzî kanâdil mukaddemce müte'allik buyrulan irâde-i Seniyye-i Hazret-i mülûkâne mücibince darb-hâne-i âmire sarrâfı Hoca Ba'ûhî ma'rifetiyle sâbıkları misüllü bîh (beyh) cânibinden celb olunarak bu def'a mahall-i âlisine irsâl olunmak üzere bulunmuş olduğundan bahâ ve masârif-ı sâ'iresi bulunan altmış yedi bin altı yüz yetmiş buçuk kuruşun tarafına itâsı husûsu mûmâ ileyh tarafından ifade ve istid'â olunmuş ve mahall-i mübâreke için mukaddemleri dahi yine bîh (beyh) cânibinden celb olunmuş olan bu misüllü kanâdilin bahâları teberrüken hazîne-i hâssa-i cenâb-ı şâhâne tarcfından itâ buyrulmuş olduğundan bu def'a celb olunan kanâdil-i mezkûre bahâ ve masârifinin dahi sâbıkları misüllü hazîne-i hâssa-i şâhâne tarafından veyahud Evkâf-ı Humâyûn Hazinesi cânibinden itâsı emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâneye mütevakkıf bulunmuş olmağla ol bâbda Evkâf-ı Humâyûn nâzırı atufetlü Ahmed Ziver Efendi Hazretleri takrîr etmeleriyle yazılan buyruldu-i sâmi kaydı lede's-su'âl rauza-i mutahhara-i Hazret-i Nebevî Harem-i Şerîfiyçün mukaddemen mübâya'a ve celb olunan kanâdilin bihâsi teberrüken Hazine-i hâssa-i hazret-i şâhânenen tesviye olunmasına nazaran bu def'a gönderilenlerin bahâsı olan altmış yedi bin altı yüz yetmiş buçuk kuruşun dahi sûret-i tesviyesi istizânına dâ'ir Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti tarafından takdim kılınan takrîr meclis-i vâlâdan lede'l-havâle ol bâbda kaleme alınan mazbata hâk-i pâ-yı humâyûn-ı hazret-i mülk-dâriye arz ve istizân olundukda meblağ-ı mezbûrun dahi hazîne-i hâssa-i şâhânenen tesviyesi hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyrulup keyfiyet nezâret-i behiyye-i müşârûn ileyhâya bildirilmiş olmağla bermüceb-i irâde-i seniyye-i hazret-i şâhâne iktizâsının icrâsına himmet buyrular deyu fi 19 Cemâziye'l-evvel-1269 tarihinde hazîne-i hâssa nâzırı devletlü

50. Ibrahim Rifat Paşa, a.g.e., C.I, s.451-452.

51. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 917 nolu defterin 20. sayfasında kayıtlı olan 9 Cemâziye'l-âhir-1270 H. (24 Şubat 1854 M.) tarihli ilm u haber kaydı.

paşa hazretlerine buyruldu-i âli yazılmış idüğü mektûbi-i hazret-i sadâret penâhî sa'âdetlü efendi ceridesinden der-kenâr olundukda meclis-i vâlâ karârı ve şeref-südûr buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî mûcibince der-kenârda gösterildiği vechile buyruldu tastîr ettirilmiş olmağla mûcibince tesuiye-i icâbına himmet eyleyeler deyu nâzır-ı müşârun ileyh hazretlerine hitâben sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince iktizâsı rûz-nâmçeden lede's-su'âl kanâdil-i mezkûrun bahâsı olan meblağ-ı mezbûr hazîne-i hâssadan verilmek üzere hazîne-i hâssa nâzır-ı devletlü paşa hazretlerine hitâben buyruldu-i âlî tastîr buyrulmuş olduğuna binâen ol vechile Evkâf Muhâsebesine kaydı ile keyfiyet ma'lûm olmak üzere rûz-nâmçeye ilm u haberinin it'âsı iktizâ eylediği der-kenâr olundukda ilm u haberi verile deyu fermân buyrulmağın vech-i meşrûh üzere muhâsebe-i merkûmeye kayd ile ilm u haberi verilmekte keyfiyet ma'lûm olmak için rûz-nâmçe defterlerine işbu ilm u haber verildi. Fi 9. Cemâziye'l-âhir-1270"

Orijinali onüç buçuk satırdan ibaret olan bu belgede yer alan önemli hususlar özetle şunlardır:

1. Ravza-i Mutahhara'nın Harem-i Şerifi için gerekli olduğu görevlilerce inhâ edilen 2.500 küsur karpuz şeklinde kandilin daha önce beliren padişah irâdesi uyarınca darphane-i âmire sarrafı Hoca Bauhî marifetiyle öncekileri gibi Bih (Beyh) tarafından getirilip konulacakları mübarek yerlere göndermek için hazır hale getirilerek adı geçen sarraf tarafından değeri ve diğer masrafları olan 67.670,5 kuruşun tarafına ödenmesini istediği,

Bunun üzerine belirtilen mübarek yer için öncekileri de yine Bih (Beyh) tarafından getirilmiş olan bu gibi kandillerin karşılığı teberrüken padişahın özel hazinesinden verilmiş olduğundan, bu defa getirilen kandillerin değer ve masraflarının da eskileri gibi, padişahın özel hazinesinden veyahut Evkâf-ı Humayun Hazinesinden karşılanması padişahın emir ve iradesine bağlı olduğu, Evkâf-ı Humayun Nâzır-ı Ahmed Ziver Efendi tarafından takrir edilmesi üzerine, yazılan yüce buyruğun kaydı sorulduğunda, Ravza-i Mutahhara'ya daha önce gönderilen kandillerin padişahın özel hazinesinden karşılandığının anlaşılması üzerine bu defa gönderilenlerin karşılığı olan 67.670,5 kuruşun da padişaha arz edildikten sonra yine Padişahın özel hazinesinden karşılanması uygun görülerek keyfiyet Evkâf Nezaretine bildirilmiş olup, irâde-i seniyye gereğinin yerine getirilmesi hakkında 19 Cemâziye'l-evvel 1269 H. (17 Şubat 1853 M.) tarihinde hazîne-i hâssa nazır-ı paşa hazretlerine yüce buyruk yazılmış olduğu sadrazamlık yazışma bürosunun ceridesinde der-kenar olunarak bu konudaki yüce meclis kararı ve irâde-i seniyye uyarınca der-kenarda gösterildiği gibi "buyruldu" yazdırılmış olmakla gereğinin yapılması için sözü geçen hazîne-i hâssa nazırına hitaben çıkarılan

ferman mûcibince gereği rûz-nâmçeden sorulduğunda, söz konusu kandillerin karşılığı olan mezkûr meblağın padişahın özel hazinesinden verilmesi için hazîne-i hâssa nazırına hitaben "buyruldu" yazılmış olduğuna binaen bu şekilde Evkâf Muhasebesine kaydedilerek keyfiyet malum olmak üzere rûz-nâmçeye ilm u haber verilmesi gerektiği der kenar olduğunda, ilm u haber verilsin diye ferman buyrulmuş olduğundan belirtilen şekilde muhasebe ve rûz-nâmçe defterlerine bu ilm u haberin verildiği belirtilmektedir.

Sultan Abdülmecid zamanında Ravza-i Mutahhara için darphane-i âmirede özel olarak yapılan şamdânlarda kullanılacak mumların yapımı, miktarı, harcamalarının adı geçen padişahın vakfından karşılanması ve her yıl Mescid-i Nebeviyye'ye ulaştırılması ile ilgili bazı önemli hususları ihtiva eden bir belge⁵² ise şöyledir:

Belge : 12

"Ravza-i Mutahhara için darb-hâne-i Amire'de der-dest-i tanzim olan şamdânlara senevî ne mikdâr şem'i asel iktizâ ider ise, masârıfı vakf-ı celil-i hazret-i şahânedan tesuiye olunarak mezkûr şamdânların ölçüsüne göre bu tarafda mumcubaşı ma'rifetiyle i'mâl ettirilüp beher sene mahall-i âlisine irsâl olunmak üzere nümunesinin takdîm olunması ve sûret-i irsâli husûsunun dahi bi'l-mutala'a istizân kılınması müte'allik ve şeref-südûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı münifinden bulunduğu bir kit'a tezkire-i aliyye me'âldından müstefâd olmuş ve işbu mumların Ravza-i Mutahhara'da ahsamdan sabâha kadar ikâdi usûlünden bulunduğu haber verilmiş olmasıyla tıpkı irâde-i seniyye-i şehriyârî üzere mikdârı hisâb ve muvâzene ettirildikde mezkûr şamdânlara bir sene on yedi çift şem'i asel-i kâfûri lâzım gelüp beher çifti otuz ikişer vukiyyeden senevî beş yüz kırk dört vukiyyeye bâliğ olacağı anlaşılıp mumcubaşı-ı mûmâ ileyh ma'rifetiyle i'mâl ettirilen bir adet nümunesi manzûr-ı şevket mevfûr-ı hazret-i hilâfet-penâhî buyrulmak üzere takdîm kılınmış ve bunun diğer bir kit'a tezkire-i aliyyede muharrer emr ü fermân-ı humâyûn-ı hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı celilî üzere Fâtımatü'z-Zehrâ Radiya'llahu Te'âlâ anhâ hazretlerinin sanduka-i mübârekesinin ser-i Sâmisî tarafında ikâd olunmak üzere beheri birer buçuk kıyye olarak gönderilecek senevî yüz kırk altı kıyye şem'i aselin vakf-ı celil-i pâdişâhî tarafından surre-i humâyûna teslîmen ol cânib-i âliye irsâli icâb-ı hâlden bulunmuş olup, ancak bu sene-i mübâreke de surre-i humâyûnun ihrâc buyrulmuş olması cihetiyle bundan böyle beher sene surre-i humâyûn ile gönderilmek üzere fa-

52. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 1003 nolu Ahkâm defterinin 5. sayfasında kayıtlı olup, 18,5 satırdan ibaret olan 28 Cemâziye'l-âhir 1274 H. (2 Şubat 1858 M.) tarihli ilm u haber.

kat bu senenin tertîbi olan mumların mezkûr şamdânların taraf-ı eşref-i hazret-i şehin-şâhîden mahall-i âlî-i mezkûre îsâline me'mûr buyrulacak zâta teslimen isbâli münâsib gibi tahâtur olunmuş ise de ol bâbda her ne vechile emrû fermân-ı humâyûn-ı hazret-i pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyrulur ise ana göre harekete ibtidâr kılınacağı cânib-i nezâret-i celîle-i hazîne-i hâssa-i şâhânedan bâ-tezkîre lede'l-istizân, mezkûr şamdânlar içün senevi ol mikdâr şem'i aselin mârru'z-zıkr nümüne vechiyle ve mezkûr yüz kırk altı vukiyye şem'i aselin dahi beheri birer buçuk kıyye olarak mumcubaşı ma'rifetiyle i'mâl ettirilüp bundan böyle beher sene Surre-i Humâyun ile gönderilmek üzere fakat bu senenin tertîbi olan mumların, mezkur şamdânların mahall-i âlî-i mezkûra îsâline me'mûr hademe-i hâssa-i şâhâne kâim-makâmı İbrahim Bey'e teslimen isbâli münâsib gibi görünmüş olmasıyla ona göre iktizasının icrâsı müte'allik ve şeref-südûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâyı münifinden bulunmuş olduğu cevâben iş'âr buyrularak mûcibince ilm u haberleri vermek, fermân-ı müşîrî buyrulmağın mûcibince muhâsebek-i merkûmeye kayd olunup keyfiyet ma'lûm olmak içün zîrde muharrer mahallere iki kıt'a ilm u haberi verilmiştir. Fî-28 Cemâziye'l-âhir sene 274."

Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılmasına Osmanlı Sultanlarının gösterdikleri itina ve ihtimamı dile getiren önemli vesikalardan biri olan bu belgede:

1. 1274 H. (1838 M.) yılında Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılmasında kullanılmak için darp-hane-i Âmirede özel olarak şamdânlar yapıldığı,

2. Yapılan bu şamdânlarda yıl boyu Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılmasına yeterli miktarda mum imal edilerek karşılığının padişah Sultan Abdülmecid'in vakfı tarafından karşılandığı,

3. Yapılacak mumların, mumcubaşı marifetiyle imal edilmesi için hazırlanan mum nümunesinin padişahın onayına sunulduğu,

4. Yapılan mumların, sözü geçen mübârek yere gönderiliş şeklinin, Sultan Abdülmecid'den alınan izin ve emre göre tesbit edildiği,

5. Belirtilen hususların, konu ile ilgili olup daha önce padişah Sultan Abdülmecid tarafından çıkarılan emir ve irâdenin muktezâsından olduğu ilgililere gönderilen yüce tezkirenin me'âlinden anlaşılmasında olduğu,

6. Söz konusu mumların Ravza-i Mutahhara'da akşamdan sabaha kadar yakılması devam edegelen usûlden olduğu bildirildiğinden, Sultan Abdülmecid'in iradesi uyarınca bir yıllık ihtiyaç hesabedilerek sözü geçen şamdânlara bir yılda on yedi çift kâfûrî türünden kaliteli mum gerektiği

ve beher çifti otuz ikişer okkadan olmak üzere yıllık olarak beşyüz kırk dört okkaya ulaşacağıının anlaşıldığı,

7. Mumcubaşı marifetiyle yaptırılan nümüne mumun, Sultan Abdülmecid'in görüş ve tasviplerine sunulmuş olup, bunun ve diğer bir yüce tezkirede yazılı olan padişah emri uyarınca Hz. Fâtıma (R.A)'nın mübârek sandukasının baş tarafında yakılmak üzere beheri birer buçuk okka olarak gönderilecek yıllık yüz kırk altı okka mumun giderlerinin adı geçen Sultan'a ait vakıf tarafından karşılanarak, surre-i humâyuna teslim edilmek suretiyle belirtilen mübârek yere gönderilmesinin gerektiği,

8. Ancak 1274 H. (1858 M.) yılına ait mumların, sözü geçen şamdânları Sultan Abdülmecid tarafından zikredilen mübârek makama ulaştırma görevlendirilecek zata teslim edilerek, birlikte gönderilmesinin uygun olduğu düşünülmüş ise de bu konuda padişah Sultan Abdülmecid nasıl emir buyurursa ona göre harekete geçileceği hazîne-i hâssa nezâreti tarafından sunulan tezkire ile izin isteğinde bulunulduğunda, sözü geçen şamdânlar için belirtilen miktar mumun mezkûr nümüneye göre ve zikredilen yüz kırk altı okkalık mumun da beheri birer buçuk okka olarak mumcubaşı marifetiyle yaptırılarak 1274 H. (1858 M.) yılına ait mumların sözü geçen şamdânları Ravza-i Mutahhara'ya ulaştırmakla görevlendirilen padişahın özel hizmetçilerinin kaymakamı İbrahim Bey'e teslim edilerek birlikte gönderilmesi, daha sonraki yıllara ait mumların ise her yıl surre-i humâyun ile gönderilmesinin padişah tarafından münâsib görüldüğü,

9. Belirtilen bu padişah görüşünün gereğinin yapılması konu ile ilgili olarak çıkarılan yüce emir ve irâdenin gereği olduğunun cevâben iş'âr buyrulduğu,

10. Belirtilen teklif beliren padişah emrinin gereğinin ifası ile ilgili ilm u haberlerin ilgili muhasebe defteri ile diğer defterlere kaydedildiğine dâir bilgiler yer almaktadır:

-Şamdânların İstanbul'da Dârphane-i Âmire-de padişah emriyle ve büyük bir itina ile yapılması,

-Bunların yapılmadan önce hazırlanan nümunesinin bizzat padişah tarafından görülerek, onaylandıktan sonra cihetine gidilmesi,

-Mumları yapmak üzere Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'da bulunan mumcuların üstadı olan başmumcunun görevlendirilmesi,

- Yıllık ihtiyacın dikkatle hesaplanarak temini cihetine gidilmesi,

- Yaptırılan şamdânlarla mumların yerine ulaştırılması için, padişahın özel hizmetinde görevli olan üst düzeydeki bir zatın görevlendirilmiş olması, Ulu Hakan Sultan Abdülmecid'in bu şerefli hizmetin gerçekleştirilmesine verdiği önemin nicelik ve

yüceliğini ortaya koymaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi İbrahim Rifat Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn⁵³ adlı eserinde 1274 H. (1858 M.) yılında Sultan Abdülmecid zamanında Ravza-i Mutahhara'ya gönderilen normal insan boyundaki som altından yapılmış ve değerli elmaslarla tezyin edilmiş olan iki şamdanın değerinin 300.000 Osmanlı lirası olduğunu ifade etmiştir. Antik değeri hariç bugünkü⁵⁴ rayicile 115.000 x 300.000= 34.500.000.000.-TL. tutarında olan söz konusu şamdanlar Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'ya olan samimi saygıları ile kalbî sevgilerini dile getirmektedir.

Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'nın bakım, onarım ve aydınlatılması ile ilgili ihtimam ve itinaları belirtilen özellik ve değerde halı ve şamdanları göndermekle kalmamış, gerektiğinde lüzumlu değişiklik ve yenilemelerde bulunarak hizmetin o yüce makama uygun olarak en güzel ve en mükemmel şekilde devamı sağlanmıştır. Hiç bir kısıtlama cihetine gitmeksizin gereken harcamalar yerinde ve zamanında yapılarak, belirtilen hizmetler Mescid-i Nebevî'nin yüceliği ile devletin kişiliğine yaraşır bir şekilde ve içtenlikte ifâ edilmiştir.

Yukarıda sözü edilen şamdanlarda yakılmak üzere büyük hacimde imal edilmiş olan mumların daha sonra küçük bir şekilde yapılması ve bu mumlara uygun olacak biçimde şamdanların mum mevzilerine konulmak için birer altın mumluk yapıp mahalline gönderilmesi ile ilgili bir uygulamaya ve bu arada devletin en üst seviyedeki yetkililerinin konuya gösterdikleri hassasiyeti ortaya koyan bir belge⁵⁵yi de okuyucularımızın tetkikine sunmayı faydalı görüyoruz.

Belge: 13

"Hücre-i Mutahhara-i Hazret-i Risâlet-penâhîde ikâd olunmakda olan şamdân-ı şerifler için tebdili lüzûmu mahallinden inhâ olunan altın başlıklar hakkında müte'allik buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi muktezâ-yı âlisi üzre mâliye nâzırı devletlü Paşa Hazretleriyle bi'l-müzâkere vukû' bulan istizân üzerine mezkûr şamdân-ı şeriflerin mumların adedi teksir olunarak kadd ve hacımlarının icâb mikdârı tenkis ve tenziliyle i'mâl ettirildiği sûrette mezkûr başlıkların tebdiline lüzûm görülmeyeceği cihetle bu tarafta irsâl olunmayarak yine ol cânib-i âlide tevkîfi hususunun mahalline iş'ârî cânib-i bâb-ı âliye bildirilmiş olduğundan nâzır-ı müşârun ileyh hazretleriyle bi'l-muhâbere zikr olunan mumların mikdâr-ı mu'ayyeni tenezzül etmemek üzere adedi teksir olunarak i'mâl etdirilüp, mahalli âlisine isâli ve i'mâlî tasavvur ve istizân olunan fânusların dahi simlerinin tanzim etdirilmesi akdemce şeref-rîz-i sūdûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı celîlinden bulunmasıyla tıpkı emr ü fermân-ı humâyûn-ı şâhâne mantuk-i münîfi üzre icâbı

nâzır-ı müşârun ileyh hazretleriyle birlikte müzâkere ve tedkik ve bir kaç nev' i'mâl ettirilene nümüne mu'âyene ve tecrübe olundukda, mukaddemen i'mâl ve irsal olunan mumların kadd ve hacmi büyücek olduğundan ağırlığı cihetle hîn-i i'mâlinde yalnız pamuktan ma'mûl olan fitil ile dökülmesi mümkün olmayup kuvvetlice bulunmak için bi'z-zarûre fitili arasına kendir dahi vaz' olunduğundan şu'lesi dağılıp, bu cihetle bi't-tab' reşşâsedâr olduğu tebeyyün etmiş ve bu def'a fitili yalnız race telli pamuktan olmak ve beher çifti dörder okka bulunmak üzere mikdâr-ı mu'ayyene göre 136 çift mum yapıldığı hâlde zikr olunan mahâzîri vâki' olacağı ve şu hâlde fânusa ihtiyâc kalmayacağı misüllü mahall-i âlisinde mevcûd olan altın başlıkların dahi hüsn-i istîmâl olacağı anlaşılımış idüğinden mezkûr mumların ol vechile i'mâl ettirilerek surre-i humâyûna teslimen mahalli-âli-i mezkûra irsâli ve şimdiki yapılacak mumların kutruna tatbiken şamdân-ı şeriflerin mum mevzi'lerine vaz' olunmak üzere birer altın mumluk yapılması tensib olunarak ber-minuâl muharrer i'mâl ettirilecek bal mumlarının bir çift nümunesi manzûr-ı âli-i cenâb-ı hilâfet-penâhî buyrulmak üzere takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr ve irâde-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allik ve şeref-sūdûr buyrulur ise icrâ-yı muktezâ-yı münîfine ibtidâr olunacağı cânib-i nezâret-i celîle-i hazîne-i hâssa-i şâhânenen bâ-tezkere lede'l-istizân mezkûr mumların i'mâl ettirilerek surre-i humâyûna teslimen mahalli-âli-i mezkûra irsâli ve zikr olunan şamdân-ı şeriflerin mum mevzi'lerine vaz' olunmak için birer altın mumluk tanzim ettirilüp mezkûr mumlar ile beraber irsâl olunmak üzere iktisâsının icrâsı müte'allik ve şeref-sūdûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî muktezâ-yı münîfinden bulunmuş olduğu cevâben iş'âr buyrulmaktan nâşi icâb-ı tesviyesi hazîne-i hâssa muhâsebesinden lede's-su'âl ber-muceb-i irâde-i seniyye husûs-ı mezkûr bi-ibâretihâ hazîne-i hâssa muhâsebesine kayd ile keyfiyet ma'lûm olmak ve icâb-ı icrâ kılınmak için Harem-i Şerîf müdürü sa'âdetlü Efendi Hazretlerine tahrîrât-ı nezâret-penâhî tastîri zımında mektûbi-i hazîne-i hâssa-i şâhâne sa'âdetlü beyefendi odasına ve Evkâf-ı Humâyûn Rûz-nâmçesine ve vakf-ı humâyûn defterlerine ve sair lâzım gelen mahallere ilm u haberlerinin tahririyle tasviyesi hususu der-

53. İbrahim Rifat Paşa, a.g.e., C.I, s.452, satır. 6-11, Dârü'l- Kütüb Matbaası, Kahire-1925.

54. Bu makaleyi kaleme aldığımız 22.9.1987 tarihinde bir Reşad Altının Ankara'da 115.000.-TL.sine satıldığı öğrenilerek, belirtilen rakam elde edilmiştir.

55. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 1000 nolu defterin 52. sayfasında kayıtlı ve 20 satırdan ibaret olan 3 Şaban 1226 H. (13 Şubat 1860 M.) tarihli belge.

kenâr olunarak mücibince kayd ile ilm u haberleri tahrîr ve itâ olunmak fermân-ı Müşîri buyurulmağın mücibince muhâsebe-i merkûmeye kayd olunup diğer ilm u haberleri verilmele keyfiyet ma'lûm olmak için vakf-ı humâyûn defterlerine dahi iş bu ilm u haber verildi. Fi 3 Şa'bân sene 276."

Bir önceki belgeden yaklaşık iki yıl sonraya ait olup, aynı konu ile ilgili değişik bilgileri ihtiva eden bu belgede aşağıdaki hususların yer aldığını görüyoruz:

1. Medine-i Münevvere Harem-i Şerif-i Nebvî müdürlüğü tarafından Ravza-i Mutahhara'daki şamdanların altın başlıklarının değiştirilmesiyle ilgili vâki teklif ve inhâ üzerine padişah Sultan Abdülmecid, gereğinin ifâsı için irâdesini belirtmiştir.

2. Bu irade üzerine Maliye Nâzırı ile yapılan müzâkerede vukû bulan izin isteği üzerine söz konusu şamdanların mumlarının sayısı çoğaltılarak boy ve hacımlarını icabettiği kadar eksiltip düşürmek suretiyle yapıldığı takdirde başlıklarının değiştirilmesine lüzum görülmeceğinden İstanbul'a gönderilmeyip, mahallinde durdurulması hususunun mahalline iş'ar edilmesi Bâb-ı Âli'ye bildirilmiştir.

3. Bu nedenle Maliye Nâzırı ile yapılan haberleşme sonucu, sözü geçen mumların önceden tayin edilmiş olan miktarından herhangi bir eksiltme olmaksızın sayıları çoğaltılarak yapılıp, mahalline ulaştırılması ve yapımı için izin istenilen fanusların tanzim ettirilmesi daha önce çıkan irade-i seniyye muktezâsından olması itibariyle bu emir muhtevâsının gereği, sözü geçen nazır hazretleri ile birlikte görüşülüp incelendikten sonra yapılan nûmuneler denenip kontrol edildiğinde, daha önce yapılıp gönderilen mumların boy ve hacımları biraz büyük olduğundan ağır olduğu için yapılış anında yalnız pamuktan yapılmış olan fitil ile dökülmesi mümkün olmayıp, kuvvetli olması için fitili arasına zaruretten dolayı kendir de konulmuş olduğundan ışığı dağılıp tabiatıyla eriyip akıtıcı olduğu anlaşılmıştır.

4. Bu defa fitili yalnız ince telli pamuktan yapılmak ve beher çifti dörder okkadan ibaret olmak üzere önceden tayin edilen miktara göre yüzotuzaltı çift mum yapıldığı takdirde fanusa ihtiyaç kalmayacağı gibi mahallinde bulunan altın başlıkların da güzel bir şekilde kullanılabileceği anlaşılmış olduğundan, söz konusu mumların belirtilen şekilde yapılarak surre-i humayuna teslim edilmek üzere mahalline gönderilmesi ve yeni yapılacak mumların çaplarına uygun olarak sözü geçen şamdanların mum yerlerine konulmak üzere birer altın mumluk yaptırılması uygun görülerek, belirtilen şekilde yaptırılacak mumların bir çift nûmunesi padişaha gösterilmek üzere sunulmuştur.

5. Sunulan nûmuneye göre ne şekilde yapılacağına dair sâdir olacak irade-i seniyyenin muktezâsınca gereğinin yapılacağı hazine-i hâssa neza-

retince takdim edilen bir tezkere ile arz edilip emir ve izin isteğinde bulunulduğunda, söz konusu mumların yaptırılarak surre-i humayuna teslim edilmek üzere mahalline gönderilmesi mezkûr şamdanların mum yerlerine konmak için birer altın mumluk yaptırılıp, sözü geçen mumlarla birlikte gönderilmek üzere gereğinin yapılması, çıkarılan irade-i seniyyenin muktezâsından olduğu cevaben bildirilmiştir.

6. Belirtilen teklif üzere beliren buyruk sonucu icabeden işlemin yapılması hususu hazine-i hâssa muhâsesinden sorulduğunda, irade-i seniyye uyarınca zikredilen husus kelimesi kelimesine hazine-i hâssa muhâsesine kaydedilerek, bilgi edinmiş olmak ve gereği yapılmak için harem-i şerif müdürüne belirtilen nezaretçe yazı yazılması için hazine-i hâssa yazışma odasına, Evkâf-ı Humayun rûznâmçesine, padişahın vakfiyla ilgili defterlere ve diğer gerekli yerlere ilm u haberlerin yazılması ile gereğinin ifâsı der-kenar olunarak mücibince kaydedilip, ilm u haberlerin yazılması emredilmiş olduğundan sözü geçen muhasebe defterine kaydolunup diğer ilm u haberleri verilmele keyfiyet malum olmak için padişah vakfına ait defterlere de bu ilm u haber verilmiştir.

Ravza-i Mutahhara'nın aydınlatılması gayesiyle özel olarak imal edilip gönderilen elmas kakmalı, som altından yapılan iki adet şamdanla ilgili belge ve bilgiyi yukarıda sunmuştuk. Bu şamdanlarda yakılacak olan mumların belirtilen gayeye uygun olacak şekil, boy ve ağırlıkta yapılması ile ilgili düşünce, teklif ve buyruğu ihtiva eden bir belgenin metin ve sadeleştirilmiş şeklini de, konuyu tamamlayıcı olması açısından onun akabinde sunduk. Aynı konu ile ilgili iki belgeyi bu şekilde ardarda sunmamız, önemli bir hususu vurgulamak içindir. Vurgulamak istediğimiz bu husus, Osmanlı Sultanlarının Ravza-i Mutahhara'ya gösterdikleri itina ve ihtimamın belirli bir süreye mahsus olmayıp, devamlılık arz etmesidir. Öyleki, özellik ve güzelliği belirtilen şamdanları yaptırıp göndermekle yetinilmemiş, yapılış gayesi doğrultusunda işlerliğine süreklilik sağlamak için bunlarda kullanılacak mumların gereken tadilata tâbi tutularak imal edilmesine itina gösterilmiştir.

Söz konusu mumların düşünülen değişiklik uyarınca normal görevliler tarafından kolaylıkla yapılması mümkün olduğu halde, devletin üç önemli bakanlığının konuyla ilgilenip, bizzat bakanları tarafından ele alınıp incelenmesini ve nihayet varılan kanaatlar padişaha arz edilerek tasvip alınmak suretiyle yapımı cihetine gidilmesi, padişah ve ilgili kurumların konuya hassasiyetini ortaya koymaktadır. Şüphesiz bu ilgi, sırf belirtilen üst düzey yöneticilerinin ilgisi değil, aynı zamanda temsil ve idare ettikleri müslüman-Türk milletinin ilgisidir. Zira, Türklerin başta Haremeyn-i Şerifeyn olmak üzere bilumum mukaddes ve mübârek yerlere sevgi, saygı ve ihtimamları herkes tarafından

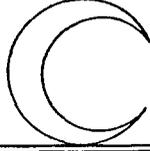

Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebi'nin Derûn u envâr meşhûnuna Fers olmak üzere müceddeden imal ve irsâl lâzım gelen kâlicaların mîkdar-ı zira' ve mevzi'nin mübeyyin cetvel-i mahsusasıdır.

Sekil	Kit'a	Beheri	Sat	Yekûn	Harem-i Şerif-i Cenâb-ı Nebi'nin mevaki' ve mevazi' i şerifesinin		
No	Adet	Tûlüm Arzâr (Boy) (En)	Adet	Tûlüm Arzâr (Boy) (En)	Esâmî-i mübarekeleri		
1	10	10	5	3	100	5-	Bâbu's-Selâm'dan Minare-i Reisiye'ye değin Kible cânib-i âlisi
2	2	10-	5-	3	21	5-	Muvacehe-i Mübareke Piggâh-ı âlisinde mevzi' i züvvâr-ı mülîmîn
3	4	7	7-	3	27-	7-	Minâre-i Şerife-i Reisiye'den Bâb-ı Seyyidetine Fâtımâ'ü'z-Zehra Radıyallahu le'ale (anhalıya değin Kadem-i Saâdet cânib-i 'âlisi'
4	3	6	6	3	18	6	Bâb-ı Seyyidetine Fâtımâ'ü'z-Zehra Radıyallahu anha'dan mahzen-i mülîh-ı şerife değin beher aksâm dua olunan mahall-i 'âli'
5	1	11	3-	2	11	3-	Mihvâb-ı Şerif-i tehecûd maksûra-ı şerife
6	1	15	4	2	15	4	Maksûra-ı Şerife ile Dekketu'l-Ağvât beyrinde vakı' mahall-i 'âli'
7	1	12	2	1	12	2	Dekketu'l-Ağvât'da mahall-i Ağvât-ı Battâife
8	1	12	7	5	12	7	Dâhil-i Dekketu'l-Ağvât mevzi- i 'âlisi
9	2	13	5-	3	26	5-	Hücre-i Saâdet ile Minber-i Şerifin mabeyni yani Ravza-i Mutahhara
10	5	10	5-	3	48	5-	Minber-i Şeriften cihet-i Babu's-selâm'da Mahmudiye Medresesi duvarına değin mevzi- i 'âli'
11	2	13	3-	2	26	3-	Hücre-i Şerife'den Minber-i Şerif muhâzisine değin mevzi- i 'âli'
12	5	10	4-	2	51	4-	Minber-i Şerif muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i 'âli'
13	2	13	3	1	26	3	Rik'a-i Hücre-i Şerife'den Minber-i Şerif muhâzisine değin Bâb-ı Tevbe saff-ı 'âlisi
14	5	10	3-	2	51	3-	Yine Minber-i Şerif muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i 'âli'
15	8	9-	4-	2	76	4-	Hücre-i Şerife'den Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
16	8	9-	4-	2	76	4	Hücre-i Şerife'den Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
17	8	9-	4-	2	76	4	Hücre-i Şerife'den Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i 'âli'
18	1	4-	4-	2	4-	4-	Hücre-i Saâdet evvâb-ı Şerifesinden Bâb-ı Tevessût piggâh-ı 'âli'
19	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı Tevessût muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına kadar mevzi- i mübareke
20	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı mezkûre ile dekketu'l-Ağvât beyni muhâzisinden medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
21	8	9-	4-	2	76	4-	Dekketu'l-Ağvât muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına kadar mevzi- i 'âli'
22	8	9-	4-	2	76	4-	Bâb-ı Nisa muhâzisinden Medrese-i mezkûre duvarına değin mevzi- i mübareke
23	13	15	6-	3	195	6-	Bâb-ı Nisâ'dan Minare-i Aziziye'ye değin mevzi- i 'âli'
24	12	15	6-	3	180	6-	Babür-rahme'den Mecidiye minaresine değin mevzi- i mübareke
25	4	11	6-	3	48	6-	Minare-i Mecidiyeden minare-i aziziye'ye değin ahir-i Harem-i Şerifin saff-ı evveli
26	4	13	6-	3	58	6-	Minareyn-i mezkûreleyn beyrinde vakı' ahir-i Harem-i Saâdetin saff-ı ahiri
124					1441	124-	Kitaât ve tûl ve arzının yekûnları

AZİZİYE
MINARESİ

SERİL NO:26

SERİL NO:25

MECİDİYE
MINARESİ

Derûne envâr-meğhûn Harem-i Kâbil-i istimal olmadığından, mevâciz-ı cevâhib-i erbâsıyla hudûd-ı meşhûre ve cetvelde gösterilen zir'â musallâh Mühendishâne-i Berriyye Harem-i Esbak Merhum Ollâver tarafından olarak terâim olunmuştur. Fi 21.

SİLSİLE-NÂMELER
VE
İRLANDA-DUBLİN,
CHESTER BEATTY LIBRARY'DE
BULUNAN
1598 TARİHLİ ZÜBDETÜ'T-TEVARİH

Sadi BAYRAM

A silzâde tutku ve düşüncesi, batı dünyasında olduğu gibi, doğu dünyasında da Orta Çağ'dan beri çoğu insanımıza konu olmuştur. Batı dünyasında, kont-kontes, baron-barones gibi....Kral-kralice, baron-barones, kont-konteslerin müstesna salonlarını, aile büyüklerinin portreleri süslemiştir. Ressamlar ise, konuyu istismar ederek, şahsi çalışma alanlarını genişletmek imkânını bulmuşlardır.

Doğu dünyasında ise; emir-sultan, padişah, kral ve derebeyler, beyler, meşhur ağalar felsefelerine göre geçmişlerini, daha ziyade kahramanlara ve din büyüklerine bağlama ihtiyacını duymuşlardır. İslâmiyetin kabulünden sonra; İslâmiyetteki geleneksel resim yasaklarını dikkate alarak, şair-meddah, folklorik tarihçiler kanalı ile padişah-sultan, emir-bey gibi devrin önemli idarecilerinin soyalarını, ya bir kahramana veya bir din büyüğüne bağlamayı, âdet haline getirmeye çok uğraşmışlardır. Bu şekilde de sanatçıların aldıkları ihsan, önemli oranda arttığı zannedilmektedir. Konu edilen şahsın da bundan dolayı, mevkii ve etrafındaki hegemonyasının arttığı, varsayımlar arasındadır.

Devrin önemli idarecilerine, kendilerinden önceki cihan tarihinin özetleri, onların anlayabileceği açıklıkta ve seviyede anlatma veya yazma alışkanlıkları da yerleşik düzene geçer geçmez başlamış ve yüzyıllarca devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in babası Sultan II. Murad'a takdim edilen 824, 835, 843 H./1421, 1431-32, 1439-40 M. tarihli takvimler bunlardan birkaçıdır.¹ Sultan III. Murad zamanında yazılan Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân bunlardan sayılabilir.²

Önceki yüzyıllarda başlayan şifahi tarihi yazıp, padişahlara verme ve bu tarihlerden padişah ve vezirlerin ders alması geleneğinin, Orta Asya, Abbasiler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son

dönemlerine kadar devam ettiğini zannediyoruz. Zira taş baskılı silsile-nâmeler, Nakibül'eşraf tarafından verilen ber'atlar, seyyidlik ünvanları, bunların birer delilidir.

Osmanlı toplumu, Hz.Muhammed soyundan gelenlerin; yani, seyyidlerin soyağaçlarını Nakibu'l eşraf adı verilen bir makam tarafından tutulmasını emretmiş, yakın tarihlere kadar bu müesseseye devam etmiştir. Dolayısıyla her önüne gelenin seyyidlik vasfını alması bir nebze önlenmiştir. Soyağaçlarının ekserisi rulo şeklinde ve kırmızı-siyah mürekkeple yazılmıştır.

XVI. asırda ise bu moda, oldukça yaygın olup, belli bir kısmı da tezhipli ve madalyonlu minyatürler halindedir.³ Bu yazma eserler Zübdetü't-

1. Atsız, **Osmanlı Tarihine Ait Takvimler**, I, İstanbul, 1961, 123 s.
2. Osman, **Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân**, (Çevirip düzenleyen: Atsız), İstanbul, 1961, 84 s.
3. Sadi Bayram, Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan Silsile-nâme, **Vakıflar Dergisi**, S.13, Ankara, **Image**, S.30, Ankara, 1990, s.11-15; Sadi Bayram, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Madalyonlu Silsilenâme'de Doğu Anadolu ve Batı Asya, VII, Türk Tarih Kongresi, C.II, Ankara, 1981, s.645-655; Günsel Renda, Topkapı Sarayı Müzesi'nde H.1321.no.lu Silsilenâme'nin Minyatürleri, **Sanat Tarihi Yılığ**, S.V, İstanbul, 1973, s.443-495; Günsel Renda, New Light on the Painters of the Zubdat-al Tawarikh in the Museum of Turkish and Islamic Arts in İstanbul, **IV eme Congre International d'Art Turc**, Aix-en Provence, 1976, s.183-200; Günsel Renda, Ankara Etnografya Müzesindeki 8457 no.lu Silsilenâme Üzerine Bazı Düşünceler, **Kemal Çağ'a Armağan**, İstanbul, 1984, s.175-202.; Ebül Gazi Bahadır Han, **Şecere i Terakime (Türkler'in Soy Kütüğü)**, Tercüman, 1001 Temel eser, No.33.; Emel Esin, Son Çağatay Devrinde Doğu Türkistan'dan Resimli Bir Han Silsilenâmesi, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.V, İstanbul, 1973, s.171-204.; Sadi Bayram; İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Minyatürlü Bir Osmanlı Tarihi (Zübdetü't-Tevârih), **Kültür ve Sanat**, S.12, Aralık 1991, T.İş Bankası yayınları, Ajans-Türk Gazetecilik ve

Tevârih, Subhatu'l-Ahbar veya Silsile-nâme adıyla da anılmaktadırlar. Söz konusu minyatür portreli eserler Bağdad, İstanbul, Edirne, Kazvin ve Konya'da yapılarak ekoller, atölyeler de kurulmuştur. Mevlevî Dergâhları⁴ da bu çalışmalara destek olmuştur.

Bağdad ekolüne ait bir Zübdetü't -Tevârih, İrlanda'nın Dublin şehrinde Chester Beatty Kütüphanesinde T.423 numara ile muhafaza edilmektedir. Eser, Şevval 1006 H./Nisan 1598 M. tarihlidir⁵. Hattatı, Bağdad'da ikâmet eden İsfahanlı Ebu Talib'dir. Yazma üç kısımdan ibarettir. Ketebe, birinci kısmın sonundadır.

I. Kısım: Bir çok Zübdetü't Tevârihlerde olduğu gibi, Yusuf bin Abdülhadi tarafından Arapça olarak kaleme alınmış olup, Hz. Muhammed ve Ashabına ait biyografik bilgilere haizdir. 1 a varığı boştur.

1 b - 2 a varakları karşılıklı zahriye sayfası olup, tezyinatı XVI. asırdan çok XVII. asır özelliklerini tam olarak yansıtır. Kartuşlar cetvel dışına taşar. Üst, alt ve yanlarda da kartuş ilâveleri vardır.

İki sayfalık Arapça metin bulunan her sayfada 12 satır mevcut olup Elhamdülillahillezi kelimesiyle başlar ve aşağıdaki anlamı veren metin bulunur.⁶ (s.115-114)

Allah'a hamdolsun ki; en iyi yarattığı bütün halkından Hazret-i Resül-ü Ekrem Nur-u vücud-u ilâhiden ve gizli emniyetli yarattığı en iyi mahlûkattır. Fazlasıyla verdiği nimet ve yardımlar sükûr hamdi hak etmiştir.

Şahadet ederim ki; Allah'tan başka ilâh yoktur, saltanatında ve mülkünde tekdir ki, iyiliği ile ve yardımı ile yarattıklarını kendine sevindirmiştir. Vaad olunan Cennetine yaklaştırmıştır. Haznelenen ateşten uzak tutmuştur. Ve yine şahadet ederim ki; Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir ve sevgilisi ve arkadaşısıdır. Allah'ın selât ve selâmı üzerine ve ehline ve arkadaşlarına ve eşlerine ve emniyet içinde yaşayan ümmetine olsun.

Sonra, ateşe atılan ve sırtında bol ve büyük günahları ile tanınan kulu **Abdülhadi oğlu Yusuf** sözlerine dayanılarak hazırlandı.⁷

Kardeşlerden bir kardeş ve tanıdıklarından bir sevgili ve yücelerden biri bu nebevî şecere ve parlayan inciye tanıtın ve gösteren cevherlerden bir cevher ve incilerin en pahalısı, düşünceleri ihya eder ve yanındaki beyinler durur ve bazıları Racım Kıssasını aldırış etmeyip hafife alır ise, Baracım⁸ kavmi gibi kayber (?) Peygamberlerin ahvalinde ve buyruklarını bir çıkar için değiştirip ve iyi emirlerine itaat ve rızalarını almayıp ve onlardan istenileni yerine getirip, tamamlayıp ve vafına şereflendirip rızıklarını paylaştırmada hızlandırıp ve beş safhada belirlenmiştir.

Birincisi; Hizmet görenler ve kullarını ihtiva eder.

İkincisi; Komutan ve askerlerini,

Üçüncüsü; Silâh ve malzemelerini,

Dördüncüsü; Askerleri ve bineklerini,

Beşincisi; Peygamberin sîret yani hayatını ve ondan olan cevherler ve layık görülen inciler anlatılır.

Metin oldukça ağdalı olup, ekseriyeti Allah'a ve Hz. Muhammed'e methiye ile yapılmış bir giriştir. Eski çağlardan XIX. yüzyılın sonuna kadar; devlet büyüklere, Padişah, Hz. Muhammed ve Allah'ın şefkatine sığınmak için bu tür yakarış ve övücü cümlelerden müteşekkil iki sahifelik başlangıç konuya giriş yazılması, âdedi bulunmaktadır.⁹

2 b - 3 a varakları; Hz.Peygamberimizin soy ağacı olup, Hz.Muhammed'in babası Abdullah, dedesi Abdümtalib'den, Ka'b'a kadar getirilir.

3 b - 4 a varakları, Hz.Muhammed'in hanımlarının sülâlesi soy ağacıdır. Ancak burada bir yanlış ciltlenmeden olsa gerek, Meymune, Havle, Sevde binti Zem'a ile başlar. Reyhâne 3 b varığında yer alır. 4a varığında; Cuveyriye, Safiyye, Zeynep, Mariye'nin soyu bulunmaktadır.s.111-110

4 b varığında; Hz.Muhammed'in ilk eşi, Hz.Hatice Validemiz, Hz. Aişe, Ümmül Habibe ve Esmâ Hanım'ın şeceresi bulunur. (s.109)

5 a varığında; yine Hz. Muhammed'in eşlerinden, Hafsa, Ümmül Seleme, Zeynep, Ümmül Şerik'in isim ve soyları yer alır. (s.108)

5 b varığı evlâd-ı Nebî olup; el-Kasım, Tahir, et-Tayyib, İbrahim, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Gülsüm, Fatma'nın soy ağacı bulunur. (s.107)

Matbaacılık Sanayii, s. 63-68; The Zubdat-ut Tawarikh of 1598 At The Chester Beatty Library In Irland, s. 93.; Hans Georg Majer, Die Karlsruher Türkenbeute, Handschriften Und Defter, Kat. 314, das Buch Quintessenz der Historien, hirmer Verlag München, s. 369-378

4. Filiz Çağman, XVI.yüzyıl Sonlarında Mevlevî Dergâhlarında Gelişen Bir Minyatür Okulu, **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 15-20 Ekim 1973, İstanbul, 179, s. 651-676.

5. Sadi Bayram; İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Minyatürlü Bir Osmanlı Tarihi (Zübdetü't-Tevârih), **Kültür ve Sanat**, S.12, Aralık 1991, T.İş Bankası Yayınları, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, s. 63-68; The Zubdat-ut Tawarikh of 1598 At The Chester Beatty library In Irland, s. 93 (Varak numaralarındaki hatamızı bu yazı ile düzeltiyoruz).

6. Arapça metin çeşitli edebi sanatlar ifâde etmektedir. Dolayısıyla metnin anlamını Türkçe ifade etmek oldukça zor olmuş, kelime tekrarı yapılmamıştır.

7. Abdülhadi oğlu Yusuf ismi, ilk sayfanın son satırında geçmektedir. Bkz. S.Bayram, **Vakıflar Dergisi**, S.XIII, s. 264, 300.

8. Baracim Kavmi (?)

9. Bu tip övücü girişleri VGM nüshası, Topkapı Sarayı Nüshaları ve bazı vakfiye başlangıçlarında da görüyoruz.

6 a varağında, Hz. Muhammed'in gerdege girmediği hanımlarının soyları vardır. (s.106)

6 b varağı Ashab-ı Nebî sayfası olup; Hz.Ebubekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Zübeyr, Hz.Said, Hz.Saad, Hz. Ebu Ubeyde, Hz. Abdurrahman'in soyları vardır. 7 a'da Hz. Adem'den başlayıp Hz. Nuh ve Huzeyme'ye kadar iner. (s.105-104)

7 b- varağı Hz. Muhammed'in kız çocuklarının evladlarının soyu; 8 a varağı, Peygamberimizin amca oğulları şoyu yeralmaktadır. (s.103)

8 b-9 a varaklarında Hz. Muhammed'in halalarının soyu bulunmaktadır. (s.101-100)

9 b varağı Peygamberimizin amca oğulları, babası, dayıları; 10 a varağı hizmet eden cariyele-ri , köleler ve Peygamberimizin anneleri yer alır.

10 b-11a varağı, Hz.Peygamberimizin amcaları yer alır. Tezminatlıdır. (s.97-96)

11 b - 12 a varağı binekleri (develeri) ve yemek kapları, kullandığı eşyalar, köleleri hakkında bilgi vardır. Bilâl-i Habeşi de bu sayfada yer alır. (s.95-94)

12 b varağı;kâtipleri,silâhları,emirleri yer alır.

13 a varağı 4 x 4 = 16 kareye ayrılmış olup her kare içinde; Peygamberimizin işçileri, vezirleri, hâkimleri, hazine eminleri, polis görevini üstlenen korumaları, develerini güden çobanları, silâhdarları yer alır. Aynı varağın altında 7 satır halinde, Hz.Muhammed zamanında meydana gelen hadiseler özetle anlatılır. (s.92)

13 b varağı 13 x 12 kare çapraz cetvellidir. burada Peygamberimizin amcaları, kızları, torunları, komutanları, ümerâlar, kâtipler, Peygamber Efendimizin doğumundan vefatına kadar geçen çarpışmalar, fütühatlar vak'alar, kısa ve öz olarak yazılmıştır.

14 a varağı 9 x 9 kareye ayrılmış, altında ise, birer kare azaltılarak toplam 113 kare elde edilmiştir. Sağdan sola çapraz biçimde siyah mürekkeple yazılmış metin; soldan sağa (çapraz, sağdan sola okunmak üzere) kırmızı mürekkeple metinler yazılmış ve yukarıda sözünü ettiğimiz karelere siyah-kırmızı metinler tek kareye gelecek tarzda, hizaları da bozulmamak kaydıyla oturmuştur. Aynı şekil, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Zübdetüt- Tevârihlerde de¹⁰ bulunmaktadır.

Yukarıda şeklini izah etmeye çalıştığımız cetvelde sırası ile; Hz.Muhammed, Hz.Ebubekr, Hz. Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali, Hz.Hasan, Muaviye, Yezid bin Muaviye,Muaviye bin Yezid, Abdullah bin Zübeyr, Mervan bin Hakîm, Abdümelik Mervan, Abdümelikoğlu....., Süleyman bin Abdümelik, Ömer bin Abdülaziz'in ömür, hilâfet, vefat, gasil, kefin, defin gibi kronolojik bilgileri, güzel bir mi-zanpaj tekniği ile okuyucuya sunulmaktadır.

Son karelerin sağında ve solundaki dairelerde; hattat adı, şehir ve Allah onu affetsin, ibaresi

vardır. Dairelerin yanındaki zemini koyulaştırılmış kısımda ise, **Şevval 1006** tarihi Arapca yazı ile verilmiştir. (s.90)

II. kısım: 14 b varağında başlar (s.89). Diğer eserlerde olduğu gibi dünya tarihi kısa olarak anlatılır. Osmanlıca yazılmıştır. 14 b varağı yine yıldız bir akroterle vakfiye tarzı tezyin edilmiş olup altında 8 satır metin bulunmaktadır. Kısa dünya tarihini anlatan metin 17 b varağına kadar devam eder. Ancak metin bitmemekte devam ettiği kelimelerden anlaşılmaktadır. Ancak metnin devamı boş sayfa olduğu halde yazılmaması, eserin eksikliğini ortaya koymaktadır. Her sahifede 17 satır bulunur. 17 b varağı altın yıldızla cetveli diğer sayfalardan biraz küçüktür, ancak yine 17 satır sıkıştırılmıştır.

Metin Sipas ale'l-ıtlak ve sitayiş ol Bari Halâyık ibaresi ile başlar ve Vakıflar nüshasında¹¹ olduğu gibi bir buçuk sayfa 3-4 kelime değişikliklerle aynen devam eder, daha sonra özetlenerek değişir ve Sultan III. Murad oğlu Sultan Mehmed'in adı geçer ve devam eder. Hattat, genelde (b) yerine devamlı (p) harfi kullanmıştır. Dolayısıyla Azeri olması veya Fars tesirinde olduğu kabul edilebilir ihtimaller arasındadır.

II. kısmın Latin harflerine çevirisi şöyledir:

Sipas ale'l-ıtlak ve sitayiş ol Bâri Halâyık, Hakîm-i kadîm hazretlerine olsun ki; vücûd-i âlem, bel âlem-i vücûdanın bahri cûdundan bir katredir ve şuhud-i nur-u zuhur anın zuhûr-i şuhudundan bir lemhadır bir mübdi'dir ki, bir kelime-i kün ile bunca bin kelimat-ı hakayık zât-ı ümmü'l-kitabdan levh-i fitra üzere tasvir buyurdu. Vücûd-i insan kelime-i câmia ve hem sahife-i kâmile kulûb-i âlem nüshasından intihap edüp lâtif düzdi ki, içinde suver-i cümle maâni ve kelimât-ı sebu'l-mesâni tecrid buyurdu bir muhteridir ki mahz-ı istifa ve hulus-i ictibayla Hazret-i Adem-i safî aleyhisselâm mecmuasından güzîn-i kulûp "hammertu tînete âdemi bi-yedi erbâine sabahen"¹² mucib-i üzre dest-i kudtet ve pürkârâdet birle dâire-i vücud safha-i şuhûd-i âlem üzere zer'etti."Ve lekad kerremnâ beni âdeme ve hamelnahüm fi'l-berri ve'l-bahri"¹³ muktezasınca liva-yı kerâmet-i beni âdem bir mefârik-i ehl-i âlem üzere fer'etti, ana hil'at-ı suretle" innallâhe teâlâ haleke âdeme âla suretihi"¹⁴ hil'atın geydirüp ve tuğra-yı ğarra-yı " lekad halakna el-insâne fi ahsen-i takvim"¹⁵ unvân-ı menşur tıynet eyledi vasi-

10. TKSMK.H. 1324, s. 25-26.

11. VGM. Nüshası, S.Bayram, **Vakıflar Dergisi** S.XIII, s. 254-255. ile karşılaştırınız.

12. Kırk sabah Hz. Adem'in çamuru ile pişirilmiş.

13. İsrâ Suresi 70. âyet.

14. Hadis

15. et-Tin Suresi 4. âyet.

yet-i hilâfet-i " **innî câilün fi'l-ardi halife-ten**¹⁶ vefki üzre arsa-i gabrâdan mele-i a'lâya erîştirdi ve anun zat-i zürriyatından enbiya ve evliya-yı fazil ve ni'met ve mezîd-i kerâmet ile mahsus ve mükerrem kılûp kenef-i ismetde ve hücre-i riâyette pervîş kıldı ve cümle enbiyadan seyyidi'l- mürselin ve hatimi'n-nebiyyin Hazreti Muhammed Mustafa sallâllâhü aleyhi ve âlihî vesellem güzin kıldı ve batı ebed tahta-i nisba yâd edüp tâc-ı mahbûb ser saadetine nihad etti. Salavat-ı zekiyat-ı na'ma'dûd ve tahiyat ve vâfiyat-ı nâ mahdûd ilâ yevmi'l-mev'ud evvel nûr-i pâk sahib-i makam-ı idrak subhâneke mâ arafnâke ve ki'lefi şanihi" **levlâke lema halektul**¹⁷ eflâke kail-i kavil küntü nebiyyen ve kenci hazain-i küntü kenzen mahfiyya reh-nüma-yi akuvam-i sübül ve Pişvay-i ve ma **Muhammed'ün illâ rasûlün kad halet min kablihi'r-rüsûlü**¹⁸ serdefter sahife enbiya ve fihrist-i ceride¹⁹ evliya ve hurşidfelek-i asfiyâ ve merkez-i dâire-i asfiye Hazreti Muhammed Mustafa Sallallahü aleyhi ve sellem ve âli müctebâ ve eshab-ı muktada ve hulefâ-i mühtedâ üzerine olsun ki cümle enbiyaya piş-va ve zümre-i evliyaya rehnümadır **emma ba'dü**²⁰ et tevlûd-i kavaid-i mahamid-i ilâhi ve tesis-i mebanî dürdür. **Selef-i penahi Sultan berhaka ve burhan mutlak-ı hasil-ı kevn-i ve mekân sahip Kur'an zaman fahr-i Ali Osman es-Sultan ibn es-Sultan ibn es-Sultan ibn es-Sultan Mehmed**²¹ **ibn-i Sultan Murad Han hamise** evvel sultan girdun Cenab-ı etnap serâdekat izzet ve kamaran-i vesrapert felek-i asa-yı sahib-i Kur'an-i bauté devamdır. Arsa-i eyyam müekket ve muhallet müebbed-i bad ve kavaid-i saltanat ve esas-ı devlet bir basit memleket ve eftabi inayet Padişah-ı esfasık mahtemah-i bir sersururan memâlik-i namütenahi taban ve derhaşan-ı bedal-i yevmu mübasül adem-i ya rızakul ibad.

Nüşaraçon tam kırdımun gübdet-tarih-i nam kırdım. Min ağazbiyan berkerd-i Adem peygambere salavatullah-i nam kırdım min ağazbiyan berkerd-i Adem Peygamber'e salavatullahi aleyhi derunundan beru ta hatem-i Resûl-ü Muhammed Mustafa Resulullahi aleyhi vesellem vilâdetine diğeri ehl-i acem eder ki, altı bin on üç yıldır, bazıları derler ki, beş bin dokuz yüz yıldır²² ve bazı eshab-ı hesap eder ki ebed i hurufun adedi miktarınca der ki beş bin dokuz yüz doksan beş yıldır. Emma Yahudiler türabından şöyle nakil ederler ki²³, Hz. Adem Aleyhisselâm zamanından ta evvel zamana değin ki, Hz. Resulullah (Sallallahü aleyhi vesellem) Mekke'den Medineye'ye hicret etti. Beşbin kırk üç yıldır. Ve Nasar-i incil'den rivayet ederler ki²⁴, Hz. Adem Aleyhisselâm zamanından ta Resulullah Hazretleri (sallallahü

aleyhi vesellem) zuhuruna değin beş bin yüz yetmiş iki yıldır. Amma kavül-ü ibni Abbas (radiyallahü Anh) böyledir ki Adem safiyullah vaktinden ta Hz. Nuh Aleyhisselâm Tevafanına²⁵ değin iki bin iki yüz elli altı yıldır. Ve ondan Hz. İbrahim Aleyhisselâm mevlûduna değin bin yetmiş dokuz yıldır. Ve ondan ta Hz. Süleyman Nebi zamanına değin ki, Beytül' Makdis (Küdüs) bina etmiş idi. Beş yüz otuz altı yıldır. Ve ondan ta Hz. Musa Aleyhisselâm zamanına değin beş yüz altmış beş yıldır. Ve Onan berû Hz. Iskender Yecuce ve mecuce Seddi yaptığı zamana değin yedi yüz onyediy yıldır.²⁶ Ve Onan berû Hz. İsa Ruhullah mevlûduna değin üç yüz altmış dokuz yıldır, ve ondan beru ta Hz. Muhammed Mustafa (sallallahü aleyhi vesellem) ve aleyhim ecmaîn düne değin dört yüz otuz dört yıldır. Bu takdirce Adem aleyhisselâm devrinden Hz. Resulullah (sallallahü aleyhi vesellem) devrine değin beş bin dokuz yüz elli altı yıldır²⁷. Bu irade ihtilaf çoktur. Amma Seyyid Nimetullah Hazreti'nden rivayet olundu ki, Hicret-i Nebeviyye'den dokuz yüz doksanıncı yılında dür kamer nihayet bulup dür duhul hakimdir. Ve evvel-i tarihte vücude gelen evladın on sekiz yıldan sonra vücuda gelen eşrat pahte yetişe denmiştir. Yıllar Kamerî hisapla mıdır, yoksa Şemsiyye dummiyle hisaplamıyordır malûm değildir. Nitekim, Eshab-ı Kehf Kıssasından haber verir. "**Velebisû fi kehfihim sine vezdad-ü tis'd**"²⁸. Bu âyet-i Kerime nuzulünden sonra Yehud ve Nasara mübahişe düşüp dediler; üç yüz yıldan biz bilmemiş ve ki-

16. Bakara Suresi 30. âyet.

17. Methiye

18. Ali İmran Suresi 144 âyet.

19. İlave biter. VGM. nüshasında bu cetvel olmadığı için belki bu satır çıkarılmış olabilir.

20. Değişik metin buradan başlar.

21. Eserin IV. Mehmed için hazırlandığı ifade eder. Diğer emirlere verilen eserlerde bu kısım değişir.

22. Karşılaştırınız, Atsız'ın yayınladığı takvimlerle.... Bazı yerlerde 5009 yıldır, bazı yerlerde ise 5995 yıldır (?)

23. Yahudi tarihleri de araştırılmış ve o zamanki Tevrat'tan da istifade edilmiştir. 1981, s. 253-338.; Sadi Bayram, Medallioned Genealogies,

24. İncil'den bahsetmesi, yazarın Orta-Doğu kültürünü incelediği, bu konuların sözkonusu coğrafi bölgede çok tutulduğu, yani moda olduğunu gösterir.

25. Nuh Tufanı, M.ö. 2.200 seneleri olduğu varsayılır. Bkz. Sadi Bayram, **Mukaddes Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türkler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1990. s.16-28

26. Çin Seddi M.Ö. 400-215 yılları arasında yapılmıştır. (Bkz. Proto-Türkler s. 77).

27. 5956 21. dipnotta 5995, 5009 tarihleri veriliyor. O devrin tarihçilerinin bu konularda anlaşamadığı VGM. nüshasında s. 16'da sarahaten belirtiliyor. (Bkz. S. Bayram, **Vakıflar Dergisi** S.XIII, s. 259

28. Sure-i Kehf, 18/25. âyet.

taplarımızda yoktur, deyû biz Hâk Teâlâ celle ve Alâ buyurdu ki, kul Allahu âlem" **Bima lebisû gaybe's-semavati ve'l ardi**²⁹, bazıları tevîl ederler ki, üç yüz yıl şemsiye oldu ve dokuz yıl dahianın üzerine ziyade oldu ve şühurî Kameriyye hesabı üzerine üç yüz dokuz yıl oldu. Zira ki herbelde sene-i Şemsiyyenin ve sene-i Kameriyye'den on gün karib tafavutu olur. bu takdirce üç yüz Şemsiyye olur ve üç yüz dokuz yıl ve iki ayca ve on dokuz gün olur. Sene-i Kameriyye beşbu kadar teksir-i kelâm-dan ğaraz şöyle malûm oluna ki; mahfiyat hazin-i ilâhiyye beşdirler. Elim variddir ki ana matlah olmak hiç efridanun eline verilmiş değildir. İş bu âyet-i hakime ile ki içine Yunus ilmi zikir olunur" **Innallah'e indehu ilmu's-saati ve yünezzî'lül-ğeyes ve yâlemû ma fi'l-erham ve ma tedri nefsun mazteksibu ğaden ve matedri nefsun bi eyyi arzın temut. Innallahe alimün habir**³⁰ âyet-i kerimenin maanisi zahiri mazmun mahalisi budur ki beş nesnenin Nun* ilmine hiç nefis yol bulmak müyesser değildir. Evvel kıyam saat ikinci navakidde yağmur yağar, üçüncü ana rahmindeki oğul mudur, ya kız mıdır. Dördüncü herkesi yarın ki gün ne amel işleyesi gerektirir ?, Beşinci herkesi ne vaktin ölesi gerek ve ne yerde defin olası gerektirir? İş bu beş nesneye Allahü Tealâdan celle ve alâdan gayri hiç kisven ittıla-i yoktur. **"Ve'l-ilmü indelâh"**³¹ ve dahi malûm evvelâ ki Cihan-ı Padişahlarınun esnaf-ı eskidirlerdir. Biri sınıfı cahiliyedir, biri sınıfı islamîdir, amma evvelki sınıfı cahiliyedir, Onlar Hz. Resulullah (Sallallahü aleyhi vessellem) derununda evvel dünyaya gelmişlerdir. Ve onlarda bir tabakadır. Evvel Boşdadyan, ikinci Kebiseyaban, üçüncü Eşkanyan, dördüncü Sasanyan ve bunlar yetmiş iki tezer dört bin yüzseksen bir yıl ve kaç ay dahi Padişahlık etmiştir. Bu dört tabaka Keyumert (Keyumers) neslindedir. Bunların iptidası Kayumers ve intihase Yezdücürdür ki ahır mülk Acemdur ve Hz. Resulullah (sallallahü aleyhi vesellem) derune deĝin ekseriyye selatin diyar-ı Acem'e ve Enbiya diyar-ı Arab'a gelmiştir. Amma onlar ki ne? sınıfına islâmîdir. Hz. Resulullah (Sallallahü aleyhi vessellem)den sonra dünyaya gelmişlerdir. Onlar dahi birinci tabakadır. Evvelü tabaka Beni Ummiyye'dir ki, Cihar-ı yâr Rıdvanullah Teâla aleyhim ecmain hilâfetinden sonra dünyaya beĝlik onlara müyesser oldu. Ve bunlar on üç tendir bir kıyas yüz yıl mikdarı beĝlik ettiler. İkinci tabaka Abbasiyan der ki Beni Ümeyye'den sonra hilafet onlara mukarrar oldu. Onlar otuz yedi tendir beş yüz yirmi üç yıldan ve on bir ay ve bedgûl hilâfet sürdüler. Üçüncü tabaka Samaniyan der ki onlar dokuz tendi ve yüz altı yıl beĝlik eylediler.

Tabaka-i Ali Büveyh dördüncü der ki onlar onaltı tendir ve tamamı ehl-i alem ikiyüz otuz yedi yıl beylik sürdüler. Beşinci tabaka

Beni Sebuktekin derki, onlar on bir tendir ve yüz yetmiş iki yıl ve beş ay miktarı beĝlik eylediler. Altınca tabaka Harezmiyan der ki, onlar dokuz tendir ve yüz yetmiş iki..... (s.83)

17 b- varaĝında çeşitli milletlerin tabakaları anlatılır. 1.Tabaka **Emeviler**, 2.tabaka, **Abbasi-ler**; 3. tabaka, **Samaniler**; 4. tabaka, **Ali Büveyhoĝulları**; 5. tabaka, **Sebuktekin**; 6. tabaka, **Harezmi**. 7. tabaka, **Seçukiyân'dır**. Yüzyetmişiki kelimesi ile varak sona erer. 23 b. varaĝında metin devamına benzer bilgiler de bulunmaktadır.

18 a - varaĝı tamamen boştur. Herhangi bir yazı, şekil ve tezyinat yoktur.

III. kısım ise: Madalyon içinde 87 minyatür bulunmakta, minyatür kenarlarında, peygamberler, sülâleler ve şahıslar hakkında çok kısa notlar yazılmıştır. Padişah ve hükümdarların çocuklarının isimleri de birer zemini beyaz daire içine konmuştur.

18 a- varaĝında, diĝer eserlerde olduĝu gibi Hz. Adem ve Havva minyatürleri olması gerekirken yoktur. Kayıp mı yoksa yapılmadı mı, bunu eseri bizzat göremediğimiz için bilemiyoruz.³²

Eserin madalyonlu minyatür kısmı 18 b varaĝından başlar ve 28 b varaĝına kadar devam eder, 28 b varaĝında, Osmanlı Padişahı Sultan III. Mehmed ile sona ermektedir.

18 b varaĝında: Nesli Keymers, nesli **Şit** ve **Kabil** nesli devam etmektedir. Hz. **İdris**, elinde kitap, yazı yazarken melekler birlikte tasvir edilmiştir. Etrafındaki notta ise, Hz. İdris'in ilk gömlek ve kaftanını diktığı, ilk yazının onun zamanında icad edildiği yazılmıştır. Bilindiği gibi ahi geleneklerine göre Hz. İdris terzilerin de pîridir. Altta, solda **Cemşid**, sağda, **Hz. Nuh** gemisiyle minyatür yapılmıştır.

19 a varaĝında: üstte, Hz. Nuh'un oğulları **Yafes**, **Ham** ve **Sam**; altta, Hz. **Hud**, Hz. **Salih** devesi ile görülmektedir. Hz. Hud neslini; **Sam**, oĝlu **Ebu Kesiler? Mahmud**, oĝlu **Erfeşed**, oĝlu **Seddar**, oĝlu **Şalh**, oĝlu Hz. **Hud** olarak gösterilmektedir. (s.80)

19 b varaĝında; Solda, Keyumers neslinden **Persab**; Altta ortada Hz. **Hızır** ve Hz. **İlyas** birlikte; altta solda **Azer**, sağda, **Ezru** oĝlu **Harun** kipları ile tasvir edilmiştir. (s.79)

20 a varaĝında: Hz. **İsmail**, sağda Hz. **Halil**; Ortada **Feridun** nesli **Hoşenk** evladı **Afrazyab**; altta solda **Hz. İshak**, sağda, **Hz. Yakup** görülmektedir. (s.78)

Ayrıca şu not vardır: **Bu Efrâzyab Melikî Türkî idi. Mecmu Türkistan ve maşrik halkı ve Maveraünnehr bunun elinde idi. Ve Persab askeri vardı. Şöyle ki; adedin bilmez-**

29. Sure-i Kehf, 18/26. âyet.

30. Sure-i Lokman, 31/34.

*. Gelecekte haber veren ilim

31. Gerçek bilgi Allah'tandır.

32. Siparişimiz üzerine 1974 yılında Chester Beatty Library'nin Millî Kütüphane kanalı ile adımıza gönderdiği slaytlardan netice çıkarmaya çalışıyoruz.

di. Leşker çeküb **Menuçehr** üzerine geldi ve 7 yıl **Menuçehr'i** muhasara etti. Ahir, sulh ettiler. Bir pehlivanı vardı. İri idiş ordu arşı demavent taifi üzerinde hafezâr bir ok indi, ol attığı ok bir kör kuşun kanadına dokunup ol iklime kerkes açub **Devamend** ve **Taberistan'u** geçüb **Ceyhun** kenarına düştü, ol diyarı cümle **Afrâzyâb** zaptetti. Vallahu âlem bi's-sevab ve ileyhi'l-mercen ve'l-ma'ab.

Ishak Peygamber minyatürü yanında şu not var. *Ishak Peygamber dua etti ki, oğulları çok ola, pes ol sebebden oğlanları çok olub ol diyarı tutdılar, sığmayub bir oğlu Rum diyarına vardı, onun nesline Ben-i Asgar derler ki aharı huruc ansız gerek.*

20 b varağında: Üstte, solda **Menuçehr**, sağda Mısır Sultanı **Yusuf Ruşen**, ortada, **Hz. Eyyub** ve **Hz. Yusuf**; solda **Zaloğlu Rüstem**, **Hz. Beşir** (nesli bitiyor); altta solda, **Hz. Zülkifil**, sağda, **Hz. Yuşa Nebî** minyatürleri yer almakta, yanlarındaki notta ise, ikisinin de nesli munkati oldu, yani kesildi deniyor. (s. 77)

Zaloğlu Rüstem, miğferinin üzerinde realist bir parsbaşı ve elindeki gürz ucunda keçi başı, çok güzel tasvir edilmiştir.

21 a varağında: Soldan sağa, **Keykavus**, **Hz. Harun**, **Hz. Musa** (ejder bastonlu); altta, **Hz. Leys**, **Hz. Şuayb** (yaşlı olarak tasvir edilmiş); altında, **Hz. İlyas**, altında **Hz. Elyesa el-Nebî**, altında **Hz. Aziz** (başına hâle konmamış), altında solda **Danyal Nebî**, sağda **İsmail Peygamber'in** minyatürleri yer almaktadır. (s. 76)

21 b varağında: **Hz. Davud Nebî**, altında **Hz. Süleyman**, altında **İskender Zülkarneyn**, altında **Hz. Zekeriya**, altında solda **Hz. İsa** Aleyhisselâm, sağda **Hz. Yahya** minyatürlerine yer verilmektedir. (s. 75)

22 a varağında: Sol kenarda, **Enuşirevan-ı Adil**; ortada üstte **Hz. Muhammed'in** dedesi **Abdülmuttaîp**; altında **Hz. Muhammed'in** yüzü mikaplı olarak tasvir edilmiştir. **Hz. Muhammed'in** etrafında dört halife minyatürleri yer alır, soldan sağa, **Hz. Ömer**, **Hz. Osman**, **Hz. Ebubekr** ve **Hz. Âli**.

22 b varağında : Solda **Hz. Hüseyin**, sağda **Hz. Hasan** minyatürleri yapılmış olup başlarına da peygamberlerde olduğu gibi hâle konmuştur. Altta ise, **İmam-ı Azam Ebu Hanife**, **Eba Müslim** Radiyallahu anh ve **İmam Şafi** minyatürleri yer almaktadır. Eba Müslim yanındaki notta da; *Eba Müslim Radiyallahu anh, memleketi Mervaniler elinden alıp Abbasilere verdi. Ahir Halife Mansur hile ile katledüb.....* (s. 73)

23 a varağında: Solda **Melik Büveyh Deylemî**; ortada altta **Enuşirevan Ahmed Adil** (altındaki soy isimleri ise şöyle: Ebu Hasan, Nuh, Abdümelik, Şedid, Ebul Hars Mansur isimleri mevcuttur.) ; Sağda üstte **Ebu Mansur el-Deylemî**, altta Halife **Harun Reşid**, onun altında **Me'mun Halife** minyatürleri yer almaktadır.

Bu sayfada ayrıca üç dikdörtgen çerçeve içinde Abbasiler, Samanoğulları ve Büveyh oğulları hakkında bilgi bulunmaktadır:

Tabaka-i Abbasiyan oğulları otuzyedî tendir. 523 yıl âzeni berayı hilafet sürdüler. Ol vakit ki Hz. Resulün Sallallahü aleyhi vesellem Uhut Kazasında mübarek başını yardılar. Hz. Abbas, elin alıp kaldırdı. Resulullah, ana dâa edüb dedi ki; "Refallâhü kadreke ya sabiyu" ve bir gün dahi, Hz. Resul Abbas'dan sordu ki, sen mi bu kes? Baban mı? Abbas dedi ki; "ya resulullah, sen ulusun emma ben yaşluyum dediydi. Pes Resul Hazretine bu söz hoş gelüb bâreke fi cemâlike" deyu dâa etti. Pez Resulün dâası berekatiyle silsileyi hilafet sürdüler ve Abbas neslinden ol hilafet iden ebul Abbas Saffah idiler. Şehr-i Zilkâde'nin onbeşinde sene mie vahiden ve selasun (8 Ocak 798 M.) bu daireler ebul Abbas Saffah evladını ve ensabını beyan eder.

Tabaka-i Samanyan, bunlar dokuz tendir. 106 yıl beylik sürdüler. Bunlardan ol tahta culûs eden İsmailoğlu Ahmed el-Adil idi ve İsmail'in dört oğlu var idi. Ahmed ve Nuh ve Yahya ve İlyas. Ve bunlar Irak'tan Horasan'a geldiler. Mutemedbillâhi Halife Buhara ve Maverâünnehr'i ve dehr-i (?) Horasan'ı Ahmed'e verdi bu tarih sene 380. (991 M.)

Tabaka-i Âli Büveyh, bunlar 16 tendir. 237 yıl beğlik sürdüler. Bunların aslı Geylan Padişahı oğullarından idi. Nesebleri, Keyhüsrev'in asrına zamana çıkar ki reh numa-i rüstem-zâl imiş bunların iptida tahta geçen Melik Buveyh İdi.

Yeum-i ahed mübarek Zilkade şehrinin on beşinci gününde vaki' olmuştur. İşbu tarihte sene 330. (1 Ağustos 942 M.) (s. 72)

23 b varağında: Solda Sultan **Mahmud Gaznevî**, ortada **Biltekin**, sağda **el-Mutezbillâh** minyatürleri bulunmaktadır. Altta, solda **Behram Şah Gaznevî**, sağda **el-Muktedirbillâh** minyatürleri görülüyor. (s. 71)

24 a varağında: Üstte ortada **Sultan Sencer**; altta, solda **Melik Şah Ebulfeth**; sağda, **el-Müsterşidbillâh** minyatürü yer alıyor. (s. 70)

Minyatürlerin üzerinde bulunan iki parçanotta şu bilgiler bulunmaktadır.

Tabaka-i Harezmiyan bunlardokuz tendir. 172 yıl ve onbeş ay beylik sürdüler ve Bilgetekin ve Nüştekin Ferruh (?) oğlanları Sultan Sencer havaslarından idi. Sultan Sencer buna Havarizm Beyliğini verdi ve çünkü vefat etti. Büyük oğlu Atsuz Havarizmi gene ana verdi ve Havarizm Şahı ad kodu. İşbu tarihte sene 391. Müstekeyni hep oğulları Sultan Sencer havaslarından idi. Sultan Sencer bu Havarizmi bekleyen virdi ve çünkü vefat etti. Pek oğlu otuz Havarizmi yine ona verdi ve Havarizm Şah edâ etti. İş bu tarih sene 391.

Tabaka-i Sebuktekin; bunlar, cümle 11 tendir. 172 yıl beş ay beylik sürdüler ve Sebuktekin mevâli-i Sâmani'yandır. Emir Nuh Sâmânî anı Horasan'a gönderdi. Emirân Horasanı ki âsî olmuştu, diledi çün Sâmani'yân Devleti zait oldu. Mahmud Sebuktekin Abdül-melik b.Nuh ile muharebe edüb muzaffer oldu. Ve Padişahlık kendüye mukarrar oldu ve daru'l-hilafetten teşrif ve ahed-nâme ile sultana mulkat oldu. İşbu tarihte sene 387.

Tabaka-i Selçukiyân yirmi tendir. Yüztümüş dokuz yıl saltanat sürdüler. Selçuk Handânı hanında refi'dir. Şol hadde ki beşinci iklimi değin hüküm ettiler. İbtidâyi devletleri Ebu Tâlib Tuğrul ibn. Mikâyil Horasan'da zâhir olub... aldı mesûd diledi ve alâü'd-deule feramüz ile sulh edüb mukâta'ai kesti. Bağdad'a varub el-kâyimubillah halife dest-i yesâsirden halas edüb ve hilâfete nasb eyledi. Şam ve Rûmî zabt eyledi. İşbu tarihte 429.

24 b varağında: Solda altta **Cengiz Han** minyatürü minyatürü görülüyor. Sağ kenarda üstte, Abbasi sülâlesi devam ediyor ve **el-Mustansirbillâh** minyatürü, altında **el-Mutasimbillâh** minyatürü yer alıyor. (s.69)

El-Mutasım'ın minyatürünün üzerinde;

*"Otuz beşinci batındır. Hazreti Abbas'dan ve otuzyedinci halife der müddet-i hilâfet sene 70 tavahişden mütevâhhiş idi. Lâkin nıkme-i istimâ' ederdi ve cemi'i hülefâdan haşmet ve şevketi ziyade idi. Vezir-i hayin olmak için afitâb perest-i etrâk nâ-pak cemi'i vilâyeti için ve **Türkistan** padişahı olan hulâgu Hân la'anehullâh Bağdat'a geldi ve azim muharebeler vaki' oldu. Ahir halife ve evlâd ve etbâ'i şehid oldu ve beni Abbas bundan tamam oldu. Allâhu â'lem sene 656.*

*Bu metnin yanında ise; Tabaka-i Cengiz Han; Cengiz han 13 yaşında iken babası fevt olub 27 yıl perişan-ı hâl olub gezerdi. Hiç kimesne anın haline muttali' olmadı. Ve iltifat etmedi. Andan sonra Allâhu Te'ala ki devlet verdi. **Hitay** ve **Hotan** iklimine tahta culûs etti. Ol semâya tecride ve ol nevahiyi müsahhar etti. Ve yirmi beş yıl saltanat sürdü vel rakeyn canibine teveccüh edüb âmmeti adını Cengiz Han lakab kodular yani padişahlar padişahı andan sonra **Buhara**'ya vardı. Buhara askeri yüzirmi büyük yer er atlu idi. Azim cenk vaki' oldu. Cengiz Hân galib oldu. Şehri harab eyledi. Andan sonra **Semarkand**'a revan oldu. Sultan Mehmed Teküş Havarizm şahı maveraünnehr padişahı idi. Azim askerle yedi kere yüz büyük adam ile mukabele olub "eyyuhel keferu uktulu'l-fecere" mazmûnî ile münhezim oldu. Azarbeycan'da vefat etti. Cengiz Hân vilâyet-i Horasan'ı zabt edüb ekser-i vilâyette katli âm etti. İbtida-i devlet bu tarihte vaki' olmuşdur. Sene 519.*

25 a varağında: Avusturya National Bibliothek'de bulunan silsilenâme ile Vakıflar Genel Müdürlüğündeki Silsile-Name'nin 31. sayfası, Topkapı Sarayı Müzesi H. 1324, H.1591, H.1624, A. 3110 ve rahmetli üstadımız, Ord. Prof.Dr.Ahmed Süheyl Ünver'de bulunan silsile-nâme ile büyük benzerlikler gösterir.Sayfa kalıpları hemen hemen aynıdır. (s.68)

Bu sayfada; Cengiz Han oğlu **Kaan Han**; altında Cengiz Han oğlu Tülü Han oğlu **Mengü Kaan**,onun altında yine Cengiz Han oğlu Tülü Han oğlu **Hülâgü Han** minyatürleri yer almaktadır.

Cengiz Hân'ın minyatürünün üzerinde "vilâdet-i sene-i 532 âfitâb perest-i etrâk nâ-pâk cemi'i vilâyet-i **Çin ve Maçin ve Hitay ve Hotan ve Türkistan ve Tatar** vilâyet-i padişah idi. Ol zamanda **Maveraünnehr ve Acem vilâyeti** Sultan Mehmed Harezim Şah padişah idi. Evvel muhabbet iderdiler. Ahar tüccar sebebi ile adavet vaki' olub sene 300 (?) hicri Ceyhun'dan geçüb İran ve **Turân**'r³³ harab ve vıran edüb ekseri vilâyette katli-â am edüb ve cemi'i ulema ve fuzelâ şehid ve mescid ve mimberi ihrak olub belâ-yı asûmanı gibi âlemi yaktı ve eğer mî piş-i neyl, katl ve garatta meşğul iken giriftâr-ı zindan ukbâ oldu. Yedi oğlu var idi. Kaan Oktay yerine padişah oldu. Evladı bi-hesâb idi.

25 b varağı: Diğer silsile-nâmelerde olduğu gibi burada da **Osmanlı Devleti**'nin kuruluşu anlatılır. Başında, **Nuh** oğlu **Yafes** Neslidir bu daire, diye de not düşülmüştür. Sol kenardaki sayfanın altına kadar inen metinden sonra sağ kenarda **Kızılboğa Han; Kaya Alp Han**'ın isimleri görülür. Minyatürlerine rastlanmaz. Bu sayfanın tamamı metindir. Bu sayfada yanlış ciltlenme vardır.

26 a varağı: Bu sayfanın üst ortasında Masal Padişahı **Gazan Mahmud**'un minyatürü yer alır. Yanındaki notta ise, **Gazan Mahmud Padişah-ı İslâm** idi. Cengiz Hân neslinden evvel ol şeref-i İslâmbuldu. Mekke'ye ve Medine-i Münevver'e de hayrât-ı çok vaki' olmuş nehr-i Fırat'dan bir nehir çıkarub adına mevsumdur. Ve zamanına **Sultan Osman Gazi** diyarı **Rum**'da zuhur edüb Alaeddin Keykubat'dan sonra padişah oldu. Sene 699. (s.66)

Gazan Mahmud'un altında ise; **Sultan Mehmed Hüdâbene**'nin minyatürü yer alır. Yanında bulunan notta ise; "Yerine oğlu Sultan Ebu Said Bahadır han culûs etti. Ebu Said'den sonra Cengiz Han müstakillen padişah kalmadı. Herkes her tarafından bir padişah oldular. Ve nesli Cengiz Hân tamam oldu. Vallahu a'lem bi's-sevâb.

Yerine Sultan Hüseyin culûs etti. Andan sonra Sultan Ahmed culûs etti. Timur münhezim oldu. Rum diyarına Sultan Bayazid Haz-

33. Burada Turan kelimesi Azerbeycan ve Anadolu'yu yansıtmaktadır. Günümüzde ise, Türkistan (Orta Asya) olarak kabul edilmektedir. 1598 tarihindeki ifadeyi yansıtmaması açısından işaret etmek istedik.

retlerinden muavenet istenüb-ol cenk-i azîme sebep oldu. Ahar Kara Yusuf Türkmen elinden beş oğlu ile maktul oldu. Sene 858".

26 b varağı: Sayfanın üst, sol yan kenarları ince; alt kenarı sayfanın 1/3'ünü kaplayacak biçimde bantla ayrılmış ve bu alanın içinde kalan kısmına, 25 b varağının devamı olan Osmanlı Devleti'nin kuruluş metini yerleştirilmiştir.

Sol kenar bandının en üst noktasında; yarım daire içinde, "Hz. Nuh Nebîyullah oğlu Yafes evladın ve ensabındır. Kaya Alp Hân evladını beyân eder". İbaresinden çıkan çizgi altında daire içinde Kaya Alp oğlu Süleyman, onun altındaki daire içinde, Süleyman oğlu Ertuğrul isimleri görülmekte, sayfanın altında ortada ise, **Sultan Osman Gazi**'nin minyatürü yer almaktadır. Bandlı kısım yıldız hatâillerle tezyin edilmiştir.

Bu sayfada yer alan metin ise aynen şöyledir: "Ve ol esnada Tatar askeri dahi el-küllîyye gelüb Sultan Alaüddin dahi Osman Gazi kendü yerine ka'immakam etti. Ve küffâr cânibine guzaya gönderdi. Kendüsü varub Tatar-ı def eyledi. Bu cânibden dahi Osman Hân Gazi guzalar edüb ve nice kal'alar feth eyleyüb ve nice mal ve ganimet birle ahvâr-ı beşârat Sultan Alaüddin'e gönderdi. Sultan Alaüddin dahi Osman Gazi'ye tabl ve alem verdi. Ve ol anda Osman Hân Gazi varub Bilecik kal'asını feth edüb aldı. Ve ol esnada Selçukları'nın tenezzül edüb her vilâyetde anlardan kimse kalmadı. La cemrem Osman Hân hem kurûn-u saltanat olub âsar-ı devlet ve azamet anda huveydâ olub ayân-ı memleket ana muti' oldu. Ve fermanı bürdar oldular. Devlet ve saltanat ber karar kaldı. Ve ruz be ruz ve saat be saat der terakkî bûd ve hüst ve başüd ba'de'l-yeum inse'allahu Te'alâ ha hüd bûd. Osman Hân Gazi aleyhi'r-rahme atası Sultan Ertuğrul yerine culûs etti. Bu tarihte 680 ba'dehu hurûc edüb Bilecik ve İnegöl Hisarlarını feth etti. Bu tarihte 699 ve 39 yıl saltanat sürdü. Ve 82 yıl ömür sürdü. Ba'dehu vefât etti. İşbu tarihte 730 Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia. (s.65)

27 a varağı: Üstten itibaren aşağıya doğru, Sultan **Orhan Gazi**, Hazreti **Sultan Murad Han**, Hazreti Sultan **Yıldırım Han** ve en altta Hz.Sultan **Muhammed Han (Çelebi Mehmed)**'in minyatürleri görülmektedir. Diğer silsilenâmelerde de bu şemaya uyulmuştur.Kalıplar hemen hemen aynıdır.

Sultan **Orhan Gazi** yanındaki notta; rahmetullahi aleyhe tahta culûs kıldı sene 720. Bادهu uluyan memleketi tevabi' birle feth edüb işbu tarihte sene 725. (?) bادهu, İznik Hisârını feth etti iş bu tarih sene 731. Bادهu, Karsi vilâyeti'ni feth etti. İşbu tarihte sene 735. Bادهu, Gelibolu'yu feth etti, işbu tarihte sene 748.

Sultan **I. Murad Han** yanındaki notta; bادهu 45 yıl ömr sürdü ibaresi vardır. Ayrıca şu

notlar da minyatür etrafına yazılmıştır "Hz. Sultan Murad Han Gazi tahta culûs kıldı ve Edirne feth etti. İşbu tarihte sene 761. Ba'dehu Biga vilâyeti feth olundu. İşbu tarihte sene 762. Ba'dehu Kütahya ve Germiyân vilâyetini Hamid şehri yeni şehri feth etti. İşbu tarihte sene 782. Ba'dehu Saroza ve Meze karye-i feth oldu. işbu tarihte 787. Ba'dehu otuz yıl saltanat etti. Ve altmış beş yıl ömür sürdü. Ve şehadet müyesser oldu. Rahmetullahi aleyhi.

Yıldırım Beyazıd minyatürü etrafında ise "Hz. Sultan Yıldırım Han tahta culûs etti, işbu tarihte sene 791. Ba'dehu, Menteşe ve Aydın ve Saruhan vilâyetini feth etti. İşbu tarihte sene 792. Ba'dehu, Konya, Kayseri, ve Sivas'ı feth oldu, işbu tarihte sene 797. Ba'dehu 4 yıl saltanat sürdü, 45 yıl ömür sürdü. Rahmetullahi aleyh".³⁴

Sultan **Çelebi Mehmed** minyatürü etrafındaki notta "Hz.Sultan Mehmed Gazi Rahmetullahi aleyh culûs etti bu tarihte sene 812. Bادهu, nice guzalar etti 8 yıl saltanat sürdü ve 40 yıl ömür sürdü. Rahmetullahi aleyh". (s.64)

27 b varağı: Bu sayfada, alt alta, üç Osmanlı Padişahı minyatürlerine yer verilmiştir. **Hz.Sultan Murad Han; Hz.Sultan Muhammed Han Gazi** ve **Sultan Beyazıd**. Diğer eserlerin kalıbına, bu şema aynen uymaktadır. (s.63)

Sultan Murad minyatürü etrafındaki notta: "Hz.Sultan Murad Han Gazi tahta culûs etti. Bu tarihte sene 824, bادهu vilâyet-i Rum'u feth etti sene 825, ba'dehu İpsala kal'asını feth oldu. Sene 825. Ba'dehu Canik vilâyetini feth oldu. Sene 831. Ba'dehu Laz vilâyetini feth oldu. Sene 832. Ba'dehu Selânik şehri Divan vilâyetini feth oldu. Sene 834. Ba'dehu Akşehir'i feth etti. Ve İskenderiye feth eyledik de Erbil'i ve Aras kal'aları feth oldu. Sabıkta memâlik-i mahruse ol kadar dahi ilhak edüb tarihin sekizyüz seksen altıncı yılda vefat oldu. Rahmetullah otuz yıl padişahlık sürdü. Vallahu âlem ve ahkem".

Fatih Sultan Mehmed minyatürü yanındaki notta ise: "Hz.Sultan Mehmed Han Gazi tahta culûs etti sene 855. Ba'dehu, Konstantiniyye'yi feth etti. Sene 857. Ba'dehu Uzun Hasan³⁵ hücum etti. Muzaffer ve mansur oldu sene 858. Bادهu Mora vilâyetini feth etti sene 863. Ba'dehu, Mora vilayetini feth etti. Sene 862. Ba'dehu Sâde Hisârı ve Kerkereçinlik ve Gözlüçenk Hisârını feth etti. Sene 863. Ba'dehu Sundura ve Kerme dilleri feth etti. Bu

34. Yazanın Ankara Meydan muharebesi ve Timur'un Anadolu'ya geldiğinden bahsetmemesi, dikkat çekicidir. Verdiği tarihler de tutmamaktadır.

35. Sadi Bayram, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Madalyonlu Silsilenâm'e'de Doğu Anadolu ve Batı Asya, VII, **Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ankara, 1981, s.645-655;

tarihte sene 867. Ba'dehu Trabzon feth oldu. Sene 868. Ve Bosna feth oldu. Bu tarihte sene 875. Ve Keefe'li feth etti. Bu tarihte sene 880. Ba'dehu elli iki yıl ömür sürdü. Rihlet etti bu tarihte sene 908".

Sultan Bayezid-ı Velî yanındaki notta: Tahta culûs kıldı, sene 907. Sultan Bayezid 32 yıl saltanat sürdü. Ba'dehu vefat etti. Bu tarihte sene 939. Sultan Bayezid Han ma'delet ve insâfla memlû âreste derûni saf olub hişe tahir ba-halk-ı bâtın ba-hak idi. Tâballâhu serâhu.

28 a varağı: Bu sayfada diğer eserlerde de olduğu gibi **Yavuz Sultan Selim** ile **Kanuni Sultan Süleyman** minyatürlerine yer verilmiştir. Kalıp tamamen aynıdır. (s.62)

Yavuz Sultan Selim Han minyatürü etrafındaki notta: "Sultan Selim Han aleyhi rahmetü ve'l-gufran ber mucebil selâmun gaulen min rabbir-rahim. Ezeli ezelde tuğra-i Padişahı nâm kirâmına(?) merkum ve mukarrar olmuştu. Ve kendü vücudundan cevher-i cür'et ve kemal-i kudret müşahede edüb meşriki iclâlden bi-hasebi selâmun hiye hattâ matla'îl- fecr çün subk-hı sâdik tulû' edüb inân-ı tasarruf der basit-i memâlik bi-muktezâ-yı "Allâhu yab sutu'r rızkalimen yeşâu" kabzını meşiyet tefviz olunub şeref-i imtiyâzla mümtâz oldu. Ba'dehu ol esnada diyar-ı Acem'de Şeyh Erdebil evladından Şah İsmail nâm târik-i ilhâddan tenezzül edüb küfür ve ilhâda zahib olub zulûm ve inatla ta'zibi ibad ve tahribu bilad ettikten sonra çokluk halk delâlete düştük de pes Hazreti Şehriyâr-ı Asker piş-i mâr ile üzerine hücum edüb, ol tairfenin tıslımları bozuldu. Bu tarihte sene 961 (?) (941), Ba'dehu Mısır ve Şam'ı feth etti. Sene 920 Sekiz yıl sehl ziyâde saltanat ziyade sürdü.

Kanuni Sultan Süleyman Han minyatürü etrafında ise şu not kaydedilmiş: "Sultan Süleyman Han tahta culûs kıldı. Bu tarihte sene 926. Ba'dehu, Belgrad'ı feth etti. Sene 931. Ba'dehu Budin'ı feth etti. Kral münhezim oldu. Sene 932. Ba'dehu Bağdad'a sefer kıldı bu tarihte sene 948 ve feth kıldı. Sene 941. Bادهu İbrahim Paşa ile Tebriz'e sefer kıldı bu tarihte sene 942. Ve ba'dehu Körfosu feth etti. Sene 935. Ba'dehu Karabağdan'ı feth etti. Sene 946. Ba'dehu Süleyman Paşa bi cânib-i Artukâbâd sene 947. Ba'dehu gene Buzin'e (Budin'e) sefer kıldı. Sene 948. Ba'dehu Estergon'a sefer kıldı. Sene 905. Ba'dehu el-Hâs ile Tebriz canibine sefer kıldı. Sene 955. Ba'dehu Nahcivan'ı feth etti. Bu tarihte 961. Ba'dehu Sultan Selim ile Sultan Bayezid muharebesi oldu. Sene 966. Ba'dehu Sektuvar'ı fetih kıldı. Sene 974 Ve kırkyedi yıldan padişahlık sürdü. Ve yetmiş dört yıl ömür sürdü.³⁶ Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsiaten"

Eserin son varağı olan 28 b varağı: Sultan Selim Han; **Sultan III. Murad** ve **Sultan III. Mehmed**'in minyatürlerine yer verilmiştir. (s.61)

Sultan III. Selim minyatürü etrafındaki not ise şöyle: "Sultan Selim Han tahta culûs etti. Rodos Kal'asını Sencer zamanında işbu tarihte sene 93 Rebiu'l-evvel dokuz şembe (perşembe) mahmiye-i Konsatntaniyye saray-ı Amire dahil olup erkân-ı saadet şukufdâr guzasında olmağın ilgar sene-i mezbure Rebiulahirin onbirinci günü Belgrad'a ve Özbek (?) ve tahtı Osmanî culûs etti. Bu tarihte sene 974 ve sinn-i şerifi kırkdört yaşında bir şehiyâr adil imiş ve zamanında şerifi Mekke ve gabayid-i Arab mülûk-u tavâiyif ve eshâb-ı erbâb-ı salâtin-i Hind ve Çin ve Şah-ı İran-ı zemin ve hükkam-ı Kürdistan ve Türkistan ve Kazal vesayir Frenkistan ve Tatar'a ve Abdullah Han Özbek ve Çerkes ve Gürcistan Padişahları ve cemi-i padişahlar İslâm ve küfür itaat ve inkıyad edüb ağır bışkeşler ve elçileri gelüb izhar-ı ubudiyed eylediler ve Basra ve Bağdat yanında Cezayir-i Şadda ibni Aliyân üzerine asker gönderüb muti' ve munkâd klub Cezire-i Kıbrıs ile diyar-ı Nun zengibarı iki beyler beyilik yer açub daima bihi teshirinin tedârikinde hâli olmayub oniki yıl saltanat sürdü. Rahmetullahi aleyhi. 8 sene 8 ay 8 gün.

Sultan III. Murad minyatürü etrafındaki not "Tarih-i culûs Sultan Murad Han Gazi Ramazan-ı mübârek sene isneyn ve semanîn ve tis'a mie (982). Tarih-i vefat-ı Sultan Murad Han Gazi rahmetullahi aleyhi, fi sene selâse ve elf, (1003)."

Eserin son minyatürü yanında bulunan nota "Hz. Padişah felek-i medâr ve bârgâh-ı gerdun iktidar kutbu dayire-i zaman fahr-ı âli Osman Seyyidi salâtin-i'âlem Sultanül-berrî ve'l-bahri es-Sultan ibn. Sultan ibn. **Sultan Sultan Mehmed Han** b. Sultan Murad Han halledallâhu mülkehu ve saltanetehu ilâ âhiri'z-zamân hazreti tahta culûs kıldı. Bu tarihte (sene) Allâhu Te'âla Hazretleri fi zillî saadetleri ilâ âhiri'z-zaman beri ser âleminân müeyyed-i güşâd amin ya rabbe'l-âlemîn. Tarih-i culûs Sultan Mehmed Han Gazi fi yeumi'l-Cum'a aşare şehri Cemaziye'l-evvel sene **1003**."

Eser, genel olarak Türk tezhip sanatının orijinal bir numunesidir. XVI. asrın, hatta XVII. asrın bütün özelliklerini taşır, zeminler, yer yer serpe yaldızla hataîlerle bezenmiştir. Hz. İdris, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu ve Osmanlı Padişah'larını yer aldığı varakların zeminlerine hataî konması, Osmanlılar'a verilen önemi göstermektedir. minyatür olarak, Bağdad ekolü uslubunu yansıtır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde olan H. 1324, H.1591, H. 1624, A.3110 numaralı eserlerle büyük bir farkı yoktur. Hemen hemen sanatçıların kalıpları dahi aynıdır. Türk minyatür

36. Bilindiği gibi Kanunî Sultan Süleyman 46 yıl hükümdarlık yapmış ve 66 yıl ömür sürmüştür. Halbuki eserimizde 47 yıl Padişahlık yapmış ve 74 yıl ömür sürdü, denilmektedir. Bu tip tarihler tam güvenilir kaynak olarak alınması sakıncalıdır. Şifahi tarihi bize göstermesi açısından faydalı eserlerden sayılmalıdır. Bilgilerden ziyade, minyatür sanatı ve tezhip yönünden dikkate şayan bir eserdir.

portre sanatını da göstermesi açısından ilgi çekicidir. Resim sanatı açısından, daha geç tarihli olan İstanbullu Hüseyin'in eseri çok daha realisttir.

Cemşid'in elinde şarap kasesi tutturulmuştur. Böylece şarabın Cemşid tarafından icad edildiği sembolize edilmiştir. Hz. İdris'in elinde kağıt, önünde kalemlik vardır. Melek, Hz. İdris'e yazı öğretmektedir. Bu da ilk yazının Hz. İdris devrinde ortaya çıktığını bize yansıtmaktadır. Dolayısıyla minyatürlerle bazı olaylar da anlatılmak istenmiştir. Sayfanın zemini hataîlerle tezyin edilmiştir.

Türk neslinin ürettiği, Hz. Nuh'un oğlu **Yafes**, Orta Asya tipli resmedilmiştir. Başında tek tuğ vardır. Ham, esmer tenli gösterilmiş, Sam'a ise Arap tipi verilmiştir. (s.80)

Hızır'ın uçan atkısı, Ad kavminin fırtına ile yok edilmesini sembolize eder. (s.80)

Keyumers neşlinden Porseb, başında miğferi ve tacı ile zenci tipli resmedilmiştir. Tac, geriye dönmüş koç boynuzu ile ejderi remzeder. Beline sarı beyaz kuşağı kanlı olup, kuşakta hançeri görülmektedir. Aynı sahifedeki Hz. Hızır ile İlyas, Türk hikâye tipindeki Hızır-İlyas buluşmasını yansıtır. Hz. Hızır yaşlı, piri fani şeklinde resmedilmiştir. Hz. Harun, elinde kitapla gösterilmiştir. Azer ise, taçlı ve sarıdır. (s.79)

20 a. varağındaki **Feridun** veya **Afrazyab**, bir kısım tarihçiler tarafından Türk ırkından **Alp Er Tunga** olarak tanımlanan efsanevi kahraman; bir elinde gürzü, bir elinde hançeri, başında miğferi ve tuğu ile cengâverliği temsil etmektedir. (s.78)

Aynı varakta bulunan Hz. İshak genç, Hz. Yakub beyaz sakallı ve yaşlı olarak tasvir edilmiştir.

20 b. varağındaki Menuçehr, Orta Asya tipli; Yusuf Ruşen İran tipli; Hz. Eyyub, folklorumuzda olduğu gibi yarı çıplak ve üzeri yaralı ve başı üzeri haleli resmedilmiştir. Aynı sayfadaki Zaloğlu Rüstem, mızrağı bayraklı (flamalı), miğferi beyaz benekli panter başlı, belinde meşin okluk ve kılıcımsı büyük kama, elinde boynuzlu keçi başı görüntüsü verilen gürzü ile muharip asker görüntüsü ile tasvir edilmiştir. Bu sayfada bulunan Hz. Zülküfil yaşlı, Hz. Yuşa Nebi elinde kitapla tasvir edilmiştir. 8 madalyon içinde minyatür bulunan sayfa oldukça kalabalık olmasına rağmen, yapılan kompozisyonla, gözü yormayacak biçimde realize edilmiştir.

21 a. varağındaki Keykâvus, şişman, tacı tuğlu, beli kemerli, kemerinde hançer bulunur, bakışları oldukça serttir. Hz. Harun, başı haleli, elbise kolları uzun olduğundan elleri gizlenmiş, zavallı biri gibi tasvir edilmiştir. Hz. Musa ise, bastonu ejder biçimi verilerek, diğer silsile-nâmelerde olduğu gibi resmedilmiştir. Hz. Şuayb, yaşlı bir pir-i fani; Hz. Leys, arkasına bakan saf yüzlü orta yaşlı, havası verilerek resmedilmiştir. Hz. İlyas, bu sayfada yalnız olarak tekrar verilmiş, burada orta yaşlı kahverengi sakallı olarak tasvir edilmiştir. Elyesa Nebi, önünde rahle ve kitapla dururken; Daniyal Nebi, elinde kağıt okur vaziyette, İsmail Peygamber ise elinde kitapla kır sakallı olarak gösterilmiştir.

21 b. varağında; Hz. Davud, belinde kılıçlı; Hz. Süleyman oturur tarzda; İskender Zülkarneyn başı kavuklu ve iki tuğla minyatür tarzı resmedilmiştir. Hz. Zekerriyya yaşlı ve zayıf, önündeki rahlede kitaplar ile; Hz. Yahya, genç, elinde kitapla; Hz. İsa Aleyhisselam elinde kitapla ve çocuk yaşta tasvir edilmişlerdir. (s.75)

22 a. varağında; Enuşurevan-ı Adil, Orta Asya tipli, miğferi tek tuğlu olarak resmedilmiştir. Yanda kalmaktadır. Bu sayfanın merkezi, yüzü nikapla örtülü Hz. Muhammed, üstte dedesi Abdülmuttalib, altta Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ebubekr-Hz. Ali karşılıklı gösterilmiş, Hz. Ömer ve Hz. Ali kılıçsız biçimde resmedilmiştir. (s.74)

22 b. varağında Eba Müslim Horasanî, Kır-gız tipli yapılmıştır. (s.73)

23 a. varağında Melik Büveyh Deylemî Hind tipli, kaftanlı ve başı sorguçlu; Abbasi Halifelerinin tamamı ise siyah kıyafet ve siyah sırkla renklendirilmiş, sanki Kadiri tarikati üyeleri havası verilmiştir.

23 b. varağında bulunan Sultan Mahmud Gaznevî, yeşil elbise ile ve Orta Asya tipli; Biltekin Hindli; Behramşah genç yaşta tasvir edilmişlerdir.

24 a. varağındaki Sultan Sencer, yine Orta Asyalı, tacı tek tuğlu; Melik Şah Ebu'l-Feth, genç yaşta, başında beyaz tuğ ve kuş görüntüsünde minyatürü yapılmıştır. (s.70)

24 b. varağındaki Cengiz Han'ın kavuğu özenli, şaşalı, tek tuğlu, Mogol tipli; 24 b. varağındaki Kaan bin Oktay, Tulî Han yine Mogol tipli; Hülâgü biraz Abbasiler'e benzer tarzda; Gazan Mahmud ve Sultan Mehmed Hüdabende Orta Asya tipli resmedilmişlerdir. (s.69)

Daha sonraki sayfalarda gelen Osmanlı padişahları; diğer Zübdetü't Tevârihler ve Silsile-nâmelerde ve batılı ressamların yaptıkları portrelere benzer. Fatih Sultan Mehmed, hep gül koklar kenki hali gibi tasvir edilir, elinde gül yoktur. Yavuz ve Kanunî Sultan Süleyman nerede görünse, hemen tanınır.

Genel olarak üzerinde durduğumuz Zübdetü't-Tevârih'in minyatürleri, bazı farklılıklarda, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan benzer eserlerden büyük bir farkı yoktur.

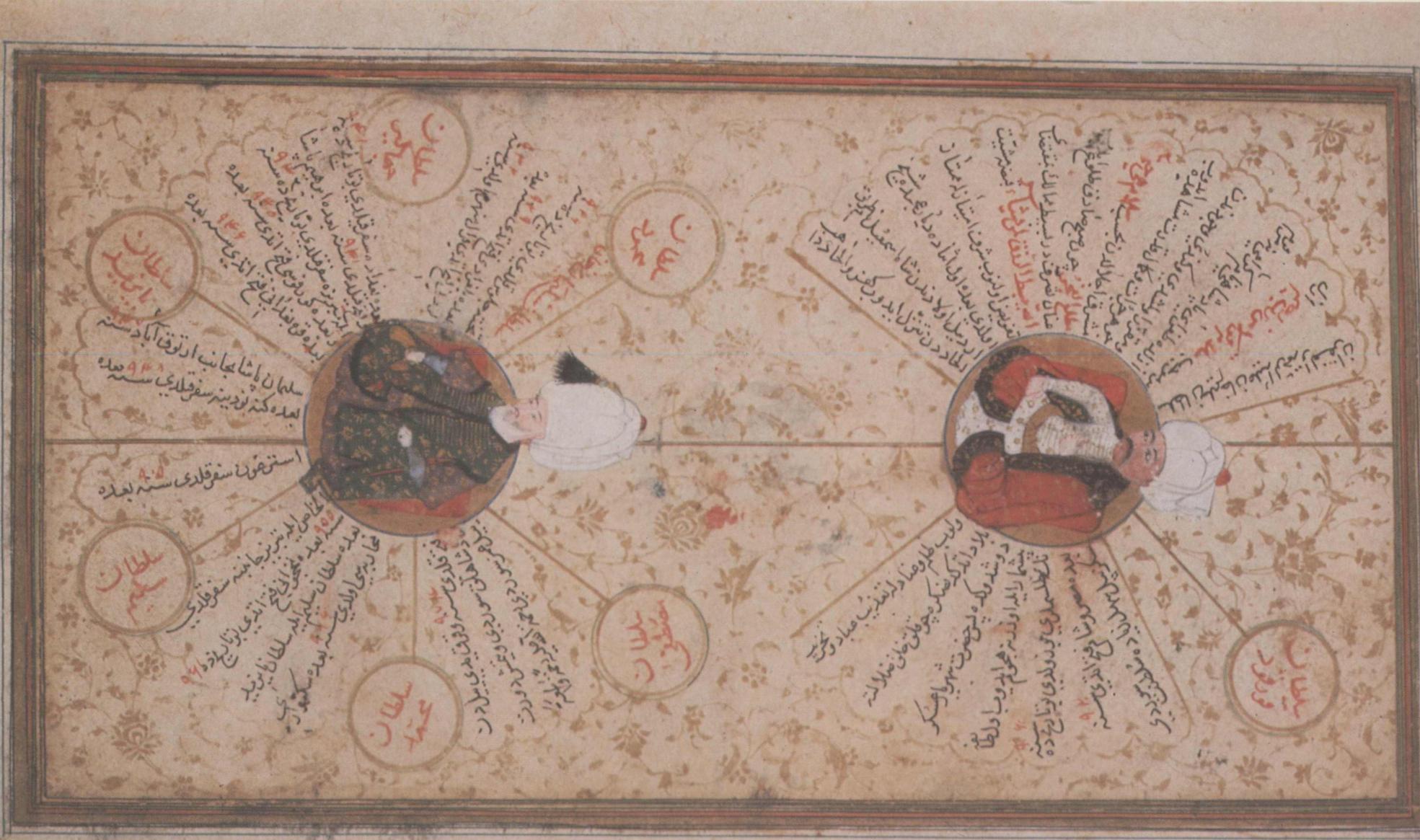
18b, 19b, 20b, 21b, 23b, 24b, 26a, 26b, 27b varaklarının altın yıldızlı çerçevesi dışında tahminimize göre bir tamir münasebetiyle kalınlı-inceleli 2-3 çerçeve daha yapılmış, böylece söz konusu sayfaların daha çok ortaya çıkması temin edilmiştir.

Eser dili; I. kısım Arapça, diğer kısımlar ise, Osmanlıca'dır.

İrlanda'nın Dublin şehrinde Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunan Zübdetü't Tevârih; yurd dışında Türk kültür tarihini ve sanatını yansıtmaması, Türkler'de resim sanatı yok diyenlere bir cevap teşkil etmesi bakımından, tanıtılması gerekli bir kültür varlığımız olup, orijinaline uygun olarak s.115-61 arasında aynen sunuyoruz:

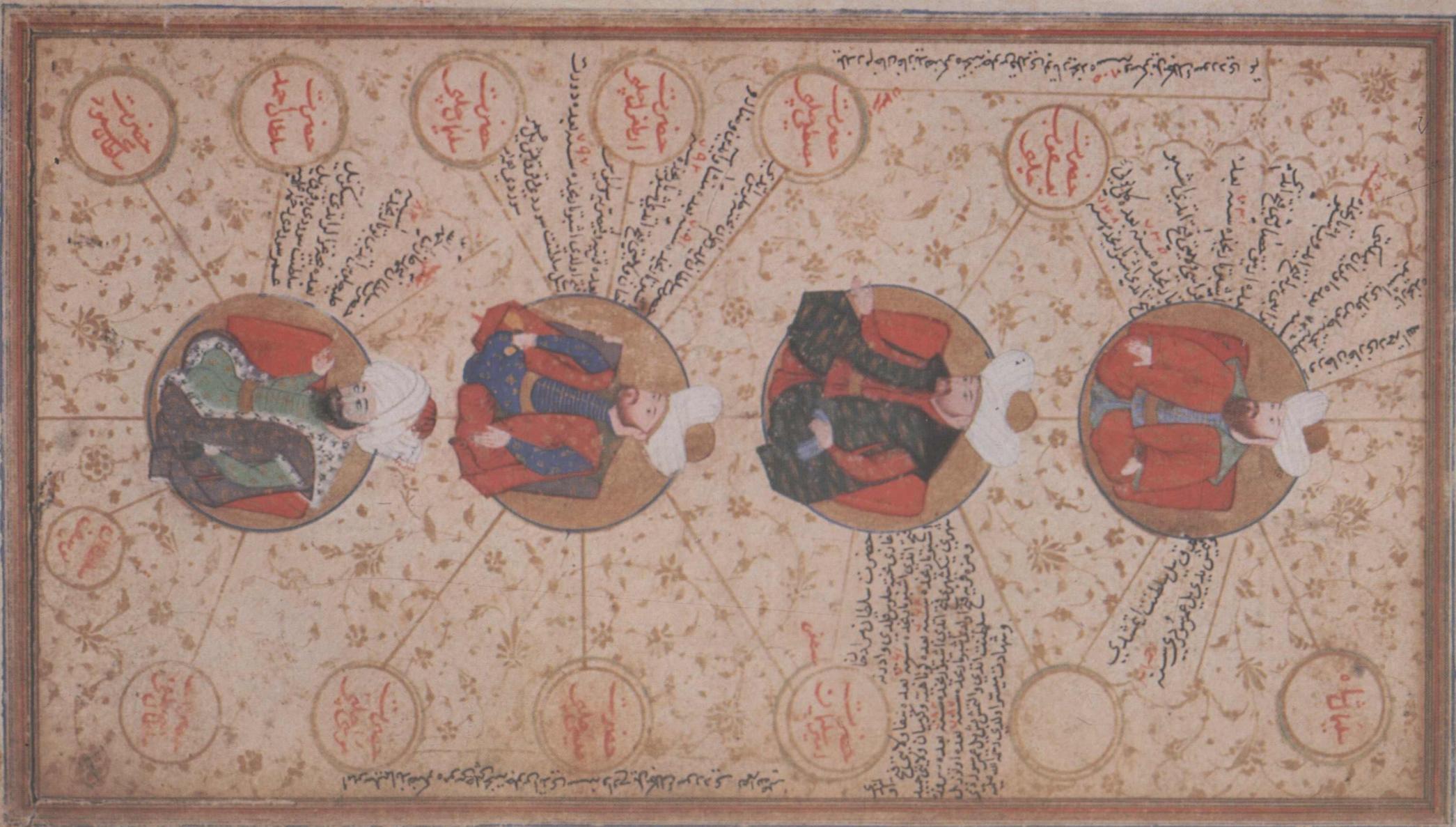

Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın minyatürleri görülüyor.

Sultan Orhan Gazi, Murad-ı Hüdâvendîğâr, Yıldırım Beyazîd ve Çelebi Mehmed'in minyatürleri bulunmaktadır.

حضرت فتح علی شاه افشاری
اولادین اولخاسین دین ایلی
خان اولادین ایلی در

قاسم خان افشار
سلطان

سلطان افشار
سلطان

اول اول شاه افشاری دخی ایلیک کلوب **سلطان اولادین** دخی **مشاهیر خانان**
کند ویرینه قایم مقام اندی و کفارضا بنده خن آیر کند وری کند و سی وار دوب تاناری دفع ایلیک
نوخاند لاجی **مشاهیر خانان** غزل اولادوب و خچر قلعه لورخ ایلیرب و خچر سال و ضمیمه
بر اول اخبار شارت **سلطان اولادین** کند وری سلطان علا الدین دخی **مشاهیر خانان**
طبل و علم و یردی و اول ائده **مشاهیر خانان** فانی واروب بلجیک قلعه بی تیخ ایده رب
اللی و اول اشاده سچر قوربانک تتول ایده رب هر و لایتمده اولردن کسه قاسم لاجی لاجیم
مشاهیر خانان هم قرون سلطنت اولوب اولاد و ملت و عظمت ائده هریدا اولرب ایلیار
سملکت اکا سطح اولدی ووزمان بردار اولدی و ملت و سلطنت برقرار قالدی و دروز
وسامت جماعت در ترقی برد و هست و باشد بعد ایروم انشاء الله تعالی خواهد بود
مشاهیر خانان غازی **علیزاد** اناسی سلطانان ارضول برینه جلوس ائدی نوتان ایلیک **سلطان**
ایده خوج ایده رب بلجیک ولینه کول حصاران غن آندی نوتان ایلیکده و اول و زلفوزین سلطنت
سوردی و سگسان ایکی سیلحه سوردی بعده وفات ائدی اشبورتا ایلیکده **سلطان** **سلطان**

سلطان
سلطان

یاقت قشلیدر

انور غارا اولادین
بیان ادر

جکیزخان قشلیدر

واقلا دین بیان ایدر

قشلیدر
خان

غازان میرد پادشاه اسلام اولدی
چنگیزخان قشلیدرن اول اول شرف اسلام
بولدی مکبر و مدینه ستورده خوراق
چوق واقع اولش خوراقن بر نه
چیتروب آدن موسوسلر و زمانته
سلطان عثمان خازنی دیار و روملر
ایدیوب علا الدین کتیار سنکره پادشاه
اولدی شته

بهن
خان

طغزای
خان

حدریا
خان

داغای
خان

اچای
خان

کشی
خان

قویگر
خان

باینداز
خان

رودار
خسیور

بدری
خان

مشین
خان

میکر
خان

مکوش
خان

سلطان محمد بن
یرینه اولی سلطان ابرهه
خان حاوس اذی ابرهه
چنگیزخان مستغلا پادشاه
فالمدی هرکس هر طرفت بر
پادشاه اولد لرونش سنکیر
تمام اولدی واته اعلم ایلر

کوزغار
خان

سلطان احمد سلطان
حسین زین العابدین
ایندی و ان قشلیدر

کخالق
خان

بیرین سلطان حسین خوری اذی اندن سنکره سلطان احمد خوری اذی تیردیم
اولدی روم دیار سلطان ابرهه خورگیزدن مسازت استیوب اول چنگیز
طهر سینه اولدی احمور ایسین کران اندن ایشا و ایشا میر سنکره اولدی سنکره

Gazan Mahmud ve altında Sultan Mehmed Hüdâbende'nin minyatürü yer alıyor.

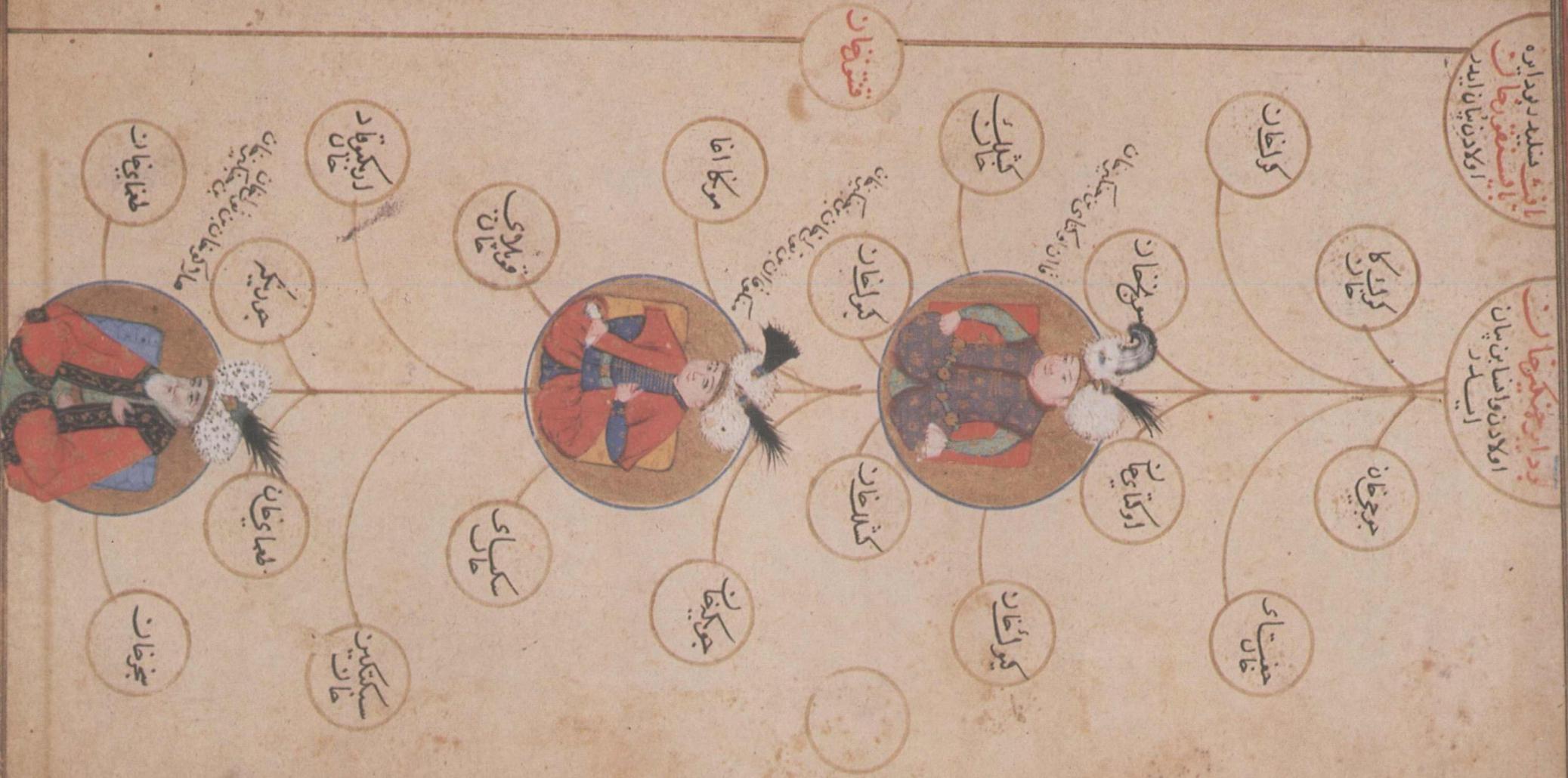
سخ از وفاتش بنام
بود او و بعد از وفات او در
و کتابخانه ای در

تیسرده عثمان پانزده خیزد و کلندر که خیزد انار سینه فی از زمان آخر اهل انار همی
اول خیزد انار سینه بوزدر زبیر اطهر سلطنت و معدن خلافت در **شاهزاد خان** انار **بی انار** که
انار اولرب تا حضرت **فتح علی ایوب** آید و بعد از آن اولرب و **شاهزاد خان**
برو تا بوزمانه کن هر کل بوزگوار سعادت او زده است حکما و قولار بولش لرد و
جمالک عزرب و عجم بوزلرک حکمند انقیاد و امر نه اتباع کوس تبرش لرد در **حضرت**
حتیجه زهرا کا قوسلینت خط سعادت همایون لریده ای یوم الدین آسورد حال او کن
دوام در دولت لر نه اشتغال افلاکرا آیین **عشمازاد خان** **عزرب** اجلادی
ترکستاندن کلرب خرج حواسان و عورات و از با ایچای طورت اول عملکنی ضبط اتدی
و بورتش بل اصلاحی بولنده توقف اندرا تا که چیکر خان خر فوج اتدی و عالی فراتر دوتدی
ارطغرل خان کند و نالک خدم و شمشدن دورت بوزخانه زیله ولایت نومبر اول زمانه
رورمه پادشاه **سلطان علاءالدین** که **بکچین** **دردن** **سعود** **سچقراق** **ایدی**
ارطغرل خان فانی خوش کوروب استقامت بوردی انگریز بر جازنده قورطیخ نام مرصی کا
و بوردی و اول زمانه **سلطان علاءالدین** تا اواخر **بیهیمی** واقع اولدی ارطغرل خان فانی کا
معاونت ایدوب تا اواخر مرزم اولدی سلطان علاءالدین دخی ارطغرل خان فانی بوندشتم دیدیک
و برورخری سلطان علاءالدین **تکستنبول** که **عزرب** ایدر **نخعی** اولدی ارطغرل خان فانی کا
انزلیز سبب اولدی بی سلطان علاءالدین اول وقت کوتلی و طمیخ وارمن که بی تو بیدر کا و بوردی
بی سلطان علاءالدین و فانی **تکستی** بریند سلطان علاءالدین بوزمرز که اولدی ارطغرل خان فانی کا

توزار بغانقا

تتیا انظار

Cengiz Han oğlu Kaan Han; Mengü Kaan, alta Hülägü Han minyatürleri görülüyor.

Solda Melik Büveyh Deylemî, altta ortada Enuşirevan Ahmed Adil, sağda üstte Ebu Mansur el-Deylemî altta Halife Harun Reşid ve onun altında da Me'mun Halife minyatürleri yer almaktadır.

الاضحید بن
زاد ابراهیم بن
اولاد ایدوب

ابو صفیاء

محمد صفیاء

طهمت اولاد
وشنرون التمشه را یکی نوز او تو ز
بیدی بل جلاک سوزد سوز بر بزرگ اصغر
کیلان پادشاهی او غنم نندانی بدی
فسفیری کچنم و کصصه زمانه
چکار که ره نامی ستم نال ایتم بزرگ
ابتدا تختی کنی ملک پوره ایدی
بیم احدی سارک ذبی قصده شهرت
اون تشیحی گزنده واقع اولمشدر
استمرا تا یکنده

تیم ترمه شاه

بهرام چمن
شبنم دیوانه
استیلا اولاد

الاقبل
اسمعیل

طهمت سنان بوشنرون ترمه دی ستمه شبر
یکری انجیل آن نرای خلافت سوزد سوز اولاد
که حضرت رسول صلم احمد غریب ستمه مبارک است
یاردیل حضرت صبا سوزن اولاد قالدردی **اولاد الله**
اکلادعا ایدوب دیکر **ذوالقادر باجمی** وبر
کولادی **حضرت صوم** صبا سندن سوزد سوز
پوکس باجمی صبا سوزد سوزد سوزد سوز
اما بن ستمه کرم دندی شی سول صصه شبر سوز
خوش کوب بارک **ذوالقادر** دیرده ایدی شی سوز
دها سوزیکه ستمه خلافت سوزد سوزد سوز
اولاد خلافت ایدن ابراهیم سوزد سوزد سوز
نکه اون شتمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه
ابراهیم سوزد سوز اولاد نوا نشان بیان آیدر

ابو محمد غریب سوز اولاد ابراهیم

محمد صفیاء

حسن

ابو منصور

فانصان

عبدالله

ابراهم

لمنشا

ابراهم

ابرجاع

حسن

ابراهم

بایقان

بختیار

موسی

رستم

ابراهم

خسرو

طاهر

طهمت مانیات بوشنر طغرل ستمه یوزالغی
بیل جلاک سوزد سوز بوشنرون اول تختی سوزد سوز ایدن
اسمعیل اولغی احمد الهاد ایدی واسمعیلک دورست
اونغی وار ایدی **احمد ولج و محمد و الماس**
دورست عوزان خراسان کلید بر معتمه بالله ضلیقه نوضه
ما و راه المهری وهی خراسانی احدی ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه

ابو جعفر

ابراهم

نونح

عبدالله

شادیه

منصور

محمد

هادیه

محمد امین

ابو جعفر

Hiz. İsmail, sağda Hiz. Halil; solda ortada Feridun neslinden Hoşenk; altta solda Hiz. İshak, sağda Hiz. Yakup minyatürü görülmektedir.

چشمه شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

اسمعیل بنیوردن صکره خرقا اسحاقه مغیرلق ووردی داخی شامه و
کفانه گندردی واکا پوردی که ایوق اول دیار دن گمه زورا که کوز صکر لری
کوز مزی وایکی برض زیند ایکن طوقدی لر وینک آدی فیض و برینک آدی
یعقوب قردی و اسحق روز کرمی ل هم پوردی قوت اولدی فیض ان حضرت
خلیل الله علیه السلام تعاره تسنده دهن اندی والله اعلم واتکم بالصواب

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

دولت شلمه
بودایه اولاد

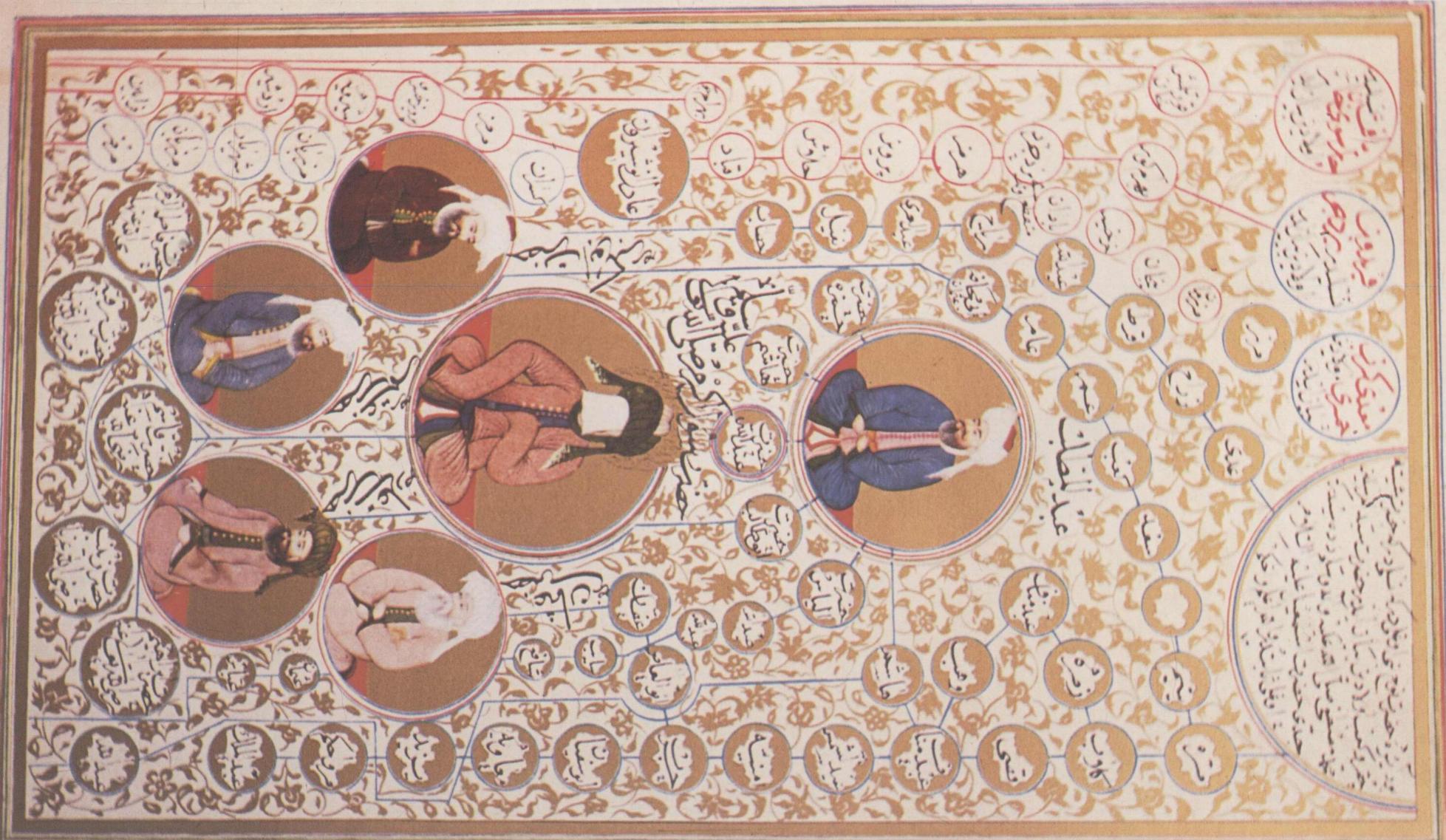

Dublin'de bulunan Zübdetü't Tevârih'in 18 a varağı boştur, yani metin eksiktir. Devam etmesi gerekir. Sayfayı boş bırakmamak, karşılaştırma malzemesi olarak (bkz. s.74) Avusturya Cod.AF.50'nin Hz. Muhammed'le ilgili sayfasını biz ilave ettik.

در دنجی ساسانیان و نو نبر تیش ایکنند رد و درت ا بک یو ز سگسان
 بریل و یخ ای دخی یاد شاهلوق اکتست در و بور در ورت طبقت کور شغلندند
 بوست کرد و لک ابتدا سی مورث و آنها سی بر ز جرد کرد اخر ملولک ایچا رد و صبر
رسول صلی الله علیه و سلم در و نه د کین اکثر یا سلاطین دیار ایچ و ایندا
 دیار دخی به کشتند راما انلر که صنف اسلام دخی در حضرت **رسول**
 صلی الله علیه و سلم در و نکره دنیا به کشتند در انلر دخی بر یخ طبقت در
اول طبقت بنی امیه در که ایچا ریا در رضوان الله تعالی علیه ام جمع بر
 خلافت در و نکره دنیا به کجک انلر بهیست اوللری و نو نلر اون اوج تند
 بر قیاس یوز یوز ملر لاری کجک ایکنند بر **ایکنی طبقت عیسیان**
 در که بنی امیه در و نکره خلافت انلر به مهر اوللری و انلر اوللر
 بدی تند ریش یوز یوز کجی اوج سیل در ن و اون بر یوی و بر کون
 خلافت سور در بر **اوچنجی طبقت سنا مانیان** در که انلر
 طغوتن ز ایدری و یوز انی نبر کجک ارب لدر بر **طبقه ابویه**
دور دنجی در که انلر اون انی تند ر و مقام اهل عالم کج
 یوز اوللر یوز یوز بریل کجک ایبلدر بر **مشیحی طبقه بنی سبکین**
 در که انلر اون بر تند ر و یوز نیش ایکی سیل مقدار ای کجک ایبلدر بر
البنجی طبقه خا ز زمان در که انلر طغوت تند ر و یوز اوللر ایکی

قمری دن اون کون قریب تفاوتی اولور بو تقدیر چه اوچ یوز
 شمسیه اولور و اوچ یوز طغوزیل و ایکی ای دان طغوز کون
 اولور سنه قمریهش بو قدر کثیر کلام دن عرض شویله معلوم اولنه
 که مخفیات خرائق الهیته پیش در لوعلم وارد ر که اکامطاع اولوق
 هیچ افزیده نولک الله ویرلمش دکولد راشبوات حکمیده که ایچنه بوش علم
 دکو التور ان الله عنده علم الساعة وینزل الغيث وینعم ما فی
 الارحام و ما تدری نفس ما ذکر انکفین **غیا و ما تدری نفس ما ذکر انکفین**
 ایت کریمه نکه معناسی ظاهری منعمون محلی بود که بش سنه
 نولک علمنه هیچ نفس یول بولوق میسترد کلدر **اول** قیام ساعت
ایکی یعنی نه وقت ده یعنی **اوچینی** انا جمندی اول غل میدر یا قزمیدر
دور یعنی هرکشی بارکی کون نه عمل ایشیه کر کرد **پنجنی** هرکشی نه وقت
 اولسه کرک و نه برده دف اولسه کر کرد راشبوش سنه به الله تعالی
 دن جل و علا غیره هیچ کسوک اطلاق یوقدر و العلم عند الله
 و دخی معلوم اوله که همان پادشاهلر نولک اصنافی ایکی در لودر
 بری صنفه جاهلی در بری صنفه اسلامی در اما اول که صنفه جاهلیدر
 انلر حضرت رسول صلعم دور دن اول دنیا به کلش لدر و امثلر
 در د طبقة **اول** پشادیان **ایکینجی** کیسانیان **اوچینجی** اشکانیان

۲
 میلدرواندن بروحضرت **علی بن ابی طالب** روح الله مولودند دین اوج

یوز الشمس طقوز میل در واندن برونا حضرت **محمد المصطفی**

صلي الله عليه وسلم وعلیهم اجمعین دوزند دین دیت یوز او توردت

میلدروانقد برجه **آدم** علیه السلام دورند حضرت رسول

صلي الله عليه وسلم دورند دین بش پلک طقوز یوز الی الی میلدرو

اراده اختلاف چوقدر **آمانا سید نعمت الله** حضرت ندان رواست

اولندی که هورت بیوی دن طقوز یوز طقوز میلدرو دورند

بولوب دور خل حکمی در واون تاریخده وجوده کل اولادک

اون سکر میلدن کوه وجوده کل اشراط پاعته بقیه دمشدر

میلدرو قری حسابله میدرو قسه شمسیه دومیه حسابله میدرو معلوم

دکلارنته کم اصحاب کف قصبه سندن خبر وپور **ولینوا ایف**

کفهم ثلثاء سنین وازاد بوایت کریمه نزلندن صکره یهود وفضا

مباحثه دوشوب دیدیلر اوج یوز میلدن پیر یوز وکتاب لرومزه

یوقدر دیومس **حق تعالی** حل و ملا پوردی که **قل الله اعلم بما البشوا**

غیب الثواب و **الاعضید** تاویل ایدر لکه اوج پوز میل شمسیه اولدی

وطقوز میل دخی انک اوزند زیاد اولدی و شهر قمریه حسابی اوزند

اوج یوز طقوز میل اولدی زیرا که هر یله سنه شمسیه نکل و سنه قمریه

اهل عجم ایدر که التي پیک اون اوچ بیلد در و بعضیلر
 ایدر که بش پیک طقوز یوزیل در و بعضی اصحاب حساب ایدر
 که ایجا حروفک مددی مقدار بجه در که بش پیک طقوز
 یوز طقسان بشیل در اما یهودی لرتور اتدن شویله نقل
 ایدر لر که حضرت **آدم** علیه السلام زماندن تا اول
 زمانه دکی که حضرت **رسول الله** صلی الله علیه وسلم مکّه دن
 مدینه یه هجرت ایدی بش پیک قوق اوچ بیلد در و ضاری
 انجیل دن روایت ایدر لر که حضرت **آدم** علیه السلام زماندن
 تا **رسول الله** حضرت **نوری** صلی الله علیه وسلم ظهور نه دکی بش پیک
 یوز تیش یکی بیلد در اما قول **ابن عباس** رضی بویه در که
آدم صغی **الله** وقتندن تا حضرت **نوح** طوفانه دکی
 ایکی پیک ایکی یوز الی التي بیلد رواندن تا حضرت **ایمهم**
 مولودنه دکی بش پیک تیش طقوز بیلد رواندن تا حضرت **سلیمان**
بنی زمانه دکی که پیت المقدس بنا ایتش ایدی بش یوز
 او توز التي بیلد رواندن تا حضرت **موسی** زمانه دکی
 پیش یوز التیش بش بیلد رواندن بر و حضرت **اسکندر**
 یا جوجه و ما جوجه سید و غی زمانه دکی بیدی یوز ان بیدی

الارسول فدخلت سرد فتر صفيحة اپنا ونهرست جرید
 اولیا و خورشید فلک اصفیا و مرکز دایره اصفیا حصر
 محمد مصطفی صلوات الله وسلامه علیه وان و محبتیا و امتنا
 مقتدا و خلفای محمد ا و ررنه اولسونکه جمده اپنایه پیشوا
 و زمره اولیایه ره نما در انا بعد از تمجید قواعد محم
 الهی و تاسیس مبانی درود رسالت پناهی سلطان برحق و برهان
 مطلق خاصد کون و مکان صاحبقران زمان فخر آل عثمان
 السلطان ابن السلطان ابن السلطان سلطان محمد خان
 ابن سلطان مراد همیشه اول سلطان کردون جناب الطناب
 سرادقات عزت و کامرانی و سرا پرده فلک آسیای صاحبقران
 با و تاد و ام در عرصه ایام مؤکد و مخلصه مؤید باد و قواعد
 سلطنت و اساس دولت بر بیست مملکت و آفتاب عنایت
 پادشاهی از فرق ماه تا ماهی بر سر سروران ممالک نامتسایر
 تابان و درخشان باد الی یوم المیعاد امین یار ارق العباد
 نسخه را چون تمام کردم من زبده تاریخ نام کردم من
 آغاز بیان بلکه آدم پیغمبر صلوات الله وسلامه علیه دور بدن
 برونا خاتم الرسل محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم و لا تنه ذکر

وَقَدْ كَرَّمْتَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَا هَمَّ فِي الْبَرِّ وَجِزْمَتَقَضَايِ
 سِجِّهِ لَوَايِ كَرَامَتِ بَنِي آدَمَ بِرِمْفَارِقِ أَهْلِ عَالَمٍ أَوْزَرَهُ فَرَعُ
 اِتِّدِي أَكَاخَلْتِ صُورَتَكَ **اللَّهُ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ**
 خَلَعْتَا كَيْدُ رُوبٍ وَطُغْرَايِ غَرَايِ لَقَدْ خَلَقْنَا
الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ عَنَوَانَ مَنشُورِ طِينَتِ اِبْدِي وَصِيَّتِ
 خَلَافَتِي لِي جَاعِلِي فِي **الْأَرْضِ خَلِيفَةً** وَفَقِي أَوْزَرَهُ
 عَرَصَهُ غَبْرَادِنِ مَلَأَ اِعْلَايَهُ اِبْرَشِدِ رَدِي وَانْكُ ذَرَاتِي
 ذَرِيَاتِنِ اِنْبِيَاوَاوَلِيَايِ فَضْلٍ وَنِعْمَتٍ وَزَيْدِ كَرَامَتِ اِيْلِهِ
 مَحْضُورِ مَكْرَمِ قَلُوبِ كَفِّ عَصْمَتِهِ وَحِجْرِهِ رَهَائِتِهِ پَرُورِ
 قَلْدِي وَجَمَلَةِ اِنْبِيَادِنِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَخَاتَمِ اِنْبِيَايِي
 حَضْرَتِ **مُحَمَّدٍ صَطَفَى** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ كَرِيمِ
 قَلْدِي وَبِحْتِ اِبْدِيحْتِهِ نَصِيَايَا اِيْدِوَبِ تَاجِ مَحْبُوبِ سِرِّ
 سَعَادَتِهِ نَهَادِ اِتِّدِي صَلَوَاتِ زَاكِيَّاتِ نَامِعِدِ وَدَوْحِيَّاتِ
 وَايِّيَّاتِ نَا مَحْدُودِ اِلَى يَوْمِ الْمَوْعُودِ اَوَّلِ نُوْرِيَاكِ صَاحِبِ
 مَقَامِ اِدْرَاكِ سِحْرَانِكَ مَا عَرَفْنَاكَ وَقِيْلَ فِي شَانِهِ **لَوْلَاكَ**
لَمَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ قَايِلِ قَوْلِ **كُنْ بَيِّنًا** وَكُنْ خَيْرِي
كُنْ كَبْرًا تَحْفِيًّا رَهْمَايِ اِقْوَامِ سَبَلِ وَبِشَوَايِ **وَمَا مُحَمَّدٌ**

(Zübdetü't -Tevârih'in 14 b varaqı Tezyinatı XVI. asır özelliklerini yansıtır. (2. Bölümün başı olan bu kısımda dünya tarihinin özeti verilir.)

في قول الله عز وجل
 يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

في قول الله عز وجل
 يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

يا ايها الذين آمنوا
 انزلوا ما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا لا ياتيكم
 من غير الحلال
 فكلوا مما رزقناكم
 من الثمرات حلالا
 طيبا

Handwritten text in the top margin, including the Basmala (Bismillah) and the opening of the Surah Al-Fatiha.

Handwritten text in the left margin, continuing the recitation of the Surah Al-Fatiha.

Main body of handwritten text in the center, featuring large calligraphic letters and decorative elements.

Handwritten text in the right margin, continuing the recitation of the Surah Al-Fatiha.

Handwritten text in the bottom left margin, including the Basmala and the opening of the Surah Al-Fatiha.

Main body of handwritten text in the bottom center, featuring large calligraphic letters and decorative elements.

Handwritten text in the bottom right margin, including the Basmala and the opening of the Surah Al-Fatiha.

سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية

في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية

سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية

في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية

في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية
 في سنة الف وثمانين من الهجرة النبوية

من الملان وعينان الأيمان أو تقع على هذه
 البحر النبوية والذرة المصنفة ولينها جهر من
 الجواهر ودرية من الكدور البواهر تحيها الألكا وهو
 عندها ألهان غير ان بعض من بها ناقصة الرشم و
 من عندها يد مسدودة البراعم وقد أرسل بها أسيا
 من الامور النبوية والاشغال الزكية المصنفة والاشا
 الشريفة والامور الطيبة فطلب من القيد انام ذلك
 وتجليد وسرعة وسعة وحيد فودت سافر من اوراق
 سعيات الال ونحوت من قشورهم وعشيد والاشا على امر
 وجنود وفالشاد على سلكه ندره والذابغ على حيد
 ومراكبه والحامس لا جدول وسهم والاشوي على جميع
 السيرة الشريفة فصار به الا جهر فاقدمه وداوه

الهدية الذي استخرج من جواهر خلق قدره المكنة
 ونورا وجوده باهر از كبر الازار المسمونة وانصار من شيع
 معنات اسرار المأمونة احمد على صند ازيد والمعونة
 واشترة وسقوله ان شجرة المسمونة واسمها ان الاله
 الا الله وحده لا شريك له الهاتقرو في ملكه وسلك
 وحبسب الى صفة محمود واحسانه نعمت من الجنة المعروفة
 وبناعد نامن انذار المخرونة واسمها ان محمد امين
 ورسوله وحسينه وسليد صلى الله عليه وآله والنصا
 واذا واهبه واجبايه وامنة المأمونة وسلم سلمها كبر
وعبد يقول العبد بسيد الكبار المعروف بالذرية
 والاوزار صاحب القرب الكبير والانه المظلم المظلم بالواج
 يوسف وسيد الهادي ان احسان من الاخران ومحبنا

In collaboration with: Anqa - Garmabeh (1395) and the National Library and Archives of Iran (1395)

1a varağı boştur. Yerine Avusturya National Bibliothek'de bulunan Suhbatu'l-Ahbar'ın zahriye sayfasını (s.89) ile karşılaştırma malzemesi olarak koyduk.

سپاس علی الاحلاق و سیاستش استخفاف اول بار بیخای تو بیکم قدیم جنته
 اولسوز که وجود عالم وجود اناک بجز خود ندان بر قطعه در و شهر در نور ظهور
 اناک ظهور نور شهر در برجه در بر بندد که بر کده کن ایله بویجه بیان کلمات جنتا و است
 ام الکتاب لوح فطر او زره تصویر بر بوردی و جوز اناک کلامه جامه و موصییه کلامه
 قلب عالم نسجه شد اناک ابجد و لب لطیف دوزد بکه ایچند و صور جمله سکا و کلام
 سبع اناک تجرید بیوردی بر ختعد که محصل لصفنا و خلوص لجنبا به جنت آد **مهمی**
عالم مجموع سستند کنیزن قولوب خورت طینه **دم سکا بر صحن** مومجلی او زره دست
 قدرت و پرکار اادت بر به ناره وجود صفحه شهر عالم او زره ذرع اندی
و نقد رخ شایخی **دم و حکمتا** هم **فیه آیه و آیه** متفتحا سبجه لوی کرامت بی آدم بر وفا
 اهل عالم او زره فوج اندی کا خلعت صورتله **ان الله مکمل اولم علی صوته و تعلیمین**
 کید و رب و صفای غری **انقد خلقتنا الانسان فی احسن تقویم** عنوان منشور طلیت
 ایله دی و سبت خلایق **ان کما یصلی الایضی بخلیقه** و تقی او زره عرصه غیر ان اوله
 اعلا به ابرشیدردی و اناک ذائق در یافتند ان ایسکا و اولیای فصلی و نعت و مرید کرامت

KAFKAS GÖÇMEN VAKIFLARI

Doç.Dr.Hasan YÜKSEL

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemiyle birlikte başlayan toprak kaybı neticesinde Balkanlar'dan, Kırım'dan ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya bir mülteci akını başlamıştır.¹ Daha doğrusu, Osmanlı'nın sükutuyla Anadolu, bu bölgelerde yaşayan İslamî toplulukların sığınağı olmuştur.

Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan Anadolu'ya olan göçler 1785'te başlayıp, 1912'ye değin belirli aralıklarla devam etmiştir.² 1788-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları süresince Kırım'dan Osmanlı topraklarına kitleler halinde göçler sürerken, 1780-1800 yılları arasında da Kırım, Kazan, Kafkasya ve Özi bölgelerinden Anadolu'ya 300.000 ile 500.000 kişi arasında göçmen gelmiştir.³ Yine, 1856-1864 yılları arasında Kırım'dan Anadolu'ya 600.000 kişi göç etmiştir.⁴ Bir başka yazar ise, aynı dönemde takriben iki milyon göçmenin Osmanlı topraklarına sığındığını belirtmektedir.⁵

1864 yılında Samsun'da bulunan H.J. Lennep, bu göçmenlere ilişkin gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

"Samsun'a vardığımızda kasabayı gemiler dolusu gelen Çerkez göçmenlerle ağzına kadar dolu bulduk. Kasabanın nüfusu 10.000 kişiyi geçmezken Çerkez göçmenler nedeniyle bugün nüfus 45.000 kişiyi çoktan aşmış. İtalyan Konsolosu halen kasabada bulunan Çerkezler'in 42.000 kişi olduğunu, hergün deniz yoluyla 500'den fazla göçmen geldiğini söylüyor. Samsun bölge içinde sıtması ile meşhur bir yer. Toprağın bataklık olması sıtmanın hızla yayılmasına neden olmakta, hava değişimi ve sıtma yüzünden göçmenlerden günden güne ortalama 700-800 tanesi ölmektedir. Sağ kalanlar ise başka limanlar ve kentlere gönderil-

yorlar. Gemilere hiçbir eşya kabul edilmediğinden yalnızca üzerlerindeki elbiseleri ve silahlarıyla gelen Çerkezler aç kaldıklarından, küçük yaştakiler dahil çocuklarını çok ucuz bir fiyata pazarda satmak zorunda kalmaktadırlar. Bir kısmı da yolda bizi defalarca durdurup tabanca satmak istediler.Silah ticareti yaparak hayatlarını devam ettirdikleri anlaşılıyor".⁶

Bu alıntıdan anlaşıldığına göre Kafkasya ve Kırım'dan gelen göçmenlerin ekserisi, Anadolu'ya buradan giriş yapmışlardır. 1864 yılında vukubulan bu yoğun göç hadisesinin temel nedeni aynı yıl Çarlık hükümetinin Kafkasya ve Kuban bölgesinde bulunan müslüman halkın bir ay içerisinde bölgeyi terketmeleri için verdiği emir olmalıdır.⁷ Göçmen-

1. Bu mülteci akınları için bkz.: Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, Ankara 1968-1970, I-II; Faruk Kocacık, **Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1900). Karşılaştırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri**, Ankara 1978 (Hacettepe Üniversitesi Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi, Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bilim Dalı Doktora Tezi), s. 171-173;ay.yaz., "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", **Tarih Dergisi**, 32(1979), s.415-426; Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri**, İstanbul 1966; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", **Tarih Dergisi**, 37/379 (1970), s.331-348.
2. Sevgi Aktüre, **XIX. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi**, ODTÜ. Mimarlık Fakültesi, Baskı Atölyesi, Ankara 1978, s.98.
3. A. C., Eren, **age.**, s.32.
4. S.Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, II:Tanzimat'tan I.Dünya Savaşı'na**, (Çev.B. Kuzucu), İstanbul 1976, s.909.
5. A. C., Eren, **age.**, s. 7.
6. H. J. Van Lennep, **Travels in Little-Known Parts of Asia Minor**, London:John Murray 1870, C. I, s.43-51(Zikreden: Sevgi Aktüre, **age.**, s.101-102.)
7. İ. Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul 1958, s.526.

lerin Anadolu'ya akını zamanla artarak I.Dünya Savaşı'na değin sürmüştür. Mesela, 93 Harbi denilen 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anadolu'ya göçen Çerkez sayısı yaklaşık bir milyon kişidir.⁸

İşte bu denemede, Osmanlı'nın, daha çok Kafkaslar'da Ruslara kaptırdığı topraklardan Anadolu'nun muhtelif bölgelerine göçen grupların gelip yerleştikleri topraklarda tesis etmiş oldukları vakıflar üzerinde durulacaktır. Çünkü o günün koşulları içerisinde binbir sıkıntı ve sefaletle yerinden ve yurdundan ayrılmış olan bu insanların, aşağıda belirtileceği üzere kısa bir süre sonra gelip yerleştikleri topraklar üzerinde vakıf kurabilecek miktarda bir servet ve imkan bulabilmeleri gerçekten enteresandır. Böylesi bir konu hakkında kısa bir deneme bize yeterli bilgi vermese de, bu yazıyla araştırmacıların dikkatleri bu konuya yöneleceğini umabiliriz.

1- Tesis Tarihleri

Vakıflar Arşivi'nde yaptığımız araştırma neticesinde elde ettiğimiz 119 Kafkas göçmen vakfının vakfiyelerini tesis tarihlerine göre sıraladığımızda, en erken tesis edilen vakfın 1880-1881 (H. 1298) tarihli olduğu görülmektedir.⁹ Buna göre, yerinden ve yurdundan cebri göçe zorlanan ve büyük bir sefalet içerisinde Anadolu'ya göçen bu insanlar çok kısa bir süre içinde gelip yerleştikleri topraklarda vakıf kurabilecekleri nisbette artık bir servet ve sermayeye ulaşmışlardır, denilebilir. Bu husus vakfiyelerde somut bir şekilde gözükmemektedir. Örneğin, 20 Mart 1890 (10 Şaban 1307) tarihli bir vakfiyede, "...bundan üç sene önce Çerkez muhacirlerinin iskan edildiği Hacıkara adındaki köyün halkından ve sözkonusu göçmenlerden Süleyman b. Mehmet"¹⁰ ve 13 Şubat 1890 (5 Recep 1307) tarihli diğer bir vakfiyede de, "... padişahın iradesiyle oluşturulan ve bundan yedi sene önce Batum muhacirlerinin iskan edildiği Muradbey adındaki köy halkından"¹¹, diye iki vakıf kurucusunun hüviyetini açıklayan bu ifadeler, gelen Kafkas göçmenlerinin, üç ile yedi yıl gibi kısa bir sürede iskân edildikleri köylerde vakıf kurmuş olmaları bu kanaati doğrular gibi gözükse de, başka ihtimaller de düşünmek gerekir.

Kafkas göçmenlerinin vakıf tesis etme süreci I. Dünya Savaşı'na değin (1914/1322) düzenli olarak sürmüştür ve bu tarihten itibaren savaşın vermiş olduğu vehametle, göçmenlerin vakıf tesis etme faaliyeti son bulmuştur.

2- Kurucuların Kimlikleri

Kafkas göçmenlerinin tesis etmiş oldukları bu vakıfların vakfiyelerinde, gelen göçmenlerin bir kısmının geldikleri yöreleri, bir kısmının ise men-subu buldukları etnik menşeleri belirtilmiştir. Örneğin Batum muhaciri¹², Kars muhaciri¹³, Oltu muhaciri¹⁴, Ardahan muhaciri¹⁵, Dağıstan muhaciri¹⁶ veya Kafkasya muhaciri¹⁷ diye kaydedilenler olduğu gibi, diğer bir kısmı ise Çerkez muhaciri¹⁸,

Abaza muhaciri¹⁹ veya Gürcü muhaciri²⁰ diye nitelendirildikleri görülmektedir.

Bu araştırmada ele alınan 119 Kafkas göçmen vakfına göre, Anadolu'ya yerleşmiş olan bu göçmenlerin geldikleri yörelerle nitelenenlerin % 29.41'i (119'un 35'i) Batum, % 5.88'i Kars, %2.52'si Dağıstan, %1.68'i Ardahan, %0.84'ü Oltu, %1.68'i Kazan, %0.84'ü Lavan ve %3.36'sı (geldikleri bölgenin genel adı olan) Kafkasya muhacirleri diye belirtilmişlerdir.²¹ Etnik menşelerine göre nitelenen göçmenlerin % 48.73'ü Çerkez, %3.36'sı Gürcü ve %1.68'i Abaza olduğu görülmektedir.²² Gelen göçmen grupları arasında Çerkezler'in çoğunluğu oluşturmalarının sebebi, bunların Selçuklular'dan itibaren Türkler'le fazla kaynaşmış olmalarına bağlanabilir; çünkü Selçuklular'dan itibaren Anadolu'ya getirilen Çerkez asıllı köle ve cariyelerin miktarı Osmanlı döneminde iyice yoğunlaştığı bilinmektedir. Hatta vakfiyelerde bu yeni gelmiş olan Çerkez göçmenlerinin daha önceki devir ve dönemlerde getirilen Çerkez köle ve cariyelerden ayırmak için, "*hür ve müslüman asıllı Çerkez muhaciri*"²³ diye belirttikleri görülmek-

8. I. Berkok, *age.*, s.528.

9. Bkz., Kafkas Göçmenlerinin Anadolu'da Tesis Etmiş Oldukları Vakıfların Genel Özelliklerini Belirtir Tablo.

10. "*Inegöl Kazası'na tabi ve bâ irade-i seniyye teşkil olunup bundan üç sene mukaddem muhacirin-i Çerakise iskan olunan ve hacıkara Karyesi ismiyle müsemma olan karye ahalisinden*", Süleyman Çavuş b. Mehmet Vakfı, *VGMA.*, Def.No:590/15.

11. "*...ve bâ irade-i seniyye teşkil olunup, yedi sene mukaddem Batum muhacirleri iskan olunan Muradbey Karyesi ismiyle müsemma olan karye ahalisinden*", Hüseyin b. Mehmet ve diğer beş kişiye tesis olunan vakıf, *VGMA.*, Def. No:591/5, 106/100.

12. 10 R.ahir/1303 tarihli Tayyar Ağa Vakfı, *VGMA.*, Def.No: 599/87/47.

13. 16 C.ahir 1305 tarihli Eyyup Efendi Vakfı, *VGMA.*, Def.No:588/216/189.

14. 20 Şevval 1320 tarihli Abcıoğlu Visalı Efendi Vakfı, *VGMA.*, Def. No: 602/164/275.

15. 25 Safer 1323 tarihli Musaoğlu Şamil Ağa Vakfı, *VGMA.*, Def.No:601/154/198.

16. 22 R.ewel 1327 tarihli Abdullah b.Musa Vakfı, *VGMA.*, Def.No:600/2/3.

17. 9 Şevval 1323 tarihli Yakup oğlu Mahmut Ağa Vakfı, *VGMA.*, Def.No:602/235/404.

18. 6 C.ahir 1298 tarihli el-hac Kelimat b.Hacı İsmail Vakfı, *VGMA.*, Def., No: 586/287/280.

19. 11 Şaban 1300 tarihli Sanba-zade Said Bey Vakfı, *VGMA.*,Def.,No:593/155/148.

20. 13 Zilkade 1320 tarihli Hasan Ağa b. Abdullah Vakfı, *VGMA.*, Def.No:588/219/192.

21. Bkz., Dipnot:9.

22. Bkz., Dipnot:9.

23. "*...fi'l-asil Kafkasya ahalisinden ve muhacirin-i Çerakise'den hurru'l-asl müslimül-mille olup, hicretle...*", 5 Zilhicce 1302 tarihli Hacı Zekerya b. Hasan Vakfı, *VGMA.*, Def.No:586/161/154 ve 25 R.ewel 1299 tarihli İshak Efendi Vakfı, *VGMA.*, Def.No: 588/ 45/59.

tedir. Ayrıca, bu göçmenler müslüman oldukları için Ruslarca yerlerinden tardedilmişlerdir, yoksa etnik menşeleri sebebiyle göçe zorlanmamışlardır.

Bu göçmen vakıflarının kurucularının kimliklerine bakıldığında göze çarpan diğer bir husus ise bey, ağa, zade, hacı, vs. gibi belli bir sosyal statü ve varlıklı insanlar için kullanılan bazı unvanlarla anılmalarıdır. Diğer bir deyişle bu vakif kuranların ekserisi sıradan göçmenler olmayıp, gelen göçmenlerin ileri gelen varlıklı olanlarıdır. Örneğin, "ümerayı muhacirin-i Çerakise'den Yahya Bey b. Abdullah" ²⁴, "Abaza muhacirleri ümerasından Sanba-zade Said Bey b. Yezuk Bey"²⁵, "muhacirin-i Çerakise ümerasından Ahmed Ağa b. Mustafa"²⁶ gibi ifadelerle bu vakif kurucularının sıradan göçmen olmadıklarını göstermekle beraber, bunların Anadolu'ya iskan edildikten kısa bir süre sonra nasıl vakıf kurma imkanı bulduklarına da ışık tutmaktadır. Vakfiyelerinde sosyal statüleri (ünvanları) belirtilen vakif kurucularının % 10.08'i bey, %43.69'u ağa, %2.52'si zade, % 2.52'si çavuş, %22.68'i efendi diye nitelendirilmiştir; ayrıca, bu vakif kurucularının %19.32'si hacı unvanını taşımaktadır ki, bu bilindiği üzere varlıklı müslümanlardan hac farızasını yerine getirenler için kullanılan bir unvandır.²⁷

3- İskan Edildikleri Bölgeler ve Yerleşim Birimleri

Kafkas göçmenlerinin büyük bir yoğunlukla iskan edildikleri bölgelerin başında Giresun, Sivas, Kayseri, Ankara, Bolu, Sakarya, Kocaeli ve İstanbul'dan Orta Karadeniz sahillerine değin olan Bölgeler ile Batı Anadolu bölgesi gelmektedir. Büyük bir ekseriyetle iskân edildikleri iller arasında ise Samsun, Ordu, Sakarya ve Bursa olduğu görülmektedir.²⁸

Bu göçmenlerin %95'i köylerde (kırlarda) iskân edilmiştir.²⁹ Kendilerine ekip biçmeleri için tevzi edilen toprakların büyük bir ekseriyetini vakıf arazileri, bir kısmını ise devlet (miri) veya köylüler teberru etmiştir. Örneğin, Ankara Sancağı'na bağlı bulunan on kazanın 88 köyüne iskan edilen göçmenlere tevzi edilen 10.534 dönüm arazinin % 75'i muhtelif vakıflara, %15.90'ı miriye ve %9.09'u da köylülerce teberru edilen arazilerden oluşmaktadır.³⁰ Bu göçmenler için yeni yerleşim birimleri de teşkil edilmiştir. Örneğin, 14 Mayıs 1893 (10 Zilkade 1310) tarihli Batum muhacirlerinden Abdioğlu Mustafa'nın tesis etmiş olduğu bir vakfın vakfiyesine göre, Geyve Kazası'nın Akhisar Nahiyesi'ne bağlı Balaban Çiftliği Humayun'u (pa-dışaha ait) sınırları dahilinde Batum muhacirleri için Nuri Osmaniye adında sözkonusu göçmenler için bir köy tesis edilmiştir.³¹ 26 Ekim 1897 (11 C.ahir 1315) tarihli diğer bir vakfiyeye göre, İnegöl Kazası'na tabi, "emlak-ı hümayun dahilinde bâ irade-i seniyye" ile Batum muhacirleri için Gölbaççe adında bir köy kurulmuştur.³² Bu misal-

leri daha da arttırmak mümkündür; fakat bu göçmenlerin bir kısmı ise, nüfusu az olan veya metruk bulunan köylere de yerleştirildiklerini, bu eski yerleşim birimlerinde bulunan mescidlerin, yeni yerleştirilen göçmenlerle bu köylerin nüfusunun artması üzerine, camiye dönüştürülmelerinden ve hâtip atamalarından anlaşılmaktadır.³³

Göçmenler için teşkil edilen yeni köylerin göze çarpan bir özelliği ise Hamidiye ³⁴, Osmaniye³⁵, Saltaniye³⁶, İhsaniye, İslamiye³⁷, Selimiye³⁸ vs. gibi padişahın, devletin, dinin veya geldikleri yörenin ismine izafeten adlandırılmış olmalarıdır.³⁹

4-Vakfettikleri Mal ve Müllk

Kafkas göçmenlerinin %91.59'u para ve %8.40'ı ise taşınmaz mallar vakfetmiştir.⁴⁰ Bunun nedeni ise, bu göçmenler Anadolu'ya iskan edildikten çok kısa bir süre sonra, henüz gereksinim-

24. 19 Recep 1307 tarihli Yahya Bey b. Abdullah Vakfı, **VGMA.**, Def., No: 591/5/7/8 ve 4 C.ahir 1313 tarihli Ben Aziz Bey b. Ali Zuk Vakfı, **VGMA.**, Def, No: 596/12/7.
25. 11 Şaban 1300 tarihli Sanba-zade....Vakfı, **VGMA.**, Def., No:593/155/148.
26. Gurre-i Şaban 1315 tarihli Ahmet Ağa Vakfı, **VGMA.**, Def., No:596/56/46.
27. Bkz., Dipnot:9.
28. Bkz., Kafkas Göçmenlerinin 1800-1914 Tarihleri Arasında Anadolu'da Tesis Etmiş Oldukları Vakıfların İllere Göre Dağılımını Belirtir Harita.
29. Bkz., Dipnot:9.
30. Ankara Sancağı dahilinde bulunan kazalara iskan edilen Çerkez muhacirlere tevzi edilen araziler için bkz., **VGMA.**, Def.,No:1982.
31. Abdioğlu Mustafa b. Ahmet Vakfı, **VGMA.**, Def., No:592/25/21.
32. Mevlut Ağa b. Recep ve iki kişinin daha tesis etmiş oldukları 11 C.ahir 1315 tarihli Vakıf, **VGMA.**,Def., 593/13/12.
33. 5 Zilkade 1306 tarihli Ahmet Ağa b. Halil Vakfı, **VGMA.**,Def.No:590/120/111 ve 25 Şevval 1308 tarihli İlyas b. Mustafa ve 11 kişiçe tesis edilen Vakıf, **VGMA.**, Def., No:591/5/8/9 ve 15 C.ahir 1312 tarihli Mustafa Ağa b. Ahmet Vakfı, **VGMA.**, Def., No:596/32/24.
34. Hamidiye diye adlandırılan bu göçmen köylerine örnek olarak bkz., 25 R.evvel 1299 tarihli İshak Efendi Vakfı, **VGMA.**, Def., No:588/45/59; 3 Şaban 1302 tarihli Abdullah b. Hüseyin Vakfı, **VGMA.**, Def.,No: 588/14/20.
35. Osmaniye diye adlandırılan göçmen köylerine örnek olarak bkz., **VGMA.**,Def.,No:590/6/5; Def.,No: 596/101/86.
36. Bkz., **VGMA.**, Def., No:593/109/101.
37. Bkz., **VGMA.**, Def., No:591/5/17/23.
38. Kars'ın Selimiye Kazasından Bursa'nın Yenişehir kazasına göçüp ve burada bu göçmenler için teşkil edilen köyün adı Selimiye olarak verilmiştir. bkz., **VGMA.**, Def., No:588/216/189.
39. Kafkas göçmenleri için teşkil edilen veya bu göçmenlerin iskan edildikleri köylerin eski ve yeni köy adları için bkz., Kafkas Göçmenlerinin Yerleşim Alanlarını Belirtir Liste.
40. Bkz., Dipnot:9'da zikredilen tablo.

lerinden artık bir gayri menkule sahip olamadan vakıf kurmalarından kaynaklanmaktadır. Ellerindeki tek artık servet ise paradır. Gayri menkul vakfedener ise %8 gibi çok cüzi bir nisbet oluşturmaktadır ki, bunların vakfettikleri gayri menkuller de ya ticarethane veya devlete ait (miri) arazi üzerinde tesis etmiş oldukları bağ ve bahçe gibi taşınmaz mallardır. Örneği, 8 Ağustos 1887 (Zilhicce 1304) tarihinde (Giresun'un) Demirci Köyü'nde Batum muhacirlerinden Halim Ağa, devletten izin alarak hazine(miri) arazisi üzerinde (beş yüz kuruş kıymetinde) yetiştirdiği fındık bahçesini vakfetmiştir.⁴¹ Tokat'ın Çardak Köyü'ne yerleştirilen Marşan-zade Osman ise, bir evini ve ambarını vakfetmiştir.⁴² 2 Şubat 1882 (25 R.evvel 1299) tarihinde Aydın'ın Hamidiye Köyü'ndeki bir Çerkez göçmen ise, satın almış olduğu iki dönümlük incir bahçesini vakfetmiştir.⁴³

Giresun'da (1887'de) bir fındık bahçesinin 500 kuruş⁴⁴ ve Bolu'nun Düzce Kazası'nda (1893'de) bir dükkanın 1500 kuruş⁴⁵ olduğu bir dönemde para vakfeden Kafkas göçmenlerinin %20.16'sı (119'un 24'u) 300 ile 900 kuruş; %61.34'ü (119'un 73'ü) 1000 ile 2000 kuruş ve % 10.08'i (119'un 12'si) 2200 ile 4000 kuruş arasında değişen miktarda para vakfetmişlerdir. O günün koşullarında Anadolu'ya iskan edilmiş olan bu göçmenler, kısa bir sürede (üç ile yedi sene arasında) bu miktarda, kendi şahsi gereksinimlerinden fazla bir servet edinmişlerse, bu pek de azımsanacak bir meblağ değildir.

5- Tesis Etmiş Oldukları Vakıfların Amacı ve Hizmet Alanı

Vakıf müessesesi, İslam dünyasında tarihi devirler içerisinde muhtelif amaçlar için uygulama alanı bulmuştur. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin tesis edildiği dönemde bir iskan ve kolonizasyon işlevi gören vakıflar, XVII. yüzyılda mevcut iskan alanlarının muhafazasında (imar bakımından) rol oynamakla beraber, bu yüzyıldan itibaren sıkça uygulanan müsadereye karşın, mal ve mülk emniyetini sağlamak gayesiyle yavaş yavaş evlatlık vakıflara dönüştüğünü; bu durumun XVIII. yüzyılda iyice belirginleştiğini görmekteyiz.⁴⁶

Halbuki, Kafkas göçmenlerince tesis edilmiş olan bu vakıfların % 100'ünün hayri bir gaye ile tesis edildiğini görmekteyiz.⁴⁷ Bu durumun sosyal sebeplerine gelince: Birincisi, bu insanlar gelip yerleştikleri yeni iskan alanlarında dinî ve kültürel gereksinimleri olan cami, mektep ve medrese gibi sosyal hizmet müesseselerinin bulunmayışı veya gelen göçmenlerle artan nüfusa cevap veremeyişlerinden kaynaklanabilir. Çünkü, bu insanlar gelip yerleştikleri alanları yurt edinmek üzere gelmişlerdir. Bu sebeple, bu gereksinimlerini karşılamak için bu tür amaçlarla vakıf tesis etmişlerdir. İkincisi, bu insanların ailevi ve yarı ailevi vakıf kurmak ve böylece mal ve mülk emniyetini sağlamak (ki

ekserisinin henüz mülkü yoktur ve üzerinde barındıkları veya ekip biçtikleri topraklar ya vakıfların veya devletindir) yoluna gitmeleri için artık bir sebep de bulunmamaktadır; çünkü, bu vakıflar tesis edilmeden çok önce (Tanzimat'la beraber) Osmanlı Devleti'nde müsadere resmen kaldırılmıştır.

Kafkas göçmenlerinin tesis etmiş oldukları bu hayri vakıfların hizmet alanlarına baktığımızda %95.79'u (119'un 75'i) cami yapımı, mescidlerin camilere dönüştürülmesi, onarılması ve bu camilerde görev yapacak olan personelin maaşları vs. gibi giderler için tesis edildiklerini ve %4.20'sinin de mektep ve medrese gibi eğitim kurumlarının yapımı, eğitim ve öğretim harcamaları için tesis edildiklerini görmekteyiz.⁴⁸

6-Sonuç

Ele aldığımız vakfiyelere göre, 93 Harbi ve daha öncesi Kafkaslar'da Ruslar'ca tardedilen müsülman ahaliden Anadolu'ya göçen göçmenlerin 1880-1881 tarihinden itibaren I.Cihan Harbi'ne (1914) değin düzenli olarak hayri amaçlı vakıf tesis ettiklerini ve bu göçmenlerin iskân edildikleri bölgelerin başında Orta Karadeniz, İç Anadolu ve Batı Anadolu bölgelerinin geldiğini; %95'inin ise kırsal alanlardaki vakıf veya miri araziler üzerine devletçe iskân edilerek, kendilerine yeni yerleşim birimleri tesis edildiğini görüyoruz.

Bu göçmenlerin iskân edildikleri alanlarda kendi sosyal ve dini gereksinimlerini gidermek amacıyla cami, mektep ve medrese yaptırıldıkları veya yerleştirildikleri, eski yerleşim birimlerinde bulunan bu tür müesseselerin kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde genişletmek ve yaşatmak için vakıf kurmuş oldukları anlaşılmaktadır.

Diğer bir husus ise, bu göçmenlerin ellerinde ihtiyaç fazlası olarak taşınmaz mal bulunmadığı için %91'i para vakfetmiştir.

41. Halim Ağa b. İbrahim Vakfı, **VGMA.**, Def.,No:588/215/188.

42. 15 R.evvel 1300 tarihli Marşan-zade Osman Vakfı, **VGMA.**, Def., No:586/107/98.

43. İshak Efendi Vakfı, **VGMA.**, Def., No:588/45/59.

44. Bkz., Dipnot:41.

45. 21 C. ahir 1311 tarihli Umera-yı Çerakiseden Haç İshak Bey ve diğer.... Vakfı, **VGMA.**, Def., No:590/67/57.

46. Vakıf kurucuları müsadereye karşın mal ve mülk güvenmesini sağlamak için tesis ettikleri vakıfların bir kısım gelirlerini hayri bir amaca ve büyük bir kısım gelirlerini aile bireylerine tahsis etmekle mal ve mülklerine devletçe el konulmasını (müsadere edilmesini) engellemişlerdir. Böylece yarı hayri-yarı zırrı vakıflar ortaya çıkmıştır. İşte, XVIII. yüzyılda en çok tesis edilen vakıf türü bu tür vakıflardır. Bkz., Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)** (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1990, s.161.

47. Bkz., Dipnot:9'da zikredilen tablo.

48. Bkz., Dipnot:9'da zikredilen tablo.

**25 Temmuz 1864 ile 19 Temmuz 1866 Yılları Arasında
Ankara Sancağı'na Bağlı Kazalara Yerleştirilen
Çerkez Muhacirlere Tevzi Edilen Arazilere: (VGMA.,Def.No: 1982)**

Kaza	Köy Sayısı	Tevzi Edilen Arazi Türü		Kıta	Dönüm
		Vakıf	Teberru		
Seferihisar	7	7	-	22	875
Murtazaabad	10	10	-	31	972
Kalecik Keskini	29	15	14	159	5180
Çubukabad	6	6	-	16	570
Mihalıcık	9	9	-	48	585
Yörük	11	5	-	18	1020
Şurba	4	2	-	24	431
Günyüzü(?)	3	3	-	5	211
Yenibazar	2	2	-	4	240
Zir	7	7	-	14	450
Toplam	88	66	14	341	10.534
%	-	75	15.90	9.09	

**KAFKAS GÖÇMENLERİ'NİN YERLEŞİM ALANLARI
(119 Göçmen Vakfiyesine Göre)**

Eski Adı	Yeni Adı	İlçe	İli
Kadıçayırı Köyü	Kadıçayırı	Vezirköprü	Samsun
Hamidiye köyü	?	"	"
Vezirköprü Kazası	Vezirköprü İlçesi(Taskale Mahallesi)		"
İshakyeri Köyü	İshakyeri	Vezirköprü	"
Bakla Köyü	Bakla	"	"
Ayvalısokağı Köyü	Ayvalısokağı	Ladik	"
Soğanlı Köyü	Soğanlı	"	"
Kondan Selimiye Köyü	?	Bafra	"
Emiroğlu Çınarlığı Köyü	?	"	"
Kaygusuz Köyü	Kaygusuz	"	"
Veysel Muslubey Köyü	Muslubey	Çarşamba	"
Hacıhamuş Köyü	Yukarisesenli	"	"
Aşağıtepe Urak köyü	?	"	"
Kızılot Köyü	Kızılot	"	"
Kestanepınarı Köyü	Kestanepınarı	"	"
Aşağı Turgutlu Köyü	Turgutlu	"	"
Dinbüyük(?) Köyü	Dikbiyık	"	"
Sıralı Köyü	Sıralı	Kavak	"
Günlük Köyü	Günlük(Hızarbaşı)	Ünye	Ordu
Kabakdağı	Kabakdağı	Fatsa	"
Karadere(Osmaniye) Köyü	Osmaniye	Merkez Bucağı	"
Kestane Alan Köyü	Kestane	Merkez Bucağı	"
Ortaköy Köyü	Ortaköy	Merkez Bucağı	"
Ağıderesi Köyü	Ağıdere	Ünye	"
Sarıca Erik Köyü	?	"	"
Metropolu köyü	?	"	"
Tepesamanlık Köyü	Tepeköy	"	"
Hızarbaşı Köyü	Hızarbaşı(Günlük)	"	"

Eski Adı	Yeni Adı	İlçe	İli
Çataltepe Köyü	Çataltepe	Ünye	Ordu
Demirci Köyü	Demirci	Keşap	Giresun
Hamidiye Köyü	Hamidiye	Erfelek	Sinop
Hasandegin (?)Köyü	?	Boyabat	"
Sinop İli	Sinop İli (Camii Kebir Mahallesi)		"
Osmaniye (Devrekani)	Devrekani İlçesi	Devrekani	Kastamonu
Belovacık Köyü	Belovacık	Devrekani	Kastamonu
Kızıksağır Köyü	Küçük Kızılca	Aydınca Bucağı	Amasya
Göçeri Köyü	Göçeri	Gümüşhacıköyü	"
Kılcan Köyü	?	Geldikgelen	Amasya
Elekadı Köyü	Alakadı	Merkez Bucağı	Amasya
Kozlu Köyü	Kozlu Bucağı	Erbaa İlçesi	Tokat
Meydanözü Köyü	Meydandüzü	Erbaa İlçesi	"
İsakebir Köyü	Büyüközlü	Zile	"
İsakebir Köyü	Büyüközlü	"	"
Horun(Hirun) Köyü	Boyunpınar	Artova	"
Çardak Köyü	Çırdak	"	"
Tekke Köyü	Tekkeyeni	"	"
Kösürük(Küsrük) Köyü	Damlalı	"	"
Türki Köyü	?	Komnan Nahiye(?)	"
Kara Ali Köyü	Karali	Bedirli Bucağı	Sivas
Halkaçayır Köyü	Halkaçayır	Yıldızeli	"
Porsuh Köyü	Porsuk	Karaçayır Bucağı	"
Bostankaya Köyü	Bostankaya	Ulaş	"
Uzunpınar Köyü	Uzunpınar	Pınarbaşı	Kayseri
Kızılhan Köyü	Kızılhan	Pınarbaşı	Kayseri
Gömarmut Köyü	Gömarmut	Pınarbaşı	"
Kaynar Köyü	Kaynar Bucağı	Pınarbaşı	"
Karabacak Köyü	Karabacak	Sarıkaya	Yozgat
Söbeçimen Köyü	Söbeçimen	Çayıralan	"
Çal Köyü	Çalköy	Alaca	Çorum
Karacavıran Köyü	Karacaören	Beypazarı	Ankara
Hosak Köyü	?	Saidili Nahi.	Konya
Düzce Kazası	Düzce İlçesi(Cedidiye Mahallesi)		Bolu
Abaza Çapyakbey köyü	Güven	Düzce	"
Kalayıcık Köyü	Kalayık	Hendek	Sakarya
Fethiye Köyü	?	"	"
Tekerlek Süleymaniye Köyü	Tekerlek Süleymaniye	"	"
İslamiye Köyü	?	Akyazı	"
Arifiye Köyü	Arifiye Bucağı	Sapanca	"
Aktüfenk Köyü	?	Sandık Nahiye.(?)	"
Yerzükbey Köyü	Muhacir Yeniköy	Merkez İlçe	"
Çaybaşı Fuadiye Köyü	Çaybaşı Fuadiye	"	"
Şerefiye Köyü	Şerefiye	Geyve	"
Nuruosmaniye Köyü	Nuruosmaniye	"	"
Alembek Köyü	?	Geyve	Sakarya
Fevziye Köyü	Fevziye	Karamürsel	Kocaeli

Eski Adı	Yeni Adı	İlçe	İli
Fevziye Köyü	Fevziye(Aşağı Mh.)	Karamürsel	Kocaeli
Uzundere Köyü	Osmaniye	"	"
İhsaniye Köyü	İhsaniye Bucağı	Gölcük	"
Ferhadiye Köyü	Ferhadiye	"	"
Hasaneyn Köyü	Hasaneyn	"	"
Ummiye(Emniye) Köyü	Ummiye	"	"
Ummiye Köyü	Ummiye	"	"
Uzuntarla Köyü	Uzuntarla	İzmit	"
Ketenciler Köyü	Ketenciler	İzmit	"
Kurtköy Köyü	Kurtköy	Yalova	İstanbul
Kervansaray Köyü	Kervansaray	Şile	"
Bıkkidere Köyü	Bıkkidere	"	"
Ziryarımca Köyü	?	Gebze	"
Ziryarımca Köyü	?	" (Taşköprü N.)	"
Resüs(Eskimezarlık)	Boğazköy	M.Kemalpaşa	Bursa
Kömürcükadı Köyü	Kömürcükadı	"	"
Karaosman Köyü	Karaorman	"	"
Dölek (?)Köyü	Döllük	"	"
Hayırlı Köyü	Hayırlar	Karacabey	"
Arapçiftliği Köyü	Ekinli	"	"
Hacıkara Köyü	Hacıkara	İnegöl	"
Muratbey Köyü	Muratbey	"	"
Gülbağçe Köyü	Gülbağçe	"	"
Selimiye Köyü	Selimiye	Yenişehir	"
Babadiye Köyü	Papatya	"	"
Osmaniye Köyü	Osmaniye	"	"
Arabayatağı Köyü	Arabayatağı	Merkez İlçe	"
İrfaniye Köyü	İrfaniye	"	"
Orhaniye Köyü	Orhaniye	"	"
Cihangir Köyü	Cihangir	Orhangazi	"
Salihye Köyü	Koçbayırı	Gönen	Balıkesir
Çiftlikaltı Köyü	Çiftlikalan	"	"
Hacıveli Ube Köyü	Hacıveli Oba	"	"
Üçpınar Köyü	Üçpınar	"	"
Fehvaniye(Şarkıye) Köyü	?	Biga	Çanakkale
Dağistan köyü	Dağistan	Bergama	İzmir
Hamidiye Köyü	Hamidiye	Soma	Manisa
Manisa İli	Manisa (İbrahim Çelebi Mahal.)		"
Ayrırkçı Ahmediye	Ahmetli(?)	Simav	Kütahya
Hamidiye Köyü	Kızılcaören(?)	Merkez Bucağı	"
Hamidiye Köyü	Hamidiye	Nazilli	Aydın
Fethiye Köyü	?	"	"
İslamcıklı Köyü	?	Kuşadası	"
Akhan Köyü	Akhan	Merkez İlçe	Denizli

Bu Araştırmanın Üzerinde Yürütüldüğü Vakfiyeler (Kaynak: Vakıflar Genel Müd. Arşivi)

Sıra No	Tesis Tarihi	Defter No	Sıra No	Tesis Tarihi	Defter No
1	1298	586/287/280	2	1298	588/73/89
3	1299	588/45/59	4	1300	588/13/18
5	1300	588/97/109	6	1300	586/107/98
7	1300	593/155/148	8	1301	586/6/7
9	1302	588/219/192	10	1302	588/14/20
11	1302	586/161/154	12	1302	588/28/36
13	1303	588/132/138	14	1303	599/87/47
15	1303	586/125/115	16	1303	586/249/246
17	1304	588/215/188	18	1304	588/125/130
19	1304	586/146/138	20	1304	586/170/163
21	1304	586/181/170	22	1304	586/201/193
23	1304	586/227/223	24	1305	588/226/199
25	1305	588/216/189	26	1305	588/172/156
27	1305	592/158/131	28	1305	590/6/5
29	1305	590/29/19	30	1306	588/262/227
31	1306	591/5,11/14	32	1306	590/100/92
33	1306	590/120/111	34	1306	586/277/269
35	1307	590/22/15	36	1307	590/115/105
37	1307	591/5,7/8	38	1307	591/5,10/12
39	1307	591/5,17/23	40	1307	591/5,106/100
41	1307	591/5,156/140	42	1308	592/42/38
43	1308	593/78/70	44	1308	593/176/170
45	1308	590/261/216	46	1308	590/253/211
47	1308	591/5,8/9	48	1308	591/5,90/86
49	1308	591/5,71/69	50	1308	591/5,69/65
51	1308	2317/52/54	52	1308	591/5,140/123
53	1308	602/61/102	54	1309	598/208/160
55	1309	598/215/169	56	1309	602/218/372
57	1310	595/34/30	58	1310	592/25/21
59	1310	591/5,171/153	60	1310	591/5,262/190
61	1310	602/188/320	62	1310	593/120/112
63	1311	605/94/132	64	1311	595/6/6
65	1311	592/160/133	66	1311	592/60/55
67	1311	593/109/101	68	1311	590/67/57
69	1312	596/32/24	70	1312	596/101/86
71	1312	599/96/57	72	1312	602/166/280
73	1313	596/126/110	74	1313	601/184/241
75	1313	602/148/246	76	1313	596/12/7
77	1314	601/34/36	78	1314	593/139/130
79	1315	602/165/278	80	1315	596/56/46
81	1315	593/13/12	82	1316	598/95/72
83	1316	600/22/29	84	1316	592/270/194
85	1316	596/26/18	86	1316	593/120/113
87	1317	598/63/45	88	1317	597/261/260
89	1317	596/122/106	90	1318	599/141/103
91	1318	599/106/67	92	1318	599/171/114
93	1320	598/195/149	94	1320	603/86/148
95	1320	606/31/41	96	1320	602/164/275
97	1321	595/171/169	98	1322	600/111/136
99	1323	598/146/111	100	1323	601/154/198
101	1323	602/235/404	102	1324	598/52/35
103	1324	593/30/27	104	1326	598/203/156
105	1326	604/269/381	106	1326	606/49/71
107	1327	598/165/122	108	1327	603/155/268
109	1327	600/2/3	110	1327	601/9/11
111	1327	601/89/96	112	1328	611/75/60
113	1329	606/254/313	114	1330	601/155/200
115	1330	601/216/284	116	1330	602/222/381
117	1330	604/27/31	118	1330	606/188/240
119	1332	607/9			

TARİH-İ CÂMİ-İ NURUOSMÂNÎ¹

Dr. Ali ÖNGÜL

GİRİŞ

Istanbul Cağaloğlu semtinde bulunan Nuruosmaniye Külliyesi; câmi, medrese, imâret, kütüphane, türbe, muvakkıt odası, sebil, çeşme ile etrafındaki dükkanlar ve handan müteşekkil bir ma'mûre olup inşasını 29 Muharrem 1162 (19 Ocak 1749) Cumartesi günü² Sultan I. Mahmûd (1730-1754) başlatmıştır.

Bu câmiin yerinde daha önce Hasancânzâde Şeyhulislâm Hoca Saadeddin Efendi'nin zevcesi Fatma Hatun'un mescidi vardı.³ Ancak bu mescid zamanla eskimiş, içerisinde namaz kılınmaz hale gelmiş ve kendi vakfından da tamerine imkan bulunmamakta idi. Bundan önce mahalle halkı mescidin yeniden yapılması için Sultan III. Ahmed'e (1703-1730) müracaat etmiş, Sultan Ahmed keşfinin yapılmasını emretmiş, eski hali üzere yeniden yapılmasına kırk kîse akçe gider diye keşfi yapılmış ise de inşasına başlanmamış ve bu vaziyet üzere kalmıştır.⁴

Sultan I. Mahmûd tahta çıktığında mahalle halkı mescidin yeniden yapılması için birkaç defa müracaatta bulunmuş, nihayet beşinci defa müracaatlarında Sultan Mescidin yeniden yapılmasını emretmiştir.⁵ Fakat tasarlanan külliyein yapımı için bu mekanın dar geleceğinden etraftaki muhtelif vakıflar ve şahsa âit emlaklar değerleri ödenecek istimlak edilmiş⁶ ve külliyein inşasına başlanmıştır. Ancak Sultan I. Mahmûd külliyein inşasını tamamlayamadı 28 Safer 1168 (14 Aralık 1754)'de vefat etmiştir. Yerine geçen kardeşi Sultan III. Osman külliyei tamamlamış ve kendi adına izâfeten Nuruosmânî adını vermiştir.⁷

Câmi, Rebülevvel başlangıcı 1169 (5 Aralık 1755) Cuma günü merâsimle ibâdete açılmıştır.⁸ Cuma namazından sonra câmi avlusunda yapılan merâsime Pâdişâh, devlet erkânı ve ulemâ katılmış ve inşaatda görev alanlara rütbelerine göre

çeşitli hediyeler verilmiştir.⁹ Külliyein müstemilâ-tından olan imâret ise bundan iki hafta sonra 15 Rebülevvel 1169 (19 Aralık 1755) Cuma günü hizmete açılmıştır.¹⁰

Külliye batının "Rokoko" Üslûbuyla Türk mimârî tarzının karışımı olan "Barok" Üslûbunda inşâ edilmiştir. Külliyein mimarı Mustafa Ağa, yardımcısı da Simeon (Simon, Simyon) Kalifa'dır.¹¹ Külliyein müstemilâtı büyük bir titizlikle yapılmış inşaatda kullanılan mermerler Marmara Adası'ndan, sütunlar Bergama'da bir kilise kalıntısından, küfeki taşları (مریحوده) ve Davud Paşa

1. Selâtin cämilerinin büyüklerinden olan Nuruosmaniye Cämii İstanbul Cağaloğlu semtinde kendi adıyla anılan külliyein içinde yer almaktadır. Câmi, medrese, imâret, kütüphane, türbe, muvakkıt odası, sebil, çeşme ile etrafındaki dükkanlar ve handan oluşan külliye inşâ olunurken binâ kâtibi görevinde bulunan Ahmed Efendi külliyein başlangıç tarihini, günlük seyrini, tamamlanıp merâsimle hizmete açılışını geniş şekilde anlatan bir risâle kaleme almıştır. Eserin Osmanlıca metni **TO-EM**'nin 1339 tarihli 49. uncu sayısına ilâve olarak yayınlanmıştır.
2. 14 Şevvâl 1161 (7 Ekim 1748) Pazartesi günü hafriyâta başlanmış ve 29 Muharrem 1162 (19 Ocak 1749) Cumartesi günü de kurbanlar kesilerek temel atılmıştır (bk. aşağıda Osmanlıca metin ve not 24).
3. Bk. aşağıda Osmanlıca metin ve not 18.
4. Bk. aşağıda Osmanlıca metin.
5. Bk. aşağıda Osmanlıca metin.
6. Bk. aşağıda Osmanlıca metin.
7. Bk. aşağıda Osmanlıca metin; Şem'dânî-zâde, Fındıklı Süleyman Efendi, **Mür'i't-tevârih**, nrş. M. Aktepe, İstanbul 1978, II/A, s.5-6; Ayvansarayî, **Hadîkatü'l-cevâmî**, I,22; İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1988, IV, I. Kısım, s.336. Krş. M. Aktepe, Mahmûd I. mad., **IA.**; Şinâsi Altundağ, Osman III. mad., **IA.**; Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, I, III.
8. Bk. aşağıda Osmanlıca metin ve not 43.
9. Bk. aşağıda Osmanlıca metin; Şem'dânî-zâde, **a.g.e.**, II/A, s.5-6.
10. Bk. aşağıda Osmanlıca metin.
11. Bk. aşağıda Osmanlıca metin. Krş. Tahsin Öz, **a.g.e.**, I, III. Simeon Kalifa'nın milliyeti hakkında bilgi için bk. aşağıda Osmanlıca metin ve not 20.

Sahrası'ndaki ocaklardan ve od taşı Karamürsel kasabası ve havâlisinden getirilmiştir.¹²

Küllüye, biri Kapalı çarşı, diğeri Çağaloğlu istikametine açılan iki kapılı geniş bir dış avlu ile çevrilidir. Câmî çarşı tarafından yüksek bir subasman üzerine yapılmıştır. Barok üslubda inşa edilen ma'bedin iç avlusu klâsik plân esasından tamamen ayrılmış, yarım dâire şeklinde 12 sütûn üzerine oturan 14 kubbelidir. Şadırvanı yoktur. Câmiin plânı kare olup mihrabı çıkıntılıdır. Câmiin dengisini kontrol etmek için mihrabın iki yanına döner terazi sütûnlar yapılmıştır. Yüksek ve çapı hayli geniş olan kubbeyi¹³ duvarlara binen kemerler taşımaktadır. Câmî, beş sıra halindeki 174 pencereden ışık almaktadır. Ana giriş kapısı üzerinde müezzin mahfeli, yanlarda mahfeller, mihrabın solunda büyük bir rampa ile çıkılan ve odaları da bulunan Hünkar mahfeli yer almaktadır.

Câmiin mihrâbı, minberi, silmeler Barok üslubta ve sanatkârâne işçilikle yapılmıştır. Kubbe kemerlerinin duvar üzerindeki bitiminde bir kuşak halinde Fetih sûresi yazılıdır. Câmiin ikişer şerefeli aemleri taştan iki minâresi vardır.

Câmiin yazıları devrinin tanınmış hattatlarının kaleminden çıkmıştır. Bunlardan Hattat Mehmed Rasim Efendi câmiin yapımına tarih düşürmüştür.

Hümâyun ola bu nev-câmi'i Sultan Osman'ın

Orta kapının dışındaki Âyet-i Kerîme de yine Rasim Efendi'nin hattıdır.

İki yan kapıların içindeki Âyet-i Kerîmeler Fahreddin Yahyâ'nın eseridir. Hattat Hâkim Efendi ise medreseye tarih düşürmüştür.

*Düşdi bir târih Hâkim'den duâ
Medhal-i ilm ola bâb-ı medrese (1169)*

İmârete düşürülen tarih de Hâkim Efendi'ye âittir.

*Yazılsun kilik-i Hâkim'den bu târih
Ola a'lâ imâret bâb-ı erzâk (1169)*

Câmiin dışındaki Âyet-i Kerîmeler Yedikaleli-zâde Seyyid Abdülhalim Efendi'nin hattıdır. Celî hatlar ise Bursalı Müzehhib Ali Ağa ile Kâtib-zâde Mehmed Refi' Efendi'nin eserleridir.¹⁴

Türbesi, kârgir ve tek kubbelidir. Sultan III. Osman ağabeyi Sultan I. Mahmûd'u bu türbeye defnettirmeyip Yeni Câmî Turhan Valide Sultan Türbesi'ne defnettirmiştir. Böylece câmî gibi türbeyi de kendisine hasretmek istemişse de yerine geçen Sultan III. Mustafa da Osman'ı bu türbeye defnettirmemiş, Yeni Câmî Türbesi'ne defnettirmiştir. Bu nedenle türbeye hiçbir pâdişâh gömülmemiş, türbede III. Osman'ın annesi Şehsuvâr Sultan ile bazı şahzâde ve sultanlar medfundur.¹⁵

Câmî külliyesi içinde ve avlunun kuzey-doğu köşesinde yer alan kütüphane binâsı fevkânî olup

altında derin bir bodrum, üst kısmında ise oldukça geniş, zarif bir okuma salonu ve bir kitap deposu bulunmaktadır. Kütüphanenin kitap deposunda Sultan I. Mahmûd ve Sultan III. Osman'ın kitaplarından oluşan kıymetli bir yazma eser koleksiyonu vardır.¹⁶

Medrese ve imâret ise bugün yatılı Kur'an Kursu olarak eğitim hizmetini sürdürmektedir.

Câmiin çeşme ve sebillerine akıtılan su Ferhat Paşa Çiftliğinde bulunan bir kaynaktan kanallar döşenerek getirilmiştir.¹⁷

TÂRİH-İ CÂMÎ-İ ŞERÎF-İ NURUOSMÂNÎ

Cenâb-ı Hak Azze Şâne Hazretlerine hamd ü bi-gâye ve Resûl-i Ekrem ve Âl-i Ashâb-ı mahdî hazretâtına salâtü bi-nihâyeden sonra bâ'is-i tastîr-ı kitâb sıhhat-i nisâb budur ki, Âsitâne-i sa'adet-medârda Bedestân-i Cedîd kurbunda kâ'in Sarıkçılar önünde Cebeciler Kulluğu'na mürûr u ubûr olunan tarîk-i âmmin cânib-i yesârında bundan akdem vâkî olan mescid-i şerîf fudalâ-yı dehirden âlem-i kudse irthâl iden Hoca Sa'adeddîn Efendi'nin duhter-i¹⁸ sa'd-i ahteri Fâtıma nâm Hâtun'un vakf-ı celilesi olub mürûr-i eyyâm ve kurûr-i a'vâm ile müşerref-i harab ve zelâzil vukû'unda mâ'il-i türâb ve bir vechile salât-i mektûbenin edâsına adem-i kudret ve vakfından dahi ibnâsına liyâkat olmadığından mahalle ehâlisi mukaddemen Sultan Ahmed Hân -aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân- hazretlerinin rikâb-ı hümâyunlarına ref'u rik'a idüb tecdidini niyâz eylediklerinde keşfi-ne emr-i hümâyun buyurulmağın hey'et-i kadîmesi üzere tecdidine kırk kîse akçe¹⁹ gider diyu keşf

12. Bk. aşağıda Osmanlıca metin.

13. Bk. aşağıda Osmanlıca metin, İstanbul'daki camiler içerisinde kubbesi en yüksek olan ibtida Ayasofya, ikinci Süleymaniye ve üçüncü Fâtih, dördüncü ise Nuruosmaniye Camii olduğu zikredilmektedir.

14. Bk. aşağıda Osmanlıca metin; Ayvansarâyî, **a.g.e.**, I, 22-23. Krş. Tahsin Öz, **a.g.e.**, I, 112; Orhan Bayrak, **İstanbul'un Tarihi ve Camileri**, Ankara, 1970, s.107-109; Mehmet Doğru, **Eminönü Camileri**, İstanbul 1987, s.154-156.

15. Bk. Ayvansarâyî, **a.g.e.**, I, 22; İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1988, IV, I. Kısım, s.336. Krş. M.Münir Aktepe, Mahmûd I. mad., **IA.**; Şinâsi Altundağ, Osman III. mad., **IA.**

16. Bk. aşağıda Osmanlıca metin; **Sultan III. Osman Vakfiyesi**, TSMK. Hazine Dairesi nr. 1811, vr.11^b-12^b; İsmail E.Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, s.100.

17. Bk. aşağıda Osmanlıca metin; Sultan III. Osman Vakfiyesi, vr.5^b

18. Fâtıma Hatun, Hoca Sa'adeddin Efendi'nin kızı değil zevcesidir. Bk. VGMD, Şeyhülislam Defteri nr. 6, s.471; Ayvansarâyî, **Hadikatü'l-cevâmi'**, I, 22.

19. Akçe, vaktiyle tedâvüde bulunan gümüş paranın ismidir. İlk defa akçe adıyla para Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh devrinde basılmıştır. Osmanlıların evvelki devletlerin, hatta ilk zamanlarında muasırlarının kabul ettikleri dirhem ve dinâr tabirlerini kullanmayarak ilk defa bastr-

olub defteri rikâb-ı müstetâbe arz olunmuş iken tâkçe-i nisyân ve alâ halihi vakt-i güzerân ba'dehu Hüdâvendigâr-ı sâbık mağfîret-i nişân Gâzi Sultan Mahmûd Hân hazretlerine mahalle ehâlisi arzuhâl ve birkaç def'a istirhâm-ı hâl idüb beşinci def'a arzuhâl eylediklerinde ol vakit Dâru's-sa'âde Ağası Kâtibi olan semâhatlu Dervîş Efendi'ye havale ve keyfiyetini sül'âl için emr-i Hümâyûn olmağın taraflarından Ağa Celbîsi Hacı Salih'i ta'yin, ol dahi vakt-i işâda mahalline gidüb mescid-i şerîfinin imâmını hânesinden ihrâc, mescid-i merkûm kimin vakfı olub ve s üret-i inhidâmı ne rütbede olduğunu istintâk ve mukaddemen kırk kîse akçeye keşf olunub metrûken kaldığı ve Şeyhu'l-İslâm Efendi nezâretinde olduğunu istihbâr ve takrîrini alâ vukû'ihî gelüb inhâ eyledikte ber-vech-i muhar- rer keyfiyetini karîn-i ilm-i âlem ârâ-yi şehriyârî olmağla ba'dehu bi'n-nefs cenâb-i Şeyhi'l-İslâm Efendi'le irtisâm efendi hazretlerinden istifsâr buyurdularında vakfı za'îf ve bi-hasil olub cânib-i vakif- dan inşâsına kudret olmadığını Pâdişâh-ı mürüv- vet-penâh hazretlerine bi'l-müşâfehe ifâde-i hâl ve ibnâ olunmak için vakfiyeti istibdâl olunmasına fetâvâ-i şerîf dahi virmekle binâen-aleyh tecdîdi emr-i Hümâyûn merhâmet-i makrûn olmağın Defterdâr-ı esbak Âtîf Efendi merhûmun damadı olan Ali Ağa her işinde mukaddem kâr-güzâr ve her vehile mustakim ve sadâkat-kâr ve her husus- da mücerrebül-etvâr olduğu ez-kadim Dervîş Efen- di'nin ma'lûmları olduğundan gayri mukaddem hal- ka lev-nâm su yollarının tecdîd ve re'sen icrâsına me'mûr oldukda sıdk ve istikâmeti tekrâr zâhir ve sa'yi belîğ birle hizmeti kemâ yenbeğî bâhir olmağ- la bu hususa dahi binâ emînî ta'yin ve zemâm-i umûr-i ebniye dest-i sa'yi himmetine tevdi ve terhîn olunub ol dahi fenn-i san'atta mehâret-i tâmî olan neccâr kalfalarından kâr-âzmûde Simyon²⁰ nâm zimmîyi kalfa tahsîs eyledikten sonra bin yüz altmış bir senesi mâh-ı Şevvâlî'l-mük- kerrem on dördüncü isneyn günü (7 Ekim 1748 Pazartesi) eşref sâ'atde ibnâ için esas hafrine mübâderet ve mescid-i merkûmi hedm kal' idüb arsası mesâha olundukda terbî'an beşyüz altmış üç zirâ²¹ dokuz parmak, imâmına ve mü'ezzin ile kayyimine meşrûta olan üç bâb hânedan dahi iki- yüz elli beş buçuk zirâ'ki cem'ân sekiz yüz yirmi se- kiz buçuk zirâ' dokuz parmak hasil arâzi olmağla çünkü ol arâzi havâli-i İstanbul'un gâyet şerîf ve mu'teber mahalli ve esnâf-ı sanâyi' ve erbâb-ı hırfet- in kurbu civârı olduğundan evkât-ı hamsede, belki cemî'i ezmende cem'iyet-i müslimîn ve cemâ'at-i musalliden hâli olmaz deyû cevâmî-i selâtin misillü ma'bed-i azîm inşâ olunmak irâdesi nev'i tab'-ı bü- lend-i himmet şehin-şâhide cevân ve bu mefhumî mülahazadan nâşî binâ Emîni dahi tevsi'-i esâs için kesret-i amele ile hizmet-i me'mûresinde pûyân iken şehriyâr-ı sûtûde-kâr hazretleri sarây-ı dil-ârâ-yı atîka beş behânesiyle mahall-i binâyı târe-i nigâh temâşâ ve ba'dehu hatt-ı rihâl izzü iclâl esnâsında meğer köşe başında bir ihtiyâr adam durub Şehin-şâh Melik cenâb hazretlerine du'â ey-

lemiş der akib sarây-ı atîk-i ma'mûreden Silâhdar Ağa adam gönderüb Dervîş Efendiyi istedikler. Ta'cilen gidüb sizi Şevketlü Efendimiz istiyor didik- lerinde ol vakte gelince huzûr-ı Hümâyûna misül olmadıklarından başka bedîhî zuhûrundan ucben aslı nedir deyû sül'âl idüb silahdâr Ağa dahi pek sıhhatini bilmem. Lakin bu tarafa gelür iken köşe- nin başında bir pîr-i mübârek adam durur idi. Şevketlü Efendimiz mukabelesine geldikte el kaldı- rub ağlayarak "Efendim Pâdişahım, Hak Te'âlâ vücûd-i Hümâyûnını hatasız eylesün, câmi'-i şerîf binâsına himmet-i mülûkâneleri ma'tûf buyurul- mağla cümle ehâli-i mahalle fukarâ kullarını mesrûr ve ihyâ buyurdüğümüz için Hak Te'âlâ dahi Şevketlü Efendimin mübârek kalbini ma'mûr ve ihyâ eylesün" deyû reft-engiz du'â eylemiş idi. Gâlibâ bundan iktizâ itmek gerek deyû haber vi- rub, Efendi dahi huzûru fâ'izi'n-nûr Husrevâneye çehre-sây oldukda câmi'i resm idüb tiz getür deyû emr-i Hümâyûn olmağın hemân ol gün müsâre'aten çâr-dıvâr bir resm itdirüb getürmüşler idi. Lakin Pîr-i merkûmun mütedarri'âne du'â ve niyâzı Pâdişâh-ı takvâ-penâh hazretlerine kemâl-i rütbe te'sir idüb fil'-asıl dahi cây-gîr zamîr-i münîr olan câmi'-i kebir ibnâ olunacağı münfehîm idi. Bir kat dahi bâ'is-i şevk-i cemîle ve mübâderetine illet-i müstakille olmağın der akib mücessem-i tersim emr ü fermân olunub tab'ı Hümâyûn pesend makrûn üzere yek kubbe ve dînunda (derûnunda) sûtûn sikleti olmayub tabakât ve mahfilleri ve derûn-i birûn hey'et-i câmi'ası elyevm ne surette ise bir kebir levha üzerinde bi-aynihi resm-i cesîmi suret-yâb ve ma'rûz-i rikâb-ı müstetâb olunub irâset ve sûret-i hey'eti makbûl-i şehriyâr-ı âlicenâb olmağla alâ resmîhi binâsına karar-dâde olunub ancak resmine göre arâzi-i mevcûde muzayyık ol- dığından tevsi'i için menâzil iştirâ olunmak

dıkları gümüş paraya "beyaz sikk" anlamında "Akçe-i osmanî" demişlerdir. Orhan Bey'in cülûsundan 3 yıl sonra 729 (1328/1329)'da Bursa'da ilk basılan bir Akçe-i Osmânî bir miskalin dörtte biri, yani altı kırıat (1.154 gr.) vezninde idi. Ancak akçe her zaman aynı vezni muhafaza edememiş ve zamanla kıymeti azalmış- tır. Mahmûd I. (1730-1754) ve Osman III. (1754-1757) devirlerinde yani bu eserin kaleme alındığı yıllar- da 1 para= 3 akçe üzerinden işlem görüyordu. Bun- dan takriben bir asır evveline gelinceye kadar paranın alt ve üst birimleri şöyle idi. 1 kuruş= 40 para, 1 pa- ra= 3 akçe, 1 akçe= 3 pul olarak geçiyordu. Bu konu- da geniş bilgi için bk. İ.H.Uzunçarşılı, akçe mad., IA.; İbrahim Artuk, para mad., IA.; M.Z.Pakalın, akçe mad., a.g.e.; Halil Sahillioğlu, Akçe mad., DİA. Krş. İsmail Galib, Takvim-i Meskûkât-ı Osmanîye, celtvel 2.; Halil Edhem, Meskûkât-ı Osmanîye, s. 3 vd.

20. Simyon (Simeon, Simon), Kalfa'nın milliyeti hakkında bk. Kevork Pamukciyân, "Nuruosmaniye Câmi'i'nin Mi- marı Simeon Kalfa Hakkında", İTÜ. Mim.Tar. ve Rest. Enst. Bülteni (13/14), 1981, s.21-23. Pamukciyân, bu makalesinde Simeon Kalfa'nın Rum asıllı olduğunu is- pat etmektedir.
..Böylece, Hassa mimarı Simeon Kalfa'nın Rum asıllı olduğu, zamanına âit biri Ermenice, diğeri de Rumca iki kaynaktan katleşmektedir". s.23.
21. Zirâ hakkında bilgi için aşağıda not 6'da arşûn kelime- sinin izâhına bk.

behemehâl lâbüd olmağın arzen Çukacılar Hanına ve tûlen Cebeciler Kulluğuna varınca ol mahal ada gibi başka bir dâire ve zarfında birkaç çıkmaz sokak ve ba'zen odalar içi mahallât olub vâfir menâzir ve dekâkin ve mehâzin ve birkaç boyahâne ve bunların her biri evkâf-ı müteferrikadan olmağla Haremeyn-i Şerifeyn ve Şeyhu'l-İslâm ve Sadr-ı a'zam ve bostâniyân evkâfı müfettişi efendiler ve hassa mi'mâr başısı ağa ve mi'mârân kâtibi ve hulefâsi ve evkâf mütevellileri²² mahall-i binâda bi'd-def'ât akd-i meclis ve matlûb olunan emlakın ashâbı dahi ol günlerde savb-ı meclis-i ma'kûd da mevcûd olub mübâye'a olunacak emlakın ibtidâ-yi emirde ma'rifet-i şer'i ve mi'mâr Ağa ma'rifetile ashâbı müvâcehesinde mesâha ve keşf ve tahrîr-i defter ve ma'rûz-ı rikâb-ı Hümâyûn olub mübâye'ası emr-i cihân-mutâ' buyurulduktan sonra mevki'inin şeref-i itibârına göre her birinin arsa zirâ'ına beş kuruşdan yedi kuruşda değin, eğer âkar yâhzen ise on kuruşda değin vaz'î fi'ât, kaldı ki binâsı ahşâbdan olub iki-üç kat ve cedîd tekellüfli musannâ' ise binâsı zirâ'ına yedi kuruşdan on kuruşda değin, eğer kârgîr hân ve mahzen ise oniki buçuk kuruşda değin fi'ât vaz' ve mücibince hisâb olunub cümle müvâcehesinde ashâbına verildikde ber-mücib kabul etti. Febihâ vâlâ insafdan udûl ve akçesini ahz ve kabzdan nükûl idüb tam'an ru'ünet ve huşûnet idenler bir dürlü cebr ve kahr olunmayub çünkü hayrât olma hasebile Pâdişâh-ı deryânevâl hazretlerine hayır du'â itsünler. Maksûdu Hümâyûn dahi mücerred isticlâb-ı du'âdır deyû vech-i münâsibine göre bedel rızâ zâm olunarak bir vefk-i dil hâh-ı etyâb ve rızâ-dâde ve ferh-ı neşâtları ziyâde olub mütevellilerinden cânib-i Hümâyûna ifrâğ ve rusûm-ı firağları dahi itâ ittiril-diğinden başka ekserinin istid'aları üzere binâ enkâzı dahi kendülerine devir,teslim olmağla sürûr-i tâm ve hubûr-i mâlâ kelâm ile cilve-fürûş neşât-ı behçet olarak mübârek bâd diyub kîseleri lebrîz-i mümsik altun ile her biri geldikleri mahalle avdetde şitâb eylemişlerdir.

Minvâl-i muharrer üzere mübâye'a olunan musakkafât hedm ve arâzi tevsî' olunub iki bin beş-yüz arşûna²³ karib câmi-i şerif ve bin üçyüz yetmiş zirâ' şâdirvân temelleri mübâşeret tarihinden dört ay müddetinde binden mütecâviz renber ve üçyüzden mütecâviz lağamcı ve ikiyüz divarcı ve alınan musakkafât hedmi içün elliden mütecâviz neccâr iktimâ' ile hafr-ı esasa ihtimâm-ı tâm olunur iken Saferu'l-hayr duhûl itmezden mukaddem câmi'in temeli teyemmünen vaz' olunmak içün ve kazılan meydân arâzisinin mahall-i vustunda bostan kapısı gibi bir kulaguz hafr ve temel vaz' olunmak içün ka'r-ı zemine degin kazılıb âmâde oldığı haber virildikde istihrâç ve intihâb olunan şeref-i yümn-i sâ'at ki, bin yüz altmış iki senesi Mâh-ı Muharremil-Harâmın yirmi dokuzuncu Cumartesi (19 Ocak 1749) gündür²⁴, sâ'atin akrebi altı buçuk ve dakikası altıda iken vaz'î esâs-ı fermân olunmuş idi. Dâru's-sa'ade Ağası Kâtibi olan Derviş Mustafa

Efendi cümleden evvel binâyı teşrif idüb iktizâ iden hususlara nizâm virdikden sonra ol pîrâye bahş rutbe-i sadaret-i uzma Firari-zade Abdullah Paşa ve Şeyhu'l-İslâm fezâ'il-i irtisâm Es'ad Efendi hazerâtı ve Haremeyn Müfettişi Ni'metullah Efendi ve hâlen Ayasofya-i Kebîr Vâ'izi Hızır-zâde Hasan Efendi ve Sultan Ahmed Hân Câmi'i Vâ'izi Emîr Efendi ve Dâru's-sâ'ade Ağası kitâbetinden munfasil divân hâcekânından Haremeyn ricâli Efendiler ve mi'mâr ağa ve su nâzırı ve sâ'ir bi-isirihim gelüb mevcud ve duhûl-i vakt-i şerefden evvel mahall-i esâse nüzûl ve ayâr sâ'atler cümle müheyâ berdest vakt-i şerefın duhûline intizâr-ı dikkat olunur iken çâyrek sâ'at kaldıkda ta'zîmen ibtidâ Şeyhu'l-İslâm Efendi ve sâniyen Şeyheyn-i muhteremeyn hazerâtı dest-i tazarru'î bâz ve du'âya âgâz idüb da'vât-i hayrî arz-ı icâbethâne-i Yezdân ve mâ'adâsı zemzeme-i âminde yek-zebân ve inde'l-hâtime Fâtiha-hân olduklarında der akîb vaz'î esas olunub sadr-ı a'zam hazretleri sürûr-i izhâr ve bir-i esasa bir kaç kabza altun nisâr idüb Binâ Emîni Ali Ağa ve mi'mâr ağa ve binâ kalfasına hil'at ilbâs ile ikrâm ve şeyh efendilere mahsûs surre in'âm ve

22. Mütevellî, vakfın işlerine şer'î hükümler ve vakfın şartları dairesinde idâre etmek üzere tayin edilen kimsedir. Mütevellilik iki kısma ayrılır: birincisi, meşrûtiyet üzere mütevellidir ki, mütevellî olması vâkıfın şart-ı iktizâsındandır. İkincisi, meşrûtiyet üzere olmayan mütevellidir ki, mütevellîliği boş bulunan bir vakfa meşrûtun-lehi bulunmadığı cihetle hâkim tarafından tayin edilen mütevellidir. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstihlâhî Fıkhiyye Kamusu**, IV, 287. Krş. M.Z. Pakalın, mütevellî mad., a.g.e.
23. Arşın, Türk lehçelerinde arşun, arçın, arjın ve alçın şekillerinde yer alan kelime, Pehlevîce arşn'den (yeni Farsça âreş, reş) gelmektedir. Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluktur. Arapça'sı zirâ'dır (çoğulu ezrû, zur'ân). Arşın kelimesi Türkçe'den Rusça'ya ve Balkan dillerine geçmiştir. Metre sistemine geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Arşının, kullanıldığı devirlere ve beldelere göre çok çeşitleri vardı. Osmanlılar'da esas itibarıyla iki türlü arşın kullanılmıştır: a) Mimârî Arşını, Mimarlık işlerinde kullanılan bu arşının değeri 75.8 cm. uzunluğundadır. b) Çarşı Arşını, Kumaş ölçülerinde kullanılmakta olup değeri 68 cm. uzunluğundadır. Yeni Arşın. (metre), 29 Şevvâl 1298 (24 Eylül 1881)'de, 1 Mart 1882'den itibaren geçerli olmak üzere yeni ölçülerin tanzim, tensik ve kullanım şekilleri hakkında, eski ölçülerin karşılıklarını gösteren listeleri de ihtivâ eden yeni bir karamâme yayınlanmıştır. Nihâyet 26 Mart 1931'de ölçülerde âşârî metre sistemi kanunu kabul edilmiş ve Aralık 1933'den itibaren kat'î olarak tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bk.M.Z.Pakalın, Arşın mad. a.g.e.; Arşın mad., IA.; Arşın mad., TA.; Mehmet Erkal, arşın mad., DIA.
24. 14 Şevvâl 1161 (7 Ekim 1748) Pazartesi günü hafriyata başlanmış (bk.yukarıda Osmanlıca metin), 29 Muharrem 1162 (19 Ocak 1749) Cumartesi günü de kurbanlar kesilerek temeli atılmıştır. Buna mukabil çağdaş yazarlardan ve günün olaylarını kaleme alan Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi (**Mür'it-Tevârih**, nşr. M.Aktepe, İstanbul 1978, II A., s.5), câmiin başlangıç tarihini 8 Muharrem 1162 (29 Aralık 1748) olarak kaydetmektedir. Şinâsi Altundağ (Osman III. mad., IA.) ile Semâvi Eyice (Nuruosmaniye Câmiî mad., TA.) ise câmiin başlangıç tarihini 28 Muharrem 1162 (18 Ocak 1749) olarak vermektedirler.

amele-i sâ'ire için dahi atâyâ-yı cemîle ile cümleyi hisse-mend megânim bir ü nevâl buyurdıklarından sonra teşekküren kurbanları zebh olunub merâsim-i itmâm ve nehzât-ı kıyâm ile sarây-ı âsfâya atf-ı zimâm ve hengâm cem'iyet ber-vech-i muharrer resîde-i hitâm olmağın ba'dehu kemâkân toprak hafrine müsâre'ât olunub rûz-merre yirmi-otuz katâr-ı esterân ve kırk-elli katâr-ı himâr ve bâr-girân ile çıkan toprak deryâya ve câ be-câ Fazlı Paşa Sarayına ve Cinci Meydânına nakl ve ihraç ve yirmi iki arşûn ka' r-ı zemine nüzûl itdikde su çıkûb sudan dahi aşağı iki arşûn kazıldıkdan sonra birkaç mahal tulumbacı mikrasları kurulub cesim topaç direklerinden üçer buçuk arşûn kazıklar kat' ve dak olunub dak olunan kazıkların beyinleri iki arşûn parmağı fasıla ile birkaç bin arşûn vüs'ati olan bütün meydân kaldırım taşı dizilür gibi timurlu kazıklar kakılıb iki kat kireç ve bir kat hâlis horasan ile beyaz senk molozdan memlû rıhtım birkaç arşûn bâlâya çıkub hemvâr oldukda binâya kemâl-i metânet ve resânet hâsil olmak için ayaklar seçilüb ve ayaktan ayağa kemerler devr olunub miyânına sarnıç su hazineleri süretyâb ve yer yüzüne çıkmağa dört arşûn kaldıkda köprilik od taşı ferşine şurû' olundığı esnâda ki bin yüz altmış iki senesi Mâh-ı Şa'bânî'nin on üçüncü günü (29 Temmuz 1749) tarihile müverrehdir. Darû's-sa'âde Ağası Kâtibi olan Derviş Efendi lafzan ve ma'nen ve hakikaten derviş olduğu gibi bulunduğu hizmetlerde dahi lillâh fillâh sıdk ve istikâmet ve hulîsî derpiş idüb pâki-i dâmân-ı ısmet memdûhu'l-fi'âl bir zât-ı ferhunde hisâl olduğundan hakkında lüce-i ârifet-i mülûkâne cûşân ve rûtbe-i vâlâ-yı muhâsebe-i Haremeyn ile kadri terfi' ve bülendül-akrân olub taşrada hizmet-i celîle izhârile mühimsâz iken zâtında merkûz olan âsâr-ı rüşd ve zekiye-i intibâh meşhûd nazar-ı dakika şinâs Pâdişâh olmağın Darû's-sa'âde Ağası tarafından huzûr-ı Hümâyûna çağrılıb utbe-i şevket ve iclâle vaz'ı nâsiye-i ibtihâl şerefin eyledikde şehriyâr-ı kadirdân hazretleri refi' mehâbet-i meclis itmek için telattufu kerîmâne ile izhâr-ı mu'âmele-i istinâs buyurub kemâl-i tevâzu'-i mülûkânelerinden "Derviş Efendi ne işliyorsun heman onda oturub zevkmi ideyorsun" diyû nevâziş bende nevâz buyurdıklarında zemin-bûs birle" şevketlu, mehâbetlu efendimin devâm-ı eyyâm-ı ömr-i şevketleri du'â-yı hayırlarının hizmetlerindeyim, Hak Te'âlâ vücûdu Hümâyunlarını hatasız idüb âmme-i bendeşan ve bu abd-i hakirlerinden zill-ı merhametlerini zâ'il eylememeye" diyû izhâr-ı ubûdiyet eyledikde "bak benim bu esnâda câmi'i şerif binâsı hizmetinden ehem ve mültezim nazar-ı Humâyunumda bir iş yoktur ve sen öteden beru sâlik-i hüsn-i tarîk ve hareketinde mazhar-ı tefvik olub nâsa hayr-hâhî ve hizmetinde meşkûrül-mesâ'i olduğundan bu hususta dahi sadâkat ve istikâmet ve huluskârî bezli kudret ideket mal'lûm-i mülûkânemiz olmağla câmi'in binâsı üzerine seni ta'yin idüb müstekillen nâzır eyledim. Her umûru husûsuna kemâl-i sa'yi ihtimâm ve

ziyâde himmet-i belîğ tam idüb bidâyetinden nihâyetine değin bir ân üzerinden devr ve mehcür olmamak üzere min külli'l-vücûh umûrünün ber-vech-i merâm temşit-pezir olması senden matlûb olmağla ta'lik-gerden ihtimâmın olan işbu husûs me'murda hayren ve gerek şerren her ne olur ise senden bilurûm. Göreyim seni ne güne irânet ve husn-i nezâret idüb bezli vücûd idersin. Zirâ bu madde sâ'ir hususa kıyas değil li-vehi'llâhi Te'âlâ hayrat-ı celîledir. Amele ve fi'lesine hayf ve gadr olunmayub ücretlerinin siyâk-ı âmm ve siyâk-ı âlem üzere tamâmen virilmesine ve hukuku esnaf alâ mâcere'l-âde edâ olunmasına kemâl-i dikkat ve rencide remîdeden selîmül-hal olmalarına bezli kudret idüb herkesin irzâ olması ve hukûk-ı ibâd kemâ yenbegî icrâ ve hizmet-i a'malde olan müslim ve gerek keferre bir alâ-yi zu'afâdan olmağla işlerinde müsâre'at behânesile tecbîr ve tekdîr itdirmeyüb mülâyemet ve râfet-i mülûkânemiz üzere hareket ve cümlesinden zât-ı merhamet-i ittisâfıma hayr du'â aldırmağa sa'yi vefret eyleyesin. İnşâ-Allah Te'âlâ sen dahi hayr du'âma mazhar olduğundan gayri "Küll-i nefsin yüczâ bimâ eslefethu' medlûlince ber-maktezâ-yi hasb-i hâl " her ne itsen encâmında ona göre mücâzât olacağın" emri mukarrerdir deyu kemâl-i emr-i ekîd ve tavsiye-i şedîd buyurdukdan sonra cânib-i âsafîden dahi emr-i Hümâyûnı mutazammın fermân ve emr-i lisân-ı vacibîl-izân için baltacılar kethüdâsı koşulub sadr-ı a'zam hazretlerine irsâl ve ber-vech-i muharrer ma'lûm müşirleri oldukda vezîr-i âsaf nazîr dahi emîr ve tavsiyenin tekrârî hilâlînde nezâretini mü'eyyid düş ibtihâcına sof ferâce ilbâsile ikrâm ve hizmet-i me'mûrelerine kemâ yenbegî kıyâm eylemişlerdir. Hak kelâm ve muhassal-ı merâm budur ki Efendi mûmâ-ileyh hazretleri bir dâste-i düş vedî'ati olan ebniyede nitâk gayreti meyân himmetlerine şedbend ve vech-i teveccühlerine evâb-ı huzûr ve râhatı sed ve fâtiha-i me'mûriyetlerinden hâttime-i meymenet lâyihâsına degin bâzû-yi himmetlerine fûtûr getürmeyub ber-muktazâ-yi emr-i Hümâyûn hareket ve ser-mütehâvin ve taksirât olunmasızın rûz-merre akîb-i Salâti's-Subh cümleden mukaddem binâya gelüb ve ahşâm amele pazûs oldukdan sonra cümleden mu'ahhar hanelerine gittiği ve ma'âz Allâhi Te'âlâ bi'd-def'ât ihrâk vuku'unda ikişer üçer kişi binâda kalüb tâ bi-sabah şebb zinde-dâr kemâl-i tehaffuz üzere tâb-âver olduğu hattâ bir kaç def'a hanelerinin câr-ı mülâsıkunda harik-i azîm olub selâmetden nâ ümîd olduğığı kendilerine haber virilmişiken hayr ve şerre min tarafî'llâhi'l-Bârî itikadına teşebbüs ile meslek-i dervîşide sebât ve her halde icrâ-yi sadâkat ve muhâlesat idüb binâdan bir hatve hareket eylemedikleri cümleyi engüşt ber-dehân acib ve hayret eyledi. Bu vechile ale'd-devâm ikâmet, husûsen eyyâm-ı şitâda şiddetinde ve hengâm-ı suret sermâde günde bir kaç def'a, belki her sâ'at ellelerine asâ dâ'ir ve sâ'ir olüb binânın zir ve bâlâsına su'ûd ve nüzûl iderek idâre-i meşîyyet ve erkân-ı erbe'anın her cânibinde bir kaç mahalde olan ayak

ve tiz-gâh ustalarının yanlarına varub teşvîk-i a'mal-i mehâret ve tahrîs-i sa'yî müsâre'at için ustaları rû'esâsına ve neferâtına ve kâr-güzâr taşıcı efrâdına bir iki gün zarfında müvâzîn-i kâbiliyet ve isti'dadlarına göre üçer-beşer ikişer altûn atıyye ile zevkâne mülâyemet ve lutfâne istimâlet iderek hissemend vâyedâr âtifet olduklarında an samimi'l-kalb şehriyâr-ı sûtudekâr hazretlerine hayr du'â aldirdığı cümlelerin meşhûdi ve hâlen amelenin zebân-zed hâl ve kalleridir.

Ezcümle sırık hammâlânı her biri haml-i sakîl olan kebîr ve arîz mermer pehlû ve mermer sûtûn ve taban ahcârın tabakât menziline is'âdi için her bir adedine on sekiz, yirmi dört, otuz iki dahi ziyâde hammâm neferâtı koşulub iktizâsına göre su'ûd ve nuzûl itdirirler iken ta'b ve meşakkatlerini müşâhede eyledikçe nisyan-ı mihen için ekser eyyâmda hammâm başlarına başka ve neferâtına başka dest-kerem peyvestelerinden hisse-dârvâye kerem olanlar ahcârın tahmili için müsâre'atde biri birlerini müsâbekat iderler idi. Kezâlik taşıcı kâr-hâneçilerine ve hasekiyân ve mu'temedân ve harbeciyan ve sâ'irine işlerinde serî'ul-hareke olub müsâre'at sûretinde mecd-i sâ'i olanlara ve bir husûsa ta'yin olunub itmâm-ı merâm ile gelenlere bi-kadr-i istihkâkîhim atıyye-i vâfire ile çok kimesneden celb-i du'â ve anlar dahi tenk desten rehâ bulub hak budur ki hüsn-i reviyeye-i lisân ve iksâr-ı atıyye-i ihsân ile "Utlubûl-hayre inde hisâni'l-vücûh"²⁵ kelâm-ı mû'ciz beyânının masdaki olub sağır ve kebirini kerem-i atâyâsına dil-dâde ve cümlesi hizmet izhârında üftâde olmağla rûz ve şebân belki her ân cenâb-i şehriyâr-ı kâm-kâr hazretlerine da'vât-i hayr eylemek mecmû'una vird-i zebân idi. Hattâ hasekiyân ve mu'temedân ve harbecilerden biri teşdîd ve tehdîd kasdile ameleden birine hilâf-ı merziyye durûb ve şetûm idüb teşkî eylediklerinde madrûb ve âzerde olanları bir tarîkile mutayyib eyledikten sonra darb ve şetn idenleri getürdüb müvâcehelerinde mücâzât bi'l-fi'l olduğundan gayri fimâ ba'd bir dahi eylememek üzere men' ve zecr olunurlar idi. Ve birinin hasbe'l-beşeriyye fi'l-i kabihî ve melfet-sarih-i zâhir olub yine içlerinden müdde'î olduklarında müslüman ise ta'yin olunan orta yazıcısı ma'rifetile, zimmî ise kendi re'isleri ma'rifetile hüsn-i müdâfe'a, eğer â'iz-zarûre te'dib ve tehdîd lâzım gelse dahi yine â'iz hususda tayyib-i hâtir olacak vehile mu'amele-i bi'l-mücâmele olunub hulâsa-i mâ hasal sekiz senenin zarfında dört binden mütecâviz amele ve fi'le-i hademe ve firka-i esnâf ve zümre-i hirfet ve gerek zâbitanından ferd-i vâhid bir tarîkile dilgîr ve bir vehile tefcîr olunmayüb her biri kendü müvâzin kabiliyet ve isti'dadları üzere cümlesi âtifet ve mürüvvetlerinden hisse-mend vâye-dar olub resîde-i hitâmına degin her husûsda re'yi rezîn-i âkılâne ve tedbîr-i mu'tedilâne ve bahş-i kerem atâyâ-yi cemîle ile mecmû'unu meşkûr ve hoşnûd ve her ne kadar hısâl-ı hamîde var ise kendinde mevcûd olmanın nâm hatemî ki, nâm ve cûd-i sehâ ile celb-i kulûb-i

havâs ve âmm eylediğinden ol vakitden berü pâdişâh-ı fütüvvet-penân hazretlerine şebân-rûz du'â-yî hayr eylemek kendülerine vücûb mertebesinde olduğunu el-ân mütefekkir ve it'iraf idüb devâm-ı eyyâm-ı ömür ve devlet-i pâdişâhî da'vâtında vakf-ı zebân halve kal eyledikleri vâreste-i âşikâr ve divinden sonra gelelim mâ nahnü fih olan câmi'in binâ ta'rif ve tavsifine.

Temel rihâtından yer yüzüne çıkmağa dört arşûn kalub köprilik od taşı ferşine şurû' olunduğı bundan akdem bâlâda şerh ve tasrîh olunmuşıdı.²⁶ Ahcâr-ı merkûm ferş olunarak rûy-i zemîne müsâvî oldukda câmi'in cevânib-i erba'a divârları tarh olunub secde zemini ne mikdâr mürtefi' olsun diyûb ba'de'l-istîzân istişâre olunmak fermân olunmakla Dâru's-sa'âde Ağası sâbık kâtibi ve ol esnâda rûz-nâmçe-i evvel Ali Efendi ve âmedci karındaşı olan şehremini Yusuf Efendi hazretleri ve Haremeyn Müfettişi Nîmetullah Efendi ve hassa mi'mârî başısı ve su nâzırı akd-i encümeni istişâre ve ba'de'l-müzâkere Sultan Ahmed Hân Câmi'i intihâb olunub ana mukâyese olunmağla havlısı zemininden üç arşûn irtifâ' ile ve dâ'irine mâ dâr som mermerden imâl olunarak otuz aded iğeden çıkma musaykal toplı timûr pencereleri vaz' ve secde zemininden yây kemerlerinin üzengi tabanına çıkınca kaden onbeş arşûn som mermer ve üzengi tabanında câmi' kubbesine varınca kaden yirmi sekiz buçuk arşûn küfekî taşından olub ve kubbenin aşağıları arzen bir buçuk, gittikçe bâlâya karîb bir arşûn altı parmak kalınlığıdır. Ve yine kubbenin zemin devri yüz buçuk arşûn olmağla hâsılı namaz kılınan zeminden tâ kubbe alemine varınca vech-i muharrer üzere onbeş arşûn som mermer ve yirmi sekiz buçuk arşûn küfekî ve onbir arşûn kubbe-i tûfil ki min haysû'l-mecmû' elli dört buçuk zirâ' câmi'in kaddi iktizâ ider. Ve kubbenin büyüklüğü câ be-câ müzâkere olundukca erbâb-ı fûnûn ve ehl-i vukûfun haber virdikleri cevâbe göre nefis-i Âsitân-i Devlet-i Âşiyânde cümle büyük kubbe ibtidâ Ayasofya-i kebîr, ikinci Süleymaniye Câmi'i, üçüncü Ebu'l-Fetih, dördüncü işbu Nuruosmânî Câmi'i şerifinin kubbesi olub mâadâ olan cevâmî-i selâfîn cümle bunların mâdûni olduğu müttefekun-aleyhdîr.

Gelelim câmi'i şerîf-i nev-tarz-ı latîfin derûni mesâhasına: iki tarafın divar kalınlığı ve tarafeynin çıkma tabakalarile arzen çâm-çarşî kırk sekiz buçuk zirâ', sekiz parmak olub ve yine tarafeynin divâr kalınlığı ile tûlen kırk sekiz arşûn olmağla mecmû'î câmi'in derûni tertî'i iki bin üçyüz kırk altı arşûn ider. Kaldı ki şadırvânı suffelerile ma'a divâr tûlen otuz iki buçuk arşûn, üç parmak, yine tarafeynin divâr kalınlıklarile arzen kırk iki arşûn olub bu hisâb üzere terbi'i bin üçyüz yetmiş arşûn, altı parmak ider. Ancak köşeleri müdever olmağla terbi'inden bir mikdâr noksan olur. Suffelerine dikilen serçe gözü ta'bir olunur mermer

25. Hayrı, güler yüzlü kimselerden isteyiniz

26. Bk. yukarıda Osmanlıca metin.

sütûn oniki aded olub her birinin uzunluğu yedişer arşûn ve çâm-çarşı kalınlığı yirmi ikişer parmakdır. Ve cümlesi yek-cevher olub Bergama nâm mahalden gelmiştir.

Egerce sûtûn-i mezkûrin tafsil-i ahvâli etnâbile tatvîle mü'eddî olacağı bedihîdir. Lâkin ba'dehu zaman iktizâ eyledikde keyfiyeti ma'lûm olub "Küll-i emrin leyse fi kırtâsin zâ'a"²⁷ mazmûnı rû-nümâ olmak için reh-vâr kalem ile ifhâma cesâret ve tahfîrden meccâniyet olunmadı.

Câmî-i merkûm henüz sûrèt-pezir olmazdan mukaddem suffelerine dikilecek mermer sûtûnlar âyâne mahalden tedârik ideriz diyû cümlesi gûte-hor girdâb-ı efkâr ve hîn-i iktizâda ne vec-hile tahsil ve ihzâr olunmak endişesi ashab-ı me'mûrun derûnlarında fi nefsi'l-emr fikr-i azîm ve endûh-i cesîm olub hâтта meşhûr-ı enâm olan üstâd-kârdan merhûm Mi'mâr Sinân Tarihi'nde yazıldığına göre Süleymaniye Câmî'i binâsında mermer sûtûnlarının tedârikinde ezid pür meşekkat su'ûbet çekilüb encâm-ı kâr bir kaçını Mahrûsa-i Mısır İskenderiyye'sinden ve mâ'adâsının her birini bir diyâr ve bir mahall-i ba'ideden tahsil ve nakli müyesser olmuş. Bu sûtûnlar dahi Bergama kasabasında sağ ve sâlim ve bir harabe kilise divârında metrukken kâ'im ve kimesnenin zabtında olmadığına voyvadası âlim olub bir muktezâ-yı baht-ı Hümâyûn cümlesi mermer ve serçe gözü yek-cevher olduğu haber virildikde tekrar tashih için adam gönderilüb geldikten sonra mahsûs câmi-i Hümâyûn kalfa gönderilüb sûtûnların birini ihrâç ve tasnifeylediği timûr tekerleklü ve timûr bendlü ve kuşaklamalı kızak üzerine alub otuzbeş çift câmus mandalarile tilâl ve cibâlden beş buçuk sâat mesâfe olan sâhil-i bahre bir tarik ile nüzûl ve tesyîr, lakin sâhil-i bahir olan mahal şen ve imâre olmadıgından gelen sûtûnları sefâyine tahmîl için metin ve vâsi' iskele ve Tersâne-i Âmire'de olduğu gibi bir 16 dâr ağacı inşâ olunmak muktezâ olduğunu mesfûr kalfa geldikde takrîr ve keyfiyetini tefhîm ve inhâ itmekle iktizâ iden kerestenin bulunanı Âsitâne'den ve bulunmayanı icâb iden bahasîle ol tarafın dağlarından kat' ve ihzâr ve lazımgelen mühimmat ve amelesini bu tarafdân irsâl olub mezkûr iskele metin ve mustahkem dâr ağacı inşâ olunub tarik-i mezkûr mişe-zâr ve sûtûnların tesyirine su'ûb-kâr olduğundan teshîl-i tathîri muktezâ olmağın Bergama'dan meşîyyet-i esb-i süvâr ile beş buçuk sâatlık mesâfe-i ba'ide olan tarik hâr-hâşâk ahcârdan temdiye için kat'-ı eşcâr ve su yatağı ve çâmûr ve enhâr üzerine cîsr ihdâs olunmağla ber-vech-i meşrûh teshîl-i tarik olduğu ihbâr olunduktan sonra tahmîl ve Âsitâne'ye nakilleri için kimi tersânenen kalyon ta'yin olunmak, kimi üç direkli sefâyin isticâr ve her biri muktezâ-yi ekallîni ihtiyâr ve encâm-ı kâr birine karar virilmeyüb zirâ kalyon ta'yin olundığı halde ekalli iki-üç kalyona muhtâc ve mîriye mısır ve girân üç direkli sefâyin olmak lâzım gelse ancak ikişer sûtûnı mütehammil ve derûn-i sefineye dahi sûtûnlar yatağı

içün mahsûs sandıklar çatılıb bu masraftan başka navl ücreti sekizer kîse akçe matlûbları olmuşiken nihâyet beş kîse akçeye râzî olmalarıle iktizâ iden masraftan mâ'adâ oniki sûtûn için altı kıt'a sefâyin otuz kîse akçeye isticâr olunmak lâzım gelür idi. Henüz ol mikdâr sefine ise, Âsitâne'de lenger-endâz mevcûd liman olmayub bu suretde endişesi her birinin derûnunda cây-girüne kalbe ifrağ olunacağı lisanda tezkîr ve bir ferdin zihnine lâyah ve hâtırına hutûr itmedi ki, dil (ج . د) kayıklar her vechile ehven ve eshel olduğunu Dervîş Efendi kemâl-i fehm-i kiyâset ve galebe-i fetânetlerinden istidrâk ve istihrâç eylediklerinde nefsi'l-emri mülâhaza idenlerin cümlesi Efendi mûmâ-ileyhin karîha-i pür-menîhalarından ta'akkul ve tezehhûn eyledikleri dil kayıkları her halde sermend ve hafîfü'l-hareket olduğına tefettun ve derk-i tedârikine tahsîn ve sühûletine teyekkun itmelerile mâhûve'l-hakku dahi tahmîn olunan birer sûtûndan oniki kayığa virilecek ednâ navl ücreti ve kürek masrafı yalnız bir kalyon değil üç direkli sefinenin dahi birine mu'adil ve birinin masrafına mukabil olmağla Efendi mûmâ-ileyh her husûsda mutlaka bu maddede tefekkûr ve rezânet-i re'yi tedbirleri hüs-ni bi-nazîr hem muvâfık-ı takdir olub bi-ta'ab tekellüfe hitâm-ı pezir olduğu bedihîden nakl olunacak sûtûnların her biri nice yüz kantardan mütecâviz olub bu makûle hizmet cerr eskânin uhdesinden gelmek Tersâne-i Âmire re'islerinin me'mûriyetine menût olmağın istid'â olundukda içlerinden tefennûn-i tâmî ve mehâret-i kâmile olan Mehmed Re'is intihâb ve bâ-fermân-ı âli ta'yin olunub iktizâ iden âlât-ı mütenevvî'a ve çifte dilli tûc (tunç) makara ve sâ'ir mühimmâtı lâzimeyi görüb kaldığı, bu bahâne ile ol tarafda re'âyâ ve berâyâ ve gerek ehl-i beldeden ferd-i vâhid rencide ve tutulan renberân ve koşulan hayvânât için âyende ve ravendeye ta'cîz ve remîde olunmayub belki ihtimal ve sıyânet ve müddet-i ikâmete virilecek icârât ve lâzım gelen mühimmât bâ husûs masârîf-ı me'kûlât min küllî'l-vücûh binâ tarafından rû'yet ve ashâbına redd-i hukûkiyet ve rızâ-yı Hümâyûn üzere icrâ-yi merâsim-i adâlet için Dervîş Efendi taraf-ı şeriflerinden Ahmed Ağa nâm bir sakallı Ağa ve yanına umûr-dîde beş-altı nefer çukadâr ta'yin ve biri birlerine nezâret ve müzâheret iderek umûr-i merkûmenin temşît-i hitâmına sa'yi belîğ-i dikkat olunub miyânede münâferet ve hilâf-ı merziyye hareket eylememeleri için tenbîh-i mü'ekked ve hattâ mahallinde kimesneye bâr-mihnet ve bulunmaz ise zarûret çekmemek için pür-yedek rûgen-i sâde ve bir kazevî erzi mısırî ve buna kıyas ecnâs-ı zehâ'ir itmâm ve esnâ-yi tarikda istirâhat ve derûnunda beytûtet için müte'addid çârke ve hiyâm virilmekle ve'l-hâsil cümle mâ yuhtâcu-ileyh oldukları malzemeyi bi-kusûr tekmîlden sonra mecmû'unı dil kayıklarına süvâr ve mütevekkilen ale's-Settâr bād-bân-güşây azîmet itdirilmiştir.

27. Kağıtta yazılı olmayan her şey unutulup gider.

Bi-mennihi Te'âlâ lede'l-vusûl şeref-rîz sudûr iden emr-i âlişân mantûkınca Bergama Voyvodası el-Hâc Mehmed Ağa mübâşeretî ve bu taraftan ta'yin olunan Ahmed Ağa ma'rifeti ve çukadârân-ı merkûmân me'mûriyetlerle rencberân isticâr ve câmus mandaları teheyi-i ihzâr ve mukaddemen âmâde olunan timûr tekerlek ve timûrbende ve kuşaklamalı kızaklar üzerine sûtunlar tahmîl itdirilüb beş-altı yüz neferden mütecâviz kızak-keşân, arabacıyân ve amele ile rencberân cem'iyeti ve cümle me'mûrân mübâşeretilê sâ'at be-sâ'at tesyîr-i te'ennî ve sûret-i hay - hûy meserreti ile beş buçuk sâ'atlık mesâfe bâ-avn-i inâyet-i Bârî ve yümn-i himem-i hazret-i cihândârî sûtunları sâlimen nüzûl ve müyesser oldukda her adedi bir kayığa vaz' ve tahmîl ve ba'de't-tekmîl tutulan amele ve rencberân ve koşulan devâb hayvânâtın ücreti yevmiye ve semen-i ma'rûfeleri ve sâ'ir iktizâ iden in'âm-ı bahşışleri ber-mûcib-i emir ve tavsiye edâ ve teslim ve mecmû'i pür-vecih istihlâl-i irzâ olunub ehl-i beledi hamd ve teşekkür iderek vatanlarına avdet ve bu taraftan gidenler itmâm-ı me'mûriyet ile Âsitâne'ye ric'at, sefâyin dahi müsâ'id-i eyyâm-ı hevâ ile bâdbân-güşây-i azîmet idüb müfârekatlarının dördüncü beşinci günü biri birini müte'âkiben mashûben bi's-selâme Bâli Köşkü önüne lenger-endâz vuslat müyesser olduğunu tebşîr eylediklerinde der-akîb Dervîş Efendi ve Tersâne-i Âmire'den limân re'îsi ve kedhüdâ paşa ve tersâne reisleri mir'üsârâ ile Bâli Köşküne gelüb Pâdişâh-ı dâver lutûf-pezdâz bende-nevâz hazretleri Yalı Kasrı âhilerinde iken nazar-ı merhamet me'serlerinden sûtunları fenn-i yesir ile ihrâc eylediklerinde şehriyâr-ı kâr-gâh ve kerâmet dest-gâh hazretleri kemâl-i ferh ve neşâtlarından gelen tersâne re'islerine yed-i mü'eyyedelerle cîb-i Hümâyunlarından atıyye-i vâfire ihsânîle cümlesini hisse-mend vâyedâr-ı âtifet buyurdular.

Sûtun-i mezkûrîn hadîka-i hâssaya nakil ve birkaç gün mürûrundan sonra tersânenen mahsûs kızaklar götürülüb yine ke'l-evvel tersâne takımı ve Âsitâne'nin hammâl başısı ve iskele kedhüdâları bil'-cümle hammâlân neferâtile sûtunları hadîka-i hassadan ahz ve tarîk-i cadedden her birini birer günde câmi'-i Hümâyûn binâsına nakil ve hitâm-ı hizmete değîn ve mukaddem ve mu'ahhar cümle mevcûd olanlara ve öteden gelenlere ve sefâyin rü'esâsına ve tâ'ifesine navl sefineleri ve herkesin icârât-i yevmiyeleri bilâ kusûr virildiğinden başka her birisine ferâde ferâde alâ hadd-i merâtibihim in'âmât ve ikrâmıları yedlerine teslim ve mecmû'i me'mûllerinden sad-efzûn mükrem olub bundan mâ'adâ Bergama Voyvodası el-Hac Mehmed Ağa sûtunların nakli hizmetinde o kadarca bulunmak hasebile avâtif-ı aliyye-i mülûkânenen rût-be-i vâlâyı ser-bewâbîn dergâh-ı mu'allâya pâ-nihâde olduğundan başka öteden berû sirf-in-i mevfüre din-Devlet-i aliyye hizmetinde emekdâr ve mazhar-ı inâyet olmağa sezâ-vâr iken hezâr inzîmâm himmet ile kapucu-başısı olanların mecmû'i yevmiyelerini kendüleri mahlûlden tedârik ve nâ'il-i nân-pâre ola

geldikleri meşhûd-i âlemyândır. Mûmâ ileyh ise kemâl-i re'fet-i mülûkâne ve galebe-i mezid inâyet-i husrevânenen yevmî yüz elli akçe kapucu başılık vazifesi bâ-hatt-ı Hümâyûn tevcih ve inâyet buyurilub müddet-i medidenen berû hasret-yâb olduğu rutbe-i âliye ednâ bahâne ile nâ'il-i meram ve meccânen çerâğ-ı tâm ve mes'ûlile şâd-kâm olub mütemetti'-i şevk-i şâdi ve muğtenim-i ni'âm bermurâdî olmuşdur. Hattâ ru'ûs-i Hümâyûnî Dârû's-sa'âde Ağası tarafından götürülen teber-dâra Dervîş Efendi kendi kîsesinden iki yüz elli kuruş ikrâm idüb bundan sonra yine mûmâ-ileyh el-Hac Mehmed Ağa'yı müccered sıyâneten ve himâyeten kapu tarafından yahûd Ağa tarafından adam gidüb akçeden çıkarmasun diyû rü'ûs-i Hümâyûnî câmi'-i şerîfin 'binâ kâtibi olub işbu cerîdenin muharriri olan Ahmed Efendi kullarıle kendine gönderdiklerinden sadece yalnız bir teşekkür nâmesi ile Merkûmî Efendi hazretlerine avdet ve onuç gün zarfında gidüb gelüb kemâ-kân hizmet-i kitâbetinde eylemiştir. Kezâlik sûtunlar nakliçün tersânenen me'mûr olan Mehmed Re'is dahi her vechile riyâsete lâyük ve tarîkında imtiyâz olmakla şâyân-ı müstehak olmağın limân re'isliği inâyet ve ihsân buyurilub ol dahi tarîkında behre-yâb olmağla elyevm duâ-yı ömür ve devlet cihândârîye muvâzabat ile rif'atında kıyâm ve bâlâdan berû şerh ve tasrih olunan mevâdd-i sûtunun mâcerâ-yi ahvâlî bu mahalde hitâm ve tafsili ber-vech-i merâm müntehî kelâm olmağın bundan akdem câmi'-i şerîf vasfı şadırvân havlısı ta'rifine geldikde zabt-ı inan-hâme olunub yine şurû' olunmak üzere rehn-i te'hîr olunmuşdı.

Tetimmesinden olan minâreteyn kapısının alt eşîğinde tâ külâh âlemine varınca uzun ya'ni temâm yetmiş beş buçuk zirâ' olub devri cismi üç buçuk zirâ' altı parmakdır. Teşrif-i Hümâyûn vukû'unda aşağı havlı kapusundan fevkânî binek taşına varınca olan tarîkin tûlî 35 arşûn, arzı onbeş arşûn olub ve yine binek taşından mahfel-i Hümâyûna girilecek kapuya varınca tûlî otuz arşûn ve arzı sekiz arşûn ki, cem'an terbi'î ikiyüz kırk zirâ' ider. Ve bu mahalde arzan yedi arşûn ve tûlen on arşûn musanna' -kâr ve matbû'u husnûl-inzâr bir bâb abdest oda-i Hümâyûnî olub ve oda kapısı kurbunda arzen dokuz ve tûlen onbeş arşûn bir sofa ve bir sofa ittisâlinde Dârû's-sa'âde ağalarına mahsûs bir oda ve rikâb ağalarının tûlânî koğuşu ve yine bir oda ve başka iki memşâ ve bu dâ'ire-i Hümâyûnun tahtında ulûfe sergisi içün mütevelli odası ve başka hademe odası ve meydân.

Ve'l-hâsil câmi'-i şerîf vâlâ münifin mesâhası ve hey'et-i câmûsi bu mahalle gelince minvâl-i meşrûh üzere olub kaldı ki, sarf olunan mühimmât-ı mahsûsa ve keyfiyet-i ma'mûle ile vech-i râbîta ve tarîk-i istihkâmı ber-vech-i ihtisâr böyledir ki, câmi'in mevzi'-i esas tâ bâlâ-yı kubbeye varınca dokuz mahalde binâyı kuşaklama için çifteleme timûr civatalar dâ'iren mâdâr vaz' olunmağla bend ve rabt olunmuşdur. İbtidâ temelden yukarı ve ayaklar seçilüb ve kemerleri devr olunan su

hazinelerinin üzerlerine bir başından bir başına bağlatma için, ikinci otuz üç adet toplı timur pencerelerinin kemerleri üzerlerine, üçüncü mahfiller ve tabakâtda vâki' mermer direklerinin üzerlerine ve gerek biri birinden bağlamalarına, dördüncü kebir yây kemerlerinin üzüngi tabanına, beşinci kalkanda vâki' câm tabanları üzerine, altıncı câm pencerelerinin üst kemerlerine, yedinci kubbenin üzüngi devrine, sekizinci kubbede olan divâr câmlarının üst kemerlerine, dokuzuncu kubbe devir olduğunda kuşaklama için tuğlanın miyân devrine.

Bu zikr olunan dokuz mevâzi'a mezkûr civata çiftlemesi binânın bir ucundan bir ucuna varınca dâ'iren mâdâr kuşaklanub bütün binâ gûyâ cismi vâhid menziline ve rabt-ı istihkâm olunmuşdur. Ve konulan civatanın her birinin uzunluğu mahalline göre dört arşundan ondört arşuna değin uzun olub cismen kalınlığı balık sırtı ta'yin olunmağa tûline kıyâs hey'et-i cismi dahi ehline ma'lumdur. Bunlar bir kemerdan bir kemere, yahûd bir sütundan bir sütuna merbût olub ve bunun ekseri ve ziyâde cesim olanı derûn-i divâr ve cev-f-i binâda mestûr olmağa ancak ba'zıları zâhirde olmağın erâ'it olunandan dahi kusûrlarının tûlen ve gerek cismi ma'lûm olur. Ve binâyı gereği gibi bend ve rabt iden mücerred civata ile timûr kanad ve zıvata. Mezkûr civatalar ber-vech-i ta'rif kemerdan kemere ve köşeden köşeye vaz' olduğunca kanca eğrisi gibi olan başları biri birinden tefrîk olmayub ve biri birini salıvirmemek için civata başlarının cem' olduğu mahallerde simid ta'bir olunur büyük ve cesim timûr halka konulub civata derûn-i halkada merbûd ve mustahkem olmak için her bir simide ber-vech-i tahmîn kırkdan yetmiş-seksen ve kubbe-ye değin kurşun isâğa olunub ve temeller rıhtım olunarak yer yüzüne çıkmağa dört arşun kala köprilik od taşı ferşine şurû' olunub zirve-i bâlâya çıktığı mukaddemen tahrîr olunmuşidi. Mahalli merkûmdan taş ferş olunarak yer yüzüne çıkub dâ'iren mâdâr iki arşun kalınlığı olan divârlar ve bunca devir olunan kemerler mermer olsun kemerin küfeki gerek od taşı tâ kubbe-ye su'üd idince konılan ahcâr-ı mütenevvi'anın her bir kıt'asına iktizâsına göre her bir taşta üç, ba'zısına dört, ba'zı taşta beş hasılı üçden aşağı koydukları yokdur. Timûr kanar (kanad) vaz' olunub taş taş rabt olunur ve her bir kanadın vezni beş-altı vakiyyeden bir buçuk okıyye²⁸ değin olub bunun dahi istihkâmı için her kanada oniki okkadan dört vakiyyeye değin kurşun dökülür. Bundan başka zıvata ta'bir olunur kalınca bir çivi timuri vardır, bir adedi bir vakiyyeye dahi eksik dahi ziyâdece olur. Bu dahi mecmû'î ahcârın yassılığına husûsen cümle kemerlerin her bir devir taşına birkaç mahalden konulub istifâ mertebe deliğine kurşun akıldılır.

Eğerce bu keyfiyet-i tavsif câmi-i şerifin binâsı hakkında tasrih ve beyân olunub lâkin yalnız buna mahsûs ve ancak câmi' binâsına muhtas olmayub imâret ve medrse ve kütübhâne ve hademe-i vakf odaları ve sebilhâne ve çeşme ve gayrihi

mecmû'î bu takviyet ahkâmına dahil olmağa ancak câmi'-iu şerif-i ebniye-i azîme ve umûr-i cesîme olmağın ifhâm için bundan bahs olunub beyân ve icmâlen şerh-i ayân olunmuşdur.²⁹

Pâdişâh kerîmül'-vücûd mağfûrun-leh Sultan Mahmûd Hân hazretleri ekseri kış günlerinde binâyı irâ'et kasdile câmi'-i şerif mümirrinden sarây-ı ma'mûreye hatt-ı rihâl izz ü iclâl buyurdunca gâh be-gâh şadırvân kapusından girüb câmi'-i şerifin derûn-i birün ve zîr-i bâlâsına itâre-i nigâh temâşâ buyurdudan sonra Sarıkcılar cânibinden olan havlı kapusından çıkub savb-ı vâlâ-yi mülûkânelerine atf-ı inân pür-meymenet buyururlar idi. Câmi'-i şerif binâsı tahmînen kandil tabakası menziline su'üd itdikde bir gün mahsûs gidüb binâda eğlenürüm diyu irâde-i aliyye-i hümâyunları olmağın mübâye'a olunan menâzilden Mahmûd Paşa'nın Çörekçiler kapusuna gidecek tarik-ı âmm üzerinde vâki' binâyı nazır bir hâne tahsis ve ta'mir olunub nizâm virildikten sonra bin yüz altmış senesi Mah-ı (boş) günü (1747) tarihinde dâ'ire-i hümâyunun ber-mu'tâd kadim binîş takımı ile bâ-şevket ve ihlâl vakt-i Duhâ'da teşrif ve vakt-i Asr'a değin te'hîr ve tevkif ve nezâret-i aliyye-i kemyâ eserlerle cümleye meserret-bahş eyledikten sonra hareket-i bereketlerinde inâyet-i mülûkânelerinden Derviş Efendi hazretlerine mahsûs ihtirâ'ları olan zer meskûk-i kebirden yirmi adet altun ve binâ emini Ali Ağa'ya dahi beş adet altun inâyet ve ihsân ve amele-i ebniye ve hademe-i sâ'ire dahi beş bin kuruş atıyye-i ferâvân ihsân-ı Hümâyun buyurulmağa hizmet-i binâda olanların mecmû'una sergi düşünüb ber-mûcib-i defter alâ haddihim tevzi' ve iktisâm olduğunda da'vât-i hayrî peyveste-i güngüre-i asmân eylediler.

Yevm-i merkûmun ferdâsı Sadr-ı a'zam Müşir-i efhâm Divit-dâr Mehmed Paşa³⁰ hazretleri dahi kezâlik binîş takımile, teşrif idüb hâne-i mezkûrun taraf-ı âhırında beyne's-salâteyne değin ku'ûd ve nüzûl ve hîn-i hareket kufûluda kerem-i âsafânelerinden üçbin kuruş ihsân-ı hidivileri olmağa meblağ-ı mezbûr dahi ber-mûcib-i uslûb âdi sergi olunub bi-esrihim tevzi' olduğunda cümlesi

28. Okka, Ön Asya ülkelerinde ilk çağlardan beri kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Okka aslında Arapça bir kelime olup "vakiyye, kıyye" şeklinde de söylenirdi. Okka devirlere ve beldelere göre değişmekle beraber en tanınmış olanı dörtüyz dirhem = 1282 gr.'dir. Bu konuda geniş bilgi için bk. M.Z. Pakalın, okıyye ve okka mad., a.g.e.; İsmet Parmaksızoğlu, okka mad., TA.

29. Câmî'nin müştemilâtı hakkında geniş bilgi için bk. **Sultan III. Osman Vakfiyesi**, TSMK. Hazine Dairesi nr. 1811, vr. 5a vd.

30. Divitdâr Mehmed Emin Paşa (öl.1753), çeşitli devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra 11 Ocak 1750'de sadrazam oldu. İki buçuk yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra Hafız Beşir Ağa ile arası açılmış ve onun telkiniyle 27 haziran 1752'de azledilerek Rodos'a sürülmüş, az sonra affedilip Mısır Valiliğine atanmış, fakat Kahire'ye geldiği gün 1753 yılı mayısında ölmüştür. Bk. Uzunçarşılı a.g.e. s. 333-34.; Divitdâr Mehmed Emin Paşa mad., TA.

şâdi ve hisse-mend kerem vâfi olub mazhar-ı megânim pür ü nevâl oldular.

Pâdişâh huçeste hisâl hazretleri teşrif buyurdukları yevm-i mezbûrda binâ olunacak imâret-i âmire ve medrese-i latîfin re'y-i rezin isâbet arâları üzere mahallerini tashih ve inşasını emr ü fermân buyurmaları ile Sûk-ı Mâkiyâ'nın tarik-ı âmm hizâsile musammem medresenin ense divarından yine tarik-ı caddeye ve andan hâlen mevcûd Cebeciler Kulluğu'na karşı câmi'in havlı kapusına gelince bir iki mahalle ve zarfında vâki' büyük ve tarik-ı âmm üzerinde tarafeyn bil-cümle dekâkîn ve horasançı kâr-hânesi ve erâzil-i esâfil memlû kebir bir bekârlar hanı ve yine nekebât-ı eşhâs âteş-zebân ile meşhûn Kibleli-zâde Hanı üslûb-ı sâbık üzere keşf ve mesâha ve ma'rifet-i şer'ile fi'at-ı ma'rûfe üzere kemâ-kân ashâbının hüsn-i rızâ ve tayyib-i hâtırları ile mübâye'a ve hedm olunub arâzi imâret ve medrese inşâ olunduğca ilâ mâşâ-Allahu Te'âlâ devâm-ı bekâsile bunca hademe-i vakif fukarâsı ve talebe-i ulûm du'âcısı imâret me'kelhânesinde ve meskenlerinde sofrâ-i simât-i in'âm Sâhibül-hayrât Şevketlü Kerâmetlü Şehinşâh-ı mu'azzam efendimiz hazretlerinin ni'am-ı mezbûle-i vakfiyelerinden rûz-merre tegaddî mevâ'id eyledikce ne mertebe mazhar-ı hayr-i cezil-i dâreyn olur ise mezkûr bekârlar hanı ve Kibleli-zâde Hanı alınub derûninde her terâküm-i zihâm ikâme iden nekebât ve eşhâs-ı pür-nihâddan tathîr ve tahliye olunduğı belki re'sen başka bir evkâf-ı azîm ihdâs ve ihyâ olunmak mertebesinde müsâvât-ı hayr olduğı ezhar mine-ş-Şems'dir. Zirâ bekârlar hanında eşhâs-ı muhtelif ve Kibleli-zâde Han'ında esirci nâmında bir alây süfehâ-i bed-nihâd olub üserâ getürmek behânesile gece ve gündüzlerde odalarında ve peykelerinde fuş-i kabihât-ı mütezâd ve yevmen fe yevmen sa'ire-i şekâvetleri istidâd bulub etraf havâlisinde dem-sâz nâle ve âh iden ehl-i arz-ı muvahhidîn zâbitânı ikâz eyledikce ekseri esirci olduklarından odalarımızda olan gilmân ve cevârî esirimizdir diyü özr-i setir irâdile zâbitân dahi müdâfa'ada ma'fu ve âciz olmuşlar idi. Bu tarik ile ol makûle erâzil-i merdûd ve esâfil-i mel'anet-nemûd meskenlerinden ihrâc ve tard nâbûd olmaları ile fezâhatlarından ve gerek âteş havfından pester rahatda günûd olan ümmet-i Muhammed'in şebben nezûz-i du'â-yı hayırları peyveste-i âsumân olub bir câmi'-i şerif hayriyesi kadar cerîde-i a'mâl-i hasenât şehriyâr-ı merhamet-i şîâr hazretlerine ân be-ân üçür-i vefîr sebt itmekle melâ'ik-i kirâm hazretlerinin iştigalde oldukları zâhir ve nümâyandır.

Bâlâda zikr olunduğı üzere mübâye'a olunan bil-küllüye emlak hedm ve tahliye olunub bin yüz altmış (boş) senesi Mah-ı ....(boş) târihinde du'â ve senâ olunarak kurbanlar zebh olunub bir mübârek sâ'atde imâret-i âmire ile medrese-i münîfenin esas hufrine mübâderet olunub müddet-i yesirde arzen yirmibir zirâ' ve tûlen kırk birbuçuk zirâ' ki terbi'i sekizyüz yetmişbir buçuk arşun ider. Imâret-i

âmire ve me'kelhâne ve fodla furunları ve imâret kapısı dâhilinde imâret kedhüdâsı ve fodla kâtibi efendi için odalar binâ olunmuşdur. Ve yine kurb-i ittisâlinde arzen otuz altı zirâ' ve tûlen dahi otuz altı zirâ ki, terbi'i bin ikiyüz doksan altı arşun ider oniki bâb talebe-i ulûm odası ile bir dersâne ve meydan ortasına seng mermerden yek-pâre abdest için sekiz lüleli vâsi' bir kebir taş tekne ve başka dâ'irede üç aded memşâ ve yine müfrez mahalde câme-şühâneyi muhtevî câme-çârşî bir medrese-i vâlâ binâ olunub Cebeciler Kulluğı karşısında vâki' câmi'in havlı kapısı hizâsında odaların kapuları câmi' havlısına meftûh olmak üzere kayyimân ve müezzinân odaların kapuları ve geldikce imâm efendiler sâkin olmak için vâsi' ve matbû-rûşen odalar inşâ, câmi'in havlı kapısı üzerinde başka kapulu muvakkit ahzî çârşî tulânî bir oda-i zîbâ binâ olub ve bunlardan mâ'adâ Sarıkcılar cânibine olan havlı kapısı taşrasında bir taraftan sebilhâne-i mu'allâ ve bir taraftan dahi çeşme-i vâlâ ve Mahmûd Paşa Câmi'inin çörekci kapusuna nâzır köşe başında olub câmi'-i şerifin havlısı derûnunda isti'mâl ve istifâde-i ulûm olunur bir bi-nazîr kütübhâne-i bi-hemta inşâ ve envâ'-i kütüb-i nefise ile zümre-i talibîni ihyâ ve yine câmi'in havlısı ortasında zirî çâr-lüleli ve bâlâsı fıskiye nevâdi musannâ'-kâr ve nâdide bir çeşme sâr ihdâs ve yine Cebeciler Kulluğu'na karşı bir muhtasarî sagîr çeşme ile atşânı iskâ ve bu sûret ile hitâm nümâ müyesser-şed câmi-i şerif nev-tarz ve imâret ve medrese-i nazîf temellerinden tahmînen dört-beş mâsûra³¹ mâ-i tahûr birkaç mahalden tefeccür ve mahlûd olmak hasebîle şürbe sâlihul-lezzi'tâm olmadığından kürkcilerin aşâğı başında yüksek bakkal dükkânı tahtında iki taş teknelü bir çeşme yapılub üç aded lüleden salma câri olan mâ-i hayât havâyic-i nev'-i benî Âdem'den gayri mürûr ve ubûr iden hayvânât sekâ olunmağla bâ'is-i tezkîr hayr-i kesîr olduğı bedîdârdır.

Bi-tevfîki'llâh ve taleben li merzâti'llâhi Te'âlâ binâ olunan câmi' ve imâret ve medrese ve sebilhâne ve birkaç çeşme bunca hayrât-i azîme olunub bu kadar dâ'ire-i vesî'âyî muhîd ve idâre ider kadar istifâ suyun tedârik ve husûl-i pezîr olması cümleden ehem ve akdem belki vücûb mertebesi lâbûd ve elzem olmağın bu husûsun uhdesinden gelür ise ancak ol gelür deyu merci-i erbâb-ı sıfat ve nâmdâr-ı meydân-ı mehâret olan hâlen hassa su nâzırı Ali Ağa her işinde sadık-ı makal ve her halde kâr-dân sûtûde fi'âl olub fenn-i âbde habîr ve her vecihle mâlik-i hüsn-i tedbir olmağla kadr-i istifâ muktezâ olan suyun vücûd-pezîr olması mûmâ-ileyhin gerden sa'y-i himmetine talîk ve beher hali husûle getürmesi dest-i iktidârına

31. Masura, akarsu ölçülerinde kullanılan birim ölçüsüdür. Masurânın hem alt katları hem de üst katları vardı. Alt katları: Bir masura dört çuvaldız, bir çuvaldız iki hilâl, iki çuvaldız bir ikilik. Üst katları: İki masura bir kamış, dört masura bir lüle, üç lüle bir salma idi. Bu konuda geniş bilgi için bk. Celâl Esad Arseven, lüle mad., SA.; M.Z. Pakalın, lüle ve masura mad., a.g.e.

tahmîl ve terfîk olunub lâkin bi şart-ı ânki tedârik ideceği suyun kimesneye rahnesi ve ahz-ı icrâsında bir vechile zarar tatarruki olmayub müsellem câri olmak üzere matlub olunduğunu kendüsüne te'kîl ve tefhîm tavsiye olunmağla mûmâileyh dahi kendinin bunca eyyâm bâ husûs bundan esbak Halkalu su yollarının hizmetinde kârezmûde hareket ve istikâmeti meşhûd-i şehriyâr-ı enâm ve hâs ve âm olmakdan nâşi bâlâ-yi dûş istihkakına hil'at ilbâs olunub hâssa nezâreti ihân ve çerâğ-ı tām olunmak hasebîle bende-i estân ihtisâsı oldığını bu bâbda dahi izhâr ve 'lân için tekrâr dâmen gayreti meyân hamite bend idüb beş-altı ay kadar kemâl-i tettebbu' ve tefahhus ve ümid itdikleri mahalleri dâvir ve sâvir olarak hâlen emlâk-ı Hümâyundan olub vechen mine'l-vücûh ferd-i vâhidin medhali ve ecânibden kimesnenin zerre ve şemme alakası olmayan Linzoz (ليزوز) karyesi kurbunda vâki' Ferhad Paşa Çiftliği³² demekle arîf çiftliğin menba'ından tafecçür iden suyun zaruri kadar istîfâsına ve kemiyet-i mikdarına kulûb-i itminân ve devr-i inkilâb-ı zaman ile zarûret târi olmakdan me'mûn ve sâlim için suların kemâl-i vakt-i killeti olan Ağustos evâsıtında vezni ayâr olundukda tāmmen ve kâmilen onbeş masûra âb-ı tâb-ı letâfet nisâb mevcûd ve câri olduğu lede'l-cumhûr mu'âyene ve müşâhede olunduğundan başka yollarda dahi hafr olunub âbâr-ı luğumdan inâyet-i Bârî ile su zuhûr ideceği me'mûl olmağın iktizâ iden mühimmât, malzeme ve hiyâm ve müte'addide ve bir matbah cergesi teheyi' ve âmâde ve yedi-sekiz mütebassır mu'temedân ve bir nefer haseki ve birkaç harbeciyân ve yedi-sekiz katar-ı esterân ve hizmetde olanlara rûyet ve işlerinde müsâre'ât için bir sakallı adam ve muharrir kâtib ta'yin ve tahsis ve bâlâda evsâfî şerh olunduğı üzere icrâ-yı hak ve sadakatde cesûr ve her me'mûr olduğu işlerde mukaddem ve gayyûr olan nâzir mûmâileyh cümlelerin üzerine emânet ve nezâret idüb ve sâ'irleri bi-isrihim mûmâ-ileyhin rızâ-i cûy-i havâdârî olmak üzere her birine te'kîl ve husûsen küllîsi bir dâşte-i dûş vedî'ati olduktan sonra göreyim seni vâcibe-i gayret hamiyet muktezâsı üzere ne vechile sa'y ve ihtimâm idersin ve bu binyüz almış altı senesi Mâh-ı Cemâziyelevvelî'nin ondördüncü İsneyn günü (19 Mart 1753) sâ'at-i eyemde bed'i ve su yolcular kethüdâsı ve bölükbaşılar ve su yolcu ustaları ve lağamcı arnabûdları ve rencberân neferâtı ve cümle mübâşeretile suyu menba'ından ahz ve hafr-i âbâra mübâderet olunub Edirne Kapusu'nda Hisârica'ya gelince hafr-i luğûm ve kanavât-ı mahsusasından başka ta'yin olunan müslim ve bir nefer zimmî taşıcı ma'rifetile a'mâm olunmak üzere yüz neferden mütecâviz seng-traşân ustaları hasbe'l-iktizâ üç mahalde kûfeki taşından yek-pâre som musanna'-kâr ve âhar mahalde misli nâdire su terâzüleri inşâ ve yine Hisârica'dan derûn-i İstanbul'da mahallât-i adîdeye dahi vasf olunduğı üzere altı aded su terâzüleri ki, biri Karagümrük'de ve biri Sultan Mehmed Hân Câmî-i şerifî'nin Devehânı tarafında

olan havlı kapusunun nerdbân ayağı dibinde, biri dahi Kıztaşı Hamamı'nın öte tarafında vâki' Dülgeroğlu Câmî'i kurbunda, biri dahi alt Saraçhâne Kulluğu'nun dört yol ağzında, biri dahi Acemoğlanı Meydânı'nın dört yol meyânında, biri dahi Sarıklar içinde.

Bu zikrolunan mahallerde altı aded kûfeki taşından kârgîr som bi-misil su terâzüleri inşâ olunub mezkûr terâzülerin elbetde ibnâsı muktezâ olduğına göre ednâ behâne ve sehl teklif ile belki lâşey makûlesinden addolunmak ile matlûb olunan mahaller meccânen zabt ve ibnâ olunmak mümkün iken çünkü bu vakte gelince hayrât-ı aliyye'ye müte'allik gerek icârât ve gerek min kâ'in ferd-i vâhidin miskâl-i zerre hayât-ı dünyada değil yevm-i cezâda dahi iddî'â ve talebkâr alacak maddeleri olmadığından bunda dahi istihlâlî olub taraf-ı hayrâtda kimesnenin alakası olmasun için her mahalde iktizâsına göre, vakıf arsa ise mütevellisi bulunub bedel-i ferâğı meblağ-ı vâfiye ile irzâ veyâ temes-sûk-i temlik, eğer vakıf olmayub birinin zabt ve tasarrufunda ise anı dahi sahibinden tayyib-i hâtır ve memnûniyet ile iştirâ olunub minvâl-i muharrer üzere terâzüler surêt-i dâde Sedefciler'de Atîk Ali Paşa Câmî-i'nin nerdbân ayağı dibinde mukaddimen su gelmezden evvel mahsûs bir hân-ı kebir arsası iştirâ ve arız-ı amîk vâsi' su hazinesi binâ olunub teheyi olunmuş idi. Kanavât-ı mahsûsa ile su felüb hazîne-i merkûme cereyân itdirildikten sonra hazinesinden dahi ber-mûcib-i taksim gidecek yolları hafr ve kârgîr yapılub kurşun boruları ferş ve ba'de'l-itmâm câmî-i şerîf abdesthânelerine ve sebile ve medrese ve imâret ve üç aded çeşmeler ile sâ'ir iktizâ iden mahallere tefrîk ve taksîmen icrâ itdirilmiştir.

Ahvâlî zikr ve tafsil olunan mâ-i merkûm mâdde-i cesîm ve re'sen ahz ve icrâ itdirilmekle masârif-i külli olub hayrât-ı celîlenin devâm ve istimrâr-ı nizâmı ve âmme-i nâsın bâ'is-i hayât ve def-i atâşî ancak icrâ itdirilen su dest-i tetâvülden masûn ve dahl-i ta'diyatdan sâlim olmağa muhtâc olmagın her ne kadar sa'y-i tām ve bekâ-yi icrâsına dikkat ve ihtimâm olursa ihtimâ ve siyânetine mürâ'ât idenler nâ'il-i hayr-i kesîri dünyevî ve mazhar-ı cezîl-i uhrevî olduğundan Ağustos evâsıtında müvâzene ve ayâr olundukda onbeş masûra mâ-i lezzîzin mevcûd câri olduğu mukaddem ma'rûz-ı rikâb-ı müstetâb olduğundan başka suyun hitâm mecrâsında câmî-i hümâyun havlısından âriyeten ihdâs olunan havz üzerine mermer tekne konulub vaz' olunan lülelerden ol mikdâr belki ziyâde câri olduğu teşrif buyurulmağla mahallinde

32. Ferhatpaşa Çiftliği, bugün Bayrampaşa ile Esenler arasında kalan mevkiidedir. Ferhat Paşa (Ö.1595), III. Murad ve III. Mehmed zamanlarında iki defa sadrazamlıkta bulunmuş ve savaşlarda büyük başarılar göstermiş vezirlerdendir. Hakkında geniş bilgi için bk. İbrahim Alâeddin Gövsa, **Meşhur Adamlar**, II, 488; Ferhat Paşa mad., **TA.**; Şemseddin Sami, Ferhat Paşa mad., **Kamusu'l-A'lam**.

dahi manzûr-i mülûkâne olub re'yû'l-ayn müşâhede-i cihân-bânî buyurulmuşıdı. Lâkin bu âb-ı tâb mânend-sekr letâfet-nisâb hassaten me'hûz ve re'sen sâlimen mecrâ olub ilâ mâşâ-Al-lahu Te'âlâ câri oldukca luğumuna ve gerek turuk-i mahsûsuna âhardan vechen mine'l-vücûh ve ecânibden sebeben mine'l-esbâb ne su idhâl ve ne bir tarîkile ifrâz olub menba'ından tâ mahall-i mas-rufasına gelince re'sen ve mahfûz sâlimen icrâ olunmak bâ-hatt-ı Hümâyûn düstûru'l-amel oldı-ğundan uhûd şurûtı masûn ve ba'de zaman kıl kâlden me'mûn olmak için a'lemü ulemâ'il-kirâm ve müfettişân-ı zevîl-ihtirâm ve ricâl-i Haremey-ni'ş-Şerîfeyn ve ba'zı hâcegân-ı divân muksem mahallinde bi-ecme'ihim mevcûd olub cümlelerin re'yû'l-ayn manzûr ve meşhûdî oldukda lede'ş-şer'i sübûd ve kuyûdî merbût olması emr-i Hümâyûn olmağın binâ'en alâ zâlik hâlen Sadr-ı Anadolu Fazîletlü Veliyyüddin Efendi hazretleri ve haslar kadısı Semâhatlu Efendi ve mahkeme başkâtibi Mehmed Efendi ve Şeyhu'l-İslâm ve sadr-ı a'zam ve Haremeyni'ş-Şerîfeyn ve bostâniyân müfettişi efendiler ve kâtibân efendiler hazerâtı ve âmedci karındaşı Yusuf Efendi hazretleri ve sâbikan ağa kitâbetinden munfasıl divân hâcegânından Osman Efendi ve Abdullah Efendi ve Tophaneli Mehmed Efendi ve gayrihi ve Haremeyn evkâfı mütevellileri ve evkâf-ı selâtin kâtibleri ve rûznâmecileri ve Haremeyn kalemi hulefâsı ve kisedârî ve âremeyn mukâta'acısı Efendi ve hâssa su nazırı ağa ve su yolcular kehûdâsı ve evkâf-ı selâtin bölükbaşları ve su yolcu ustaları ve ol havâlide olan hadâyik-i hâssa ustaları ve bölükbaşları cemm'-i gafîr ve cem'-i kesîr cem'iyetinden mâ'adâ binâ olunan Nuruosmânî Câmî-i şerîf'nin cevânib-i erbe'asında dükkân ve tizgâh ashâbı olan bil-cümle sunûf-i sanâyi' ve ehl-i hîrfe'dün yüz elliden mütecâviz sarıkcı ve dülbendci ve sarrâc ve mûy-tâb ve attâr ve manâv ve sâ'ir mâ'lûm ve mechûl tevâbi' ve levâhik ile binden mütecâviz olub mezkûr Ferhad Paşa Çiftliği civârında birkaç mahalde kurulan hıyâm-ı müte'addideden başka efendiler hazerâtı için oniki hazinelü hayme-i kebirde zabt-ı zamân ve cilvegâh hıyâm olunduktan sonra Derviş Efendi taraflarından umûm için tertîb olunan pilâv ve zerde ile usûl-i erbe'a olan ta'âm ve husûs için teheyi olunan et'ame-i nefise ba'de't-tenâvül cumhûr-i cemâ'at ile nezhat-kıyâm ve suyun menba'ından tâ Edirne Kapusına karîb mahalle gelince mukassemün bihi mukassem ale'l-infirâd erâ'it ve nezâret ve her bir mukassemün üzerine nüzûl ve derûnuna duhhul olunub mevcûd suyunu sebt ve kayıd iderek icmâl olandan sonra mukaddemen rikâb-ı kâmyâbe arz ve ilâm olunan sudan mütezâyid Ferhad Paşa'dan lağm-ı kebirde gelince katmalardan sekiz mâsûra mâ-i leziz dahi hasil olub aslına zamm ve ilhak ile mecmû'ü yirmi üç mâsûre mâ-i latîf müctemî' olduğu ve eyyâm-ı sayf şiddet ve vakt-i killetde bundan aşağı noksan olmayacağı lede'ş-şer'i ve inde'l-cumhûr zâhir ve cümle müvâcehesinde bâhir ve mübeyyin olduktan sonra

mecmû'nun re'yi nezâret ve işhâd-ı irâyetleri mücibince haslar nâ'ibi efendinin arz ve ilâmına müfettiş efendiler hazerâtı imzâ idüb memhûr ve memzâ ilâm tekrâr manzûru Hümâyûn oldukdan sonra hîn-i iktizâda ibrâz ve ihticâc için Haremeyni'ş-Şerîfeyn kalemi kapudânı cerâyidinde nigâşte-i sicill-i sakk ve kayıd ile resîde-i hüsn-i hitâm ve suyun keyfiyet-i hulâsası bu mahalde müntehi-i kelâm olmuşdur.

Bu maddenin haremine sebt ve kayıd olunduğı gibi ebniye-i hayriyenin mübâşeretinden hitâmına degin ber-vech-i muharrer mübâye'a olunan emlâk ve bil-cümle arâzi Mahmûd Paşa ve Ayasofya-i Kebîr ve Fâtıma Hâtûn ve Abdüsselâm ve Arakiyeci ve Şîr-merd ve sâ'ir evkâf-ı müteferrikadan olub mübâye'a olunduktan sonra işbu Nuruosmânî Câmî'i Hümâyûn evkâfına tashih olunduktan alınan evkâf-ı mezkûrünün müşâhede irâdına ve gerek ferağ ve intikâl ve mahlûl-i tayârâtına vechen mine'l-vücûh zarar tertîb ve za'af târi olmamak için evkâf-ı Hümâyûna tashih olunan arâziden evfer ve eşref Tayfûn Sarayı ve Emine Sultan Sarayı ve sâ'ir mahallerde olan arâzi ile bâ-hatt-ı Hümâyûn veyâ fermân-ı âli vech-i şer'i üzere istibdâl olunub evkâf-ı mezkûrın mütevellilerine def'u ve teslîm ve vakıflarına tahsis ve mecmû'ı hucec-i şer'iyye olunduktan sonra oldahi Haremeyn-i Muhteremeyn sicillâtına tescil ve hîn-i iktizâda nazar ve mürâca'ât olunmak için başka cerîdeye sebt ve kayıd itdirilüb Müfettiş-i Evkâf-ı Haremeyn olanlar tarafında hıfz olunmuşdur.

Câmî-i şerîf mülhakatı olan ebniyenin keyfiyet-i mesâhasile tarîk-i istihkâmı ber-vech-i ihtisâr bâlâda tasrîh olunmuşıdı. Mühimmât-ı lâzimesinin ne mahalden tedârik olunduğı ve ne vechile ihtimâm olunub husûl-i pezîr olunduğı tafsil olunmaz ise dahi her maddesinden birer nebze tahrîr olunmak münâsib-i fehm olunmağla tasfıra şurû' olundu.

Ebniye-i merkûmun a'zam-i levâzimesinden olan ahcâr-ı mermer cezîre-i Marmara'dan ve küfe-kî Makrîhoda ve Davud Paşa Sahrâsında olan ocaklardan ve od taşı³³ Karamürsel nâm kasaba havâlisi ve civâr kazaların (معدن) kat' ve ihrâc ile hâsıl olub Marmara'da kebir ve vasat on aded mikdarı taş nakline mahsûs kayıkları olmağla sefâyin-i mezkûr öteden berû ancak mermer ahcâr tahmîl ve nakil idegeldiklerinden câmî-i Hümâyûn binâsı dahi zuhûr itdikde ale'd-devâm ahcâr nakil idüb lâkin işin ta'cili ve amelenin kesreti sebebiyle taş yetiştiremediklerinden zarûretten nâşi Âsitâne'de olan sefâyin dahi ta'yin olunub gönderileceğı bu tarafda olan sefâyin re'islerinin ma'lûmları oldukda ba'zı mülâzaları sebebiyle ibtidâ-i emirde huşûnet izhâr mu'amelesinde olmuşlar idi. Her ne hal ise bir def'a gidenler bir günde varub henüz kendine nizâm virmeden bilâ te'ab ve sefine huddâmı bi-

33. Od taşı, ateşe dayanıklı ve yandığı zaman kireç olma-yan bir çeşit taştır. Bk.Arseven, Taş mad., SA.

meşakkat ahcârı tahmîl ve irtesi gün gelüb pâk ve cedîd zolota³⁴ navl sefinesi virildiğini gördükde gayri nevbete bakmayub gitmeğe kendüleri tâlib ve râgıb olurlar idi. Zirâ cezîre-i merkûm Âsitâne'ye karîb olub bu taraftan sefine vardığı sâ'at Voyvodasının me'mûr ve mübâşeretinden başka binâ tarafından mahsûs bir taşıcı kalfası ta'yin olunub mesfûrun işi ancak giden sefineyi eğlendirmeyüb vardığı gibi tahammülüne göre ahcârı vaz' ve tahmîl ve evvel bi-evvel band-bân güşây azîmet itdirmek idi. Giden sefine re'islerini ve gerek tâyifesini hâcet olmadığından kat'an işe yapışdırmayub taraf-ı binâdan cümle âlât ve iktizâ iden makara ve mühimmât hâzır ve müheyyâ olmağla taşıcı kalfası istîcâr eylediği adalı keferesîle sefâyın vusûl bulduğu gibi bir iki sâ'atin zarfında ahcâr-ı mevcûdi ta'cilen tahmîl ve tekmil oldukda ecnâs ta'dâdını müş'ir yedine ilm-i haber virüb müşâ'id eyyâm ve hevâ ile bir yelken küşâdı müddetinde Âsitâne'ye vürûd ve bu tarafta daha harbeci mübâşeretîle ihracına müsâre'at olunub beher zirâ'ına birer rub' ücret navlını bilâ nizâ'in velâ mu'arızatın cedîd kuruş re'isleri yedlerine teslim olunmağla böyle münâsib pazarlığın lezzeti damağına izâka olundukda hemen şimdi yine gideyimmi deyu biri birlerini tekaddüme ricâ ve zehâbına havâşişger olurlar idi.

E'âcib-i umurdandır ki, sekiz senede umûr-ı ebniye için ahcâr-ı mütenevvi'a ve kerâste ve horasan ve tuğla ve bunca kurşun ve ham timûr ve sâ'ir mühimmât muktezâ için Üsküdâr âteş kayıkları³⁵ ve iskelelerin ma'ûneleri ve Karamürsel ve Cezîre-i Marmara'nın kebîr ve vasat kayıkları ve İzmir sefineleri ve bâ husûs Karadeniz'den âlât-ı hâm ve kendir ve kerâste nakliçün ta'yin olunan (جكلوه) sefineleri sâl-i mâhiyededir. "Yenkati'u iyâb ü zihâbin ebeden ve lillâhi" ber-muktazâyı hevâ hezâr kere şedîd furtunalara tesâdüf idüb sâ'ir gark olan sefâyın gibi bunların dahi geçti-i vücûdları bâd-i muhalif ile fetâde-i girdâb rihlet ve gavta hor lücce-i hasret olmak mertebesine varub re'isleri dahi murtabıt-ı hayatdan kat'-ı peyvend emel itmek üzere iken hayrât-ı celîlenin âsâr-ı hizmet-i hayriyesi hürmetine bir kürekli kayığın dahi telef ve zâyî olduğu vâki' olmamışdır. Hattâ kerasteci tüccârlarından Tiryaki Hacı Mehmed dirler bir kimesne var idi. Bir sefinesi gâyet köhne ve amel-mânde olub bu bahâne ile tecdîd itdirmek dâ'iyesine düşüb re'isi ile ma'hûdâne tenbîh ider ki, "bu sefineden gayri hayır yoktur. Marmara'dan taş tahmîl ve deryâya çıkdıkda gelür iken elbetde açılıb gârk olacağı zâhirdir. Hemen sen ve tâlîfe sandala atılıb taşra çık. Sefine gark oldukda bundan a'lâ fırsat olmaz. Tecdîdini iddi'â idüb merhameten beş-altı kîse akçe ihsân ve bu tarîk ile cedidine mâlik oluruz" deyu sefine-i mezkûri göndürüb her vakit ve beher hal su ider iken bi-emri'llâhi Te'âlâ ol seferde su dahi itmeyüb masmûben bi's-selâme geldikde ba'dehu âhar kendü hususiçün İznikmid Körfezi'ne gönderüb henüz Maltepe'ye varmadan

garîk-ı bahir olmağla bu ahvâli istiğrâben ba'de'l-vukû' kendü insâf idüb geldikde haber virdi.

Yine sadedimize gelelim, bu vechile ale'd-devâm ahcâr-ı mermer nakil itdirilür iken ve Nakrihoda taşıcılara dahi taşın kat' ve ihrâcında tehâvün itmemeleriçün matlublarından ziyâde peşin akçeleri virilüb ve birkaç def'a istid'âları üzere her Arnabudluk vilâyetinden matlubları olan taşıcı ustaları ve rencber amesile ihzâr ve neferâtı iksâr ve bundan başka hayvanât almak için ve arâzi alub müceddiden taş ocakları küşâde eylemek için sermâye ve her vechile i'ânet-i külliye olunmak hasebile yedi-sekiz senenin zarfından berren her gün kırk-elli mah arabası ve bahren Üsküdâr'ın at (ateş) kayıkları ve iskelelerin keraste ma'ûnelerîle ahcâr-ı kûfeki nakil itdirilmişiken kezâlik Karamürsel taşıcılara dahi sibâk-ı meşrûh üzere envâ-i ihtimâm-ı tâm olunub onların dahi mahsûs (ادر), taş kayıkları istîcâr olunan sefâyın ile müdâr'at od taşı nakil iderler iken bu üç mahalden ma'adâ ba'zısı metrûk ve na tamâm ebniyeden fûrûhât olundukca bahâsıla iştirâ olunan ecnâs-ı ahcâr dahi katî vâfirce olur. Bunlardan mârru'z-zikr üç mahalden sefâyın-ı müte'addide leylen ve nehâran ale't-tevâlî gelür iken yine binâ amelesine taş yetiş-dimeğe acz mukarrer idi. Hattâ rûz merre sefâyın ve arabalar ve iskelelerden sırik ve kızaklar ile hammâlanın getürdikleri ahcâr henüz binâya duhûl itdiği sâ'at taşıcı ustaları ve neferâtı "sen alursın, yok ben alurum" deyu münâze'aları durüb şükûme mü'eddî olub beyinleri tefrik ve tevfiik olundığı çok vâki' olmağla gayri ne mertebe ahcâr sarf olunub ve amelenin ne mertebe kesretde olduğu bu makaleden min vech ma'lûm olur.

Mühimme-i lâzime-i müsta'cileden biri dahi timûr-ı hâm ve kurşun olub binânın hîn-i mübâşeretinde hâm timûr'un kıyyesi onbir buçuk, oniki, onüç akçeye olub ve kurşunun kantarı dahi sekiz ve dokuz kuruşa tüccârî beyinde 'bey' ve şerâ olunur iken mecmû'î tüccârî zabtında mevcûd ve müddehar olanı ve bir taraftan sefâyın ile gelüb gümrükden çıkan timûrî zabt ve iştirâ olundukca Âsitâne'de bir vechile bulunmadığından vücûdı i'tibâr ile izzet sârî ve tedârîkine usret ve su'ûbet târîf olmağla âkîbetül-emr Samakov ve Kavala ve sâ'ir timûr hâsıl olan mahallerden râyic fi'l-vakt icâb iden bahâsı ahd-i nakdin ashâbına virilmek üzere Derviş Efendi tarafından mu'temedün-aleyh sadâkat-pîş ve hayret-endîş olan adamlara tahrîrât-ı ekîde ile havâle eylediklerinden kemâl-i ihtiyâd ve bu tarîk ile bir kimesneye unf ve cebir ve rencide ve remide olunmakdan siyânet ve emniyet için Kavala dizdârı ve ol havâlinin zabîtanına hitâben fermân ve mekâtib ile tavsiye olunub ve yine Âsitâne'den buldukca pey-der-pey alındığın-

34. Zolota, Lehler'in zolota adlı paralarına benzetilmek suretiyle eskiden basılmış paralardan birinin adıdır. Gümüş olan zolota otuz para değerinde idi. Bk. M.Z. Pakalin, zolota mad., a.g.e.

35. Kayık çeşitleri için bk. Arseven, kayık mad., SA.

dan başka Kavala cânibinden dahi birkaç defa yüzbin vakiyye tîmûr-i hâm mübây'e olunarak hitâm-ı umûra değin ve'l-hâsıl mübây'e'asından keff-i yed olunmayûb su'ûbet ve gerek suhûlet-i avn-i inâyet-i Hak ile husûline imkân ve resîde-i hitâmına lutf-i kerem-i Münnân revâ-deşte-i ben-de-i isyân oldu. Lâkin kurşun buna kıyâs olmayub ancak Bilâd-ı Efrenc'den gelmeğile Frenk tâ'ifesi ise keyfiyetleri ma'lûm bir haşîn kavimdir. Kendülerine mahsûs bir metâ' olduğu ecilden istedikleri bahâya insâfına virûb bu gabn-i fâhiş bahâyı niçün istersin deyû cebr ve kahr olunmayûb âhar mahalden tedârikine dahi dest-res mümkün olmağla yine hezâr uslûb-i mustahsine ile Âsitâne'ye gelenleri simsâr dellâlları ma'rifetle beher kantarı onbir, on iki ve bu refû oniki buçuk kuruşa değin ve İzmir'e gelenleri dahi voyvodası ve a'yân-ı belde ma'rifetle ne hâl ise mübây'e'a ve za'af bahâları murâd itdikleri akçeden ber-vech peşin virilûb ve navl sefineleri taraf-ı binâdan başkaca edâ olunub müvekkilen ale'llâh ceste ceste sefâyine tahmîl itmege sefineleri "mîrî maldır yolda bulda ma'âze'llâh bir kazâya uğrur ise mutazarır oluruz" deyû ictinâb ve kurşun irsâl idenler dahi bu mahzûrî tahrîren işrâb itmelerile mûmâ-ileyh Dervîş Efendi "benim inâyat-i ve kerem-i Hakka her vechile itimâdım olub hafaza'llâh bir kazâ olmak lâzım gelür ise şehriyâr-ı bülehd itikâd hazretleri anda dahi me'cûr olurlar. Mânî değil, her halde selâmet ve garâmet makbuldur." deyû istîmân buyurmaları ceste ceste cümlesi gelüb teslim ve minvâl-i meşrûh üzere bu kurşun husûsî dahi husûl-pezîr olmuşdur.

Ve cümle-i mühimmâtdan biri dahi ecnâs-ı keraste olub ibtidâ binânın temeli yirmi dört arşun ka'r-ı zeminden vech-i arza çıkınca imâl olunan amele'i toprak bastırmamak için cevânib-i erbe'ası bitûn ve verdnâr-ı kebîr ve keraste-i girân ve çâse sûtûn ile sed-bend olunub rihim oldukça keraste-i mezkûr derûn-i esâsda metrûk ba'dehu binâ yer yüzüne çıkûb her üçer arşun bâlâya su'ûd itdikce dâ'ir-mâdâr iskeleler kurulub ve kurulan iskelelerin dikilen direkleri cümle verdnâr-ı kebirden ve tahta yerine döşemesi çifte topac ve istefân omurgasından olub arzen beşer-altışar arşun arîz iskeleler binânın içerüsünden ve taşrasından bütün binâyı idâre ve istî'âb itmekle zeminden bâlâya varınca el-lidört buçuk arşun kaddi olan binânın her üçer arşun menziline derûnen ve bîrûnen başka başka onsekiz tabaka olmak üzere iki kat iskele kurulub ve bundan mâ'adâ cevânib-i erba'asının her cânibinde yine tarafeyn olmak üzere yedi-sekiz mahallin de iskele nerd-banları inşâ olunmağla ve'l-hâsıl câmi-i şerîf keraste içinde mestur ve penhân olduğu ol vakit manzûri olanlara hafî değildir.

Bundan mâ'adâ kütübhane ve imâret ve medrese ve sâ'ir ilâve-i mülhakâtı olan ebniye dahi bu tasrihatda dâhil olub buna kıyâs olunmağın miyâs-ı aleyhin tekrârı mücib-i etnâb olduğundan gayri tafsile hâcet kalmayûb ve zikr olunan iskele ve nerd-banların her biri iktizâ-yı hâle göre kurulub

bozuldukca şikeste ve kat' izâ'at olunan verdnâr-ı kebîr ve omurga-i istefân ve kemerler kalıplarıçun ve amele'i nüzûl-i emtârdan li-eclil-muhâfaza sundurma için ve bunlar hedm ve tecdîd oldukça ma'rûf olan ecnâs-ı keraste bâ-husûs mesâmir-i mütenevvî'anın haddi hasrî endâze-i ta'dâd ve evzândan bîrûn olduğu vâreste-i zâhirdir.

Ve câmi-i şerîf temelden kurtulub taş ferşine ve ahcâr hem-vârına mübâşeret olunduğı tarihten ki, bin yüz altmışbir senesi Mâh-ı Şevvâl'inden dört ay sonradır.³⁶ Ol dört ay zarfında yalnız hufr-i esâs için bin nefer mikdarı rençber ve lağımcı ve birkaç nefer neccâr ve divarcı işler idi. Gayri itmâmına değin müslümân taş-başı ve kâr-hâneçisi ve müslim taşçı neferâtından mâ'adâ kefere taş-başı ve beş nefer kâr-hâneçileri ve zimmi seng-trâşân neferâtı sekiz yüz, dokuz yüz nefer iken yevmen fe-yevmen mütezâyid oldukça sâ'ir sunûf-i ameleden başka yalnız taşçı gürûhî bin üç yüz elli nefere balığ olub hattâ kemâl-i ihtimâm-ı dikkat ve işin hitâmına müsâre'at için Anadolu'da Âzerbeycân ve Kayseriye ve Kastamoni ve İznikmid ve havâliyelerinden ihzâr olunandan başka Rodos ve Sakız ve İzmir ve Midillü Cezîrelerinden eli arşunlu kalfalar ile neferâtını ihzâr ve firârlarından muhafaza için mesfûrunu kefiller ve cizye kağıtları aHz ve mahsûs hanlara iskân itdirilüb neferât iksâr ve imâl itdirilmişdir. Yalnız taşçı amele'i bu mertebede olduğu halde sâ'ir divarcı ve hamâmcı ve neccâr ve doğramacı ve sıvâcı ve câmcı ve iki nefer sırık hammâl-başı, yüz seksenden mütecâviz hammâl neferâtı ve üç nefer rencber başı ile binden mütecâviz neferâtı. Hasılı kârbinâyâ müte'allik esnâf-ı ameleden bu câmi-i vâlâ nev-bünyâd-ı mu'allâ binasında imâl ve istihdam olunmadık bir sınıf kalmayub tüfekçi ve çilingir ve divarcıya varınca hasbe'l-iktizâ imâl olunmağla amelât-ı mezkûründen başka, muhâsebe ve işbu cerîde muharriri olan Kâtib-i binâ ve amele ve mühimmât için beş nefer kâtibân ve üç nefer hâssa hasekileri ve yirmi nefer harbeci ve üzerlerine kapu tarafından me'mûr kâtibân-ı yeniçeriyân ve mu'temed-başı ile yetmiş sekiz nefer mu'temedân ve harbende oda-başı ile on nefer harbende-gân ve binâ kupalarını muhâfız üç bevvâb. Bu neferât-ı mezkûrünün beher haftada yevmiye icârât sergisi yedi bin beşyüz, ba'zen sekiz bin dahi ziyâde. Hulâsa yedi bin beşyüz guruşdan eksik, sekiz bin beşyüz guruşdan ziyâde olmayub bu hisâb üzere sâ'ir masârifat ve mübâyî'ât-ı mühimmâtdan gayri sekiz senenin zarfında yalnız amele icârâtı için beher re's-i haftada virilen akçeden mâ'adâsının buna mukâyese ve sarf-ı zihin ile nev'amâ mikdârına kurbîyet-i karîne hâsıl olması zevîl-ukûl indinde mümkündür.

Bu mahalle gelince tahrîr ve tastîr olunduğı üzere binâ ve inşâ-i ihyâsına bezl-i mâmûl-kî him-

36. Bu tarihlerin ay ve günlerini tam olarak gösteren izâhat için yukarıda not 24'e bk.

met şehinşâhi buyurulan câmi-i vâlâ-yi refi'u'l-menârin binâ-i ra'nâsı bi-cemî-i mülhakâtihi avni inâyet-i Rabbânî ve lutf-i kerem-i Yezdânî birle ber-vech-i muharrer merâm resîde-i husn-i hitâm olmağla hakku'l-insâf ve kelâm-ı sıdk-ı ittisaf budur ki, yek-pâre som mermerden böyle matbû' binâ-i zîbâ ve ma'bedhâne-i dil-gûşâ Âsitâne'de değil bel ki, memâlik-i İslâmiyede dahi nazîri sûret-nümâ olmayub emsâli nâ-yâb olduğu ehl-i tahkîka hafî ve puşîde değildir.

Tarafeynde vâki' mahrec-i tabakât dil-neşîn ve teyemmünen Sûre-i Feth-i şerîf bi-tamâmihi mâ-nende kemer-bende zînet-bahşâ-yi ibâdetgâh-ı müslimîn ve bâlâ-yi rûznelerinde vâki' kümmî beyzalar üzerine Esmâü'l-hüsna ve yine beynin Esmâü'n-Nebi ki, her birinde nice fevâid ve hasâyis olmağın nazarîle müstes'id olunub böyle eser-i hayriyeyi müstecmi' her vâdisi bir tarz-ı latîf ibâdethâne-i dil-nişîn-i nazîf husûsen cenâb-ı şehriyâr-ı cihângir -ammerehu'l-Meliku'l-Kadîr-hazretlerinin mücellâ-yi ilhâm mir'ât-i âlem-nümâ kalb-i safvet nişânlarından tulû-i vâfir fermânları üzere bâlâ-yi mihrâb tarafeynine İsm-i Celâl vâcibü'l-iclâl ile Nass-ı Kerim'de mübeyyen İsm-i Pâk-i Muhammed ser-tâc olub ve yine mihrâb sofası tarafeynine karşı be-karşu beyzalara sebt ve keşide olunan tuğrâ-yi garrâ-yi cihân ve birkaç sene mukaddem mahsûs emr ve sipariş olunub bermüceb nümüne ve semen-i ma'rûfe ile işlendirilüb İc³⁷ tarafından getirilen nev'zuhûr büskül billûr âvize-hây günâ-gün ve dört-beş mahalde tob ve sâ'ire dahi mecmû'i billûr kanâdil-i bî-mu'âdil ile tezyîn ve tenvîr olunub derûn-i ferh-i meşhûnunda envâr-ı lem'ân ve tâbân olmağla hakkâ ki, Nuruosmânî tesmiyesile müsemmâ olmağla her vechile şâyân ve sezâvârdır.

Hulâsa câmi-i şerîf ve mülhakatı olan ebniye-i latîfin cümle icrâ olunan tasannu'ât üstâz-kârî mevâd-i vâki'i ve keyfiyet-i dekâyiki yegân-yegân ta'rif ve kemâ hüve hakka tavsîf olunmak hadd-i imkânda olmağla hemân ba'zı cesîm ve zâhir-i fehîm olanlar mehmâ emkene tahrîr ve tasîr olunub bu mertebede iktisâr ve ihtisâr ile iktifâ olundu.

Ve tertîb ve tahsis olunan vazâyifâtı eşref-i hademe olan e'imme-i selâse ve hatîb ve kâtib-i vakîf ve rûz-nâmecî efendilerden mâ'adâ bakiyye-i sâ'ire kayyim ve müezzîn ve ferrâş ve bevâb ve imârete müte'allik hademe-i mahsûsa her ne ise ber-müciib-i defter tertîb, Haremeyn kaleminde teâkir-i tahrîr ve temhîr olundakdan sonra Dervîş Efenhdi geldikde her husûsda ibkâ' ve izhar olan adâletlerin ve hakkâniyetlerin bu bâbda dahi ifâ ve icrâ için câmi-i şerîfin bidâyetinden nihâyetine degin hizmet-i ebniyede dâ'imen ve müstemirren bezl-i maktûr iden mu'temedân ve harbeciyan ve müslim taşçı-başı ve kârhanecisi ve ba'zı neferâtı ve harbende-başı ve amele ve mühimmât kâtibleri, bâ-husûs bevâbân ve sâ'ir dermdendân cümlesi istihkâk ve liyâkatlarına göre karîha-i pür-münîhalarından her birine birer cihet-i ta'mîn

itmegile henüz kendülerinin haberleri yogıken ve belki ümid dahi itmezler iken birer birer çağrub cihet-i tezkirelerin yedlerine itâ ve cümlesin alâ had-dihî mesrûr ve ihyâ buyurdular.

Ez-cümle mu'temed-başı olan Tobhaneli demekle arîf Mehmed nâm sadakât benâm kemâl-i istikâmet ile bunca eyyâm şiddet-i şitâ ve sayf-ı hârede bezl-i vücûd idüb her vechile çerâğ olmağla şâyeste olmağın iyâl ü evlâdına kifâyet idecek mertebe ta'yinât ve vezâ'if tezkirelerin ve sakalını salıvirdirib çerâğ itmekle mümtâz ve câmi-i Hümâyunun bütün umûrını düş-i istikâmetine ihâle ile ma'rûf benâm ve ferîhan fehûr geçinüb evkâtını hayr du'âya sarf ile ihtimâm ve hizmet-i me'mûresinde kıyâm-ı tâm üzere olub, biri dahi binâ kapucusı Seyyid Ahmed ki, sâf-dil ve sıdk-ı hareket istikâmetinde yine Tobhaneli Mehmed'e hem mu'âdil olub ol dahi merhamete şâyeste Âdem olmağla hasret-keş olduğu kayyımbaşılık ve ba'zı vazâ'if-i mu'ayyene ilâvesile ma'âşına istifâ mertbesi ihsân ve anı dahi tamâm -çerâğ buyurub me'mûr olduğu hüdemâtı ber-vefk-ı mes'ûl izhâr ile rûz-merre mesâ'i ve hayr du'â eylemek, bir vazifesi dahi olduğu bedîhîdir. Ve kıs alâ sâ'ire hizmet-i binâda olanların sağîr ve kebîri, alâ ve ednâsı harbeciye ve harbendeye varınca herbiri bunlara kıyâs vazâ'if-i evkâfdan birer nân-pâre ile cümlesi mutayyib ve mesrûr olub birisi hâ'ib-i hâsır kalmağla ber-vech-i merâm tetmîm-i çerâğ-ı tâm oludktan sonra sâ'ir devir ve aşır-hân ve Yâsîn ve tebareke ve Fetih-hân ve bu makûle olan vazâ'if behêr hâl "li-küllî makâmin makâlûn ve li-küllî amelîn ricâlûn"³⁸ fehvasınca her cihet yine münâsibi vech üzere ricâline virilmek ol dahi adâlet-i sarîhadan olmağın her biri kemâl-i tetebbu' ve tefehhus ve imtihâna havâle ile tashîh ve temyîz ve mustehak olduğu mübeyyen olduktan sonra erbâbına virilüb cümlesi hizmet-i me'mûrelerinde sarf-ı ezmân ve da'vât-ı hayırda yek-zebân olub hattâ müşârun-ileyh Dervîş Efendi dâ'ire-i aliyyelerinde -Hak Te'âlâ cümlesin behremend ve ber-hurdâr eylesün-bunca emekdâr ve her işe liyâkatleri zâhir ve gerd-sezvâr kulları olub bâ-husûs ekser câmi-i şerîfin hizmetinde Efendi ile ma'an bulunmuşlar idi. Çünkü âmme-i nâsı dünyâda hisse mend-i feyz-i hayr eylemek dâ'ire-i imkandan hâricdir. Ve bu câmi-i şerîfin sekiz sene neden beru inşâ olundığı şarken ve garben âfâka intişâr ve her biri gerek müstehak ve gerek nâmüstehak birer şey'e nâ'il olmağla dîde-düze intizâr olduğu vâreste-i âşikâr. Keyfiyet böyle iken" bu da Dervîş Efendi cihetleri kendü tevâbi'i ve levâhıkına virüb bize virmedi" deyu herbiri güft-i şeni' idecekleri bedîdâr olmağın ol makûle bî-insaf ve bî-hayâ olanların elsinesinden zât-i hamîdelerin hıfz ve estâr buyurub emekdâr kullarına "ben anları âhar

37. Metinde İç ( ) olarak geçen bu yer herhalde Peç ( ) olsa gerek. İstisahda hata yapılarak başına bir "elif" eklenmiştir.

38. Her makama göre söz ve her işe uygun adam vardır.

hususda mükâfat iderim" eyhâmını izhâr, onlar da-hi bu ahvâli teferrüs ve münfehîm olduklarından "Efendimiz sağ olsun" deyi lîsâna dahi getürmemegîle rızâ-yi veliyyi'n-ni'amiye teslim, ogırâr hâtr-ı âlilerinden mücânebetde kalb-i selim oldukları mazhâr-ı pesen-dîde-i hâs ve âmm olma-gın Hak Azze Şâne Hazretleri Habib-i Ekremi ve Resûl-i muhteremi hürmetine mahz-ı hayr-ı âm zât-i sûtüde cemîlelerin âfât ve her bukalemundan me'mûn ve mahfûz idüb evlâd-ı kirâm ve iyâl-i zev-i'l-ihtrâm ve dâ'ire-i itbâ'-i ahbâb bâ-safâlarile müstedâm-ı devlet ve ikbâl ve istizâde-i ömür ve iclâl ile mesned-nişîn âfiyet-i ber-kemâl eyleye. Âmin bi-hakk-ı Tâhâ ve Yâsin.

İşbu Nuruosmânî Câmî-i Hümâyunu bâlâdan berü ta'rif ve tavsîf olundığı üzere tetmîm ve salât-i mektûbe edâsına bed' olunacak rütbe tekmiî avn-i Hak ile rû'nümâ ve âvîzehâ' ile tezyîn ve âreste ve mukaddimen Uşak kazası'nda nesc it-dirilen ser mihrâbî münakkaş ibrişim kalîçeleri ferş ve bil'-cümle mürtelikaları tertîb ve hademesi mu'ayyen olduktan sonra teşrîf-i Hümâyun mu-sammem olmağın bundan akdem şehinşâhân pîşîn-i zamân pür-emânlarında böyle binâ olunan cevâmî-i selâtîn üzerlerine me'mûr olanlara ve ge-rek hademe-i evkâfa ne vechile ikrâm ve ne vechile hil'at ilbâsile ihtirâm olundığı teşrîfâta mürâce'at olunduktan tertîb, hulâsası tebyiz ve ma'rûz-i rikâb-ı müstetâb olunub taraf-ı binâdan dahi ale'l-esâmî defteri taleb olunmağla ibtidâ binâ nâzırı olan Muhâsebe-i Haremeyni-ş-Şerîfeyn Dervîş Efendi ve binâ Emîni Ali Ağa, muhasebe kâtibi Mehmed Efendi, binâ kâtibi bu hakir Ahmed Efendi, amele kâtibi Abdurrahmân Efendi ve üç nefer mühimmât kâtibleri, orta yazıcısı olan Molla yazıcı, hâssa su nâzırı Ali Ağa ve mukaddemen sûtünların üzerleri-ne me'mûr olub hâlen Tersâne-i Âmire'nin Limân Re'isi olan Mehmed Re'is ve câmî-i şerîfin yazıları-nı kitâbet iden Enderûn-ı Hümâyun'dan çıkma Hattât, müzehhib Ali Efendi³⁹ ve kireccibaşı Abdurrahman Ağa va su yolcular Kethüdası Hasan Çelebi ve ahcâr nakli hizmetinde olan İstanbul'un baş kethüdâ vekili bayrak-dâr ve mu'temed-başı Tobhaneli Mehmed Ağa ve üç nefer hâssa haseki-leri ve Makrîhuda taşçılarının kethüdâsı Hacı Murâd ve ser-nakkâşân Aşık Garîb ve nakkâşlar kâr-hânegisi ve camcı-başı ve kâr-hânegisi ve kur-şuncu başı Hasan Ağa ve yetmiş sekiz nefer mu'temedân ve yirmi üç nefer harbeciyân ve müslümân taşçılarının başı Mehmed Çelebi ve taş-çılar kâr-hânegisi Eyüblü Hacı Mustafa ve harbendekân başı ve binânın na'l'bûr başısı Ahmed Çelebi, binâ kalfası Simyon Kalfa⁴⁰ zimmî, taşçıyanının baş-kâr-hânegisi Kozma Kalfa, binâ kalfasının kâr-hânegisi usta Sefer ve dört nefer zimmî taşçılar ve kâr-hânegileri ve hamâncı kalfa-sı Artin Kalfa ve kâr-hânegisi ve divarcı kalfası olan Oras zimmî ve iki nefer sırk hammâlân başı-ları pehlivân ve üç nefer rencber-başıları.

Bu mahalle gelince ale'l-esâmî sûret-i mezbûr üzere defter tahrîr ve gelen teşrîfatçı kalfa-sına virilüb bin yüz altmış dokuz senesi Mâh-ı Rebiulevvelî'nin gurreisi Cum'a (5 Aralık 1755) gü-nü Pâdişâh dârâ-haşem hazretleri debdebe-i Hâkânî ve kevkebe-i cihân-bânî üzere bâ-şevket ve iclâl sarây-ı âlilerinden teşrîf buyurub Salât-i Cum-'a'yi edâ buyurmak karar-dâde olmağla ol leyle-i Cum'a'da Dervîş Efendi ve Binâ Emîni Ali Ağa ve kâtibân ve hademe-i binâ ve mürtelikadan iktizâ iden ba'zıları mecmu'î câmî-i Hümâyunda beytütet idüb bâ-husûs Pâdişâh-ı huçeste-hisâl hazretleri ba'de't-teşrîf abdest odasında taht-nişîn ve namaz kılmak için hareket buyurdıklarında abdest oda-sından Mahfel-i Hümâyun kapusuna varınca zer-ender, zer-dîbay, kıymet-gerây, pây-endâr ve mu-kaddem şevket tev'emlerine ferş-i ihtizâz olunmuş-dur. Buna göre sâ'ir levâzımât dahi cümle müheyâ ve câmî-i şerîf havlısı tathîr ve temyîz ve kapalar hıfz ve hîrâset ile nizâm-pezir oldukda sabâhisi ale's-suhur evvel vakit kethüdâ-yi sadr-ı âli bulunub sonra Selânîk Sancağı ile kâm-revâ olan vezîr-i mükerrem Ahmed Paşa hazretleri cümle-den akdem câmî-i hümâyuna teşrîf ve mütevellî odasına nüzûl ve bir mikdâr istirahatdan sonra vezîr-i a'zam Sa'id Mehmed Paşa hazretleri⁴¹ bil'-cümle gelen ulemâ,yi izâm ve vükelâ-yi zev'i'l-ihtrâm ve erbâb-ı menâsib lâzimül-ikrâm ve kâffe-i hâce-gân-ı divân efendileri ber-mücib-i teşrîfât post semûr ve kakûm ve ferâce ve hil'at ilbâs olu-nacak mahal neresi münâsibdir deyû Dervîş Efendi ile müzâkere ve istişâre eylediklerinde" hâlen mah-fel-i hümâyun tahtında Vezîr Kapısı ta'bir olunan câmî-i şerîf kapusunun köşesinden yukarı Mahfel-i Hümâyuna ve abdest odası piş-gâhına çıkılır bir nerdbân vardır, şevketlü efendimiz namaz kıldık-dan sonra abdest odasını teşrîf buyurub hüzûr-i hümâyunlarında şeyhülislâm efendi hazretleri ve sadreyn ve nakîbü'l-eshrâf ve sudûr-i ulemâ ve mevâlî-i izâm hazerâtına alâ merâtibihim kürkler ve ferâceler iktisâ olunduktan sonra sâhib-i devlet efendimiz aşağı inüb zikr olunan vezir kapısı nerdbân sahn-ı başındaki fevkânîde abdest odasın-dan birer birer nezâret hümâyundadır. Sâhib-i dev-let efendimiz bu mahalde kıyâmen durub defterdâr efendi dahi yanlarında teşrîfat defterini oldukca ne ise hil'atler ilbâs ve her biri zemin-bûs idüb gid-erler" deyû tezkîr ve münâsib gömmelerile gayri teşrîf-i hümâyuna muntazır oldılar.

39. Camiin yazılarını yazan diğer hattatlar hakkında bk. yu-karıda giriş kısmı ve not 14.

40. Simyon (Simeon, Simon), Kalfa'nın milliyeti hakkında bk. yukarıda Osmanlıca metin ve not 20.

41. Yirmisekiz Mehmed Çelebi-zâde Sa'id Mehmed Paşa, (Ö.1761), Türkiye'de ilk matbaanın kurulmasında İbra-him Müteferrika ile beraber büyük gayretler sarfetmiş, elçiliklerde ve önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş ve nihâyet 1755'de sadrazamlığa getirilmiş ise de bu gö-revde beş buçuk ay kadar kaldıktan sonra azledilmiştir. Bk. I.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV, I. Kısım, s.339; I. A. Gövsa, Çelebi-zâde Said Paşa mad., **MA**.

Salâ vakti oldukda câmi-i şerîfin müntehâb ve bülend-âvâz savt mü' ezinleri minâreteyne çıkub salâ-yi mu'tâdeyi hoş elhân ile edâ, ba'dehu cevâmî-i selâtin meşâyih-i câmi-i hümayun bir tarik kâ'ide Cum'a vâ'izi olan meşâyih-i Halvâgetiye'den Abdüşşekûr Efendi hazerâtı gelüb sâ'ir eyyâm-ı Cum'a mu'tâd olan selâmlıktan sad-efzûn odabaşılar ve bektâşiyân neferâtı bi-ecma'ihim zâbitân ile mukaddemen sefer vuku'unda Hünkâr alâylarında ne vechile tarafeyn saf beste-iu mevkif selâm olurlar ise bi-aynihi öylece hudûd sınırlarından tâ câmi-i Hümayun kapusuna gelince dest-bend mevkif selâm olub sarây-ı cedîd-i âmireden dahi hududlarına gelince cebeci neferâtı kezâlik saf beste-i mevkif selâm oldılar.

Cum'a ezânından tahmînen iki sâ'at mukaddem sarây-ı cedîd-i âfîlerinden şeref-mend mukaddem pür-meymenet için mevcûd ve muntazır olan Vezîr-i A'zam Sa'îd Mehmed Paşa ve Şeyhu'l-İslâm fezkâ'il-irtisân Damad-zâde Efendi⁴² hazerâtı ve nakîbü'l-eşrâf ve sadreyn-i muhteremeyn ve mevâlî-i izâm ve müderrisîn-i kirâm divân tıkmı ile ricâl-i devlet ve bostancı-başı ve mîr-ahûr-i evvel ve sâni ve kethüdâ-yi bev bâbîn-i şehriyârî ve defterdâr efendi ve re'îsü'l-küttâb ve tevkî'î ve yeniçeri ağacı ve cebeci-başı ve tobacı-başı ve tob arabacı-başı ve ser-mehterân-ı hayme-i hâssa ve sipâh ve silahdâr ve bölükât-ı erbe'a ağaları bil'cümle ocak zâbitânlarile ve mecmû'ü hâcekân-ı divân-ı hümayun ve sâ'ir erhab-ı menâsib-ı zevîl-ihtirâm ve ser-bev bâbîn-i dergâh-ı mu'allâ ve zu'amâ ve çavuşân. Ve'l-hâsil mertebe-i müzeyyen alâ-yi zevîl-ihtişâm ile ber-mücib-i tertîbe dizilüb kazâlarından Sultan çâr-çihet-i âfâk olan sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Pâdişâh-ı ferhunde-baht şehinşâh müzerkeş mu'allâ-taht şevketlü, mehâbetlü, azametlü Sultan Osman Hân - halledel'lähu hilâfetehu ve mülkehu ve Sultanehu ve efâza ale'l-âlemîne birrehu ve ihsânehu-hazretleri müşerref-i âfitâb câh ve celâl ve matla'-ı hurşid-i şevket ve ikbâl ile kâffe-i ibâd-ı müminîne pür-tüvândâz râfet olarak bâ-yümn ve ikbâl teşrif yollarında dest-bende mevkif-i İslâm olan gürûh-ı bektâşiyân ve cebeciyan ale'l-husûs câmi-i hümayun havlısında taşra mihrâb mukabilinde nasb dîde-i intisâr olan cevâmî-i selâtin meşâyih-i kirâmı selâm müstemilül-ikrâm ile taltif buyurub kethüdâ bey ile Derviş Efendi buhûrdan çekerek aşâğı havlı kapusuna yakın oldukda sâhib-i devlet ve Yeniçeri Ağası mukaddemce atdan nüzül ve mâşiyen istikbâl ve fevkânî binek taşı üstüne su'ud ve hîn-i nüzûlde şeyhu'l-İslâm ve nakîbü'l-eşrâf ve sadreyn-i muhteremeyn hazerâtı tahiyeye merâsimini edâdan sonra kekebe-i husrevâne ile abdest odasında sadr-nişin bâlâ oldılar. Bir mikdâr tevakkuf ve ârâmdan sonra Derviş Efendi'nevâdı nei olan üç nefer ferzendâr-çemendi çağırdub huzûr-i hümayuna nâsiye-sây olduklarında kemâl-i tevâzu'-i şâhânelerinden izhâr-ı sûret eyleyenlerini mülâtafet ile yanlarına iclâs, telettufâne, kerîmâne ile mu'âmele-i istînâs ve nevâziş bende-nevâz ve ol

esnâda sHahib-i devlet hazretleri ve şeyhu'l-İslâm Efendi hazretleri arza girmekle dâmen bûs şerefine ihrâz buyurulub vakt-i salat dahi duhûl itmegin âmme-i müminîne salâ-yı da'vet-i salât nidâ ve bin yüz altmış dokuz senesi Mâh-ı Rebiülevvel'in gurre-si (5. Aralık.1755) Cuma Namazı ol câmi-i refiül-imâdde edâ-i salât-ı mektûbeye ibtidâ olunmak feli'llâhi'l-hamdü müyesser oldı.⁴³

Ba'dehu namazdan çıkdıktan sonra cenâb-ı Pâdişâh şevket-medâr hazretlerle Şeyhu'l-İslâm hazretlerine, ba'dehu nakîbü'l-eşrâf ve sadreyn hazerâtından İstanbul kadılarına çukaya kaplu samûr-i fâhir anî's-sürür bâlâyı-veş iftihârlarına iktisâ ve Mekke - Medine'den bilâd-ı erbe'aya gelince mevâlî-i izâm hazerâtına kakûm kürk ve sahn müderrisine gelince sof letâfet mevsûf ilbâs ve bu zeylde Derviş Efendi'ye yeşil çukaya kablu samûr kürk ilbâs ile ikrâm ve bil'cümle sudûr-i ulemâ ve mevâlî-i izâm ve müderrisîn-i kirâm alâ merâtibihim samûr ve kakûm kürkler ve ferâceler ilbâs ve merâsim itmâmından sonra Sâhib-i devlet hazretleri bâlâda tahrîr olunduğı üzere aşâğı sahn-ı nerdbâna inüb kılâvî ve ilbâs olunan serâ-sere kablu kürk ile nerdbân başında kâ'im ve cânib-i yesârında defterdâr efendi durub ibtidâ kethüdâ bey hazretlerine çukaya kablu samûr kürk ve ba'dehu defterdâr efendiye hil'at-i fâhire ilbâs olunduktan sonra ricâl-i devlet ve erbâb-ı menâsib mecmû'ü rütbesine göre mütevellî odasının önünde, abdest-i hümayun odası karşusunda nerdbâna varınca birer birer dizilüb tertîb olunduktan yedinde olan teşrifât defterini ale'l-esâmî defterdâr efendi okudukca hazret-i sadr-ı a'zam önünde hil'ati ilbâs ve dönüb zemîn-bûs idüb mahallerine atf-ı inân iderler idi.

Devlet-i Aliyye'de her ne kadar ricâl-i devlet ve erhab-ı menâsib var ise yedi gir terk olunmayub ber-mücib-i teşrifât halefleri ilbhas olunduktan sonra câmi-i hümayunun müderrisi efendiye ve vâ'izi Abdüşşekur Efendi'ye ve imâm-ı evveline ve hatib efendiye çukaya kaplu samûr kürkler, ikinci ve üçüncü imâmına çukaya kaplu sincâb kürkler. Binâ emini Ali Ağa mukaddem samûr kürk giymiş iken sehven şimdi hâtıra geldikte bu mahalde te'hîr ve tahrîr olundu. Kayyim-başı ve mü'ezzin-başıya sâde çuka ferâceler ilbhas olunmuşdur.

Bunlar tekmiil olunduktan sonra câmi-i hümayunun ebniye hademesi deyû çağrıldıkdâ mukaddemen defter olunub ale'l-esâmî defteri teşrifâtçı halifesine virildiğı ber-vec h-i müfredât bâlâda tasrîh olunmuşıdi. Yine ol vechile müretteb

42. Damad-zâde Feyzullah Efendi (1699-1761), III. Osman ve III. Mustafa zamanında iki defa (1755-1756 I. defa, 1757-1758 II. defa) şeyhulislâm makamına getirilmiştir. Bk. Abdülkadir Altunsoy, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ankara 1972 s. 138.

43. Bk. Şem'dânî-zâde, a.g.e., II/A, s.5. Krş. Şinâsi Altundağ, Osman III. mad., **IA.**; İsmail E.Erünsal; **Türk Kültüphaneleri Tarihi**, s.100. Câmiin giriş kapısı üzerindeki kitâbede yalnız 1169 (1755) tarihi yazılıdır.

dizilüb cümlesine birer birer hil'atler ilbâs ve câmi' ebniyesi hademesile tetmîm ve ihtitâm-ı ikrâm ile mazhar-ı âtifet oldılar.

Bundan sonra esen kalmamakla şehriyâr-ı dâr-ı ahdem hazretleri dahi abdest odasından devlet ve iclâl ile nehzat kıyâm ve dâire-i hümâyun takımı ile sarây-ı âlilerine atf-ı zimâm ihtiyâr buyurdılar.

Ol gün câmi'-i şerifin havlısı derûnen ve bîrûnen terâküm-i zihâm-i enâm ile rûz-i mahşerden nümüne-dâr olmuşıdı. Kürkler ve hil'atler ilbâs olundığı gün amele ve hademe-i ebniye için dört bin guruş atıyye-i hümâyun gelüb tevzi' olunmak üzere iken meşgale-i kesireden nâşi imhâl ve bir iki günden sonra mütevellî odasında bir uslûb mu'tâd-ı kadim sergi döşenüb mecmû'i kâtibândan zeyle varınca alâ merâtibihim tevzi' ve iktisâm olunub cümlesi hisse-mend vâyedâr oldılar.

Öteden berü bu makûle binâ olunan hayrât-ı azîmenin hizmet-i mu'ayyenesinde müstahdem ve emekdâr olanlar ihtiyâcdan müstağni olacak nân-pâre ile yahûd isti'dâdına göre bir rütbe-i mefâhire ile kaldırılıb çerağ olmak de'eb-i seniyye-i şâhânedan olmağın Derviş Efendi'nin - Hak Te'âlâ ömr-i devletlerini efzûn eylesün himem-i vâlâ nehmeleri inzimâmîle bu husûsı istid'â-yı niyâz ve Sahib-i devlet hazretleri inhâ eylediklerinden binâ emini Ali Ağa rütbe-i vâlâ-yi ser-bevâbîn dergâh-ı âliye pâ-nihâde ve binâ kâtibi bu hakîr dahi bölükât-ı erbe'a kit'atbetinde ulûfeciyân-i yemin kitâbetile hâcegân-ı divân zümresine idhâl, orta yazıcısı Molla Yazıcı dahi asıl ser-tûrnâî rütbesile ve tûrnacı-başî neferâtı zabtı ile serhadd-i mansûrdan baş-serhad olan Vidin Ağalığı rû'tilâ ve hâssa hasekilerinden Hüseyin haseki dahi her vechile talâkatine mâlik ve isti'dâdi olmağla Yeniçeri Ağası Karakulaklığı hizmetinde istihdâm ile ocağı meyânında ser-efrâz ve ber-vech-i muharrer ta'mim olunub lha-kin karakulaklık telhîs ve emr-i Hümâyun ile suret bulacak mevâdden olmağla hemân namâz kılındığının irtesi günü bostancı-başî ağa tarafından dâmen-bûs emrile kapuya irsâl ve hizmet-i merkûmeye ta'yin olunub merâmı ile kâmyâb oldı.

Bâki zikr ve mev'ûd olunan kapucî başılık ve hâcelik ve ağalık maddesi telhîs olundukda hatt-ı Hümâyun keşide ve inâyet buyurulmağla mûmâ-ileyh Molla Yazıcı kapuya çağrılıb vakt-i mu'ayyenesinde zabt eylemek üzere Vidin Ağalığı tevcîh ve dûş-i istihkâkına hil'at ilbhas ve hakîrin kitâbeti dahi Mâh-ı şevvâl'de vaki' olan tevcîhatda zabt olmak üzere ru'ûs ve binâ emini Ali Ağa'nın kapucî başılık ru'ûs-i Hümâyuni birkaç günden sonra müşârün-ileyh Derviş Efendi'ye geldikde yedlerime itâ eylediğinden başka keyfiyet-i hal bendene ma'lum-i devletleri olmağla yeşil sofa kablu a'lâ sibir sincâb kürki ihsân ve istabl-ı ma'mûrelerinden kendilerine mahsûs olan güzide ve tuvânâ birer re's bârgîri sîm-çapğûr raht-ı bisâtîle tezyîn ve galebe-i merhametlerinden inâyet ve yanına bir çukâdâr kullarını ta'yin buyurub kapuya irshal

buyurmalarile vardıkda hâzır olan Horasânî destârî Re'îsül-küttâb olan Hamza Efendi hazretleri pîş-zânularında yed-i mü'eyyedlerle ser-mübâhatime-rast ve bir tebşîrât ile kat'-ı merâtibe himmet-i âlîlerini inshaf ve ba'dehu kalkub sadr-ı a'zam hazretlerine götürüb dâmen-bûs şerefin ihrâz itdirdikden sonhra "Benden efendi karındaşımıza selâm ve du'âlar idüb hâtırların sü'âl ideriz" deyü i'ade ve gelüb Horasânhi ile müşârün-ileyh efendimizin mübârek hâk-pây-i devletlerine rûy-i mâl ve du'â-yı hayırların isticlâb itdikden sonra mesrûren ve mahbûren inşât-ı fu'âd ile ihsân buyurdıkları donanmış bârgire suvâr ve iyâl ü evlâdımızdan dahi taraf-ı devletlerine du'â-yı hayr itdirmek için fakir-hâneye avdet idüb vakt-i ma'lumede zabt-ı kitâbet için hulûl-i vakte nikrân ve zamîme-i du'â-yı devâm-ı ömr-i devlet-i pâdişâhı tahrîk-zebân serîül-beyân olmuşıdı. "el-Eyyâmu yemürrü merr's-sehâb"⁴⁴ mantukunca kitâbet-i merkûmun tevcîh vakti gelüb yevm-i tevcîhatda hil'at ilbas olunmak için tezkire geldikde kemâl-i lutf-i keremlerinden yine bir sof letâfet mevsûf ferâce in'âm ve ba'dahu divân-ı hümâyun iktizâ itdikde yine bir üst post samûr ihsân ve ba'dehu yine bir pek a'lâ cild kafâ ihshan-ı ferâvân buyurub bahr-ı keremlerine mustağrak olub her ne kadar zâkirül-himem ve şâkirü'n-ni'amları olsam binde birin tezkîre ve ta'dâdına adem-i liyâkatim zâhir ve hüveydâ olmağla heman mübârek ser-devletlerini tasdi' itmek için haklarından hayr du'â-yı iki kelâma hasr ve kasr eyledim. Hak azze ve şâne hazretleri zât-ı muhteremlerle evlâd ü iyâllerini dünyâda ve âhirette havfinden emin ve sâlim ve her ne meramerleri ise vusûl-i husûlile mesned-şâz harmîde kâ'im eyleye.b Âmin yâ mücîbe's-sâ'ilîn.

Câmi'-i vâlânın tetmîm ve namaza ibtidâ olunması ile Hak Te'âlâ cümleyi ferah-yâb eyledi. Kaldı ki, imâret ve tabh-ı fodla⁴⁵ anların dahi 'evâzimatı tekmîl ve et'ime tezakiri tetmîm ve temhîr olundukdan sonra binyüz altmış dokuz senesi Mâh-ı Rebiulevvel'in on beşinci (19 Aralık 1755) Cuma gününde imâret-i âmire küşâde olunub beşinci olan efendi hazretleri simât-i sofrâ-i in'âm, sâhibül-hayr, şevketlü, azametlü, penâhetlü efendimizin ni'am-i mebzûle-i hayriye-i vakfiyelerinde tagaddî mevâ'id eyleyen talebe-i ulûm dâ'iyâtı ve mürtezika-i vakif senâ-hânî ile du'â-yı firâvân idüb tabh olunan ta'âm ve nân-ı aziz yevmen fe yevmen ilâ mâşâ-Allahu Te'âlâ mevcûd bulunan ile erbâb-ı ashâbî tenâvül itmelerile defî mecâ'a eylediklerinde ferâde ve ferâde da'vât-i hayriyelerini peyveste-i âsumân ve icâbet-hâne-i Yazdân idecekleri ma'lûm-i âlemyân olmağla cenâb-i Feyyâz Hak şevketlü, kerâmetlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimizin hazretlerinin mübârek vücûd-i hümâyun merhamet makrunların serîr-i

44. Günler de bulutlar gibi geçip gider.

45. Fodla, yassı pide şeklinde yapılan bir çeşit ekmeğin adıdır. Fodla V.Murad devrinde (1876) tayin ekmeğine çevrilmiştir. Bk.M.Z. Pakalın, fodla mad., a.g.e.

şevket musîrlarında ber-devâm-ı devlet ve iclal eyleyüb hatâ ve hatarâtdan masûn ve me'mûn eyleye. Âmîn bi-câh-i Seyyidi'l-mürselîn. Temmetül-hurûf bi-avni'llâhi Meliki'l-Mu'în. Âmîn.

BİBLİYOGRAFYA

- Aktepe, M.Münir, Mahmud I.mad., İA.
 Altundağ, Şinâsi, Osman III.mad., İA.
 Altunsu, Abdülkadir, Osmanlı Şeyhülislâm-ları, Ankara 1972.
 Arseven, Celâl Esad, Sanat Ansiklopedisi, İstanbul 1943-1953, c.I-IV.
 Ayvansarâyî, Hüseyin, Hadikatü'l-cevâmî', İstanbul 1281, c.I.
 Bayrak, Orhan, İstanbul'un Tarihi ve Camileri, Ankara 1970.
 Bilmen, Ömer Nasûhi, Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhıyye Kamusu, İstanbul 1967-70, c.IV, V.
 Doğru, Mehmet, Eminönü Camileri, İstanbul 1987.
 Erkal, Mehmet, Arşın mad., DİA.
 Erünsal, İsmail E., Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Ankara 1988.
 Eyice, Semâvi, Nuruosmaniye Camii mad., TA.
 Halil Edhem, Meskûkât-i Osmaniye, İstanbul 1334.
 İA., arşın mad.

İbrahim Alâeddin (Gövsâ), Meşhur Adamlar, İstanbul 1933-1935, c.I, II.

İsmail Galip, Takvim-i Meskûkat-i Osmaniye, İstanbul 1307, cetvel 2.

Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, İstanbul 1308, c.I.

Osman III. Vakfiyesi, Topkapı Sarayı Müzesi Küt.Hazine Dâiresi nr. 1811.

Öz, Tahsin, İstanbul Camileri, Ankara 1982, c.I.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971 C.I-III.

Pamukciyân, Kevork, Nuruosmaniye Camii'nin Mimarı Simeon Kalfa Hakkında, İTÜ. Mim.Tar.ve Rest.Enst.Bülteni (13/14), 1981.

Parmaksızoğlu, İsmet, Okka mad., TA.

Sahillioğlu, Halil, Akçe mad., DİA.

Şem'dânî-zâde, Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-tevârih- nşr. M. Aktepe, İstanbul 1978, c.II/A.

Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lam, İstanbul 1314, c.V.

TA., Arşın mad.

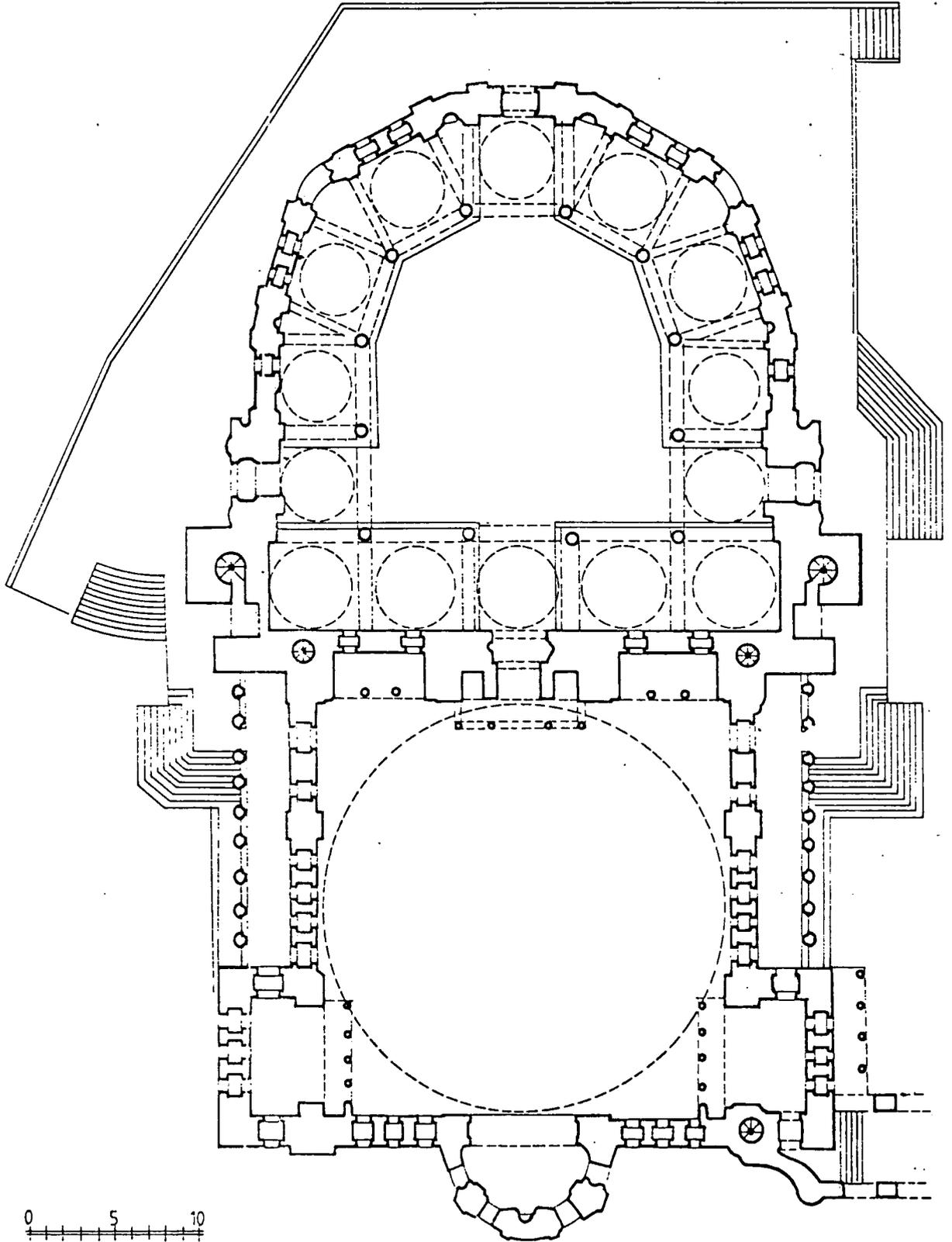
TA., Ferhat Paşa mad.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1988⁴, c.IV, Kısım I.

VGMD. Arşivi, Şeyhülislâm Defteri nr.6.

Vâsıf, Tarih (Mahâsinü'l-âsâr ve hakâyiku'l-ahbâr), Bulak 1246, c.II.

Nuruosmaniye Camii plânı (G. Goodwin'den)

BADEMLİ KILCIZADE MEHMET AĞA CAMİİ (ÖDEMİŞ/İZMİR)*

Yrd. Doç. Dr. İnci KUYULU

Ödemiş ilçesine bağlı Bademli Bucağı'nın Aşıklar Oba Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Yapının ne zaman ve kimin tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir. Ancak, harim girişinin üzerinde yer alan kitabesinden 1226/1811 yılında Ödemiş Voyvodası Kılıczade Mehmet Ağa tarafından büyütülerek yenilendiği anlaşılmaktadır (Res.1). Üç satırlık kitabenin metni ve transkripsiyonu şöyledir.¹

باعث تجديد توسيع جامع شريف

اوده مش ويوده سي قيلجي زاده

السيد محمد اغا في سنة ١٢٢٦

Bais-i tecdid-i tevsi-i cami-i şerif

Ödemiş Voyvodası Kılıczade

Esseyid Mehmet Ağa fi sene 1226

Kitabenin Türkçesi şu şekildedir:

Cami-i şerifin genişletilmesine ve yenilenmesine sebep olan Ödemiş Voyvodası Kılıczade Hacı Mehmet Ağa. Sene 1226.

3 Zilhicce 1315 / 25 Nisan 1898 tarihli tevliyet ilâmında da, yapının Kılıcı Mehmed Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.² Kılıcı Mehmed Ağa'nın camiyle birlikte bir de çeşme inşa ettirdiği verilen bilgiler arasındadır.³

Kitabede yapının Mehmet Ağa tarafından genişletilerek yenilendiği; tevliyet ilâmında ise Mehmet Ağa tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir. İki belgede farklı bilgiler veriliyor olması, eski yapının yerine bugün ayakta olan caminin daha büyük olarak yeniden mi inşa edildiği; ya da eski yapının genişletilerek mi yenilendiği konusunda bir kuşkuya neden olmaktadır. Ancak, her iki halde de, yapının 1226 /1811 yılında bugünkü görünümünü kazandığı anlaşılmaktadır.

Kitabenin üzerindeki süslemeler arasında, ayrıca, boya ile 1291 tarihi yazılmıştır. Bu 1291 /

1874-75 tarihi de, caminin süslemelerinin yapıldığı tarih olmalıdır.

Cami, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ile kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşur (Plan 1, Res. 2). Arazinin eğimi nedeniyle, yüksekte kalan son cemaat yerinin altı, bir bodrum kat olarak değerlendirilmiştir.

Örtü sistemi geniş ahşap saçaklı kırma çatıyla sağlanan kagir yapının cepheleri tamamen sıvalıdır (Res.3). Ancak, bazı kesimlerde sıvalar dökmüş, bazı yerlerde de yeniden sıva yapılmıştır.

Caminin doğu ve batı cephelerinde altışar, kuzey cephesinde beş, güney cephesinde ise iki pencere açıklığı bulunur (Res.2-3). Doğu ve batı cephelerde üst üste iki sıra halinde dizilen pencereler, düşey dikdörtgen biçimlidir. Batı cephesinin alt sıra pencereleri, ayrıca yuvarlak kemerli birer çökertme içine alınmıştır. Kuzey cephesinde üst sıraya üç, alt sıraya ise iki pencere yerleştirilmiştir. Üst sıra pencereleri, diğer üst sıra pencereleriyle; alt sıra pencerelerinden batıda olanı, batı cephesinin alt sıra pencereleriyle aynı özellikleri taşır. Alt sıra pencerelerinden doğuda olanı ise, kare biçimli ve daha küçük boyutludur. Bu pencere, farklı biçim ve boyutlarıyla diğerlerinden ayrılır. Güney

* E. Ü. Araştırma Fon Saymanlığı'nca desteklenen ve tarafımızdan yürütülen "Batı Anadolu Camilerinde Resimli Bezemeler" başlıklı proje kapsamında ele alınan yapılarıdır.

1. Kitabeyi okuyan ve transkripsiyonunu yapan Sayın Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL ve Öğretim Görevlisi Sayın Aydoğan DEMİR'e teşekkür ederim.

2. **Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, Defter No: 2005, s. 299.

3. **ay. yer.**; Bugün çeşme ayakta olmamakla birlikte, 1225/1811 tarihli kitabesi, yeni bir evin duvarına yerleştirilmiştir.; Kılıcı Mehmet Ağa Vakfı'na ait cami ve çeşme ile ilgili kararlar için ayrıca bkz. **Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, Defter No: 1757, s.274-275 ve Defter No: 1965, s.162-163.

cephede yalnızca üst sırada bulunan iki pencere de, diğer cephelerin üst sıralarındakilerle benzer özellikler gösterir.

Yapının kuzey cephesinde bulunan son cemaat yeri tamamen ahşaptan inşa edilmiştir (Res.4). İçten düz ahşap tavanla örtülmüş son cemaat yeri revakı (Res.5) kuzeyinden beş, doğu ve batısından birer kemer gözüyle dışarıya açılır. Birer kıvrım yaparak yükselen ahşap kemerlerden kuzeydekiler yuvarlak, doğu ve batıdakiler ise Bursa kemeri biçimindedir. Bu kemerler, altısı serbest, ikisi duvara bitişik kare kesitli toplam sekiz adet ayakla taşınır. Ayaklar arasına ahşap korkuluklar; kuzeyde ortada bulunan iki direk arasına ise, yine ahşaptan bir kapı yerleştirilmiştir. Son cemaat yerine bu kapının önünde yer alan ve altı basamaklı merdivenle çıkılan bir giriş sahanlığından ulaşılır.

Harimin kuzey duvarında, eksenden biraz batıya kaymış giriş açıklığı bulunur (Res. 6). İki tarafından kıvrılarak yükselen yuvarlak kemerli bu açıklığın üzerinde yapının üç satırlık kitabesi vardır. Kapı kemeri ile kitabe levhası, yuvarlak kemerli bir çökertme içine alınmıştır. Etrafı renkli nakışlarla bezenmiş kapının iki tarafına birer pencere, bu pencerelerden doğudakinin yanına da yarım daire kesitli bir mihrabiye nişi yerleştirilmiştir (Res. 7).

Harim, 19 pencere ile aydınlanmaktadır (Res.8). Bu pencerelerden kuzey duvarının doğusundaki kare, diğerleri düşey dikdörtgen biçimli açıklıklar şeklindedir. Duvarlar, tabandan tavana kadar sıvalıdır.

Harim, düz ahşap tavanla örtülmüştür (Res.9-10). Harimin kuzey duvarı boyunca ikisi serbest, ikisi duvara bitişik kare kesitli toplam dört ahşap ayakla taşınan kadınlar mahfili uzanır. Mahfil katında bu ayaklarla aynı özellikleri taşıyan dördü serbest, ikisi duvara bitişik toplam altı ayak vardır. Ortadaki iki ayağın arasında dikdörtgen biçimli ve harime doğru taşıyan müezzin mahfili bulunur. Kadınlar mahfiline, harimin kuzey-doğusundaki ahşap merdivenle çıkılır.

Mihrap, giriş açıklığıyla aynı aks üzerine yerleştirilmiş yarım silindirik bir niştir (Res.11). Mihrabın batısında ahşap minber; doğusunda ise, güney-doğu köşede duvara bitişik yapılmış ahşap vaiz kürsüsü yer alır (Res. 8).

Mihrap nişinin iki tarafında, güney duvarı boyunca tabanda dar ve alçak bir seki uzanır. Ancak, bu seki batıda minberle kesilir.

DIŞ SÜSLEME

Caminin dış süslemelerinde ahşap, boya ve alçı kullanılmıştır. Son cemaat yerinin tavanı, ahşap işçiliği ile dikkati çeker (Res.5). Tavan yüzeyi çitalarla üç bölüme ayrılmıştır. Ortadaki çökertilmiş kare alanın yüzeyinde, çitalar çakılarak dörtgen ve üçgen bölümler oluşturulmuştur. Mavi, sarı

ve pembeye boyanan bu bölümlerin herbiri mavi, beyaz, kahverengi ve yeşil çiçeklerle bezenmiştir. Çökertilmiş alanın merkezine yerleştirilmiş dörtgen parçalarla sekiz kollu bir yıldız meydana getirilmiştir. Bu yıldızın her koluna kıvrımlı birer çita tutturularak aşağıya doğru uzanan bir sarkıt oluşturulmuştur. Tavanın yanlarda kalan dikdörtgen alanları ise daha sade bir işçilik gösterir. Bu bölümlerin orta kesiminde çitalarla yapılmış ikişer eşkenar dörtgen ve bu dörtgenlerin etrafını çevreleyerek tüm yüzeye zikzaklar halinde dağılan çitalar bulunmaktadır. Bu bölümlerin kenar bordürlerinin köşelerini çiçekli dallardan oluşan renkli nakışlar süslemektedir.

Yapının tamamen sıvalı cephelerinde boya ile yapılmış renkli nakışlar bulunur. Doğu, batı ve güney cephelerinde, üst sıra pencerelerinin arasına kalan yüzeylere dikdörtgen ya da kareye yakın dikdörtgen biçimli çerçeveler çizilerek içlerine çeşitli kompozisyonlar işlenmiştir (Res.2-3). Herbiri birer pano görünümünde olan bu çerçevelerden bazıları boş durumdadır.

Doğu cephesinde üç pencere ve aralarında dört pano yer alır (Res.2). Pencere ve panoların üst kesiminde, cephe boyunca kıvrık dallar ve çiçek motiflerinden oluşan bir süsleme şeridi uzanır. Bu cephede yalnızca, cephenin güney ucunda yer alan kareye yakın dikdörtgen pano bir kompozisyonla bezelidir. Giriş kıvrımlardan yüzeye dağılan renkli çiçekler ve yapraklar, sol köşede yoğunlaşan bir düzenlemeyle işlenmiştir. Bu düzenleme panonun üst bölümünün merkezinden asılan bir kılıç ve sallanan iki topuzu ile diyagonal bir formda sınırlandırılır. Böylece kompozisyon panonun sol alt bölümünde yoğunlaşırken, karşıt olarak, sağ üst bölüm boş bırakılmıştır.

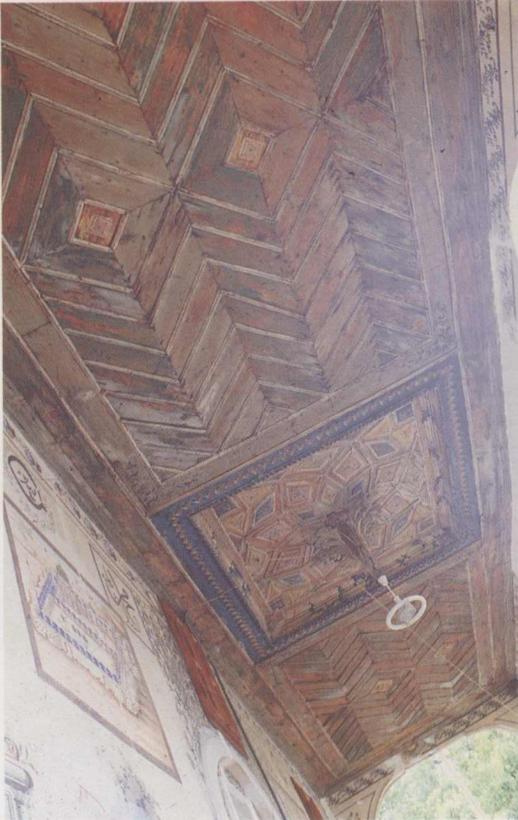
Güney cephesinde, üst bölümde iki pencereyi de aralarına alan, çeşitli form ve büyüklüklerde panolar düzenlenir (Res. 3). Cephenin doğu köşesinin bir sütunce tasviri ile belirlenmesi ilgi çekicidir. Ne yazık ki, bu sütunce ile panolar içindeki süslemelerin bir kısmı iyi korunamamış ve büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Cephenin merkezinde, iki pencere arasında natüremortlarla bezenmiş üç pano yer alır (Res.12). Ortadaki enine dikdörtgen ve bunu çevreleyen iki düşey dikdörtgen panoda, ayaklı kaplardan dağılan çiçekler resimlenmiştir. Panoların geometrik yüzeylerine uygun olarak dağılan renkli çiçekler, ortada yayvan bir kasede toplanırken yan panolarda inci uzun formlu kadehlerde istiflenirler.

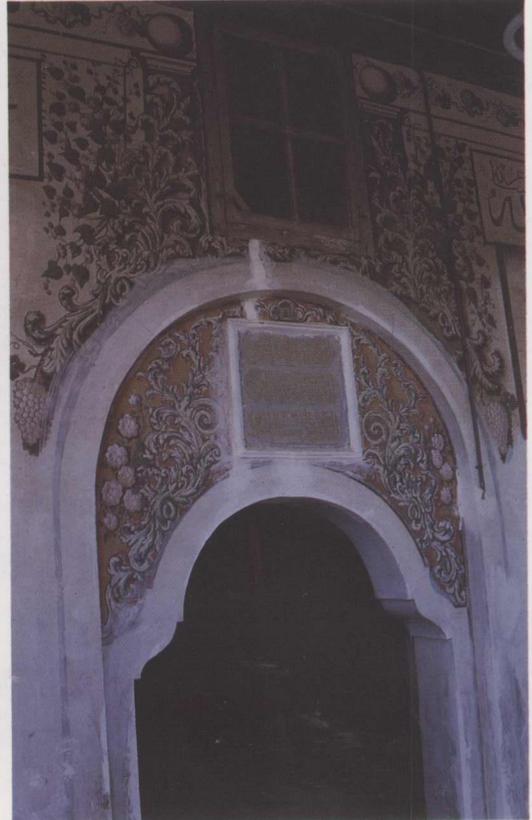
Cephenin batısında, gölge-ışık oyunları, doğru perspektif arayışları ile başarılı bir kompozisyon yer alır. Bu panoda bir deniz manzarası işlenmiştir (Res.13). Manzara, iki yandan yeşil renk lekeleriyle tasvir edilmiş ağaçlarla çerçevelenmiştir. Mavinin açılan tonlarıyla geri plana uzanan deniz görünümü, adalar oluşturan tepelerle ufuk çizgisine ulaşır. Mavi ve beyaz renk tonlamalarıyla tasvir

Resim 4: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, son cemaat yeri.

Resim 5: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, son cemaat yeri tavanı.

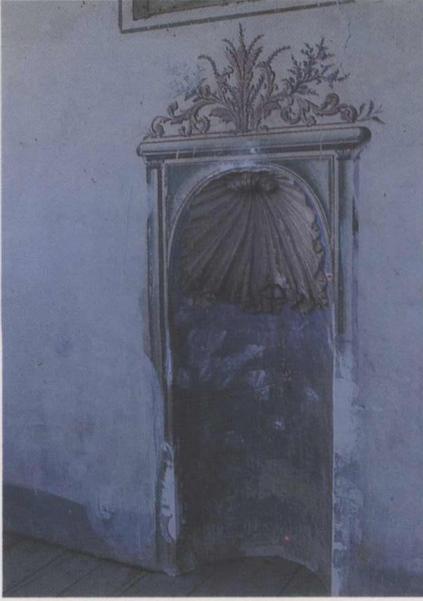
Resim 6: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, harim taçkapısı.

Resim 8: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, iç görünüşü.

Resim 9: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, harim tavanı.

Resim 7: Bademli Kılızade Mehmet Ağa Camii, dış mihrabı.

Resim 11: Bademli Kılızade Mehmet Ağa Camii, mihrabı.

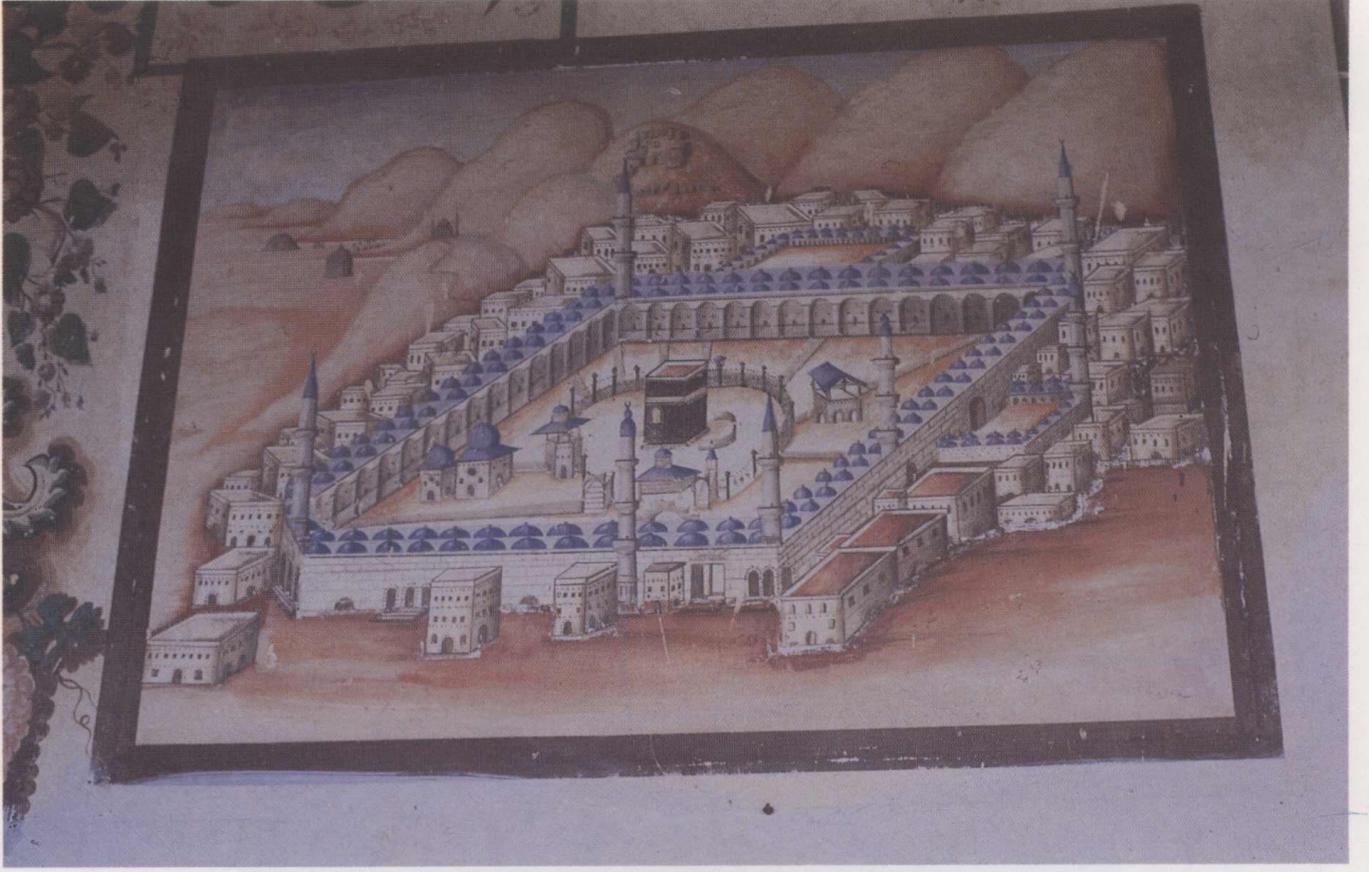
Resim 10: Bademli Kılızade Mehmet Ağa Camii, tavan süslemelerinden ayrıntı.

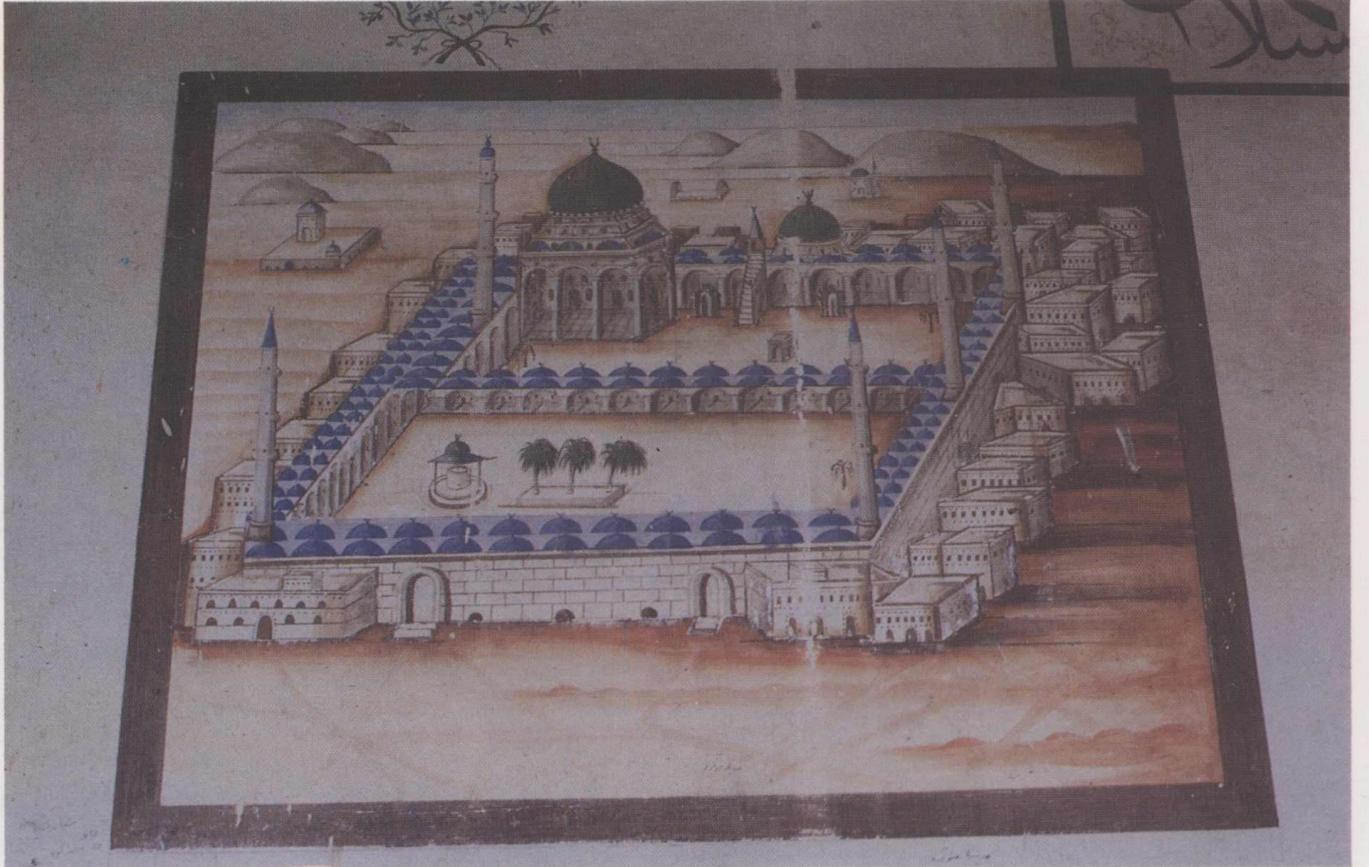
Resim 12: Bademli Kılızade Mehmet Ağa Camii, güney cephesindeki natürmortlu panolar.

Resim 13: Bademli Kılızade Mehmet Ağa Camii, güney cephesindeki deniz manzarası.

Resim 14: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, Mekke tasviri.

Resim 15: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, Medine tasviri.

edilen bulut kümeleriyle zenginleştirilen gökyüzü de, deniz ve kara görünüşleriyle bu ufuk çizgisinde birleşir.

Cephenin doğusunda bulunan pano, bugün tamamen harap olmuştur. Yalnızca, üst köşesinde bir ağaç tasvirinin varlığı, bu panonun da diğer köşedeki pano gibi bir manzara resmi ile bezeli olduğunu düşündürmektedir.

Batı cephesinde üç pencere ile beş pano bulunmaktadır (Res.3). Farklı boyutlardaki panolar, içten mavi renkli stilize kıvrık dallardan oluşan süsleme şeritleriyle çevrelenmiştir. Bu süsleme şeritleri, birbirlerine benzer özellikler göstermekle birlikte, cephenin kuzey ucundaki panoda 'S' kıvrımlı yapraklar arasına birer çiçek motifinin katılması ayrıcalık olarak belirir. Panoların merkezlerine birer çiçek demeti işlenmiştir. Bu çiçek demetleri, yeşil yapraklar arasından yukarıya doğru uzanan kırmızı, sarı renkli kasımpatı, lale gibi çiçeklerden oluşur. Cephenin alt seviyesinde, duvar yüzüne boyayla küçük dikdörtgen çerçeveler çizilmiştir. Bu çerçeveler, duvarın kesme taşlarla örülmüş olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Alt sıra pencerelerinden kuzey uçta bulunan yuvarlak kemerli çökertmesi de silitize yapraklardan oluşan bir kompozisyonla süslenmiştir.

Kuzey cephesinde, son cemaat yeri revak kemerlerinde yer alan çeşitli çiçek kompozisyonları dikkati çeker (Res.4). Fakat, ne yazık ki, bu kompozisyonların bazıları bugün tamamen sıvalıdır. Kemerlerin iç ve dış yüzlerinde birer çiçek demetinden oluşan kompozisyonlar tasvir edilmiştir. Çiçek demetleri; irili ufaklı koyu yeşil yapraklar arasından yükselen ve kırmızı, mavi tonlarıyla ayrıntılı olarak işlenen kasımpatı, lale, karanfil, gonca gül gibi farklı çiçeklerden oluşur.

Harimin kuzey duvarında da çeşitli süslemeler bulunur. Harim kapısının kıvrımla yükselen yuvarlak kemeri ile içinde bulunduğu yuvarlak kemerli çökertme arasında kalan, kenarları kahverengiyle gölgelendirilmiş sarı zeminli yüzey, kitabe levhasını da üç tarafından kuşatan kıvrık dallar, yapraklar ve güllerden oluşan bir kompozisyonla bezenmiştir (Res.6). Giriş kıvrımlar oluşturan yeşil tonlamalı, koyu konturlu yaprak ve dallar ile dağıldığı zeminin koyu sarı rengi kompozisyonun görünümünü belirgin kılar ve zenginleştirir. Bu kompozisyonun iki tarafında, pembe güller ve koyu yeşil yapraklardan oluşan süslemeler yer alır. Pembenin tonlamalarıyla, ayrıntılı bir tarzda işlenen değişik sayıdaki katmerli gül ve gonca ile, bu yüzeydeki kompozisyon tamamlanır. Bu bezemeler arasında kalan kitabe levhasının üzerinde de, üç dilimli bir çerçeve içine boyayla yazılmış 1291 tarihi bulunur.

Bu kompozisyonun bir benzer örneği de çökertme kemerinin üst kesimindeki pencerenin iki tarafında tekrarlanmıştır. Pencerenin iki yanında yer alan birer sütunce tasvirinin üzerini taçlandırır

rak başlayan ve alt kesimde çökertme kemerinin iki tarafından aşağıya doğru sarkan pembe renkli birer üzüm motifiyile devam eden kompozisyonda, renklerin koyu tonlarının seçilmesi ve güllerin sayısının artması dikkati çeker. Pencereyi sınırlandıran sütuncelerin üzerine ise, birer küre motifi resmedilmiştir. Bu küre motiflerinden başlayan ve bir şeride dolanmış asma yaprakları ile iki adet pembe ve iki adet mavi renkli üzüm salkımının dönüşümlü olarak tekrarlandığı bir süsleme, duvarın üst kesiminde kesintisiz olarak devam eder. Bu süsleme şeridinin alt kesiminde de yer yer çeşitli yazı panoları bulunur.

Daha önce sözünü ettiğimiz süsleme kompozisyonlarındaki pembe güller ve goncalarından oluşan birer çiçek demeti, alt sıra pencerelerinin üzerinde de tekrarlanmıştır.

Cephenin doğusundaki dış mihrap nişi, iki tarafından birer sütunce motifiyile sınırlandırılmıştır (Res.7). Yeşil renkli silindirik sütuncelerin minik başlıklarının üzerine yerleştirilmiş bir atkı taşı dikkati çeker. Atkı taşı, pembe renkli kıvrık dallar, yapraklar ve mavi çiçeklerle taçlandırılmıştır. Nişin kabağı biçiminde alçıdan pembe renkli bir perde motifi yapılmıştır.

Harim girişinin iki yanına resmedilmiş birer mimari manzara tasviri ile cephenin görünümü zenginleştirilmiştir. Birer dikdörtgen çerçeve içine alınmış bu mimari tasvirlerden batıdakine Mekke, doğudakine ise Medine şehri işlenmiştir. Mekke tasvirinde; arka planda renk tonlamalarıyla verilmiş geriye gidildikçe küçülen sıra dağlar ile bu dağların üzerlerine ve eteklerine serpiştirilmiş küçük binalar resmedilmiştir (Res.14). Geri plandaki dağların ve binaların daha küçük gösterilmesiyle kompozisyona derinlik kazandırılmıştır. Yine arka planda mavi ve pembenin tonlamalarıyla oluşturulmuş başarılı bir gökyüzü dikkati çeker. Ön planda ise, geniş bir alana yayılan ve etrafı evlerle kuşatılmış revaklı bir avlu ve ortasında yükselen Kabe gösterilmiştir. Kubbesi avlu, avlu içindeki binalar ve gölgeleri yere vuran düz damlı evler ayrıntılı işleme tarzıyla gelenekseldir. Evlerin perspektif ilkelerine aykırı kuruluşlarına karşın, genel kompozisyon düzenindeki perspektif arayışlarında başarılı bir uygulamadan söz edilebilir.

Medine tasvirinde, geri planda dağlar ve küçük küçük binalar; ön planda ise çift avlulu ve beş minareli cami ile avlu etrafını kuşatan binalar resmedilmiştir (Res.15). Bu tasvir de, gerek başarılı renk tonlamaları ve perspektif uygulamalarıyla; gerek ayrıntılı işleme tarzıyla Mekke tasvirinde görülen üslup özelliklerini tekrarlar. Kompozisyonda evlerin yere vuran gölgeleri, çöl zemininin, dağların, gökyüzünün renk tonlamalarıyla verilmesi başarılı bir uygulama olarak dikkati çeker. Soğanvari kubbeli cami, minareler, revaklı avlular ve binalar en küçük ayrıntısına kadar ince ince işlenmiştir. Fakat, Medine tasvirinde gökyüzü küçülmüş, dağlar daha geri plana alınarak sayıları azaltılmıştır.

İÇ SÜSLEME

Yapının harimi de yoğun süslemelere sahiptir. Özellikle, kuzey duvarı boyunca uzanan kadınlar mahfilinin güneyinde kalan bölümde, tavan ve duvarların zengin renkli nakışları dikkati çeker (Res.8).

Harimin doğu, batı ve güney duvarları boyunca iki süsleme şeridi dolaşır. Doğu ve batı duvarlarında kadınlar mahfili ile kesilen bu süsleme şeritleri; üst sıra pencerelerinin alt ve üst seviyelerinde yer alır. Stilize kıvrık dallardan oluşan krem renkli bezemeler; üstte kırmızı, altta ise yeşil zemin üzerine işlenmiştir. Duvarlarda bu iki süsleme şeridinin arasında kalan ve üst sıra pencerelerinin aralarına rastlayan yüzeylerde çeşitli yazı panolarına yer verilmiştir. Bu yazı panoları, çiçekli dallardan oluşan bir çerçeve içine alınmıştır.

Alt sıra pencerelerinin aralarındaki yüzeylerde de kırmızı, mavi renkli çeşitli çiçek demetlerinden oluşan süslemeler yapılmıştır. Bu tür süslemeler, güney duvarının yalnızca batı ucunda yer alırken, doğu duvarının güney ucunda ise ağaca sarılmış güllerden oluşan bir kompozisyon şeklinde işlenmiştir.

Harimin en göz alıcı bezemeleri güney duvarında yer almaktadır (Res.8). Duvarın doğusundan başlayarak minbere kadar uzanan bu renkli nakışlarda yemyeşil ağaçlarla çok zengin bir orman manzarası işlenmiştir. Kırmızı ya da beyaz fırça tuşlarıyla oluşturulmuş kabarik lekelerle zenginleştirilmiş çeşitli ağaçlar, incecik gövdeleri üzerinden yükselerek duvar yüzeyine yayılırlar. Bu incecik gövdeler arasında ise, arkada uzanan ve daha küçük ağaçlardan oluşan ikinci bir ormanın varlığı farkedilir. Daha koyu yeşil renkli olan bu ağaçlar mihraba kadar devam eder. Bu küçük ağaçlar arasından yükselen büyük bir selvi ise mihraba doğru eğilerek adeta mihrabı sınırlandırır. Bu selvi ile küçük ağaçlardan oluşan orman görünümü mihrabın batısında da tekrarlanmakla birlikte, tüm süsleme minberle kesilerek tahrir olmuştur.

Mihrap da, yoğun süslemelere sahiptir (Res.11). Yuvarlak kemerli mihrap nişi, üst üste boyama iki sütunleyle, iki yanından sınırlandırılmıştır. Beyaz rengin kullanımıyla mermer görünümü kazandırılmış kırmızı sütunceler üzerine aynı renklerle bol profilli bir tepelik işlenmiştir. Altta sütunce, ayrıca, süslü bir başlıkla taçlandırılmıştır. Yeşile boyanmış kemer yüzeyi, tepe noktasında yoğun olmak üzere, zemine kadar pembe güller ve aralarına serpiştirilmiş minik mavi çiçeklerle bezelenmiştir. Kemer köşelikleri ise, yeşil üzerine krem renkli stilize akant yapraklarıyla doldurulmuştur. Yarım kubbe şekilli kavsara yüzeyine de, aşağıya doğru sarkan bir perde motifi resmedilmiştir. İki yana açılmış ve tepeden bir fiyonkla tutturulmuş perdenin kıvrımları, ışık-gölge oyunları ile derinlik kazandırılarak başarılı bir şekilde verilmiştir. Perdenin iki tarafında, boğumlu kısımlarına bi-

rer gül demeti yerleştirilerek ortalarından bir kandil motifi sarkıtılmıştır. Nişin alt kısmına üzerlerine düşen ışıkla yer yer sararmış bodur yeşil ağaçlardan oluşan bir orman manzarası tasvir edilmiştir. Bu manzaranın iki tarafından yukarıya doğru yükselen ince saplı ikişer çiçek, ortadaki kandil motifine doğru yönelmiştir. Mihrap, tepelik bezemesinin üzerinde uzanan ayet kitabesi ve bu kitabeyi çerçeveleyen bir süslemeyle taçlandırılmıştır. Ayet kitabesini üç yönden kuşatan ve mavi zemin üzerinde yayılan kırmızı akant yaprakları, tepede bir madalyon oluşturmuştur. Bu madalyonun içine de kırmızı çiçeklerden bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Mihrabın iki yanında, güney duvarı boyunca uzanan sekinin üzerine alçıdan birer mumluk yerleştirilmiştir.

Daha önce sözünü ettiğimiz gibi, harimin doğu, batı ve güney duvarını dolaşan iki süsleme şeridinin kadınlar mahfilinden itibaren kesildiği izlenir. Kadınlar mahfilini sınırlandıran duvarlardaki basit süslemeler çok yakın tarihlerde yapılmış olmalıdır.

Tavan yüzeyi, caminin süsleme düzenine verilen önemin en açık göstergesi olarak çok renkli ve çok ayrıntılı bir işçilikle bezelidir (Res.9). Güney duvarında yer alan gür yapraklı orman görünümü, tavan yüzeyini kaplayan yeşil boya dokusu içinde de tekrarlanarak yapının çok görkemli bir bezeme anlayışla resimlendiğini kanıtlar. Zengin çiçek ve yaprak resimleriyle boyalı tavanın merkezinde varlığının izleri beliren göbek düşmüştür.⁴ Tavan yüzeyi ve göbeğinin çevresinde çeşitli orman manzaraları işlenmiştir (Res.10). Tavanın kenarları boyunca uzanan ve köşelerinde yoğunlaşan koyu yeşil ağaçlar, kırmızı ve sarı çiçekli dallara dönüşerek tüm yüzeye dağılır. Tavan göbeğinin çevresinde de aynı kompozisyonlar daha küçük boyularda tekrarlanmıştır. Ağaçlar ve çiçekler, renk tonlamalarıyla ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Kılıczade Mehmet Ağa Camisi, içten düz tavanlı, dıştan kırma çatıyla örtülü kareye yakın dikdörtgen planlı sade bir cami örneğidir.

Yapının gerek cepheleleri, gerek iç mekanı zengin bezemelere sahiptir. Bezemeler arasında, Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk mimari süslemesinin seçkin bir türünü oluşturan duvar resimleri önemli bir yer tutar. Duvar resimlerinin günümüze ulaşabilen örneklerinin daha çok yapıların iç mekanlarını bezediği görülür. Cepheleleri bezeyen resimlerin ise, büyük olasılıkla onarımlar ve aşınmalar nedeniyle yok olduğu düşünülür.⁵ Kılıczade Mehmet Ağa Camisi, dış cephe resimleri günümüze ulaşabilen ender yapı örneklerinden birisidir.

Resimler, ahşap ve sıva üzerine yapılmıştır. Resimlerde işlenen konular manzaralar, natür-

4. Tavan göbeğine ait alçıdan süsleme parçaları bugün camide bulunmaktadır.
5. R. Ank, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Ankara 1976, s. 135.

mortlar, Mekke-Medine tasvirleri, kılıç-sütunce gibi motiflerdir. İşlenen konular arasında en önemli yeri manzaralar tutar. Manzaralar hem ele alınmış biçimleriyle, hem de tasarımlarıyla ilgi çekici özellikler sergiler. Bu kompozisyonlarda dış cephede deniz görünümü yer alırken, iç mekanda çeşitli orman görünümleri tasvir edilmiştir. Duvar resimlerinde manzaralar, büyük bir tutkuyla işlenen konular arasında yer alır. Büyük bir yoğunluk kazanan doğa kesitlerinin anlatımına genellikle mimari tasvirler de katılır.⁶ Kılıcızade Mehmet Ağa Camisi'nin manzaralarıysa, doğrudan doğa görünümleri aktaran örneklerle katılabilir. Muğla Şeyh Camisi (1830-31)⁷, Urla Kapan Camisi Şadırvanı (1834),⁸ İzmir Şadırvanlı Camisi geçit tonozu (1835-40'lar),⁹ Muğla Kurşunlu Camisi (1853)¹⁰ gibi eserlerin resimleri arasında deniz manzaralarına yer verilmiştir. Ancak bu resimlerde, deniz manzaraları çeşitli yelkenliler ve binalarla zenginleştirilmiş kıyı görünümleri olarak ele alınmıştır. Kılıcızade Mehmet Ağa Camisi'nin güney cephesindeki kompozisyon ise, geri planda tepelerle kesilen ve iki tarafından ağaçlarla sınırlandırılmış salt bir deniz manzarası olarak dikkati çeker.

Salt orman görünümünün işlendiği manzaralar, harimde güney duvarı ile ahşap tavan yüzeyinde yer alır. Duvar resimlerinin bilinen örneklerinde resimlerin genellikle çerçevesiz veya çerçevesiz tek tek ya da şeritler halinde yapıldığı izlenir.¹¹ Oysa, Kılıcızade Mehmet Ağa Camisi, bilinen örneklerin dışında bir bezeme programının tek örneğidir. Güney duvarını bezeyen orman görünümünün mihrap yüksekliğiyle yarışan boyutlarda anıtsal bir büyüklükte işlenmesi ile ilk kez karşılaşmaktadır. Bu özellik, Anadolu'da bilinen örnekler arasında, ilk kez bu yapıda karşımıza çıkan özgün bir resimleme tarzına işaret eder. Baklan -Boğaziçi Kasabası Eski Cami,¹² Mudanya-Mirzeoba Köyü Ahmed Ağa Camisi¹³ gibi yapıların XVIII. yüzyıl sonu-XIX. yüzyıla tarihlenebilen resimlerinde büyük boyutlu tek-tek ağaç motifleri bulunmakla birlikte, geniş bir yüzeye yayılan büyüklü-küçüklü ağaçlarla oluşturulmuş orman manzaralarına bugün bilinen örneklerde rastlanmamaktadır. Kılıcızade Mehmet Ağa Camisi'nin bu orman manzarası, şimdilik bilinen tek örnek olarak dikkati çeker. Ayrıca, anıtsal orman manzarasının yan duvarların yüzeylerinde yer alan anıtsal büyüklükte çiçek tasvirleriyle kuvvetlendirilmesi, büyük kompozisyon düzeninin sanatçının kendi seçimi olduğunu kanıtlar.

Orman manzaraları, harim tavanında da tekrarlanmıştır. Tavan köşelerinde orman görünümleri olarak başlayan süsleme, çiçekli dallara dönüşerek tüm tavan yüzeyini bezer. Tüm tavan yüzeyini bezeyen süslemelere Kula Soğukkuyu Camisi (1784-85) tavan göbeğinde,¹⁴ Kula Hacı Reçep Camisi (XVIII. yüzyıl) mahfil tavanında¹⁵ Denizli-Acıpayam Yazırköyü Camisi (1802-3)¹⁶ harim tavanında rastlanır. Ancak, bu yapılarda ta-

van yüzeyi çitalarla ya da boya ile bölümlere ayrılarak, her bölümün içine çeşitli çiçek motifleri işlenmiştir. Kılıcızade Mehmet Ağa Camisi'nin Tavan yüzeyinde ise, herhangi bir bölüntü yapılmadan, bezemeler tüm yüzeye yayılmıştır. Tavan kenarlarını sistemli bir biçimde dolaşan ve köşelerde yoğunlaşan orman görünümünün tüm tavan yüzeyine dağılarak zengin bir bezemeye dönüşmesi ve göbek etrafının orman görünümüyle çevrenmesi, bugüne kadar bilinen bezemeli tavan örnekleri arasında Kılıcızade Mehmet Ağa Camisi'nin tavan bezemesinin önemli bir gelişmeye örnek oluşturan özgün bir yapıt olduğunu ortaya koyar. Tavanda bezemelerin kesintisiz olarak devam etmesi ve bezeme konusu olarak orman görünümünün seçilmesi yeni ve özgün bir uygulama olarak dikkati çeker.

Yapıdaki diğer bir orman manzarası da, mihrap nişinin alt kesimine yapılmıştır. Bu dönemde, Anadolu'da cami mihraplarının yoğun süslemelere sahip oldukları bilinmektedir.¹⁷ Ancak, Soma Hızır Bey Camisi (1791-92),¹⁸ Koçarlı Cihanoğlu Camisi (1834-35)¹⁹ ve Tavas Hamamönü Camisi'nin (1847)²⁰ mihrapları gibi manzara resimleriyle bezenmiş bilinen örneklerin sayısı azdır. Bu örneklerden Soma Hızır Bey Camisi ve Tavas Hamamönü Camisi'nde kompozisyonlar mihrap nişine, Koçarlı Cihanoğlu Camisi'nde ise mihrabın üzerine işlenmiştir. Kılıcızade Mehmet Ağa Camisi'nin mihrabı da, bir manzara (orman) kompozisyonuyla süslenmiş ender örneklerden biridir.

6. ay. es., s.122.

7. Resim için bkz. ay.es., s. 54, Res.46.; ayrıca bkz. G. Renda, **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850**, Ankara 1977, s.151, Res.116.

8. Resim için bkz. R. Arık, a.g.e., s. 48, Res 42; ayrıca bkz. G. Renda, a.g.e., s. 144, Res. 109.

9. Resim için bkz. R. Arık, a.g.e., s.50, Res.43. ; ayrıca bkz. G. Renda, ay.es., s.144, Res.110.

10. Resim için bkz. R. Arık, a.g.e., s.57, Res. 50.

11. Örnekler için bkz. R. Arık, ay.es.; ayrıca bkz. G. Renda, a.g.e.

12. Resim için bkz. Ş. Çakmak, **Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler)**, İzmir 1991, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Res. 64.

13. Resim için bkz. Y. Ötügen-A. Durukan-vd., **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986, s.712, Res. 69.

14. Resim için bkz. R. Bozer, **Kula'da Türk Mimarisi**, Ankara 1990, s. 40, Fot. 20.

15. Resim için bkz. ay.es., s. 54, Fot. 27.

16. R. Arık, a.g.e., s. 42.

17. R. Arık, **Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1972, s. 219-220.

18. Resim için bkz. R. Arık, **Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami**, Ankara 1973, s. 48, Res. 20.

19. Resim için bkz. R. Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu...**, s. 47, Res. 41.

20. Resim için bkz. G. Renda, a.g.e., s. 162, Res. 129.

Yapıda manzara tasvirlerinin yanı sıra, çok sayıda çiçek kompozisyonu da işlenmiştir. Gerek cephelerde, gerek iç mekanda bulunan kompozisyonlar tek-tek çiçek buketlerinde ya da çeşitli kaplara yerleştirilmiş çiçeklerden oluşur. Duvar resimlerinin en çok işlenen konularından olan çiçek tasvirlerine hemen hemen her yapıda rastlamak mümkündür. Denizli Acıpayam Yazırköyü Camisi (1802-3),²¹ Milas Bahaeddin Ağa Konağı (XIX. yüzyıl ortaları),²² Kırkağaç Çiftehanlar Camisi (1864-65),²³ Soma Damgacı Camisi (1872),²⁴ Kınık İbrahim Ağa Camisi (1875)²⁵ gibi yapıların resimlerinde çiçekli kompozisyonlara yer verilmiştir. Kılıczade Mehmet Ağa Camisi'nin harim duvarlarındaki kompozisyonlar ise, Aydın Cincin Köyü Cihanoğlu Camisi,²⁶ Mudanya, Mirzeoba Köyü Camisi,²⁷ Orhaneli Harmancık Bucağı Merkez Camisi²⁸ gibi yapılarda bulunan örneklere benzer şekilde büyük boyutlu tasvir edilmişlerdir.

Çiçeklerden oluşan kompozisyonların yanı sıra, harim girişi ve mihrap etrafını çevreleyen kompozisyonlardaki pembe güller ile harim girişi üzerindeki üzüm salkımları ve asma dallarından oluşan şeritler, ilgi çekici betimlemelerdir. Güney cephedeki çiçekli kompozisyon ise, duvara asılı izlenimi veren bir kılıç motifiyle zenginleştirilmiştir.

Yapının yoğun süslemeleri arasında sadece iki mimari tasvire yer verilmiştir. Harim girişinin iki yanında birer dikdörtgen çerçeve içine alınmış Mekke ve Medine tasvirlerinde renk tonlamaları, ışık-gölge oyunları, perspektif denemeleri gibi Batı resmini çağrıştıran öğeler dikkati çekerken, ayrıntı işleme tarzı, yapıların biçimlendiriliş ve yerleştirilişlerindeki acemilikler gibi özellikleriyle de minyatür geleneklerine bağlı alışkanlıkların sürdürüldüğü izlenir. Bugün bilinen örneklerine göre yalnızca camilerde resmedilen Mekke ve Medine tasvirleri Soma Hızır Bey Camisi (1791-92),²⁹ Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camisi (1834-35),³⁰ Muğla Kurşunlu Camisi (1853)³¹ gibi yapıların duvar resimlerinde de işlenmiştir.

Yapıda dikkati çeken diğer bir süsleme ögesi de, sütun motifleridir. Güney cephenin doğu köşesinde, harim girişinin üzerindeki pencere ile dış mihrabın iki yanında birer; ana mihrabın iki yanında ise üst üste ikişer sütun motifi ışık-gölge oyunları ve renk tonlamalarıyla farklı etki yaratan tasvirler olarak ilgi çekicidir. Gülşehir Karavezir Camisi (1779)³² hariminde güney duvarından dışa taşan bölümün kemer üzengisinin altında, köşelerde kemeri taşıyor izlenimi verecek şekilde; Denizli Acıpayam Yazır Köyü Camisi'nde (1802-3)³³ ise,

harim duvarlarındaki resimli panoları ayıran birer öge olarak tasvir edilmiş bu tip sütun motiflerine, dönemin çeşitli yapılarında rastlanır.

Son cemaat yeri tavanının çökertilmiş orta kısmı da ahşap işçiliğiyle dikkati çeker. Tavanın çökertilmiş orta kısmında içleri çiçeklerle bezeli çatalarla oluşturulmuş üçgen ve dörtgen bölümler ve merkezindeki sarkıt, bu dönemin camilerinde ve sıklıkla evlerinde karşılaşılan türdeki tavan süslemeleriyle benzer özellikler taşır.³⁴

Geç dönem Batı Anadolu camilerinin karakteristik süsleme öğlerinden biri de, mihrap nişlerine asılı izlenimi uyandıran perde motifleridir.³⁵ Kılıczade Mehmet Ağa Camisi'nin mihrap nişine de böyle bir perde motifi resmedilmiş, dış mihrap nişine ise alçıdan yapılmış bir perde motifi yerleştirilerek görüntümü zenginleştirilmiştir.

Kılıczade Mehmet Ağa Camisi sade mimari kuruluşuna karşın, süslemeleri açısından dikkati çeken bir yapıdır. Özellikle süslemeler arasında önemli bir yer tutan duvar resimleri; gerek işlenen konular, gerekse resimlerin boyut ve konumlandırılışları açısından; Batılılaşma Dönemi'nde yaygınlaşan duvar resimlerinin, Batı Anadolu'da XIX. yüzyılda ulaştığı anlayışı sergileyen özgün örneklerdendir.

21. Resim için bkz. R. Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu...**, s. 43, Res. 38.
22. Resim için bkz. **ay. yer.**, s. 91, Res. 78,79.
23. Resim için bkz. İnci Kuyulu, "Kırkağaç Çiftehanlar Camii", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, V** (İzmir 1990), Lev. XVI, Res. 7.
24. Resim için bkz. İnci Kuyulu, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Tesvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, IV** (İzmir 1988), Lev. XXII, Res.11, Res. 22.
25. Resim için bkz. G. Renda, **a.g.e.**, s. 163, Res.130.
26. R. Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu...**, s. 31.
27. Resim için bkz. Y. Ötügen-A. Durukan- vd. **a.g.e.**, **IV**, s. 712, Res. 69.
28. Resim için bkz. **ay. es.**, s. 570, Res. 311.
29. Resim için bkz. R. Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu...**, s. 33, Res. 26, Res. 27.
30. Resim için bkz. **ay.es.**, s. 47, Res. 41.
31. Resim için bkz. **ay.es.**, s. 55, Res. 47.
32. R. Arık, **Bazı Örnekleriyle...**, s. 29.
33. R. Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu...**, s.43, Res. 38, s. 44, Res. 39.
34. Tavanlar hakkında geniş bilgi için bkz. S. H. Eldem, **Türk Evi III**, İstanbul 1987, s.106-131.
35. M. Sözen-R. Arık- vd., **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, Ankara 1976, s. 304.

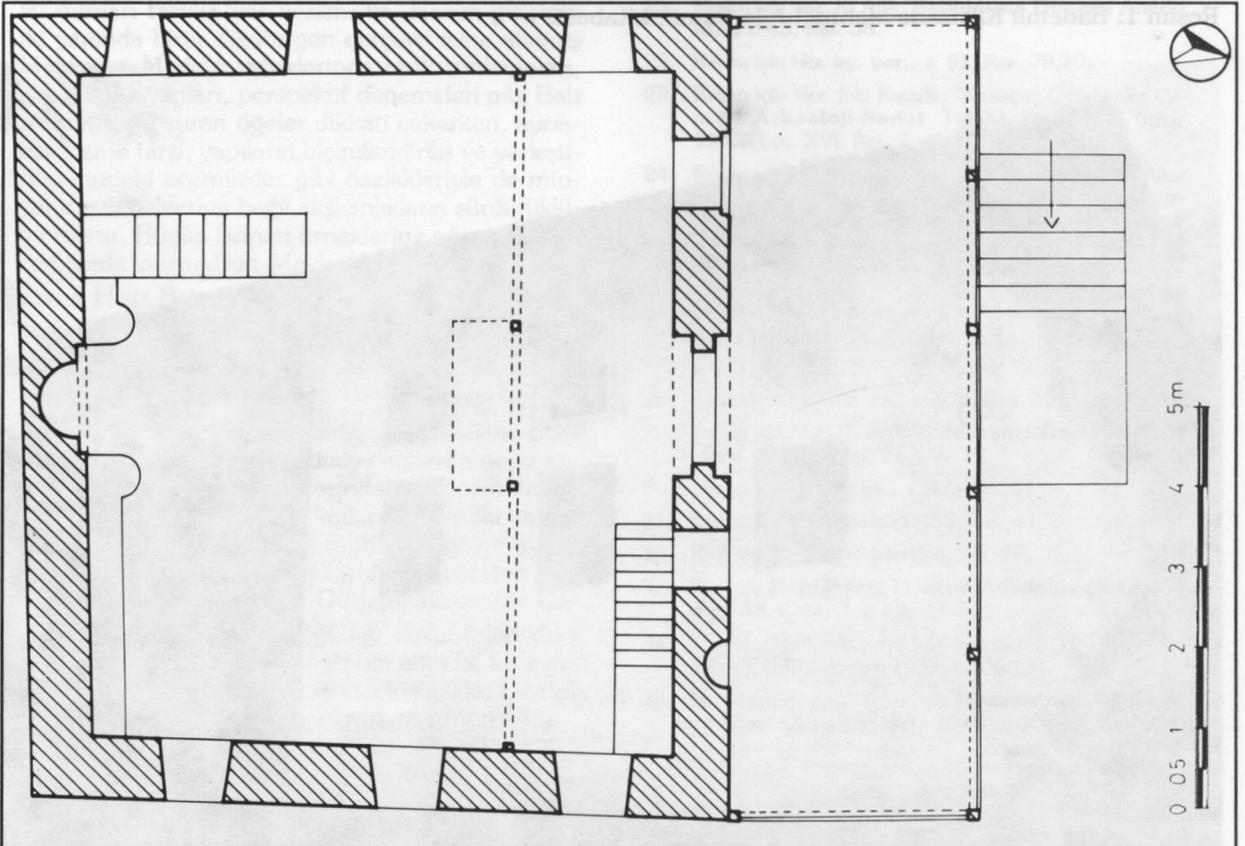
Resim 1: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, kitabesi.

Resim 2: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, doğudan görünüşü.

Resim 3: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, güney batıdan görünüşü.

Plan: 1: Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii, planı.

XIX. YÜZYIL ÇANAKKALE SERAMİKLERİNDEN, ÖRDEK BAŞLI TESTİLER

Deniz AYDA

İngiliz Sanat Tarihçisi, Eleştirmen ve Şair olan Herber READ "Bir milletin sanatını ve duyarlık derecesini seramiği ile ölçün" demektedir. Çünkü seramiği yaratan çamur biçimlenerek duygu düşünce ve tasarım gücünü ortaya çıkartır.

"Yapılan incelemeler sonucu, ilk seramiğin M.Ö. 10.000-9.000'lerde üretildiği saptanmıştır. En eski ve önemli seramik buluntulara Türkistan'ın Askava bölgesinde (M.Ö. 8000), Filistin'in Tericho bölgesinde (M.Ö. 7000), Anadolu'nun çeşitli höyüklerinde ve Mezopotamya olarak adlandırılan Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgede rastlanmıştır."¹

Arkeolojik kazılar ve bu kazılardan ortaya çıkan buluntular Anadolu'da seramiğin Neolitik çağda yapılmaya başlandığını göstermektedir. İnsanoğlu çeşitli yöntemlerle çamura şekil vermiş, pişirmiş ve bunun sonucunda gerekli kullanma seramiğini elde etmiştir.

Daha sonraki çağlarda ise, su geçirmezlik kazandırmak için sırlamayı, süslemek için boyamayı öğrenmişler ve uygulamışlardır.

Anadolu, tarih boyunca farklı kültür ve inançların bulunduğu, seramiğin vatanı olabilecek bir zenginliğe sahiptir. Toplumlar yaşadıkları dönem kültürünün en karakteristik özelliklerini eserlerinde yansıtır. Anadolu insanı, seramik sanatında eski kültür dönemlerinin etkilerini özümseyerek kendine has sanat biçimlerini yaratmışlardır.

Anadolu'da Selçuklular, Beylikler, Osmanlılar dönemlerinde çeşitli merkezlerde seramik üretimi yapılmış, ancak halk sanatı olarak önemli bir karakteri oluşturan Çanakkale Seramikleri XVII. yüzyıl sonlarından, XX. yüzyıl başlarına kadar farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır.

"Çanakkale çömlekçiliğine ait bilinen Prof.J.M. COOK'un işaret ettiği en eski belge, 1699'da Çanakkale'yi ziyaret etmiş olan Edmund CHISHULL'in seyahatnamesinden sonra 1740 yıllarında yöreyi gezmiş olan Richard

POCOCKE, boğazda Asya Hisarı kuzeyindeki kasabada Delft'e benzer çanak, çömlek yapıldığını, POCOCKE'dan 24 yıl sonra, 1744'te bölgeyi gezmiş olan Richard CHANDLER, seramik üretiminin geniş çapta yapıldığını yazmıştır"²

Çanakkale yöresi, toprak özelliği ile seramik yapımına elverişli olup, killi kırmızı ve kalkerli topraklara sahiptir. Bu yörede yeraltı kaynaklarının zenginliği seramik çalışmalarının oluşmasını güçlendirmiştir.

Halk sanatı ürünü olan Çanakkale Seramikleri; XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl içinde çukur tabaklar, küp ve kaseler, XIX. yüzyılda kulplu ve kulpsuz testiler, ördek başlı testiler, sepet örgülü meyvelik ve şekerlikler, matara, şamdan ve mangallar, XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başında ise; At Başlı Testiler, çeşitli hayvan, Gemi ve Efe figürlü formlar olarak kendini göstermiştir.

Bu grup içinde konumuz olan Ördek Başlı Testiler, XIX. yüzyılda yoğun olarak üretilmiş ve fonksiyonel amaçlı kullanılmıştır.

Sarı, yeşil, kahverengi, siyah renkli sırların kullanıldığı bu yüzyıl testilerinin en belirgin özelliği, ağız kısmı ve burmalı kulplardır.

Bu tür testilerin ağızları stilize kuş başı veya ördek başı şeklinde olup, ince uzun boyunlu ve genellikle burma kulpludur. Kırmızı kil kullanılmış, tornada biçimlendirilerek küçük detaylar elle şekillendirilmiştir. Önce güneşte kurutulan formlar, ilk bisküvi pişirim aşamasına girmeden yüzeyi astarlanıp, dekorlanarak fırınlanmaktadır. Daha sonra şeffaf veya renkli sır ile sırlanarak ikinci fırınlama işlemi ile çalışma sonuçlandırılır.

Baş ve ağız biçimlerine göre bu tür testiler erkek ve dişi ördek olarak ayrılmıştır. Dişi Ördek başlı testilerde ağız yukarı doğru kavisli, gururlu ve

1. Ateş ARCASOY, **Seramik Teknolojisi**, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi yayınları, Sayı: 2, İstanbul 1983.
2. Aşkıdül AKARCA, "Gemi Tasırlı Bir Çanakkale Tabacağı ve Ressamı", **Sanat Tarihi Yıllığı VII**, İstanbul 1977.

mağrur duruşlu olup, ağzın iki yanını küpe-şeklinde rozet çiçekler süslemektedir.

Erkek Ördek başlı testilerin ise tepesi kapalı, yuvarlak boru şeklinde uzayan bir ağız vardır. Genellikle bu tür testilerin kulbuna yakın olan ağız kısmında süzgeç bulunmaktadı. Başın iki yanında boynuz gibi çıkıntılar, erkek ördeğin daha heybetli ve güçlü görünmesini sağlamaktadır.

Yüzyılın sonuna doğru, ince uzun boynun iki yanında çelenkler, yaprak ve çiçek motifli kabartmalar, gövdenin ön yüzünde kuş figürlü çalışmalar yer almaktadır.

Çeşitli koleksiyon ve müzelerde bulunan bu dönem testilerine örnekler verelim.

Resim 1: Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan, 23198 envanter numaralı bu testi 25.2.1977'de Salih GÜVEN koleksiyonundan alınmıştır. Yüksekliği 33.5 cm. olup kırmızı hamurlu, tornada biçimlendirilmiş, sıraltı ve sırüstü tekniği kullanılmıştır.

Yuvarlak düz tabanlı, şişman gövdeli, ince uzun boyunlu ve burma kulpludur. Formun ağız dışı ördekbaşı şeklinde çalışılmış, kulp tarafı üçgen delikli, gaga ağızlıdır. Ağızın iç kısmı süzgeçli, tepesi ise konik yükseltilmiştir.

Beyaz astar üzerine yeşil ve şeffaf sır ile sırlanmış, sırüstü kırmızı, lacivert, sarı ve altın yıldız renkleri kullanılmıştır.

Simetrik biçimde, merkezi kompozisyon düzeninde ve gövdenin ön kısmında rozet çiçek ve üstünde kabartma yaprak motifleri yer almış, üzeri ise dilimli çalışılmıştır. Gövdenin ön yüzüne, serbest fırça darbeleri ile rozet çiçek motifleri ve puantiyeler atılmıştır. Gaga ağzın iki yanına ve tepesine kabartma rozet çiçekler ilave edilmiştir.

Resim 2: Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan 18.507 envanter numaralı bu testi 7.5.1966'da Osman AKBIYIK'tan satın alınmış olup yüksekliği 34 cm.dir.

Kırmızı hamurlu, tornada çekilmiş, sırüstü tekniği ile çalışılmıştır. Yuvarlak düz tabanlı, şişman gövdeli, ince uzun boyunlu ve burma kulpludur. Ağızın arka tarafı üçgen delikli, ön kısmı ise süzgeçli olup üst kısmı kabartma rozet çiçeklerle konik kapanmıştır.

Kahverengi opak sır üzerine kırmızı, beyaz, lacivert, altın yıldız renkleri ile bitkisel bezemeler yapılmıştır.

Simetrik biçimde, merkezi kompozisyon düzeninde, gövdenin ön yüzünde kabartma rozet çiçek ve dilimli yaprak motifleri yer almış, iki yanda doğru eğimli dalların üzeri damla şeklinde yapraklarla bezenmiş, çiçek motifleri karşılıklı tekrar edilmiştir. Ağızın iki yanında ve tepesinde kabartma rozet çiçekler sıralanmıştır.

Resim 3: Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan 24564 numaralı bu testi 13.4.1984 yılında Hürriyet YILDIRIM'dan satın alınmış olup yüksekliği 39 cm.dir.

Kırmızı hamurlu, tornada çekilmiş, sıraltı tekniği ile çalışılmıştır. Yuvarlak düz tabanlı, şiş-

man gövdeli, ince uzun boyunlu ve burma kulpludur. Dişi ördek başı şeklindeki ağız oluklu, süzgeçli ve gaga biçimlidir.

Astarlı yüzey üzerine, sarı şeffaf sır kullanılmış, yeşil ve altın yaldızla rozet çiçekler kabartmalı çalışılmıştır. Bitkisel kabartmalar gövdenin ve boynun ön kısmında yer almış, ağzın iki yanında ve tepede kabartma rozet çiçekler tekrar edilmiştir.

Resim 4: 5.5.1977 tarihinde, Salih GÜVEN'den Ankara Etnoğrafya Müzesi tarafından satın alınan 23407 envanter numaralı 36.5 cm. yüksekliğindeki bu testi kırmızı hamurlu, tornada çekilmiş ve sır üstü tekniği ile çalışılmıştır.

Yuvarlak düz tabanlı, ince uzun boyunlu, burma kulplu ve formun ağız dışı erkek ördek başı şeklindedir. Ağızın üst kısmı üçgen delikli ve öne doğru boru gibi uzantılıdır.

Astarlı yüzey kahverengi ile sırlanmış, üzerine altın yaldızla kabartma rozet çiçekler ve dallar çalışılmış, boyunda ve ağız kısmında rozet çiçekler tekrar edilmiştir. Uzun boru şeklindeki ağzın üst kısmında, üçgen plaka şeklinde kabartma yaprak motifleri, iki yanda ise helezoni göz gibi çıkıntılar diğer süsleme öğeleridir.

Resim 5: 26.3.1987 tarihinde Ankara Etnoğrafya Müzesi tarafından Abdullah SUNGURLU'dan satın alınan bu testi, 24960 envanter numaralı, 35 cm. yüksekliğindedir. Kırmızı hamurlu, tornada çekilmiş, sır üstü tekniği ile çalışılmış, kulpun üst kısmı üçgen delikli ve öne doğru akıtma yeri uzun ve deliklidir.

Astarlı yüzey yeşil sır ile sırlanarak, gövdenin ön yüzeyi kabartma rozet çiçek ve çelenk motifleri ile süslenmiştir. Altın yaldız ile çiçek ve dallar sır üstü tekniği kullanılarak gövdenin yüzeyini kaplamıştır.

Ağızın üst kısmında kabartma rozet çiçekler iki yanda ise helezoni çıkıntılar yer almıştır.

Resim 6: Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan 23282 envanter numaralı bu testi, 25.7.1977'de Salih GÜVEN'den satın alınmış olup 37.5 cm. yüksekliğindedir.

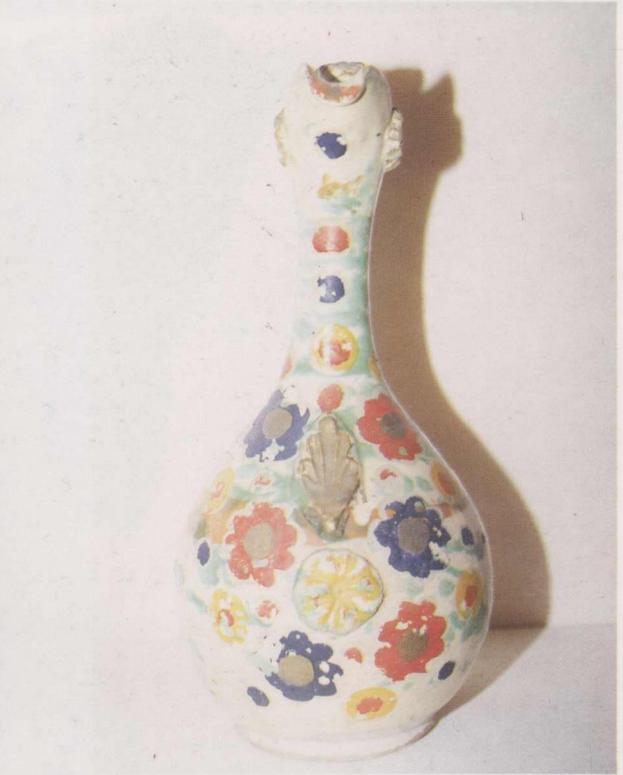
Kırmızı hamurlu, tornada çekilmiş, sırüstü tekniği ile çalışılmıştır.

Yuvarlak düz tabanlı, şişman gövdeli, ince uzun boyunlu, burma kulpludur. Erkek Ördek başı şeklindeki ağız, üçgen deliklidir. İnce uzun boru şeklinde uzantı yapmış akıtma deliği bulunmaktadır.

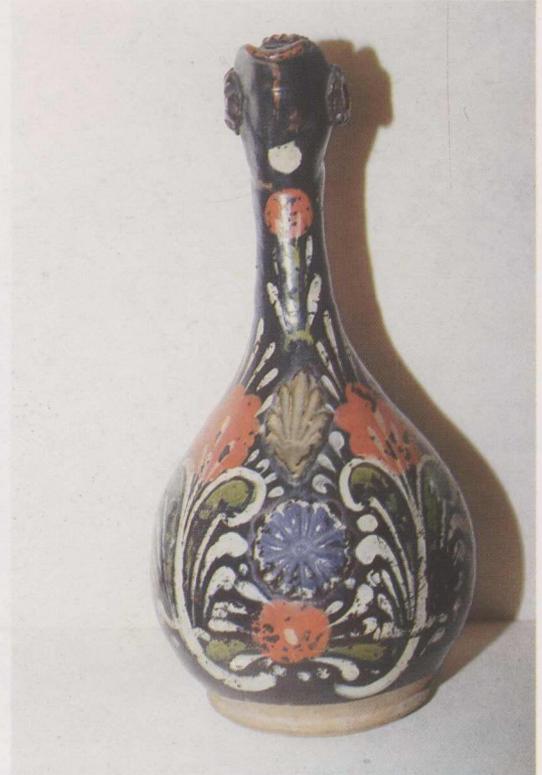
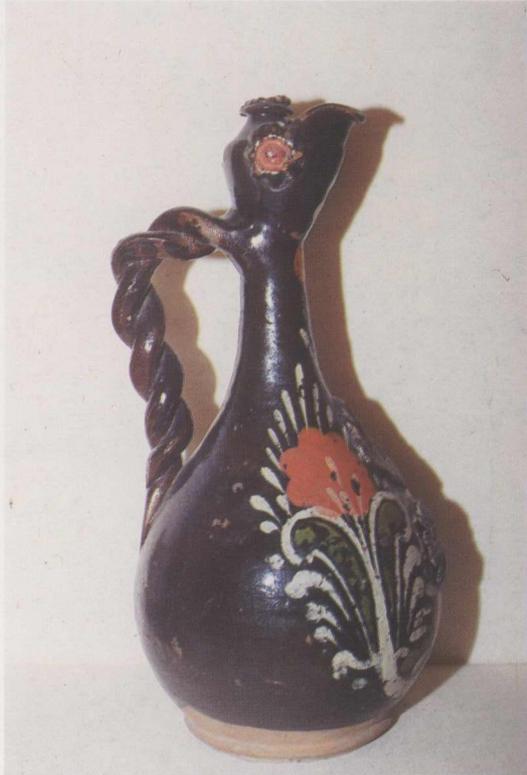
Astarlı yüzey açık sarı şeffaf sır ile sırlanmış, yer yer yeşil sirlar akıtılmıştır. Altın yaldız ile dallar üzerine yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan buketler gövdenin iki yanında yer almış, ortada ise kabartma bir dal ve rozet çiçekler tekrar edilmiştir. Ağızın iki yanında da rozet çiçek motifleri ve çıkıntılar formu tamamlamıştır.

Ördek başlı testiler, genel karakterlerine karşın herbiri farklı özellikler göstererek Anadolu insanının yaratıcı gücünü sergilemişlerdir.

Günümüzde ise halk sanatı olarak yapımı sürdürülen Çanakakale Seramikleri, farklı biçimlerde halkın günlük ihtiyaçlarına ve piyasanın isteğine göre üretilmektedir.

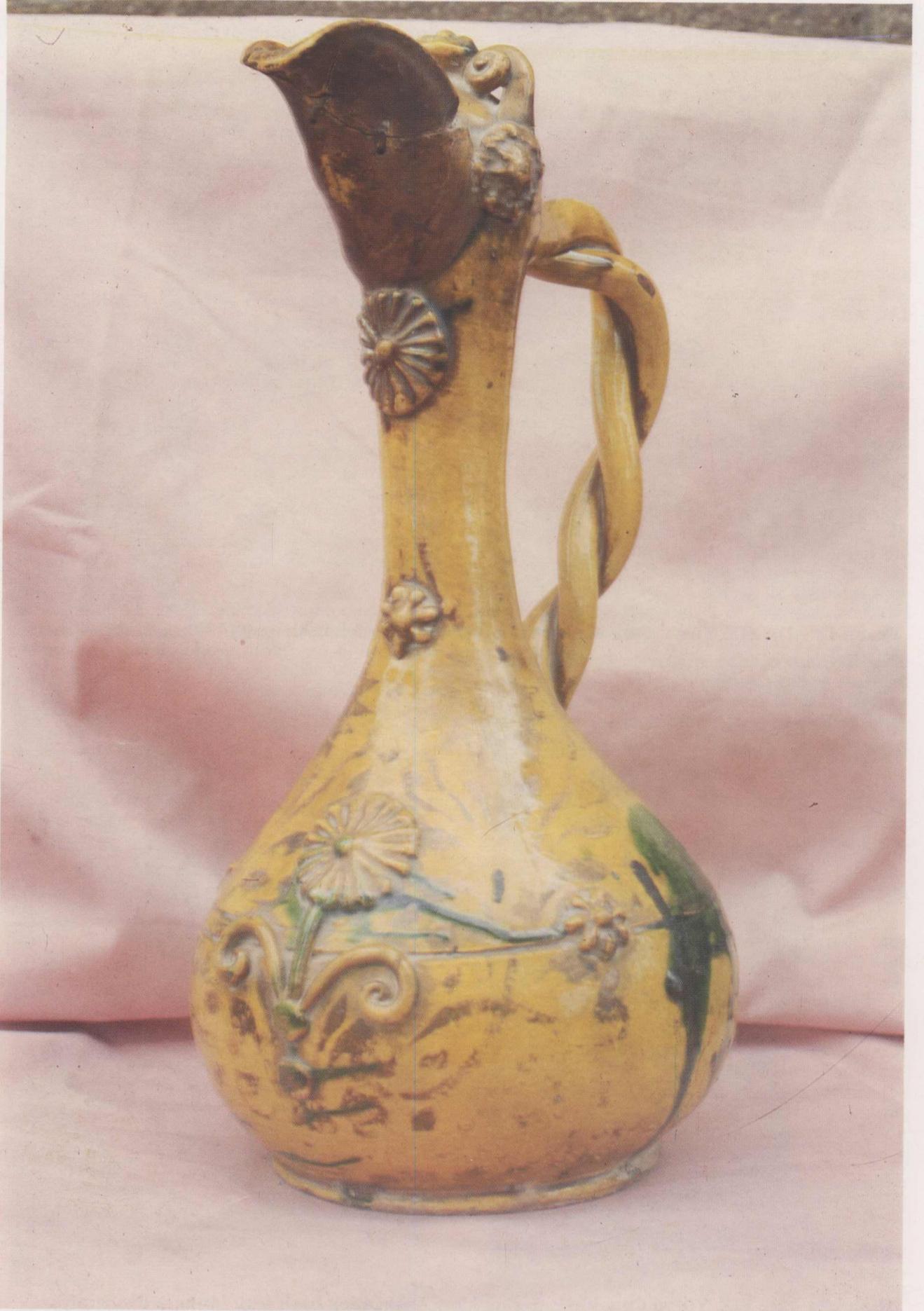

Resim 1a - 1b: XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramikleri. Dişi Ördek başlı testi (Ankara Etnoğrafya Müzesi).

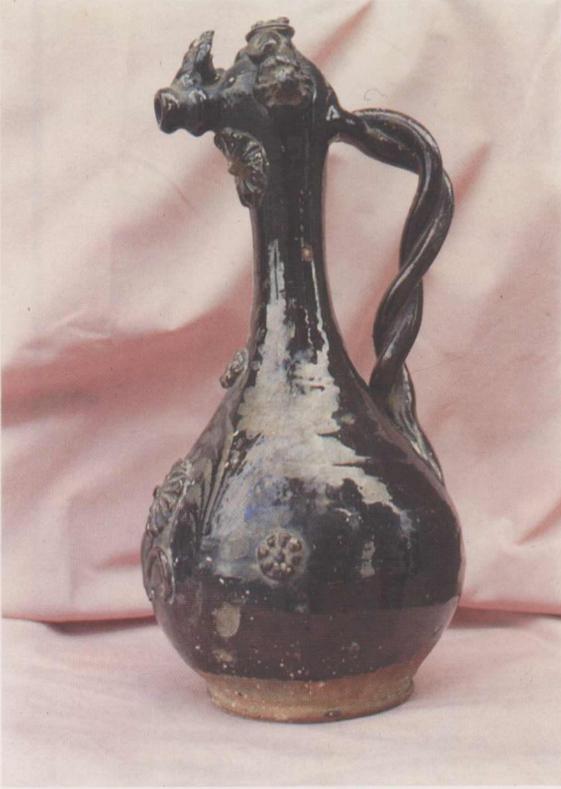

Resim 2a - 2b: XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramikleri. Dişi Ördek başlı testi (Ankara Etnoğrafya Müzesi).

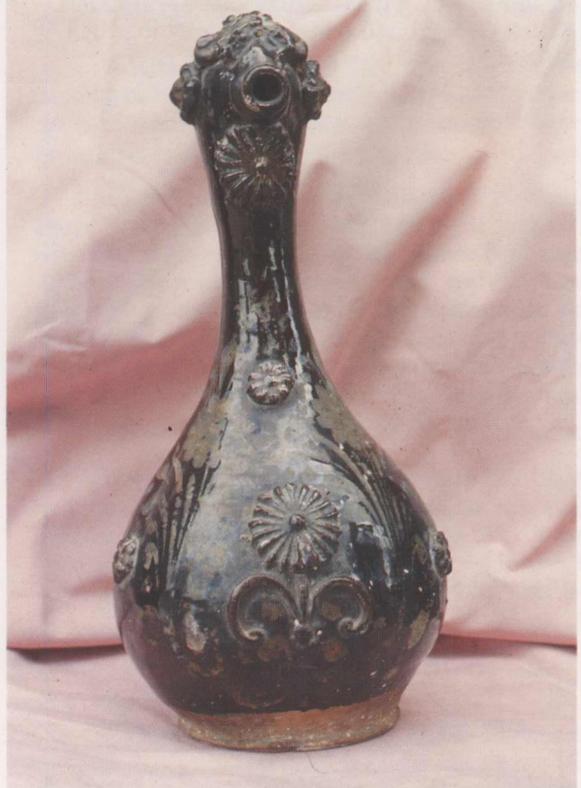

Resim 3: XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramikleri. Dişi Ördek başlı testi (Ankara Etnoğrafya Müzesi).

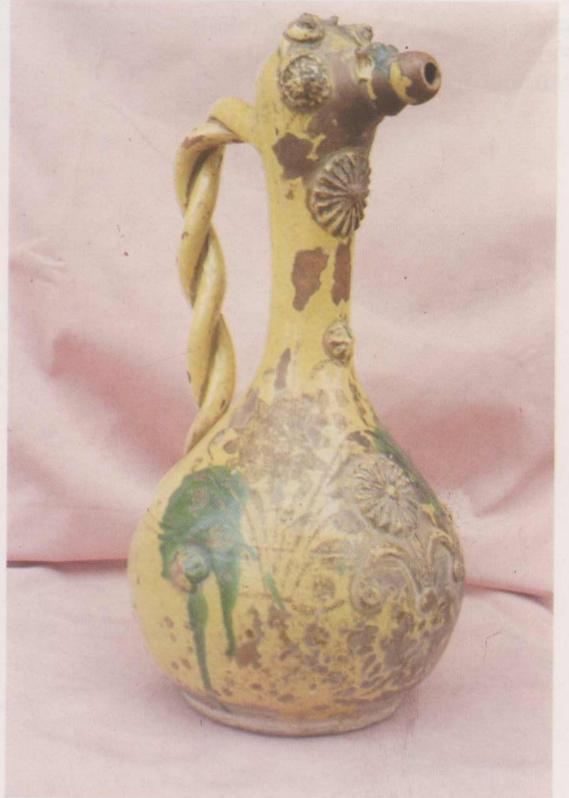
Resim 4a: XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramikleri. Erkek Ördek başlı testi (Ankara Etnoğrafya Müzesi).

Resim 4b: XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramikleri. Erkek Ördek başlı testi (Ankara Etnoğrafya Müzesi).

Resim 5: XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramikleri. Erkek Ördek başlı testi (Ankara Etnoğrafya Müzesi).

Resim 6: XIX. Yüzyıl Çanakkale Seramikleri. Erkek Ördek başlı testi (Ankara Etnoğrafya Müzesi).

Son Dönem Osmanlı Medreselerine Bir Örnek: ŞİHLİ HAMİDİYE MEDRESESİ

Yıldıray ÖZBEK

Şihli, Kayseri'ye bağlı Develi ilçesinin 50 km. güneybatısında kurulmuş bir kasabadır. Taşçı (Bakırdağ) Bucağına bağlı olan Şihli'nin 1985 nüfus sayımına göre nüfusu 2356'dır.

Şihli kasabasının adı, Horasan'dan gelip buraya yerleştiği kabul edilen "Uzun Şeyh" adında bir dervişten gelmektedir. A.Rıza Yalkın¹, Uzun Şih'in cami avlusundaki türbede yattığını ve Şihli Köyünün türbeyi "ata mezarı" olarak kabul ettiğini belirtirse de, bugün cami avlusunda üzerinde kitabe olmayan sadece üç mezar vardır.

Şihli kasabasında Hamidiye Medresesinden başka herhangi bir mimari eser yoktur. Ancak bu medreseyle aynı tarihte yapılmış ve bugün yıkılmış olan üç çeşmenin kitabeleri mevcuttur. Ayrıca Cumhuriyet devrinde yapılan Şihli Camiinin giriş kapısı üzerinde "Sahib'ül hayrat Esseyid Yusuf Ağa sene 1225" yazılı bir kitabe vardır (Res:1). Kasabaya 1928 yılında gelen A.R.Yalkın, H.1225/M.1810 tarihli bu kitabenin, "Tarihi bilinmeyen yeraltında yapılmış eski bir cami vardır" diyerek bahsettiği caminin son onarımına ait olduğunu belirtir.²

1891 yılı Adana Vilayet Salnamesinden anlaşılacağı üzere³ Şihli Kasabası, (Sis) Kozan Sancağı Feke Kazasına bağlı bir köydür. Esasen kasaba Adana il sınırına yakındır. 1905 yılında Feke'den alınarak Develi'ye bağlanmıştır.⁴

1966 yılında Belediye olan Şihli'da geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Son yıllarda dış ülkelere göçte artış vardır.

HAMİDİYE MEDRESESİ:

A.Rıza Yalkın'ın "Kılınçoğlu Medresesi"⁵ olarak tanıttığı medresenin inşaatına ilişkin olarak, 1309 tarihli Adana Vilayet Salnamesinin 151. sayfasındaki kayıt şöyledir:

"Memâlik-i mahruse-i şahanelerinin her küşesini enva-i hayrat ve merrat ile ân ihya buyurmakta olan Halife-i Faruk Siret, Veliyy-i ni'met-i bi minnet Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni Efendimiz Hazretleri bu kaza dahilindeki Şeyhli karyesinde bir mâ-i leziz icrasıyla beraber mükemmel ve müteaddid hücreleri şamil-i birde medresenin inşa ve ikmaline cib-i hümayun-i mülâkânelerinden miktar-i kâfi meblağ ihsan buyurmasile emri inşaat derdest-i ikmaldir."⁶

A.Rıza Yalkın, 166.000 kuruşluk bağışla yapıldığını belirttiği medresenin yapılışı ve müderrisi Kılıç Ali Efendi hakkında 1928 yılında 94 yaşındaki Kadir Ağa'dan bilgiler nakleder.⁷

37x44 m. ebatlarında, dikdörtgen bir plân (Plân:1) arzeden medreseye, bugün yol seviyesinin biraz daha altında kalmış olan kuzey cephenin (Plân:2) tam ortasına yerleştirilmiş olan bir portalden girilmektedir (Res:2). Kuzey duvarından iki misli yüksek tutulmuş olan portalde, içe doğru beşli bordür şeklinde düzenlenmiş kemer dikhati çekmektedir. Medrese kapısı yuvarlak kemerli olup, kemer kilit taşına akantüs yaprağı işlenmiştir.

Kapı kemerinin hemen üzerinde beş beyit halinde düzenlenmiş ve nesih yazı ile işlenmiş medrese kitabesi yer almaktadır (Res:3). Kitabe

1. Yalkın, A.R., **Cenupta Türkmen Oymakları**, C.1, İstanbul 1977, s.155 (Haz.S.Emir).
2. Yalkın, A.R., **a.g.e.**, s. 156.
3. Kılıç, Y., "Şihli Hamidiye Medresesi", **Din Öğretimi Dergisi**, S.4, Ankara 1985, s. 66.
4. Gürlek, A., **Memleketim Develi**, Ankara, 1975, s. 68.
5. Yalkın, A.R., **a.g.e.**, s.154.
6. Kılıç, Y., **a.g.m.**, s. 66.
7. Yalkın, A.R., **a.g.e.**, s. 186.

H.1309/M.1891-92 tarihli olup metin ve transkripsiyonu şöyledir:

فخر الملوك حضرت عبد الحميد خان
اول سايه خجسته الطاف كردگار ،
خاضر لادی علوم و فنون و سائططن
سر صنف اهالی به اوشه معدلتشعار
اقدامی سايه سنده اوشاه معظمك
دار العلوم شهرتتى الذى هر ديار
از جمله اشبو مدرسه بی اهل علم ایجون
بنیاد عدل و داد کبى قیلدی بایدار
تاریخی جیقدی اوج سماواته فیضیا
بانیسیدر بو مدرسنك شاه کامکار

Transkripsiyon:

*Fahr'ül müluk Hazreti Abdülhamid Han
Ol sâye-i huçeste-i eltaf-i kirdigâr.*

*Hazırladı ulâm u fûnün vesâ'itün
Her sınıf ahâliye o Şeh-i Ma'delet-şîâr.*

*İkdâmı sayesinde o sâhib-i muazzamın
Dâru'l-ulum şöhretini aldı her diyâr.*

*Ez cümle işbu medreseyi ehl-i ilm için
Bunyâd-ı adl-ü dâd gibi kıldı pâyidar.*

*Tarihi çıktı evc-i semâvâta Feyziya
Banisidir bu medresenin Şah-ı Kâmkâr.⁸*

Bu kitabenin hemen üzerinde müderris odasının kuzeye bakan iki penceresi ve bu pencerelerin üzerinde okunamayan bir kitabe mevcuttur. (Ancak büyük ihtimalle "Maşallah" yazılıdır.)

Medrese kapısından, üstünde "müderris odası" olan tonozla örtülü hôle geçilir. Bu holden dokuz basamakla, ortasında havuz bulunan dikdörtgen avluya inilmektedir (Res:4). Avlu zemini, revak koridorundan 35-40 cm. daha aşağıdadır.

Dikdörtgen avlu, yekpâre taştan yapılmış sütunlara oturan yuvarlak kemerli revaklarla çevrilidir (Res:5). Kare kaideye sahip sütunlara oturan bilezik biçimi başlıklara kemerler atılmıştır.

A.R.Yalkın, 1928'de gördüğü medresenin 24 hücreyi, bir mescidi, bir dershanesi olduğunu belirtir.⁹ Medresenin Kayseri Müzesi arşivinde bulunan 1932 tarihli krokisinde toplam 27 hücre olduğu tespit edilmektedir. Bu hücrelerden biri tuvalet, biri gusülhane, biri de mescid olarak belirtilmiştir. Yalkın'ın bahsettiği derslane, giriş holünün üzerinde bulunan ve "müderris odası" olarak bilinen mekândır. 1900 yılındaki Maarif Salnamesi bilgilerine göre¹⁰ 50 talebenin varlığını kabul edersek, bu mekânın derslane olarak çok küçük kalacağı dikkat çekmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1988 yılında restorasyonu yapılan medresenin, 1986 yılında çizilen rölövesinde, tuvaletin sağındaki mekânın güney duvarında bulunan niş, burasının mescid olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bugün güney duvarında niş bulunan hücre olmamakla birlikte, 1932'de çizilen krokide nişli mekân gusülhane, onun batısındaki mekân da (15 no'lu hücre) mescid olarak belirtilmiştir. Kanaatimizce 1932 yılında çizilen krokide mescid olarak belirtilen ve giriş simetrisinde bulunan 15 no'lu hücre aynı zamanda derslane olarak kullanılmaktaydı.

Bugün güneydoğudaki tuvalet hücrelerinin ve onun batısında mescid olarak belirtilen geniş mekânın dışında 24 öğrenci hücreyi bulunmaktadır. Öğrenci hücrelerinin hemen hepsi aynı karakterdedir. Bir kapı ve bir pencere ile revaklı avluya açılırlar (Res:6). Öğrenci hücrelerinde nişler bulunmaktadır. Yerli halkın anlattıklarına göre, öğrenci hücrelerinin tabanı ahşap döşeme olup, bunların altında bodrumlar bulunmaktaydı.

Avlu içinde doğu ve batıdaki merdivenlerden (Res:7) giriş holünün üzerindeki "müderris odası"na çıkılır. Eyvan şeklinde bir girişi olan Müderris odası (Plân:3) dikdörtgen plânda tek mekânlı bir hücredir. Müderris odasının güney cephesinin tam ortasına kapı, kapının sağ ve soluna pencereler açılmıştır. Ayrıca diğer cephelerde ikişer pencere ile boşaltılmıştır.

Medresenin 1972 yılında çekilmiş resimlerinde, güney duvarının tamamen yıkılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca bu resimlerden anlaşılacağı üzere, doğudaki öğrenci hücreleri bir pencere ile dışarıya, diğer pencere ile revaklı avluya açılmaktadır (Res:8-9).

1972'de çekilmiş resimlerde medresenin üst örtüsünün kırma çatılı olduğu ve Marsilya cinsi kiremitle örtülü olduğu görülmektedir (Res:10). Orjinalde ahşap kirişler üzerine toprak olan üst örtü, bugün ahşap kirişler üzerine betonarmedir.

1318/1900 tarihli Maarif Salnamesine göre müderrisliğini Kılıç Ali Efendi'nin yaptığı, masraflarının padişah tarafından karşılandığı, 50 talebenin okuduğu Hamidiye Medresesinde malzeme olarak eski fotoğraflardan anlaşılacağı üzere kesme ve moloztaş beraber kullanılmıştır. Ancak,

8. Medrese kitabesinin bugünkü dildeki anlamı şudur:

Hükümdarların övücü Hazreti Abdülhamid Han ki o, Allah'ın lütüflerinin uğurlu gölgesidir.

O adaletiyle tanınmış padişah, halkın her sınıfı için, ilimlerin ve fenlerin vasıtalarını hazırladı.

O yücelik sahibinin gayretleri sayesinde memleketin her yeri bir ilim yurdu şöhretini kazandı.

Bu medreseyi de ilim adamları için bir adalet binası halinde yaptırdı. Medresenin yapıldığı tarih göklere çıktı.

9. Yalkın, A.R., a.g.e., s. 156.

10. Kılıç, Y., a.g.m., s. 68.

kesme taşın kaplama malzemesi olup olmadığı hakkında birşey söylemekten uzağız. Revak kemerlerini taşıyan sütunların yekpâre taştan (Res:11) yapılması ilginçtir. Ayrıca portalde kullanılan taş, duvarda kullanılan kesme taştan daha sert bir yapıya sahiptir. Ahşap malzeme ise üst örtü ve pencere ile kapılarda kullanılmıştır.

Değerlendirme:

II. Abdülhamid dönemi, siyasi alandaki kısıtlama ve çalkantılarla beraber, Tanzimat döneminde ele alınan bazı yenilik hareketlerinin ve batılı projelerin uygulandığı devir olarak önemlidir.

Batılı anlamda modern eğitimin 1773'te açılan Mühendishane-i Bahr-i Humayun'la başladığı¹¹ bununla beraber Tanzimattan sonra siyaset ve eğitimde "Osmanlılık" idealinin¹² ön plâna çıktığı kabul edilir.

II. Abdülhamid döneminde, eğitimde reform hareketleri başlatılmış ancak, sıbyan mektepleri ve vakıf kuruluşu medreseler bu hareketlerin dışında kalmıştır.¹³ Bu dönemde ilk, orta dereceli okullar çoğalmış taşraya yayılmış, teşkilatları modernleştirilmiş¹⁴ hatta Türk olmayan unsurların çocukları için "Aşiret Mektepleri" açılmıştır.¹⁵ Bütün bunlarla beraber II. Abdülhamid döneminde eğitimde nicelik olarak yayılma, nitelik olarak ise gerilemenin başladığı kabul edilir.¹⁶ II. Abdülhamid 1892 tarihinde medreselileri askere gitmekten muaf tutarak¹⁷ talebe sayısında sun'i bir artış sağlamıştır.

Osmanlı mimarisinde umumiyetle bir külliye parçası olarak inşa edilen medreselerde özellikle erken devirden Kanuni döneminin sonuna kadar kullanılmış standart bir plândan ziyade çeşitlilik göze çarpar.¹⁸

Son dönem Osmanlı medreseleri ile ilgili olarak toplu bir çalışmaya rastlanmadığından değerlendirmede az sayıda örnek ele alınmıştır.

H.1267/M.1851 tarihli Çankırı Çivitoğlu Medresesi, duvarlardan ibaret avlu içinde yer alan doğu-batı yönde sıralanmış iki katlı tek sıra hücrelerden ibarettir. Hücrelerin önünde her iki katta da ahşap revak sırası bulunmaktadır.¹⁹

Vakfiye kaydından 1891'den önce yapıldığı tespit edilen Çankırı Buğday Pazarı Medresesi kuzey-güney yönde sıralanmış iki katlı tek sıra hücrelerden ibarettir.²⁰

Ürgüp; Mustafapaşa (Sinason) kasabasında bulunan H.1316/M.1899 tarihli Mehmet Şakir Paşa Medresesi, arazi meylinde kaynaklanan bir mecburiyetle iki katlı yapılmıştır. Çok karmaşık bir plân arzeden medresenin portalı, bölge taşının verdiği işleme kolaylığı nedeniyle Şihli Hamidiye Medresesinden daha süslü bir görüntü arz etmektedir (Res:12).

Son dönem Osmanlı medreseleri içinde en geç tarihli eser olarak tespit edebildiğimiz Samsun Süleyman Paşa Medresesi 1904 tarihidir. Kitabesinden 11 hücreli olduğu anlaşılan medrese²¹ iki katlı olup, revaklı avlu etrafına sıralanmış mekamlardan oluşmuştur. Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plân arzeden medresenin üst örtüsü kırma çatı olup kiremitle örtülmüştür. Avlu revak kemerleri dikdörtgen payelere oturmaktadır.²² Süleyman Paşa Medresesinde, II. Abdülhamid dönemi eserlerinde gördüğümüz ve neo-klasik akımın unsurlarından olan üçgen alınlık kullanılmıştır.

Esasen, araştırmacılar tarafından Osmanlı medrese mimarisinde kabul edilmiş bir klasik plân şeması olmamakla birlikte, revaklı avlu etrafına sıralanmış öğrenci hücreleri ve hücrelerden daha geniş yapılarak çoğu zaman kubbeye örtülü ve beden duvarından dışa taşınarak vurgulanan dersane hücrelerinden oluşan medrese plânı klasik şema olarak kabul edilebilir.

Hamidiye Medresesi, II. Abdülhamid döneminin zor ekonomik şartları altında ücra bir kasabaya yapılmış olmasıyla eğitimi taşraya yayma çalışmalarına bir örnektir. Dikdörtgen ve havuzlu avlusunun etrafına sıralanmış 25 öğrenci hücreleri ve revak düzeniyle klâsik şemayı hatırlatır. Yuvarlak revak kemerleri, kapı kemerindeki kademelenme ve kapı kemeri kilit taşına işlenen akantüs yaprağı Barok tesirler²³ olarak dönem özelliklerini yansıtır.

Değerlendirme bölümünde ele aldığımız son dönem Osmanlı medreselerinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

11. Koçer, H.A., *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara 1987, s. 6.
12. Akyüz, Y., *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1989, s. 511.
13. Kodaman, B., *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980, s. 290.
14. Kodaman, B., *a.g.e.*, s. 312.
15. Kodam, B., "II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. XV, S.1-2, Ankara 1976.
16. Koçer, H.A., *a.g.e.*, s. 125.
17. Atay, H., "1914'de Medrese Düzeni", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.V, Ankara 1982, s.24.
18. Ötügen, Y., "Orhan Gazi (1326-59) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman Devrinin (1520-66) Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri", *In Memoriam Albert Louis Gabriel*, İstanbul 1978.
19. Altıntaş, E., "Çankırı Merkez ve İlçelerinde Yapılan Eski Eser Tespit Çalışmaları 2", *VIII.Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1991, s.142.
20. Altıntaş, E., *a.g.m.*, s.142.
21. Terzi, İ., *Samsun'da Türk-Islam Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.D.T.C.F., Ankara 1980, s. 31.
22. Terzi, İ., *a.g.e.*, s. 30.
23. Kuban, D., *Türk Barok Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, İstanbul 1954, s. 135-136.

Mustafapaşa Kasabası, Mehmet Şakir Paşa Medresesi hariç, diğerlerinde öğrenci hücreleri ahşap-taş sütunlara ya da dikdörtgen payelere atılmış kemerlerin oluşturduğu revakların etrafına sıralanmıştır.

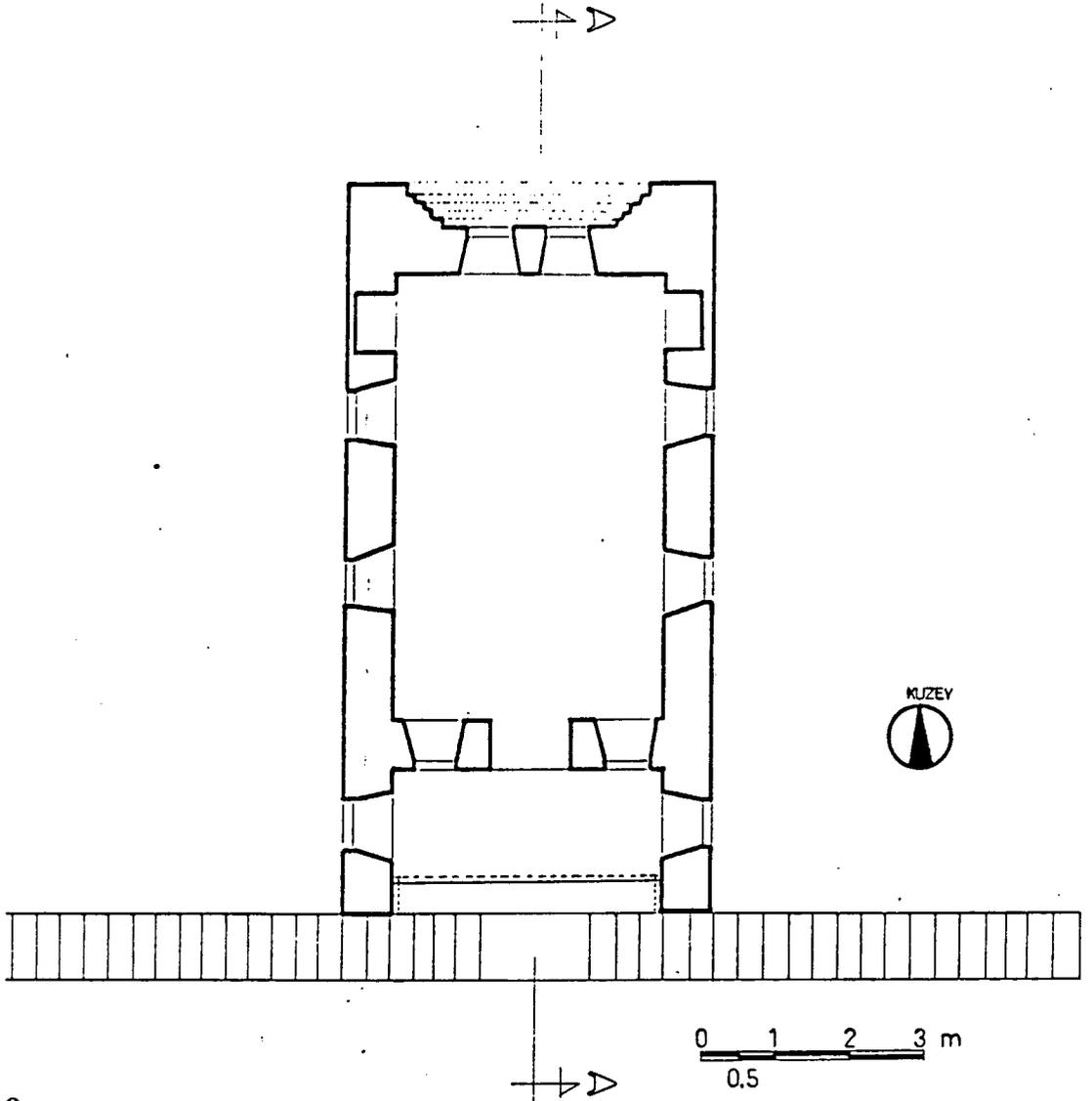
Hemen hepsinde klasik medreselerde gördüğümüz kubbe, tonoz gibi örtü elemanlarına rastlanmaz.

Değerlendirmede ele alınan medreselerin hepsi iki katlıdır. Hamidiye Medresesinde giriş holü üzerindeki "müderris odası" ikinci kat havası vermektedir.

Üçgen alınlık, kademeli kemer, yuvarlak kemer, akantüs yaprağı ve tuğra kabartması gibi dönem özelliği bezemelere rastlanır.

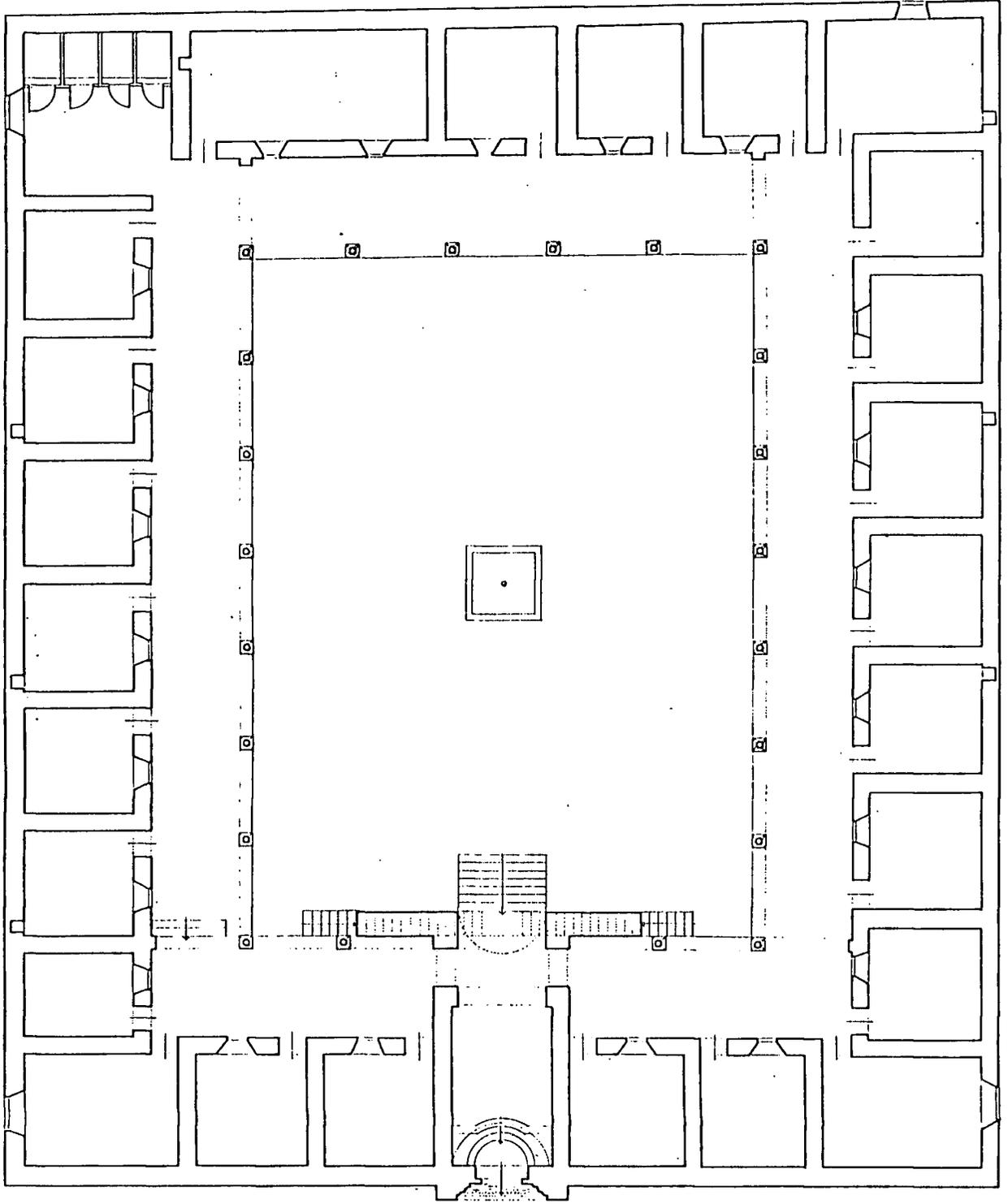
Hepsinde üst örtü kiremit çatıdır. Revaklar kubbeden ziyade ahşaptan düz tavanla kapatılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde az sayıda medrese inşa edilmesi, değişen sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik sebeplerle, medrese eğitiminin terk edilerek, batılı eğitim sistemine geçilmesi şeklinde izah edilebilir. Bu dönemde yeni medrese inşaatından ziyade eski medreseler onarılmıştır.

Plan: 3

HAMİDİYE MEDRESESİ MÜDERRİS ODASI

Plan: 1

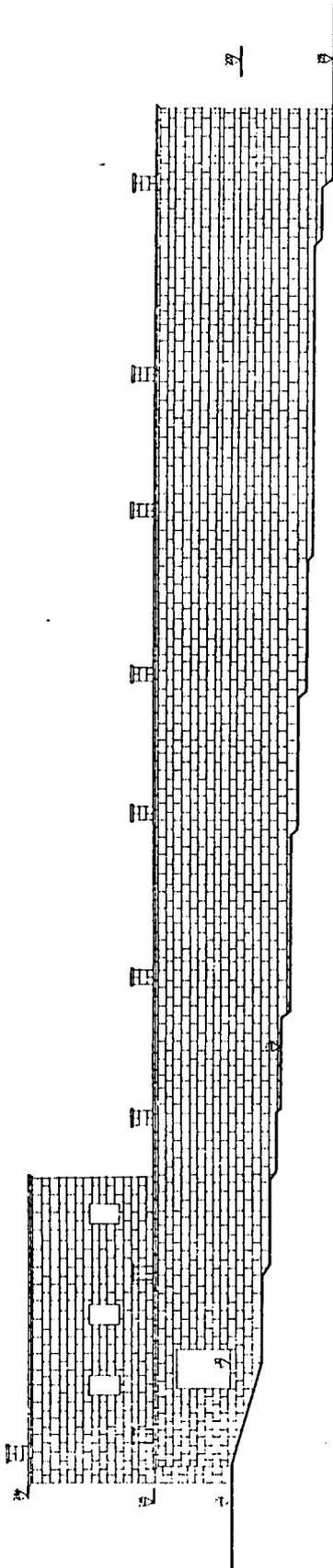
ŞİHLİ HAMİDİYE MEDRESESİ RÖLÖVE PROJESİ

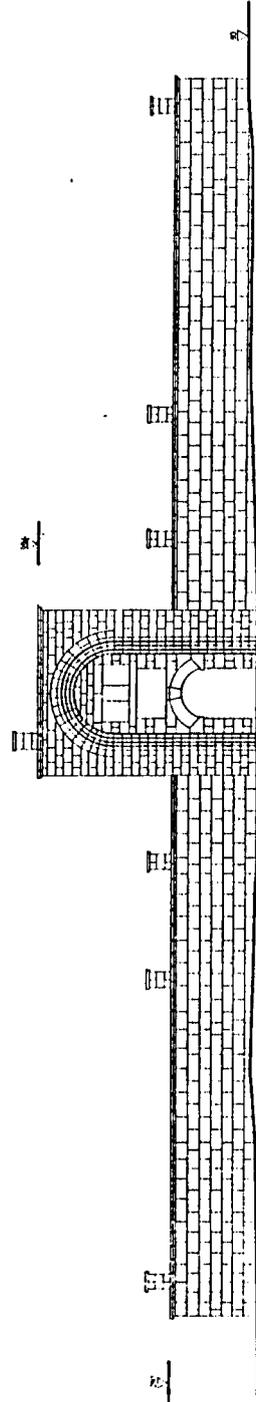
1:1000

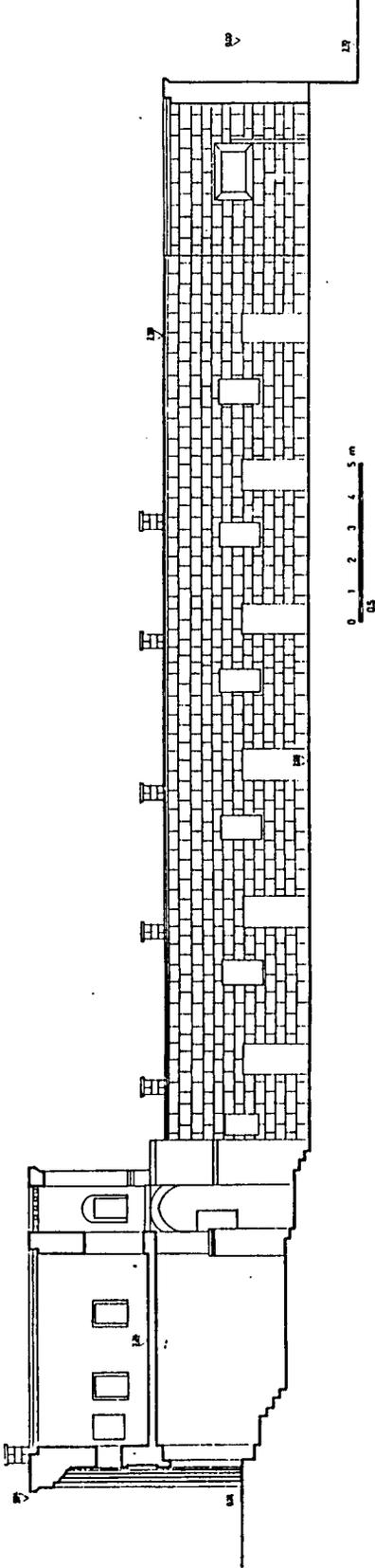
Plan: 2

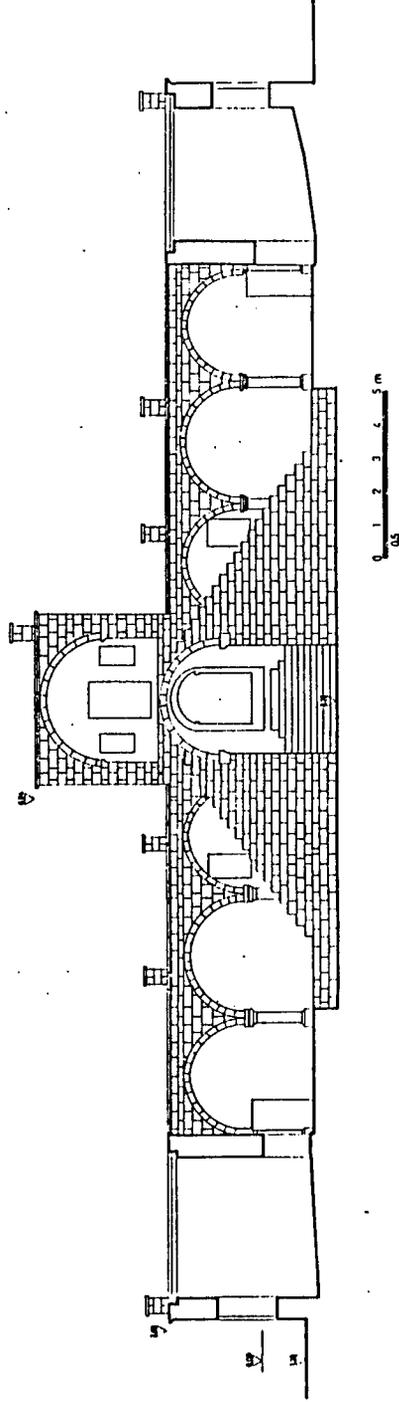
BATI CEPHESİ

KUZUY CEPHESİ

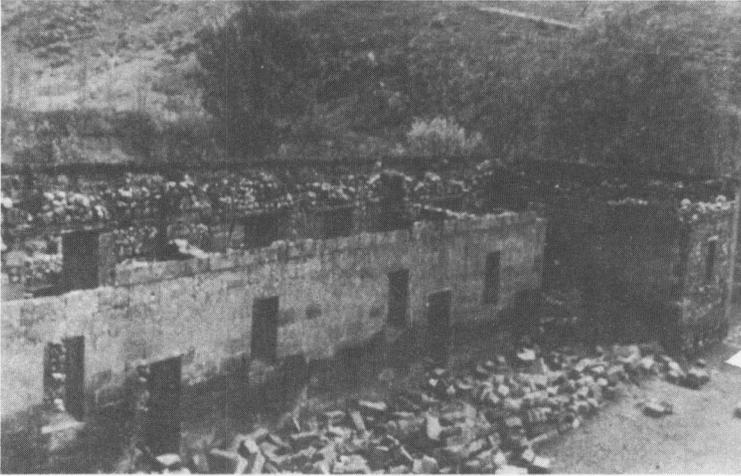

A-A KESİTİ

B-B KESİTİ

Resim 7: Şihli Hamidiye Medresesi avlusunun 1972'deki görünüşü. Güney duvarı yıkılmış (Kayseri Müzesi Arşivi'nden).

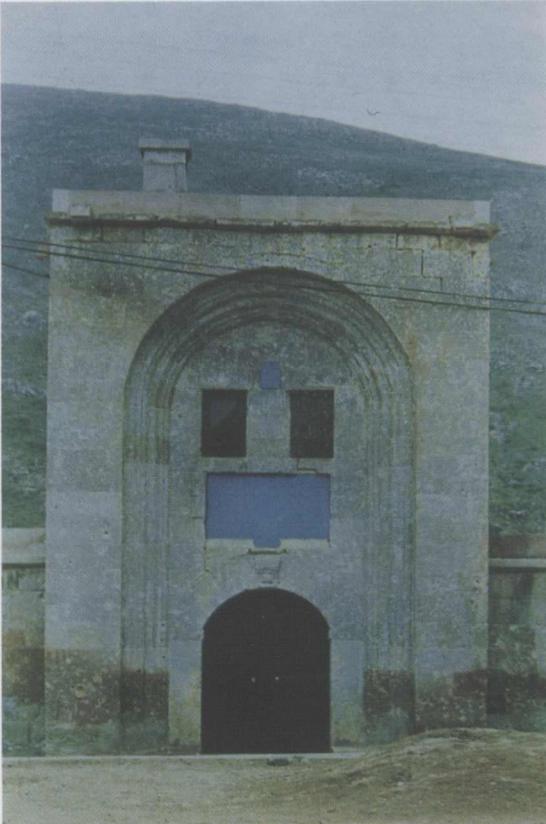
Resim 8: Şihli Hamidiye Medresesi'nin 1972'deki görünüşü (Kayseri Müzesi Arşivi'nden).

Resim 9: Şihli Hamidiye Medresesi kuzey kısım üst örtüsünün 1972'deki görünüşü (Kayseri Müzesi Arşivi'nden).

Resim 2a: Şihli Hamidiye Medresesi'nin kuzey cephesi.

Resim 2b: Şihli Hamidiye Medresesi portalı.

Resim 1: Şihli Camii'nin H. 1225 (M. 1810) tarihli kitabesi.

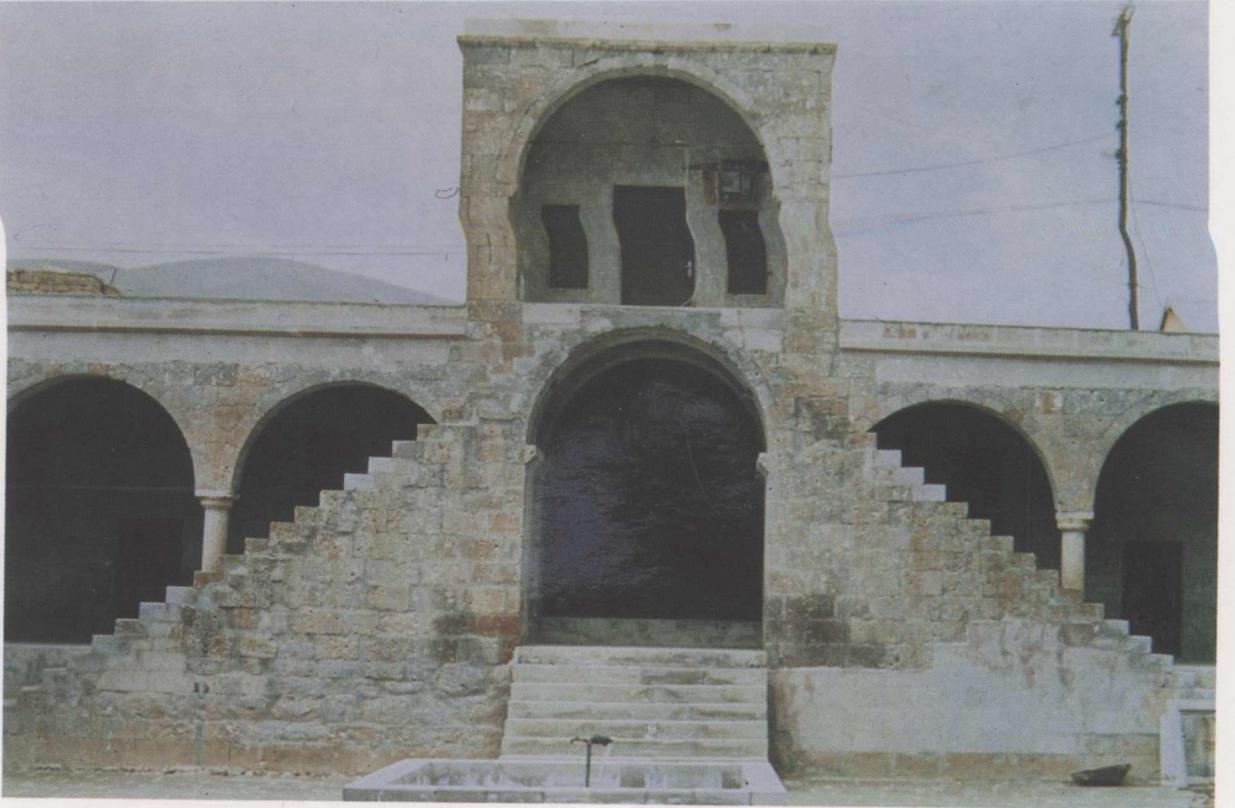
Resim 3: Şihli Hamidiye Medresesi'nin H. 1309 (M. 1891-92) tarihli inşa kitabesi.

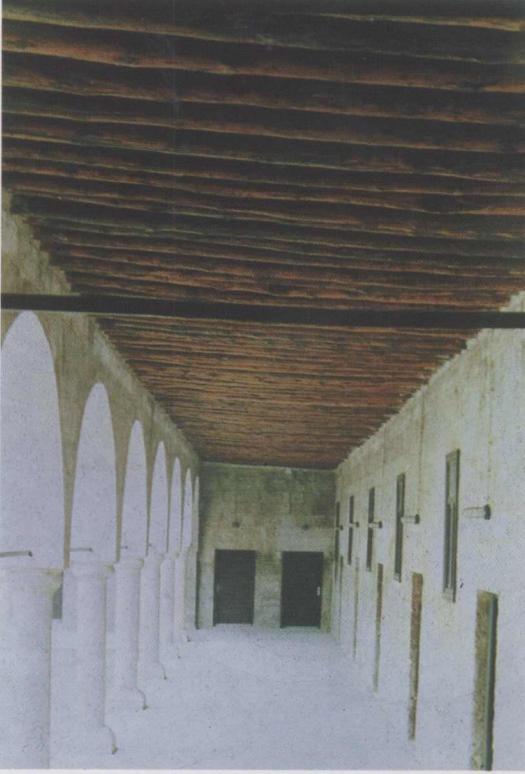
Resim 4: Şihli Hamidiye Medresesi'nin ortası havuzlu avlusu.

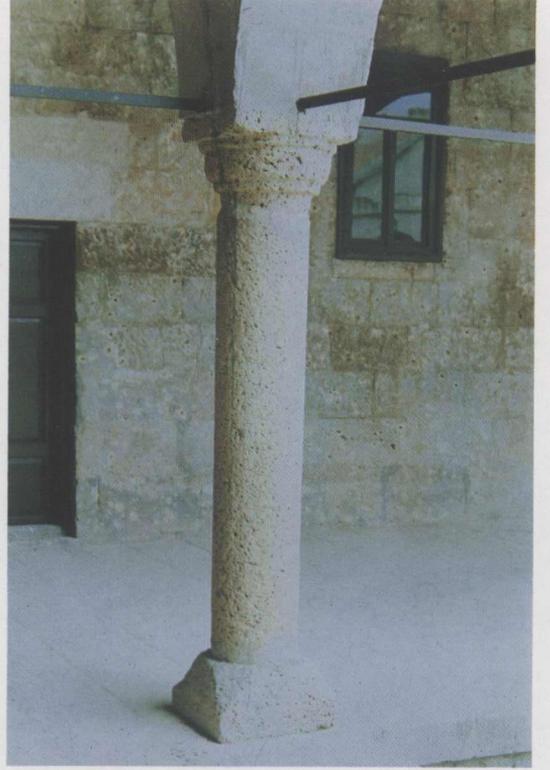
Resim 5: Şihli Hamidiye Medresesi avlu revaklarından (güney) görünüş.

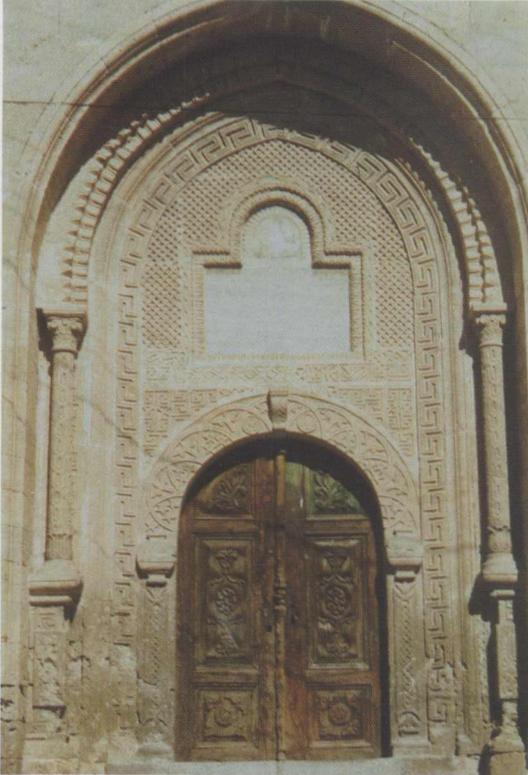
Resim 6: Şihli Hamidiye Medresesi "Müderris Odası" ve çıkışı sağlayan merdivenler.

Resim 10: Şihli Hamidiye Medresesi'nin avlu revağı ve üst örtüsünden görünüş.

Resim 11: Şihli Hamidiye Medresesi revak kemerlerini taşıyan yekpare taştan yapılmış sütunlardan biri.

Resim 12: Ürgüp Mustafa Paşa H. 1316 (M. 1899) tarihli Mehmet Şakir Paşa Medresesi portali.

AMASYA-YOLPINAR (HAKALA-KAĞLA-KAĞALA) KÖYÜNDE BULUNAN İSLAMÎ YAPILAR

Erol YURDAKUL

Türk Mimarlık sanatı ve ilim âleminde yeri doldurulamaz bir boşluk bırakan aziz dostum, mesai arkadaşım, kardeşim, Prof.Dr.Nılmaz ÖNGE'nin aziz hatırasına.

Amasya İlinin kuzeyinde yer alan ve Amasya-Samsun devlet yolunun 3 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan Yolpınar Köyü Amasya'ya 16 km., Suluova kazasına ise 12 km. kadar uzaklıktadır. Toprak bir yolla karayoluna bağlanan köy ile karayolu arasından Samsun-Sivas demiryolu geçmektedir. Hafif meyilli bir yamacın üzerine kurulmuş olan köyün doğu ve kuzey tarafları engebeli olup nüfusu takriben 150 kişi kadardır. Köyün güney kısmında Apaydın Çiftliği bulunmaktadır.

Tarihi kişiliğe sahip olan bu köyün tespit edebildiğimiz en eski ismi "Hakala"dır¹. Bu isim ilk olarak araştırma yapabildiğimiz tarihi kaynaklardan "Amasya Tarihi"nde geçmektedir. Köyün bugün bağlı bulunduğu Suluova (Suluca) Kazası çok eskiden "Arguma" ismi ile meşhur iken takriben (H.745) tarihlerinden sonra Hakala Köyü imar görüp güzelleşmiş, mamur hale gelmiş ve Hakala ismi Arguma ismine galip gelerek nahiyeye merkezi olmuştur². Daha sonra Çelebi Sultan Mehmed'in 1402 (H.805) tarihinde Kara Devletşah ile burada yaptığı savaşta "Kağala" ismi söz konusu olmuştur³. Evliya Çelebi'de ise "Kağla" ismi geçmektedir⁴. Nahiyenin (H.1226) tarihlerine kadar aynı şekilde (Hakala-Kağala) isimleri kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak; 1940'lardan sonra coğrafi konumu ve ekonomik durumu gelişmeye daha uygun olan Suluova Nahiyesine şeker fabrikası, demiryolu, karayolu gibi önemli bayındırlık hizmetleri yapılarak büyük bir kaza merkezi haline getirilmiş, Hakala Nahiyesinin de ismi "Yolpınar" olarak değiştirilerek Suluova Kazasının bir köyü olmuştur.

İlk olarak Haziran/1974 tarihinde gidip tetkik etmek imkânını bulabildiğim Yolpınar Köyündeki eski eserlerin Mart/1975 tarihinde rölöve ölçüleri alınarak projeleri çizilmiş ve menşei vakıf olan fakat o tarihte vakıf malı olmadığından restorasyonları yapılamayan bu eserlerden şahıs malı olmayanların 7044 sayılı yasaya göre Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tescil edilmesi, şahıs malı olanların ise 7463 sayılı yasanın ilgili hükümlerine göre onarıma zorlanması için yazmış olduğum 20/2/1976 tarih ve 312 sayılı yazı ile Kültür Bakanlığı Gayrimenkül Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığına gönderilmiş ve Yüksek Kurulun 14/5/1976 tarihindeki 269'ncu toplantı-

1. Abdi-zade Hüseyin Hüsamettin, "Amasya Tarihi", Cilt:1, s.343, İstanbul 1331-1332.
2. A.H.Hüsamettin, aynı eser, s.343; M.Neşri, "Kitab-ı Cihannüma", yayımlayanlar (F.R.Unat-M.A. Köymen), Cilt I-II, s.375, Ankara 1949-1957.
3. Hoca Sadeddin Efendi, "Tâcü't-Tevârih", Sadeleştiren (İsmet Parmaksızoğlu), Cilt 1, s.304, İstanbul 1974'de, "1402 tarihinde yapılan Ankara Savaşında Sultan Yıldırım Bayezid'in esir olması neticesi devlet başsız kalmış, ülkede kargaşa başgöstermiş, galip kuvvetler başkent Bursa'yı dahi soygun ve yağmalarla talan eylemiştir. Çelebi Mehmed durumun kötülüğünü görerek, Amasya'da beklemenin ve bölgesini korumanın daha hayırlı olacağını düşünerek gerekli çarelere baş vurduğu sırada, sınır boylarında bulunan Türkmenlerden Kara Devletşah'ın Timur'a çıkarak onun mührünü taşıyan buyruk ile Osmanlı topraklarına saldırmak üzere bin kadar adamıyla Amasya civarındaki "Kağala" denilen yerde konaklamış olduğu öğrenildi. Çelebi Mehmed askerlerini toplayarak Kağala'ya geldi. Daha savaşın başında Kara Devletşah gözüne isabet eden bir ok ile attan yuvarlandı ve askerler tarafından öldürüldü. Başsız kalan adamları dağılarak mağlup oldular ve savaş sona erdi."
4. M.Zillioğlu Evliya Çelebi, "Evliya Çelebi Seyâhat-nâmesi" Türkçeleştiren; Z. Danışman, Cilt 3, İstanbul 1970, s.188'de, "Kağla Nahiyesinden deve dışı buğday gelip has ve beyaz lüşa, gerde, çakıl ekmekleri olur ki adamın çehresinin rengini ayna gibi gösterir."

sında söz konusu eski eserlerin 7044 sayılı yasa kapsamına giren korunması gerekli eski eserlerden olduklarına oybirliği ile karar alınmıştır. Ancak; 1977 yılında emekliye ayrılmış olduğumdan son durumları hakkında hiçbir bilgi yoktur.

Yolpınar Köyünün genel görünüşü eskiden oldukça önemli ve imar görmüş bir kasaba olduğunu belli etmektedir. Amasya Tarihi'nde burada "Rufai" Tarikatı'nın şeyhlerinden ve din bilginlerinden "es-seyyid Necmeddin Yahya Hazretleri"nin (H.764)'de büyük bir zaviye binası inşa ettirip evkafını (H.771)'de tanzim ettiği yazılıdır⁵. Tarafımızdan bu zaviye binasının yeri tespit edilememiş ise de aynı zatın türbesi halen köyün batısındaki eski mezarlığın içindedir. Türbe sonradan yapılan bazı ilavelerle dış görünüş olarak eski esere benzetilemiyorsa da iç kısmı, türbe içindeki ahşap sandukaları ve mimari detayları dikkatlice tetkik edildiğinde, inşa edildiği zamana ait pek çok özellikleri taşıdığı görülmektedir. Amasya Tarihi'nde; bu türbeden başka, Türkmen Aşireti reislerinden Hacı Mehmet Bey'in kızı "Ayşe Hanım" tarafından inşa ettirilen bir camii şerif, oğlu "Kasım Bey"nin (H.868) tarihinde yaptırdığı bir medrese ve bir hamam, Hacıbey-zade "Mirza Bey" tarafından (H.935) tarihinde inşa ettirilen camii şerif ve Hacıbey-zade Muhyiddin Bey tarafından (H.947) yılında inşa ve evkafı tanzim edilmiş medrese (Amasya Tokmacık Hamamının batısındaki arsa bu medreseye vakfettiği hanın arsası imiş) ve hamam, ayrıca bu nahiyenin civarında bulunan Kuşçu Karyesinde Mirza Bey'in oğlu Mustafa Bey tarafından inşa ettirilen bir camii şeriften bahsedilmektedir⁶. Ankara Savaşı (1402) sırasında bu karyede oturan Türkmen aşireti reislerinden Hacı Mehmed Bey'in Sultan Çelebi Mehmed Han'a ciddi ve yararlı hizmetleri olduğundan kendisi ve sülalesi bu nahiyenin şerefi olarak kabul edilir⁷. Bu sülaleden Kasım Bey, Abdullah Paşa, Mirza Bey gibi beylerbeyi ve devlet adamları çıkmış, Silahdaroğulları adıyla anılan bir kolundan da Musa Paşa, Büyük Cafer Paşa, Topal Yusuf Paşa ve Ahmed Paşa gibi vezirler ve devlet adamları görülmüştür. Topal Paşa oğulları Amasya'da Topaloğulları namıyla şöhret bulup yeniçeri reislerinden olmuşlar. Bu nahiyenin Firuz Karyesinden Hacı İvaz Paşa demekle meşhur Süleyman Paşa, Hacı Bayram köyünden Mısır hükümdarı el-Melik el-Mansur Hüsamettin Laçın bu nahiyeden çıkan devlet adamlarındandır⁸. Ayrıca; Fatih Sultan Mehmed'in kendisine hediye ettiği İstanbul'da İpekçiler Çarşısı adıyla maruf Sultan Ahmet semtinde bulunan Binbirdirek Sarnıcı, Vezirköprü'de inşa ettirdiği imaret binasına vakfeyleyen Hacıbey-zade Safiyyüddin Mustafa oğlu Tacüddin İbrahim Paşa'nın da bu sülaleden olduğu tahmin edilmektedir.

Biz bu köyde Necmeddin Yahya el-Rufai'nin türbesinden başka Kasım Bey tarafından yaptırılan medrese ve hamam ile Mirza Bey tarafından yaptırılan camii şerifi tespit edebildik. Ancak; Köylü-

den öğrendiğimize göre ahşap olduğu için fazla harab olan camii şerif 1970 yılında köylü tarafından tamamen yıkılarak betonarme bir bina haline getirilmiştir. Diğer binalar çok harap oldukları halde yaptıkları devre ait bütün özelliklerini muhafaza etmektedirler. Bunları yaptıkları tarih sırasına göre incelemekte fayda vardır.

es-SEYYİD NECMEDDİN YAHYA er-RUFÂİ TÜRBESİ:

Necmeddin Yahya er-Rufai (H.764/1362-63 M.)'de bugün burada mevcut olmayan bir zaviye binası yaptırarak evkafını (H.771/1369-70 M.)'de tanzim etmiştir⁹. Türbe binasının içinde bulunan ve künde-kari tekniğiyle tezyin edilmiş olan ahşap sandukanın ayak ucundaki (H.771/1369-70) tarihli kitabesine göre binanın da aynı tarihte yani XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına doğru inşa edildiğini tahmin etmekteyiz. Bu zatın babası olan Seyyid Ahmed Kuçek er-Rufai Samsun'un Ladik kazasında medfundur¹⁰. Seyyid Ahmed Kuçek'in babası olan Taceddin Seyyid er-Rufai'nin babasının ismi de Ahmet er-Rufai olarak belirtilmektedir¹¹. Ancak; bu Ahmed er-Rufai'nin Irak'ın Basra şehrinde 1118 yılında dünyaya gelmiş ve 23 Eylül 1182'de vefat ederek Vasit Şehri yakınlarındaki dedesinin türbesine gömülen Şeyh Ahmed Kebir er-Rufai ile karıştırılmaması gerekmektedir. Rufai Tarikatının kurucusu Şeyh Ahmed-i Kebir er-Rufai'nin ilk eşi Hatice binti Ebu Bekir el-Vasiti en-Neccari'den iki kızı dünyaya gelmiş olup isimleri Fatma ve Zehra'dır. Kızı Fatma'dan İbrahim el-A'zeb (öl.1212) ve Ahmed el-Ahdar (öl.1247) adlı iki oğlu vardır. Diğer kızı Zeynep'ten ise iki kız, altı erkek torunu olmuştur¹². Şeyh Ahmed-i Kebir er-Rufai'nin büyük bir ihtimalle torunu veya halifesi olan (Çünkü; Ahmed er-Rufai'nin ikinci hanımı Rabia Hatun'dan Salih isminde bir oğlu dünyaya gelmişse de Salih evlen-

5. A.H.Hüsamettin, *aynı eser*, s.343.

6. A.H.Hüsamettin, *aynı eser*, s.344.

7. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul 1927, s.46,47,48'de, Tokat-(Halk arasında Sancılı Tekke) Miskinler Tekkesi veya Cüneyd Kabristanında Hacıbeyzade'nin oğlu Hacı Mehmed Bey'in (?), babası Hacı Bey'in (730) ve amcası Hızır Bey'in (714) tarihli kabirleri olduğunu ve mezar taşlarında tespit ettiği metinleri vermektedir. Ancak; Hacı Bey'in (730) tarihinde ölmesi ve 75 yıl sonra oğlu Hacı Mehmed Bey'in (H.805) tarihindeki olaylarda kendinden söz ettirmesi bu Hacı Mehmed Bey ile Tokat'ta kabri bulunan Hacı Mehmed Bey'in aynı kişiler olmadığı kanaatindeyim.

8. A.H.Hüsamettin, *aynı eser*, s.346.

9. A.H.Hüsamettin, *aynı eser*, s.348.

10. M.Zillioğlu Evliya Çelebi, *aynı eser*, Cilt: 4, s.91 ve Cilt 7, s.245, İstanbul 1970; Sadi Bayram, *Tarih Dünyası Araştırmaları*, Sayı 74, sayfa 140-156, İstanbul Ekim-1991.

11. Ahmed Eflâki, "Ariflerin Menkubeleri", Cilt. II, çev: Prof.Tahsin Yazıcı, s.149, İstanbul 1973.

12. S.Bayram, *aynı eser*, s.144.

meden vefat etmiştir.) Seyyid Ahmed er-Rufai'nin oğlu Taceddin Seyyid er-Rufai'nin bir grup dervişi ile birlikte Konya'ya geldiği, Celâleddin Karatay'ın Medresesinde misafir olarak kaldığı, (Kendilerini ateşe atmak, kızgın şişleri vücutlarına batırmak, kızgın demiri ağızlarına sokarak şeker yapmak, kamçıdan kan akıtmak gibi) hileli oyunlar gösterdiği, Mevlânâ'nın karısı Kira Hatun'un da kocasından izin almadan Konyalı Hatunlar ile birlikte gidip bunları seyrettiği ve Mevlânâ'nın buna çok kızdığı A.Eflâki'nin "**Ariflerin Menkıbeleri**" kitabında bahsedilmektedir¹³. Bu olay olurken Mevlânâ henüz sağ olduğuna göre tarih 1273'ten daha önce olmalıdır.

Taceddin Seyyid er-Rufai'nin oğlu Seyyid Ahmed Kuçek-i Rufai ise Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'yle M.1320 tarihinden önce (Çünkü; Ulu Arif Çelebi 1320 tarihinde vefat etmiştir) Amasya'da karşılaşmıştır. Ariflerin Menkıbeleri'nde bu karşılaşmadan şöyle bahsedilmektedir. "**Abdal'ın ve Ahrar'ın özü Seyyid Ahmed Kuçek-i Rufai bir gün Amasya şehrinde Çelebi hazretlerinin ziyaretine gelmişti Aralarında hadsiz hesapsız latifeler ve ilâhî bilgiler anlatıldıktan sonra Seyyid Ahmed'e mensup olanlardan (Ahmediyân : Ahmediler) bir cemaat içeri girdi ve ellerinde büyük bir kabak olduğu halde okumağa başladı ve semâ'a katıldılar. Semâ'da çok heyecanlar gösterip deliliklerde bulundular. Seyyid Ahmed, özü dileme makamında; (-Ariflerin sultanı ve sultanların arifleri mazur görsün; zira bizim deliler çok zaman böyle kabak sesiyle semâ ederler) dedi. Çelebi hazretleri de: (-Çok güzel ! Dervişlerin yaptıkları bütün işler hoş görülür ve sevilir, fakat şurası gariptir ki sizin müridler boş kabaklarla raks ediyor, bizim dostlar ise dolu kabakla sema yapıyorlar. Bu semâ ile o semâ arasında büyük bir fark var...) buyurdu. Bunun üzerine Seyyid Ahmed iyi bir at ve bir Mısır elbisesi hediye edip mürid oldu. Çelebi hazretleri de sırtındaki elbiseleri Seyyid Ahmed'e giydirdi, arkadaş ve kardeş oldular"¹⁴.**

Seyyid Taceddin er-Rufai'nin oğlu olan Seyyid Ahmed Kuçek er-Rufai Milâdi 1325 tarihinden sonra İbni Batuta ile Vasıt şehri yakınlarındaki Rivak Ribatında karşılaşmışlardır. Bu karşılaşmayı İbni Batuta şöyle vermektedir: "... Vasıt'a vardığımızda, kafile ticaret için üç gün eğleşti. Bu müddet zarfında Vasıt'tan bir günlük mesafede bulunan Ümm-i Ubeyde adı ile bilinen köydeki veliyullah Ebu Abbas Ahmed Er-Rufai Hazretlerinin kabrini ziyaret etmek istedim. Vasıt'ın ileri gelenlerinden ve fakihlerden Şeyh Takıyüddin bin Abdulmuhsin Vasiti'den beni oraya götürmek üzere yanıma bir arkadaş katmasını rica ettim. Bu bölge halkından ve Benu Esed ileri gelenlerinden üç kişiyi refaketime verdi ve beni kendi hayvanına bindirdi. Öğlen üzeri yola çıktım. O gece Benu Esed ileri gelenlerinden birinde misafir olduk. İkinci gün öğle vakti Ri-

vak'a ulaştık. Burası büyük bir ribattır. İçinde binlerce derviş bulunur. Ziyaretini niyet ettiğimiz veliyullah Ebu' Abbas Ahmed-i Rufai'nin torunu (Hafidi) Şeyh Ahmed Kuçek'in oraya gelişine tesadüf eyledik. Bu zat Rum ülkesinden (Anadolu) ceddinin kabrini ziyaret maksadiyle gelmiş idi. Revak meşihati (Şeyhliği) ona mün-tehi oldu. İkinci namazı kıldıktan sonra tabl ve def çalınıp dervişler raks başladılar. Akşam namazını müteakip piring ekmeği, balık, süt ve hurmadan ibaret olan yemek getirildi. Halk yedikten sonra yatsıyı kıldık. (Şeyh (Kuçek) Ahmed (Rufai) ceddinin seccadesine oturduğu halde dervişler zikir ve bundan sonra semâ eylediler. Evvelce hazırlanmış olan yüklerle odun ateşe verildi. Dervişler raks ederek ateşin ortasına girdiler. Ateş tamamen sönmüceye kadar kimi içinde yuvarlandı, kimi ateşi ağzına aldı. Bu cemaatin adeti böyledir. Taife-i Ahmediyeye (Rufai'ler) onunla tanınırlar. Bunlardan bazıları büyük bir yılanı alıp başını dişleri ile sıkarak koparır."¹⁵.

İbn-i Batuta; Amasya ili Taşova ilçesine bağlı Sonusa (Uluköy) beldesine de uğramış ve özetle şu bilgileri vermiştir: "...Amasya yakınında Sonusa Beldesi vardır ki, Ebu Abbas Ahmed Rufai hazretlerinin evladı orada sakinlerdir. Şeyh İzzeddin bu cümleden olup, el-yevm revak şeyhi ve sahib-i seccade-i Rufai'dir. Biraderleri Şeyh İbrahim, Şeyh Ali ve Şeyh Yahya'dır. Bunların cümlesi, Şeyh Küçük Ahmed bin Taceddin Rufai'nin evladıdır. Küçük sağır manasıdır. Bunların zaviyesine inerek diğerlerinin feyzü rüçhanlarını müşahede eyledik."¹⁶.

Yukarda sözü geçen olaylar ışığında Yolpinar Köyünde türbesi bulunan Şeyh Necmeddin Yahya er-Rufai; Ladik'te türbesi bulunan Şeyh Ahmed Kuçek er-Rufai'nin oğlu ve Şeyh Taceddin er-Rufai'nin torunudur. Şeyh İzzettin, Şeyh İbrahim ve Şeyh Ali; Seyyid Necmeddin Yahya Er-Rufai'nin kardeşleri olup bunlardan Şeyh Alî'nin mezarı Amasya'nın Taşova Kazasına bağlı "Sunisa-Uluköy" köyündedir¹⁷.

13. A.Eflâki, **aynı eser**, c.II, s.149.

14. A.Eflâki, **aynı eser**, c.II, s.287.

15. İbni Batuta, **Seyahatname**, Çev.Mümin Çevik, C. II-İ, s. 126, İstanbul 1983; S.Bayram, **aynı eser** s.146.

16. **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, (Haz. İsmet Pamaksızoğlu), s.27, 1000 Temel Eser, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1971; S.Bayram, **aynı eser**, s.147.

17. İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Aynı eser**, s.80'deki dip notunda "İbni Batuta Amasya'yı zikrettikten sonra (Kurbünde Sunisa Beldesi vardır ki Irak Padişahının mülkü olarak veliullah Ebu Abbas Ahmet Rufai hazretlerinin evladı orada sakinlerdir. Şeyh İzzeddin bu cümleden olup elyevm revak şeyhi ve sahib-i seccade-i Rufai'dir. Biraderleri Şeyh Ali, Şeyh İbrahim, Şeyh Yahya'dır. Bunların cümlesi Şeyh Küçük Ahmed bin Taceddin Rufai'nin evladıdır.) diyor". Bu köy Sultan II. Bayezid'in Kapıağası Hüseyin Ağa'nın köyü olup burada H.892 tarihli bir cami ve bir hamam yaptırmıştır. Bu zat ayrıca Amasya'da

Yolpınar Köyündeki mevcut yapılardan en erken tarihli olanı türbe binasıdır. Köyün batısındaki eski mezarlık içinde yer alan ve yapılan birçok ilave, yerli yersiz tamirlerle dıştan çok basit ve yeni bir yapı gibi görünen türbe Selçuklu türbeleri gibi mumyalık ve ziyaret (Mescit) bölümleri olmak üzere iki katlı olarak inşa edilmiştir (Resim:1-2, Çizim:1-2-3).

Binanın doğu yönünde yer alan 81. cm yükseklik ve 79 cm. genişliğinde muhdes bir kapıdan 76 cm. genişlik ve 4,18 m. derinliğindeki bir dehliz vasıtasıyla mumyalık bölümüne girilmektedir. Mumyalık bölümü 2,84 x 3,55 m. ölçüsünde olup üstü doğu-batı yönünde uzanan dairevi tonoz ile örtülmüştür (Çizim:1). Tonozun yüksekliği zeminden 2,02 m., üzengi hizası ise zeminden 49 cm. yukardadır (Çizim:3). Batı yönünde; zeminden 1,20 m. yükseklikte ve içten 58 x 55 cm., dıştan 12x23 cm. ölçülerinde bir mazgal pencere vardır. Bu pencere ile tabii ışıklandırma ve havalandırma sağlanmaktadır. Mumyalığın orta kısmında 1,41 x 2,04 m. ölçüsündeki mezarın yüksekliği 65 cm'dir.

Ziyaret bölümüne; türbenin doğusunda yer alan 3,14 x 3,45 m. ölçüsünde ve 2,80 m. yüksekliğindeki muhdes sundurmadan girilmektedir (Resim:1). Türbenin 82 cm. genişlik, 1,56 m. yüksekliğindeki basık kemerli orijinal giriş kapısı bu sundurmanın doğusunda bulunmaktadır. Kapının üç tarafı 45 derece pahlı bir silme ile çerçevelenmiştir. Bu çerçevenin zeminden yüksekliği 2,12 m., genişliği ise 1,38 cm'dir. Basık kemerli kapıdan 3,85 x 3,86 m. ölçüsünde kare bir mekana girilir (Çizim:2). Bu mekanın üstü köşelerde yer alan trompvari üçgenlere oturan sağır bir kubbe ile örtülmektedir. Kubbenin eteği 3,50 m., tepesi ise zeminden 5,22 m. yükseklikte (Çizim:3). Zeminden 3,36 m. yükseklikte başlayan ve iç kısmı çepçevre dolayan 1,14 m. genişlikte şevli üçgenlerin yer aldığı kuşağın doğu, batı, güney ve kuzey cephelerinde 37 cm. genişlik ve 62 cm. yüksekliğinde sivri kemerli dört sağır pencere nişi vardır. Batı yönüne açılan ve zeminden 46 cm. yüksekte olan 0,99 x 1,40 m. ölçüsündeki dikdörtgen pencereden tabii ışık sağlanmakta olup dış kısmı demir parmaklıklıdır (Resim:3). Zeminde bulunan iki ahşap sandukadan biri küçük diğeri ise büyük olup ikişer kademelidir (Resim:5). Büyük sandukanın kaidesi 1,90 m. uzunluk, 60 cm. genişlik ve 40 cm. yükseklikte dikdörtgenler pirizması şeklindedir. Cephelerinin alt, üst ve yan kenarları birbirine dolanan palmetlerin meydana getirdiği 6 cm. genişliğindeki bordürlerle çerçevelenmiştir. Bu bordürler ve orta kısmında yer alan ayet-i kerimeler ile kitabeler künde-kari tekniği ile yapılmıştır. Kaidenin baş ucunda "*es-seyyid eş-şeyh Necmeddin Yahya er-Rufai rahimullah*" yazısı (Resim:4), ayak ucunda ise "*İnne recali hamdullah fi seneti ihda ve seb'in ve seb'a mie*" (771 H./1369-70 M.) yapım tarihini belirleyen kitabe vardır (Re-

sim:7). Kaidenin üstünde aynı teknikle ahşaptan yapılmış lahit vardır. Bu lahitin uzunluğu 1,60 m., genişliği 34 cm. ve yüksekliği 35 cm'dir. Lahitin güney ve kuzey cepheleri harpuşa gibi şevli olup alt kısmı 10 cm. yüksekliğinde ve üstü birbirini takip eden palmet ve lotusların meydana getirdiği motiflerle dekore edilmiş olan bordür dört cepheyi dolamaktadır (Resim:5). Doğu ve batı yönlerdeki üçgen yüzler kıvrımdal ve palmetlerden meydana gelen bitkisel örgü ile süslenmiştir. Bu örgü simetrik olarak yapılmıştır (Resim:7). Kuzey ve güney yönlerine bakan şevli yüzlere ise muhtelif Ayet-i kerime ve sureler künde-kari tekniği ile yazılmıştır (Resim:5-6). Oğluna ait olduğu söylenen yanındaki küçük sanduka ise aynı teknikle yapılmamış olup aynı yüzüyle ait değildir (Resim:5). Türbe etrafındaki bakımsız mezarlıkta ise sağa sola devrilmiş XV. yüzüyle ait mezar taşları görülmektedir (Resim:8).

Mezkûr tarihte Eretna Beyliğinin hakimiyet sınırları içinde bulunan bu türbeye benzer türbeler sadece aynı bölgede değil o tarihlerde hüküm süren diğer beyliklerde de karşımıza çıkmaktadır. Meselâ; Kastamonu'nun Kozyaka nahiyesine bağlı Türbe-i Adilbey veya diğer adıyla Boyacı Hafızoğlu Divanında bulunan Candaroğulları'ndan Yakup Bey'in oğlu Emir Adil Bey'in türbesi (H.763/1362 M.), Eskişehir Sivrihisar Alemşah Türbesi, Karaman-Alaaddin Ali Bey Türbesi, Konya Ilgın Şeyh Bedrettin Türbesi gibi Necmeddin Yahya er-Rüfai Türbesi de XIV. yüzyılda Anadolu'da yapılmış birçok türbe gibi klasik Selçuklu türbeleri tarzında inşa edilmiştir. Bu tarz; alt katta kalın duvarlı, kare planlı ve üstü çoğunlukla dairevi tonoz ile örtülmüş olan mumyalık (Cenazelik) kısmıyla bu kısmın üstünde kare ve veya çokgen planlı ziyaret (Mescit) bölümünden meydana gelmiş ve iki katlı olarak inşa edilmişlerdir. Ziyaret (Mescit) bölümünün üstü içten kubbe, dıştan ise ekseri piramidal külah ile şekillenmiştir. Türbenin restitüsyon çizimi teklimizde de üstünün sekizgen bir tambura oturmuş tuğla veya taştan inşa edilmiş bir külah ile örtülü olduğu düşünülmüştür (Çizim-3). Bu türbenin restorasyonu yapılırken muhdes çatı altından çıkacak tambur ve külah izlerine çok dikkat edilmesi gereklidir.

KASIM BEY MEDRESESİ:

Köyün doğusuna ve yüksekçe bir yere kâğır olarak inşa edilen Kasım Bey medresesinin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 490 nolu defterin, 278'nci sayfasının, 138'nci sırasında şahsiyet kaydı vardır. (H.868) tarihinde inşa olunan ve Amasya'daki büyük medreseler arasında erbain (kırklar) derecesinde kabul edilen¹⁸, ve (H.873) ta-

Yeşilirmak'ın kıyasında sekizgen bir medrese inşa ettirmiş ve İstanbul'daki Küçük Ayasofya Kilisesini camiye tahvil ettirerek bir de mektep yaptırmıştır. Kabri mektebin yanındaki türbededir.

18. A.H.Hüsamettin, aynı eser, s.344,

rihli bir vakfiyesi olduğu yazılan bu medrese vaktiyle E.Hakkı Ayverdi tarafından arandığı halde bulunamamıştır¹⁹.

Ekim/1974 yılında tespit ettiğimiz kitabesi olmayan bu medrese 7,80 x 10,70 m. ölçülerindeki dikdörtgen bir avlu etrafında ve kuzey-güney doğrultusunda şekillenmiştir. Bütün dış cephe duvarları sıralı moloz taştan inşa edilen binanın köşeleri taslak, kapı ve pencere söveleri ise yonu taştan yapılmıştır (Resim:9-10). Güney tarafta yer alan mescidin dış duvarlarının üst kısmındaki üst pencerelerin hizasında üç sıra tuğla hatıl vardır (Resim:10). Üst pencerelerin kemerleri üç tuğla, bir taş olarak inşa edilmiştir (Resim:10).

Medresenin girişi kuzeyde yer almaktadır (Çizim:4). Bu bölümün doğu yönünde 3,43 m. uzunluğunda, 0,90 m. kalınlığında bir duvar vardır. Batı yönünde de aynı duvarın bir eşinin bulunduğu yerindeki yıkılmış kalıntılardan tahmin edilmektedir (Resim:9). Bu duvarların vaktiyle medresenin giriş kısmında bulunan ve beş açıklıklı kâgîr bir revaka ait olduğunu düşündürmektedir. 1,28 m. genişlik ve 1,90 m. yüksekliğindeki ana kapının üstü beş adet kemer taşından meydana gelmiş basık bir kemer ile son bulmuştur (Resim:11). Basık kemerin üzengi hizası ile kilit taşı arasındaki mesafe 24 cm. olup kemer kalınlığı 28 cm., yüksekliği ise 55 cm'dir. Kemer taşları ve yığma kapı sövesi yonu taştan inşa edilmiştir. Kapı kemerinin 20 cm. üst kısmında 35 x 50 cm. ölçüsünde bezaz mermerden yapılmış fakat üstü yazılmamış kitabe yer almaktadır. Bu kapıdan medrese avlusuna girilmektedir. 7,80 m. genişlik ve 10,70 m. derinliğindeki avlunun güneyinde ve kapının tam karşısında içten içe 5,18 x 5,23 m. ölçülerinde mescit-dersane mekânı yer almıştır (Çizim:4). Kuzey cephesi büyük bir kemerle avluya açılan mescit-dersanenin üstü halen yıkılmış olan ve kalıntılardan anlaşılacağına göre 5.00 m. çapında, 50 cm. kalınlığında taştan inşa edilmiş bir kubbe ile örtülmüştü (Resim:13) (Çizim:5-6). Bu Kubbe, 55 cm. yüksekliğinde (V-H) baklavali üçgenlerden inşa edilmiş sekizgen bir kasnağa oturmakta olup bu kasnak ta hem ana duvarlara, hem de mekanın köşelerinde yer alan üçgen bingilerin üzerine inşa edilmiştir (Resim:14). Dersanenin tabii ışıklandırması doğu, batı ve güney cephe duvarlarında yer alan dört alt ve dört üst olmak üzere sekiz pencereden temin edilmektedir (Resim:15). Üst pencerelerin alt hizası orijinal mescit (dersane) döşemesinden 2,90 m. yüksekte olup 0.83 x 1,15 m. ölçüsünde olan bunların üst kısımları sivri kemerlidir. Alt pencerelerin alt hizası döşemeden 37 cm. yüksekte ve 1,40 x 0,88 m. ölçüsünde dikdörtgen şeklinde olup dış kısımlarının vaktiyle demir parmaklıklı olduğuna dair izler taş sövelerde mevcuttur (Resim:10-15). Alt ve üst pencereler doğu ve batı cephelerde birer, güney cephede ise ikişer tanedir. Güney cephedeki iki alt pencerenin arasında yer alan 1.00 x 1,85 m. ölçüsündeki üç yüzlü mihrap

nîşinin üstü içbükey kavisli üçgenlerin meydana getirdiği küçük bir trompla sonuçlanmaktadır (Resim:15). Mescit döşemesi yerindeki izlere göre avlu döşemesinden 45-50 cm. yukardadır.

Medrese genel olarak moloz taş ile inşa edilmişse de mescit dersanenin avluya bakan cephesi ve büyük kemeri üç sıra tuğla hatıllı, taş kaplamadır (Resim:13) (Çizim:6). 4,28 m. genişliğinde ve kilit taşının alt hizası mescit döşemesinden 4,09 m. yüksekliğinde olan büyük kemerin üzengi zemininden 1,63 cm. yukardadır. Bu kemer birbirinden 4,48 m. açıklığında ve döşemeden 1,30 m. yüksekliğe kadar ince yonu taştan inşa edilmiş iki duvar üzerinde bulunan 32 cm. kalınlığındaki (S) profilli üzengi taşlarının üzerine oturmaktadır. Kemer, 52 cm. genişliğinde olup bir sıra taş ve üç sıra tuğlalardan sıralı olarak yapılmıştır. Kemer tuğlaları 4 x 12 x 24 cm. ölçülerindedir. Kemerin 84 cm. genişliğindeki iç kısmı 2 cm. kalınlığındaki horasan harç ile sıvanmış olup batı yönündeki üzengi hizasında 15 x 15 cm. ölçüsünde eski ahşap gerginin yeri görülmektedir. Bu kemerin üzerine tuğlalaların balık kılıcı şeklinde dizilmesiyle 16 cm. genişliğinde dekoratif bir kemer yapılmıştır. Duvar örgüsü, kemerdeki gibi bir sıra yonu taşı ve üç sıralı tuğla ile yapılmışsa da kemerden ayrıcalıklı olarak 19 x 19 cm. ölçüsündeki taşların aralarına kılıcına birer tuğla konulmuştur (Resim:13). Bu cephenin sağ ve sol tarafında döşeme hizasından 2,12 m. yukarda ve köşelerden 1,25 m. uzaklığa kadar olan kısımlardaki duvar örgüsünün bozukluğu burada vaktiyle kâgîr bir revak bulunduğu şüphesini uyandırmaktadır. Bu revakın avlunun doğu, batı ve kuzey cephelerinin önünde bulunduğu tahmin edilmekteyse de duvarların üst kısımları yıkılmış olduğundan bu kez ancak zeminde yapılacak araştırmalardan sonra kesinlik kazanabilir.

Avlunun doğu ve batı yönlerinde üçerden altı adet talebe hücresi vardır (Çizim:4). Bu hücrelerden kuzey-batı yönünde yer alan ilk hücre 4,05 m. genişliğinde, 3,20 m. derinliğinde olup diğerlerinden daha büyüktür. Bu cephedeki diğer iki hücre ise 2,86 x 2,99 m. ölçülerindedir. Doğu yönündeki hücrelerin içleri saman dolu olduğundan bunlardan sadece ortadaki hücrenin içine girilebilmiş olup bu kısım 3,26 x 3,08 m. ölçüsündedir. Söve ve lentoları yıkılmış fakat üstündeki ahşap hatılları hala sağlam olarak duran 77 cm. genişlik ve 1,50 m. yüksekliğindeki kapılardan hücrelere girilmektedir (Çizim:5). Bütün hücrelerin üstleri

19. E.Hakkı Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886)" III. Cilt, İstanbul 1973, s.281'de "Hacı Bey Zade Kasım Bey Medresesi. Bu isimdeki zatın 873 tarihli bir vakfiye ile Amasya'da Sulu Ova Nahiyesinde ve şehrin şimalindeki Hakala Köyünde bir medresesi olduğu Amasya Tarihinden anlaşılıyor.(4) Bu medrese şimdi yoktur." demektedir. E.H.Ayverdi- İ.A.Yüksel, "İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi", İstanbul 1976, s.216'da "Hakala Köyü Fatih Devri Kasım Bey Camii mevcut değildir" demektedir.

moloz taştan inşa edilmiş doğu-batı doğrultusunda-ki münferit tonozlarla örtülü olup dışa açılan ikişer mazgal pencere ile tabii ışıklandırma sağlanmaktadır (Çizim: 4-6) (Resim: 9). Her hücrede birer adet ocak bulunmaktadır (Çizim: 6) . Medrese 1975 yılında köy muhtarı tarafından hayvan ağılı olarak kullanılmaktadır.

Türk mimarisinde dini özelliği olmakla beraber sosyal karakteri de bulunan medreseler önemli bir yer işgal eder. Bu medreselerin inşa tarzını ve plân teşkilatını incelersek medrese yapıları içe dönük bir mimari tarz gösterir. Erken örneklerin dış kitlesinde belirli bir düzen bulunmaz. Planlarda da her vakit simetriye riayet edilmemiştir. Türk mimarisinde mekânîk bir simetri zaten bulunmadığından yapıların planlarında organik bir karakter mevcuttur denilebilir. Çünkü ihtiyacın talep ve şekline uyan sanatkar çok defa arsanın ve çevresinin imkânlarına hürmet etmiştir. İç mekânı, dörtgen bir avlu etrafında tertiplenmiş olan medreseler bir ana eyvan (Mescit-Dersane) ile zenginleştirilmiştir. Anadolu medreseleri kapalı veya açık avlulu olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Anadolu'da varlığını bildiğimiz en eski medreselerin çoğu kapalı avlulu olarak inşa edilmişlerdir. Kapalı avlunun Orta Asya evinden kaynaklandığı düşünülebilir. İlerleyen zaman içerisinde bilhassa Beylikler veya Erken Osmanlı mimarisinde kapalı tipe nazaran açık avlulu tip daha fazla inşa edilmeye başlanmıştır. Bu devirlerde Selçuklu mimari tarzı devam ettirilmekle birlikte ana eyvan'ın (Mescit-Dersane) üstü artık beşik tonoz ile değil kubbe ile örtülmektedir. Bu kubbeler baklavalı kasnaklar üzerine oturmaktadır. Portal çıkıntısı haricinde umumiyetle dikdörtgen plân içerisinde kalan klâsik Selçuklu medresesi plânının, Beylikler ve Osmanlı ile birlikte dışına çıkılmaya başlanmıştır.

Yolpınar Köyündeki Kasım Bey medresesinde de görüldüğü gibi mescit-dersane bölümü dikdörtgen ana plândan dışarı taşarak belirtilmiş ve üstü beşik tonoz yerine kubbe ile örtülmüştür. Selçuklu devrinde giriş cephelerine yapılan abidevi portaller yerine burada daha insani basit bir giriş kapısı yapılmış, giriş cephesi de son cemaat mahalli gibi bir revakla şekillenmiştir. Bu devirde bilhassa Bursa, Edirne ve İstanbul'da inşa edilen medreseler Klâsik Osmanlı medreselerinin geçişini hazırlamışlardır.

TEK HAMAM:

Köyün güney yönünde ve Apaydın Çiftliğinin hudutları içinde kalan hamam 1975 yılında saman deposu olarak kullanılmaktaydı. Tek hamam olarak inşa edilmiş olan eserin dış duvarları sıralı moloz taşla yapılmıştır (Resim:16-17). Hamamın soyunma yeri tamamen yıkılmış olup ılıklik ve sıcaklık bölümleri ile su deposundan meydana gelmektedir.

Hamamın ılıklik kısmına batı yönündeki kapıdan girilmektedir (Resim:18). 7,00 x 2,58 m.

ölçülerindeki ılıklik mekanının üstünü üç yıldızlı kubbe örtmektedir. Bu mekanın ortasında yer alan kubbe altıgen bir form içine altı yapraklı yonca gibi şekillenmiş olan nervürlü kubbedir (Resim:19). Nervürlerin alt uçları yarım yıldız şeklinde birer mukarnas ile son bulmakta, üst uçları ise 40 cm. açıklığındaki altıgen ışıklığın köşelerini meydana getirmektedir (Çizim:10). Bu kubbenin tepe noktası 5,08 m., eteği ise 4.00 m. zeminden yüksektedir. Bu kubbenin her iki yanında birbirinin aynı, ortalarında ışıklığı bulunan, mukarnaslı, iki yıldızlı tonoz vardır (Resim:20-21) (Çizim:10). Bu tonozlar zeminden 2,82 m. yukarda başlayıp, 4,26 m'de sona ermektedir. ılıklik mekanının güney duvarında, zeminden 70 cm. yüksek, 95 cm. genişliğinde ve 1,00 m. yüksekliğinde, yarısı yıkılmış üstü kemerli bir dolap girintisi vardır. Bu girintinin yanındaki yıkımdan 1,30 x 2,57 m. ölçüsünde küçük bir mekana girilmektedir (Çizim:9-10-11). WC. olduğu tahmin edilen bu bölümün üstü doğu-batı doğrultusunda uzanan yarım silindirik tonoz ile örtülmüştür. Ortasında 30 x 30 cm'lik kare havalandırma deliği bulunan tonozun eteği zeminden 2,32 m., tepe noktası ise 2,95 m. yüksektedir. Bu mekanın kapısı batı duvarında olup 50 cm. genişliğindeki kapı sonradan örülerek kapatılmıştır.

ılıklığın doğu duvarında ve sol köşeden 2,44 m. uzaklıkta, 72 cm. genişlikte sıcaklığa giriş kapısı vardır. 1,74 m yüksekliğindeki sivri kemerli kapıdan sıcaklığa girilmektedir (Çizim:9-10). Sıcaklık; bir orta mekana açılan üç eyvan ile kuzeydoğu, güneydoğu ve kuzeybatı köşelerde yer alan üç halvet odasından meydana gelmektedir (Çizim:9). 5,30 x 4,10 m. ölçülerindeki orta mekanın üstünü eliptik bir kubbe örtmektedir (Çizim:9-11). Moloz taştan inşa edilmiş olan bu kubbe eyvan kemerlerinin koltuklarından çıkan ve üçer dilimli yelpaze şeklinde açılarak yükselen pantantiflere oturmaktadır (Çizim:11). Bu pantantifler zeminden 3,55 m. yüksekte başlamakta ve 5,23 m. kadar devam etmektedirler. Zeminden 5,43 m. yüksekten başlayan kubbe eteğinde, üçer tane içbükey kavisli yüzeyin meydana getirdiği sekiz tromp vardır. Tepe noktası 7,45 m'ye kadar yükselen kubbede biri tepede olmak üzere dört adet tabii aydınlanma penceresi olup bunlardan üçü dikdörtgen şeklinde ve 40 x 63 cm. ölçüsündedir. Bu mekanın batı duvarında üstleri sivri kemer-tonoz ile örtülü 45 cm. derinliğinde üç büyük niş vardır (Çizim:9-11). Bu nişlerden yanlarda olanların genişlikleri 1,13 m., ortadakinin ise 1,00 m. olup bu mekana giriş kapısı bu orta niş içinde yer almaktadır. Bu nişlerin üstündeki kemerlerin üzengileri zeminden 2,45 m., kilit noktaları ise 4,60 m. yüksektedir.

Orta mekana açılan üç eyvandan kuzey ve güney yönlerde yer alan ikisi hemen hemen aynı ölçülerdedir. 3,18 m. genişliğinde ve 3,50 m. derinliğinde olan bu eyvanların üstünü kuzey-güney doğrultusunda uzanan sivri kavisli tonozlar ört-

mektedir (Çizim:9-11). Bu tonozların üzengi hizaları 2,40 m., kilit hizaları ise zeminden 4,25 m. yukardadır. Bu eyvanların karşı duvarlarında 60 cm. genişliğinde sivri kemerli sağır nişler vardır. Kuzeydeki eyvanın batı duvarında, köşeden 1,43 m. uzaklıktaki sonradan örülerek kapatılmış olan 74 cm. genişliğinde sivri kemerli bir kapıdan üstü yıldız tonoz örtülü kare bir mekana girilmektedir. Bu giriş kapısı ile mekanın arasındaki kalın duvarın içine 60 cm. genişliğinde, 1,46 m. derinliğinde üstü tonoz örtülü bir hücre yapılmıştır (Çizim:9). 2,65 x 2,65 m. ölçülerinde olan bu odada bulunan tonoz Erken Osmanlı Mimarisinde çok ender görülen mimari bir tarzda inşa edilmiştir. Dört duvarın zeminden 2,40 m. yüksekliğinde başlayan orta noktalarından 4,08 m. yüksekteki tavana kadar duvar yüzlerinde köşelere doğru açılarak, orta kısımlarda ise tavanın ortasında birleşen nervürlü kemerler tavanı dört bölüme ayırmakta ve her bölümün ortasında da birer altıgen aydınlatma deliği bulunmaktadır. Özel yıkanma mahalli olduğu tahmin edilen bu mekanın batı duvarına sonradan 93 cm. genişliğinde muhdes bir kapı açılmıştır.

Üç Eyvanın arasında yer alan ve sivri kemerli giriş kapıları orta mekana açılan halvet odalarından kuzeydoğuda bulunan 3,50 x 3,55 m. ölçüsündeki odanın üstünü, köşelerdeki sivri kemerli trompların meydana getirdiği sekizgen bir kasnağa oturan kubbe örtmektedir. 1,01 m. yüksekliğindeki bu kasnak dolayısıyla kare mekan sekizgene dönüşmekte ve kubbe eteğinde bulunan 27 cm. yüksekliğindeki üçlü motifler bu sekizgenin köşelerine rastlamaktadır. Ortasında bir aydınlatma deliği olan kubbenin eteği 3,40 m., tepe noktası ise 5,01 m. zeminden yüksektir (Çizim:9).

Güneydoğuda yer alan 3,50 x 3,57 m. ölçüsündeki diğer halvet odasının üstünü ise yıldızlı trompların meydana getirdiği sekizgen kasnağın üzerine oturmuş tonozvari nervürlü kubbe örtmektedir. Bu nervürlü kubbenin eteği bir sıra mukarnasla dekore edilmiş olup nervürlü mukarnasların birleşme noktaları ile tepe noktalarından çıkıp kubbenin tepesinde sekizgen bir aydınlatma deliğinin köşelerinde birleşmektedirler (Çizim:9).

Orta mekana açılan doğu yöndeki eyvan 3,50 m. genişliğinde ve 3,40 m. derinliğindedir. Bu eyvanın da üstünü diğerlerinde olduğu gibi sivri kavisli tonoz örtmektedir. Bu eyvanın doğu duvarında zeminden 1,85 m. yukarda, 57 cm. genişliğinde 1,10 m yüksekliğinde sivri kemerli bir pencere vardır (Çizim:9-11). Bu pencereden 12,70 x 1,78 m. ölçülerindeki su deposuna girilmektedir. Su deposunun üstünü boydan boya örten yarım silindirik tonoz 63 cm. genişliğinde dört kemer ile takviye edilmiş olup ocak ve kazan kısmı tamamen tahrip olmuştur (Resim:17) (Çizim:9-11).

Soyunma (Soğukluk), ılıklik ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelen klasik Türk hamamlarının arka kısımlarında ekseri su deposu ve külhan

kısmı bulunur. Külhan ocağında yanan odun veya kömür hem ocağın üstündeki döğme bakır kazanı ve dolayısıyla depodaki suyu, hem de sıcaklığın döşemesi altında bulunan cehennemliği ısıtmaktadır. Cehennemlikte dolaşan kızgın duman ve alev sıcaklık bölümünün döşemesi ile sıcaklık mekanının ortasında bulunan, zeminden 40-50 cm. yükseklikteki göbekaşı denilen yeri ısıtmaktadır. Bu sıcak duman daha sonra hamamın dış duvarlarının ortasına konan ve tüfeklik tabir edilen 10x10 cm. kesitindeki duman deliklerinden dışarı çıkar. Hamamın en sıcak yeri göbekaşı ve su deposunun duvarına bitişik olan halvet odalarıdır. Halk terlemek için bu göbekaşına yatarak terler ve kirleri kabarrır. Daha sonra halvet odalarında tellaklar tarafından keselenip sabunlandıktan sonra yıkanıp çıkarlar.

Anadolu'daki XV. yüzyıla ait önemli hamamlardan biri olan bu tek hamamın restore edilerek gelecek kuşaklara intikali sağlanmalıdır. Restore yapılacağı vakit tamamen yıkılmış olan külhan ve soyunma bölümlerinde yapılacak hafriyat sonrası bu bölümlerin hudutları tespit edilmelidir. Soyunma mahallinin beden duvarlarının moloz taşından inşa edildiği tahmin edilmekte, üstünün ise hafriyat sonucu ortaya çıkacak duvar kalınlığına göre ya tek kubbe veya ortasında bir aydınlatma deliği bulunan ahşap tavan ve ahşap çatı ile mi örtülü olabileceği anlaşılacaktır.

Tarihte ilk hamam yapan millet kim olursa olsun bu hamamları buldukları şehirlerde en çok yapan Türkler'dir. Türk hamamları ne Roma veya Bizans ne de Emevi hamamlarına benzemektedir. onların abidevi ve azametli yapılarına karşılık Türk hamamları daha insanı boyutlarda ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yapılmışlardır. Türkler'in imaret sisteminde hamam camilerden sonra gelir. Zira Türkler temiz bir millettir ve temizlikten hazzederler. Onun için bu temizlik kurumlarına çok önem verilmiştir. Türkler hamamla o kadar iç içe yaşamışlardır ki en fakirinden en zenginine kadar evlerinde veya konaklarında bile küçük hamamlar, hamamlık, gusulhane gibi temizlik yerleri yaptırmışlardır. Helalarını bahçe veya avlularda inşa eden Türkler hamamlarını yatak odası içine veya civarına yapmışlardır. Evlerindeki yıkanmayı yeterli görmeyen halk haftada bir veya iki defa umumi hamamlara gitmektedir. Ayrıca, kırk hamamı, loğusa hamamı veya düğün hamamlarına davetli olarak katılırlar. Hamamlar aynı zamanda birer tedavihane olarak da kullanılmıştır. Hacemat edilmesi, soğukalgınlığı için terleme, kulunçların ovulması, sülük çekilmesi gibi tedaviler hamamlarda yapılmaktadır. Hamamlar bilhassa kadınlar arasında pek eğlenceli bir alemdir. Hatta orada sabahtan akşama kadar akrabaları veya komşuları ile vakit geçirenler, pikniğe gider gibi börekler, zeytinyağlı dolmalar, kuru köftelerle gidenler vardır. Türkler temizlenmeyi bile birçok dini alışkanlıkları gibi zevklerini de tatmin eder bir şekilde yapmışlardır.

Resim 1: Necmettin Yahya Er-Rufai'ye ait türbenin batı cephe görünüşü.

Resim 2: Sol tarafta türbenin doğu cephesi, sağ tarafta muhdes bina.

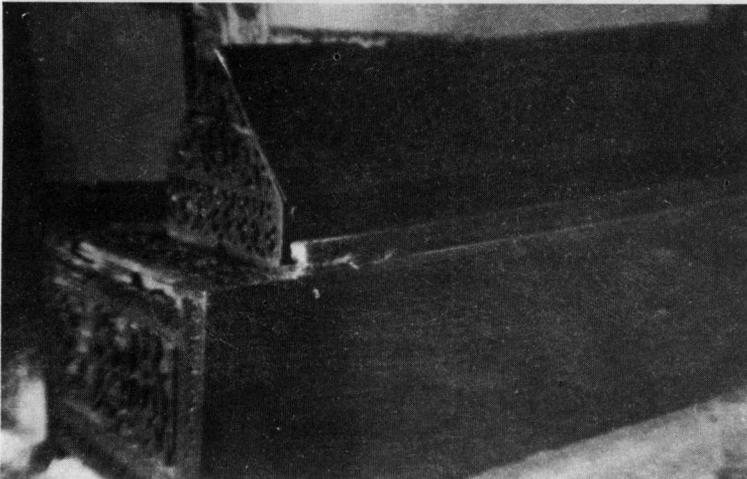
Resim 3: Türbe ziyaret bölümü içten görünüş (Sadi Bayram).

Resim 4: Necmettin Yahya Er-Rufai'ye ait sandukanın baş ucu (Sadi Bayram).

Resim 5: Sandukanın kuzey (sol) tarafı.

Resim 6: Sandukanın güney (sağ) tarafı.

Resim 7: Sandukanın ayak ucu inşa kitabesi.

Resim 8: Mezarlıkta bulunan yıkılmış mezar taşlarından örnekler.

Resim 9: Kasım Bey Medresesi'nin batı cephesi.

Resim 7: Sandukanın ayak ucu inşa kitabesi.

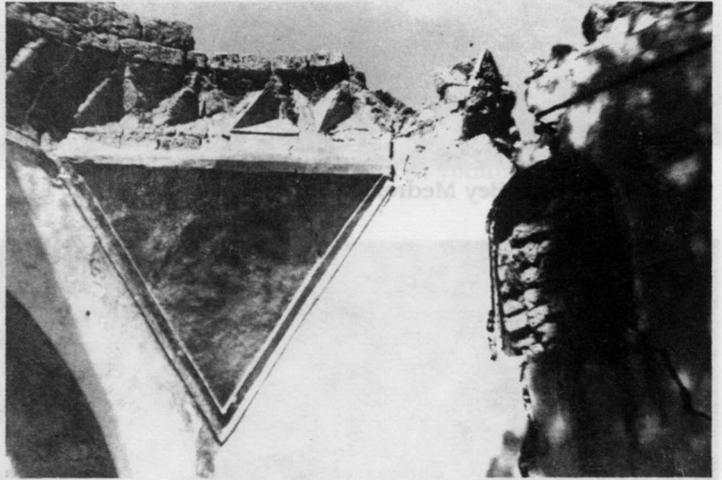
Resim 8: Mezarlıkta bulunan yıkılmış mezar taşlarından örnekler.

Resim 9: Kasım Bey Medresesi'nin batı cephesi.

Resim 13: Mescit kemerinden görünüş.

Resim 14: Mescit kubbesine ait baklavalı tambur ve üçgen köşebingillerinden biri.

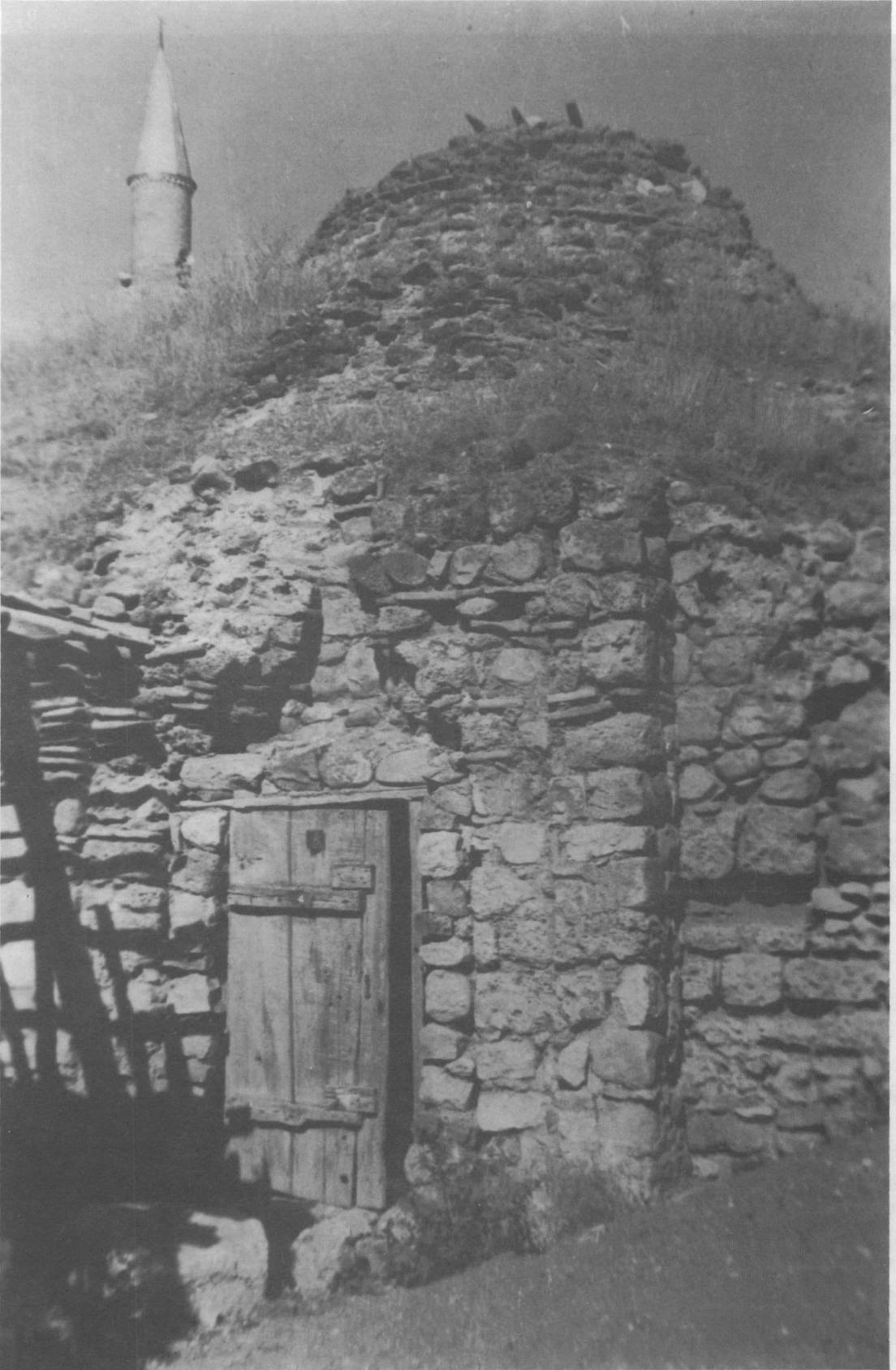
Resim 15: Mescit Mihrabı ve iki alt pencere.

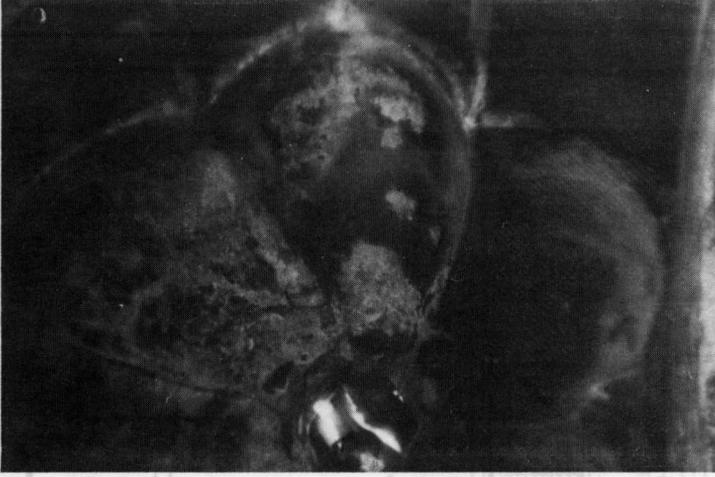
Resim 16: Tek hamam batı (giriş) cephesinden görünüş.

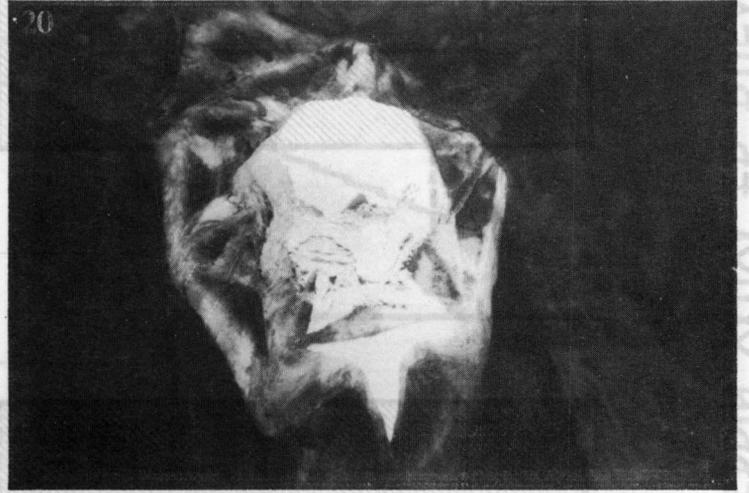
Resim 17: Tek hamam doğu ve kuzey cephelerinden görünüş.

Resim 18: Hamam ılıklığına giriş kapısı.

Resim 19: İhlığın orta bölümünün üstünü örten dilimli kubbe

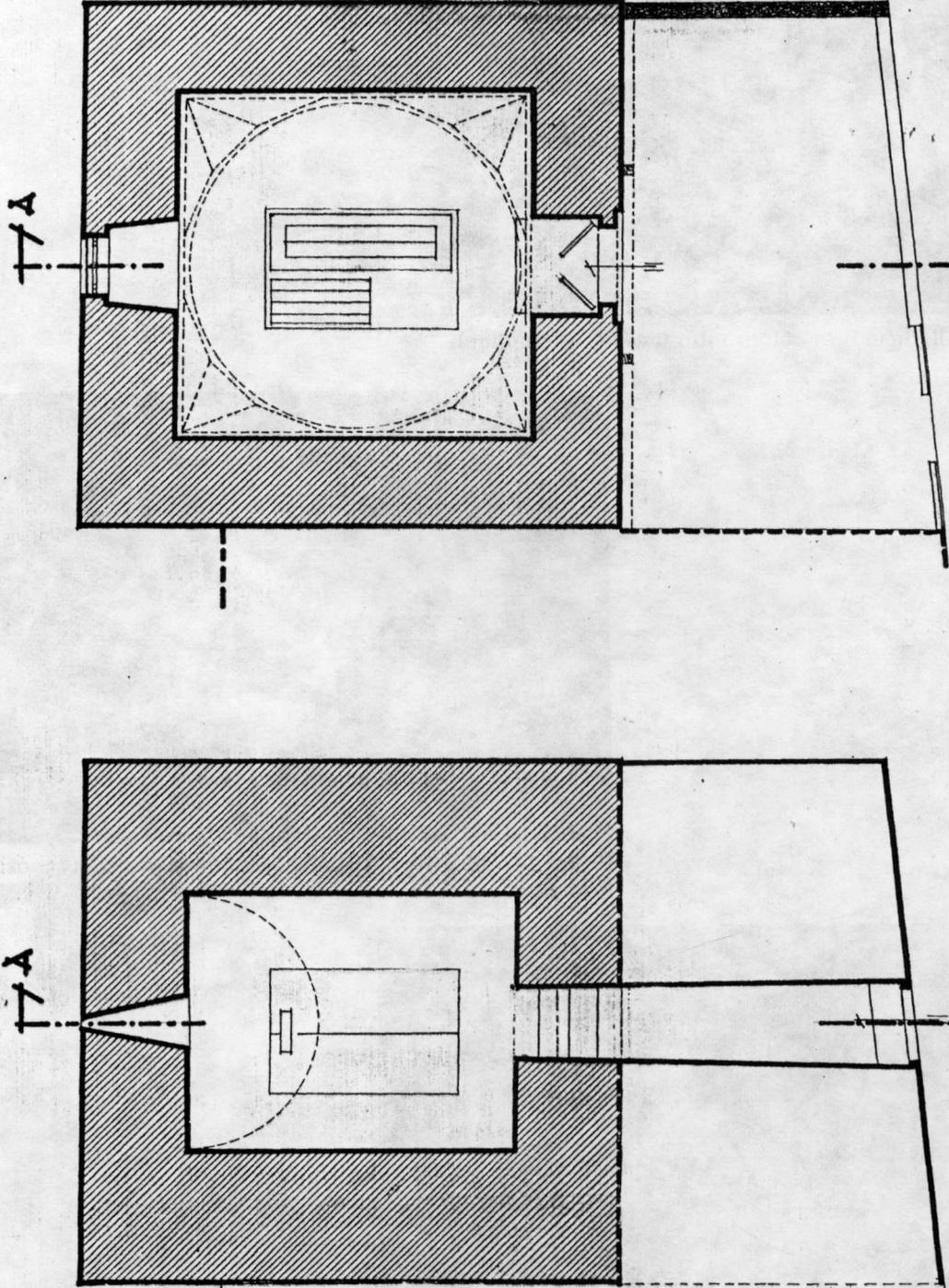

Resim 20: Dilimli kubbenin sağ tarafında yer alan tonozun ışıklığı.

Resim 21: Dilimli kubbenin sol tarafında yer alan tonozun ışıklığı.

AMASYA - SULUOVA - YOLPINAR (HAKALA) KÖYÜ
 ŞEYH NECMEDDİN YAHYA ER-RUFAİ TÜRBESİ 1/50

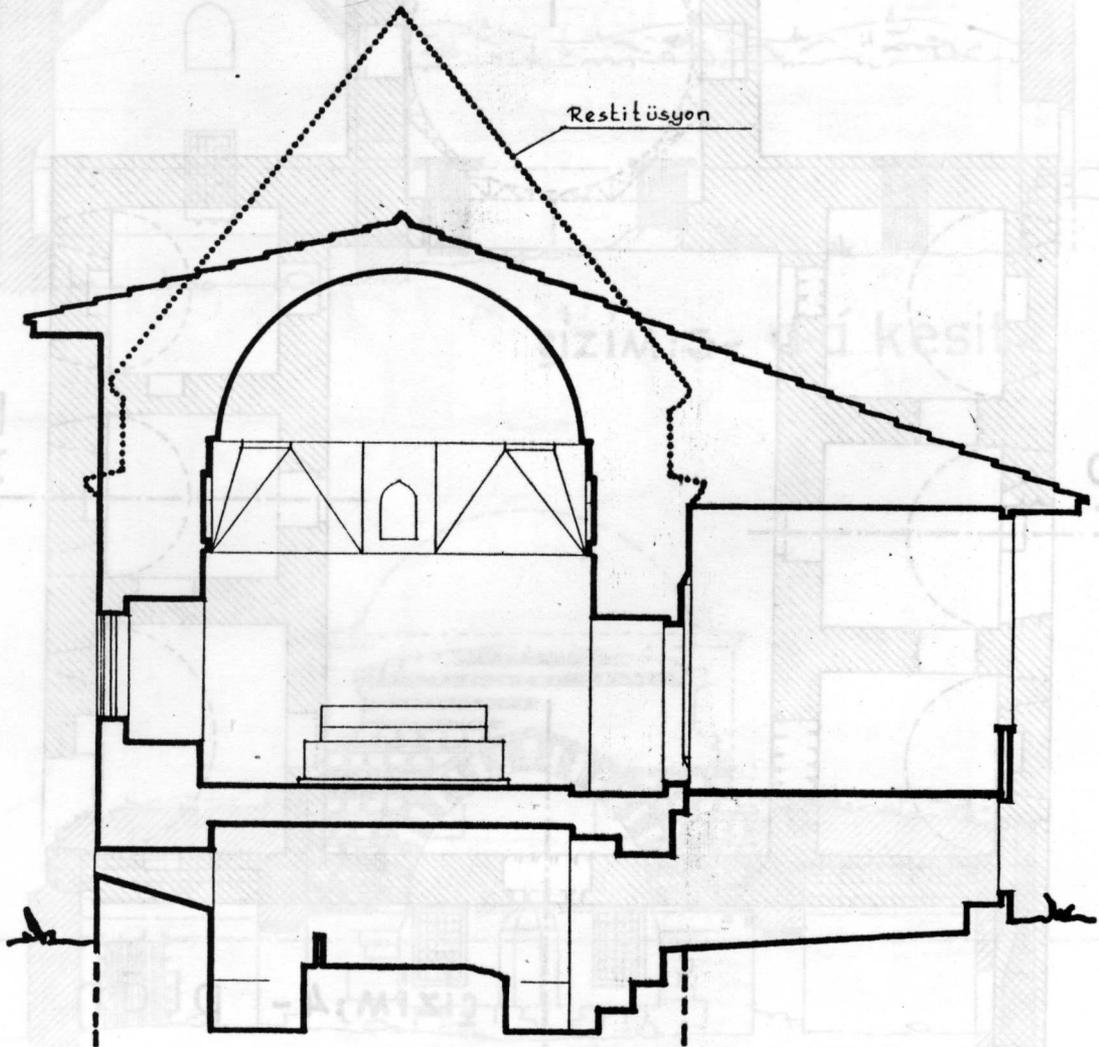
ÇİZİM: 2-ZİYARET (ÜST KAT)

0 0,5 1 1,5 2 2,5 5 m.

ÇİZİM: 1-CENAZELİK (ALT KAT)

AMASYA-SULUOVA-YOLPINAR (HAKALA) KÖYÜ
ŞEYH NECMEDDİN YAHYA ER-RUFAİ TÜRBESİ

1/50

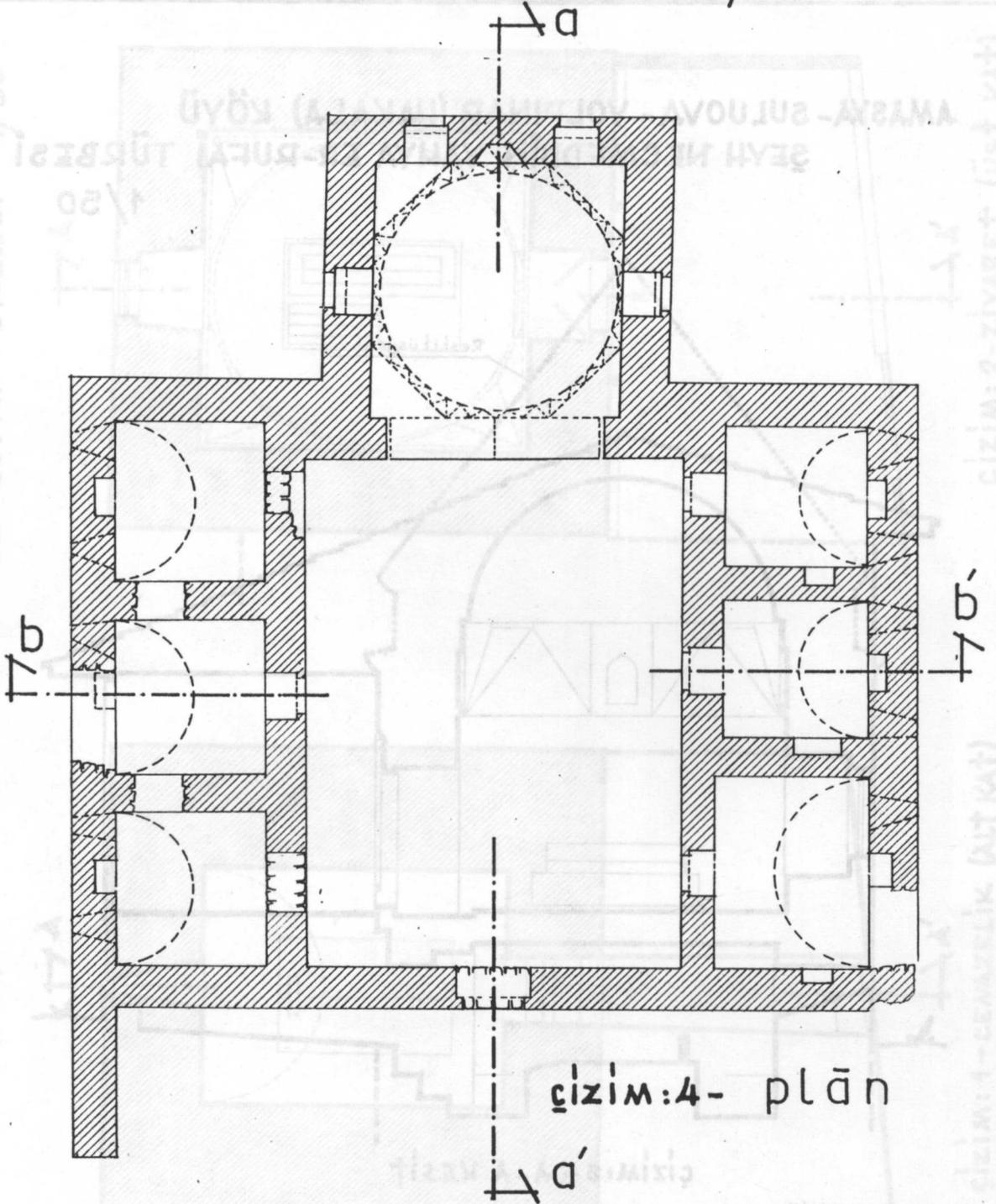
ÇİZİM: 3-A-A' KESİT

..... Restitüsyon

0 0.5 1 1.5 2 2.5 5 m.

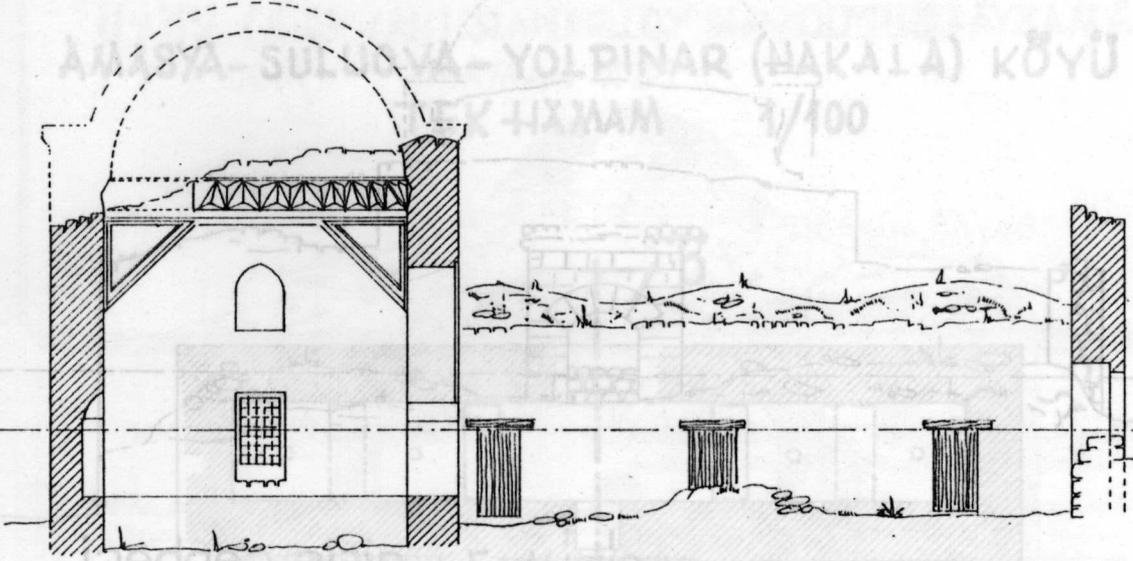

AMASYA-SULUOVA-YOLPINAR (HAKALI) KÖYÜ
KASIM BEY MEDRESESİ 1/100

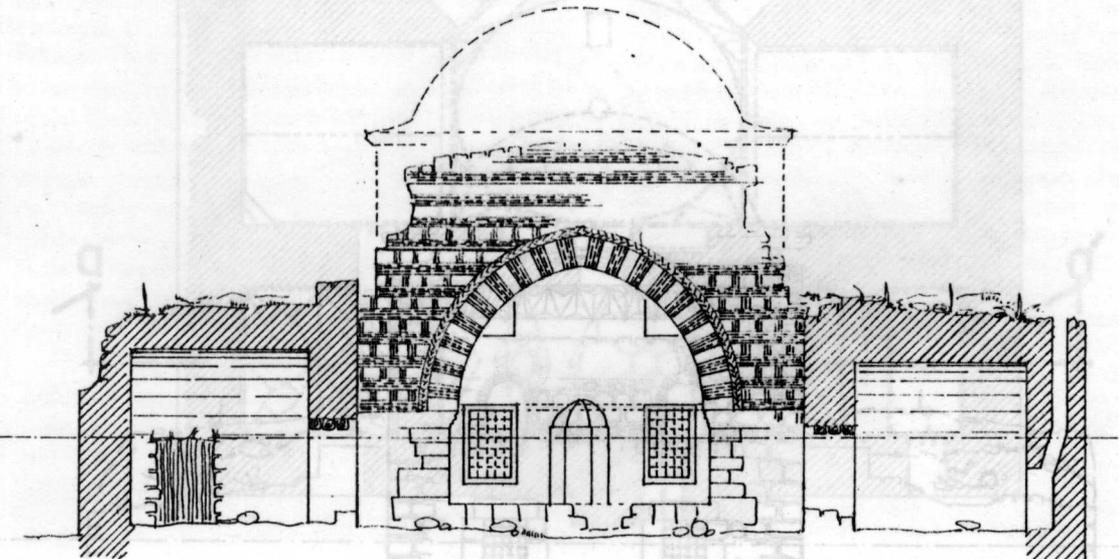

0 1 2 3 4 5 10 m.

AMASYA-SULUOVA-YOLPINAR (HAKALA) KÖYÜ
KASIM BEY MEDRESESİ 1/100

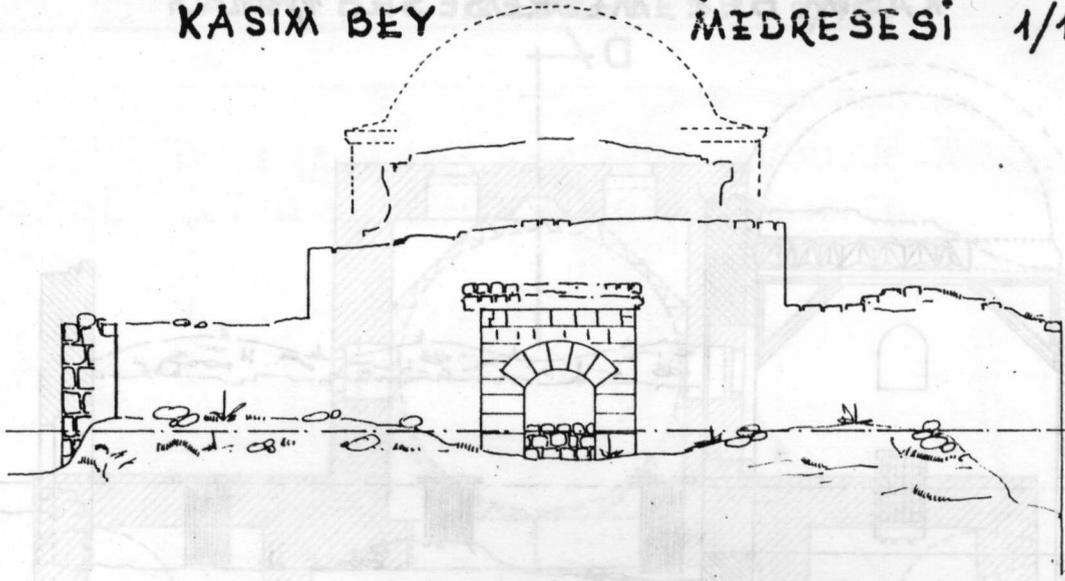
çizim:5- a-a kesit

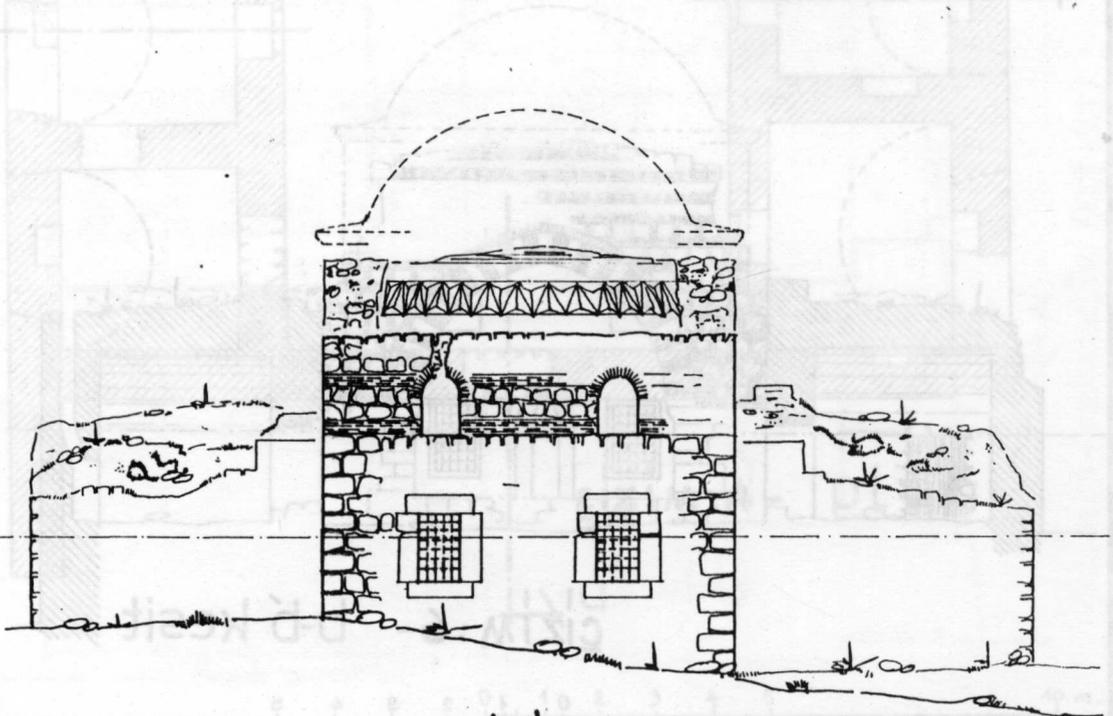
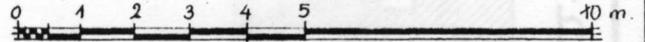
çizim:6- b-b kesit

0 1 2 3 4 5 10 m.

AMASYA- SULOVA- YOLPINAR (HAKALA) KÖYÜ
KASIM BEY
MEDRESESİ 1/100

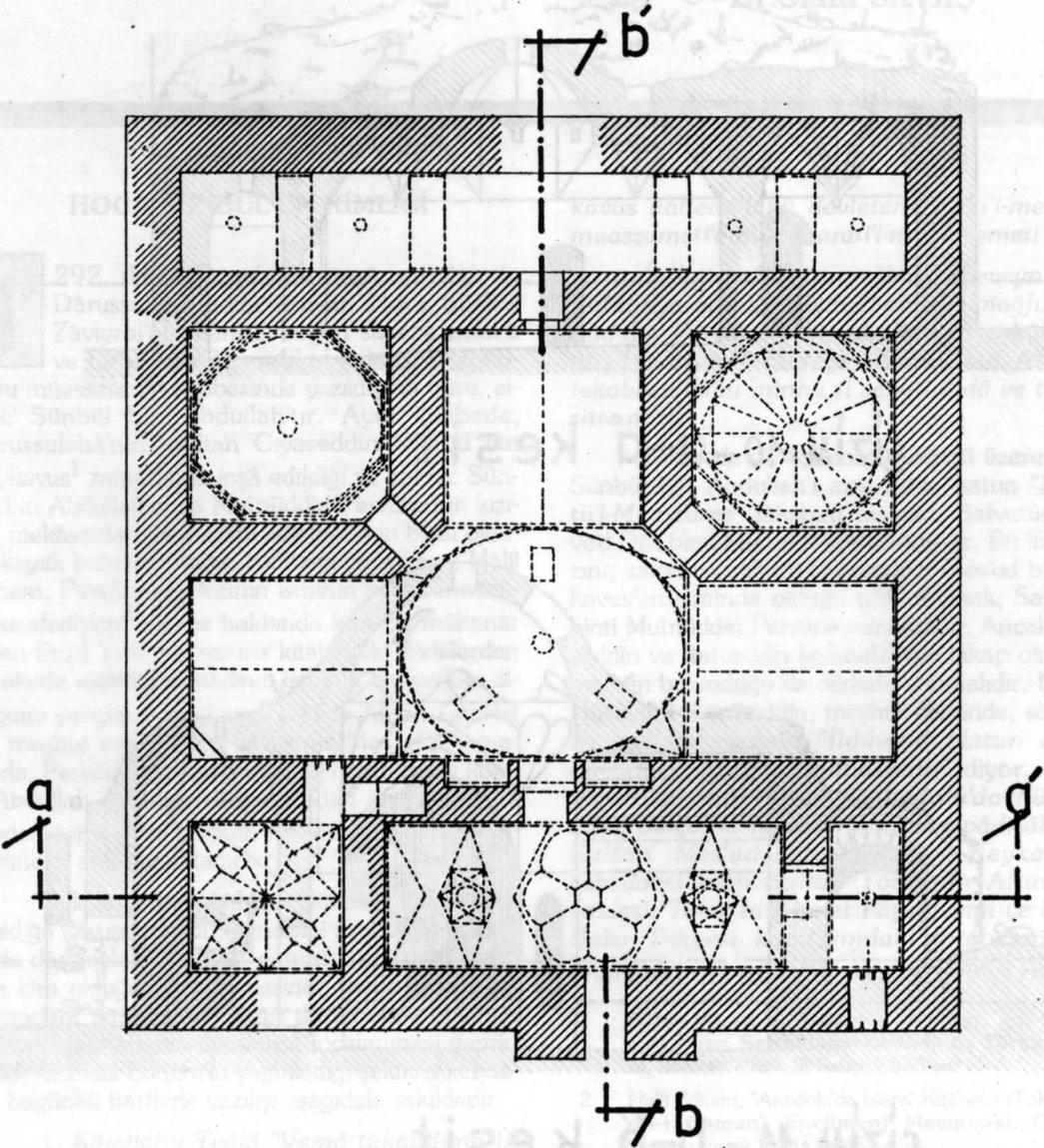

çizim: 7- giriş cephesi

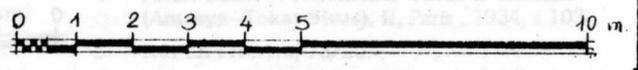

çizim: 8- güney cephe

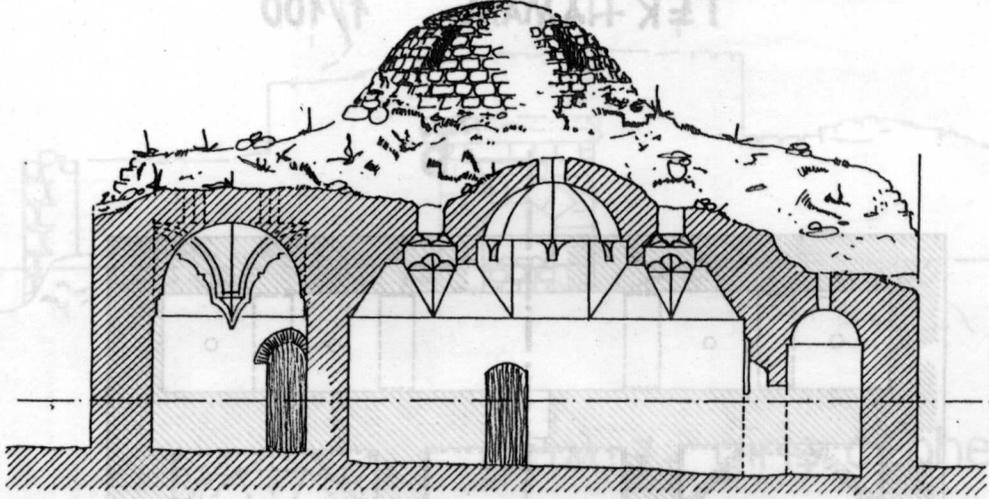
AMASYA-SULUOVA-YOLPINAR (HAKALA) KÖYÜ
TEK HAMAAM 1/100

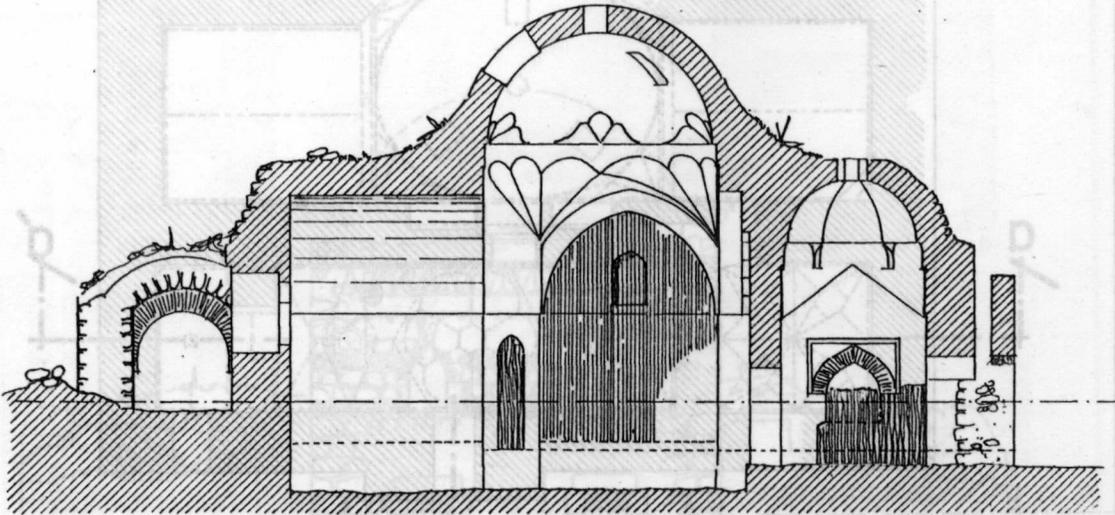
çizim: 9- plān

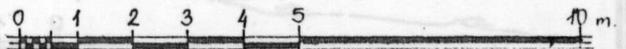
AMASYA-SULUOVA-YOLPINAR (HAKALA) KÖYÜ
TEK HAMAM 1/100

çizim:10-a-a kesit

çizim:11-b-b kesit

TOKAT'TA HOCA SÜNBU'L ZAVİYESİ

Dr.Saim SAVAŞ

HOCA SÜNBU'LÜN KİMLİĞİ

1 292 (H.691) yılında inşâ edildiğinde Dârussulehâ adını taşıyan Hoca Sünbül Zâviyesi'nin bânisi, bugün sadece mescit ve türbe kısımları ayakta kalabilen sözkonusu müessesenin kitâbesinde yazıldığına göre, el-Hac Sünbül bin Abdullah'tır. Aynı kitâbede, Dârussulehâ'nın, Sultan Gıyaseddin Mes'ud bin Keykavus¹ zamanında inşâ edildiği ve el-Hac Sünbül bin Abdullah'ın da Muînüddin Pervâne'nin kızının utekâsından yani azatlı kölelerinden birisi olduğu kayıtlı bulunmaktadır. Kitâbeyi yayınlayan Halil Edhem, Pervâne'nin kızının isminin belli olmadığını kaydediyor;² zâviye hakkında kısa bir mâlumât veren Eرسال Yavi ise, sanırız kitâbedeki ifadelerden hareketle sözkonusu kadının isminin Safiyeddin olduğunu yazıyor.³ Yine aynı şekilde Albert Gabriel de, meşhur eserinde bu zâviyenin Mes'ud II zamanında, Pervâne'nin kızı Safwat al-dîn'in azatlı kölesi Abdullah oğlu Sünbül tarafından inşâ edildiğini kaydediyor ki,⁴ bu bilginin de sözkonusu kitâbeye dayandığı anlaşılmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Hoca Sünbül'ün kimliğinin açıklığa kavuşması için, kendisini azat eden ve belki de dârussulehâsını inşâ etmesini sağlayan hatunun kim olduğunun bilinmesinde fayda vardır. Bu bakımdan, temel kaynağımız durumunda bulunan sözkonusu kitâbenin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir. Halil Edhem'in yayınladığı şekliyle kitâbenin bugünkü harflerle yazılışı aşağıdaki şekildedir:

1. *Kâlellâhu Teâlâ "Vemâ tükaddimû li-enfûsikûm min hayrin tecidûhu îndellâhi hüve hayran ve a'zamu ecran vesteğfirullâhi"⁵ tûsilü bi inşei hâze'l-makâmi'l-mübâreki'l-müsemmâ Dârussulehâ*

2. *İellâhi Teâlâ fî zemâni es-Sultâni'l-a'zam Gıyâsüddünya ve'd-Dîn Mes'ud bin Key-*

kavus halledellâhu devletehû atiki'l-meliketi'l-muazzameti'l-mütahharati'l-mükerremeti

3. *İlettarafeyni'n-nesibeti'l-ebeveyn Safvetüddünya ve'd-Dîn bintü'l-emîrül-mağfur Muînüddin Pervâne rahimehullâh ve ebkâhe zeynü'l-Hac ve'l-Harameyn Sünbül bin Abdullah tekabbelallâhu minhu fî seneti ihdâ ve tis'in ve sitte mie.*

Kitâbede de açıkça görüldüğü üzere el-Hac Sünbül bin Abdullah'ı azat eden hatun "Melike-tü'l-Muazzame" lâkabını taşıyan, Safvetüddünya ve'd-Dîn binti Muînüddin Pervâne'dir. Bu ifade tarzını, zamanın sultanı Gıyaseddin Mes'ud bin Keykavus'un isminde olduğu gibi okursak, Safveddin binti Muînüddin Pervâne olmaktadır. Ancak, Gıyaseddin ve Safveddin kelimelerinin lâkap olma ihtimalinin bulunduğu da dikkate alınmalıdır. Nitekim Hüseyin Hüsameddin, meşhur eserinde, sözkonusu kadının isminin "İldihond Hatun olduğu kuyûddan istidlâl edilmektedir" diyor. Yazara göre İldihond Hatun, "Anadolu'da hükûmet eden Selçuklu hânedânının son pâdişâhi olan Sultan Mes'ud bin İzzeddin Keykavus'un şehzâdesi olan Sultan Tâceddin Altunbaş'ın valdesi, Tokat'ta Ahmet Paşa Câmii ve Sünbül Baba Tekyesi kapılarındaki kitâbelere göre Muînüddin Pervâne'nin kerimesidir".⁶ Bu ifade-

1. Sultan Mes'ud bin Keykavus ve dönemi için bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul 1984, 2. baskı, s.585 vd.
2. Halil Edhem, "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler (Tokat), **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, Cüz:35(1 Kânun-ı Evvel 1331), ss.650-653.
3. Eرسال Yavi, **Tokat**, İstanbul 1986, s.49.
4. Albert Gabriel, **Monuments Turcs D'anatolie (Amasya--Tokat-Sivas)**, II, Paris, 1934, s.103
5. **Kur'an-ı Kerim**, 73/20.
6. Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, III, İstanbul 1330-1332, s.23+dn.1,2.

den, kitabede adı geçen kadının, yine kitabede ismi yazılı olan ve zamanın sultanı olduğu belirtilen Mes'ud II'nin eşi olduğu anlaşılmaktadır. Kitâbeyi yayınlayan Halil Edhem de, "Bu hatuna (el-Meliketül-Muazzame) lâkabı verildiğinden kendisinin bir hükümdar zevcesi olması pek muhtemeldir, yoksa yalnız Pervâne'nin kızı olmasından dolayı bu lâkabı ahz edemezdi. Biz müşârunileyhâyı Sultan Mes'ud-ı Sâni'nin zevcesi zannediyoruz" demektedir.⁷ İslâm Ansiklopedisi'nde "Muin-üd-din Süleyman Pervana" maddesini yazan J.H.Kramers de, "... kendisi Keyhüsrev II'nin bir kızı ile evlenmiş olduğu gibi, kendi kızlarından biri de Selçuklu Gıyaseddin Mes'ud II ile evli idi" diyerek, bu yakınlığa işaret etmektedir.⁸ Ayrıca, Mevlâna Celâleddin Rûmî ile Pervâne Muinüddin Süleyman arasındaki münasebetin bolca yer aldığı Ahmet Eflâki'nin meşhur eserinin iki yerinde Pervâne'nin kızından bahsedilir ve bunlardan birisinde, Pervâne'nin kızının isminin Havendzâde olduğu belirtilir.⁹

Pervâne'nin kızı olarak zikredilen İldihond ve Havendzâde isimleri, ilk planda bu zâtın birden fazla kızının olduğu itibâni verebilir. Ancak, bu iki ismin aynı kişiyi ifade etmesi de mümkündür. İldihond'daki hond ile Havendzâde'deki havend kelimeleri, aynı kaleminin değişik şekilde yazılmış halinden başka bir şey değildir. Farsça'da sahip, mâlik, hüdâvend ve efendi manalarına gelen bu kelime, hükümdar ailesine mensup kızların en büyüğüne ve sultanların zevcelerine verilen bir ünvanıdır.¹⁰

Hoca Sünbül'ün kimliğinin anlaşılabilmesi için en eski kaynak durumundaki 1292 (H.691) tarihli sözkonusu kitabeden sonra, yine bu konuda temel kaynaklarımızdan birisi olan 1325 (H.725) tarihli vakfiyeden söz etmemiz gerekiyor. Sivas Ali Baba Zâviyesi evrâkı içinde elimize geçen¹¹ ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde de kayıtlı bulunan¹² bu vakfiyeye göre, ileride tafsilâtını vereceğimiz bir takım gelir kaynakları, Beğler Çelebi ibnül-merhum Çelebi Taceddin Mahmud bin el-Emirül-merhum Sârimü'd-Devleti ve'd-Dîn Ahmed tarafından, Tokat'ta bulunan ve el-Hac el-Merhum Tavâşi Hoca Said bin Sünbül tarafından inşâ edilen Hangâh'a vakfedilmiştir.

Halil Edhem, Hoca Sünbül Zâviyesi'ni de ihtiva eden sözkonusu makalesinde, "Bu binâ Evkâf kuyudâtında Tavâşi Hoca Sünbül Baba Hangâhı sûretinde mukayyet imiş. Filvâki (Sünbül) ismi pek çok kere Tavâşilere verildiği mâlumdur" demektedir ve bu doğrultuda bazı misaller vermektedir.¹³ Bu konuyla alakalı derlediğimiz arşiv vesikalarında; "el-Hac Sünbül bin Abdullah", "el-Hac Tavâşi Hoca Said bin Sünbül", "Said Sünbül", "Hoca Sünbül Zâviyesi Vakfı", "Hoca Sünbül Zâviyesi Vakfı demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı" ifadeleri yer alıyor. Ayrıca, 1574 (H.982) tarihli Defter-i Hâkânî'den çıkartılmış suretten anlaşıldığına göre, bu defterde,

"Vakf-ı Zâviye-i Hoca Sünbül der nefsi Tokat", 1576 (H.984) tarihli Evkâf-ı Rûm Defteri'nde "Vakf-ı Zâviye-i Merhum Sünbül Ağa", VGM Arşivi'nde bulunan 481 numaralı Sivas Evvel Muhasebe Defteri'nde "Vakf-ı Merhum Said ibn Sünbül der Tokat" ve 1906-1914 (R.1322-1329) tarihlerinde düzenlenmiş muhasebe kayıtlarında¹⁴ "Sünbül Baba Tekyesi", "Said Sünbül Baba Vakfı", "Hoca Said Sünbül Baba Vakfı" şeklinde kaydedilen Hoca Sünbül Zâviyesi, Halil Edhem, Gabriel, H.T.Cinlioğlu, M.Tayyib Gökbilgin¹⁵ ve Ersal Yavi tarafından "Sünbül Baba Zâviyesi" olarak ifade edilmiş, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde ise, "Sünbüllü Baba Tekesi" adıyla kaydedilmiştir. Biz en eski arşiv vesikalarına sadık kalarak "Hoca Sünbül Zâviyesi" ismini tercih ettik.

Kitâbede kayıtlı "Sünbül bin Abdullah" ismi ile vakfiyede ve sonraki tarihleri muhtevî diğer vesikalarda geçen "Said ibn Sünbül" ismi arasındaki münasebetin de açıklığa kavuşturulması icap ediyor. İlk bakışta bu iki isim arasında bir baba oğul ilişkisinin var olabileceği düşünülebilir. Ancak, her ikisinin de aynı müessesenin bânisi durumunda gözükmesi, bu düşüncenin doğruluk payını azaltmaktadır.

Sünbül bin Abdullah'ın, azat edilmiş bir köle olması ve Said ibn Sünbül'ün de "Tavâşi" olarak anılması dolayısıyla, "Sünbül" isminin daha çok tavâşilere verilen bir isim olduğu bilgisinden hareketle, görünüşün hilâfına bu iki ismin aynı kişiyi ifade ettiğini düşünüyoruz. Bilindiği üzere "Hadım" ya da "Tavâşi" adıyla anılan bazı kimseler, saraylarda ve vüzerâ konaklarında "harem" denilen kadınlara mahsus dairelerde vazife görürlerdi.¹⁶ Ay-

7. Halil Edhem, *agm.*, s.62.

8. s.557.

9. *Âriflerin Menkıbeleri, II*, İstanbul 1989, s.136,294.

10. Halil Edhem, *agm.*, s.656-657.

11. Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi evrâkı içinde biri vakfiye, biri Defter-i Cedid-i Mufassal-ı Sultânî sûreti, ikisi vakıf muhasebe kaydı ve onbiri fermân ve berât olmak üzere toplam onbeş vesika Hoca Sünbül Zâviyesi ile ilgilidir. Vakfiye hariç, en eskisi 1835 tarihli olan bu evrâkın, Ali Baba Zâviyesi mensuplarının eline nasıl ve ne maksatla geçtiği bilinmemektedir. Biz, evlilik yoluyla geçmiş olabileceğini düşünüyoruz. Sözkonusu vakfiyenin, vakfiye tarihinden sonra çıkartılmış bir sûret olduğuna dair vakfiye üzerinde herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Vesikaları aldığımız Ruhi Başeğmez'e burada tekrar teşekkür ediyoruz.

12. Elimizde bulunan Arapça vakfiyenin bir sûreti, *VGM Arşivi*, 484 numaralı defter, s.137 ve 2 sıra numarasında ve s.309, 20 sıra numarasında; vakfiyenin âyet, hadis ve dua cümleleri hariç olarak yapılan tercümesi de, *VGM Arşivi*, 1989 numaralı defter, s.494-496'da kayıtlı bulunmaktadır.

13. Halil Edhem, *agm.*, s.652+dn.1.

14. *Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi*, 8 ve 9 numaralı Vakıf Muhasebe Defterleri, muhtelif sayfalar.

15. M.Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İA*, s.403.

16. Kamil Kepeci, *Tarih Lûgatı*, İstanbul 1952, s.185.

rica, kitabede, el-Hac Sünbül'ün, "Abdullah"ın oğlu olarak kaydedilmesi, kendisinin, hadım edilecek saraya alınmış gayri müslim menşeli birisi olduğu fikrini de uyandırabilir. Bu şekilde saraya alınan ve zamanla "Melike"nin güven ve itimadını kazanan Hoca Sünbül, zâviyesini inşâ edecek desteği elde etmiş olabilir. Nitekim 1325 tarihinde tertip edilen vakfın da, yine sözkonusu "Melike"nin evlâdı ya da torunlarından birisi tarafından yapıldığını sanıyoruz. Amasya Tarihi müellifinin, "Şimdiki Çorum Vilâyeti'ne hakim olan emîr-i kebîr Şerefüddin Osman Beğ bin Gazi Mehmed (bu Osman Beğ, Amasya valisi Şadi Beğ'in vakfiyesinde "Beğler Çelebi" diye mezkur ve 737 H. tarihli kendi vakfiyesinde es-Sultanü'l-Gazi Şerefüddin Osman diye mesturdur. Osmancık'ta Beğler Çelebi Câmii, Çorum'da Beğ Camii bu Osman Beğ'in eser-i hayrîdır" diyerek anlattığı Beğler Çelebi ile Hoca Sünbül Zâviyesi'ne vakıf yapan Beğler Çelebi arasında bir bağ kurulabilir.¹⁷ Ancak, siyasi iktidarın sık sık el değiştirdiği bu karışık dönemde benzer isim ya da lâkap taşıyan başka kimseler de bulunabilir.¹⁸ Bu bakımdan, bu konuda kesin bir hüküm vermek yerine yukarıda söylediğimiz ihtimali zikretmekle yetineceğiz. Aynı şekilde, sözkonusu Beğler Çelebi'nin, Pervâne Muînüddin'in ya da Sultan Mes'ud II'nin evlâdı ile de bağlantısının olabileceği düşünülebilir. Çünkü, yukarıda izah edildiği şekilde her üç şahsiyetin evlâdı da, büyüklerinin desteklediği Hoca Sünbül'ü ve zâviyesini, bir vakıf yapmak sûretiyle idâme ettirmeyi düşünmüş olabilirler.

Aslında, Pervâne'nin kızının isminden ve Beğler Çelebi'nin bunlarla münasebetinden çok, bahiskonusu şahsiyetlerin o dönemde ve bilhassa Hoca Sünbül için oynadıkları rol üzerinde durulmalıdır ve bu, Hoca Sünbül'ün yetiştiği çevreyi tanımamız bakımından elzemdir. Menâkıbu'l-Ârifin'de yer alan bilgiler, Pervâne Muînüddin'in Mevlânâ ve Mevlevîlik ile olan münasebetini açıklayıcı mahiyettedir. Sözkonusu eserin birçok yerinde bu ikili arasındaki münasebetten ve Pervâne'nin sarayında düzenlenen Mevlevî âyinlerinden bahsedilir.¹⁹ Bu kayıtlardan Pervâne'nin kızının da Mevlevîler ile sıkı münasebet içinde bulunduğu anlaşılıyor.²⁰ Yine aynı eserde, Pervâne'nin desteğiyle Tokat'ta kurulan tekkelerden söz edilmektedir.²¹ İşte bu bilgiler, Hoca Sünbül'ün dinî ya da tarikat kimliğini anlamamızda yardımcı olabilir. Mevlânâ ve Mevlevîlik ile sıkı bir münasebet içinde bulunan bir ailenin başışlanmış bir kölesi olan ve büyük bir ihtimalle de onların desteğiyle zâviyesini kuran Sünbül bin Abdullah'ın, Mevlevîlik ile ilişkisinin bulunabileceği düşünülmelidir.

Hoca Sünbül'ün yaşadığı ortam ve münasebette olduğu kimselere bakıldığında, kendisinin Mevlevî Tarikati'ne mensup olduğu akla gelmektedir. Ancak, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde onun, Hacı Bektaş-ı Veli'nin postnişini ve Hacı

Bayram-ı Veli'nin çırağı olduğu kayıtlıdır.²² Hoca Sünbül'den yaklaşık üçyüz sene sonraki rivayeti ihtiva eden bu bilgiler de, onun kimliğinin anlaşılmasında bir takım ipuçları verebilir.

Yaşadığı dönemin rivayetlerinin ifadesi durumunda bulunan Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre; Konya'da Sultan Alâüddin zamanında Devlet-i Selçukiyeye zevâl bulunca, Hacı Bektaş Veli-i Horasânî, Hoca Ahmed Yesevî izniyle Diyâr-ı Rûm'a geldiğinde Tokat Kalesi yakınlarında, Sünbüllü nâm bağılık arazide, kaleyi kefereden istemiş, verilmeyince, "İnşallah an karîb Yıldırım gibi bir er zuhûr edip bunu feth eder" diyerek, Sünbüllü Baba adındaki halifesini sâhib-i seccâde ederek bırakmış. Evliyâ Çelebi, Sünbüllü Baba'nın, Gazi-i Hüdâvendigâr zamanında vefat ettiğini, "şâhrâh üzre bir dut ağaçlı bahçe içre tekke-gâh ve mesîrede" medfun olduğunu kaydetmiştir.²³

Yukarıda zikredilen Beğler Çelebi vakfiyesinde geçen bilgiler, Hoca Sünbül'ün (Said ibn Sünbül) 1325 tarihinden önce vefat ettiğini gösteriyor. Bu bakımdan, Evliya Çelebi'nin kaydettiği bazı rivâyetler tarihî realiteye uygun düşmüyor. 1325'ten evvel vefat etmiş bulunan Hoca Sünbül'ün, yaklaşık olarak 1348-1430 yılları arasında yaşayan Hacı Bayram-ı Veli'nin²⁴ çırağı olması ve Gazi Hüdâvendigâr (Murat I) (hükümdarlık dönemi: 1362-1389) zamanında vefat etmesi mümkün değildir. Ancak, onun, yaklaşık 1270-71(H.669) yılında vefat eden Hacı Bektaş-ı Veli²⁵ ile bir münasebetinin olması, tarihen mümkün gibi gözükmektedir. Buna karşılık, Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Anadolu'ya 1270'ten çok önce gelmiş olması ve Hoca Sünbül'ün, zâviyesini inşâ ettiği 1292'de ya da bu tarihten az bir zaman önce başışlanmış bir köle olması sebebiyle, Hacı Bektaş-Hoca Sünbül

17. Hüseyin Hüsameddin, *age.*, s.10+dn.3.

18. Bu konuda bkz. Hüseyin Hüsameddin, *age.*, s.70,72,100,129,158,174.

19. Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev.Tahsin Yazıcı, I, İstanbul 1989, İndeks'te "Muineddin Pervâne (Süleyman) başlığı altında gösterilen sayfalar.

20. *Âriflerin Menkıbeleri*, II, s.136, 294.

21. Bu konuda, Mevlânâ'nın müsadesiyle, zamanın âriflerinden Şeyh Fahreddin-i Irakî'yi, Muînüddin Pervâne'nin Tokat'a çağırıp, onun için yüksek bir hangâh yaptırmasını misâl olarak gösterebiliriz, bkz. *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s.431.

22. *Evliya Çelebi, Seyahatnâme*, V, İstanbul 1314, s.54-55,61,70-71.

23. Bkz.dipnot 22.

24. Biz Seyahatnâme'nin yazma şeklini göremedik; eğer yazma halinden matbû hale gelirken Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli haline, bir yanlışlık neticesinde gelmediyse, Evliya Çelebi, bu münasebete işaret ediyor, bkz. *age.*, s.61; Hacı Bayram-ı Veli hakkında bkz. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, Ankara 1991.

25. Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s.73+dn.78.

münasebetinin Evliya Çelebi'nin kaydettiği rivayette geçtiği şekilde gerçekleşmiş olması, yani onun halifesi ve postnişini olması pek mümkün gözükmemektedir. Üstelik, Aşıkpaşazâde de, Hacı Bektaş-ı Veli'nin kardeşi Mentеш ile birlikte Anadolu'ya gelişinde Amasya, Kayseri ve Sivas'a gittiğini belirtiyor ki²⁶ bu bilgi de, Evliya Çelebi'nin rivayetine ters düşmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gerekçeler sebebiyle Evliya Çelebi'nin Hoca Sümbül hakkında kaydettiği rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini söylemeliyiz. Ancak, Seyahatnâme'de geçen kayıtlar, o dönemin anlayışını yansıttığı için verilen bilgiler, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin, o dönemdeki durumu bakımından kıymet ifade etmektedir. Büyük bir ihtimalle, Hoca Sümbül Zâviyesi, o dönemde ya da o dönemden epey bir zaman önce, Bektaşî veya Bayramî tarikatlarıyla münasebet içerisinde bulunmuş olacak ki, zamanla bu tür rivayetler teşekkül edebilmiştir. Asırlar boyu, muhtelif sebeplerle bir tip dinî ve sosyal müesseselerin, değişik tarikatlerin tesirinde kalabildiğine şahit oluyoruz.²⁷ Nitekim, 1821 (20 Muharrem 1237) senesinde bir dava sebebiyle İstanbul'a arzuhâl gönderen Tokatlılar arasında bulunan ve "*Şeyh Abdurrezzak-Sümbül Baba-Kâdirî şeyhi*" olarak ifade edilen kişinin o tarihte Hoca Sümbül Zâviyesi şeyhi ve Kâdirî Tarikatı mensubu olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Hoca Sümbül'ün kimliği hususunda, netice itibariyle şunlar söylenebilir: Hoca Sümbül, 1292 tarihinden önce, Pervâne Muînüddin'in kızı ve Selçuklu Sultanı II. Mes'ud'un hanımı olan hatunun sarayında hadım edilmiş bir köledir ve muhtemelen gayri müslim menşelidir. Zamanla, efendisi olan hatunun nazarında itibar kazanarak azat edilmiştir. İçinde bulunduğu saraydaki yoğun Mevlevî propagandası ve âyinlerinin tesiriyle belki zamanla bu sahada gelişme istidâdı göstermiş ve neticede, büyük bir ihtimalle mensubu bulunduğu sarayın malî desteğiyle zâviyesini kurmuştur. 1325 tarihli Beğler Çelebi Vakfiyesi'nden anlaşıldığına göre, bu tarihten evvel vefat eden Hoca Sümbül'ün zâviyesine, bu tarihte yapılan vakıfla bir takım gelir kaynakları tahsis edilmiştir.

HOCA SÜMBÜL ZÂVİYESİ

1292 tarihli kitâbeden anlaşıldığına göre, o tarihte Sümbül bin Abdullah tarafından inşa edilen müessesenin adı Dârussulehâ'dır. 1325 tarihli Beğler Çelebi Vakfiyesi'nde sözkonusu edilen müessese ise, Hangâh olarak isimlendirilmiştir. 1576 (H.984) tarihli Evkaf Defteri'nde ve yukarıda zikrettiğimiz mufassal defter sûretinde Zâviye olarak kaydedilen müessesemizi, Evliya Çelebi Tekke terimi ile ifade etmiştir. Bu değişik isimlendirmeler, müessesenin farklılığından değil, zamanla müessesenin icrâ ettiği fonksiyonda meydana gelen kısmî değişmelerin ve sözkonusu terimlerin zamanla geçirdiği mana değişikliklerinin ifadesi olmakla bera-

ber, bu terimlerin hepsi aynı müesseseyi yani Hoca Sümbül Zâviyesi'ni ifade etmektedir.

1835 ve sonrasında düzenlenmiş bazı vesikalar, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin yanında bir de, Kuştaş Nahiyesi'nde kâin Hoca Sümbül Vakfı Zâviyesi demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı'nın varlığından bizi haberdar ediyor. Yukarıda bahsettiğimiz onbir berât ve fermânın altısında, sadece "*Said bin Sümbül Vakfı*"ndan sözedilmekte ve bu vesikalarda "*zâviye*" terimi kullanılmamaktadır. Sözkonusu onbir vesikadan sadece birinde "*Hoca Sümbül Zâviyesi Vakfı*" kaydı geçerken, diğer dört vesikada "*Mahmud Karyesi*" ifadesi yer almaktadır. Burada adı geçen Mahmud Karyesi, yukarıda zikredilen Beğler Çelebi Vakfiyesi'ndeki Mahmud Karyesi'dir. Bu ifadelerle bakılırsa, bu köyde Hoca Sümbül Zâviyesi diye bilinen bir zâviye bulunmaktadır. Halbuki, ne vakfiyede ve ne de mufassal tahrir ve evkaf defterlerindeki kayıtlarda, Mahmud Karyesi'nin böyle bir özelliğinin olduğundan bahsedilmemektedir. Acaba, 1835'lerde sözkonusu köyde Hoca Sümbül Zâviyesi'nin bir şûbesi mi açıldı da vesikalarda bu şekildeki ifadeler yer almaya başladı? Elimizdeki sözkonusu onbir vesikanın tamamında her iki müesseseye de aynı şahısların aynı tarihlerde tasarruf ettiklerini görüyoruz. Ancak, bu şahıslar, Said bin Sümbül Vakfı'nın nisf-ı mahsul ile mütevellisi, Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı'nın ise, bâ öşr-i mahsul zâviyedarı olarak gözükmemektedirler. Bizim tahminimize göre, Mahmud Karyesi'nin öşür geliri, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin zâviyedarına vazife ücreti olarak verildiği için, zamanla böyle bir ifade şekli ortaya çıkmış olmalıdır.

Beğler Çelebi Vakfiyesi'nde, zâviyenin (hangâh) Tokat'ta inşa edildiği belirtiliyor. Evliya Çelebi, "*Şehrin şimalinde aşağı bağ ve bağçeler içre Sümbüllü Baba Tekkesi'nin bulunduğuunu* haber veriyor. Halil Edhem, sözkonusu makalesinde "*Meydan civarında Bac Kapısı mevkiinde bulunan bu bina tek kapılı bir câmi ile bir küçük türbeden ibarettir. Türbede kabir kitabesi yoktur. Medhal cephesi mermerden masnu' ve istilaktitler ile müzeyyendir. Kapının iki yanında mihrap şeklinde birer hücre vardır*" demektedir. Ersal Yavi ise, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin Gazi Osman Paşa Caddesi üzerinde yer aldığını belirtiyor ve zâviye müştemilâtının; kapıdan girilince biri kubbeli ders yeri olan iki oda ve çıkıntılı kısım içinde kubbeli türbeden ibaret olduğunu ve A. Gabriel'in, tâdilâta uğrayan kısmı zâviye olarak kabul ettiğini, kaydediyor.

26. **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, haz.A.Nihal Atsız, Ankara 1985, s.195.

27. Bu konuda Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi'ni tipik bir misâl olarak verebiliriz, bkz. Saim Savaş, **Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi**, İstanbul 1992, s.59-64.

28. Halis Turgut Cinlioğlu, **Osmanlılar Zamanında Tokat III**, Tokat 1951, s.107.

Hoca Sünbül Zâviyesi'nin geçmiş dönemlerde birkaç kez tamirât geçirdiğini biliyoruz. Halil Edhem, zâviyenin önünden geçen caddenin zamanla tesviyesiyle binanın yol seviyesinden yirmi kadem kadar aşağı bulunduğunu, Doktor Mortman'ın 1858'de gördüğünü belirtiyor ve "*bilâhare 1320 senelerinde zâviye-i mezkûrede sâkin olan Hasan Baba isminde gayyur bir dervişin himmetiyle cephe aksâmı sökülerek sûret-i muntazamada ve şekl-i asliyesine halel gelmeyecek medhal tekrar yolun seviyesinde inşâ olunmuş ve bu güzel eser çukurdan meydana çıkarılabilmıştır*" diyerek, muhtemelen 1908'de yapılan tamirâtı anlatıyor. Bu tamir tarihini 1908 (R.1323) olarak kesinleştiren H.T.Cinlioğlu, Tokat Şer'i Mahkeme Sicilleri'nden istifade ile yazdığı eserinde, Hoca Sünbül Türbe ve Hangâhı'nın 1818 (17 Şaban 1233) tarihinde de, Sivas valisi Hacı Ali Paşa'nın emriyle, bir heyet tarafından keşfi yapıldıktan sonra tamir edilmiş olduğunu, haber vermektedir.²⁹

Netice itibarıyla, binâ olarak fazla bir müştemilâta sahip olmayan Hoca Sünbül Zâviyesi'nin en ilgi çeken yanını, gök mermerden yapılmış portalinin ve bu portalin çevresini süsleyen kenger yaprağı motiflerinin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

HOCA SÜN BÜL ZÂVİYESİ VAKIFLARI

1325 yılında Beğler Çelebi'nin yaptığı vakıf, 1292'de kurulan zâviyenin yegâne gelir kaynağı durumunda gözükmektedir. Sözkonusu vakıfla tahsis edilen gelirleri ve bunların sonraki dönemlerdeki durumlarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Vakfiyede geçen ifadeleriyle gelir kaynakları:

1. Karye-i Hergele tâbi-i Yıldus
  2. Karye-i Mahmud tabi-i Üçtaş
  3. Mezraa-i Atâniye tabi-i Meşhedâbad
  4. Mezraa-i Ertoğdu tâbi-i Meşhedâbad
  5. Mezraa-i Hisarcık
  6. Tokat'ın Huruş Mahallesi'nde hadika ve menâzil (bağçe ve evler).
- 1576 tarihli Evkâf-ı Rûm'da geçen ifadeleriyle gelir kaynakları:
1. Karye-i Hergele tâbi-i Nahiye-i Yılduz der Kaza-i Tokat tamam mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:420
  2. Karye-i Mahmud tâbi-i Üçtaş Kaza-i Zile mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:660
  3. Mezraa-i Erâniye der nezd-i Karye-i Vaz, mâlikâne-i tamam vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:720
  4. Mezraa der Karye-i Yenimüslüman Kaza-i Zile tamam mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:400

5. Bağçe-i çardivar ki, Çukurbağı³⁰ demekle mârufdur, der nezd-i zâviye-i mezbûre hâsıl:ber vech-i maktû sene:600
Yekûn:2800

Elimizde bulunan 1835 (C.âhir 1251) tarihli iki adet vakıf muhasebe kaydında, 1576 tarihli Evkaf Defteri'ndeki bilgilerin aynısı bulunmakla beraber, bunlara ilâveten aşağıdaki kayıt da bulunuyor:

"Sivas Sancağı'nda Kuştaş Nahiyesi'nde Karye-i İsa ve Mezraa-i Yaşköy ve Mezraa-i Musa ve Mezraa-i Yaplak. Mezraa-i mezburlar mezkur İsa Karyesi'ne tâbidir, hâsıl:10.000'.

Verilen listelere dikkat edilirse, vakfiyede üç adet olan mezraa sayısının, Evkaf Defteri'nde iki olduğu görülecektir. Eğer, eksilen bu mezraanın, 1835 tarihli vesikalarda geçen İsa Karyesi ve buna tâbi mezraalarla bir ilgisi yoksa, vakfiyede kayıtlı Ertoğdu ya da Hisarcık mezraalarından birisinin 1576'lardan önce zâviye mensuplarının elinden çıktığını düşünmemiz gerekecektir. Ayrıca, bazı yer isimlerinin zamanla kısmen değiştiği (msl.Atâniye-Erâniye) ve bazılarının yeni isim aldıkları (msl.Çukurbağı) müşahade olunmaktadır.

1576 tarihli Evkaf Defteri'nde "hâsıl" olarak kaydedilen gelir miktarları, 1835'te de değişmemiş gözükmektedir. Ancak, geliri 10.000 Akçe olan İsa Karyesi ve tabi mezraalarının, ilâve bir gelir teşkil ettiği görülmektedir. Yine elimizde bulunan ve 1836 (Rebiülevvel 1252) tarihinde çıkartılmış mufassal defter 982 H. tarihli defter olmalıdır) sûretinde, mâlikâne geliri Hoca Sünbül Zâviyesi'ne âit olan Hergele Karyesi'nin gelirleri ayrıntılı olarak belirlenip, yekûnu 3200 olarak verilmiştir. Yukarıda da görüleceği üzere bu köyün mâlikâne geliri 420 Akçe'dir ve elimizdeki vesikada toplam gelirin 3200 Akçe olarak gözükmesi, köyün toplam gelirinden mâlikâne sahibine ayrılan kısmın oldukça az olduğunu göstermektedir.

1906-1914 (R.1322-1329) yılları arasında tutulan muhasebe kayıtları, zâviyenin gelir ve gideri hakkında daha net rakamlar verirken, aynı zamanda gelir kaynaklarında meydana gelen değişiklikleri gösteriyor. Buna göre, bu yıllarda zâviyenin yıllık gelir toplamı 806 Kuruş'tur. Bunun 400 Kuruş'u dergâha bağlı dükkânlardan alınan îcar (kirâ) bedelidir.³¹ Geriye kalan 406 Kuruş ise, sözkonusu

29. H.T.Cinlioğlu, age., s.87; age., IV, Tokat 1973 s.52.

30. 1908'li yıllarda, bu bağçenin ismi Çukurbağçe olarak zikredilmektedir. Bu dönemde sözkonusu bağçe üzerinde Tilkioglu Mehmed kerimesi Hıfza ile Hoca Sünbül Zâviyesi zâviyedarı Hacı Hasan Baba arasında bir takım münâzaaların çıktığı anlaşılıyor, bkz. Sivas VBM Arşivi, Haric-i Livaya Muâmele Defteri, 24,28 numaralı derkenarlar ile 96 numaralı vesika.

31. Biz, vesikalarda "dergâhın dükkânı" olarak zikredilen ve en azından 1835'lerden sonra yapıldığı anlaşılan dükkânların, yukarıda adı geçen ve zâviye yakınında bulunduğu belirtilen Çukurbağçe'de inşâ edilmiş olduğunu

su muhasebe kayıtlarında "*Tahmis Bedeli*" olarak ifade edilmiştir. Bazı vesikalarda, doğrudan tahmis bedelinin 406 Kuruş olduğu belirtilirken, bazılarında bu miktarın nasıl elde edildiği de açıklanmaktadır. Sözkonusu vesikalarda tahmis bedeli önce 761 Kuruş 20 Para olarak verilmekte, sonra bunun beşte biri olan 150 Kuruş 10 Para düşülerek (hums minhâ) 609 Kuruş 10 Para elde edilmektedir. Bunun da üçte biri (sülüsü minhâ) düşülmek suretiyle tahmis bedeli olarak 406 Kuruş ortaya çıkarılmaktadır.³² Bahiskonusu vesikaların ihtiva ettiği sekiz yıllık dönemde tahmis bedeli ve dükkan icarı miktarlarının değişmeden devam ettiği görülmektedir.³³

Zâviye bütçesinin denklendiği sözkonusu muhasebe kayıtlarında gider olarak; dergâh ve türbenin tamirât masrafı, yağ ve mum masrafı, maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe (Evkaf Muhasebecisi ve Evkaf Nezâreti Hazinesi'ne ödenen kısım olmalıdır) ile türbedar ve zâviyedar olan şahsa ait vazife ücretleri, gösterilmektedir. Bu dönemde, zâviyedar ve türbedar (ikisi birlikte) olarak gösterilen şahıslar Hacı Hasan Baba (1322-26 dönemi) ve Mehmed Şükrü Efendi(1327)'dir. Bunlardan Hacı Hasan Baba'nın vazife ücreti yıllık 150 Kuruştur. Bu dönemde maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe toplamı 50 Kuruş olarak kaydedilmiştir. M.Şükrü Efendi'nin vazife ücreti 534 Kuruş 10 Para, bu dönemdeki maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe toplamı ise 115 Kuruş 30 Para olarak artmış gözükmektedir. Bu dönemdeki muhasebe kayıtlarında tevliyet görevinden bahsedilmemesi, vakıf gelirlerinin toplanmasının, evlâd-ı vâkıfın elinden çıkarak, Evkaf Nezâreti'nce yürütülmesinin bir neticesi olsa gerektir.³⁴ Bu şekilde, 1867'lere kadar varlığını tesbit edebildiğimiz mütevellinin, bu tarihlerde fonksiyonunu yitirmek suretiyle ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

ZÂVIYE VE VAKIF GÖREVLİLERİ

Zâviye ve vakıf görevlileri, sözkonusu müesseselerin büyüklük-küçüklük durumlarına göre değişiklik arz etmekle beraber, bir zâviye ve vakıfta bulunan temel görevlileri şu şekilde belirleyebiliriz: Bir zâviyede asgarî olarak zâviyedar, zâviye hizmetkârı, ferraş ve genellikle ihtivâ ettiği müstemilâta göre türbedar, duâgû vs. gibi görevliler bulunur. Bir vakıfta ise, başta mütevellî ve nâzır olmak üzere kâtip, câbi, kayyım vs. gibi görevliler bulunmaktadır.³⁵

Prensip itibarıyla normal büyüklükteki bir zâviye ve vakıfta bulunan bütün görevlilerin Hoca Sünbül Zaviyesi'nde de bulunduğunu kabul edebiliriz. Ancak, elimizdeki vesikalar, bu konuda fazla bir ipucu vermemektedir. 1325 tarihli vakfiyede geçen yegâne görevli, zâviyede Meşihat yani zâviye şeyhliği, vakıfta ise, tevliyet yani mütevellîlik. Vakfiyede belirtilen gelirler önce ikiye ayrılacak ve yarısı mütevellîye, diğer yarısı zâviyeye (hangâha) verilecektir. Zâviyeye ayrılan kısım da

üçte bölünecek ve bunun üçte biri zâviye şeyhine, üçte ikisi de fukarâya tahsis edilecektir. 1835 tarihli muhâsebe kaydında da, "*Hoca Sünbül Zâviyesi demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi*"nin zâviyedarlık ve "*Tokat'ta vâki Said ibn Sünbül Vakfı*"nın tevliyet cihetinden bahsedilmektedir. Yine yukarıda sözkonusu ettiğimiz fermân ve berâtlarda da aynı vazifeler kaydedilmiştir.

1576 tarihli Evkâf Defteri'ndeki bir kayıttan, o tarihte vakıf gelirlerinin az, vakıf gelirlerinden istifade eden fukarâ ve yolcular (âyende ve revende) çok olduğundan dolayı, elde edilen mahsülün yetmediği ve bu yüzden, vakıf gelirlerinin yarısının ayrıldığı tevliyet görevinin ilga edilmesinin istenildiği, anlaşılmaktadır.³⁶ Bu tarihte karşımıza çıkan üçüncü görevli ise, "*cihet-i mes-cid*" olarak ifade edilen imamlıktır.³⁷

Vakıf gelirlerinin yarısının ayrıldığı tevliyet cihetinin, 1576'da ilga edilmesinin istenilmesine rağmen kaldırılmadığı, elimizdeki vesikalardan açıkça anlaşılıyor. 1835-1867 tarihleri arasında düzenlenen sözkonusu vesikalarda, yine "*nısf mahsûl*" ile mütevellî tayin edildiği görülmektedir.³⁸ Ancak, 1908'li yıllarda düzenlenen muhase-

zannediyoruz. Bu şekilde, vakıf gelirleri oldukça azalan zâviyeye önemli bir gelir kaynağı sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

32. Tahmis usûlü için bkz. M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü**, III, İstanbul 1983, s. 375-376.
33. Muhasebe kayıtları için bkz. **Sivas VBM Arşivi**, 8 ve 9 numaralı Vakıf Muhasebe Defterleri, muhtelif sayfalar.
34. Bu konuda bkz. Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vuku'ât**, IV, İstanbul 1328 s.100; Saim Savaş, **age**, s.150-151; burada, vakıflara verilen miktarın iâneye çevrildiği ve dürtte birden daha aşağı düşürüldüğü anlaşılmaktadır ki, bizdeki kayıtlarda, muhtemelen öşür gelirlerinin önce beşte birinin, sonra da üçte birinin düşürülmesi bu gelişmenin ifadesi olmalıdır.
35. Zâviye ve vakıf görevlileri için bkz. Saim Savaş, **age**, s.78-99, 138-145.
36. "Zâviye-i mezbûrenin vakfiyesi olmayub mütemedün-aleyh müslümanlardan tefâhhus olunduktâ zâviye-i mezbûrenin vakfı kâfil, âyende ve revende kesir olub, tevliyet olmağla, mahsûl-ı vakf fukarâya vefâ etmemegin, cihet-i mes-cidden mâadâsı fukarâya sarf olunub, tevliyet olmamak evlâdir deyu haber verdiler", Fatma Üstek, **H.984 (M.1576) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış basılmamış Master Tezi, Ankara 1985, s.144-145.
37. 1576'da bu görevi, günlük 1 Akçe ile Seyyid Muhammed yürütüyordu, bkz. Fatma Üstek, **age**, s.144-145; **VGM Arşivi**, 481 numaralı Sivas Evvel Muhasebe Defteri, s.448'de kaydedildiğine göre aynı vazifeye, 15 C.âhir 1145 (1732) tarihli rûs-ı hümayûn ve Tokat nâibi Halil Efendi'nin arzıyla, evlâd-ı vâkıfın es-Seyyid Ahmed Efendi tasarruf ediyordu.
38. Said bin Sünbül Vakfı'nın, "nısf mahsul" ile mütevellisi olan evlâd-ı vâkıfın es-Seyyid Yusuf bin Ali, kendi isteğiyle vazifesini, yine evlâd-ı vâkıfın Seyyid Murad bin Seyyid Cafer ve Seyyid Yusuf bin İsmail'e ferağat ve

be kayıtlarında, zâviye giderleri arasında mütevellie verilen ücretten bahsedilmemesi sebebiyle, bu tarihlerde gelir kaynaklarının evlâd-ı vâkıfın elinden çıkması neticesinde fonksiyonunu yitiren mütevelliliğin ortadan kalkmış olduğunu düşünüyörüz.³⁹

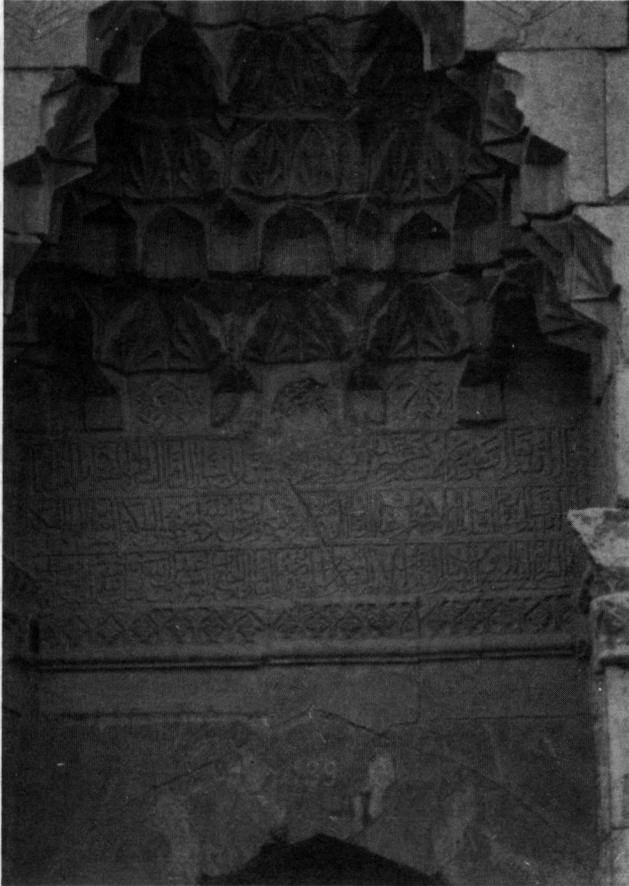
Netice itibariyle, Hoca Sünbül Zâviyesi ve vakfı bünyesinde 1 zâviyedar, 1 mütevellie ve 1 mescit imamının bulunduğunu tesbit edebiliyoruz. Mescidin yanında bulunan türbe için, muhtemelen vakıf gelirlerinin azlığı sebebiyle ayrı bir türbedârın tayin edilmediğini zannediyoruz. Nitekim, 1908'lerde zâviyedar olan Hacı Hasan Baba'nın aynı zamanda türbedar olarak da vazife yapması⁴⁰ bu fikrimizi teyid etmektedir. Binâ ve vakıf gelirleri itibariyle oldukça küçük bir yapıya sahip olduğu anlaşılan bu müessesede, vakıf gelirlerinin toplanması ve gerekli yerlere tahsisi mütevellie, zâviye bünyesinde gerçekleştirilen dinî âyin vb. törenlerin yanısıra, zâviyenin temizliği, gelen misafirlerin ağırlanması gibi vazifelerin zâviyedar ve mescitteki mütad dinî vazifelerin de görevli imam tarafından yerine getirildiği söylenebilir. Ayrıca, türbenin bakımı ve diğer hizmetlerinin de zâviyedar tarafından

yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak, XX. asrın başlarından itibaren, sadece zâviyedar ve türbedar (ikisi birlikte)nin varlığını tesbit edebiliyoruz ki, bu dönemde zâviyeye müteallik iktisadî, sosyal ve dinî vazifelerin tamamının bu iki görevi üzerinde taşıyan kimse tarafından yürütülmeye başlandığı söylenebilir. Bunların dışında, bizim görmediğimiz kaynaklarda, zâviye ve vakıf işlerinin yürütülmesinde görev alan daha başka vazifelilerin mevcut bulunabileceğini de ifade etmeliyiz.

kas-ı yed ediyor (rûs tarihi 9 C.evvel 1251, vesika tarihi 10 C.âhir 1251/1835). Adı geçenlerin berâtleri 1839 ve 1861'de gerçekleşen cülüs sebebiyle yenilenmiş, 24 C.âhir 1284/1867 tarihli rûsula da, bu tarihten önce yine nisf mahsûl ile tevliyet cihetine mutasarrıf olan es-Seyyid Hasan (Murad'ın oğlu), kendi rızasıyla vazifesini es-Seyyid Hâfız Mehmed bin Ahmed'e ferağat ve kas-ı yed etmiştir. Tevliyet konusundaki bu gelişmeler, Mahmud Karyesi Zâviyesi zâviyedarlığı adı altında aynı paralele gerçekleşmiş, yani aynı şahıslar burada da vazife yapmışlardır, bahiskonusu vesikalar R.Başegmez'den alınmıştır.

39. Bkz. dipnot 34.

40. **Sivas VBM Arşivi**, 9 numaralı Vakıf Muhasebe Defteri, s.180.

Resim: Hoca Sünbül Zaviyesi'nin kitabesi.

ŞEYH HACI İBRAHİM TEKKE VEYA MANZUMESİ*

Yıldıray ÖZBEK

Şeyh Hacı İbrahim Tekkesi adıyla bilinen yapı topluluğu, 647 ve 724 yıllarında kısa süreli Emevi hakimiyetine giren¹ ve ilk Türk akınlarmın 1070² ve 1067³ yıllarında olduğu belirtilen Kayseri'ye bağlı Develi ilçesinin 40 km. güneybatısındaki Havadan Köyünde⁴ bulunmaktadır.

Havadan Köyü 1985 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 574 nüfuslu olup, temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık ile son yıllarda evlerde küçük çapta yapılan halı ve kilim dokumacılığıdır.

F. N. Uzluk, vakıf kayıtlarına dayanarak köyün adının "Erik Ağacı" olduğunu belirtirse⁵ de, çevrede köye isim verebilecek miktarda erik ağacı yoktur. Bununla birlikte köyün adının da Develi ilçesinin adında olduğu gibi, oba ya da aşiret adından kaynaklanmış olabileceği varsayımı ile çeşitli kaynaklara⁶ bakılmış ancak "Erikli" adında herhangi bir oba ya da aşiret adına rastlanmamıştır. Ayrıca, 1928 yılında basılan "Köylerimiz Son Teşkilat ve Adları" isimli eserde Erik Ağacı köyü adına rastlanmadığı gibi Köyişleri Bakanlığı tarafından 1964 yılında hazırlanan "Köy Envanter Etüdlerine Göre Kayseri" adlı eserde de Erik Ağacı adından bahsedilmez ve köyün eski adının da "Havadan" olduğu belirtilir.

Şeyh Hacı İbrahim Tekkesi, Havadan Köyü yerleşim alanının yaklaşık 1,5 km. kuzeybatısında, köylülere mezarlık olarak kullanılan ve "Tekke Salanı" diye adlandırılan mevkide yer almaktadır. (Res: 1-Plân: 1).

İlk anda bir kale tesiri bırakan tekkenin hangi tarikat tarafından kullanıldığı bilinmemekle birlikte, Şeyh Hacı İbrahim'in kimliği hakkında da bilgi yoktur. Yapıda kesin tarih verebilecek kitabe raslanmamıştır. Ancak, F. N. Uzluk, yapı topluluğu ile ilgili olarak II. Mehmet döneminden vakıf kaydı olduğunu⁷ belirtir.

Şeyh Hacı İbrahim Tekkesi, kalevari birim, bu birimin kuzey doğusundaki mutfak (aşhane), kalevari birimin ortasına yerleştirilmiş sekizgen türbe ve duvarlı mekânın dışında güneyde yer alan mescid ve türbeden meydana gelmektedir.

Aslında bir manzume olan ve tekke olarak adlandırılan yapı grubunun en ilginç kısmı, uzakta bir kaleyi andıran ve kesme taştan yapılmış yüksek duvarlı birimdir. Üstü harpuşta biçiminde

* Bu makale 23-27 Eylül 1991 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen IX. Milletlerarası Türk Sanatları kongresine bildiri olarak gönderilmiştir.

1. Jennings, R., "Kayseriyye", *Encyclopedia of Islâm*, C.IV, Leiden, 1978, s.843.
2. Ahmet Nazif, *Mir'at-i Kayseriyye*, Kayseri 1987, s.52 (yay.Mehmet Palamutoğlu).
3. Cahen, C., *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Ankara 1988, s.21 (çev.Yücel,Y.-Yediylkdız, B.). Cahen, Kayseri ve dolayısıyla bölgenin kısa süreli de olsa Afşın tarafından 1067 yılında zaptedildiğini belirtir.
4. Köyün adıyla ilgili olarak köylülerin anlattığı rivayet şöyledir: Bugün Develi'ye 25 km. mesafedeki Ebce Köyünde yaşayan Ebce Sultan ile Şeyh Hacı İbrahim Tekkesinde kalan dervişlerden birisi manevi nüfuz tartışmasına girerler. Ebce Sultan üstüne bindiği bir koyunla havadan uçarak tekkedeki derviş ziyaret eder. Tekkedeki derviş te üstüne bindiği bir taşla havadan giderek bu ziyarete karşılık verir ve Ebce Sultan dervişin manevi gücünü kabul eder. Bu gidiş gelişlerden dolayı köyün adı "Havadan" olarak kalır.
5. Uzluk, F.N., *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara, 1958, s.53.
6. Aşiret ve oymaklarla ilgili olarak bakılan kaynaklar: Yalkun, A. R., *Cenupta Türkmen Oymakları*, C.I, Ankara 1977; Türkay, C., *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979; Orhonlu, C., *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987; Halaçoğlu Y., *XVIII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, Ankara 1988; Refik A. *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1989.
7. Uzluk, F.N., a.g.e., s. 53.

düzenlenen bu duvarların yüksekliği arazi meylin- den dolayı her yerde aynı değildir (Res:2). Duvar- lar kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatıda köşeler- de tam birleşmeden kırılma yapıldığından yedi cep- heli bir plân ortaya çıkar.

Tekkenin doğu duvarı diğer duvarlardan 25 cm. daha kalın tutulmuş olup, portal ve kuzeydeki aşhaneden dolayı dışa taşkındır.

H.Gündoğdu'nun avlu girişinin batıda olduğunu⁸ belirttiği tekkeye doğu duvarına açılmış eyvan biçimli bir portalden girilmektedir (Res:3). Beşik tonozla örtülü portalde yer yer sıra izlerine rastlanmaktadır. Portalin sağ ve solunda yaklaşık 40 cm. yükseklikte sekiler vardır. Bir sıra silmeyle çerçeveye alınan basık kemerli kapı tahrip edilmiş- tir. Kuruluş ve form itibarıyla portal, İncesu Merzi- fonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı kışlık kısmı portalini⁹ hatırlatmaktadır.

Tekke olarak bahsedilen kalevari duvarlı bi- rimin duvarları güney, güneydoğu, güneybatı ve batı cephede birer pencere ile boşaltılmıştır. Kuzey duvara güneydekine simetrik olarak açılan pence- re ise sonradan kapatılmıştır. Arazinin güneye doğru meyilli olmasından dolayı, toplanan suları dışarı boşaltmak için güney duvara iki tane çörten yerleştirilmiştir (Res:4).

Kapı ve pencere kenarlarındaki bordürden başka hiçbir bezemeye sahip olmayan ve halk ara- sında AŞHANE diye bilinen ocaklı mekân, du- varlı birimin kuzeydoğusunda yer alır (Res:5). Batı duvarının tam ortasında kapı, kapının sağ ve so- lunda pencereler vardır. Kapı ve pencerelerin sö- ve ve lentolarında yekpâre taş kullanımı dikkat çekmektedir.

Üst örtüsü ahşap kirişler üzerine toprak dam olan bu mekân, ilk bakışta tekkenin doğu du- varına sonradan eklenmiş gibi bir görünüm verse de ilk tasarımı düşünülmesi ve inşa edilmiştir.

Yapının doğu duvarında, batı duvarındaki pencerelere simetrik olacak biçimde yaklaşık 50 cm. derinliğinde iki niş açıklığı bulunmaktadır. Bu nişlerin tam üstüne gelecek biçimde mazgal pen- cereler açılmıştır.

Kuzey duvarının tam ortasına ocak yerleşti- rilmiştir. Ocağın sağ ve solunda, güney duvardaki- lere simetrik olacak biçimde nişler açılmıştır. Mo- loz taş karışımı düzgün olmayan kesme taşın kulla- nıldığı bu bölüm, ocak ve niş bulunmasından dola- yı sadece mutfak vazifesini görmeyip, kanaatimiz- ce konaklama ihtiyacını da karşılamaktaydı.

Tekkedeki yapılar içinde daha itinalı bir malzemeyle yapılan SEKİZGEN TÜRBE, yedi cepheli avlunun tam ortasına ve eyvan biçimli ana giriş kapısının tam karşısına yerleştirilmiş olup ka- re kaide üzerine inşa edilmiştir (Res:6).

Arazi meylinde dolayı türbenin güney cephesi diğer cephelerden yaklaşık 1 m. daha faz-

la yükseklik arzietmekte olup bu durum türbenin bir mummyalık kısmı varmış gibi bir hava yaratı- yorsa da, mummyalığa geçişi sağlayan hiçbir kapı belirtisi yoktur.

Üzerinde tarih verebilecek herhangi bir kıta- beye rastlanmayan türbeye, doğu cephesine açılan profilli bir kapıdan girilmektedir. Bu kapı, kubbe başlangıcının yaklaşık 50 cm. aşağısına kadar uzan- an bir silme ile çevrilmiştir (Res:7). Basık kemerli kapının, kemeri üzerinde yaklaşık 40 cm. derinli- ğinde ve bir sıra mukarnasla hareketlendirilmeye çalışılmış bir niş bulunmaktadır. Ayrı bir bordürle çevrelenen kapı nişi, kör kemerle nihayetlenir. Ka- pı bordürünün sağ ve solunda, yerden yaklaşık 180 cm. yükseklikte bulunan ve cepheden 20 cm. taşkınlık yapan kemer başlangıç taşları vardır. Taş- lar üzerinde ahşap giriş yuvaları vardır. Kemer başlangıç taşları, türbenin kapısı önünde bir giriş mekânı olduğuna işaret etmektedir.

Ş. Hüner, giriş mekânının tek kubbeli bir üst örtüsü olduğunu belirtiyorsa da,¹⁰ kemer üze- nlerinin kapı doğrultusundaki ayaklara uzatılması neticesinde ortaya çıkan dikdörtgen mekânın kub- beden ziyade tonozumsu bir örtüye sahip olduğu akla daha yakın görünmektedir. Giriş mekânının ahşap bir üst örtüye sahip olabileceği ihtimali dik- kate alındığında, ahşap üst örtünün kapı üzerinde- ki kemer izi gibi bir tahribat yapamayacağı fikri ağır basmaktadır.

Türbenin kuzeydoğu ve kuzeybatı cepheleri kapalıdır. Diğer cepheler kapının ve mihrabın bu- lunduğu kısımlar hariç pencere açıklığına sahiptir. Pencereler içerde yuvarlak kemerle dışarda düz lento ile nihayetlenmektedir. Pencere, olan ve ol-mayan bütün cephelerin dış yüzünde kırmızı ve bej renkli taşlarla örülmüş sivri kemerli birer alınlık yapılmıştır. Alınlık kemerlerinin kilit taşlarında alçak kabartma şeklinde lale, gülbezek, çark-ı felek, ok ucu ve vazodan çıkan çiçek motifleri işlenmiştir. Dış yüzeyde her cephe sâçak seviyesine kadar sil- meyle çerçeveye alınmıştır.

İçerde güney cephe ortasına yerleştirilen ve bir sıra kaval silme ile çevrelenen beş cepheli mihrap nişi üzerinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmaz (Res:8).

Türbe içi zeminden 1,5 m. yüksekliğe kadar ahşap levhalarla kaplanmıştır. Üzerlerinde herhan- gi bir tezyinata rastlanmayan bu ahşap kullanımın- dan dolayı, burası tekkenin ayin yeri olabileceği kanaatini uyandırır da, böyle bir mekânın türbe formunda yapılması bu kanaati destekler mahiyet-

8. Gündoğdu, H., "Develi Havadan Külliyesi", **Bellelen**, S.213, Ankara 1991, s.332.
9. Kuran, A., "Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", **Vakıflar Dergisi**, S. IX, Ankara, 1971, s. 240.
10. Hüner, Ş., "Develi ve Köyleri ile Bünyan'daki Türk Eserleri", A.Ü.D.T.C.F. (Yayınlanmamış Lisans Tezi), 1976, s. 39.

te değildir. Bununla beraber XVII. yüzyıl sonunda yapılan İstanbul Bayrampaşa Külliyesi içindeki sekizgen plânlı semahâne¹¹ rastlanan örnekler içinde en ilginç olanıdır.

Türbe içinde duvarların bittiği ve kubbenin başladığı noktada, yaklaşık 40 cm. boyunda ve tüm cepheyi dolanan ahşap levhalar bulunmaktadır. Bu ahşap levhalar üzerinde celi sülüs hatla Allah'ın 99 adı (Esmâ'ül-hüsna) yazılıdır. Yazılar kartuş içine alınmıştır. Yazı bitiminde ise madalyon içine alınmış çiçek tasvirleri vardır (Res:9). Madalyon içine alınmış çiçek demetinin ortasına karanfil, karanfilin sağ ve soluna simetrik olarak aşağıdan yukarıya doğru sünbül, papatya, gül, tomurcuk lâle çiçekleri yerleştirilmiştir. Madalyon içine alınmış çiçek buketi, özellikle de karanfilin en üste yerleştirilmesi açısından Topkapı Sarayı Harem dairesindeki XVII. yüzyıl süslemelerine¹² benzer.

Çok düzgün kesme taşla yapılan türbenin üst örtüsü kubbedir. Kubbeye geçişte köşegenlerin çokgene dönüşümünü sağlayan atkı taşları kullanılmıştır. Kubbe, Kayseri yöresine genellenebilecek bir düzenleme ile kesme taştan İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camiindeki gibi yapılmıştır. Kubbe, dışarıdan kilit taşına doğru normal seyrini takip etmeyip kilit taşının 1 m. aşağısında dik bir kavis çizerek "soğan kubbe" görüntüsü arzeder. İçten kubbe, dıştan pramidal örtüye sahip türbelerde, kubbede malzeme olarak çoğu zaman küçük ebatlı moloztaş kullanımı olduğunu dikkate alarak üst örtüde pramidal külah olmadığı kanaatindeyiz.¹³ Kubbenin soğan biçimli olmasının iklim şartlarından (kar suyunun içeri sızmasını önlemek) ve statik endişelerden kaynaklanmış olabileceğini tahmin etmekteyiz. Dışta kubbe, duvarlardan üç sıra silmeyle ayrılmıştır.

Türbede ve genel olarak tekke diye adlandırılan mekânda yoğun olarak kesme taş, kullanılmıştır. Duvarda kullanılan taşlar aynı boyutta değildir. 10 x 30 cm. boyutlarında küçük taşlar kullanıldığı gibi 30x50 cm. ebatlarında büyük boyutlu taşlar da kullanılmıştır. Duvarda kullanılan taşlar bazen normal taş dizisinin dışına çıkarak üstteki taş dizisine katılır ve "L" şeklinde biçim alır.

Türbede, diğer yapılarda görülmeyen renkli taş kullanımı görülür. Daha çok bej, gri, kırmızı renkte taşlar kullanılmıştır.

Yapı topluluğu içinde MESCİD diye adlandırabileceğimiz birim, kalevari duvarlı birimin dışında, genel yerleşim alanının güneyindedir (Res:10).

Mescidin doğusunda sonradan eklendiği belli olan bir nevi giriş mekânı bulunmaktadır. Bu mekâna giriş, doğudaki basık kemerli kapı vasıtasıyla olmaktadır. Güney duvarında bir mihrap, mihrabın sağ ve solunda birer pencere bulunmaktadır. Mihrabın üzerindeki bloktaş, düz ve ters üçgenlerin yan yana sıralanmasıyla elde edilmiş bir

süslmeye sahiptir. Mihrap nişinin kenarları, alt ve üstünde kum saati motifi olan kabartma sütüncelerle süslenmiştir (Res:11). Güney duvarındaki mihraptan dolayı bu mekân, aklımıza bir "son cemaat yeri" fikrini getiriyorsa da, mekânın, esas mescidin yarısından fazla genişliğe sahip olması bu kanaati zayıflatmaktadır.

Giriş mekânının kuzey duvarından güneye doğru taşan taştan kemer şeklinde örülmüş iki niş bulunmaktadır. Bu nişlerin ne amaçla kullanıldığına dair kesin bilgilerimiz olmamakla birlikte içlerinde ateş yakıldığını gösteren belirtiler vardır (Res:12). Bu mekânın üst örtüsü hakkında bilgi verecek, kalıntı bulunmamaktadır. Ancak orijinalde de üstünün açık olduğu kanaatindeyiz.

Avluya benzeyen giriş mekânının batısındaki esas kapıdan mescide geçilmektedir. Mescidin doğu duvarına açılan kapı yüksek tutularak portal havası verilmiştir (Res:13). Kapı kenarında alt ve üstte kum saati motifi işlenmiş, kabartma sütünceler bulunur. Bu sütünceler üç profilli bir kör kemerle nihayetlenmektedir. Ayrıca mescide girişi kolaylaştırmak için güneybatı köşeye küçük bir kapı daha açılmıştır. Bu kapının üstünde havalandırma ya da aydınlık penceresi bulunmaktadır.

Esas mescid binası, doğu-batı istikamette dikdörtgen bir mekân olup, güney cephede tam ortada mihrap, mihrabın sağ ve solunda pencereler bulunmaktadır.

Mescidin içinde güney ve kuzey duvarlara bitişik iki sivri kemerin üzengi taşları mevcuttur (Res:14). Üst örtüsü bugün mevcut değildir ancak, bugünkü kalıntılara bakılarak ve kuzey-güney doğrultuda atılmış kemerler tamamlandığında üst örtünün sivri tonoz olacağı düşünülebilir. H.Gündoğdu ise kemerlerle üç kısma ayrılan bu mekânın beşik tonozla örtülü olduğunu¹⁴ belirtir.

Kesme taş malzemenin yanında özellikle tonoz başlangıcında moloz taş kullanılan mescidin, güney duvarı kuzey duvarından daha kalın yapılmıştır. Bundan sebep, arazinin güneye doğru meyilli olması ve tonozun yapacağı basıncı önlemek şeklinde izah edilebilir. Mescidin duvarları kıl ve yün (kitık) katılmış beyaz badana ile sıvalıdır.

Mescidin batı duvarına açılmış kapıdan girilen kare şeklindeki II. TÜRBE'nin kesme ve moloz taşın beraber kullanıldığı bir inşa tarzı vardır. Üstü kubbeyle örtülü olup, kubbeyle geçiş pandantiftir. Pandantifler türbe zemininden sonra başladığından masif bir görüntü arz etmektedir.

11. Aslanapa, O., Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986, s. 341.
12. Ünver.S., "Türkiye'de Lale Tarihi", Vakıflar Dergisi, S. IX, Ankara, 1971, s. 276.
13. H.Gündoğdu ise kubbenin üstündeki pramidal örtünün yıkılmış olabileceğini bildirir. Bkz. a.g.m., s. 334.
14. Gündoğdu, H., a.g.m., s.335.

Türbe içinde dört mezar bulunmaktadır. Türbede bulunan beş satır kitabeli mezartaşı (Res:15) okunabildiği kadar şöyledir:

1. *Hazâ kabir*
2. *El mağfur Eş-şehid El Hac*
3. ....*Mahmud bin Aziz*
4. *Er Rufai (?) El Aksarayı*
5. *İla rahmetullahi teala.*

Değerlendirme:

Anadolu'da 1243 Moğol istilasından sonra sıkça görmeye başladığımız tekke ve zaviyeler¹⁵ Osmanlı Devletinin özellikle kuruluş yıllarında inkâr edilemeyecek bir ehemmiyete sahip olmuş; kuruluşlarından kapatıldıkları 1925 yılına kadar cemiyet hayatında dini, siyasi ve içtimaî bir takım fonksiyonlar yüklenmişlerdir.

A. Gürlek'in hiçbir belgeye dayanmadan Selçuklu dönemine yerleştirdiği ve tekke, mescid, türbe, hamam ve çeşme¹⁶ gibi yapılardan oluştuğunu belirttiği Şeyh Hacı İbrahim Tekkesi hakkında II. Mehmet döneminden vakıf kaydı olduğu belirtiliyor.¹⁷ Ayrıca, II. Bayezid döneminde 28 Temmuz 1500 tarihli Defter-i Köhne'deki kayıtlarda da (Bu defterdeki kayıtların kaynağı 1473-74 yılında II. Mehmet'in bu bölgeye ilişkin yaptığı toprak reformuna ilişkin kadastro kayıtlarıdır) tekkenin adına rastlanır.¹⁸

Bütün bunlardan yapının 1473'den önce yapıldığını kabul edebiliriz. Yani yapı Osmanlı'nın Develi'ye hakimiyetinden (1473) önce belki Karamanoğulları tarafından yaptırılmış olabilir. Bununla beraber Anadolu'daki Bektaşî tarikatlarını inceleyen S.Faroqhi, Kayseri'de üç Bektaşî tekkesi olduğunu belirtir¹⁹ ancak söz konusu tekkeden bahsetmez. İ. Numan da çeşitli kaynaklara dayanarak Kayseri ve çevresinde 14 tekke ve zaviye olduğunu²⁰ belirtirse de anlattığımız tekkeden bahsetmez.

Şeyh Hacı İbrahim Tekkesi, harpuşta biçiminde nihayetlenen kalevari duvarları, ortaya yerleştirilen türbeyle, bazı yayınlara "medrese", bazılarında ise "hankâh" ve "ribat" olarak tanıtılan ve Emir Eretna tarafından 1339'da karısı için yaptırılan Kayseri Köşk Hanekâhına²¹ benzer.

Etrafı duvarla çevrilerek türbenin ortaya yerleştirilmesi şeklinde düzenlemenin Anadolu'da ilk örneği olarak XIII. yüzyılın başında yapılan Tercan Mama Hatun Türbesi²² kabul edilebilir. Aslanapa, bu düzenlemenin kaynağını Tagisken'deki mezar anıtlarında ararken²³, Kuban, bu tipin menşeinin Anadolu'nun yerli kültürü ile Orta Asya kültürünün sentezinde aranması gerektiğini²⁴ belirtir.

Esasen bu plân formunu yansıtan yapılar Anadolu öncesi Orta Asya Türk mimarisinde İslami dönemde de kullanılmıştır. Kamil Khan Mümtaz tarafından Pakistan'da ayakta olan tek Gazneli eseri olarak tanıtılan Halid Velid Türbesi,²⁵ buna benzer bir şemayı yansıtmaktadır. Ayrıca, XV. yüzyıl Horasan plân bölgesi minyatürlerinde de²⁶ bu şemada yapılmış bina resimleri görülür.

Havadan Köyü Şeyh Hacı İbrahim Tekkesi her ne kadar "tekke" olarak anlatılmakta ise de, Anadolu'da görülen muhtelif tekke plânlarına benzemez. Mimari yapıları bilinen örneklerde genellikle bir şeyh, ailesi ve dervişlerin barınmalarını sağlayacak haremlik ve selamlık kısımları, toplu halde ibadet yapılabilecek geniş toplantı mekânı, aşevi gibi hacimlerin bulunduğu ve özellikle Bektaşî tekkelerinde aşevi ve ocağın önemli bir yeri olduğu göze çarpmaktadır.²⁷ Bütün bunlar dikkate alındığında buraya tekke diyebilmek zordur.

15. Karamağaralı, B., "Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat Sanatı Hakkında", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.XXI, Ankara 1976, s. 247.
16. Gürlek, A., Memleketim Develi, Ankara 1975, s. 221.
17. Uzluk, F.N., a.g.e., s.53.
18. Beldiceanu, I.S., "Deux villes de l'Anatolie Preottomane, Develi et Qarahisar d'apres des documents inedits", Revue des Etudes Islamiques, Ankara 1971, s. 25 (Aynbasım).
19. Faroqhi, S., Der Bektaschi-Order in Anatolien, Wien, 1981.
20. Numan, İ., "Anadolu'nun Fethinden İstanbul'un Fethine Kadar Türk Tekke ve Zaviyeleri Üzerine Bir Araştırma", A.Ü. İlahiyat Fakültesi (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 1982.
21. Köşk Medrese adıyla bilinen yapı için bkz. Eyice, S., "İki Türk Abidesinin Mahiyeti Hakkında Notlar: İznik Nilüfer Hatun İmaret ve Kayseri'de Köşk Medrese", Yıllık Araştırmalar Dergisi, S. II, Ankara 1958, s.110; Uzunçarşılı, İ.H., "Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti", Belleten, S.126, Ankara, 1968, s.170-171; Ethem (Eldem) H., Kayseri Şehri, Ankara 1982, s. 133-135 (Haz.K.Göde); Çayırdağ, M., "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Yapılarında Bulunan Taşçı İşaretleri", Türk Etnografya Dergisi, S. XVII, Ankara, 1982 s. 82; Aslanapa, O., Türk Sanatı, İstanbul, 1984, s. 202-203; Sönmez, Z., Başlangıcından 16.Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Ankara 1989, s. 329; Şaman, N-Yazar, T., "Kayseri Köşk Hanekâhı", Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara 1991, s.301.
22. Yetkin, S.K., "Mama Hatun Türbesi" Yıllık Araştırmalar Dergisi, S. I, Ankara 1957, s. 75.
23. Aslanapa, O., Türk Sanatı, İstanbul 1984, s.132.
24. Kuban, D., Türk-İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, İstanbul 1983, s.73.
25. Mümtaz, K.H., Architecture in Pakistan, Singapore, 1985, s.39.
26. Karamağaralı, B., Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler, Ankara, 1984, s.112.
27. Bakırcı, Ö-Faroqhi, S., "Dediği Dede ve Tekkeleri", Belleten, S. 155, C. XXXIX, Ankara 1975, s. 451.

Tekke binasının en sağlam yapısı olan sekizgen türbe, doğusundaki kapısında bulunan kemer izlerinden anlaşıldığı üzere bir giriş mekânına sahiptir. İlk olarak XII. yüzyıl Dehistan kümbetlerinde** görmeye başladığımız, Anadolu'da Beylikler dönemi türbelerinde tam belirgenleşmeyen giriş mekânı, özellikle XVI. yüzyıl Osmanlı türbelerinde²⁸ yoğun olarak karşımıza çıkar.

Sekizgen türbenin kubbe kasnağını içerde tüm yönden dolanan ahşap levha üzerindeki çiçek motifleri yoğun olarak (özellikle lâle) XVIII.yüzyılda karşımıza çıksa da,²⁹ XV-XVI. yüzyıl tezhip sanatında da görülür. Ancak türbedeki motiflerin XVII. yüzyıla ait olabileceği kanaatindeyiz.

Tekke duvarının dışında kalan ve genel yerleşim plânının güneyinde bulunan mescid, kanaatimizce tekkeden sonra yapılmıştır.

Plân olarak II.Mehmet'in Topkapı Sarayında Enderun Ağaları için yaptırdığı Ağalar Camiine³⁰ benzeyen mescid, eğer tekke ile aynı zamanda yapılmış olsaydı, tekke duvarının kuzeydoğu köşesindeki aşhane gibi bu tasarıma katılırdı. Tekkeden daha önce yapıldığını kabul ettiğimiz zaman aklımıza, tekke inşa edilirken var olan mescidin tasarıma niye alınmadığı gibi bir soru gelmektedir. Tasarımda mescid dikkate alınırsa, tekkenin plânının bozulacağı ileri sürülebilirse de, düzgün olmayan ve tamamen araziden kaynaklanan tekkenin plânı incelendiğinde bu fikrin geçerliliği kaybolur.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yapılan ve küçük bir tekke havası taşıyan Mardin Hacı Ömer Camii, doğu-batı doğrultusundaki sivri tonoz örtüsü³¹ ile Havadan'daki mescide benzer.

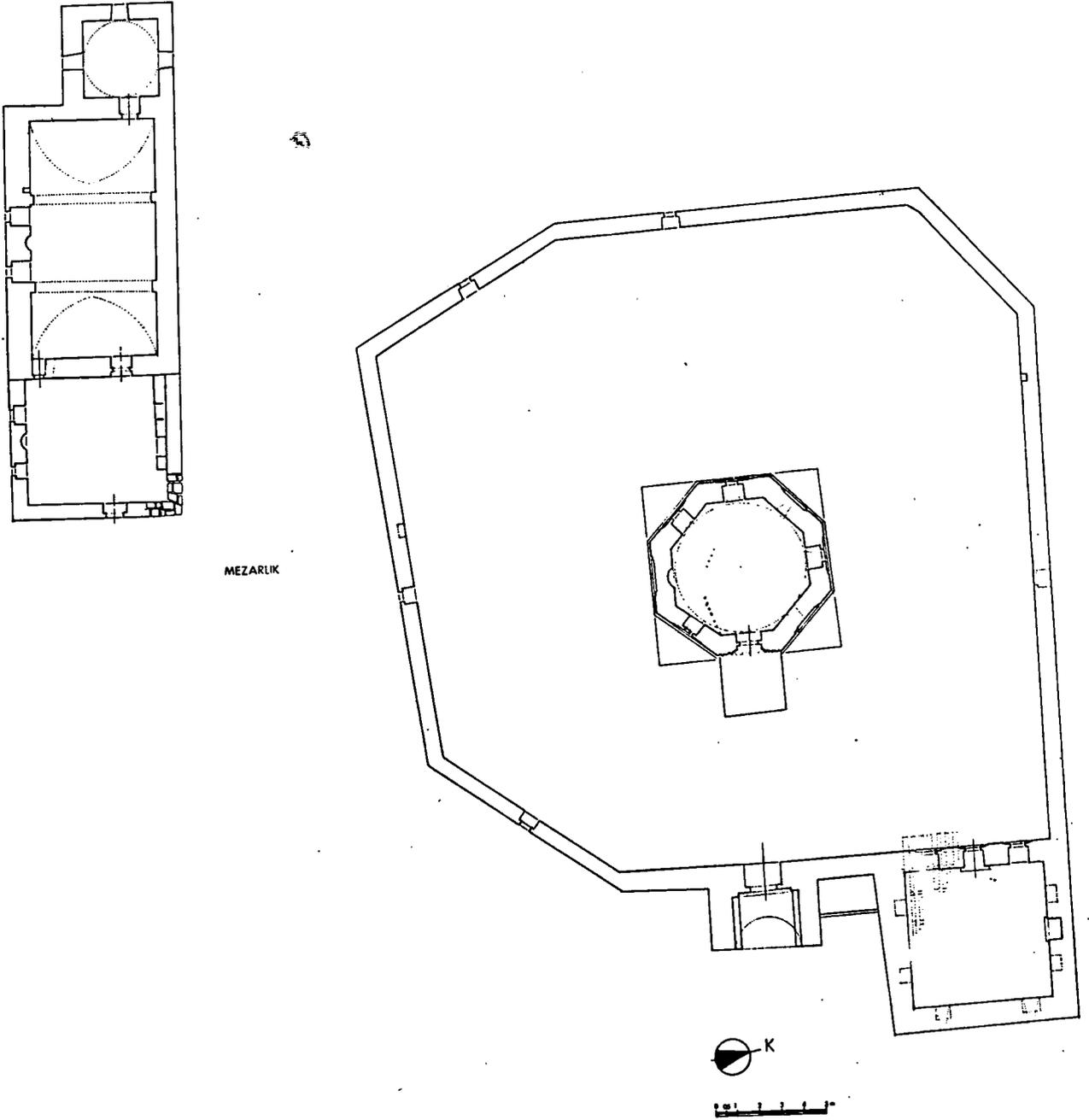
Tekkenin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde vakıf kaydına³² rastlanmamıştır. Bununla beraber

muhtelif tarihlerde (1903-1912-1913) atanan görevli kayıtları mevcuttur.³³

Kayseri Müzesi Arşivinde, tekkenin ahşap eserlerinin müzeye nakledilmesi hususunda 1934 tarihli bir takım belgelere rastlanmışsa da, müze envanter kayıtları ve deponun incelenmesi neticesinde eser naklinin olmadığı görülmüştür.

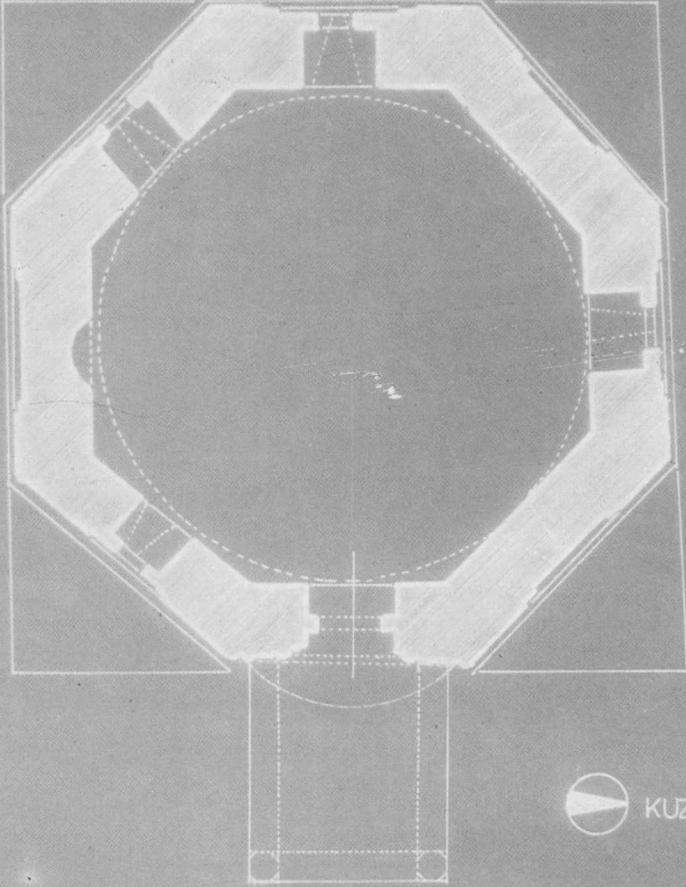
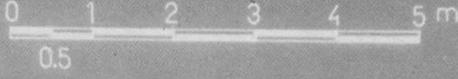
Netice itibariyle tekkenin ilk inşasının XV. yüzyılda askeri amaçlarla (belki ribat) olduğu ve merkezine yapılan sekizgen türbeyle dinî bir mahiyet arzettiği kabul edilebilir. Sekizgen türbe kasnağındaki süslü ahşap parçalar kanaatimizce daha sonra yapılmış olmalıdır. Güneydeki mescid kısmı da burasının tekke olarak kullanılmaya başlamasıyla artan ziyaretçi ihtiyacını karşılamak gayesiyle daha sonra yapılmıştır.

- ** Türbelerdeki giriş mekânından kastettiğimiz, giriş mekânının baldaken bir sisteme oturmasıdır. Dehistan örneklerinde giriş aslında bir nevi eyvandır ve ana duvara bitişiktir. Kayseri Ali Cafer türbesi bu şekilde bir girişe sahiptir.
28. Ünsal, B. "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", **Vakıflar Dergisi**, S. XVI, Ankara 1982, s. 92.
29. Lâle ile ilgili olarak bkz. Ünver, S., a.g.m.; Renda, G., **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı**, Ankara 1977; Demiriz, Y., **Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler**, İstanbul 1986; Anık, R., **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Ankara 1988.
30. Ayverdi, E.H., **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)**, İstanbul 1973, s.310.
31. Altun, A., **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**, İstanbul 1971, s. 64.
32. V.G.M.'nün 30.9.1987 gün ve 2949/87 sayılı yazısı.
33. Bu konu araştırılırken bu bölgede yetişen ve şu anda Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olan Doç.Dr.Yusuf Kılıç'a mektup yazılarak bilgi istenmiştir. Alınan cevaplarda ve yapılan görüşmelerde, tekkeye ait vakfiyenin Niğde'de bir vatandaşta olduğu öğrenilmişse de, vatandaşın kimliği hakkında bilgi edinilememiştir.

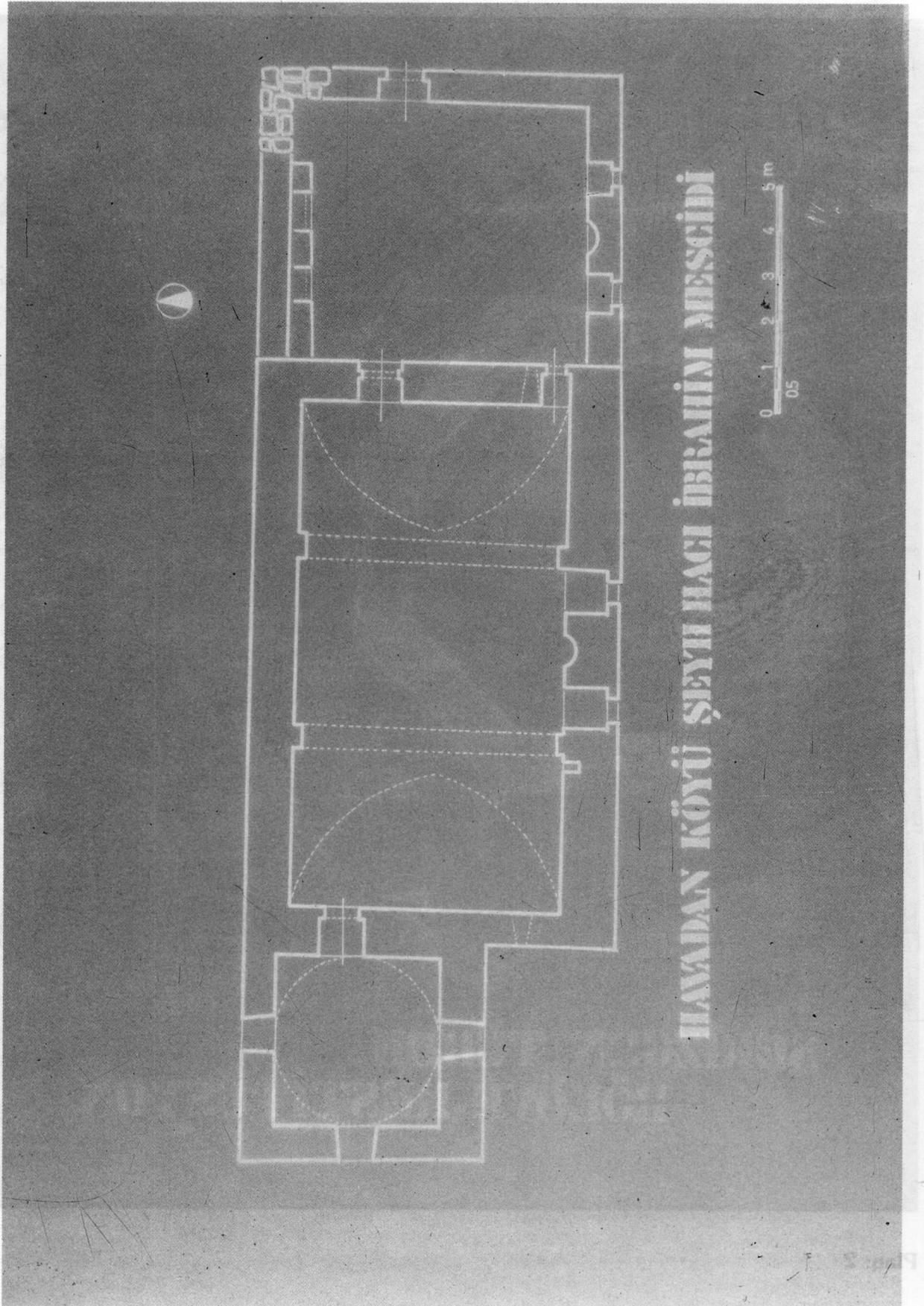

Plan: 1

HAVADAN KÖYÜ - ŞEYH HACI İBRAHİM TEKKESİ — GENEL YERLEŞİM PLANI — 1990

SEKİZGEN TÜRBE RÖLÖVE-RESTİTÜSYON

Plan: 3

Resim 1: Tekkenin uzaktan görünüşü.

Resim 2: Tekkede arazi meylinde kaynaklanan farklı yükseklikteki duvarlar.

Resim 3: Doğu cephedeki eyvan biçimli portal.

Resim 6: Sekizgen türbenin genel görünüşü

Resim 7: Sekizgen türbe giriş kapısı ve kuzeydoğu cephesinin görünüşü.

Resim 4: Güney duvarda yer alan çörttenlerden biri.

Resim 5: Aşhane (Mutfak)nin batı duvarından bir görünüş.

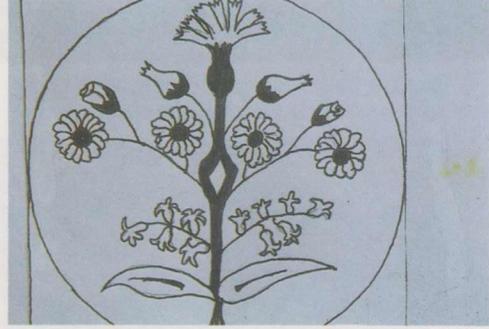
Resim 8a: Sekizgen türbe kapısı önünde kemer üzengiler ve üzerindeki ahşap yuvaları.

Resim 8b: Sekizgen türbenin mihrabı.

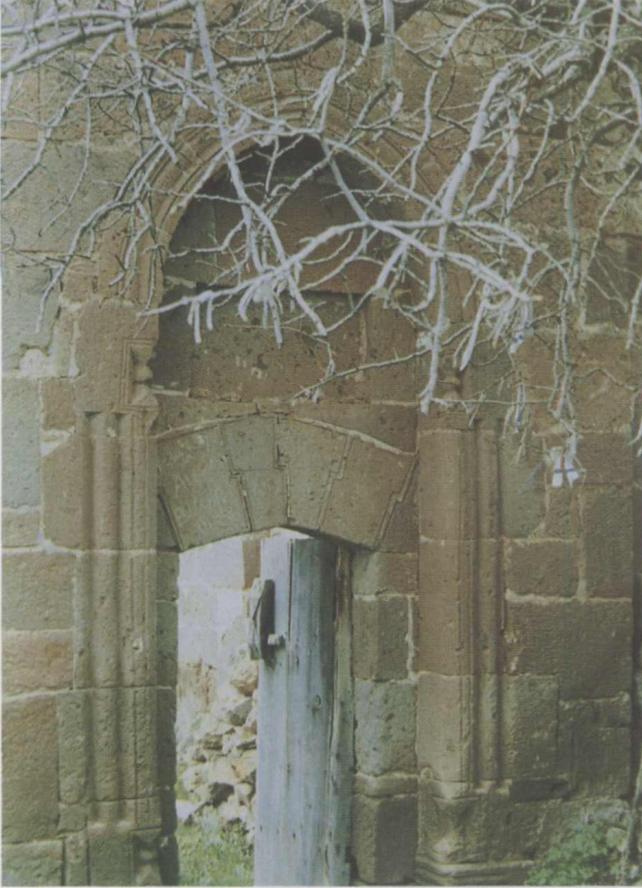
Resim 9a: Sekizgen türbe içindeki çiçek resimli ahşap levhalar.

Resim 9b: Sekizgen türbedeki ahşap levha üzerindeki çiçek kompozisyonu çizimi.

Resim 10: Tekke mescidinin güneyden görünüşü.

Resim 13: Mescidin doğu duvarında yer alan giriş kapısı.

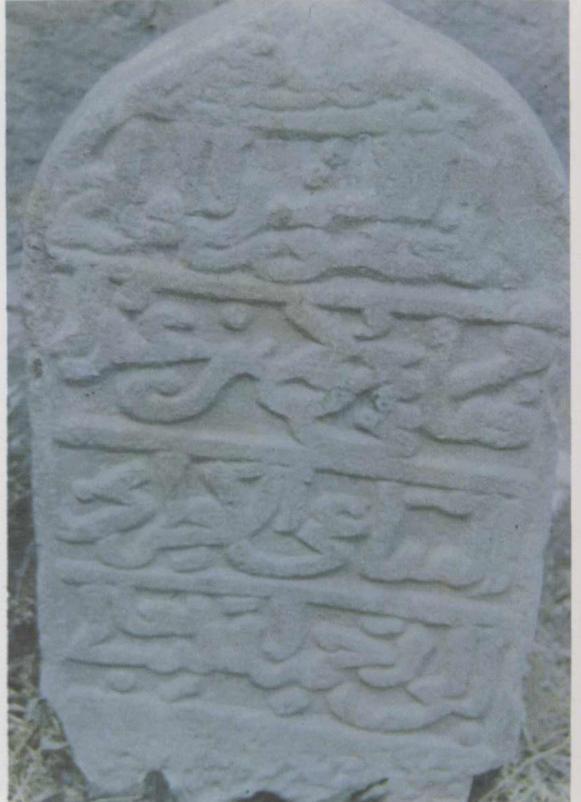
Resim 14: Mescidin yıkılmış olan sivri tonozlu üst örtüsünü taşıyan kemer kalıntısı.

Resim 11: Mescidin doğusunda bulunan giriş mekanı mihrabı.

Resim 12: Giriş mekanı kuzey duvarına yapılan nişler (Bir nevi minyatür eyvan).

Resim 15: Mescidin batısındaki kare türbe içinde bulunan mezartaşı.

İNAY KÖYÜ MANZUMESİ

Yrd.Doç.Dr.Ali BAŞ

Uşak İli Ulubey ilçesine bağlı olan İnay Köyü, Ulubey-Eşme karayolunun yedinci kilometresinde bulunan bir yerleşme yeridir. Uşak-İzmir demiryolu ise köyün yakınından geçmektedir. Köy merkezinde birbirine yakın olarak inşa edilen bir grup eser mevcuttur. Köyün ortasından geçen derenin güneyinde cami ile çeşme, kuzeyinde ise kervansaray yer alır. Köprü ise bu yapılar arasında, derenin üzerinde bulunmaktadır (Çizim 1, Resim 1). Bu eserlerden bugüne kadar sadece kervansaray detaylı olarak incelenmiş¹, köprü ise bazı yayınlarda "tarihi köprü" şeklinde belirtilmiştir.² Cami ile çeşmeden ise hiç bahsedilmemiştir.

CAMI

Ulu Camii olarak adlandırılan eser köyün güneyindeki yamaçta yer alır. Kare plânlı bir harim ve kuzey tarafta bulunan üç bölümlü son cemaat mahallinden oluşan eserin tek şerefeli minaresi harimin kuzeybatı dış köşesine bitişik olarak yükselir (Çizim 2).

Cami içten ve dıştan sıvalı olmasına rağmen, harim ile son cemaat mahallinin inşa teknikleri arasında farklılık görülmektedir. Bu durum özellikle her iki bölümün saçak sisteminde belirgin bir şekilde izlenebilmektedir (Resim 2). Eseri bir bütün olarak inceleyip, bu farklılığa konunun değerlendirme bölümünde değineceğiz.

Harimin doğu, batı ve kuzey cephelerinde yuvarlak kemerli ikişer alt pencere ile doğu, batı ve güney cephelerinde yine yuvarlak kemerli birer üst pencere mevcuttur. Doğu cephede yer alan alt pencerelerden güneydeki daha sonra kapatılmıştır. Alt pencerelerin hepsi demir kafeslidir. Harimin kübik gövdesinden sonra yüksek bir sekizgen kasnak oluşturulmuş ve kasnağın her bir yüzüne dikdörtgen formlu birer niş açılmıştır. Nişlerin alt kısımları ise alaturka kiremitlerle saçak şeklinde dü-

zenlenmiştir. Kasnağın üst kısmını tuğladan iki sıralı kirpi saçak çepeçevre dolaşmaktadır (Resim 3). Üst örtü ise sekizgen külâh şeklinde yapılmış olup yine alaturka kiremitle kaplanmıştır. Kasnak ile yapının köşeleri arasında kalan üçgen bölümlerin üzeri de kırma çatı şekline dönüştürülmüş ve bu kısımlarda da alaturka kiremit kullanılmıştır (Resim 4).

Son cemaat mahallinin kuzey cephesinde, birer adedi köşelerde olmak üzere, kaide ve başlıklı dört adet devşirme antik sütun vardır. Sütunların arası sonradan duvarla kapatılarak ortada giriş boşluğu bırakılmış, girişin yanlarına ise birer adet dikdörtgen pencere yerleştirilmiştir. Ayrıca yine sonradan duvarla kapatılan yan cephelerde de birer adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Son cemaat mahallindeki pencereler de demir kafesli olup, sütunlar arasının duvarla kapatılması esnasında yapılmıştır. Sütunlar birbirlerine ve harimin kuzey duvarına birer kemerle bağlanmıştır. Kuzey tarafta kemer gözleri boş bırakılarak bu kısımlar camekanla kapatılmış, yan cephelerdeki kemer gözleri ise örülmüştür. Üst kısım taş ile yapılan profilli bir saçak haline getirilmiş olup, etrafını geniş bir saçak çevrelemektedir (Resim 5). Üzeri ise kiremit kaplıdır.

Son cemaat mahalli üç bölümden oluşur. Bunlardan ortadaki medhal, yanlardakiler ise zeminden 65 cm. yükseltelen birer merdivenle çıkılan taş döşemeli kısımlardır. Son cemaat mahallindeki her bölümün üzeri birer küçük kubbe ile örtülmüş, kubbelerin destek kemerleri ön tarafta sütunlara, harim duvarında ise taş konsollara oturtulmuştur.

Harime yuvarlak kemerli ve süslemesiz kapıdan girilir. Üzeri kubbe ile örtülü olan harimde, diş

1. Ali Baş, **Beylikler Dönemi Hanları**, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1989, s.79-80.
2. Cevdet Çulpan, **Türk Taş Köprüleri**, Ankara 1975, s. 232.

kısının aksine kasnak yoktur ve kubbe doğrudan beden duvarlarına oturur. Yarım daire planlı mihrap nişi güney duvarın ortasındadır ve etrafı basit silme ve profillerden oluşan kuşaklarla çevrelenmiştir. Üç sıralı, basit ve yuvarlak formu mukarnaslardan oluşan kavsaranın etrafı dilimli kemer şeklinde düzenlenmiştir. Minber ile güneydoğu köşede yer alan kürsü geç dönem ilavesidir (Resim 6).

Kubbeye geçiş köşelerdeki pandantiflerle sağlanmıştır. Duvarlar pandantiflere göre 3 cm. içerlektir. İki köşede yer alan pandantiflerin uçları duvarların ortasında birleşmekte, böylece duvarlarda sivri kemerli büyük birer niş oluşmaktadır. Dökülen sıva izlerinden pandantiflerin içerisine künklerin yerleştirildiği görülmektedir. Kubbe göbeğinde ise geç devir özellikleri yansıtan bitkisel karakterli süsleme kalıntısı vardır (Resim 7).

Harimin kuzey tarafında yer alan kadınlar mahfili, iki ahşap direk üzerine doğu-batı doğrultusunda istinad ettirilen ahşap giriş ve bu girişten kuzey duvara doğru uzatılan tali girişler üzerine tahtaların çakılmasıyla oluşturulmuştur. Buraya harimin kuzeydoğu köşesindeki ahşap basamaklı merdivenle ulaşılır. Mahfilin kuzey duvarında yuvarlak kemerli bir niş mevcuttur. Bu nişin orijinalde üst pencere olarak düzenlenen pencerenin kapatılmasıyla oluşturulduğu kanaatindeyiz. Mahfilin ortasında yarım daire şekilli müezzin mahfili vardır.

Minareye harimin kuzeybatı köşesinde yer alan bir dehliz ile ulaşılır. Tek şerefeli olan minarenin kaidesi kare planlı olup, çoğunluğu devşirme antik parçalardan oluşan taşlarla inşa edilmiştir. Pabuç kısmı çokgen, gövdesi ise silindirik formudur. Şerefe altı kubbe eteğindeki benzer kirpi saçak şeklinde düzenlenmiş, külâhi ise metal kaplıdır. Caminin inşa tarihi gösterir herhangi bir belgeye rastlayamadık. Son cemaat mahallinin kapısı üzerinde yer alan metal bir levhada yapının inşa tarihi olarak M.1500 tarihi okunmaktadır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu tarihin tahmini olarak yazıldığını öğrendik.

Cami plan şeması ve inşa tekniği yönünden Batı Anadolu'daki XIV-XV. yüzyıllara tarihlenen bazı camilerle benzerlik gösterir. Plan şeması yönünden Kütahya'daki 1377 tarihli Kurşunlu Camii³, Afyonkarahisar'daki 1397 tarihli Akmesicid⁴, Tire'deki XV. yüzyıl başlarına tarihlenen Karahasan Camii⁵ (Çizim 3), ve yine Tire'deki XV. yüzyıl sonlarına tarihlenen Fadiloğlu (Araplar) Camii⁶ (Çizim 4); dış görünüş itibarıyla de Tire'de XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Süratli (Suretli) Mehmet Paşa Camii⁷ (Resim 8) ve daha önce bahsettiğimiz Fadiloğlu (Araplar) Camii'ne benzer (Resim:9). Özellikle kubbenin üzerinin sekizgen bir piramidal külâhla örtülmesi ile kübik gövdeyi sekizgene dönüştüren köşe elemanlarının üzerinin beşik çatı şekline getirilerek alaturka kiremitle kaplanması Süratli (Suretli) Mehmet Paşa Camii'nde

görülen özellikleri yansıtmaktadır. İki sıralı kirpi saçak düzenlemesi de yine XV. yüzyılda inşa edilen bir çok eserle benzerlik gösterir. Mihrap nişindeki mukarnas sıralarının düzensizliği ile mukarnasların formu da erken bir tarihe işaret eder (Resim:10). Bu gibi hususları dikkate alarak yapıyı XV. yüzyılın ortalarına tarihlemek mümkün görünmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir harim ve üç bölümlü son cemaat mahallinden oluşan camide, harim ile son cemaat mahallinin inşa teknikleri birbirinden farklılık gösterir. Yaşlı köylüler son cemaat mahallinin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiğini ifade etmişlerdir. Fakat aralığın yanlarında kalan ve zeminden 65 cm. yükseltilmiş olan bölümler ile minare kaidesinin inşa tekniklerinin benzerlik göstermesi, ayrıca kemerlerin oturtulduğu profilli taş konsolların orijinal karakterde olması gibi hususlar caminin orijinalde de bir son cemaat mahalline sahip olduğuna işaret etmektedir. Caminin çevresinde bugün bir çok antik başlık ve sütun parçası mevcuttur. Bunlar muhtemelen yapının orijinal son cemaat mahalline ait olmalıdır.

KERVANSARAY

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan eser, 16.30x20.50m. ebadındaki dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Günümüzde etrafı modem yapılarla çevrili olan kervansarayın güney cephesinde portal, doğu ve batı ceplerinin ortalarında ise üçgen prizma biçiminde birer payanda mevcuttur. Bahsettiğimiz bu elemanlar haricinde cepheler oldukça sadedir. Yapının inşasında büyük ölçüde çevreden devşirilmiş mimari parçalar kullanılmış, portalde olduğu gibi bazı kısımlarda tuğlaya da yer verilmiştir. Kuzey duvarı diğerlerine göre ince tutulmuştur.

Oldukça sağlam olarak günümüze kadar ulaşabilen esere, güney cephede yer alan ve cepheden öne doğru 75 cm. taşan portalden girilir (Resim 11). Sivri kemerli, sade fakat yüksek bir niş biçiminde düzenlenen çıkıntının içerisine yine sivri kemerli kapı boşluğu açılmıştır. Girişin üzerinde muhtemelen kitabeye ait olan bir boşluk mevcuttur.

Yapının iç mekânı, karşılıklı üçer ayağa oturulmuş dörder yarım daire kemerden oluşan destek sıraları ile boyuna düzenlenen ve beşik tonozla örtülü olan üç sahna bölünmüştür (Çizim 5). Gelecekte uygun olarak kapının açıldığı orta sahın diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutulmuştur (Çizim 6). Dikdörtgen planlı ayaklar, tonozlara dik istikâmette düzenlenen takviye kemerleri ile birbirlerine ve yan duvarlara bağlanmıştır. Takviye kemerleri, çoğunluğunu devşirme antik malzemelerin oluşturduğu taş

3. Ali Kızıltan, **Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XIV. yüzyıl sonuna kadar)**, İstanbul 1958, s. 82.

4. Ali Kızıltan, a.g.e., s.76.

5. İnci Aslanoğlu, **Tire'de Camiler ve Üç Mescit**, Ankara, 1978, s.27.

6. İnci Aslanoğlu, a.g.e., s. 59.

7. İnci Aslanoğlu, a.g.e., s.139.

konsollara oturur (Resim 12). Batıdaki yan sahnın güney tarafında, arkasından dama çıkılan taş bir merdiven olan ocak bulunmaktadır (Resim 13). İç mekânın aydınlatılması, biri orta sahnın, karşılıklı ikişer tanesi de yan sahnın kuzey nihayetinde tonoz sırtına açılmış toplam beş adet tepe penceresi ile sağlanmıştır. Eserin üstü toprakla kaplanmış olup, son senelerde kırma bir beşik çatı ile koruma altına alınmıştır.

Yapıda işçilik genelde kaba ve itinasızdır. Kapının yan kısımları, söveleri ve iç kısımdaki kemerler kesme taş, yan duvarlar ile tonozlar ise moloz taşla örülmüştür. Yapıda inşai amaçla kullanılan devşirme taşlardaki dekorasyondan başka süsleme mevcut değildir.

Kervansarayın inşaaı ile ilgili herhangi bir belge tespit edemedik. Eserin plan şeması ve inşai özellikleri erken bir tarihe işaret etmektedir. Üç sahnılı ve avlusuz hanlar genelde XIV. yüzyıl başlarından XV. yüzyılın son çeyreğine kadar olan döneme tarihlenmektedir⁸. Eserin üç sahnılı olarak düzenlenmesi ve portalin belirginleştirilerek cepheden öne doğru taşması özellikle Afyon-Kütahya kervanyolu üzerinde bulunan ve XIV. yüzyıla tarihlenen Çakırsaz Kervansarayı ile büyük benzerlik göstermektedir. İnay Köyü Kervansarayını göstermiş olduğu özellikleri itibarıyla XIV. yüzyıl sonları, XV. yüzyıl başlarına tarihlemek mümkündür.⁹

Yapıda yer yer tamir izleri görülür. İç kısımdaki ocak da muhtemelen daha sonraki dönemlerde inşa edilmiştir.

KÖPRÜ

Köyün ortasından geçen derenin üzerinde yer alan köprü yuvarlak kemerli ve tek gözlü bir eserdir (Resim 14). Kemer kesme taş, diğer kısımlar ise moloz taş ile örülmüştür. Yaklaşık 13.50 m. uzunluğunda olan köprünün döşemesi 2.90 m., korkulukları ise 20 cm. genişliğindedir.

Köprünün batı cephesinde 88x50 cm. ebadındaki mermer bir levha üzerine kabartma olarak yazılan altı satırlık bir kitabe vardır (Resim 15). Yer yer tahrip olan ve üzeri beyaz badana ile kaplanan kitabe tam olarak okunamamıştır.¹⁰ Okunabilen kısımları şöyledir:

Kitabenin metni

..... بحمد الله اولدی تمام	1
..... خدمتيله اولدی بنا ای همام	2
..... قیلدی اكا احتمام	3
..... اشبو کویری	4
..... هم دیم خیرات تاریخنی اشبو دم تحریر قلام	5
..... بیک ایکیوز التضالتی سنه شوال والسلام	6

Latin harfleriyle okunuşu

1. ....bihamdillah oldu tamam
2. ....hizmetiyle oldu bina ey humam
3. Ömer Ağa .....kıldı ana ihtimam
4. İşbu köprü.....
5. Hem diyem hayrat tarihini işbu dem tahrir kılam
6. Binikiyüz altmışaltı sene şevval vesse lam.

Okunabildiği kadarıyla köprüye ait olan M.1850 tarihli kitabenin inşa veya tamir kitabesi mi olduğu anlaşılamamıştır. Cami ile kervansaray hakkında bilgi verirken bu eserlerin XIV-XV. yüzyıla ait olduklarını belirtmiştik. İki yapı arasından derenin geçmesi sebebiyle, aynı tarihlerde bu yapılar arasında bağlantıyı sağlayacak bir köprünün bulunması gerekir. Kanaatimizce bugünkü köprü üzerinde yer alan kitabe tamir kitabesi olmalıdır.

ÇEŞME

Halk arasında Yedi Oluklu Çeşme olarak adlandırılan eser köprünün güneybatı tarafında bulunmaktadır. Doğu, batı ve kuzey cepheleri niş şeklinde düzenlenen yapının güney cephesi duvar içerisinde kalmıştır (Çizim 7, Resim 16). Eserin inşaaında genelde devşirme antik parçalar kullanılmıştır.

Çeşmenin doğu cephesi yuvarlak, kuzey ve batı cepheleri ise dilimli kemerli birer niş halinde düzenlenmiştir. Kuzey cephede taşın konulduğu küçük bir niş daha mevcuttur. Yalak kısmı çeşmenin etrafının dolması sebebiyle zemin seviyesinden aşağıda kalmış, çeşmeye adını veren yedi adet metal oluk da yalağın zeminine yakın olarak yerleştirilmiştir. Kübik gövdenin üst kısmı taştan profilili saçak halinde düzenlenmiş, üzeri ise son yıllarda metalden geniş saçaklı konik bir külâhla örtülmüştür.

Çeşmenin inşa tarihini gösterir herhangi bir belgeye rastlayamadık. Yalnız 1991 yılındaki araştırmamız sırasında yaşlı köylüler eserin yaklaşık 80 senelik olduğunu ve orijinalde de köprünün güneybatı köşesinde, dere yatağının kenarında bulunurken, sel baskınları sebebiyle bugünkü yerine taşındığını ifade etmişlerdir. Yine köylüler çeşmenin üstasının Ömer Usta olduğunu da belirtmişlerdir.

8. R.Hüseyin Ünal, "Osmanlı Öncesi Devirden Yayınlanmamış Bir Kaç Han Üzerine Bir İnceleme", A. Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Prof. A. Luis Gabriel Özel Sayısı (1978), s. 470; Ali Baş, a.g.e., s. 34.

9. Ali Baş, a.g.e., s. 80.

10. Kitabenin okunmasına yardımcı olan sayın Doç. Dr. Mikail Bayram'a teşekkür ederim.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

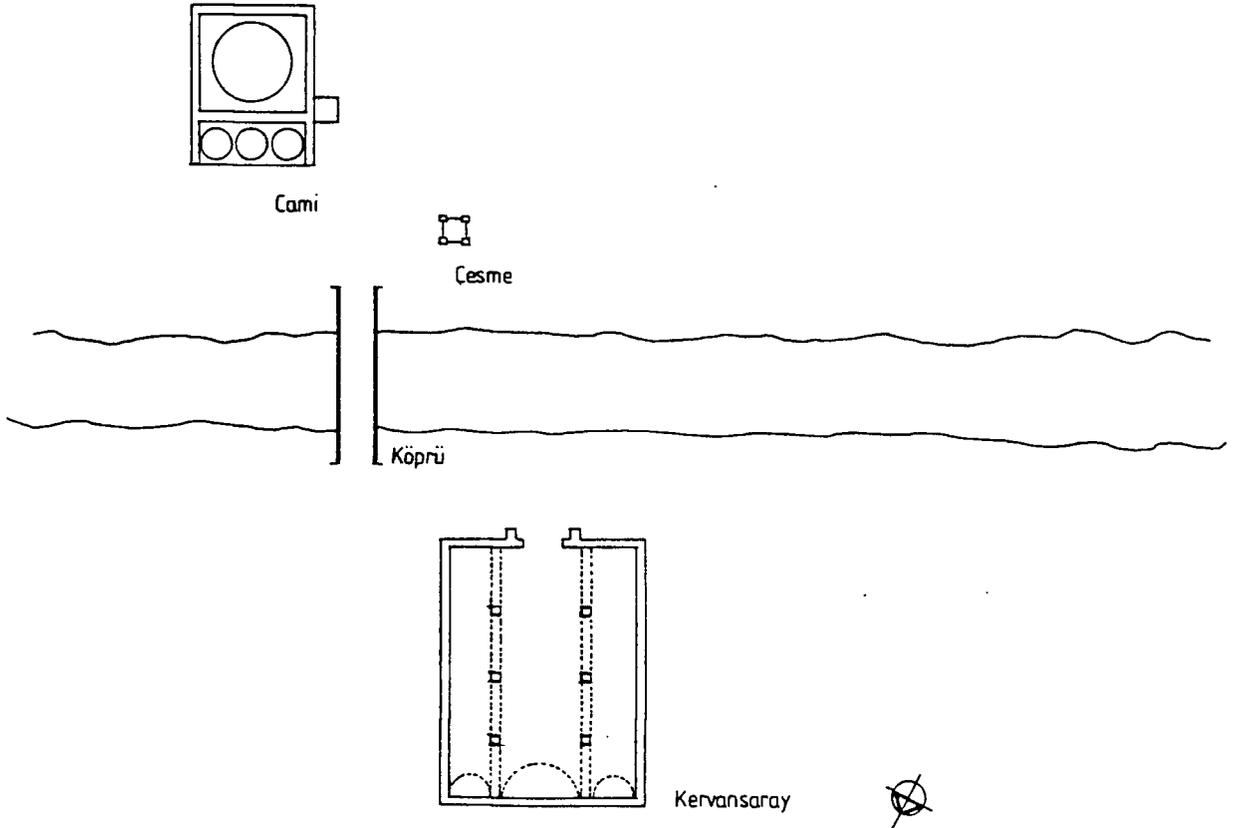
Anadolu Türk Sanatı hakkında çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, bugüne kadar araştırılmamış daha bir çok yörenin mevcut olduğu, yapılan yeni çalışmalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle köylerimiz bu açıdan henüz yeni incelenmeye başlanan yerleşmeler olarak dikkati çekmektedir. Bu gibi yörelerde yapılacak olan araştırmalar sonucunda Türk sanatına çok sayıda yeni eserin kazandırılacağı kanaatindeyiz. Bu düşüncemizi destekler mahiyette olan bu çalışmamızda, erken tarihli örneklerin mevcut olduğu İnay Köyü'ndeki bazı eserleri incelemeye çalıştık.

İnay Köyü Manzumesi başlığı altında incelemeye çalıştığımız eserlerden sadece köprü üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe tam olarak okunamadığından orijinal mi yoksa tamir kitabesi mi olduğu anlaşılamamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi kanaatimizce tamir kitabesi olmalıdır.

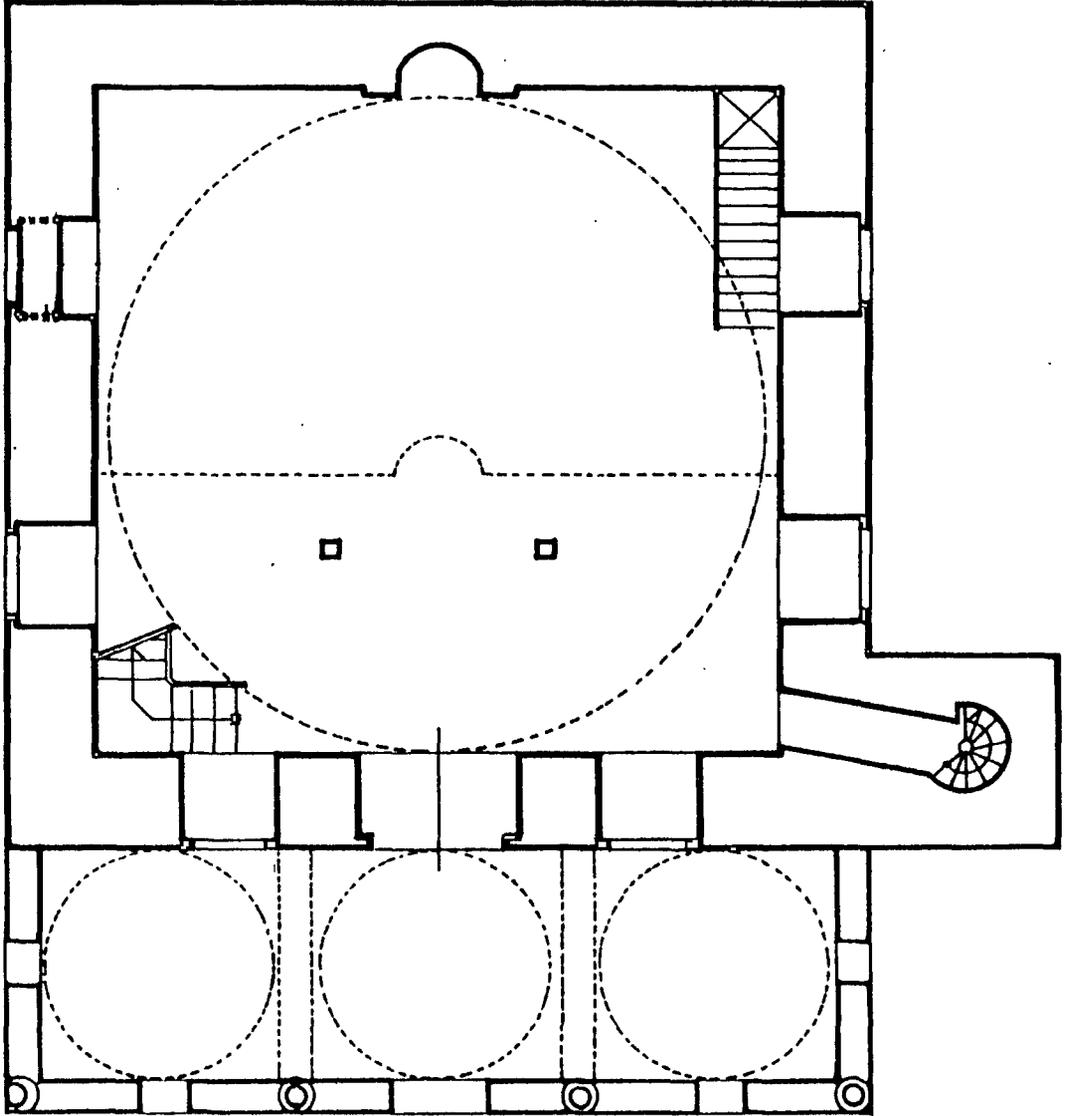
Yörede bir çok antik şehrin bulunması ve incelediğimiz eserlerde çok sayıda devşirme antik malzemenin kullanılması, yörenin antik dönemden itibaren bir yerleşme yeri olarak günümüze kadar

varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Günümüzde Uşak-İzmir demiryolu güzergâhı yakınında bulunan İnay Köyü'nün tarihi hakkında yazılı kaynaklardan bilgi sahibi olamadık. Köyün içerisinde bulunan kervansaray haricinde de yakın çevrede bir başka kervansaray tespit edemedik. Fakat burada erken tarihli bir kervansarayın bulunması, köyün bir kervanyolu üzerinde yer aldığını gösterir. Bilindiği üzere Uşak ve çevresi beyliğin kuruluşu ile birlikte Germiyanogulları Beyliği toprakları içerisinde görülmektedir.¹¹ İnay Köyü de muhtemelen bu tarihlerde Germiyanogulları Beyliği egemenliğinde kalmış olmalıdır. Kervansaray hakkında bilgi verirken, eserin XIV-XV. yüzyıl özelliklerini yansıttığını ifade etmiştik. Kervansaray buradaki eserler arasında en erken tarihli yapı olup, muhtemelen Germiyanogulları dönemine aittir. Cami de yine erken tarihli eser olarak dikkati çekmekte ve taşra eseri olmasına rağmen, özellikle mimari kuruluş bakımından Türk sanatında önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

11. M. Çetin Varlık, **Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)**, Ankara 1974, s.143-144.; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C. 2, İstanbul 1983, s. 24.

Çizim_1 İnay Köyü Manzumesi Yerleşme Durumu

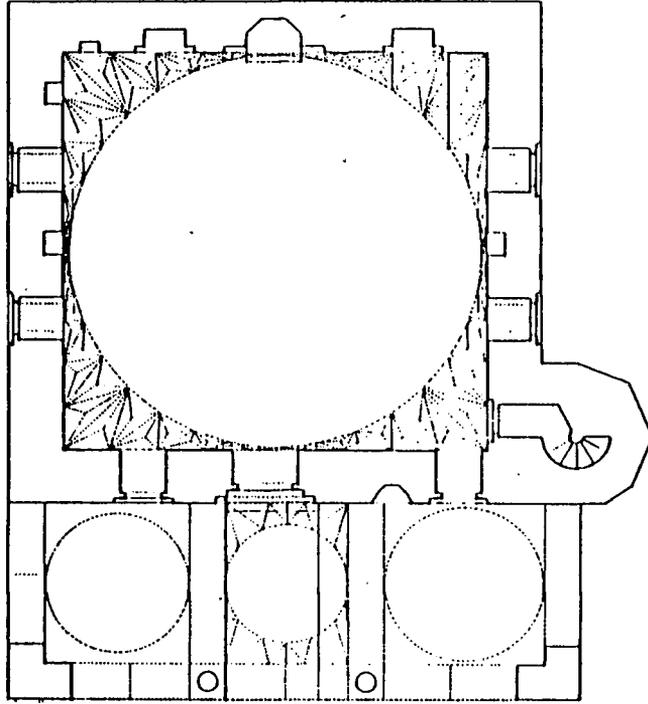

0 0.5 1 2 3 4 5 m.

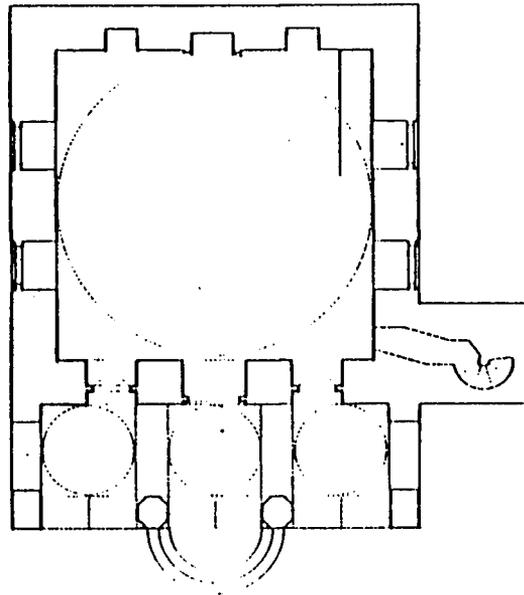

Çizim 2 – İnay Köyü Camii

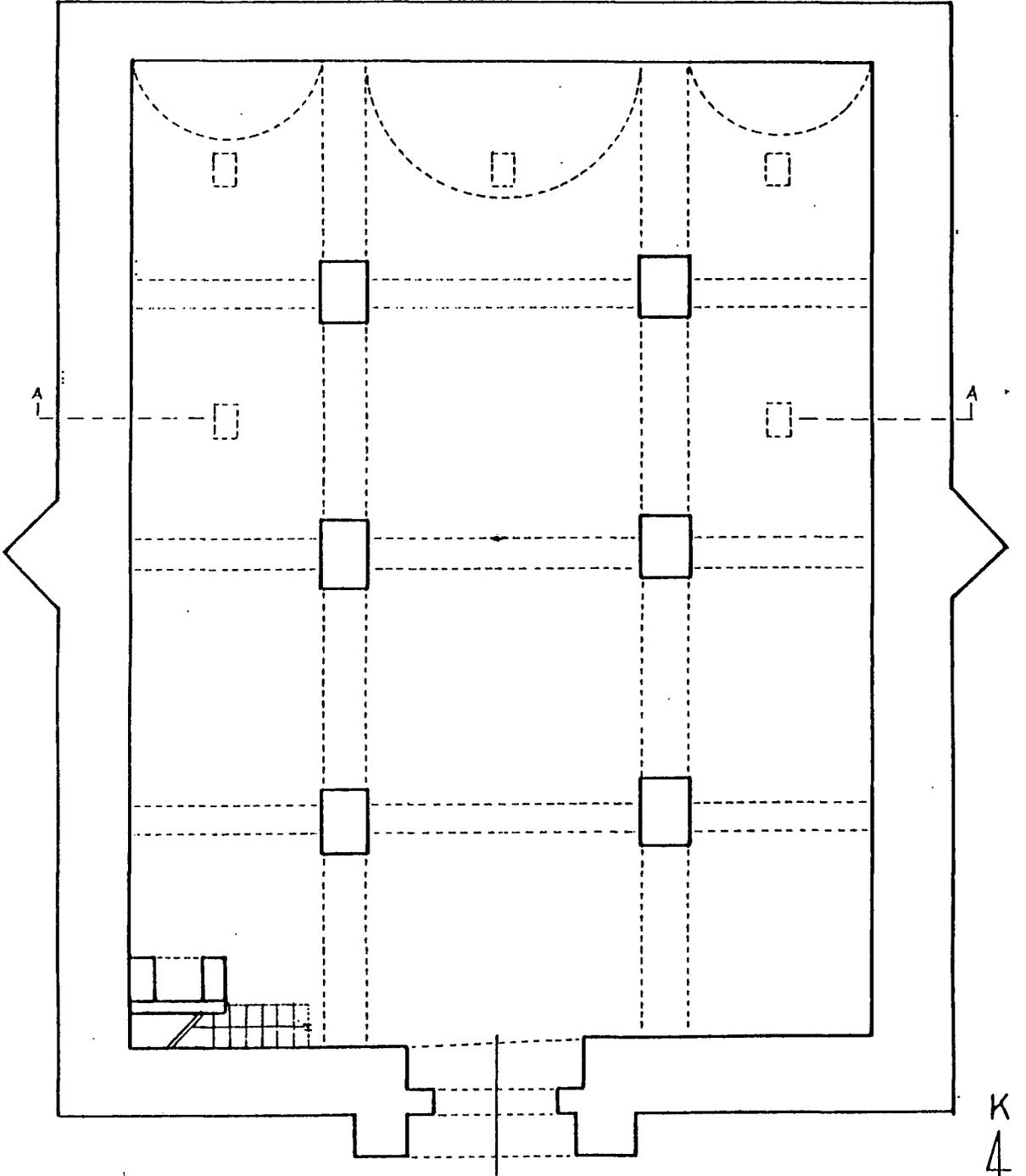

Çizim 3. Karahasan Camii (İ.Asıanoğlu'ndan)

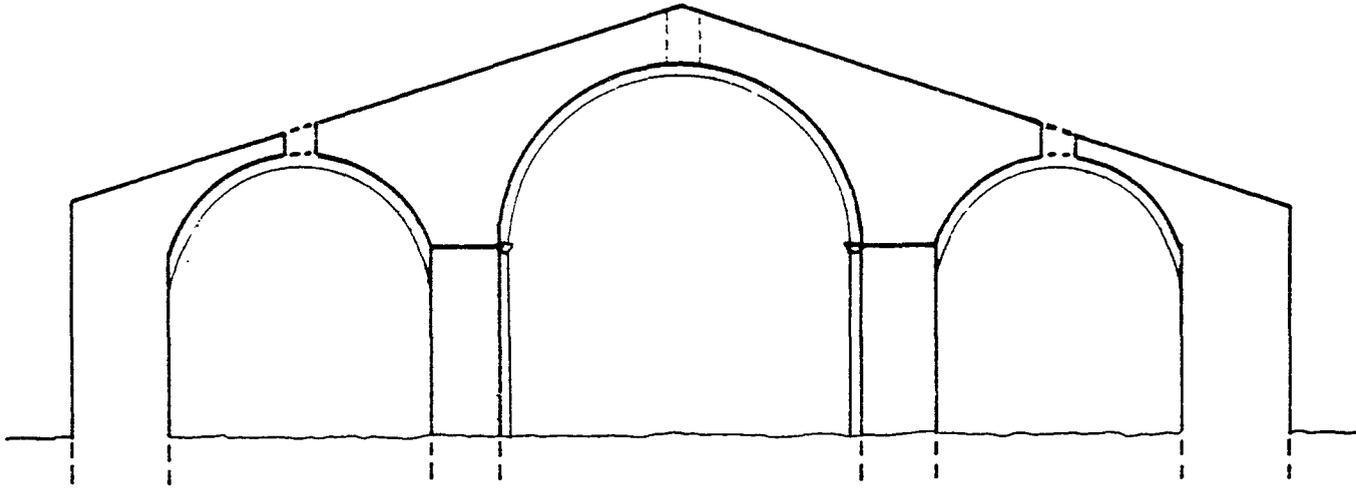

Çizim 4. Fadılođlu (Araplar Camii)
(İ.Asıanoğlu'ndan)

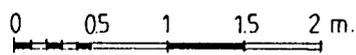
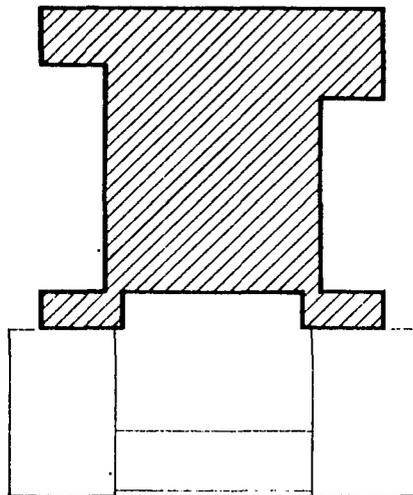
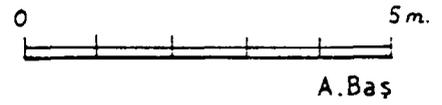

Çizim 5. İnay Köyü Kervansarayı.

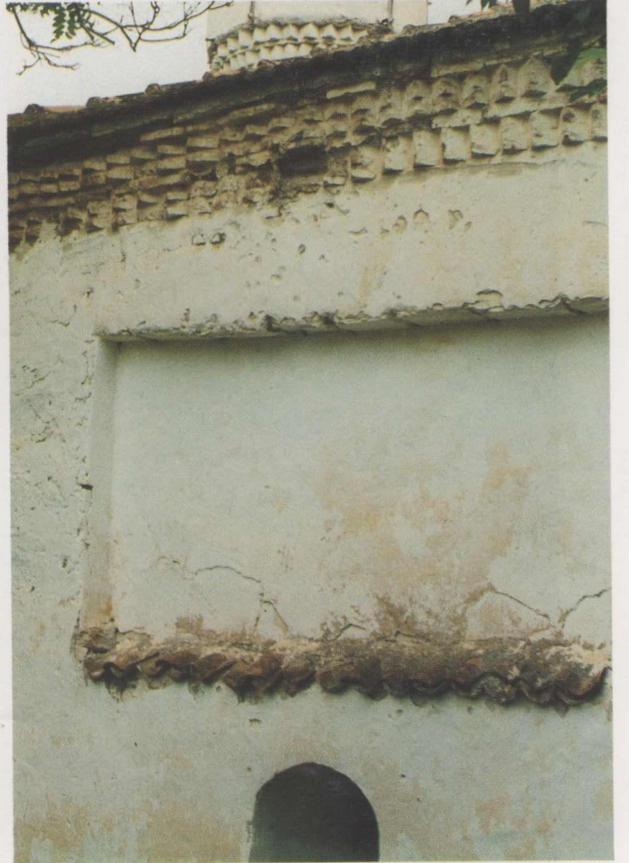
Çizim 6. İnay Köyü Kervansarayı. A - A Kesiti.

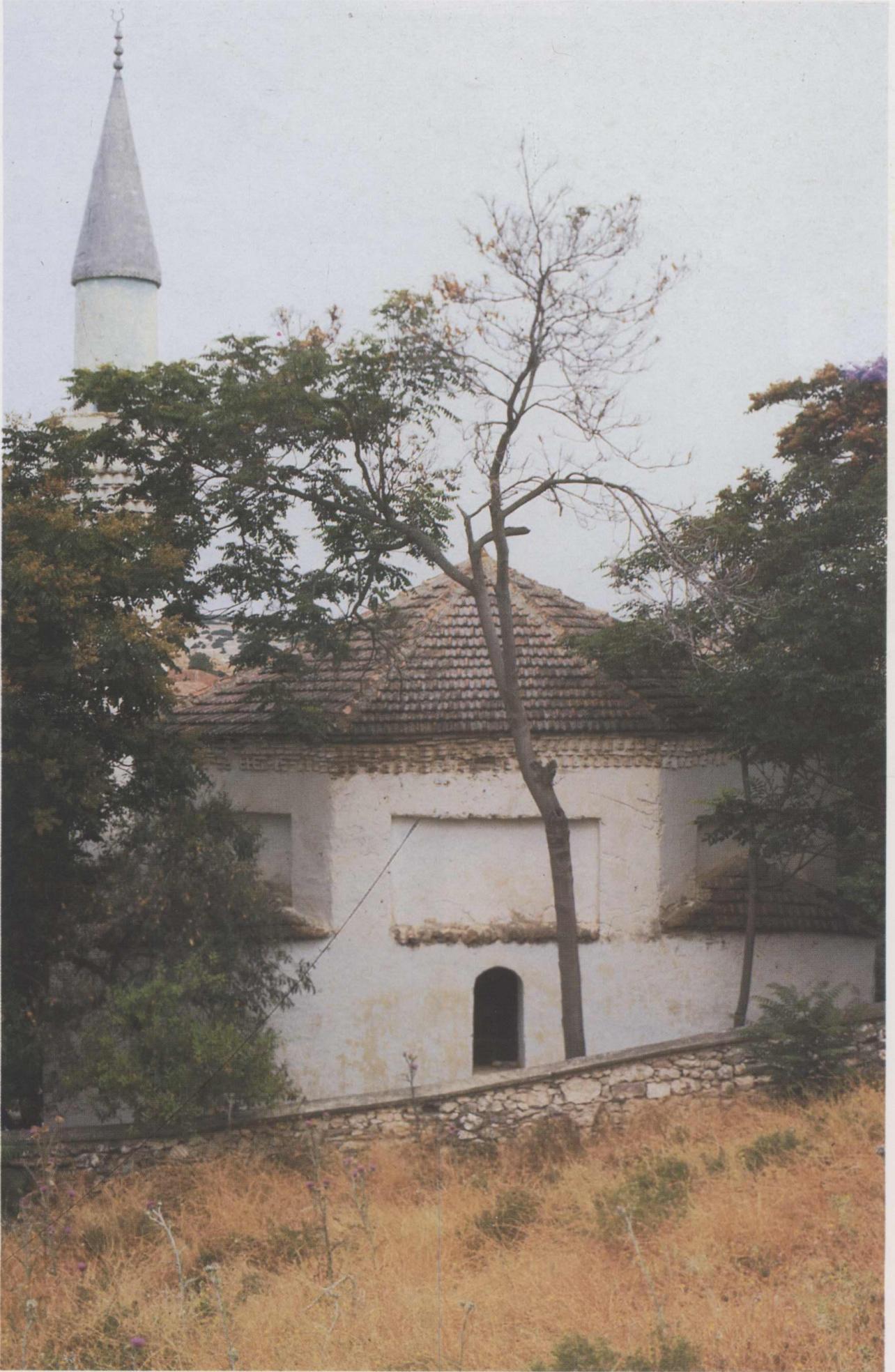
Çizim 7. İnay Köyü Çesme

Resim 2: Caminin kuzeydoğudan görünüşü.

Resim 3: Camide uygulanan kırıpi saçak sistemi.

Resim 4: Caminin örtü sisteminin dıştan görünüşü.

Resim 5: Son cemaat mahalli.

Resim 7: Kubbedeki geç devir süslemesi.

Resim 10: İnay Köyü Ulu Camii'nde mukarnashlı kavsara.

Resim 14: Köprü.

Resim 16: Çeşme.

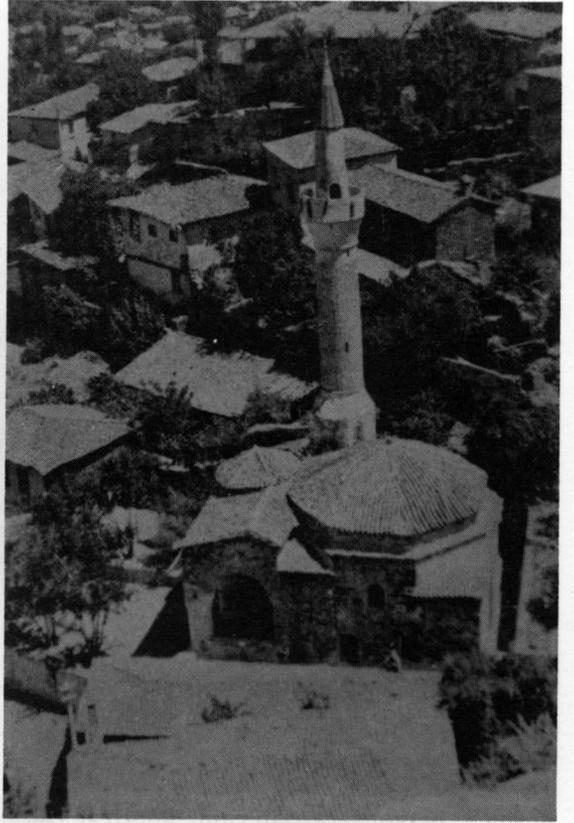
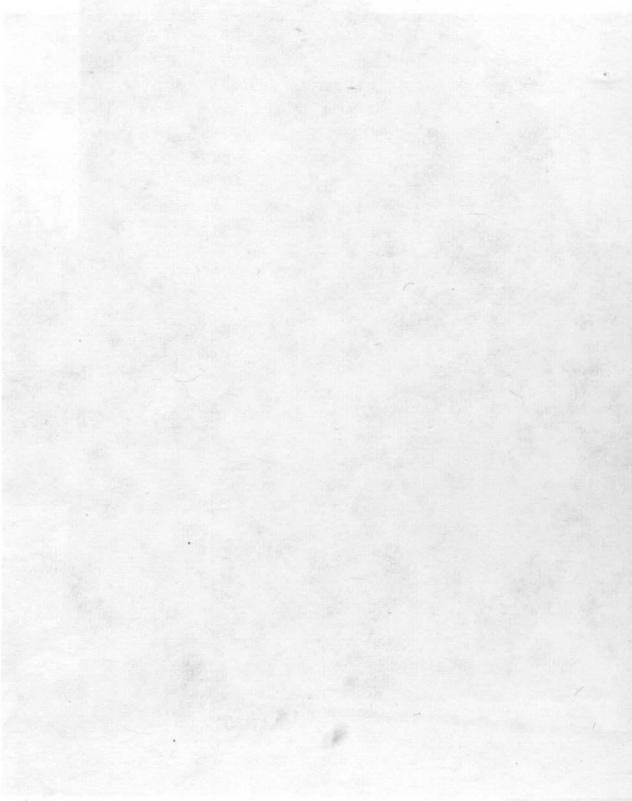

Resim 1: Kervansaraydan cami, köprü ve çeşmenin görünüşü.

Resim 6: Mihrap, mimber ve kürsü.

Resim 8: Tire Süratli Mehmet Paşa Camii
(I. Aslanoğlu'ndan).

Resim 9: Tire Fadiloğlu Camii (I. Aslanoğlu'ndan).

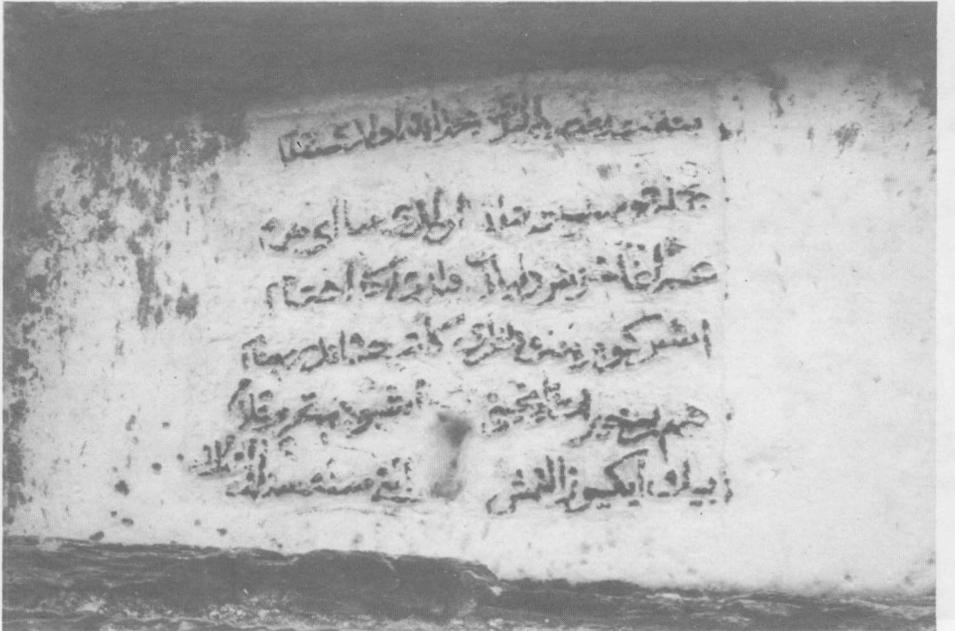
Resim 11: Kervansarayın giriş cephesi.

Resim 12: Kervansarayın içten görünüşü.

Resim 13: Kervansarayda dama çıkış merdiveni.

Resim 15: Köprüde yer alan kitabe.

BİR OSMANLI-TÜRK ŞEHİRİ OLARAK BELEN

Fatih MÜDERRİSOĞLU

Hatay İline bağlı bir ilçe merkezi olan Belen, Amanos Dağları'nın tek geçit verdiği iki tepe arasında, 640 m. yükseklikte, geçidin denize bakan ağzında kurulmuş bir yerleşmedir.

Anadolu ve Avrupa'yı, Ortadoğu ve Mısır'a bağlayan ve Gülek Boğazı ile birlikte iki önemli geçitten biri olan Belen, aynı zamanda Doğu Akdeniz ile Suriye arasında irtibatı sağlayan stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca önemini hep korumuştur (Lev.1).

Belen'in önemi, bir taraftan Doğu Akdeniz (İskenderun Körfezi), diğer taraftan Amik Ovası arasında, sahilten hemen içeride sarp bir duvar gibi denize paralel yükselerek Güney Anadolu ile Kuzey Suriye arasında ulaşım bakımından ciddi bir engel teşkil eden Amanos Dağları'nın eksenini, Belen'de ortalama 700 m.ye kadar alçaldığı için, Anadolu'yu katederek Gülek Boğazı'ndan Çukurova'ya inen ve sonra deniz kıyısını izleyerek İskenderun'a kadar gelen yolun, yüksek dağları aşmış Suriye, Mezopotamya ve Hicaz istikâmetine doğru ilerlemesi mümkün olmaktadır. Bundan dolayıdır ki, geçide Antik çağlarda neden "Suriye Kapısı" (Portae Syriae) veya "Amanos Kapısı" (Portae Amanii Mantis) adlarının verildiği kolayca anlaşılmaktadır.¹

Araba yoluna elverişli tek geçidi oluşturan Belen, bu nedenle tarih boyunca Büyük İskender'den, Sultan I.Selim ve Mısır Valisi Kavalalı İbrahim Paşa komutasındaki orduların, ticaret karvanlarının, hıristiyan ve müslüman hacıların, seyahatçıların ve ulakların geçtiği son derece doğal ve tarihi bir yol (lev.1,9) üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Geçit ve yerleşim yeri dün olduğu gibi bugün de, uluslararası bir yol üzerinde geçit yeri olmakla hâlâ eski önemini korumaktadır.

Bu özelliğinin ötesinde Belen, denizden 12-15 km. sonra 600-1750 m.ye ulaşan orman ve

bitki örtüsüyle kaplı dağ ve tepeleriyle de tanınmıştır. Üst üste inşa edilen beyaz badanalı yayla evleriyle kabaca Akdeniz mimarisini yansıtan Belen ve çevresi, bir zamanlar Halep ve Antakya'nın yaylası olarak da ün yapmıştır. Günümüzde ise özellikle Soğukoluk Yaylası ile İskenderun'un sayfiyesi ve dinlenme yeri olarak tercih edilmektedir.²

Belen'in konumundan sonra tarihî gelişimini inceleyecek olursak, Doğu Akdeniz'i Kuzey Suriye'ye bağlayan Amanos Dağları üzerindeki Belen, bu özelliği ile Antik çağlardan günümüze kadar, her dönemde önemini koruyan bir mevki olmuştur.

Antik dönemde "Suriye Kapısı", "Amanos Kapısı"; Ortaçağda "Pagrae"; Arap kaynaklarında "Bağras" ve zaman zaman "Bab-ı İskenderûn", "Mazik Bağras" gibi adlarla anılan geçidin,³ Belen yerleşiminin kurulmasıyla birlikte, birkaç km. uzunluğunda devam eden boğazın denize bakan ucuna "Belen"; Amik Ovası'na doğru olan doğu tarafına ise "Bağras" adı verilmiştir. Günümüzde kullanılan Belen Boğazı ve geçidi adı ise Belen kasabasının son yüzyıllardaki gelişimi nedeniyle kazandığı önemin bir sonucudur.

Osmanlı Dönemi öncesine ait kalıcı maddî bir ize rastlanmayan Belen'in kuruluşu, tarihi belgeler doğrultusunda Sultan I.Süleyman zamanına rastlamaktadır. XVI.yüzyıldan öncede bir geçit yeri olarak önemi daima vurgulanan Belen, bu ad yerine tarihi yolun Antakya'ya doğru birkaç km. ilerisinde, boğazın doğu ucundaki "Pagrae" (Bağrâs) adıyla tanınıyordu.

1. B.Darkot, "Belen", **İslâm Ansiklopedisi**, 2 (1949), s.473.

2. O.Yayan, "Tabii Güzellikleriyle Belen", **Hatay**, 2 (1986), s.20.

3. B.Darkot, **a.g.mad.** s, 473-74; P.J.Parry, "Baylan (Belen)", **Encyclopedia of Islam**, 1(1960), s. 1134.

Kuruluşu Antik döneme kadar inen ve kalesiyle bilinen Bağras, stratejik önemi nedeniyle Osmanlı döneminde de yerleşime sahne olmuştur. Bu yer, gerek tarihi belgelerle, gerekse seyahat-namelerinde bazen Belen ile karıştırılmış, bazen de ikisi aynı yerleşim gibi düşünülmüştür. Günümüzde yol şebekesinin güzergâhı değiştirilmesiyle önemini yitiren mevki, Ötençay adıyla tanınan bir köy yerleşimine dönüşmüştür.⁴

Benzer şekilde, Bağras'dan doğuya doğru ilerlerken tarihi yolun Halep ile Şam güzergâhlarına ayrıldığı konuma yakın yerde, derbent yeri olarak seçilen ve yaygın adıyla "Karamort" olarak bilinen mevki de, aynı coğrafi bölgede ve yol üzerinde yer alan bir başka menzil yerleşmesidir.⁵

Coğrafi konum ile tarihî gelişim arasındaki bağlantıya değindikten sonra, bölgenin tarihçesini kısaca özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz.

Belen ve civarı Suriye ile birlikte, VII. yüzyılda İslâm, X.yüzyıl ortalarında Bizans, XI.yüzyıl sonundan itibaren de bir süre Haçlı hakimiyetine girmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Mısır Memlûklülerinin eline geçen ve 1516 Mercidabık Savaşı ile Osmanlı topraklarına katılan Belen, Abbasilerin Bizans'a karşı olan Avâsım (sınır bölgesi) içinde yer aldığı zaman "Maziku Bagras" ve "Bab-ı İskenderun" adlarıyla tanınmaktaydı.⁶

Ortaçağ kaynaklarında adı geçmeyen Belen'in, Sultan I.Süleyman (1520-66) zamanında bir yerleşim olarak değerlendirilip kurulduğuna dair bilgiler sözkonusudur. XVII.yüzyılda yaşayan ve Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede olarak tanınan tarih yazarına göre, Belen'in kuruluş öyküsü şöyledir.⁷

Yavuz Selime hâlef olmuş Süleyman Kanuni zamanında Antakya civarında bir köy inşa edilerek burada bir mescid, bir hamam ve bir han yaptırıldı. Bundan başka bu köyde oturanlardan tekâlifî harbiye de kaldırıldı.

Bir başka belgede ise ilk iskânın kurulması şöyle gelişmiştir:

1320 H./1902-1903 M. tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre, 1552 yılında, Halep ile İskenderun arasında yeni bir yol güzergâhı aranırken, şimdiki kasabanın bulunduğu yere, 960 H./1553 M. yılında Sultan I.Süleyman tarafından cami, hamam ve han yaptırılmış ve buraya 250 derbentçi yerleştirilerek "Derbend-i Cebel-i Bar-kema İskenderun", ya da diğer adıyla "Derbend-i Cebel-i Bakrâs ma'a İskenderun" denmiştir. Önemli bir geçit ve derbent yeri olarak belirlenen Belen, yapılan bu sosyal tesisler ve halkın vergilerden muaf tutulması sayesinde hemen yakınındaki eski bir yerleşim merkezi olan Bağras'a rağmen kısa zamanda gelişmiştir (lev.2-4).

mevki, Ortaçağda Haçlılar döneminde ikinci kez önem kazanmıştır. Osmanlılar zamanında ise yanına bir köy kurularak yeniden değerlendirilen belde, yaygın olarak "Bakras" adıyla tanınmıştır. Günümüzde kale, ana yol güzergâhından 4 km. içeride kaldığı gibi bakımsızlıktan dolayı da harap olmuştur. Çevresindeki Osmanlı yerleşimi ise bugün Ötençay adıyla önemsiz bir köy haline dönüşmüştür. Bakras, eskiden tarihi yol üzerinden 1.5 saat uzaklıktaki Belen'e bugün modern yol güzergâhı (Top Boğazı) yoluyla 14 km. uzaklıktadır. Daha geniş bilgi için bkz. P.Jacquot, **Antioche. Centre de Tourisme**, Beyrouth, 1931, C.II, s. 194-98; R. Hartmann, "Bağras, Bagras", **İslam Ansiklopedisi**, 2(1949), s. 216; M.Wiener, **Burgen der Krazritte** München-Berlin 1966, s. 50; Evliya Çelebi, **Seyahatnâme. I (Hatay -Suriye-Lübnan-Filistin) (Çev.İ.Parmaksızoğlu)**, Ankara 1982, s. 16; C.Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1990, s. 28,73, 76, 103, 120-21, 133; Y.Halaçoğlu, "Bağras", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 4(1991), s. 403-4.

5. Arşiv belgelerinde ve seyahatnamelerde adına sıkça rastlanılan ve "Kara-Mort", "Karamort" ve "Karamurt" vb. gibi adlarla tanınan menzil yeri ve derbendi, günümüzde Antakya-Adana/ Gaziantep yol ayrımına, yani Top Boğazı adıyla bilinen mevkiye gelmeden önce 29 km. dedir. Anayoldan batıya doğru ayrılan şosedan ilerlediğimizde 1 km. içeride yer alan Karamort derbendi harabeleri, Bakras Kalesi'ne ve Belen'e gidet tarihi yol üzerindedir. Karamort mevki ile burada inşa edilen Hasan Paşa Külliyesi'nin genel özellikleri şöyledir: Tarihi yolun Adana-Antakya güzergâhında, Payas, Belen, Bakras'dan sonraki durak yeri olarak seçilen Karamort, yolu kullanan hacı, seyyah, tüccar, asker ve ulakların emniyeti için imâr edilmiştir. Mekke, Medine, Halep, Şam ve Mısır taraflına giden yolların en önemli kavşak noktalarından birisi olan bu yere, Sultan III. Ahmed (1703-30) zamanında, sadrazamlık yapmış Mısır Valisi Hasan Paşa (1703-4) tarafından akarsu kenarına cami, han, imaret ve tabhane vb. yapılardan oluşan büyük bir külliye inşa ettirilmiştir. Bir derbent külliyesi şeklinde tasarlanan Karamort, vakfiyesinden de anlaşılacağı üzere çevresinde yaşayanların her türlü ihtiyacını temin eden bir yerleşim haline dönüşmüştür. İskân politikası gereği konar-göçer oymak mensuplarının yerleştirildiği Karamort halkı vergiden de muaf tutulmuştur. XIX. yüzyılın başında harap olduğunu bildiğimiz yerleşimden günümüze J. Sauvaget'in 1930'larda çizimini yaptığı hana ait bazı duvarlar ile temel kalıntıları ulaşmıştır. Ayrıca etrafta gelişmiş su sistemine işaret eden olasılıkla çeşme ve hamama ait olabilecek künklerle rastlanır. Nisan 1990 yılında yaptığımız araştırma gezisi sırasında inceleme fırsatını bulduğumuz Karamort için şu yayımlara bakılabilir. R.Pococko, **A Descripton of the East and Some Other Countries**, London 1743, C.II, s.173; P.Jacquot, **a.g.e.**, C.II, s.197-98; P. J. Sauvaget, "Les Caravanserais Syriens de Hadj de Constantinople", **Ars Islamica**, 4(1937), s.102,104,108; H.Şahin, **Karamort Hanı**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1971; İ.Ateş, "Hasan Paşa'nın Hatay Karamurt'taki Vakıf ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**, 16(1982), s.5-26; N.Göyünç, "Karamort Külliyesi", **VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri**, Ankara 1983, C.III, s.1651-55; C.Orhonlu, **a.g.e.**, s.11, 28-29, 106, 125,133; Y.Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1991, s.52,56,72,84,95.

6. B.Derkot, **a.g.mad.**, s.473; V.J.Parry, **a.g.mad.**, s.1134; Y.Halaçoğlu, "Belen", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 4(1992), s.403-4.

7. Müneccimbaşı Derviş Ahmed, **Müneccimbaşı Tarihi (Câmi'üd Düvel, Sahaif'ül ahbâr fi vekay'ül A'sâr)** İstanbul 1868, C.III, s.471.

4. Tarihi kaynaklarda ve seyahatnamelerde adına oldukça sık rastlanılan, bazen Belen ile de karıştırılan Bağras'ın kuruluşu Antik dönemde inşa edilen bir kaleyle bağlantılıdır. "Pagrai", "Pagras" adlarıyla tanınan

Birkaç yıl sonra iskân politikası gereği 65 aile daha buraya getirilmiş, etrafta bir saatlik mesafede bulunan topraklar, mîriye ait olmak ve öşürden muaf tutulmak kaydıyla yerleşenlere dağıtılarak buraya "ayn al-tell ve mezraası" (tepecik tımarı) adı verilmiş ve adı geçen vakıf kasabanın mahkeme-i şer'iye siciline kaydolunmuştur.⁸ Yine aynı belgeden öğrendiğimize göre, 1183 H./1770 M. yılında Adana Sancağı Beyi Abdurrahman Paşa tarafından Belen'e yeni nüfus iskân ettirilmiş, böylece kasabanın biraz daha gelişerek adının "Beylan" olarak tanınması sağlanmıştır.

Sonradan resmî kayıtlara "Beylan" olarak geçmekle birlikte, yerleşimin bugün olduğu gibi "Belen" adıyla tanınması, XVI. yüzyıldaki Osmanlı yerleşimiyle başlamalıdır. Nitekim, 1058 H./1648 M. yılında Belen'den geçen Evliya Çelebi, yerleşim için Belen adını kullanmakta ve bu adın etimolojisi hakkında da bilgi vermektedir.⁹

Dolayısıyla kaynaklarda "Belen", "Beylân", "Baylân", "Bilân", "Bakrasbeli" veya yer yer karıştırılmasından dolayı "Bakras" adıyla tanınan mevkinin XVI. yüzyılda derbent şeklinde kurulduğu ve zamanla da bir yerleşim haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Kuruluş aşamasında, yolu kullananlar için Kanunî Sultan Süleyman tarafından küçük bir külliye inşa edilerek eski deyimle şenlendirilen Belen, Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, bir yüzyıl sonra şehir haline dönüşmüştür.

Belen'in idari yapısına gelince; önce 1516'da Osmanlı hakimiyetiyle oluşturulan Halep Eyaleti'ne bağlı bir kadılık (kaza) merkezi iken, daha sonra XVIII. yüzyılda bir ara Adana Vilayeti'ne bağlanmış, yüzyılın sonunda ise tekrar Halep Vilayeti Payas Sancağı içerisinde bir kaza merkezi olmuştur.¹⁰ 1907'de ise arşiv malzemesine göre Halep Eyaleti Halep Sancağı'nda kaza merkezi olarak belirlenmiştir.

Belen'in Osmanlı dönemi içindeki tarihî gelişimi arşiv malzemesi ve seyahatnameler aracılığıyla da izlenebilir. Özellikle XVIII.yüzyıla ait seyahatnamelerde, yerleşimin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına ait değerli bilgilere rastlanılır.

Arşiv malzemelerine göre, önemli bir geçit yeri olmasından dolayı derbent ve menzil yeri seçilen Belen, üzerinde yer aldığı Adana-Halep güzergâhında (lev.2), bir önceki menzil Payas'a 7-9, sonraki menziller Bakras'a 3, Antakya'ya ise 8-9 saat uzaklıkta idi. İstanbul-Belen arası da 217 saat olarak hesaplanmıştı.¹¹

1918-38 yılları arasında, Fransız mandası altındaki Hatay Cumhuriyeti'nin İskenderun Sancağı içinde yer alan Belen, 1939 yılında Hatay'ın Anavatan'a katılmasıyla Hatay İli İskenderun İlçesi'nin bir nahiyesi olmuştur. 1990'da ilçe merkezi konumuna yükseltilen Belen, geçmişteki önemini bugün de devam ettirmektedir.

YERLEŞİM VE KÜLLİYE İLE İLGİLİ BELGELER-YAYINLAR:

1.Kitabe: Han, cami ve hamamdan oluşan Belen Külliyesi'nin her yapısında inşa kitabesi göze çarpar. Handan başlamak üzere ilgili kitabelerin orijinal yazımları, transkripsiyonları ve Türkçeleri şöyledir.

Han Kitabesi: Taçkapı üzerinde üstüste yerleştirilmiş iki parçadan oluşan, dört satırlık süslü yazıyla yazılmış kitabe (lev.19) ile ilgili bilgiler şunlardır.¹²

بسم الله الرحمن الرحيم هذاخان المعظم السلطان الاعظم الخاتان
المعظم ظل الله في الارض سلطان سلاطين الامم سيد سلاطين عرب
والعجم ناصرالحرمين الشريفين سلطان سليمان خان ابن سلطان سليم
شاه خلدالله ملكه وسلطنته بتريخ شهرشعبان المعظم في سنة سبع
وخمسين وتسعماء/الهجرة النبوية على صاحبها افضل الصلاة
والسلام

8. B.Darkot, a.g.mad., s.474; V.J.Parry, a.g.mad., s.1134.
9. Yerleşimin Türk döneminde aldığı Belen isminin menşei konusunda B.Darkot çeşitli görüşleri tartışmaktadır. Yazara göre Osmanlı kaynaklarında bu ad, mevkinin topografik şartlarıyla açıklanmaktadır. Örneğin Evliya Çelebi seyahatnamesinde Belen'den söz ederken, 'Türkmenler kendi dillerinde yokuş olan her yere Belen derler' demektir. Halep Vilayeti salnamelerinin birinde 'Beylan', yüksek dağ üzerinde bulunan ve iki dağı birbirinden ayıran yol anlamında kullanılan bayl (bil)'dan geldiği kabul edilir ve 'iki dağın arasını bir beylan böler' şeklinde kullanılır. Araştırmacı B. Darkot'a göre, 'Boğaz ve tepe' anlamına gelen Türkçe Bel veya Beyl kelimesinden türetilen 'Belen' kelimesinin sonradan 'Beylan' şeklinde Arapçalaştırılmış olması mümkündür. Belen kelimesinin sözlük karşılıkları ise şöyledir: 'Çağatay Türkçesinde bir vadiden diğerine giden geçit manasını taşır. Kelimenin aslı Bel'dir. Çağatay Türkçesinde bir şeyin ortası ve dar yeri manalarını içerir'; 'Üzerinden yol, tepe geçen yer demektir'; 'Dağ sırtlarında geçit veren çukur yerdir'; 'derbent, geçit manasında kullanılacağı gibi, esas manasının yüksek ve dik bir bayır üzerinden geçen tepedir'.
10. T.Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş. I. Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988, s.197, 218, 3242.
11. Y.Halaçoğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi**, İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982.
12. Bir kısmı ters çevrilmiş ve kırık vaziyetteki kitabenin okunması sorun yaratmaktadır. Bu nedenle yayınlarda farklı içerik ve tarihle karşılaşılar. Örneğin J.Otter, **Voyage en Turquie et en Perse**, Paris 1748, C.I, s.78' de 959 H./1551-52 M. tarihini, J. Savvaçet, a.g.m., s.101,104'de 957 H./1550 M. yılını ve kitabenin transkripsiyonunu, G.Cantay (Güreşsever), **Anadolu'da Osmanlı Kervansaraylarının Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974, s.88'de ise eksik bir şekilde kitabenin Türkçesini vermektedir. Tarafımızdan fotoğraf ve dialan çekilen kitabe, yeniden ele alınmış orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Araştırma Görevlileri Dr.Fahri UNAT ile Hulusi LEKESİZ tarafından kaleme alınmıştır.

Transkripsiyonu:

1) Bismillâh irrahmân irrahîm hâzel'-hân'ül-muazzam es-sultan'ül-A'zam el-hâkân'ül-muazzam zillullahi fi'l-arz sultân-ı selâtînu'ül-ümem seyîd-i selâtîn'il-arabi ve'l-acem nâsir'ül-haremeynni's-şerîfeyn.

2) Sultân Süleyman Hân İbn Sultân Selim Şâh halladallahü mülkehü ve saltanatehü bi-târîhi şehri-şâbânî'l-muazzam fi seneti seb'in ve hamsîn ve tis'a mie el-hicreti'n-Nebeviyye alâ sâhibihâ edalü's-Salât-ı ve's- selâm.

Türkçesi:

Bismillahirrahmanirrahim. Bu büyük hanı en büyük sultan en azametli hakan Allah'ın yeryüzündeki gölgesi insanların sultanlarının sultanı, Arap ve Acem sultanlarının efendisi Mekke ve Medine'nin yardımcısı Sultan Selim Şah oğlu Sultan Süleyman Han-Allah hükümdarlığını ve saltanatını daim kılsın-salat ve selamının en faziletlisinin üzerinde olduğu Nebinin (peygamber) hicret yılı itibariyle 957 senesinin Şaban-ı muazzam ayında yapılması.....(emretti?) Şaban 957/Ağustos-Eylül 1550.

Cami Kitabesi: Camide, kuzey bölümden ibadet mekânına girişi sağlayan kapının üzerinde yer alan kitabe (lev. 23), üç satır halinde sülüs yazıyla yazılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir.¹³

امر بعمار هذا الجامع المبارك السلطان الاعظم و حاتان المعظم مالك
ملوك الامم السلطان سليمان خان ابن السلطان سليم خان خلد الله

١١٦ ..... ملكه

Transkripsiyonu:

1) Emera bî imari haze'l-câmi'ül-mübarek es-sultân'ül- A'zam ve hâkân'ül.

2) Muazzam mâliki mulûk'ül-ümem es-Sultan Süleyman Hân ibn'üs-Sultân Selim Hân halledallahü mülkehü...917 (916)?/1510-11?

Türkçesi:

Bu mübarek caminin yapılmasını en büyük sultan ve haşmetli hakan insanların ve padişahların padişahı Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman-Allah hükümdarlığını daim etsin-emretti.

Tarih 916-917 ?/1510-11 ?

Hamam Kitabesi: Hamamın giriş kapısının üzerinde yar alan kitabe (lev.28), iki satır halinde sülüs yazıyla yazılmış olup orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir.¹⁴

امر بعمار هذا الحمام السلطان الاعظم و حاتان الامم السلطان سليمان

خان ابن السلطان سليم خان ابد الله ملكه بتاريخ لسنة سبعين و

تسعا

Transkripsiyonu:

1) Emera bi imâri hâze'l-hamam es-Sultân'ül-A'zam ve'l-hakân'ül-efham es-Sultan.

2) Süleyman Hân ibn es-Sultan Selim Hân ebbedallahü mülkehü bi-târîh-i li seneti seb'in ve tis'a mie.

970/1562

Türkçesi:

En büyük Sultan ve ulu Hakan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han-Allah onun mülkünü, hükümdarlığını daim etsin- Bu hamamın yapılmasını emretti.

970/1562

Her üç kitabe metninden anlaşılacağı üzere, aralarında kısa zaman farkı da olsa, yapıların banisinin Kanunî Sultan Süleyman olduğu gözlemlenmektedir.

2.Vakfiye ve Diğer Belgeler: Kanunî'nin bilinen dört vakfiyesinde, Belen'deki eserlerle ilgili bilgiye rastlanmaz.¹⁵

Belen menzil külliyesinin adı risaleler içinde sadece Tuhfet-ül Mi'marin'de geçer.¹⁶ Bu kayıta;

Halep yolunda Cebel-i Barkesma Derbendi'nde inşa edilen kervansaray ve tekke (Kanunî Sultan Süleyman Kervansarayı) ibaresine rastlanır.

Belen ile ilgili diğer arşiv malzemesini ise Başbakanlık Arşivi'ndeki defterler, hac rehberleri ve salnameler oluşturur.

Mühimme Defterleri içinde yer alan ve Ramazan 984 H./Kasım 1576 M. tarihinde Uzeyr Sancağı Beyi'ne yollanan bir hükümdar, malzeme alımı nedeniyle külliye'nin cami ve imaretinin (?) adı geçmektedir. Bu kayıta, yerleşimden Bakras,

13. Tarih kısmı okunamayan kitabe, bazı araştırmacı ve seyyahlar örneğin J.Otter, a.g.e., C.I, s.78; J.Sauvaget, a.g.m, s.104; G.Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s.300 tarafından II. Selim zamanında, bizzat sultan eliyle yaptırıldığı ifade edilir. Oysa, gerek 1320 H./1902-3 M. tarihli salnameden, gerekse yeniden yapılan kitabe çevirisinden anlaşılacağı üzere cami, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Caminin II. Selim ile bağlantısı ise belki onarımla ilgisiz olabilir. Ayrıca seyahatnamelerin bazısındaki bilgilerde Kanunî dönemine işaret eder. S.Yerasimos, *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siecles)*, Ankara 1991, s.65. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyon ve Türkçesi Araş. Grv.Dr.Fahri ÜNAT ile Araş.Grv.Hulusi LEKESİZ tarafından kaleme alınmıştır.

14. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi Araş. Grv. Fahri ÜNAT ile Araş.Grv.Hulusi LEKESİZ tarafından yapılmıştır.

15. Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyeleriyle ilgili genel bir bilgi için bkz. İ.Ateş, *Kanunî'nin Su Vakfiyesi*, Ankara 1987, s.5-7.

16. A.Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s.250, 264; Z.Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul 1988, s.94.

külliyyeden ise Sultan Süleyman ibaresiyle sözedilmektedir.¹⁷

Yine aynı türe giren defterlerden bir diğesinde, Bakras Kadısı'na yollanan 985 H./1577 M. tarihli hükümdede, menzil beygirlerinin İskenderun Pınarı'nda iskân edilmesi istenilmektedir.¹⁸

Mühimme Defterlerinden bir başkasında, yerleşimden "Cebel-i Bakras" külliyyeden ise "Han-ı Cedit" diye sözedilmektedir.¹⁹

Başbakanlık Arşivi içindeki Menzil Defterlerinde de Belen ile ilgili çeşitli ifadeler rastlanılır.

Maliyeden Müdevver Defterleri oluşturan Menzil Defterlerinden birinde, Belen'den, Sultan Süleyman'ın sebil binaları için yaptırdığı han ve imaret vakfı ifadesiyle söz edilmekte ve yerleşim için tehlikeli derbent ve sebil binalarının güzergâhı ifadesi kullanılmaktadır.²⁰ Ayrıca bu defterde, kasaba halkının ulaklar için kendi mallarından 20 adet menzil beygiri beslediği, Antakya ile Payas arasındaki derbent ve menzil hizmetlerini görmekle yükümlü oldukları belirtilmekte, bu hizmete karşılık da avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye'den muaf tutuldukları ifade edilmektedir.

Bu bağlamda arşiv malzemesi kullanan araştırmacı C. Orhonlu, 957 H./1550 M. tarihli kitabeye sahip han ile cami ve hamamın Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığını, Belen Mütevellisinin İskenderun'dan Antakya yakınlarındaki Han-ı Cedit'e kadar olan yerlerin muhafazası ve emniyetini temin etmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir.²¹

1089 H./1678 M. yılına ait bir belgede ise Bağras (Belen) menziline kasabanın müslüman ahalisinden 33, zımmî (İslam devleti tabasından olan ve haraç veren Hıristiyan ve Yahudiler)lerden 69, perakende olarak 100 ve zeytin halkından 86 nefer olmak üzere 288 kişi menzilci tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bunlar, aynı zamanda bir derbent mahalli olması sebebiyle derbentçilik vazifesi de gördükleri için avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye'den muaf tutulmuşlardı.²²

Çeşitli müze ve kitaplıklara dağılmış Hatay Vilayet Salnameleri içinde, Belen'in sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamını yakından ilgilendiren bilgilere rastlanır.²³

1288 H./1871 M. tarihli Hatay vilayeti salnamesinde, Belen'in; Bakras, Şembenek, Muhlis Ali, Kinsa ve Hamar adlarında beş mahalleden oluştuğu ve İskenderun iskelesi ile beraber kazada 30 köy bulunduğu kaydedilmektedir. Ayrıca kaza merkezinde 2 cami, 5 mescit, 1 medrese, 4 mektep, 2 hamam, 4 han, 25 çeşme, 4 kilise, 260 dükkân, 50 mağaza, 16 değirmen, 14 fırın, 6 debbağhane, 2 boyahane, 200 bağ ve 600 bahçe yer almaktaydı.²⁴

1308 H./1890-91 M. tarihli salnamede ise 7.232'si İslâm, 1.190'ı Ermeni Protestan olmak üzere, 8.422 nüfus bulunduğu ve ahalisinden çoğunun Türkçe konuştuğu belirtilmektedir. Salnamede Belen'de 1 cami, 4 mescit, 1 medrese, 1 kilise, 35 çeşme, 1 hükümet konağı, 150 dükkân, 25 mağaza, 12 han, 4 değirmen, 9 fırın, 5 debbağhane, 1.827 konut, 1 eczane ile 2 hamamın bulunduğu belirtilmektedir.²⁵

1310 H./1892-93 M. tarihli salnameye göre Kanunî Sultan Süleyman, 959 H./1551-52 M.de, 250 hane ahali getirterek imaret, dükkânlar ve hamam yaptırmıştır. Benzer bilgiye 1320 H./1902-3 M. tarihli salnamede de rastlanılır. Salnamede, XIX. yüzyılın sonlarında 8.518 olan nüfusun 4.169'unu kadınlar, 4.349'unu ise erkekler oluşturmaktadır. Müslüman nüfus, 3.562'si erkek 3.440'ı kadın olmak üzere 7.002'dir. Gayr-ı müslimlerin dağılımına gelince; Ermeniler 624 erkek, 594 kadın; Protestanlar 40 erkek 60 kadın; Yabancılar ise 113'ü erkek 85'i kadın olmak üzere 198'dir. Bu durumda gayr-ı müslimlerin nüfusu 1.516 kişiyi bulmaktadır.²⁶ Salnamenin yapılarla ilgili bölümüne ise şu bilgiler kayıtlıdır. 1 cami, 6 mescit, 11 ilkökul, 2 hamam, 40 çeşme, 17 han, 1 ortaokul, 1 medrese, 1 kilise, 9 su değirmeni, 11 fırın, 152 dükkân ve mağaza, 1828 hane, 20 kahvehane, 6 debbağhane, 1 hükümet konağı, 1 eczane ve askerî depo.

1318 H./1900 M. Tarihli salnameye göre, buğday, arpa, çavdar ve darı gibi tahıl ürünleriyle, pamuk, meyan kökü, incir, ceviz, badem, nar, kavun, karpuz, elma, armut ve üzüm yetiştirilmekteydi. Ayrıca koyun ve keçi beslenmekte, kümes hayvanlarından ördek besiciliği ilk sırada gelmektedir.²⁷

Son olarak 1320 H./1902-3 M. Tarihli salnameye bakacak olursak, kasabanın 3.215'i müs-

17. B.A., **Mh.Def.**, D.N.29, Ramazan 984 H./Kasım 1576 M.

18. B.A., **Mh.Def.**, D.N. 30, 985 H./1577 M.

19. B.A., **Mh.Def.**, D.N.35, 986 H./1578 M.

20. **MAD.**, D.N.4108, 1053 H./1643 M., s.29.

21. C.Orhonlu, **a.g.e.**, s.30,67.

22. Y.Halaçoğlu, **a.g.tez.**, s.43-44.

23. İki 1284 H./1867 M. de, 35 ve sonuncusu 1326 H./1908 M. de yayımlanan Halep Vilayeti Salnameleri, bugün çeşitli müze ve kitaplıklara dağılmış bulunmaktadır. H.Duman, **Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)**, İstanbul 1982, s.58-61.

24. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1308 H./1890-91 M.

25. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1308 H./1890-91, s.150-51.

26. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1310 H./1892-93 M., s.216-17.

27. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1318 H./1900 M., s.234-35.

lim, 1.825'i gayr-i müslim olmak üzere 5.040 nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Hac yolu güzergâhındaki Belen, bu bağlamda hac rehberlerine de konu olmuştur.²⁹ Buna göre Belen;

Payas'a yedi saat uzaklıkta havası ve suyu güzel bir kasabadır. Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış bir cami ve hamamı vardır. Payas yolu üzerinde Iskenderun denilen bir iskele vardır ki, daha sonra palangaya çevrilmiştir.

3. Seyahatname: Anadolu ile Suriye ve kutsal yöreleri birbirine bağlayan eski tarihi yol üzerinde, önemli bir geçit yeri olan Belen, konumundan dolayı çok sayıda seyyahın uğradığı bir belde olmuştur. Batılı seyyahların eserleri tarandığında gözlemlenen genel kanı, birbirine çok yakın iki yerleşim olan Belen ve Bakras'ın, bazı hallerde birbiriyle karıştırılmasıdır. Oysa, bilindiği kadarıyla XVI. yüzyılda geçit olmanın dışında, yerleşim yeri olarak da imâr gören Belen, kuruluşu Antik döneme kadar inen ve bir kale yerleşim olan Bağras'tan çeşitli yönleriyle ayrılmaktadır. Ayrıca gravürler de bu ayrılığa işaretir (lev.5-8).

XVI. yüzyıldan itibaren Belen'e uğrayan seyyahların eserleri incelendiğinde, Belen'in yüzyıllara göre imârî ve gelişimi net bir şekilde izlenebilmektedir. Esas ilgi alanımızı oluşturan XVI. yüzyıl seyyahlarının,³⁰ seyahatnameleri ele alındığında, Belen'in 'Suriye Kapısı' olarak tanındığı, imaret, cami ve kervansaraylardan oluşan yapılar içinde Kanunî Kervansarayının daha dikkat çekici olduğu, ilk kez Sultan I.Süleyman zamanında başlatılan imârın II.Selim zamanında devam ettirildiği, yüzyıl sonunda 600 ev ve bir kaç değirmene sahip bulunduğu ve çevresinin de bağ ve bahçelerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

1041 H./1632 M.de Belen'e uğrayan A.Hibrî Efendi'nin izlenimleri şöyledir.³¹

.....*Ertesi Bakras nâm menzil-ki Iskenderun ile mâbeyni beş saattir-nuzûl olundu. Ve bu menzil Bakrasbeli demekle ma'ruf cebel-i azimin bâlâsında vâki' olmuştur. Aslında nâmi Belen köyüdür. Bakras Cebel-i mezkûradır. Yoldan sapa bir küçücek kal'anın nâmıdır. Kurbünde olmağla anın nâmıyla şöhret bulmuştur. Bunda Sultan Süleyman hânın bir câmi'i ve bir kârgir hanı ve hammâmı dahi vardır. Suları vefret üzeredir. Sâbika Yeniçeri kitâbetinden ma'zûl iken sene-i erba'ine ve elf-de fevt olan Malkoç Efendi kurbünde olan râh-e hatarnâki düzelidip korkuluk yapmıştır. Ve bundan ileri Haleb'le Şam yolu Bakras-beli'nin üzerinden ayrılıp.....*

1641-42'de, Antakya üzerinden Belen'e uğrayan D.Samuel Yemşel'in yerleşimle ilgili anıları şöyledir.³² Akşama kadar ve gecede üç

saat yolumuza devam ettikten sonra Beylan kasabasına geldik. Bu kasaba yüksek dağların arasındadır. Kasabanın evleri su yüzünden dağların eteğindedir. Dağların sath-ı maillerinden akan tatlı sular şehrin sokakları arasından geçer. Burada birkaç dükkân, birkaç cami, iyi bir han vardır. Bu suretle kasaba bir şehir manzarası arzeder. Gece burada kaldıktan sonra cuma günü tekrar yola düzeldük.

1058 H./1648 M. yılında Belen'i gören Evliya Çelebi, yerleşim hakkında şunları söylemektedir.³³

Türkmenler kendi dillerinde yokuş olan her yere Belen derler. Burası Halep Eyaletinde voyvodalıktır. Gündelik yüz elli akça bırakan bir kadılıktır. Kethüda yeri ve Yeniçeri Sedar vekili vardır. Bütün evleri birbiri üstüne yığılmış, banyarda kurulmuş yedi yüz kadar toprak damlı eski usulde yapılmış evlerdir. Bakımlı Türk evleridir. Ahalisi üç bin kadardır...Ama evleri gayet dardır. Bütün yollar bu durumdan rahatsızdırlar. Zira kasaba yoldan epeyce uzaktır. Ama yaylalık ve bereketli yerdir..Şehrin, öteki hanı ise yakın yıllarda haraba uğramış, bakım ve onarıma muhtaçtır. Kasabanın bir hamamı ve kırk elli kadar dükkânı vardır. ....Buradan kalkıp yine kible doğrultusunda yokuş, iniş aşır.. Yol bekçileri geçidini aştıktan sonra bir top atımı uzaklıkta olan Bukras Kalesi'ni gördük...

XVII. yüzyılın diğer bir seyyahı Katip Çelebi ise Bakras Beli'nden bahsederek, burada Kanunî Sultan Süleyman'ın 959 H./1551-52 M. yılında bir köy kurdurup, bir cami, bir han ile imaret inşa ettirdiğini ve halkının da tekâlif-i örfiyye'den muaf tutulduğundan sözeder. Yalnız, kaza olarak gösterilen bu mevkinin adı yazılı olmasa da, seyyahın Belen'i anlattığı açıkça anlaşılmaktadır.³⁴

Yaklaşık 1680'li yıllarda bölgeyi dolaşan C.de Bruyn, Beylan adıyla tanıttığı kasabanın bir de gravürünü yapmıştır (lev.5). Belen'e ait bilinen bu en erken tarihli gravürde, bir yamaca doğru is-

28. Halep Vilayeti Salnamesi, 1320 H./1902-3.

29. L.Armağan, **Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s.55.

30. S.Yerasimos, a.g.e., s.65, 459.

31. Abdurrahman Hibrî Efendi, "Menâsik-i Mesâlik" (Çev.Sevim İlgürel), **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, 6 (1975), s.120.

32. D.Samuel Yemşel, "1641-42 de Bir Karayigit'in Türkiye Seyahatnamesi", **Vakıflar Dergisi**, 3(1956), s.97-106, bil. s.101.

33. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme, I (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin)**, (Çev.İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1982, s.15-16.

34. Katip Çelebi, **Cihannüma (Çev.İbrahim Müteferrika)**, İstanbul 1145/1732, s.797.

tiflenmiş konutlar ile, sağda akan bir akarsuyun dışında Belen'e ait belirleyici unsura rastlanmaz³⁵.

1785 yılında Belen'e uğrayan J.F.Cassas, yerleşimin oldukça gerçekçi gravürünü çizmiştir. Seyyah, Beylan adıyla tanıttığı kasabanın Antakya tarafındaki girişinden İskenderun (Issos) Körfezi'ne doğru görünümünü yansıttığı gravürde Belen, topografya ve yapılarıyla bir bütün halinde betimlenmiştir (lev.6). İki yanda yamaçlar üzerine inşa edilen konutlar, eksende akan vadi ve su kemeri ile külliye yapıları genel hatlarıyla belirtilmiştir. Çizimde ayrıca tarihi yol üzerinde seyahat eden kafilelerde dikkat çekmektedir.³⁶

1836'da basılan eserinde J.Carne, Belen'in Kilikya Bölgesi'ne doğru uzanan üç geçitten biri olduğunu ve Antik adıyla Suriye Kapısı olarak tanıdığından söz eder. Kervanların İskenderun-Halep arasında sık sık gidip döndüğünü, dolayısıyla Belen'den geçmek zorunda olduklarını kaydeden seyyah, deve veya at kervanlarıyla çeşitli malların taşındığını, bazen Beilan adıyla bahsettiği Belen kasabasının hanında da konaklandığını kaydeder.

Carne, kervan yolunu takip ederek Antakya üzerinden altı saatlik bir yolculukla önce Halep-İskenderun yol ayrımına geldiğini, buradan Belen'e gitmek için Karamurt adıyla tanınan ve dar bir geçit olan mevkiden geçilmesi gerektiğini yazar. Seyyah, Karamurt'u takiben üst tarafta yer alan bir kale (Bakras)'dan sonra, ancak bir buçuk saatlik yol takip edildiğinde Belen'e ulaşacağını belirtir. Yazara göre, yolun aşılması kışın yol şartlarından dolayı imkânsız gibi gözükmektedir.

Carne, Belen hakkında şunları ifade etmektedir.

Belen derin, dar ve yüksek bir vadinin her iki tarafına kurulan bir yerdir. Dağlardan gelen suyun aktığı vadi kasabayı ikiye bölmekte üç, dört su kemeri ise vadiyi aşmaktadır. Antik dönem özellikleri taşıyan bu su kemerleri günümüzde de hâlâ kullanılır. Evler vadiye yaslanmış biçimdedir. Sol tarafta şehrin küçük bir mezarlığı göze çarpar. Sağda minaresiyle birlikte kubbeli bir cami, üst tarafında büyük bir han bulunur. Bağlarla kaplı Belen'in hoş şarapları vardır. Dağlar denize doğru ormanlarla kaplıdır.

Carne'nin seyahatnamesinin önemi, Belen'in ayrıntılı tasviri kadar, W.H.Barlett tarafından çizilen iki gravürü (lev. 7-8) de yayınlamış olmasıdır.³⁷ Gravürlere göre Antakya girişinden diğeri ise deniz tarafından Belen'i betimlemektedir. İlkinde, konutlarla istiflenmiş iki yamaç ile ortasında yer alan vadi, su kemerleri ve bir cami (külliye) ait) dikkat çekmektedir (Lev.8). İkincisinde ise bir yamaca doğru yaslanmış evler, açık bir türbe, çeşme ve çeşme başındaki küçük kafele ön plana çıkmaktadır (lev.7). Barlett'in bu iki çizimi daha sonra yayımlanacak diğer seyahatnamelerde de karşımıza çıkacaktır.

1839 yılında bölgeyi gezen W.Ainsworth, Beilan adıyla tanınan yerin, Amanos Dağları üzerinde yer alan bir geçit üzerinde kurulmuş kalabalık fakat küçük bir kasaba olduğunu, Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği han ile Sultan Selim'in yaptırdığı caminin göze çarptığını belirtmektedir.³⁸

Antakya üzerinden Belen'e uğrayan T.Allom ve W.H.Barlett, şehrin tasviri yerine, 1832 yılında Osmanlı ordusuna komuta eden Hüseyin Paşa ile Mısır Valisi Kavala'lı İbrahim Paşa arasında meydana gelen savaşı konu almaktadır. Dolayısıyla şehir, ya da yapı tasviriyile karşılaşılmaz.³⁹

1860'lı yıllarda Adana Valiliği yapan Ahmed Cevdet Paşa, Nefs-i Belen diye adlandırdığı yerleşimin 1864-65'deki hane sayısını da vermektedir. Paşa'nın belirttiğine göre bu sırada Belen, İskenderun ile birlikte 1.729 hanesi müslüman, 312 hanesi gayr-ı müslim olmak üzere, 2.041 hanelik nüfusa sahiptir. Bölgeyi tehdit eden Gavur Dağı (Amonos) eşkiyası Küçük Ali'ye karşı Osmanlı ordusunun müdahalesini de anlatan Ahmed Cevdet Paşa, ordunun İskenderun-Belen arasında çadır kurduğunu, hem İskenderun-Belen, hem de Belen-Halep yolunun emniyetsiz olup 10-15 asker olmaksızın seyahatin mümkün olmadığını kaydeder. Paşa, aynı zamanda İskenderun-Belen yolunun düzeltilmekle birlikte yarım kaldığını, demiryolu hattından ise zorluklar nedeniyle vazgeçildiğini belirtir.⁴⁰

XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bölgeyi gezen E.J. David'in izlenimleri ise şöyledir.⁴¹

İskenderun yakınında yer alan Beylan, Halep ve Kuzey Suriye'ye gitmek için dağ yönünde yer alan bir geçittir. Bu nedenle İskenderun Belen arasında yol inşaatına başlanmıştır. İskenderun ile Halep arasındaki ticaret çok önemlidir. Kervanlar iki merkez arasında değişen cinsten ve ağırlıkta mal taşırlar. Belen geçidine demiryolu ile Halep'e bağlama projesi ise bazı nedenlerle gerçekleştirilememiştir.

1891 yılında yayımlanan eserinde V.Cuinet, bölge ve Belen ile ilgili daha çok istatistikî ra-

35. Cornelius de Bruyn, **Voyage au Levant**, trad Française, Delft 1700, s.190.
36. L.F.Cassas, **Voyage pittoresque de la Syrie, de la Phénicie, de la Palestine et de la Basse-Egypte**, Paris 1799, s.94.
37. J.Carne, **La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure I-II**, Paris 1836, C.I, s.8-40, 55-56.
38. W.Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamie, Chaldaea and Armenia, I-II**, London 1839-42, C.I, s.92-93.
39. T.Allom-V.H.Barlett, **Voyage en Syrie et dans Asie Mineure, I-II**, Paris 1843, C.I, s.15.
40. Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir 21-39 (Çev.Cavid Baysun)**, Ankara 1963, s.136, 141,150, 221,223, 228, 231,240.
41. E.J.Davis, **Life in Asiatic Turkey. A journal of Travel**, London 1879, s.8-9.

kamlar içeren bilgiler vermektedir. Seyyaha göre, Halep'e bağlı bir kaza olan Belen'in 10.765 olan nüfusundan 8.200'i Suriye'li Arap, 53'ü Osmanlı Türkü olmak üzere 8.253'ü Müslüman, 2.410'u Katolik, 102'si Yahudidir. Katolikler de kendi arasında 500'ü Ermeni, 900'ü Gregoryan, 1.010'u diğer gruplar olmak üzere çeşitli milletlere ayrılmaktadır. Cuinet, şehrin nüfusunu ise 4.000 müslüman, 200 hıristiyan olarak vermektedir.

Kasabanın eğitim düzeyi üzerine de bilgi veren araştırmacı, 5 müslüman okulunda 260 öğrencinin okuduğunu, okulların kendi içindeki dağılımında ise ilk sırayı üç okuldaki 175 öğrenci ile ilkokulun aldığını, ortaokula 53, medreseye ise 32 öğrencinin kayıtlı olduğunu belirtir. Ayrıca hıristiyanlara ait iki okulda da 105 öğrencinin ders gördüğünü ifade eder.

Seyyah, Belen'deki yapı dağılımını ise şöyle vermektedir: 700 ev, 110 dükkân, 17 çeşme, 5 mescit, 5 fırın, 3 toptancı mağazası, 4 su değirmeni, 2 han, 1 hükümet konağı, 1 cami, 1 kilise ve 1 medrese.⁴² Seyahatnamede oldukça ayrıntılı bir yapı listesi verilmekle birlikte, bilindiği kadarıyla en azından günümüze ulaşan iki hamamdan bahsedilmemesi listenin eksik olduğunu göstermektedir.

Cuinet'e göre, Beylan Kazası'nın merkezi olan Beylan, İskenderun-Halep karayolu üzerinde olmakla ticarî öneme sahipti. Sulak topraklar ortasında kurulan yerleşim de köy evlerini çevreleyen geniş dutluklarıyla XIX. yüzyılın sonunda bir dinlenme yeri durumundaydı. Ayrıca verimli toprakları, yumuşak iklimi ve özellikle yaz aylarında çevre köylerden ve İskenderun'dan gelen tüccarlarla dolup taşan bir beldeydi.

XIX. yüzyılda bölgeye uğrayan bir başka seyyah A.Sissouan'a göre, Beylan veya Bilan adlarıyla tanınan yer, İskenderun ile Bakras arasında 600 m. yükseklikte kurulan küçük bir yerleşmedir. Vadi içinde küçük bir suyun aktığı yerleşimde, evler yamaçta teraslar halinde yer almakta olup nüfusunu Ermeni, Rum, Türkmen ve yabancılar oluşturmaktadır. Camisi Sultan Selim, hanı ise Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.⁴³

Bölgeyi, dolayısıyla Belen'e uğrayan çok sayıda seyyah içinde sözünü edeceğimiz son seyyah W.M. Leake olacaktır. Seyyah, Strabon'dan itibaren bölgede sözü edilen kapılardan birinin de, Belen'deki Suriye (Amanos) Kapısı olduğundan bahseder. Bir yandan Kilikya'yı, öte yandan Suriye'yi birbirine bağlayan kapının, Büyük İskender'den itibaren her zaman önem taşıdığını yazan seyyah, bu bağlamda Bakras'a da yer verir. Yazara göre Bakras, Belen'den 8-9 mil alt kotta Antakya yolu üzerindedir.⁴⁴

Sonuçta, seyahatnamelere göre XIX. yüzyılda 2.000-4.000 arasında değişen kasaba nüfusu, Şemseddin Sami'nin **Kâmusü'l Alâm**'ında

8.622 olarak verilir ki bu rakam mübalağalı olsa gerektir.⁴⁵

4. Günümüz Yayınları: Belen ve menzil külliyesi, seyahatnameler dışında, bir kısmı tarih içerikli bazı yayınlara da konu olmuştur.⁴⁶ Bu yayınlar şunlardır: Sauvaget (1937), Darkot (1949), Erdmann (1958), Parry (1960), Goowin (1971), Orhonlu (1990), Halaçoğlu (1992).

J.Sauvaget'in "*İstanbul-Hac Yolu Arasındaki Suriye Kervansarayları*" adıyla Türkçeye çevirebileceğimiz makalesi, Belen'in önemine işaret eden günümüz yayınları içinde belki en dikkati çekendir. Külliye ana yapı konumundaki hanın ilk kez restitüsyon planını ve kitabesini yayımlayan araştırmacı, Belen'i orijin seçerek Şam'a kadar uzanan tarihli yol güzergâhı üzerindeki kervansarayları inceler.

B.Darkot'un Belen'i konu alan ansiklopedi maddesi ise yerleşimin coğrafi konumu ve tarihî gelişimine ışık tutan önemli bir çalışmadır.

Caminin planıyla birlikte, külliye yapılarının kısa bir tanıtımını yapan K.Erdmann'ın makalesi de kayda değer bir çalışma olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, Payas ve Suriye kervansarayları arasında bağ kurarak Belen külliyesine de yer veren G.Goodwin'in yayınından da söz etmek gerekir.

KÜLLİYE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER:

Kitabeler ve arşiv malzemesinden de anlaşılacağı üzere külliyenin banisi Kanunî İakabıyla tanınan Sultan I.Süleyman (d.1492-ö.1566)'dır. Sultan, 1520-66 tarihleri arasında hükümdarlık süresinde yöneticiliği ve kişiliğiyle XVI. yüzyıla ve Osmanlı İmparatorluğu'na damgasını vurmuştur. Belen'deki külliye dışında, başta başkent İstanbul olmak üzere, imparatorluğun çeşitli yerlerindeki çok sayıda yapının ve güzel sanatlar ürününün banisidir. Başlıca eserleri arasında kendi adına inşa ettirdiği İstanbul ve Şam Süleymaniye külliyelerini, İstanbul'un su yolları projelerini, Büyükçekmece,

42. V.Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisons de Chaque province L'Asie Mineure I-IV*, Paris 1891-94, C.II, s.112, 114, 132, 152,167, 169, 221-22.

43. M.P.Leonce Alishan, *Sissouan ou L'Armeno-Cilicie, Description Geographique et Historique*, Venise 1899. s.502-7.

44. W.M.Leake, *Journal of a tour in Asia*, London 1824, Hildesheim 1976, s.209-10.

45. Ş.Sami, *Kamüsü'l Alâm I-IV*, İstanbul 1306-10/1889-99.C.II, s.1443.

46. J.Sauvaget, a.g.m.s. 101-4; B.Darkot, a.g.mad., s.473-75; K.Erdmann, "Zur türkischen Baukunst Seldschukischer und osmanischer Zeit", *İstanbul Mitteilungen*, 8(1958), s.1-39, bil.31-32; V.J.Parry, a.g.mad., s.1134; G.Goodwin, a.g.e., s.300; C.Orhonlu, a.g.e.; Y.Halaçoğlu, "Belen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5(1992), s.403-4.

Çorlu, Rodos, Çeşme vb. yerlerdeki küçük programlı, ya da tek yapı boyutundaki eserleri ve çok sayıdaki köprüyü sayabiliriz. Sultan, ayrıca babası I. Selim adına Yavuz Selim; kızı Mihrimah Sultan için Mihrimah; oğlu Şehzade Mehmed adına ise Şehzade Külliyyelerini inşa ettirmiştir.⁴⁷

Tuhfet-ül Mi'marin'e göre külliye'nin mimarı Sinan'dır. Ancak, İstanbul'a uzak diğer taşra külliyyelerinde olduğu gibi, Hassa Mimarlar Teşkilatınca, külliye yapılarına ait planların tasarlanarak teşkilata bağlı bir mimar eşliğinde gönderildiğini ve yerel ustalar tarafından da inşa edildiğini düşünmek daha sağlıklıdır. Yalnız, külliye tasarım ve uygulamasında, Sultan'ın gücünü simgeleyecek anıtsallık ve ayrıntılardan çok, işlevsellik ve yerel özelliklerin ağır bastığını kabul etmek gerekecektir.

Han, cami ve hamamdan oluşan küçük programlı külliye, bugün yerleşimin merkezinde, tarihi yolun her iki yanında inşa edilmiştir. Deniz tarafından gelişte, hamam ve cami yolun güney tarafına, han ise caminin karşısına yolun kuzey yönüne yerleştirilmiştir. Böylece külliye doğu-batı doğrultusunda uzanan eski yola göre biçimlenmiştir (lev.12).

Payas-İskenderun üzerinden gelen tarihi yol, içinde bir akarsuyun aktığı derin bir vadinin hemen iki yanında, birdenbire yükselen tepelerden oluşan Belen mevkiinde, vadinin kuzey kıyısını izleyerek, bugün üzerinde modern karayolunun bulunduğu vadi tabanında ortalama 8-10 m. yüksek kottan geçmektedir. Dolayısıyla geçide yani doğuya doğru gittikçe yükselen arazinin seviyesi yüzünden batıdaki hamam en alt kot seviyesinde, cami biraz daha yüksek kotta, han ise tepeye doğru yaslanmakla en üst kotta karşımıza çıkmaktadır (lev.13-15).

Külliyyede hamam ve cami, aralarından çok dar bir yol geçecek şekilde, neredeyse birbirine bitişik inşa edilmiştir (lev.16). Her iki yapının kuzeyinde tarihi yol, güneyinde aşağı kotta modern yol, doğu ve batı yanlarda ise dükkân dizileri yer alır (lev.14-15). Çapraz karşıdaki han, güneyden tarihi yol, kuzey ve doğudan sokak, batıdan modern bir yurt binası, dükkân ve basit bir çeşme ile çevrelenmiştir (lev. 20,31).

Yapı topluluğunun konumu ve çevreyle olan ilişkisinden sonra, şehir ile bağlantısına gelince; günümüze ulaşan eski yapılardan, XVII-XIX. yüzyıla ait gravürlerden ve şehrin eski mezarlığı ile kalıntılardan hareketle, külliye'nin dün olduğu gibi, bugün de yerleşimin merkezini oluşturduğu gözlemlenmektedir.⁴⁸ Yalnız, vadinin tabanında akan suyun bir kanal içine alınarak üzerine geniş ve modern bir yol inşa edilmesi ve bu sırada vadiyi aşarak tepeler arasında su akışını sağlayan su kemerlerinin yıkılması; şehrin gravürlerdeki eski silüetinin değişmesine sebep olmuş ve yeni açılan yol da ana cadde olarak kullanılmaya başlanmıştır (lev. 5-8, 13-15).

Belen'de külliye dışında tarihi değere sahip diğer yapıların dağılımına ve konumlarına baktığımızda, dikkat çekici bazı özellikler karşımıza çıkar. Yerleşimin dağlara doğru olan ucunu bir azınlık kilisesi, batı ucunu ise vadi tabanındaki değirmen, Türk mezarlığı ile biraz daha batıdaki Şehitlik ve okullar belirlemektedir (lev. 12-13). Külliye'nin bulunduğu alanla XVIII. ve XIX. yüzyıl özellikleri gösteren bu uçlar arasında, batıda dükkân ve konutlar, doğuda XVIII. yüzyıl sonuna ait bir

47. Türklerin "Kanunî", Batılıların "Soliman The Magnificent (Muhteşem Süleyman)" ünvanlarıyla tanıdıkları Sultan I. Süleyman (d.1494-ö.1566), 1520-66 yılları arasında hüküm sürmüş, yaygın ifadeye göre imparatorluğa "Altın Çağı" yaşatmış onuncu Osmanlı sultanıdır. Tahtta bulunduğu süre zarfında, Osmanlı İmparatorluğu her açıdan ön plana çıkmış, tarihçilerin ısrarla vurguladıkları gibi bir cihan imparatorluğu düzeyine ulaşmıştır. Bir kısım Osmanlı ve Batılı araştırmacının en büyük Osmanlı sultanı olarak kabul ettikleri I. Süleyman'ın kısaca yaşam hikayesi, seferleri, kişiliği ve banilik yönü şöyledir:

1520'de, babasının ölümü üzerine tahta çıkan I. Süleyman 46 yıl süren sultanlığı zarfında, onu Batıya, üçü Doğuya olmak üzere onüç sefere katılmıştır. Sultan, bu seferlerle hem kendi kişiliğini, hem de Osmanlı'nın gücünü kanıtlamaya çalışmıştır.

Kişiliğine gelince; Türk ve Dünya tarihinde önemli bir şahsiyet olarak dikkati çeken sultan, özellikle adalet alanındaki çalışmalarıyla "Kanunî" lakabına uygun görülmüştür. Kanunî'nin başlıca tutkusu, daha saltanatının ilk yıllarından başlayarak, kendini, ailesini, dönemi ve imparatorluğu simgeleyecek eserlere banilik etmesidir. Padişahlar içinde en çok vakıf eseri tesis eden ve imar faaliyetinde bulunan kişidir. Daha çok su yolları, su kemerleri gibi şehirciliğe yönelik çalışmalara banilik etmiştir. Ayrıca mimarının yanı sıra, çini, minyatür, hat, dokuma vb. el sanatlarının ve ustalarının koruyucusu olmuştur.

Döneminden itibaren hem Osmanlı, hem Batılı kaynaklara sürekli konu olan ve Mimar Sinan'ın 400. ölüm yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde, yeniden irdelenen Sultan I. Süleyman hakkında geniş bir kaynakça vermek yerine orijinal ve günümüzün birkaç önemli yayınının yazar ismini vermekle yetineceğiz. Bunlar şunlardır: Feridun Bey (1857), Hoca Sadeddin Efendi (1863), Peçevi (1864), Mehmet Süreyya (1895), Lutfi Paşa (1925), J.H.Kramers (1934), I.H.Danişmend (1971), C. Baltacı (1976), M.T.Gökbilgin (1979), A.Özcan (1988), I.H.Uzunçarşılı (1988), G.Necipoglu-Kafadar (1989). Ayrıca bu konuda Amerika'da düzenlenen Muhteşem Süleyman konulu Amerginin katalogu ile 7-10 Mart 1990'da Paris'te yapılan "Süleyman The Magnificent and His Time" konulu sempozyuma sunulan bildiriler söz konusudur. Bu bildirilerde, başta Kanunî ve çevresindekilerin kişilikleri başta olmak üzere, dönem özellikleri, sanat ürünleri çeşitli açılardan ele alınarak incelenmiştir.

48. Belen'de yaptığımız incelemeler sırasında görüşme olduğumuz yerli halk, 1950-60 yılları arasında açılan modern yol sırasında, hâlâ kısmen varlığını koruyan su kemerlerinin tahrip edilerek ortadan kaldırıldığını, ayrıca yeni yol açılana kadar yerleşimdeki tüm ticari ve sosyal yaşamın bütün canlılığı ile tarihi yol üzerinde yoğunlaştığını ifade etmişlerdir. XIX. yüzyıl sonuna ait Yıldız Fotoğraf Arşivindeki bir fotoğraftaki görünümün uzun süre konularak devam ettirilmesi, menzil külliye'nin çok önemli olaylar dışında, aradan geçen onca zamandan sonra bile, yerleşim merkezlerine ne derece katkı sağladıkları ortaya çıkmaktadır.

hamamla, dükkân dizileri göze çarpar. Günümüze ancak birkaçı ulaşan dükkânlar, mimari özellikleriyle XVIII. yüzyıl sonu ile XX.yüzyıl başlarına ait olmalıdır (lev.32). Hatta dükkânların karşılıklı yerleştirilmesiyle arasta biçimi aldığı düşünülebilir. Nitekim, XIX. yüzyıl sonuna ait eski bir fotoğrafta (lev.10), tarihi yolun iki yanına karşılıklı inşa edilen dükkânlar görülmekte ve açıklama olarak da "Belen Çarşısı" ifadesi kullanılmaktadır. Yerleşimin güney ve kuzey yönlerini oluşturan dağ yamaçları ise dar sokakları, birbiri üstüne istiflenen ev ve konaklarıyla yoğun yerleşim alanı olarak değerlendirilmiştir (lev. 13, 20, 31, 33).

Külliyenin geçirdiği değişiklikler ve bugünkü durumuna gelince; inşa tarihinden günümüze kadar Belen Külliyesi'nin kaç kez ve ne derece onarım gördüğüne dair herhangi bir kayda rastlanmaz.

Ancak, günümüze ulaşan mimari izlerden ve gravür, eski fotoğraf türü görsel malzemedен yola çıkarak külliyyede, özellikle han ve camide değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılardaki değişiklikler gözlemlenebildiği kadarıyla şöyledir:

Restitüsyon planına (lev.17) göre, batıda devam ettiği tahmin edilen hanın, bugün ayakta kalan iki kubbeli odasının simetrisinde, girişin batısında da iki birime sahip olup olmadığı yani ne gibi değişiklikler geçirdiği kesin belli değildir. Yalnız, yerleşimin XVIII.yüzyıl sonuna ait bir gravürünü (lev.6) çizen L.F.Cassas'a güvenirse, yapı J.Sauvaget'in restitüsyon planına uymaktadır. Ayrıca han içinde bazı açıklıkların kapatılması veya açılması, cepheler ve payelerle oynanması ve yoğun yeni malzeme kullanılması, yakın tarihte yapılan hatalı restorasyonlar olarak kabul edilebilir (lev.20-21).

Camide üç farklı dönem gözlemlenmektedir. Çok yakın tarihte yapılan muhdes doğu bölüm (lev. 14,22) dışında, gerek kuzey cephede, gerekse çatı ve minarede yapılan değişiklikler rahatlıkla algılanabilmektedir (lev. 15, 24). Harim kısmındaki XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait minber ve mahfel düzenlemesi, en azından caminin bu tarihlerde elden geçtiğini kanıtlamaktadır (lev. 25). Bunun yanı sıra, XIX. yüzyıl sonuna ait bir fotoğrafta (lev. 11) görülen kuzey cephedeki sundurma ile galerili şerefe düzenlemesinin bugün mevcut olmaması, caminin XX. yüzyılda yeniden değişiklikler geçirdiğini vurgulamaktadır. Belki Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1950-60 yılları arasında gerçekleştirilen onarım sırasında sundurma kaldırılmış, minarede bugünkü basit şerefe biçimine ve sivri külahlı hale sokulmuş olmalıdır (lev. 15, 24).

Hamamda ise kuzeyden girişi sağlayan dükkânlarla çevrili giriş bölümü, soyunmalığa açılan yan giriş ve sıcaklıktaki yan eyvanlar günümüz malzemesiyle kendi içlerinde ikiye ayrılarak değişikliğe uğramıştır.

Yapılar günümüzde şu işlevlere hizmet etmektedir. Han, yarı harabe halinde boş durmakta,

camii ve hamam ise iyi durumda olup aynı işlevlerine devam etmektedir.

Külliyede ağırlıklı olarak taş çeşitleri, daha geri planda ise tuğla, ahşap, demir ve kurşun kullanılmıştır. Kaba yonu ve kesme taş, üst seviyeye kadar han cephelerinde, her üç yapının da giriş kapısında ve kitabelerinde, han ve cami payelerinde, hamamın havuz ve kurnalarında karşımıza çıkmaktadır. Mermere sadece minberde rastlanılır. Moloz taş, özellikle han cephelerinin üst seviyesinde ve tonozlarda, cami ve hamamın sıvanmayan yani farkedilebilen duvar örgülerinde kaba yonu taşla birlikte kullanılmıştır. Tuğla, han ve hamam kubbelerinde görülür. Ahşap, hatil olarak han cephelerinde, ayrıca camide mahfelde değerlendirilmiştir. Demire cami pencere şebekelerinde, kurşuna ise minare külahında rastlanılır.

Derbentte inşa edilen bir menzil külliyesi olması açısından yapı topluluğunda kayda değer bir süslemeyle karşılaşılmaz. Ayrıca oldukça kötü bir şekilde onarılan ve sıvanan yapılarda, bezeme olduğunu varsaysak bile yok edilmiş olmalıdır. Külliyyede süsleme açısından sözedilebilecek tek özellik, cami içinde XIX. yüzyıla ait minber üzerindeki yağlı boya süsleme ile güney ve batı duvarlardaki pencerelerin içe bakan yüzlerinin üzerindeki basit tip kalemşi bezemedir. Ayrıca mihrapta da yer yer süsleme izlerine rastlanır.

KÜLLİYEYİ OLUŞTURAN YAPILAR:

Han, cami ve hamamdan oluşan küçük programlı Belen Külliyesi, doğu-batı ekseninde uzanan tarihi yola göre, onun iki tarafında, değişik tarihlerde inşa edilen yapılardan oluştuğu için, tasarımdan açısından külliyyede odak olabilecek bir yapı sözkonusu değildir. Dolayısıyla odaksız külliye tasarımı içinde incelenebilir.

HAN (KERVANSARAY):

Külliyeyi oluşturan en büyük yapı olan han, yerleşimin içinde, Kurtuluş Mahallesi'nde yer alır ve inşa tarihi bir kitabeye belirlenir. Yapı, eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olup, güneyden eski yol, kuzey ve doğudan sokak, batıdan ise modern bir yapıyla çevrelenmiştir (lev. 12, 14, 16-21).

Han, doğa koşulları nedeniyle günümüze harap ulaşmış, ayrıca yapılan onarımlarla da değişikliğe uğratılmıştır. XVII. yüzyılın ortasında hanı gören Evliya Çelebi yapı için şunları yazmaktadır.⁴⁹

.....kubbesi kurşunla örtülmüş zarif bir cami ve onun kapısı önünde yine kurşunla örtülü bir hanı vardır.....

1930'lu yıllarda bölgeyi gezen J.Sauvaget, Belen'e uğrayarak hanın tasvirleriyle birlikte planını

49. Evliya Çelebi, a.g.e., s.15.

da yayımlamıştır.⁵⁰ Araştırmacının restitüsyon planı, yapının yayınlanmış ilk planı olması açısından büyük önem taşımaktadır. Plana göre yapı, günümüzde Vakıflar Yurdu'nun bulunduğu batı yönde devam ederek daha geniş bir alanı kaplamakta ve güney cephe eksenindeki girişin her iki yanında da simetrik olarak planlanmış ikişer mekân daha yer almaktadır. Buna ilaveten bugün örtüsü yıkılmış mekânların da plana işlendiği dikkat çekmektedir.

Batıda, yeni inşaat ve onarımlarla yapılan bazı değişiklikler, J.Sauvaget'in planının doğruluğu hakkında kesin veri vermez. Ancak mimarideki simetri kuralları, Belen'e öneminden dolayı daha büyük bir han yapılabileceği varsayımı ve XIX. yüzyıla ait bir gravürdeki han görünümü (lev. 6) araştırmacının görüşünü destekler niteliktedir.

Restitüsyon planına gerekli bazı yerlerde tekrar dönmek üzere, yeniden çizilen rölövesine (lev. 18) göre, yapının mimari tanıtımı ana hatlarıyla şöyledir:⁵¹

Restitüsyon planında (lev. 17) 70x32 m. (2240 m²), bugün ise 35.40x30 m. (1062 m²) boyutlarında avlusu kapalı tipteki hana, güney cephe de eksenden batıya kayık yönde açılan taçkapı ve onun gerisindeki giriş mekânıyla ulaşılır. Kapalı bölümde boyuna dört, enine üç sahnalı denilebilecek paye atılımı ve kemer bağlantısı göze çarpar.⁵²

Sivri kemerle caddeye açılan ve üzeri tonoz örtülü taçkapıyla 4.20 x 3.70 m. boyutlarında, köşe üçgenleriyle geçilen kubbeli bir mekâna girilir. Bu kubbeli mekânın batı duvarında bir kısma ayakta kalan 1.40 m. derinliğinde bir niş karşımıza çıkar. Doğu tarafta ise kemerli bir kapıyla pandantif geçişi kubbeye örtülü bir mekâna geçilir. 25 m² boyutundaki bu mekân, güney duvarının üst seviyesinde yer alan mazgal tipinde iki pencereyle dışa açılmakta, kuzey duvarında ise bir niş (ocak nişi ?) bulunmaktadır. Eski yol ve giriş bölümüyle yakın bağlantılı odanın, han personeline ait olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Özgününde hanın içine bir kapı ile açıldığı anlaşılan bitişikteki ikinci kubbeli oda, yakın bir tarihte değişiklik geçirerek farklı bir işlev için kullanılmıştır. Yapılan değişikliklerle odanın kuzeyinde bulunan kapı örülmüş, onun yerine güney duvarda sağır kemer içine oldukça büyük bir pencere ve kapı açılmıştır. Tahminen bu mekân, hanın kapalı bölümüyle olan bağlantısından dolayı seçkin konukların kaldığı oda olarak düzenlendiği varsayılabilir.

Handa esas hacmi oluşturan ana bölüme gelince; kubbeli giriş mekânındaki sivri bir kemerle dikdörtgen biçimindeki salona ulaşılır. Günümüzde yer yer taşıyıcı, bağlayıcı ve örtü sistemi çöken, ya da yok olan kapalı bölüm, duvar ve payelerdeki kemer başlangıcı ve konsol izlerinden, yıkılan birimlerinde, diğer birimler gibi çeşitlilik gösteren payelerin taşıdığı kemerlerle birbirine bağlanıp

üzerinin çapraz tonozlarla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca J.Sauvaget'in planı da bunu doğrulamaktadır (lev. 17). Özellikle kuzeydoğu köşedeki yıkık bölümde yer alan "T" ve "haçvari" payelerin sonradan yapılan bazı değişikliklere veya restorasyon hatalarına işaret edeceği düşünülmelidir (lev. 21). Girişin hemen sonrasındaki dört birimin ise geriye kalan izlerden ayakta duran diğer birimlerle aynı özellikleri gösterdiği anlaşılmaktadır (lev. 20).

Yapıda taşıyıcı sistem olarak beden duvarları ve payelerin dışında, duvar payeleri de karşımıza çıkar. Yalnız, kuzeybatı köşede, statiklikten dolayı tonozu desteklemek için zeminden örtü sistemine kadar 1 m. genişliğinde perde duvarı örülmüştür. Taşıyıcı ve bağlayıcı özelliği olan kemerler, geniş tipte düzenlenmiş olup üzerlerindeki çapraz tonozları taşımaktadır. Kemerlerin yüksekliği zeminden anahtar taşına kadar 5.50 m.dir. Tonoz sistemi içinde, tek örnek olarak kalmış bir tepe açıklığı göze çarpar. Aydınlatma düzeni ise cephelerle çok oynandığı için anlaşılacak duruma dönüşmüştür. Sadece kuzeybatı köşedeki birimin bugün doldurulan bir penceresinin olması, aydınlatma ve havalandırmanın daha çok örtü sistemi içinde gerçekleştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca hanın kuzey duvarı önünde, zeminden 1 m. yükseklikte ve 1.5 m. genişlikte bir sekinin yer alması, özgününde sekinin diğer duvar önlerinde de bulunabileceğine işaret eder.

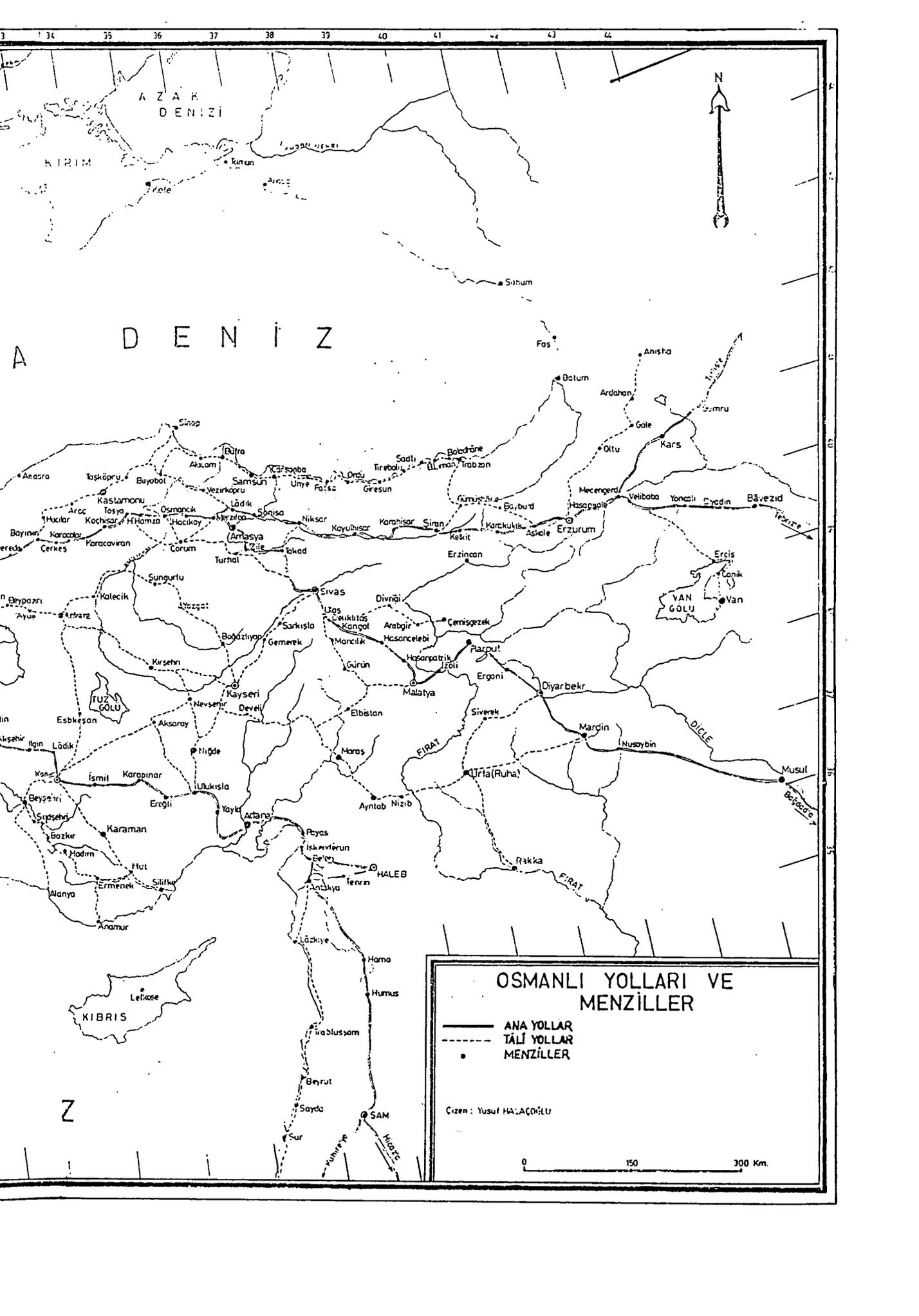
Cephelere gelince; tarihi yola bakan güney cephe ana cephe özelliği taşır. Bütünü düşündüğümüzde çok yalın biçimde tasarlanan yapı, giriş ve yanında inşa edilen kubbeli odalarıyla cephe mimarisinde yükseklik boyutunda vurgulanmıştır. Daireden çok ovale yaklaşan biçimleriyle kubbeler, kasnaksız olarak inşa edilmiştir (lev.20). Handaki tek girişi sağlayan 'a'çkapı, sade düzenlemesinin yanı sıra, yük hayvanlarının da girişini kolaylaştırma düşüncesiyle yüksek ve geniş tutulmuştur. Kapının üzerinde yapım rihini veren bir kitabeyle karşılaşılır (lev.19). Cephenin batıdan doğuya doğru ilerlediğimizde, girişe bitişik odanın iki küçük penceresi, ikinci odanın sonradan açılan kapı ve

50. J.Sauvaget, a.g.m., s.101-4, lev.17.

51. Yapının rölövesi Eylül 1989 ile Nisan 1990 tarihlerinde, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Oğuz ALP, Ali ÇETİN, Okan DOĞAN, Muzaffer ERCİYES ve Muhammed GÖRÜR'den oluşan bir ekip çalışmasıyla gerçekleştirilmiştir. Eski ölçüler kontrol edilmiş, yeni ölçüler alınarak yapının rölövesi çıkarılmıştır. Çizim ise Y.Mimar Fulya ERTUĞ-İBİŞ tarafından yapılmıştır. Benzer şekilde külliye'nin konum planı, cami ve hamam rölövesi için de aynı ekiple çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmamıza katkılarından dolayı adı geçen ekibe teşekkür ederim.

52. G.Cantay (Güreşsever), kervansaraylar üzerine yaptığı tipolojide Belen Hanını, "menzillerde inşa edilmiş münferid kervansarayların nefli grubuna giren tipin üç nefli salona açılan mekânları bulunan gruba sokmaktadır". Bkz.a.g.tez, s.70.

A Z A K
D E N İ Z İ

A
D E N İ Z

OSMANLI YOLLARI VE MENZİLLER

- ANA YOLLAR
- - - TALİ YOLLAR
- MENZİLLER

Çizen : Yusuf HALAÇOĞLU

0 150 300 Km.

penceresi ile yıkılan bir bölüm dikkat çeker. Cephe günümüze yakın bir tarihte kireçle sıvandığı için malzemesi ve harç dokusu yer yer anlaşılama-maktadır. Sokağa bakan doğu ve kuzey cephelerle çok oynandığından cephe mimarisi açısından kesin bir şey söylemek zordur. Batı cephenin ise sonradan örülerek yeni inşa edilen modern bir yapıyla sınır oluşturduğu düşünülürse, restitüsyon planının geçerliliği daha da iyi anlaşılabilir.

Hanın üzeri, Evliya Çelebi'nin ifadesi ile bir gravürdeki görünümüne göre kurşunla kaplı iken, sonradan kurşunlar sökülmiş ve düz toprak haline dönüşmüştür. Örtü sisteminde kubbeli odaların üzerine gelen kısımlarda baca izine rastlanması, bir zamanlar bu odalarda ocak nişinin bulunduğunu göstermektedir.

CAMI :

Külliyede ibadet işlevine hizmet eden cami, tarihi yolun güneyine, hanın karşısına inşa edilmiştir (lev.12,14,16,22-26).

Yapı, güneyde merkezdeki bir ana kubbenin üç yanını çevreleyen eyvanlarla kuşatılan harim; kuzeye sonradan eklendiği tahmin edilen iki bölümlü kısım, bu iki kısmın arasına yerleştirilen minare ve doğudaki yeni eklenen bölüm ile güneydeki haziireden oluşur. Dolayısıyla, "└┘";ya da haçvari plan şemasını yansıtan harim bölümü birinci, kuzeyde yer alan bir çeşit son cemaat yeri işlevini gören kısım ikinci, doğudaki ek bölüm ise üçüncü yapıım evresine işaret etmektedir.

Caminin yeniden çizilen rölövesine göre mimari özellikleri şöyledir (lev.22):

Harim, '└┘' planlı, bir bakıma haçvari planlı camiler grubuna giren tipolojiyi yansıtır. Girişin, kuzey bölme duvarının eksenine açılan bir taçkapıyla sağlandığı harim, merkezde kırık köşe üçgenleri geçilen kubbelele örtülü kare bir mekânın kuzey hariç üç yönden beşik tonoz örtülü eyvanlar şeklinde düzenlenmesinden oluşmuştur. İçine mihrap ve minberin yerleştirildiği güney eyvan, simetrik olarak planlanmış, doğu ve batı yan eyvanlardan daha küçük tutulduğu için de harim enine dikdörtgen şeklini almıştır (lev.25).

Üzerinde kitabenin de yer aldığı taçkapı ve içindeki giriş kapısından başka harimde, alt seviyede açılmış güney duvarda dört, kuzeyde iki, batıda ise dikdörtgen biçiminde bir pencere açıklığı karşımıza çıkar. Doğü eyvanının doğu duvarındaki pencere, sonradan inşa edilen ek bölüme geçiş için büyütülerek kapı haline dönüştürülmüştür. Harimde, güney duvar içine yerleştirilen yarım yuvarlak tipte bir mihrap ile minber göze çarpar (lev.25). Minber görünümüyle XIX. yüzyıl özellikleri taşımaktadır. Yine biçimiyle aynı yüzyılın özelliklerini yansıtan mahfel ise giriş kapısının üzerinde konumlanmıştır. Giriş kuzey duvar içine açılan bir merdivenle sağlanır. Bu merdiven aynı zamanda minarenin çıkış yoludur.

Kuzeydeki bölüme gelince; kitabenin hari-me girişi sağlayan kapının üzerinde yer alması, minarenin konumu ve bazı yayınlarda yapının II. Selim'e ait olduğu şeklindeki ifadeler, belki bu bölümün caminin yapımına yakın bir tarihte ek yapı olarak tasarlandığını düşündürür. Kuzey cephe eklenindeki bir kapıyla girişin sağlandığı kuzey bölüm, yine doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup ekseninde yer alan iki payeyle kendi içinde iki sağından oluşur (lev.26). Beden duvarları ve payeler dışında, doğu ve batıda iki duvar ayağı tarafından da taşınan ek bölümün üzeri, boydan boya çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kapı dışında, kuzeye beş, doğuya bir, batıya ise üç olmak üzere alt ve üst seviyede çeşitli tipte pencereler açılmıştır. Güneyde ise harimle irtibatı sağlayan kapı haricinde, iki uç köşeye yakın konumda açılan iki pencereyle mihrabiyeler karşımıza çıkar. Girişin harim içinden bir açıklıkla sağlandığı minare, çokgen gövdeli tek şerefeli bodur bir kuruluş olarak yeniden elden geçmiştir. Eski bir fotoğraftan (lev.11) anlaşılacağı üzere, XX. yüzyıl içinde şerefesi ve külahı biçim değişikliğine uğramıştır (lev.14).

Belen'in artan nüfusuna paralel olarak oldukça yeni bir tarihte, caminin doğu tarafına ek bir bölüm inşa edilmiştir. İçinde bir mihrabın da bulunduğu yeni kısma, hem harim içinden, hem de kuzey cephede açılan kapılarla giriş sağlanır. Çok sade planlanan ek kısım, sık açılan pencerelerle oldukça aydınlıktır. Herhangi bir özelliği yoktur (lev.14).

Camide güney ve batı cepheler özgünlüğünü korumakla birlikte, kuzey ve doğu cephelerde değişiklikler gözlemlenmektedir. Kuzey cephenin kısmen biçim değiştirdiği XIX. yüzyıla ait bir fotoğraftan anlaşılmaktadır (lev.11). Bu fotoğrafta cephenin üst seviyesinde ahşap bir sundurma dikkati çekmektedir. Doğü cephe yeniden inşa edildiği için kayda değer bir özellik göstermez. Her ikisi de yola bakan kuzey ve güney cepheler ise açıklıkların dışında farkedilmezler (lev.24). Evliya Çelebi'ye göre, XVII. yüzyılda üstü kurşunla kaplanan cami, günümüze yakın bir tarihte beton kaplamalı düz dam şekline dönüştürülmüştür. Ayrıca yapının çokgen kasnaklı kubbesi, minaresi ve güney cephesi kireçle sıvanmıştır.

Caminin güneyinde bir teras üzerinde hazi-reyle karşılaşılır. Hazi-reye kimlerin gömülü olduğu bilinmemektedir (lev.15,24).

Camide dikkat çeken bir özellik te sultan yapısı olmasına karşın tek minareli oluşudur. Ancak simgesellik taşımayan bu yapının, sultanların inşa ettirdiği diğer küçük camilerde olduğu gibi tek minareli olması yadırgatıcı değildir.

HAMAM :

Külliyede temizlik işlevine hizmet eden hamam, yolun güneyinde olup camiye hemen hemen bitişik konumdadır (lev.12,14,16,27-28). Rölövesine göre yapının mimari tanıtımı şöyledir (lev.27):

Hamama, kuzey cephesine yerleştirilen bir dizi dükkân arasındaki bir kapıyla girilir. Esas giriş ise dış kapıdan birkaç metre daha güneyde olup sivri kemer içinde basık kemerli bir düzenleme gösterir. Üzerinde yapım kitabesinin (lev.28) yer aldığı kapıyla da soyunmalık (soğukluk) bölümüne ulaşılır.

Soyunmalık, merkezinde pendentif geçişli bir kubbenin yer aldığı kare birimin, dört yöne doğru kemer genişliği kadar derin nişler şeklinde tasarlanmış bir düzenlemeyi yansıtır. Sivri tipteki kemerlerle genişletilen şemadan nişlerin derinliği eşit değildir. Özellikle doğu ve kuzey nişler daha geniş tutulmuştur. Soyunmalık kubbesinin üzerinde aydınlık feneri, fenerin altına gelen zeminde ise havuz yer alır. Doğu cephenin kuzeyindeki pencere sonradan kapı haline dönüştürüldüğü için yapıya ikinci bir giriş daha sağlanmıştır. Ayrıca bu mekânda, girişler hariç duvar önlerine gelen kısımlarda zeminden yaklaşık 0.60 m. yüksekliğinde 1.20 m. genişliğinde seki göze çarpar. Batı duvarın içinde de tonoz örtülü dikdörtgen bir koridor bulunur.

Soyunmalığın güney duvar eksenine açılan basık kemerle üzeri beşik tonozla örtülü küçük bir hol kanalıyla ılıklik mekânına geçilir. Çeşitli koridor ve mekânlardan oluşan ılıklik bölümünün özellikleri şunlardır: Üzeri köşe üçgenleriyle geçilen aydınlık açıklıklı elips bir kubbeyle örtülü dikdörtgen bölümün doğusu sivri kemerli bir niş, güney duvarı eyvan, batısı ise bir kapıyla girilen özel yıkanma mekânı ve sıcaklığa giden koridor şeklinde planlanmıştır. Eyvanda üst seviyeye açılmış bir pencereyle karşılaşılır. Özel yıkanma mekânı ise üzeri köşe üçgenleriyle geçilen tepe açıklıklı elips bir kubbe ile örtülüdür ve güney duvarında ufak boyutta bir pencere bulunur. Merkezi ılıklik mekânının batısına, eksene açılan basık kemerli bir kapı, üzeri beşik tonozla örtülü koridora açılarak, hem üzeri yine beşik tonozla örtülü kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı tuvalet mekânına, hem de batı istikâmetine doğru devam ederek sıcaklığa geçişi sağlar. Üzerinde beşik tonoz örtü bulunan koridorun devamında ise basık kemerli bir kapıyla sıcaklığa ulaşılır.

Sıcaklık, kapıdan girişte merkezde yer alan kare planlı ve üzeri kubbeli bir mekân, ona doğu hariç üç yönden açılan birer eyvan ile, kuzeybatı ve güneybatı köşelere yerleştirilen iki köşe odasından (halvet) oluşur. Dolayısıyla Belen Hamamı, S.Eyice'nin hamam tipolojisine göre ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tipe girmekle beraber, bu tipin belirleyici özelliklerinden biri olan, yan bölümlerin düz tonozla örtülmesi yerine birinin kubbeyle örtülmesinden dolayı bu şemanın bir çeşitlemesi olarak kabul etmemiz gerekir.⁵³

Düz atkılarla geçişin sağlandığı üzeri tepe açıklıklarıyla donatılmış merkezi kubbeli birim, girişin yer aldığı doğu yönde bir kemerle genişletilmiş-

tir. Bu birime açılan eyvanlardan kuzeydeki pendentif geçişli ve aydınlık açıklıklı kubbe ile diğer ikisi ise düz tonozla örtülmüştür. Tonoz örtülü eyvanlar da kendi içinde yeni malzemeyle ikiye ayrılmıştır. İçinde kurnaların yer aldığı eyvanlardan güneydekinde ise küçük bir pencere açıklığı göze çarpar.

Pendentif geçişli ve üzeri tepe açıklıklarıyla kaplı kubbelerle örtülen halvetler, kare planlı olup köşelerinde yer alan birer kapıyla merkezi kubbeli birime açılır. Kurnaların da yerleştirildiği bu odalar, özel yıkanma birimleri olarak değerlendirilmiştir. Batı eyvanının eksenine açılan bir pencereyle, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve üzeri sivri beşik tonoz örtülü su deposuna bakılır.

Dış görünüme gelince; girişin sağlandığı kuzey cephe, seviyesi hamam soğukluk kubbesinden daha alçak tutulmuş bir sıra dükkân dizisiyle kuşatılmıştır. Sonradan ikinci girişin açıldığı doğu cephe, cami ile aralarında yer alan çok dar bir sokağa bakmaktadır. Batı ve güney cepheler ise kısmen yapılarla gölgelenmekle birlikte, kireçle sıvanmış bu cephelerden özellikle güney cephe dıştan daha iyi algılanabilmektedir (lev.24). Örtü sisteminde hiç şüphesiz soyunmalığın kubbesi büyüklük ve yüksekliğiyle ön plana çıkmakta ve kasnaksız inşa edilen kubbenin ılıklığa bakan yüzünde bir baca göze çarpmaktadır. Ayrıca örtü sisteminde handa olduğu gibi kurşun yerine toprak dam karşımıza çıkmaktadır.

İMARET :

Bazı belge ve seyahatnamelerde imaret adına rastlanması, külliye'nin bir de imareti mi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Günümüze imaret olabilecek bir yapı, ya da bölümün ulaşmaması, imaretin külliye anlamında mı kullanıldığı, yoksa han içinde yer alan bir imarete mi işaret ettiği belli değildir.

Ancak XVI. yüzyılın ilk yarısına ait külliye örneklerinde, sıklıkla imaretin külliye anlamında kullanılması Belen için de sözkonusu olabilir. Çünkü, her üç yapısı da kitabeyle günümüze ulaşan Belen Külliyesi'nde bağımsız bir imaret olabileceği kanısında değiliz. Eğer mevcut ise han içinde büyük bir ihtimalle günümüze ulaşmayan batı bölümü de yeralmaktaydı diyebiliriz.

DİĞER YAPILAR :

XVI.yüzyılda, Kanunî Sultan Süleyman'ın küçük programlı bir menzil külliyesi inşa ettirmesiyle ilk kez imâr gören Belen, kısa süre içerisinde çeşitli türde yaptırılan eserlerle tipik bir Osmanlı-Türk şehri haline dönüştürülmüştür. Farklı yüzyıllarda Belen'i ziyaret eden seyyahların ifade ve çizimleri ile salnameler incelendiğinde, yerleşimin hem yolu kullananlara, hem de beldede yaşayanla-

53. S.Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, 2(1960), s.112-14.

ra hizmet verecek şekilde çeşitli işlevlerdeki yapılarla donatıldığı gözlemlenir. Fakat ne yazık ki, doğal olaylar, Fransız işgali ve son yıllardaki hızlı kentleşme, bir zamanlar kabank bir liste halinde belirtilen yapılardan çoğunun günümüze gelmesini engellemiştir. Günümüze ulaşanlar da ya harabe halinde, ya da onarıma muhtaçtır. Belgelerde sözü edilip günümüze ulaşanlar şunlardır: Mezarlık ve türbe, konutlar, hamam, okul, dükkân-depolar, su kemeri-değirmenler, kilise. Günümüze ulaşmayanlar ise hanlar, çeşmeler, debbağhaneler ve hükümet konağıdır. Ayrıca bu bağlamda, yüzyılımızda önemli bir olaya izafeten yapılmış Şehitlik'ten de söz etmemiz gerekecektir. Bu yapılarla ilgili bilgiler şöyledir ki:

Mezarlık ve Türbe: Belen ile ilgili bir gravürde (lev.7) de karşımıza çıkan türbe ve çevresindeki hazire, vadi içinde olup yeni açılan modern yolun alt kotunda kalmıştır. Baldaken şeklinde üzeri kubbeyle örtülü olarak inşa edilen türbe, yerleşimin ikinci hamamını inşa ettiren Abdürrahim (Abdullah)Paşa'ya ait olup, 1212 H./1797-98 M. tarihli kitabeye sahiptir. Çevredeki mezarlıkta ise Paşa'nın ailesi ile çeşitli kişilere ait mezar taşları yer almaktadır (lev. 29). Kanunî Sultan Süleyman Cami'nin haziresinden sonra yerleşimdeki ikinci mezarlığı oluşturan bu alan, Belen'in tarihi kimliğine de ışık tutmaktadır. Bu nedenle türbe ve mezarların bakımı gerekmektedir.

Konutlar: Vadinin güney ve kuzeyinde dağ yamacına kademeli olarak inşa edilen evlerin çoğu iki katlı olup beyaz badanalı görünüşleriyle kabaca Akdeniz mimarisini yansıtmaktadır (Lev.30). Bir kısmı konak şeklinde tasarlanmış evlerden önemli bir bölümü son yıllardaki şehirleşme sürecinde yok edilmiştir. Bir süredir Belen'de yaptığımız araştırmalar sonucunda, iki ana grupta inceleyebileceğimiz konut tipine rastladık. Birinci grubu, daha erken tarihli olup geleneksel Osmanlı yaşamına uygun dış sofalı planda, bahçeli, zemin üstü tek katlı evler, konaklar oluşturmaktadır. Bu gruba giren iyi bir örnek, yaklaşık 200 yıllık geçmişiyle Eski Belediye Başkanlarından Mehmed Arslan'ın konak tipi evi idi.⁵⁴ Zemin üzerine tek katlı olan ev, ana malzemenin taş, ahşabın ise hatıl olarak kullanıldığı biçimde inşa edilmişti. Dış sofalı plan tipini her iki katta da yansıtan yapı, 8 oda, 2 mutfak, 2 helâya sahipti. Altındaki odalarda ikişer büyük ocak ile çok sayıda duvar nişi bulunuyordu. İçinde havuzun da yer aldığı yüksek duvarlarla çevrili bahçeye doğru yönlendirilen ev, aynı zamanda ahşap tavan bezemeleriyle de dikkat çekiyordu.

Konut mimarisi açısından diğer grubu, iki katlı, üst katları ahşaptan balkon şeklinde, manzaraya yönelik evler oluşturmaktadır. En güzel örnekleri tarihi yolun İskenderun yönünde modern yolla kesiştiği konumda, yol üzerinde bir dizi halinde karşımıza çıkar (lev. 32). Taş malzeme ağırlıklı olarak inşa edilen evlerde kısmen ahşap kullanımına da rastlanılır. İç sofalı plan şemasında olup mi-

mari düzenlemeleriyle XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarına aittir. Vadiye dönük olarak yapılan evler, çevrede yer alan İskenderun, Arsuz ve Antakya evleriyle benzerlik göstermektedir.

Hamam: Kitabesine göre 1187 H./1773 M. tarihinde Abdurrahim (Abdurrahman) Paşa tarafından yaptırılan Kanunî Hamamı'ndan sonra yerleşimin ikinci fakat daha büyük boyutlu hamamıdır. Çarşı bölgesinde külliye hamamının hemen doğusunda üst kotta yer alan hamam (lev. 34) anıtsallığı ile dikkati çekerken, 1990'lı yılların başında bir bölümü yıktırılmıştır. Dört eyvan, dört köşe odalı sıcaklık bölümüyle yaygın bir plan şemasını yansıtan hamam, harap olup kısmen depo olarak kullanılmaktadır.

Okul: Seyyah V.Cuinet ve salnamelere göre yerleşimde 6 okul mevcut iken bunlardan sadece biri günümüze ulaşmıştır. Bu okullardan biri müslüman çocuklarının devam ettiği ortaokul (mektebi rüştiye), beşi ise ilkokul idi. İlkokullardan üçü müslümanlara, ikisi hıristiyanlara aitti. Günümüze ulaşan okul binası ortaokul olup İskenderun yönü çıkışında karşımıza çıkar. Kitabesine göre 1885 tarihli olan yapı, iki katlı olarak düzenlenmiştir. Mimarisiyle dönem özellikleri gösterir (lev. 35).

Dükkân-Depolar: İşlek bir yol üzerinde yer alan Belen'de seyahatname ve salnamelerde sözü edilen çok sayıda dükkân, depo veya mağazanın tarihi yol üzerinde veya çevresinde olduğu kesindir. Çünkü, gerek XIX. yüzyıl sonuna ait eski bir fotoğraftaki görünüm (lev. 10), gerekse hâlâ yol üzerinde yarı harabe halindeki dükkân ve depolar (lev. 36) düşüncemizi doğrulamaktadır. Hatta tarihi yolun her iki tarafına inşa edilen dükkânlarla üstü açık bir arasta şemasının oluştuğunu düşünmekteyiz.

Su Kemeri ve Değirmenler: Belen ile ilgili yazılı ve görsel malzemede karşımıza çıkan su kemeri ve değirmenlerden de geriyeye pek bir şey kalmamıştır. Gravürlerde karşımıza çıkan ve bir vadiyi aşarak iki yamacı birbirine bağlayan su kemeri (lev. 6-7), halkın ifadesine göre, 1973'de yeni yol güzergâhının belirlenmesi sırasında son kalıntılarıyla birlikte yok edilmiştir. Bugün vadi içinde yarı harap farklı bir su kemeri kalıntısına rastlanır. Mezarlığın yakındaki kalıntı onarım görmüştür (lev. 37).

Kilise: Günümüze çan kulesi iyi durumda ulaşan kilisenin sadece bazı kalıntıları geriye kalmıştır. Yerleşimin geçide doğru doğu kısmında yer alan kilise, bir tepe üzerindedir. Belen'de yaşayan gayri-müslimlere hizmet verdiği anlaşılan yapı için belgelerde sadece kilise ifadesiyle sözedilir. Olasılıkla XIX. yüzyıla aittir.

54. Son olarak Nisan 1991'de yarı harabe halinde iken inceleme fırsatını bulduğumuz ve slaytını çektiğimiz ev, 1992'de tekrar gittiğimizde yıktırılmıştı. Bu bağlamda diğer eserler gibi evlerin de tescillenmemiş olması, Belen'in tarihi kimliğinin kısa süre sonra kaybolmasına neden olacaktır.

Günümüze ulaşmayan yapılara gelince;

Mescit: V. Cuinet ve salnamelerde bahsedilen 5-6 mescitten bugün geriye iz kalmamıştır.

Medrese: Yine eski belgelerde 32 öğrencinin okuduğu bir medreseden sözedilirse de bugün mevcut değildir. Yapının Kanunî adıyla tanınması ise düşündürücü olmaktadır. Çünkü, Sultanın, cami, han, hamam belki imaretin dışında bir başka yapı yaptırdığına dair XIX. yüzyıl öncesine ait belgelerde bir kayda rastlanmaz.

Han: İşlek bir yol güzergâhı üzerinde yer alan Belen'de konaklama işlevine yönelik birkaç han olacağı kesindir. Aynı zamanda Halep'in iskelesi olarak kullanılan İskenderun'a mal akışının Belen üzerinden yapılması Belen'in ticari hayatına canlılık getirmiştir. Evliya Çelebi, daha XVII. yüzyılda Kanunî Hanı'ndan başka ikinci bir handan söz etmektedir. Daha sonra bu sayı artan ticari faaliyete bağlı olarak 10 civarına yükselmiştir. Fakat ne yazık ki, biri hariç diğerleri zamanla yok olmuştur.

Çeşme: Atik adıyla tanınan meşhur kaynak suyuna sahip Belen'de çok sayıda çeşme mevcut iken, diğer yapılar gibi geriye bir şey kalmamıştır. Hatta bu çeşmelerden biri W.H.Barlett'in bir gravürü (lev. 8)'nde de karşımıza çıkar. Bugün, külliye hanının giriş kapısının yanında yer alan basit çeşme ise sanki geçmişi canlandırırçasına tatlı suyuyla çevreden yoğun ilgi görmektedir.

Hükümet Konağı: XIX. yüzyıla ait belgelerde sözü edilen yapı günümüzde mevcut değildir.

Debbağhane: Vadi içindeki akarsuyun civarında olduğunu tahmin ettiğimiz birkaç debbağhaneden geriye iz kalmamıştır.

Askeri Depo: Savaş döneminde yapıldığını düşündüğümüz yapıdan da iz kalmamıştır.

Şehitlik : Şehrin kahramanlık mücadelesi-ne bir örnek olarak dikilen anıt, yerleşimin batısına da çevresi yeşillik bir tepe yamacındadır.

KISALTMA LİSTESİ:

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.g.tez.	: Adı geçen tez
lev.	: Levha
Bkz.	: Bakınız
Bil.	: Bilhassa
Çev.	: Çeviren
B.A.	: Başbakanlık Arşivi
Mh.Def.	: Mühimme Defteri
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defter
D.N.	: Defter No

BİBLİYOGRAFYA

ABDURRAHMAN HİBRİ EFENDİ : Menâsik-i Mesâlik, I (Çev.Sevim İlğörel), **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, 6(1975), s.111-29.

AHMET CEVDET PAŞA : **Tezâkir 21-39** (Çev.Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1963.

AINSWORTH, William : **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamie, Chaldea and Armenia, I-II**, London 1839-42.

ALISHAN, M.P.Leonce : **Sissouan ou L'Armeno-Cilicie, Description, Geographique et Historique**, Venise 1899.

ALLOM, Thomas-W.H.BARLETT : **Voyage en Syrie et dans Asie Mineure, I-III**, Paris 1843.

ANONİM : "Belen (Beylan-Baylan)", **Türk Ansiklopedisi**, 6(1953), s.66-67.

ANONİM:1967 **Hatay II Yılığ**, İstanbul 1968.

ANONİM : "Belen", **Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, Meydan Yayınevi, 2(1982), s.3369-3503.

ARMAĞAN, Latif : **Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

ATAK, Selçuk : **Menzil Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Anadolu Yol Sistemi Hakkında Bir Araştırma**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1970.

ATEŞ, İbrahim : "Hasan Paşa'nın Hatay Karamur'taki Vakıf ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**, 16(1982), s.5-26.

ATEŞ, İbrahim : **Kanunî'nin Su Vakfiyesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

BARKER, W. Burchardt : **Lares and Penates or Cilicia and its Generaues**, London 1853.

BARLETT, W.H. : **Syria, the Holy Land, Asia Minor, I-III**, London 1838.

BAYKARA, Tuncer : **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş.I. Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

BERNARD, Yvelise : **L'Orient du XVIe Siecle des Voyageurs Français**, Paris 1988.

BOZKURT, Rıza : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İlaş Menzilleri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1966.

CANTAY (GÜREŞSEVER), Gönül : **Anadolu'da Osmanlı Kervansaraylarının Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974.

CANTAY (GÜREŞSEVER), Gönül : "Kervansaraylar", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1988, s.369-92.

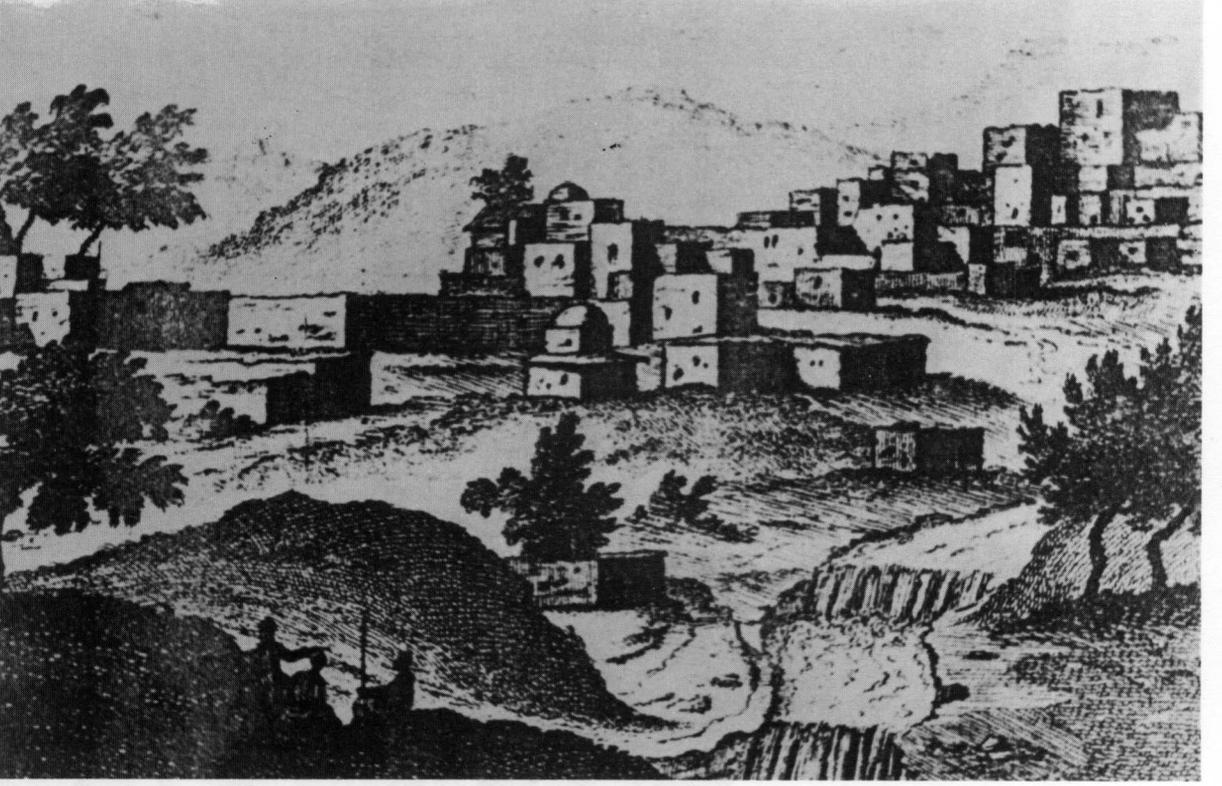
CARNE, John : **La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure**, III, Paris 1936.

CASSAS, L.F. : **Voyage Pittoresque de la Syrie, de la Pehnicie de la Palestine et de la Basse-Egypte**, Paris 1799.

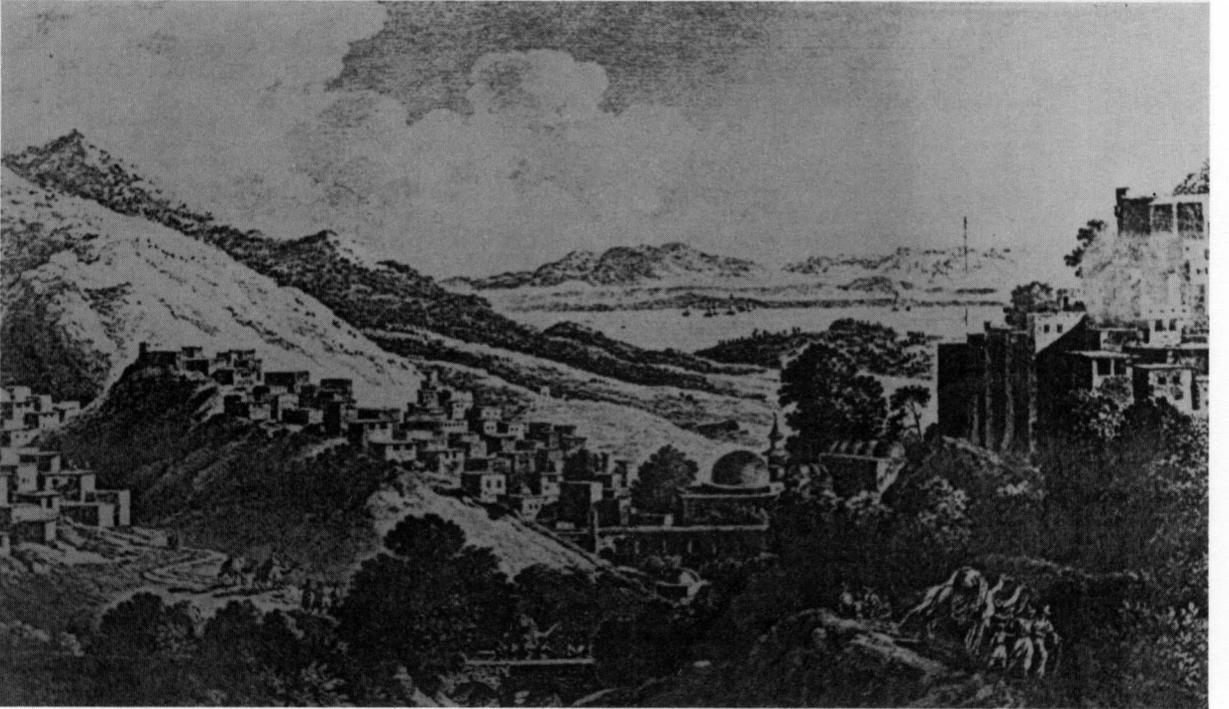
CORNELIUS DE BRUYN : **Voyage au levant**, trad, Française, Delft 1700.

COVEL, John : **Early Voyages and Travels in the Levant**, London 1893.

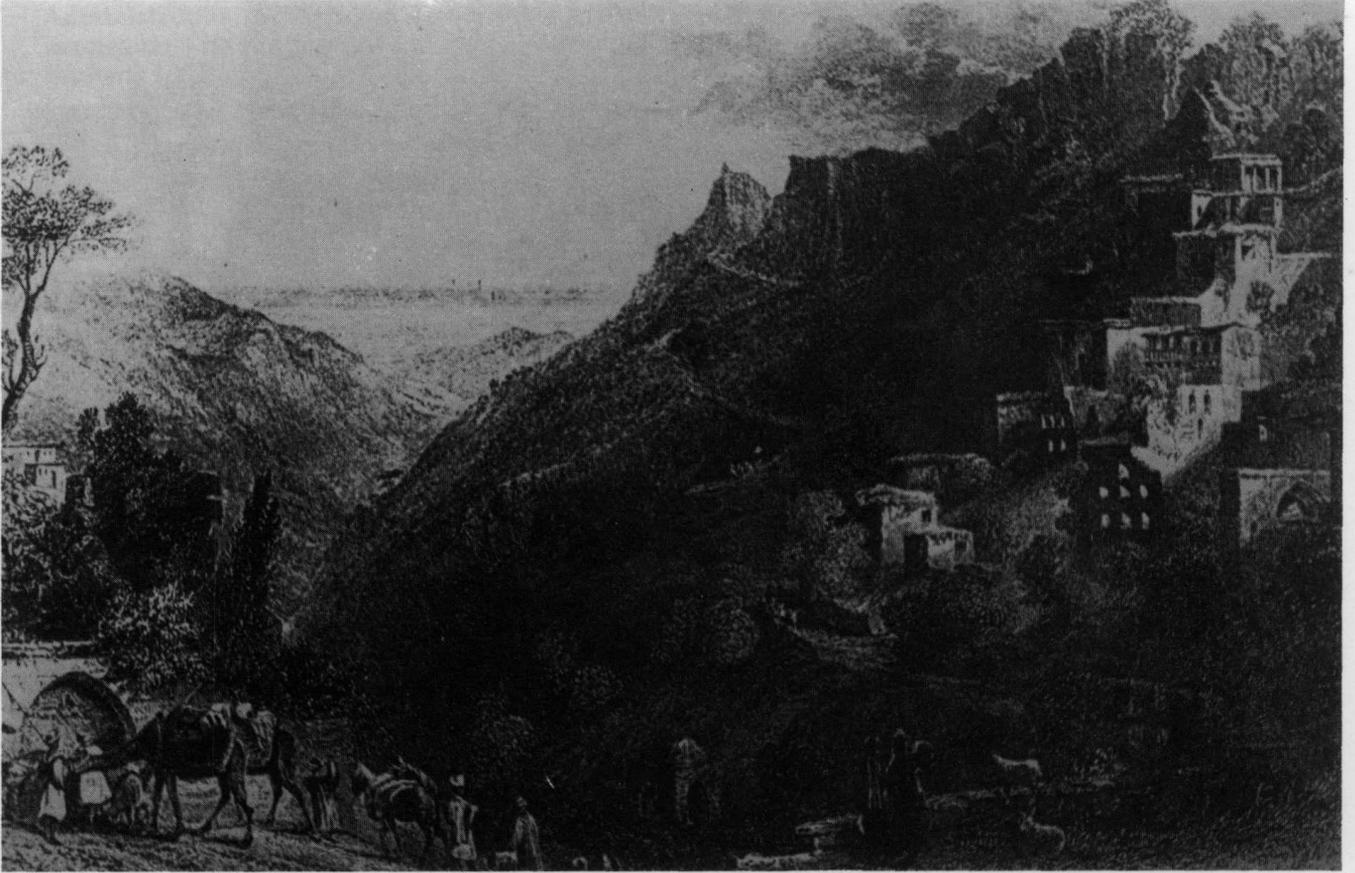
- CUINET, Vital : **La Turquie d'Asie, Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnées de Chaque province L'Asie Mineure, I-IV**, Paris 1891-94.
- ÇUBUK, Vahit : "İskenderun Tarihinden Bir Kesif (1903) Yılında İskenderun Kaza Teşkilatı (Halep Salnamesine Göre)", **Hatay**, 5(1987), s.18.
- DARKOT, Besim : "Belen", **İslâm Ansiklopedisi**, 2(1949), s.473-75.
- DAVIS, E.J. : **Life in Asiatic Turkey. A Journal of Travel**, London 1879.
- DUMAN, Hasan : **Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1982.
- ERDMANN, Kurt : "Zur türkischen Baukunst Seldschukischer und osmanischer Zeit", **İstanbul Mitteilungen**, 8(1958), s.1-39.
- EVLİYA ÇELEBİ : **Seyahatname, II (Çev. Atsız)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972.
- EVLİYA ÇELEBİ: **Seyahatnâme, I (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin) (Çev. İsmet Parmaksızoğlu)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- GOODWIN, Godfrey : **A History of Ottoman Architecture**, London 1971.
- GÖYÜNÇ, Nejat : "Karamort Külliyesi", **VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri**, Ankara 1983, s.1651-55.
- GÜÇER, Lütfi : **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububatlardan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964.
- GÜRİSOY, Cevat R. : "Türkiye'nin Tarihi Yolları", **Türk Coğrafya Dergisi** 50.Yıl Özel Sayısı, 26(1974), s.24-30.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : "Bağras", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 4(1991), s.45-9.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : "Belen", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 5(1992), s.403-4.
- HARTMANN, R. : "Bağras (Bagrâs)" **İslâm Ansiklopedisi**, 2(1949), s.216.
- HELLENKEMPER, H.-F.HILD : **Neue Forschungen in Kilikien**, Wien 1986.
- İLTER, İsmet : **Tarihi Türk Hanları**, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969.
- JACQUOT, Paul : **Antioche. Centre de Tourisme. I-II**, Beyrouth 1931.
- KAFADENK, Saadetin : "Hatay'da Tarihi Eserler", **Hatay**, 8-10(1988), s.26-27.
- KATİP ÇELEBİ : **Cihannüma (çev. İbrahim Müteferrika)**, 1145/1732.
- KONYALI, İ.H. : **Abide ve Kitabeleri ile Kilis Camileri**, İstanbul 1968.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat : "Suriye Kervansarayları", **Vakıflar Dergisi**, 2(1942), s.468-72.
- KURAN, Aptullah : **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- KRAMERS, J.H. : "Sulaiman I", **Encyclopedia of Islam**, 4(1934), s.522-27.
- LEAKE, W.M. : **Journal of a tour in Asia**, London 1824, Hildesheim 1976.
- MUTAFIAN, Claude : **La Cilicie au Carrefour des Empires, I-II**, Paris 1988.
- MÜDERRİSOĞLU, M.Fatih : **Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. Yüzyılda İnşa Edilen Menzil Külliye-leri**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE: **Müneccimbaşı Tarihi (Câmî'üd Düvel, Sahâif'ül Ahbâr fi vekayî'ül A'sâr)**, I-IV, İstanbul 1868.
- NEHÇET İBN-İ MEHMED DERViŞ : **Nehçet-ül Menazil**, İstanbul 1293/1876.
- ORHONLU, Cengiz : "Mesleki Bir Teşekkül Olarak Kaldırımçılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 1(1972), s.93-118.
- ORHONLU, C. : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı** Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.
- ORHONLU, C. : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.
- OTTER, J. : **Voyage en Turquie et en Perse, I-II**, Paris 1748.
- PARRY, V.J. : "Baylan (Belen)", **Encyclopedia of Islam**, 1(1960), s.1134.
- SARAL, Mahmut : **Hatay İli Yakın Çevre İncelemeleri**, Antakya 1981.
- SAUVAGET, Jean : "Les Caravanserais Syriens du Hadj de Constantinople", **Ars Islamica**, 4(1937), s.98-121.
- SÖNMEZ, Zeki : **Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988.
- ŞEMSEDDİN SAMİ : **Kamusü'l Alâm, I-VI**, İstanbul 1306-16/1889-99.
- TAESCHNER, Franz : "Die Entwicklung des Wegenetzes und des Verkehrs im türkischen Anatolien", **Anadolu Araştırmaları**, 1/2 (1959), s.169-93.
- TUĞLACI, Pars : "İskenderun", **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1985.
- TÜRKMEN, A.F. **Mufassal Hatay, I-IV**, İstanbul 1937.
- WIENER, Müller : **Burgen der Krazritte**, Berlin 1966.
- YAYAN, Oğuz : "Tabii Güzellikleriyle Belen", **Hatay**, 2(1986), s.20.
- YEMŞEL, D.Samuel : "1641-42 de Bir Karayığıt'in Türkiye Seyahatnamesi", **Vakıflar Dergisi**, 3(1956), s.97-106.
- YERASIMOS, Stephane: **Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)**, Ankara 1991.

Resim 5: Belen, İskenderun yönünden görünüm (1680, C. De Bruyn).

Resim 6: Belen, Antakya yönünden görünüm (1785, L. F. Cassas).

Resim 7: Belen, İskenderun yönünden bakış (1836, W. H. Barlett).

Resim 8: Belen, Antakya yönünden bakış (1836, W. H. Barlett).

Lev. 13: Şehitlik'ten Vadi ve Yerleşimin genel görünümü (1992).

Lev. 14: Tarihi yol ve Kanunî Sultan Süleyman Külliyesi (1990).

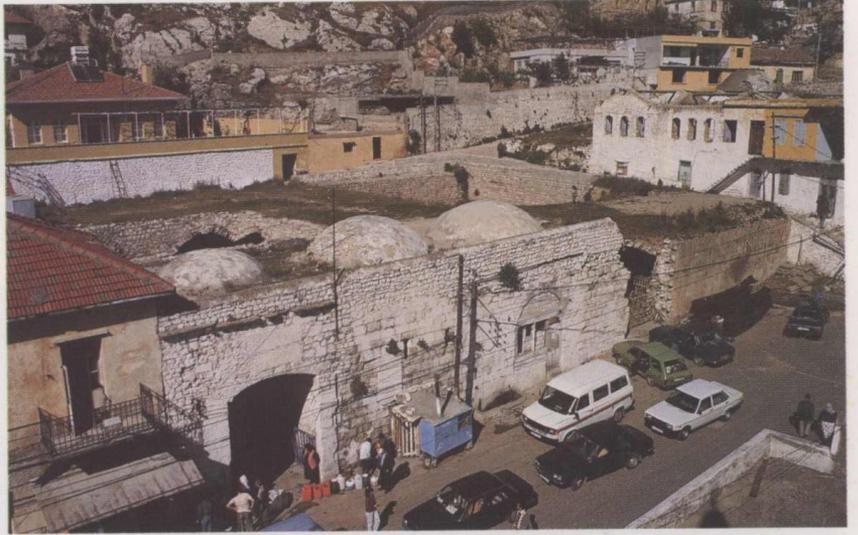

Lev. 15: Modern yol (E-5) ve Külliye'nin Cami ve Hamamının güneyden görünümü (1990).

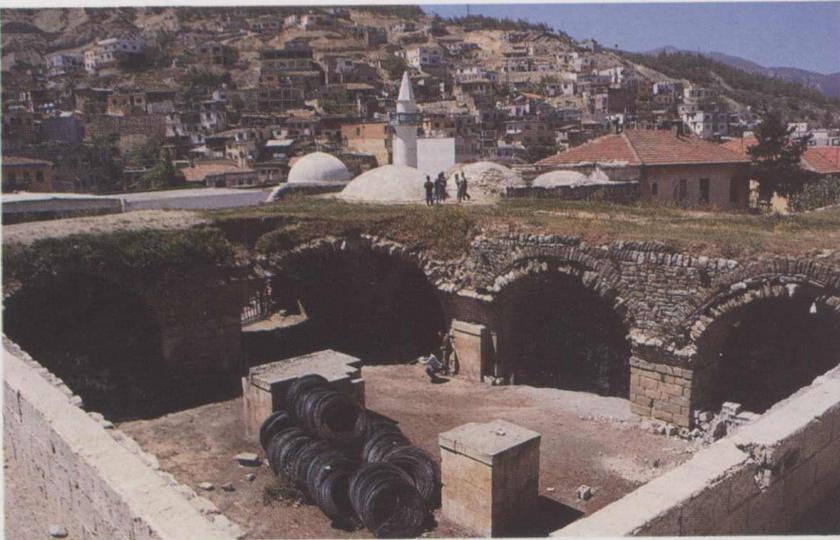

Lev. 19: Han, Kitabe (1990).

Lev. 20: Han, Cami minaresinden genel bakış (1990).

Lev. 21: Han, tahrip olan ve kısmen onarım gören kuzeydoğu bölümü (1990).

Lev. 23: Cami, Kitabe (1990).

Lev. 24: Cami, güneyden genel görünüm (1990)

Lev. 25: Cami, Harim, iç görünüm (1990).

Lev. 26: Cami, kuzeydeki giriş bölümü (1990).

Lev. 28: Hamam, kitabe (1990).

Lev. 29: Baldeken Türbe ve Mezarlık (1992).

Lev. 30: Kuzey yamaçta yer alan konut bölgesi (1992).

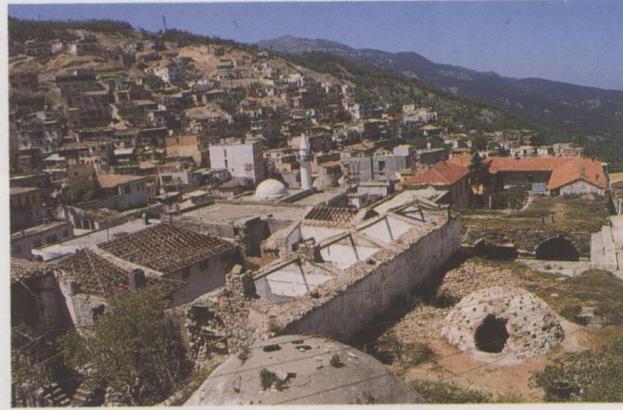
Lev. 31: Günümüze ulaşmayan eski bir ev (1991).

Lev. 32: Tarihi yol üzerinde yer alan konutlar (1991).

Lev. 33: Hamam, kitabe (1992).

Lev. 34: Hamam ve çevre yapılar (1992).

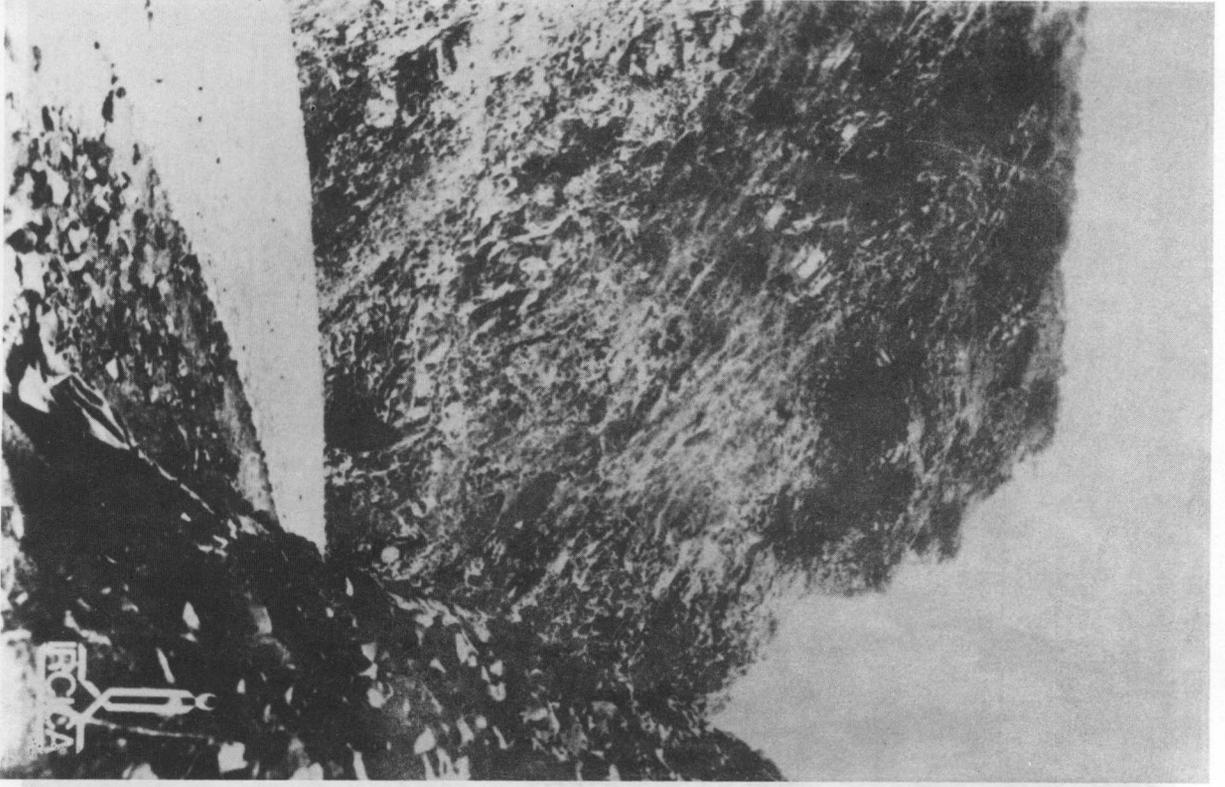
Lev. 35: 19.yüzyıla ait okul (1992).

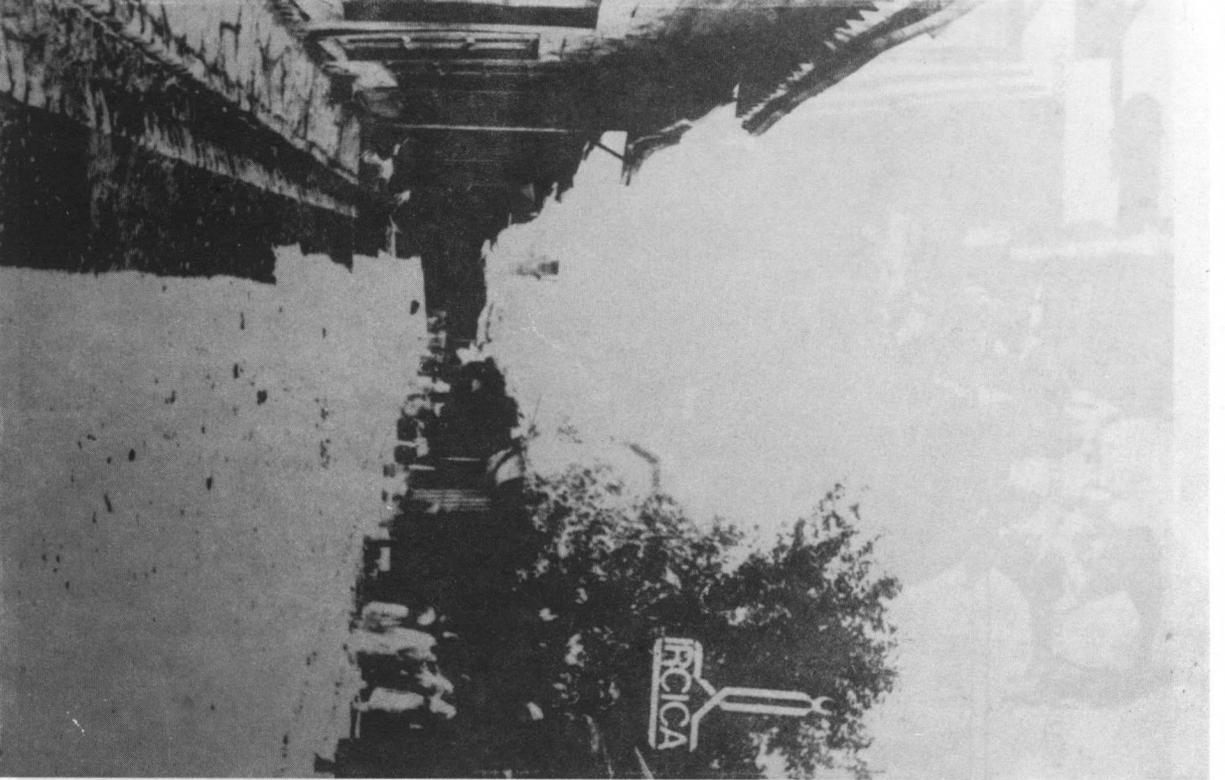
Lev. 36: Tarihi yol üzerindeki dükkan/depo harabeleri (1991).

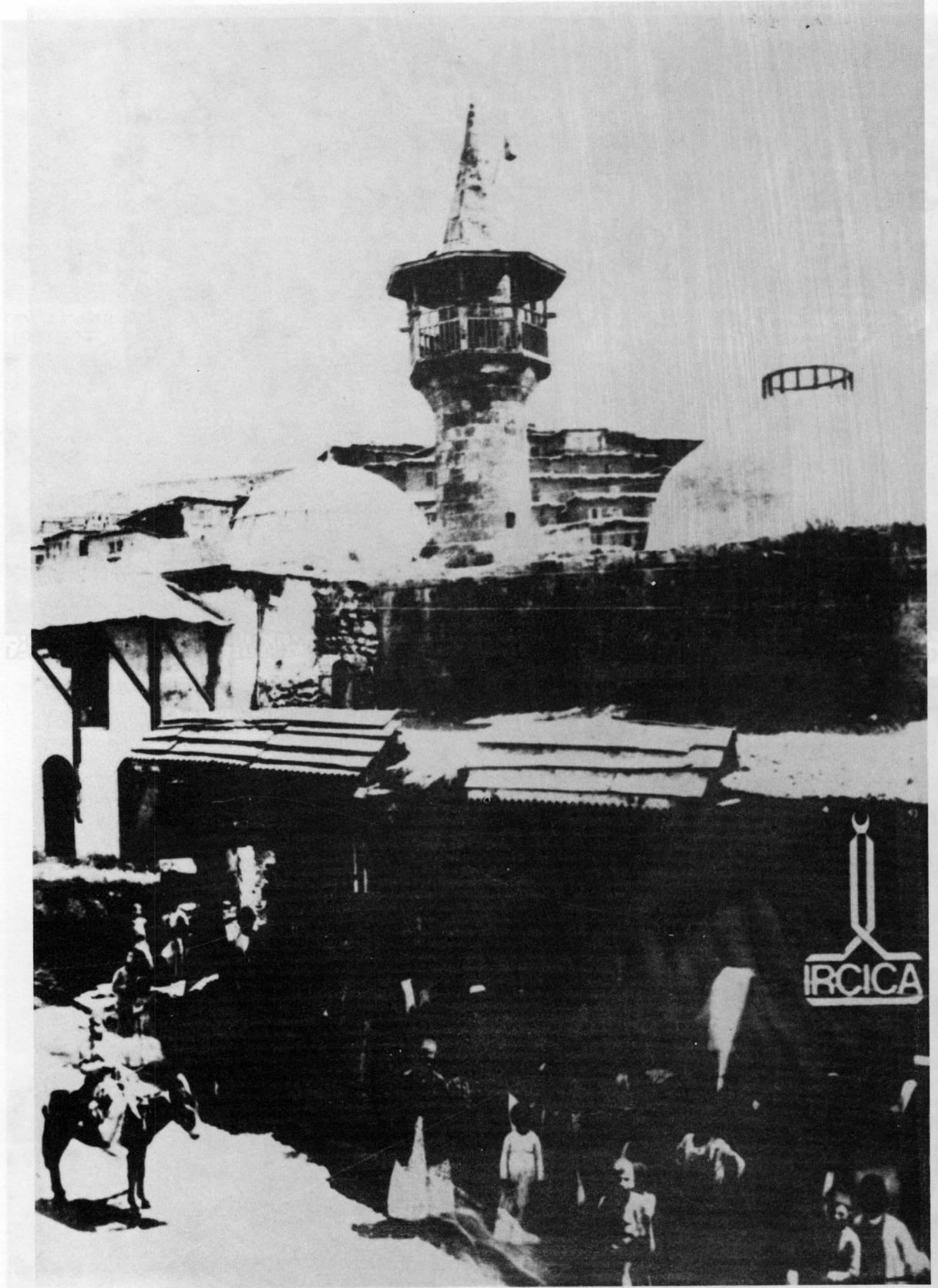
Lev. 37: Vadi içindeki su kemeri (1992).

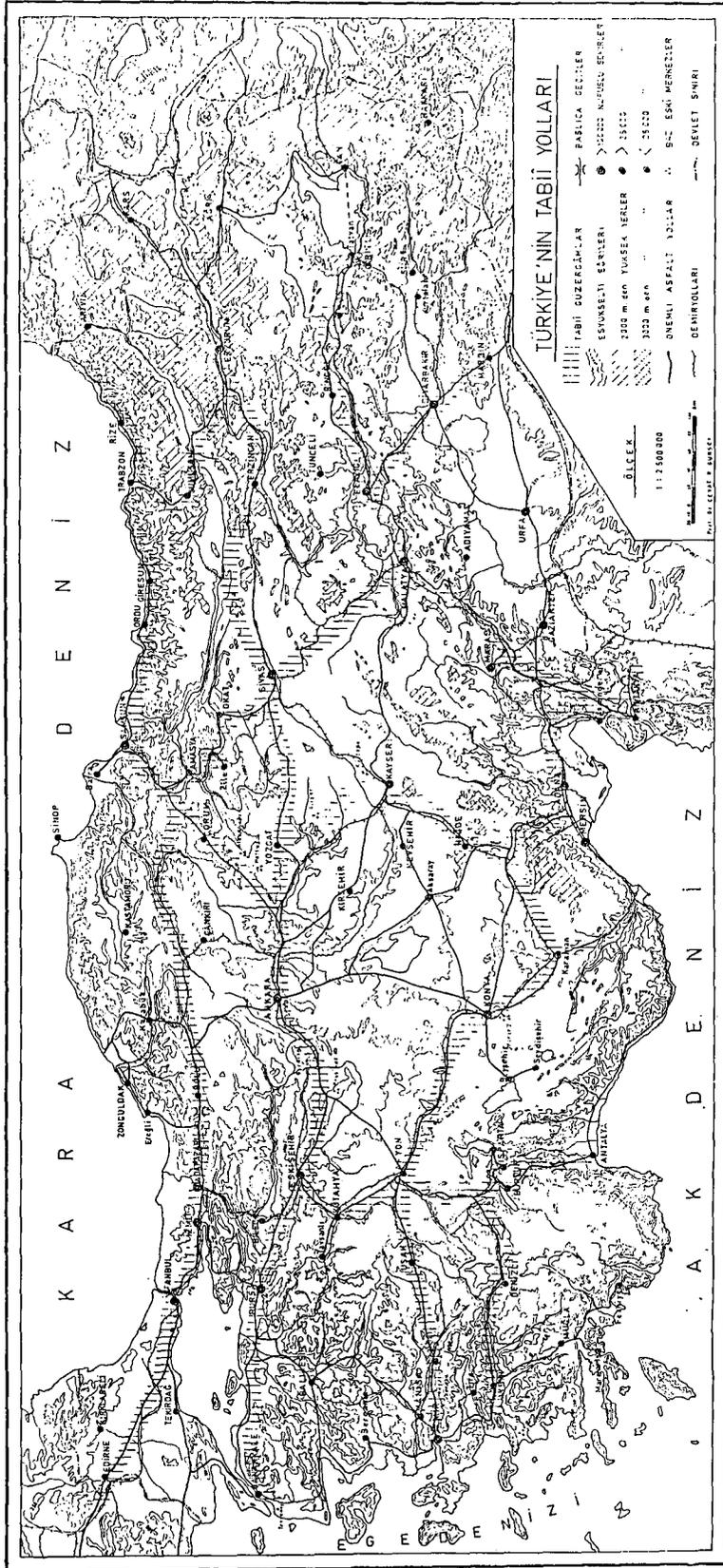
Lev 9: Belen, geçide giden şose (1890-1900, İSLAM TARİH-SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ/IRCICA Yıldız fotoğraf albümleri koleksiyonu).

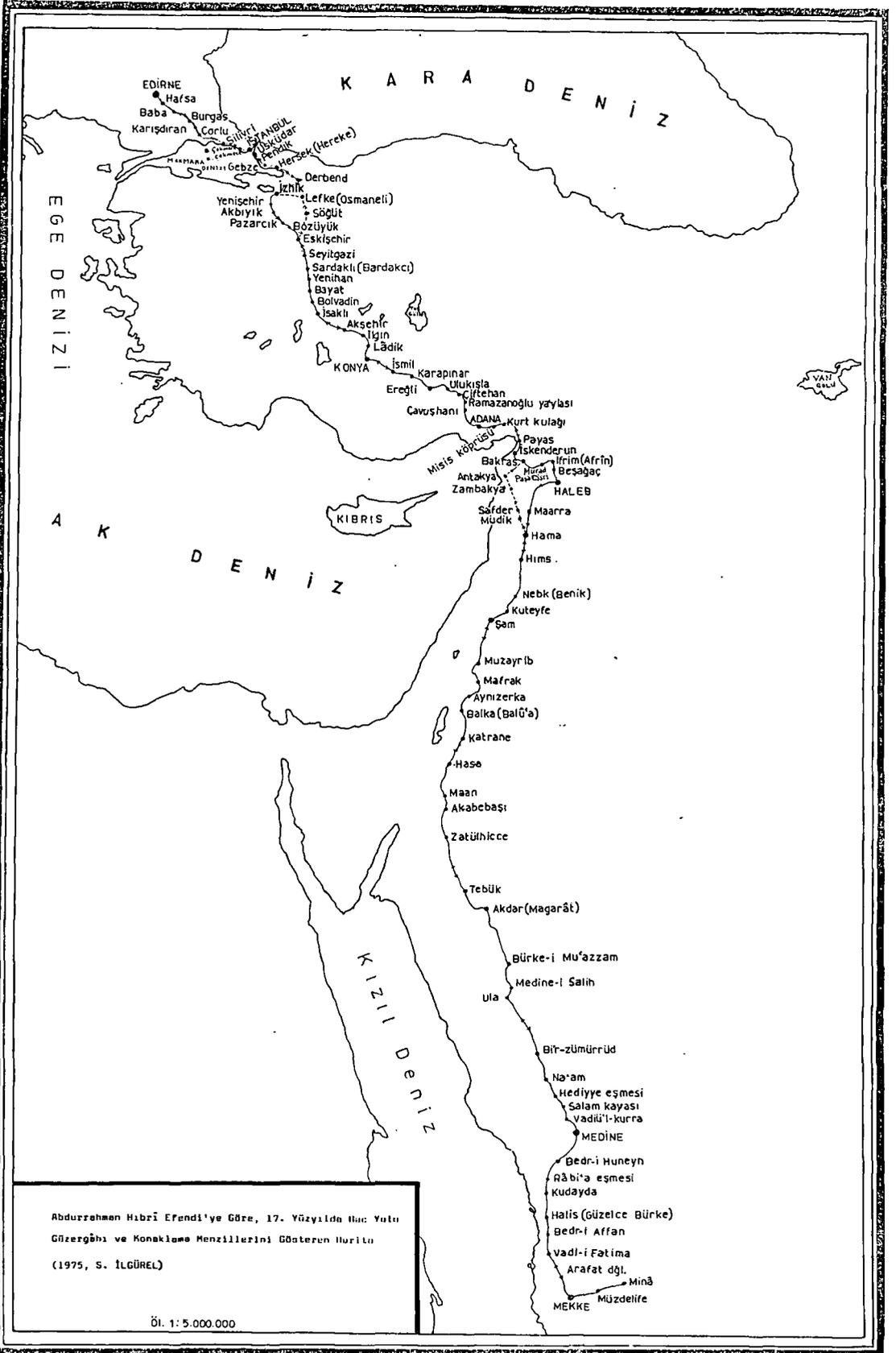
Lev 10: Belen, yerleşimin içinden geçen tarihi Adana-Halep/Antakya-Şam yolu ve yol boyunca uzanan çarşı (1890-1900, İSLAM TARİH-SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ/IRCICA Yıldız fotoğraf albümleri koleksiyonu).

Lev 11: Belen, tarihi yol, Kanunî Sultan Süleyman Camii ve Hamamının görünümü. (1890-1900, İSLAM TARİH-SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ/IRCICA Yıldız fotoğraf albümleri koleksiyonu) .

Lev. 1: Türkiye'nin tabii yollarını gösteren harita (1975, C. Gürsoy).

Lev. 4: Abdurrahman Hibrî Efendi'ye göre, 17. yüzyılda Hac yolu güzergahı ve konaklama menzillerini gösteren harita (1975, S. İlgürel).

A M A N O S

D A Ğ L A R I

kilise

Geçit yönü
(2 km.)
+ 637

KONUT BÖLGESİ

ESKİ YOL
(PAYAS -

HALEP/ŞAM)

TİCARET ALANI

Han
Hamam
Cami

E-5 (HALEP - ŞAM)

KONUT BÖLGESİ

İSKENDERUN - ANTAKYA

ESKİ TÜRK
MEZARLIĞI

AKARSU VADİSİ

19. YÜZYIL
OKULLARI

deniz yönü
(12 km.)

Lev. 12: Belen, yerleşimin ölçeksiz krokisi (1993, F. Müderrisoğlu-T. Yazar).

**BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN
MENZİL KÜLLİYESİ - KONUM PLANI
(VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ARŞİVİ'NDEN DÜZELTİLEREK)**

TARİH :EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN :Y.MİM.ERTUĞ, FULYA

RÖLÖVE:ALP. OĞUZ

ÇETİN, ALİ

DOĞAN, OKAN

İRCİYES, MUZAFFER

ARAS. GÖR. MÜDERRİSOĞLU FATİH

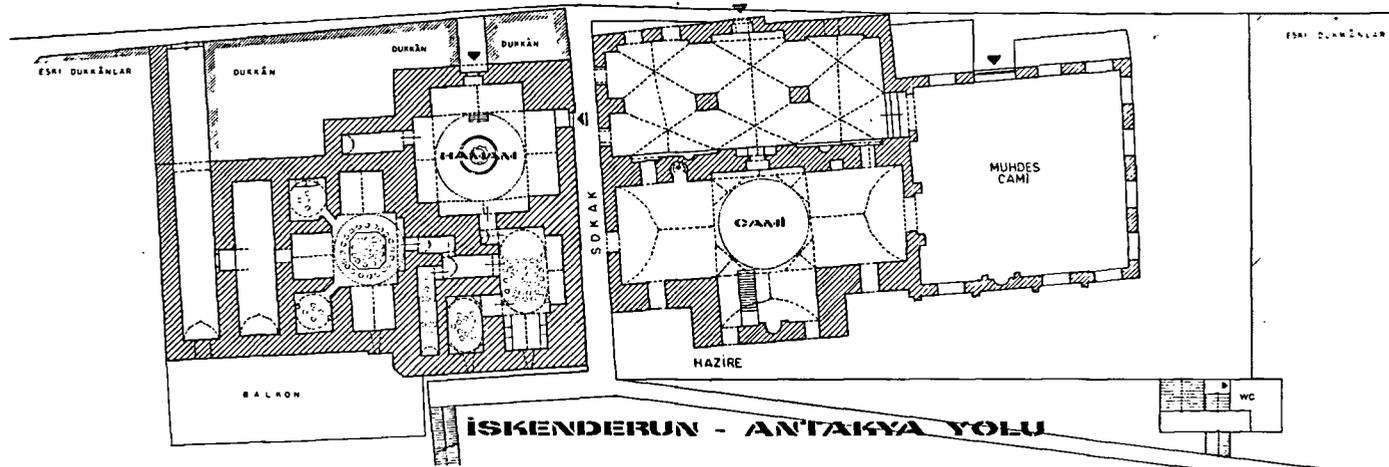

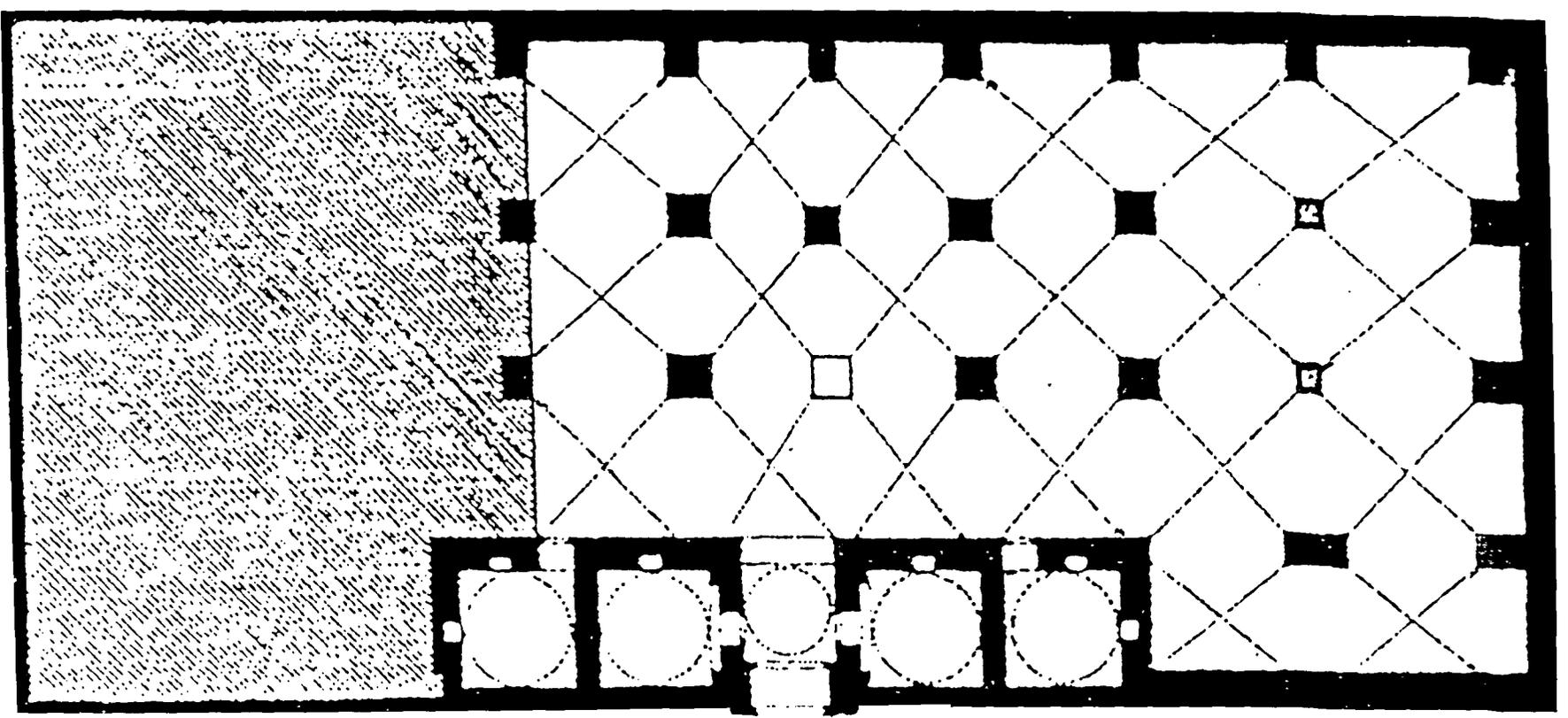
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

VAKIFLAR YURDU

KERVANSARAY

ESKİ HALEP / ŞAM YOLU

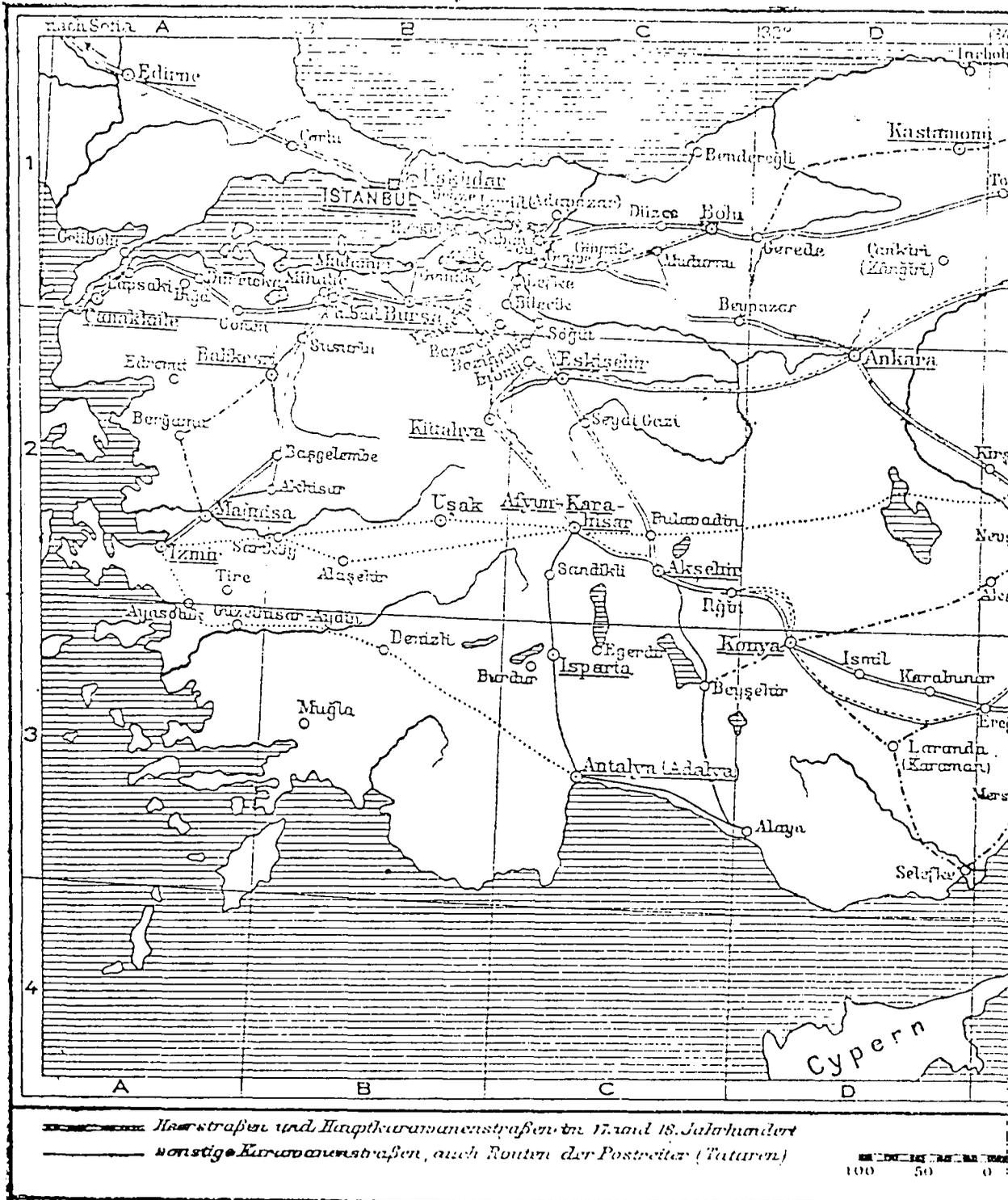

0 10 M.

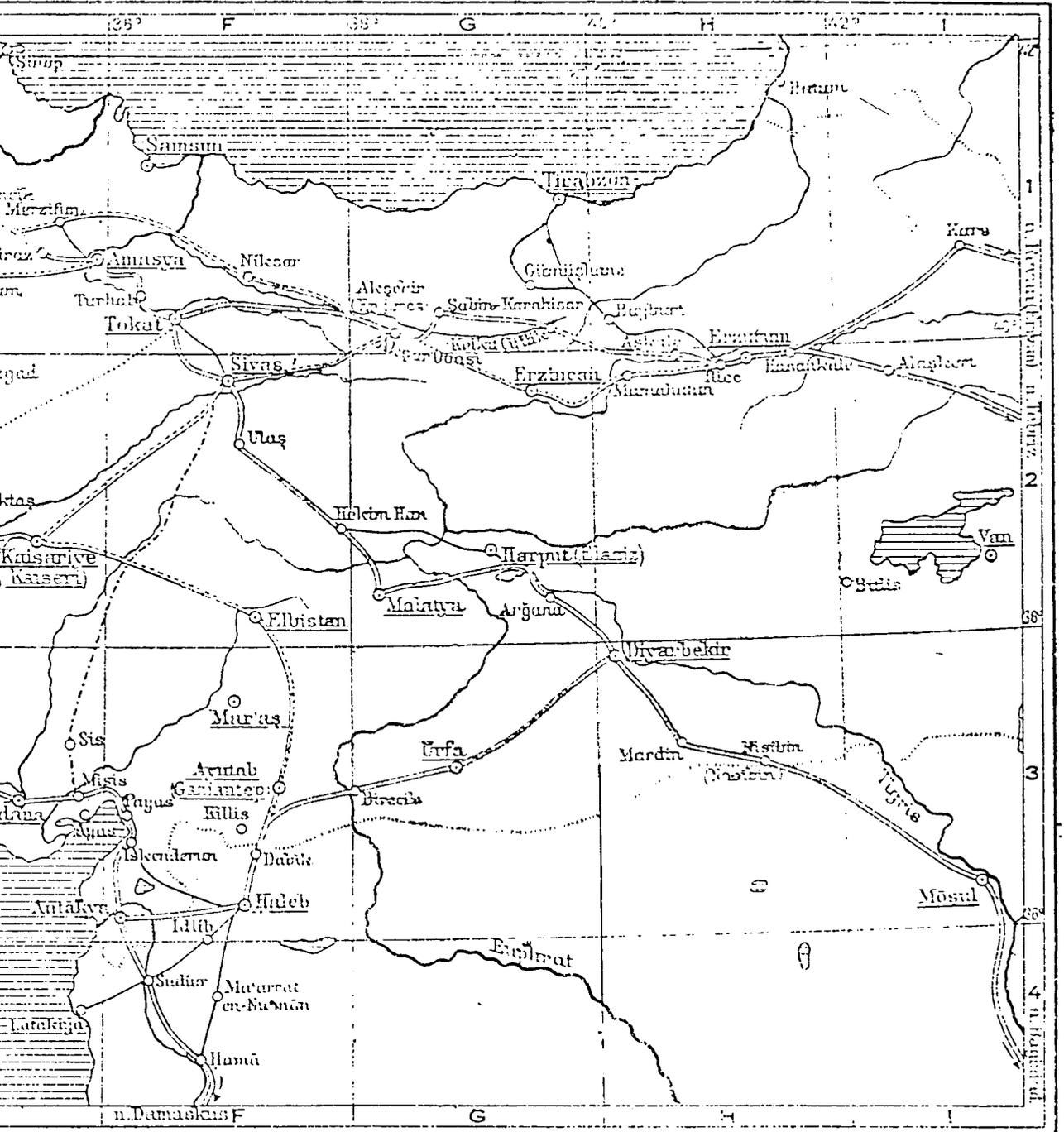
Han, restitüsyon planı.

(1937, J. SAUVAGET)

Lev. 17: Kanuni Sultan Süleyman Hanı, restitüsyon planı, (1937, J. Sauvaget).

Lev. 3: Seyahatnamelere göre 17-18. yüzyılda Anadolu yollarını gösteren harita (1959, F. Taeschner).

Stab
 00 200 300 km

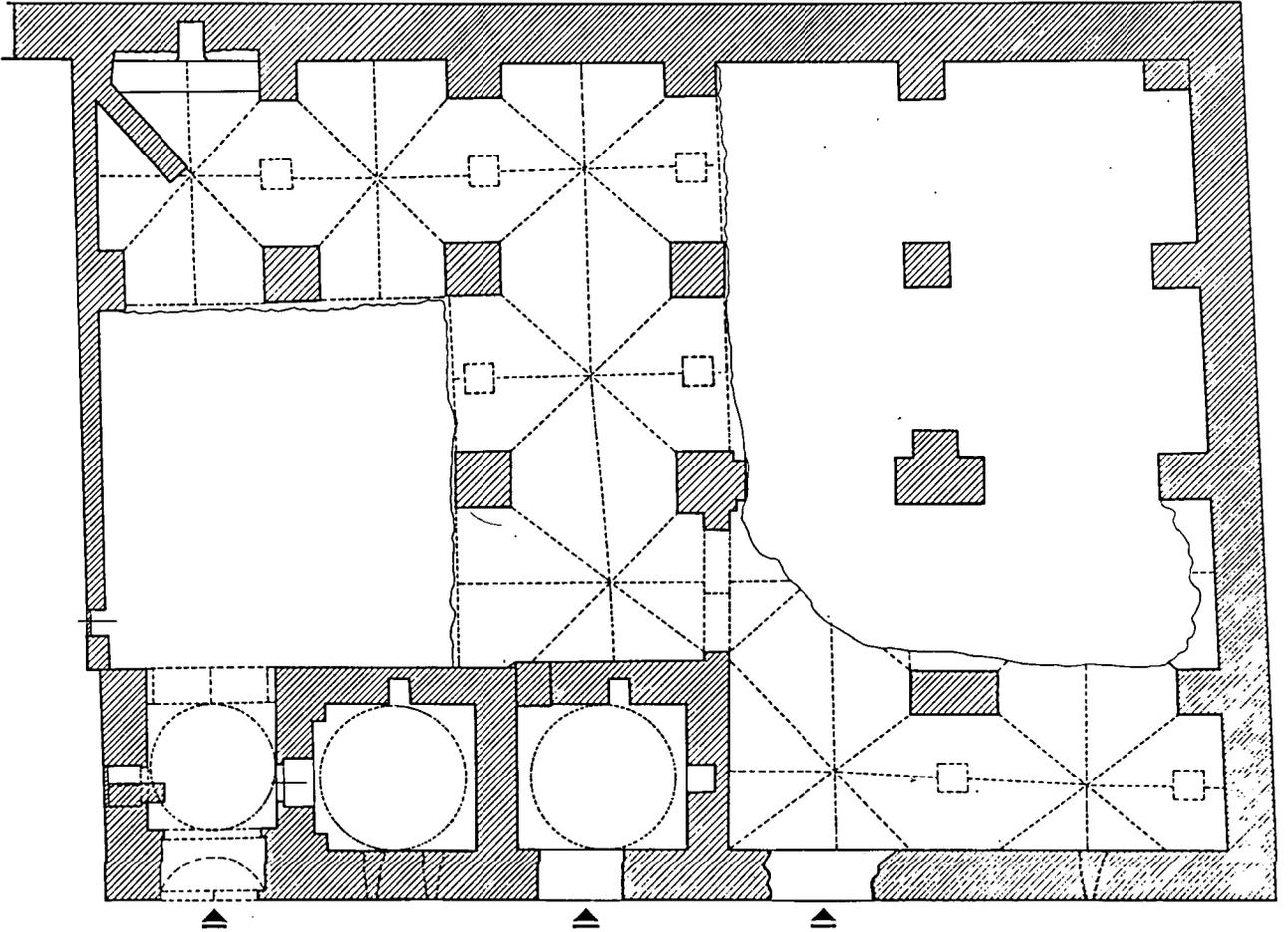
----- über und durch umstrafte von 16. Jahrhundert
 - - - - - nach älteren Straßen (12. - 15. Jahrhundert)
 ..... von Syrien ausgehend für unstrafte.

**BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN
MENZİL KÜLLİYESİ - KERVANSARAY**

TARİH : EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN : Y. MİM. ERTUĞ., FULYA

RÖLÖVE: ALP. OĞUZ
ÇETİN, ALİ
DOĞAN, OKAN
ERCIYES, MUZAFFER
ARAŞ. GÖR. MÜDERRİSOĞLU, FATİH

Lev. 18: Han, rölöve planı (1990, F. Ertuğ).

BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN MENZİL KÜLLİYESİ - C A M İ

TARİH : EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN : Y. MİM. ERTUĞ, FULYA

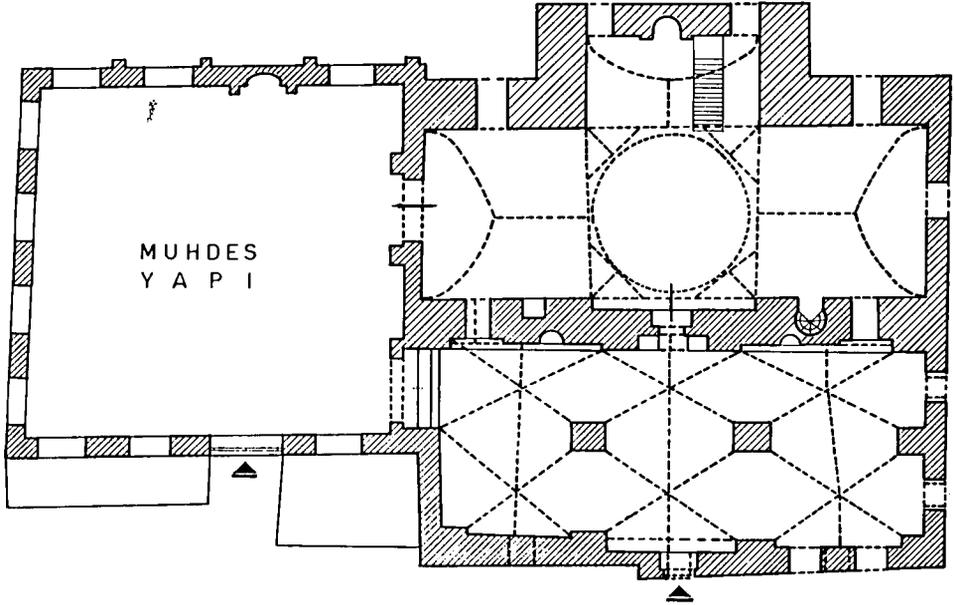
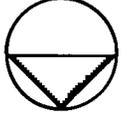
RÖLÖVE : ALP. OĞUZ

ÇETİN, ALİ

DOĞAN, OKAN

ERCİYES, MUZAFFER

ARAŞ. GÖR. MÜDERRİSOĞLU, FATİH

Lev. 22: Kanunî Sultan Süleyman Camii, rölöve planı (1990, F. Ertuğ).

BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN MENZİL KÜLLİYESİ - H A M A M

TARİH : EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN : Y.MİM. ERTUĞ, FULYA

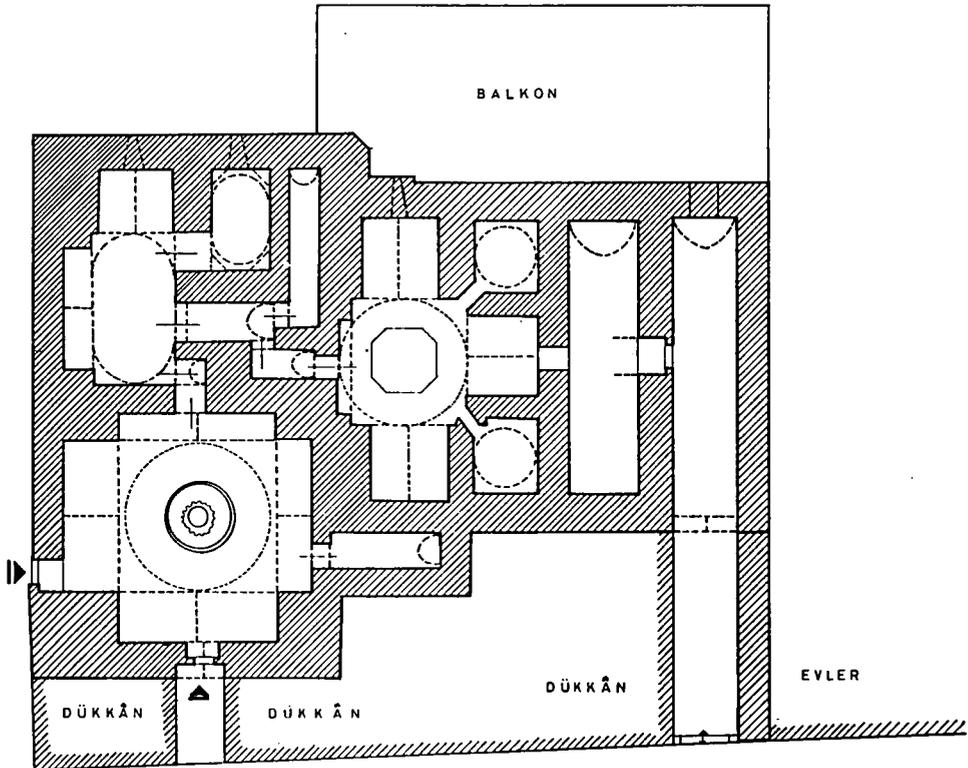
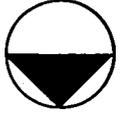
RÖLÖVE : ALP, OĞUZ

ÇETİN, ALİ

DOĞAN, OKAN

ERCİYES, MUZAFFER

ARAŞ. GÖR. MÜDERRİSOĞLU, FATİH

Lev. 27: Kanunî Sultan Süleyman Hamamı, rölöve planı (1990, F. Ertuğ).

İSLÂM'IN SANATA VE MİMÂRİYE BAKIŞI

Doç.Dr.Nusret ÇAM

Günümüz Türkiye'sinde yan yana getirmekte oldukça güçlükle karşılaşılan kavramlardan bir tanesi de "İslâm" ile "sanat"tır. Hem dindar sâde vatandaşın, hem de aydınlarımızın, bu iki kelimeyi birarada düşünmekte bir hayli zorlandığını görmekteyiz. "Sanat"la "İslâm" kelimelerini birarada kullandığımızda, birincilerin de ikincilerin de aklına hemen ya resim ve heykel, ya da modern sahne sanatları gelmekte ve bunların İslâm'la bağdaşmayacağını söylemektedirler. Halbuki sanat, yalnızca bunlardan ibâret olmadığı gibi, bu iki kavramın niçin bağdaşmadığı konusunda da doyurucu cevap almak mümkün değildir.

Aynı soru, ebru, tezhip, minyatür, hat, cilt, çini, sahneyle ilgili olmayan klasik sanatlar dikkate alarak sorulduğunda da fazla tatmin edici bir cevap alınacağı sanılmamalıdır. Zira bunlar hakkında fazla bir bilgileri yoktur. Konu mimarlık olunca, durum biraz değişmekte ve cemiyetimizin hemen her kesimi Selimiye, Süleymâniye, Sultanahmet gibi câmilerle Mimar Sinan'dan hayranlıkla bahsetmekte, fakat bunların büyüklüğünün hangi özelliklerinden kaynaklandığı sorusu yine de cevapsız kalmaktadır.

Daha da kötüsü, bugün ülkemizin hemen hemen her kesiminde büyük bir "estetik erozyon" ve "tarihi tahrip" hâdisesi yaşanmaktadır. Çirkin binalar, estetikten mahrum câmiler, maviye veya yeşile boyanarak aslı güzelliklerini kaybetmiş mihraplar, yurt dışına kaçırılan yazma eserler, bir kenara atılmış nâdide hat levhaları, bir köşede çürümeye terk edilmiş Selçuklu veya Osmanlı sinileri, kırılmış mezar taşları, tarihten ve sanattan kopukluğumuzun ifâdesi değil midir? Dindar veya muhâfazakâr olduğunu söyleyen zenginlerimizden kaç tanesi bugün hat, ebru, tezhip gibi klâsik İslâm sanat eserlerinin koleksiyonunu yapmaktadır? Hattâ bunların bugün İstanbul'da hemen hemen

Osmanlılar zamanındaki kadar başarıyla icra edildiğini, en iyi müşterilerinin ise Japon, Amerikan, Arap ve Avrupalı zenginlerin olduğunu kaç kişi bilmektedir?

Sanatın ve İslâmın ne olduğu sorusuna yeterli cevap verilememesi ve bunların kesişme noktalarının tesbit edilememesi sebebiyle bugün İslâm sanatı ya çok özel bâzı alanlara sıkışıp kalmış, ya da müzelik bir hâdiseye olarak düşünülür olmuştur. Günümüzde "İslâm sanatı" adına ortaya konulan eserlerin ise henüz istenilen seviyeye gelemediği görülmekte, fakat büyük istikbal vaatmektedir. İşte bu sebeple İslâm'da sanatın yeri ve mâhiyeti konusu, kendiliğinden önem kazanmaktadır.

*
* *

İslâm'ın sanata, tasvire ve mimarlığa bakışı gibi konular, hem müslüman, hem de yabancı araştırmacılar tarafından epeyce işlenmiş olmakla birlikte¹, tartışmaya açık bâzı konuların, gelişen İslâmî araştırmaların ve sanat tarihi incelemelerinin ışığı altında yeniden incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. İslâmın sanat hakkındaki görüşlerini dile getirmeden önce, "sanat" kelimesinden neyin anlaşılması gerektiğine kısaca temas etmekte yarar vardır.

Arapça "sana'a" fiilinden türeyen sanat, çeşitli ansiklopedilerde değişik şekillerde tarif edilmekle birlikte onun "insanları, gördükleri, işittikleri, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri, insanlarda estetik bir heyecan uyandıracak tarzda ifâde etmesi" olayı olarak da görülebilir. Bu tariften de anlaşılacağı üzere, bir çalışmanın sanat eseri olabilmesi için, "insan elinden çıkmış olması, güzel olması ve orijinal olması"

1. İslâmın sanat, tasvir ve estetikle ilgili yönünü inceleyen kitap ve makaleleri bibliyografya kısmında vereceğiz.

gibi şartları hâiz olması gerekmektedir. Bu sebeple, insan elinden çıkmayan nefis bir dağ manzarası, şelale, peribâeaları vs. güzel olmakla birlikte sanat eseri sayılmazlar, çünkü insan elinin mahsulü değildir. Yine aynı şekilde, bir insan tarafından yapılmış olsalar bile, insanda estetik hayranlık uyandırmayan basit bir masa, rahle veya tabak da sanat eseri sayılmazlar. Ancak, bunlar, işinin ustası kimseler tarafından çok ince bir şekilde yapılarak tezyin edilirse, daha doğrusu görenlerde güzellik etkisi uyandırırsa o zaman sanat eseri sıfatı kazanırlar.

Şimdi burada karşımıza, "güzel nedir", "güzelliğin ölçüsü nedir", "hangi şey güzeldir, hangi şey çirkindir" gibi sorular çıkmaktadır. Estetiğin sâhasına giren bu konudaki tartışmalar yaklaşık 2500 yıldan beri bir sonuca ulaştırılmamış ve "güzel" in tam bir tanımı yapılamamış, hatta bu konuda çeşitli estetik doktrinler bile meydana gelmiştir. Bu tarifler ve tartışmalar bu yazının konusu değildir. Fakat hemen şunu söyleyelim ki, "güzel, faydalı olandır" şeklindeki tarifler artık gerilerde kalmış bulunmaktadır. Yine bu arada, estetikçilerin "güzel" i tarif edememelerinin, bu konuda ihtilafa düşmüş olmalarının, "güzel" in mevcut olmadığı anlamına gelmediğini de işaret etmek icap eder. Aşk, sevgi, hüznün, acı, keder gibi insanın en tabii hislerinin hangisi tarif edilebilmiştir ki, güzellik de tarif edilebilir! Çünkü o, kolayca tarif edilebilecek ve kimsenin itiraz edemeyeceği şekilde ölçülebilecek maddi bir olay değildir. O halde kişiden kişiye, toplumdaki topluma, mekândan mekâna ve zamandan zamana değişse de ortada "güzel" diye hakikatin olduğu muhakkaktır. Bu zıfafilik durumu, "güzellik" kavramına fazla zarar getirmeyip ona zenginlik de kazandırmaktadır. Bundan da anlaşılacağı üzere, o, bütün manevî olaylar gibi ferdi, derunî ve ulvî bir olay olup, idrak kaabiliyetine göre kişiden kişiye değişir.

Sanatın ve güzelliğin tariflerini bu şekilde yaptıktan sonra, İslâm'ın bu konulardaki tutumuna geçebiliriz. Fakat bu konuya doğrudan doğruya girmeden önce, sanat ve güzellik duygusunun insan ve toplum hayatındaki yerini de sağlam bir şekilde belirlemek gerekmektedir.

a) İnsanda güzellik ve sanat duygusunun fitriliği:

İnsanı en iyi tanımanın herhalde en iyi metodlarından birisi de ona iyi gözlemci sıfatıyla bakmak, hareketlerini kontrol etmektir. Ona böyle bir nazarla baktığımızda insanın, biri maddî, diğeri ruhî olmak üzere iki dünyasının bulunduğunu ve bütün faaliyetlerinin bu iki yönde cereyan ettiğini müşâhede ederiz. Sanat insanın bu ikinci yönünü teşkil eden unsurlardan birisidir.

İnsanı tam olarak tanımak için tutulması gereken yollardan bir tanesi, davranışlarını, henüz dinî ve sosyal baskılardan âzade, en samimi bir şekilde dile getiren 3-5 yaşındaki çocukların faaliyetlerini gözlemek olmalıdır. Çünkü bu çağdaki çocuklar, doğuştan sahip oldukları içgüdülerini, me-

lekelerini ve kaabiliyetlerini, içlerinden geldiği gibi hareket ederek, en saf şekilde sergilerler. Bu davranışlar, onlar için hem bir oyun, hem de yetişkinlik çağlarındaki faaliyetleri için bir alıştırma ve hazırlıktır. Bu konudaki bazı tesbitlerimizi genelleştirerek söylemek gerekirse, hiçbir insan yoktur ki, o günkü imkânları ve kaabiliyeti çerçevesinde çocukluğunda sanat faaliyetleri diyebileceğimiz faaliyetlerde bulunmamış olsun. Bir kimse, dinî ve sosyal baskıların henüz teşekkül etmediği o çağlarında mutlaka şarkı söylemiş, resim yapmış, bir müzik eşliğinde oynamış, çamurdan bir hayvan figürü yapmış, ev bina etmiştir. İşte insanın bu gibi faaliyetleri, onda güzellik ve sanat duygusunun fitrî olduğunun güzel bir işaretidir. İnsanlar, çocukluklarının ortaya koydukları bu faaliyetlerini ileriki yaşlarında ya çeşitli sebeplerle terkeder, köreltir, bastırırlar ve sanatın en alt faaliyeti demek olan dinleyici seyirci olarak devam ettirirler, ya da geliştirerek sanatkar olurlar.

Bir kimsenin elbiselik bir kumaş veya kravat alırken bile mağaza mağaza dolaşması, insanda doğuştan mevcut olan bu güzellik duygusunun eseridir. Eğer insanda böyle bir güzellik duygusu bulunmasaydı, elbiselerin yalnızca sağlamlığına, soğuk veya sıcağa karşı dayanıklılığına bakılacak, yemeklerin göze değil, yalnızca damağa hitap etmesi yetecek, binâların sağlam ve kullanışlı olması kâfi gelecek, arabalar, elbiseler çeşit çeşit modellerde yapılmayacaktı. İşte bu gibi örnekler, güzellik duygusunun insanda doğuştan mevcut olduğunun başka işaretleridir.

Çevremizde yapacağımız başka bir gözlemi ve meşhur bazı sanatkarların saralı veya akıl hastası olduğunu² dikkate aldığımızda, insandaki bu güzellik ve sanat duygusunun faaliyete geçmesi hâdisesinin, kavrama kaabiliyeti idiot ve debil derecesinde olan kimseler haricinde zekâ ve ruh sağlığı ile de pek ilgili olmadığı anlaşılacaktır. Hatta böyle kimselerin eğitiminde Osmanlılar zamanında olduğu gibi, müzik ve resimden son zamanlarda tekrar istifade edilmeye başlandığı hemen hemen herkesin malûmudur. Demek oluyor ki, her insanda az veya çok; şu veya bu şekilde sanata karşı bir yatkınlık mevcut olup, kişi bunu geliştirerek sanat merdivenindeki yerini alır. Bu merdivenin ilk basamağı, seyirci veya dinleyicilik, amatörce yapılan çalışmalar olduğu halde, en üst basamağı, Sinan'ların, İtrî'lerin, Yahya Kemâl'lerin, Levnî'lerin, Bihzad'ların, Şeyh Hamidullah'ların bulunduğu noktadır.

Bu tesbitlerimizden de anlaşılacağı üzere **insan, yalnızca düşünen, üreten, inanan bir varlık değil, aynı zamanda sanat eseri meydana getiren bir varlıktır.** Tarihe baktığımız zaman, en ilkelinden en gelişmişine kadar yeryüzündeki bütün insan topluluklarının sanata meşgul oldukları, sanat eseri meydana getirdikleri görülecektir. Hatta sanat eseri meydana getirmemiş bir din ve topluluk yoktur. Arkeolojik ve antropolojik

2. Frete, Jean, **Delilik** (çev. H.Vehbi Eralp), İstanbul, 1946, s. 103-107.

araştırmalar, bu durumun, tarihin herhangi bir zaman diliminde değil, fakat dünya kurulduktan beri böyle olduğunu ortaya koymaktadır. O halde sanat, ferdi plânda fitrî, tarihî ve sosyolojik anlamda evrensel bir hâdisedir. Hatta onun evrensel bir hâdise olması da her insanda fitrî olmasının bir neticesi ve tezâhürüdür. Diğer taraftan, bir kültürün ürünü olarak ortaya çıkan bir sanat eserinin, mesela bir çininin veya minyatürün, çok değişik başka kültürlerin insanları tarafından rahatlıkla beğenilip satın alınabilmesi, bir hıristiyanın Sultanahmet Câmii karşısında hayranlığını gizleyememesi gerçeği de bu sanat duygusunun evrenselliğinin başka bir delilidir.

b) Kur'an ve Hadislerin ışığı altında güzellik duygusunun fitriliği:

Kur'an-ı Kerim'de güzel sanatlarla doğrudan doğruya ilgili bir âyet mevcut değildir. Bununla birlikte, diğer bâzı âyetlerin ışığı altında O'nun güzel sanatlara nasıl baktığını tayin etmek mümkündür. Bunun için önce "insan"ın ne olduğunu bilmek gerekir.

Kur'an-ı Kerim'e göre Allah, insanı yeryüzünde kendisinin halifesi olarak en güzel ve en akıllı şekilde yaratmıştır. Mesela Yüce Allah, Tin Suresi 4. ve 5. âyetlerinde:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ

Muhakkak ki biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik" demekte; Teğâbun Suresi 3. âyette de:

حَاقَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاللَّهُ الْمُهَيَّبُ

"Size sûret verip, sûretinizi en güzel şekilde yaratmıştır, dönüş O'nadır" diye buyurmaktadır. Mealini verdiğimiz birinci âyetteki "insanın en güzel şekilde yaratılma"sından maksat, insanın mükemmel şekilde yaratıldığı denilebilirse de, ikinci âyetteki "sûretinizi en güzel şekilde yaratmıştır" şeklindeki bir ifade, bunun, yüz ve endam güzelliğini de içerisine aldığını göstermektedir.

İnsanın en güzel biçimde yaratılması, aynı zamanda onun güzellikleri kavrama, bunlardan zevk alma ve estetik değeri olan eserler yapma kabiliyetini hâiz olduğunun da bir ifadesidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki bâzı âyetler insanı düşünmeye davet ederken, bâzı âyetler de üstün belağati ve tasvirlerindeki güzelliğiyle doğrudan doğruya insanın estetik yönüne hitap etmektedir.

İnsanın fiziki ve aklı bakımından en üstün varlık olarak yaratılması, Yeryüzü'nde karşılaşacağı i'tikadî, ahlâkî, fiziki ve beşerî problemleri çözüp hayatını iyi şekilde devam ettirebilmesi, en güzel şekilde yaratılmış olması da Dünya güzelliklerinden zevk alabilmesi içindir. Hakikaten de Dünya nimetleri yalnız iyi değil, aynı zamanda güzeldir. Mesela Güneş, Dünyamızı aydınlattığı, ısıttığı, ham meyveleri olgunlaştırdığı için yalnızca iyi olmayıp,

bilhassa doğuşu ve batışındaki haşmeti ile de güzeldir. Aynı şekilde ağaçlar, insanın ihtiyaç duyduğu meyveyi, odunu, keresteyi verdiği için iyi, insan ruhunda bıraktığı hoş etki ile de güzeldir. Bu örnekleri, kuşlar, bulutlar vs. için de çoğaltabiliriz. Nitekim birçok âyette bu konu çeşitli şekillerde dile getirilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْخَرْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ
خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ
دَابَّةٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالزَّمَانُ أَمْثَلِهَا
وَعَيْتُهُمْ مَثَابِعٌ يَنْظُرُونَ إِلَى تَمْرِهِ إِذَا أَمْتَدَّ وَرَوَّعُوا فِي ذَلِكَ
آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

"Ondan yeşillikler çıkardık. Ondan yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, biribirine hem benzeyen, hem benzemeyen üzümlerden, zeytinden ve nardan bahçeler yapıp çıkarıyoruz. Meyvesine, bir meyve verdikleri zaman, bir de olgunlaştıkları zaman bakın" (En'am, 99).

وَالْأَنْعَامَ خَلَقْنَا لَكُمْ فِيهَا نِفْعًا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ
وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرْتَمُونَ وَحِينَ تُسْرَحُونَ

"Hayvanları da O yaratmıştır: Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Onların etlerinden yersiniz; akşamleyin getirip sabahleyin salarken onlarda sizin için bir zevk (güzellik) vardır" (Nahl, 5-6).

Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere, Dünya nimetleri yalnızca iyi ve faydalı değil, aynı zamanda güzeldir. Diğer taraftan, Cenab-ı Hakk'ın yaratığı en güzel şey ise bu dünyadaki sâlih amel işleyenlere vaad edilmiş olan Cennet'tir. Eğer insanın bu güzellik ve güzelliği kavrama yönü bulunmasaydı, Cennet'in "altlarında ırmaklar akan köşkleri"nden veya oradaki hurilerin, insanın hayal gücünün dahi erişemediği güzelliklerinden bahsedilemeyecekti.

Aslında, Allah'ın insanı "güzel" surette yaratması gayet tabiidir. Çünkü, Yaratıcı'nın kendisi "Cemâl" (Güzel) sıfatını taşımaktadır. Bir âyete göre:

اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ "Yaratanların en güzeli Allah'tır" (Mu'minun, 14).

Yine başka âyetlerden (Hicr, 29; Secde, 9; Sad, 72) öğrendiğimize göre,

وَنَحْنُ قَبْدٌ مِّنْ رُّوحِهِ "Allah, O'na (Âdem'e, İnsana) kendi ruhundan üflemiştir".

İşte insanın güzel ve güzelliğe karşı meyyal olması, güzel eserler ortaya koyabilmesi gerçeği,

bu âyette belirtilen yaratma hâdisesine dayanmaktadır. Hatta insanın "ahsen-i takvim" olmasının sırrı da burada yatmaktadır. Hz.Dâvud'un sesini en güzel kılan, Hz.Yusuf'u ve Hz. Muhammedi insanların en güzel yapan iksir, işte budur.Buna mukâbil, böyle bir yaratılma imtiyazından mahrum bulunan "eşek en çirkin sese sahiptir" (Lukman, 19).

Diğer taraftan, Kur'an-ı Kerim'deki birçok âyet, bu "âyetler" (işâretler) karşısında Müslümanların düşünüp ibret almasını ve bu güzelliklerden istifade etmesini istemektedir. Bunlardan bir tanesi de Âraf/31-32. âyetleri olup şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا زِينَتِكُمْ غِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا
وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ
الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

"(Ey âdemoğulları), mescidde süslü elbiselerinizi giyiniz, yeyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah müsrifleri semez. De ki, Allah, kulları için çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş?"

Görüldüğü gibi, bu âyetlerden birincisinde mescide giderken zinetlerin takılması (yani tefsircilere göre güzel koku sürülmesi, temiz ve güzel elbiseler giyilmesi) istenilmiş, ardından da gâyet cömert bir ifâdeyle de "yeyiniz, içiniz" diye insanlara Dünya nimetlerinden istifade edilmesi söylenmiştir. İkinci âyette ise güzel zinetleri, hoş ve temiz rızıkları Allah yasaklamadığı halde yasaklayanlar veya yasaklayacak olanlar azarlanmıştır. Zaten başka bir âyette (Kasas-77) de:

"Ve Dünyadan da nasibini unutma" denilmek suretiyle yukarıdaki âyet te'yit edilmektedir.

Dünya nimetlerinden faydalanılması gerekliliği, Peygamberimiz tarafından da sık sık vurgulanmıştır. Mesela, Nesâî'de (Zinet, 54) ve Ebu Dâvud'da (Libas, 14) yeralan bir hadiste, zengin olduğu halde, çirkin ve değersiz bir elbise giymiş olarak huzura gelen bir kişiye Peygamberimiz:

"Allah mal vermişse, Allah'ın kerameti senin üzerinde görünsün" demiştir.

Tirmizî'nin (Edeb, 41) rivâyet ettiği bir hadis ise şöyledir:

"Allah, temizdir, temizliği sever, güzeldir, güzelliği sever, merhametlidir, merhameti sever, cömerttir, cömertliği sever. Saçınız varsa, temiz tutunuz; Yahudilere benzemeyiniz".

Müslim'de şöyle bir hadis bulunmaktadır.³

عن النبي قال: " لا يدخل الجنة من كان في قلبه مثقال ذرة من

كبر" قال رجل: إن الرجل يحب أن يكون ثوبه حسنا ونعله حسنة

قال: "إن الله جميل يحب الجمال. الكبر بطر الحق و غمط

الناس."

"(Bir gün) Peygamber, "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse Cennet'e giremez" dedi.

Bunun üzerine (Sahâbeden) birisi:

"Fakat elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını isterse?" diye sorduğunda, Nebi:

"Allah güzeldir ve güzeli sever, (halbuki) kibir hakkı uzaklaştıran ve insanları hakir gösteren şeydir cevabını vermiştir."

Bu hadislerden de anlaşılıyor ki, İslâm dini, estetiğe büyük önem vermekte ve bu estetiğin kaynağını doğrudan doğruya Allah'a (c.c) dayanmaktadır. Bu sebeple peygamberimiz hayatının her safhasında güzelliği arıyor, insanların giyiminde vs. bunlara dikkat etmesini tavsiye ediyordu. Mesela bunlardan bir tanesi şöyledir: "O, bir gün cenaze merasimine gitti ve mezarın içinde hafif bir kazılış hatası görerek bunun derhal düzeltilmesini emretti. Birisi O'na bunun ölüyü rahatsız mı edeceğini sordu. Peygamberimiz de: "Aslında böyle şeyler ölüyü ne sıkar, ne de ona rahatlık verir, fakat bu, sağ olanların gözlerine güzel görünmek içindir" diye buyurdu.⁴ Peygamberimiz yalnız böyle demekle kalmayıp çevresindeki güzellikler karşısında sık sık duygularını dile getiriyordu. Mesela bir defasında aşılı bir fidanı tutup öperek "keşke ben de senin gibi aşılı bir ağaç olsaydım" demiş⁵, genç hanımı Hz. Aişe'ye de "ya Hümeyra" (pembe yanaklı) diye iltifatta bulunmuştur. Yine Peygamberimiz, bir defasında Habeşistan'dan gelen ve Medine'deki Mescid'in avlusunda mızraklarıyla gösteri yapan bir grup Habeşliyi Hz.Aişe ile birlikte seyretmiş⁶, bayramlarda⁷ ve düğünlerde⁸ çalgı çalınmasını istemiştir⁹. Tabii bu düğünlerin, İslâmın koyduğu yasakları ihlal etmeyen bir biçimde yapıldığına hiç şüphe yoktur.

Başta Buhâri ve Müslim'de olmak üzere belibaşlı bütün hadis kitaplarında bulunan bir hadis ise şöyledir: "Resulullah (S.A.V.) bir defa Ebu Musa el-Eş'ari'nin okuduğu Kur'an'ı dinledi ve ona 'Ey Ebu Musa, sana Dâvud'a verilen mizmarlardan bir mizmar verilmiştir' dedi"¹⁰ Peygamberimizin Kur'an-ı Kerim'in güzel ve insanda tesir uyandıracak şekilde okunması için söylediği

3. Müslim, Kitabu'l-İman, I/93, hadis 147.

4. İbn Sâd, I/1, s. 91'den nakleden Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, II, İstanbul, 1969, s. 60.

5. Muhammed Kutup, **İslâm Düşüncesinde Sanat**, (Çev. Akif Nuri), İstanbul, 1979, s.74.

6. Buhâri, 8:69; 13:2; 56:79.

7. Buhâri, 13:2; 56:81.

8. Buhari, 67:28.

9. Geniş bilgi için bak: Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, II, 63; Yusuf el-Kardavi, **İslâm'da Helal ve Haram**, (çev. Mustafa Varlı), Ankara, 1970, s. 314-322; Uludağ, Süleyman, **İslâm Açısından Müsiki ve Semâ**, İstanbul, 1976, 59-83.

10. Uludağ, a.g.e., s. 105.

daha pekçok söz olup Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği bir tanesi şöyledir: "*Kur'an-ı seslerinle süsleyiniz*"¹¹ Yine Peygamber Efendimiz, sesinin güzelliğiyle müezzinlerin piri olan Bilal-ı Habeşî'nin okuduğu ezandan daha çok etkilenir ve ezanı genellikle onun okumasını isteyerek "*Ya Bilal, kalk bizi ferahlandır*" derdi. Hz. Muhammed'in (A.S.) "*Ya Bilal, kalk da ezan oku*" demeyip, rakik bir kalbin eseri olan "*kalk bizi ferahlandır*" ifâdesini kullanması, O'nun başka bir inceliğini göstermektedir. İşte Peygamberimiz, güzellikler karşısında böyle rakik bir kalbe sahipti. Zaten Kur'an-ı Kerim'in istediği Müslüman modeli de budur. Şu âyet-i kerime bu gerçeği ortaya koymaktadır: "*Muhakkak ki gerçek Mü'minler, ancak, Allah'ın ismi zikredildiği zaman, kalpleri titreyen kimselerdir*" (Enfal-8)

Bütün bu âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre, İslâm dini, insanın estetik bir dünyasının da bulunduğunu kabul etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, insanın bu yönü, onun en az dinî, ahlâkî ve beşerî yönü kadar önemlidir. İslâm, insanın diğer yönlerinin olduğu kadar, bu yönünün de geliştirilip olgunlaşmasını istemiştir. İnsanın estetiğe karşı böyle istidadi olmasaydı, Kur'an-ı Kerim'in, o eşsiz belağatine ve şiir güzelliğine gerek olmayacak, Cennet ise bol yiyeceklerden, rahat fizikî şartlardan ibâret bir mekân olarak takdim edilecekti. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de Cennet'in estetik cephesi, onun iyi ve faydalı olma özelliklerinden daha ön plânda takdim edilmiştir. Hatta Cennet, insanın tamamıyla estetik yönüne hitap etmektedir. Oradaki meyveler insana gıda sağlamak, onun vücudunu geliştirmek, köşkler Cennet'teki insanı soğuk ve sıcaktan korumak, huriler ise insan neslini çoğaltmak gibi maddî fayda sağlamak için değildir. Fakat bu özellik, şimdiye kadar din bilginlerimizin dikkatini pek çekmemiştir. Keza, Cehennem sâdece kötü değil, aynı zamanda çirkindir de.

c) İslâm'ın beşerî arzulara ve kaabiliyetlere bakışı:

İslâm dininin sanata bakışını anlamak için, onun insana bakışını da incelemek gerekmektedir. Aksi takdirde konuyu yeterince anlamak zorlaşabilir. "*İnsanın ne olduğu*" konusu, bütün düşünen insanların olduğu kadar, yeryüzündeki bütün dinlerin ve doktrinlerin de problemi olmuştur. Hatta diyebiliriz ki, onların ayrılığının temeli, bu soruya verilen cevapta yatmaktadır. Eğer insanı bütün dinler ve doktrinler faraza yalnızca maddî, ya da manevî varlık olarak kabul etmiş olsalardı, herhalde aralarında pek büyük farklılık olmayacaktı. Her felsefî düşüncenin, insana kendi noktai nazarından bakmış olmasının izleri, kendisini sanatta da göstermektedir.

Konuya bu açıdan baktığımızda, İslâm dininin, insanı maddî ve manevî yönünü hep birlikte ele aldığını görürüz. Manevî varlık olarak insan, "iyi" "güzel" ve "doğru"nun peşindedir. Düşünmek, fikir üretmek ve problem çözmek onun akli yönünü meydana getirir ve "doğru"yu bulmak gay-

retinin bir tezâhürü olup bundan ilim doğar. İnsanın yine manevî dünyasının parçası olan "iyi" ise onun dinî ve ahlâkî inanç ve davranışlarının bütünü teşkil eder ki, din ve hukukun alanıdır. Manevî dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan "güzellik"ten ise sanat, estetik ve sanat tarihi doğmuştur.

Sanat ve güzellik insanda bu kadar köklü bir duygu olduğuna göre, İslâm'ın bunu reddetmesi tabii ki mümkün değildir. Zira dinimizin, insanı bütün zaaf ve kaabiliyetleri ile değerlendirdiği ve insanın birtakım temayüllerini gözardı etmediği herkesin malûmudur. Çünkü, diğer birçok dinin aksine, İslâm'da dinî emir ve yasakları koyup tanzim eden (Şâri), dinin kurucusu bir insan, ya da ruhban sınıfı olmayıp, insanı bizzat yaratan Allah'tır. Allah ise, yarattığı insanın neye karşı meyyal olduğunu, hangi ihtiyaçlarının, ne gibi kaabiliyetlerinin bulunduğunu bilip hüküm verendir. Bu sebeplerdir ki, evlenme gibi çok tabii bir ihtiyacı, bâzı dinler yasakladığı halde İslâm yasaklamaz. O halde güzelliğe ve güzel eserler yapmaya karşı meyli bulunan bir varlığın bundan menedilmesi de Allah'ın adâlet ve çömertliğine yakışmaz. Zaten Kur'an-ı Kerim ve hadislerde insanın doğuştan sahip olduğu yemek, içmek, uyumak, evlenmek, öğrenmek vb. şeylerde olduğu üzere, güzelliklerden zevk alması, veya bu güzellikleri, sesle, renkle, çizgiyle, sözle, hareketle veya çeşitli malzemelele ifâde etmek hâdisesi olan sanat hakkında da böyle bir menfi hüküm mevcut değildir. Böylece İslâm dininin, insanı bu konuda da çok iyi ve doğru şekilde kavradığı görülmektedir.

Fitrî arzuların ve kuvvetlerin en suflisi gibi gözükene, fakat insanın en tabii yönlerinden birini teşkil eden cinsî arzusunun tezâhüründe görüleceği üzere, insandaki bütün arzulara pratik fayda, haz ve bunları kötüye kullanma istidadı hep birlikte mevcuttur. Bu sebeple dinimiz, ruhbanların yaptığı üzere onu tümüyle yasaklayarak insan tabiatına ters hareket etmediği gibi, bazı felsefî akımların yaptığı üzere tamamıyla başıboş bırakmak suretiyle hem insanın, hem de cemiyetin ruhi ve fizikî sağlığını tehlikeye atmaz. Kanâatimizce, bu örnekte olduğu gibi, İslâm dininin sanatta meşgul olmayı yasakladığını değil, fakat onun birtakım kurallar içinde icra edilmesinin gerekliliğine işâret ettiğini söylemek daha gerçekçi olur.

d) Tasvir meselesi:

İslâm'la sanatın bağdaştırılmasında güçlük çekilmesindeki problemlerden bir tanesi de "*tasvir*" veya "*sûret*" isimleriyle bilinen resim ve heykelin bilhassa İslâm öncesi devirlerde putperestlik amacıyla kullanılmış olmasıdır. Gerçekten de, günümüzde sanat deyince pekçok kimsenin aklına ilk gelen şeylerden bir tanesi resim ve heykeldir. Bunlar ise hemen putperestliği akla getirmekte, böylece İslâm'la sanatın bağdaşmayacağı düşüncesi zihinlere yerleşmektedir. Bu sebeple, "*İslâm'da sanatın yeri*" konusunu incelerken tasvir meselesini de enine-boyuna incelemek gerekmektedir.

11. Buhârî, Kitabüt-Tevhid, C. VIII, s. 214.

Resim ve heykelin İslâm'daki yeri konusunda oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Osmanlıların son şeyhülislamlarından biri olan Mustafa Sabri Efendi¹² gibi bâzılarına göre heykel ve resimden başka fotoğraf bile haramdır. Diğer bâzı kimselere göre, İbn-i Abbas'ın rivâyet ettiği "*eğer sen sanatına devam etmek mecburiyetinde isen, ağaç ve canlı olmayan varlıkların resmini yap*" şeklindeki bir hadis¹³ gereğince olsa gerek, ağaç, çiçek, ev gibi cansız varlıkların resimlerini yapmak mübah, canlı varlıkların resmini yapmak ise yasaktır. Peygamberimizin câhiliye devrinden kalan putları kırdırıldığını dikkate alarak, hemen hemen bütün fıkıhçılar, heykelin İslâm'da yasak olduğu görüşündedirler. İslâm fıkıhçılarının genel kanâatine göre, kuş gibi canlı varlıkların resimleri ise ancak, elbise, para gibi nesnelere, ya da halı, kilim ve yastık gibi yüksek yerlerde bulunmayan, daha doğrusu görenlerde hürmet duygusu uyandırmayan şeyler üzerinde bulunduğu takdirde mübahdır. Duvarda bulunursa yine haramdır. Yine onlara göre, canlı varlıkların resimlerine de ancak başsız yapıldıkları zaman müsâade vardır; başı bulunan insan veya hayvan figürlerinin başlarını ise tahrip etmek gerekir. Onlar, bu görüşlerini, "*Cebrail, Peygamberin yanına girmek için izin istedi. O da 'gir' dedi. Bunun üzerine Cebrail: 'nasıl gireyim, evinde, üzerinde birtakım at ve insan şekilleri bulunan perde asılıdır. Ya bu resimlerin başlarını kopar, ya perdeyi indir, ya da yere ser'*"¹⁴ hadisine ve bir önceki dipnotta verdiğimiz hadislere dayandırdıkları anlaşılmalıdır.

Resim ve tasvir hakkındaki son zamanlarda görülen yumuşama, bunların biraz da günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası olmasından ileri gelmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda gelişen bu görüşe göre insan resmi ancak, nüfus ve evlenme cüzdanı ile pasaport, tapu gibi zaruri hâllerde câizdir. Fakat bunların sanat eseri olarak yapılması ve bulundurulması hususunda çoğu zaman yine eski inançların devam ettiği görülmektedir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, bir kısım âlimlere göre, eğer tapma veya Allah'ın yaratma kudretiyle rekâbet duygusu taşımıyorsa, canlı varlıkların resmi de yapılabilir.¹⁵

Bilindiği üzere, İslâm dini putperestliğin her türlüşüne karşıdır ve diğer bütün peygamberler gibi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatının tamamı da putperestlikle mücâdeleyle geçmiştir. Aslında düşünen bir kimse için, insanın kendi eliyle yaptığı şeylerden yardım beklemesi, bütün güç ve kudretin onlarda toplandığına inanarak tapması insan aklı için bir çelişkidir. Fakat mücerret düşünceye sahip olamayan toplumların inandıkları şeyleri resim, kabartma ve heykeller şeklinde müşahhas hâle getirerek, ya da yıldız, güneş, ay, dağ, ağaç, taş, şimşek gibi cansız varlıklarda veya tabiat olaylarında büyük kuvvetlerin bulunduğunu düşünerek taptıkları da tarihî bir hakikattir.

Arapçadaki (savara) kökünden türetilmiş olan "*tasvir*", tabiatta mevcut veya muhayyel, herhangi bir nesnenin, gölge meydana getirecek veya getirmeyecek şekilde benzerinin yapılmasıdır. Böylece bu tarifin içerisine resim, minyatür, nakış ve duvar resimlerinden başka kabartma, oyma ve heykel de girmektedir.

Tasvir konusundaki görüşleri genel hatlarıyla böyle özetledikten ve "*tasvir*" kelimesinden ne anlaşılması gerektiğini bu şekilde izah ettikten sonra şimdi bunları daha geniş şekilde inceleyebiliriz:

da) Hadislerin ışığı altında tasvir meselesi:

İslâm'da resim yapmanın yasaklandığını iddia edenler, genellikle hadisleri delil getirmektedirler. Bilindiği üzere, şer'i delillerden birisi olan hadis, Kur'andan hemen sonra gelmesi sebebiyle oldukça önemlidir, fakat bütün hadislerin sıhhati aynı derecede değildir. Biz tasvir konusuna İslâmın nasıl baktığını inceleyen, lüzumsuz metod münakaşalarını bir tarafa bırakıp tasvirin aleyhine imiş gibi gözüken hadislerin hepsinin sahih olduğunu farz ederek değerlendirip neticeye varmaya çalışacağız.

1- Tasvirin yasak olduğunu söyleyenlerin en çok ileri sürdükleri ve bu yasağın mutlak olduğu itibarıyla veren hadis şöyledir:

12. Mustafa Sabri, **İslâm'da Münakaşaya Hedef Olan Meseleler** (sadeleştiren Osman Nuri Gürsoy), İstanbul, 1978, s.68.
13. **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi** (Çev. Kâmil Miras), C.6, Ankara, 1969, s. 416; S. Ahmet Arvası (**Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz**, s.149) ve N.Berk ("**İslâm Sanatında Plastik ve İfade**", **İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 4, Ankara, 1955, s.50) İbn-i Abbas'tan rivâyet edilen "*sen eğer resim yapmak mecburiyetinde isen hayvanların başını kes de canlı görünmesinler, çalış ki çiçeklere benzesin*" şeklindeki bir hadisten bahsetmektedirler. Bu hadisin ayısını, biz hadis kitaplarında bulamadık. Onunla benzerlik arz eden bir hadis şöyledir: "*İlla resim yapmak zorunda isen, sana şu ağaç ve kendinde hayat olmayan herşeyi tasvir etmeni tavsiye ederim*" (**Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, C.6, 1019 numaralı hadisin şerhi, s. 534) bulunmaktadır. Buna benzer hadisler varsa da, biz bu ifâdenin ayısını bütün aramalarımıza rağmen hadis kitaplarında bulamadık.
14. Buhârî, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih**, C.6, s. 416.
15. Bu konulardaki daha geniş tartışmalar ve fikhî hükümler için şu eserlere bakılabilir: Kardavî, **a.g.e.**, s. 109-126; Karaman, Hayrettin, **Günlük Hayatımızda Haramlar ve Helaller**, İstanbul, 1982, s.54-58; **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi**, Ankara, 1978, C. 12, s.414-421; Keskiöğlu, Osman, "**İslâm'da Tasvir ve Minyatürler**", **Ankara İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX, Ankara, 1961; Şekerci, Osman, "**İslâm'da Tasvir ve Minyatürler**", **Ankara İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX, Ankara, 1961; Şekerci, Osman, **İslâm'da Resim ve Heykelin Yeri**, İstanbul, 1974 **a.g.e.**, s. 43-48 ve 50-53. vs.

ان اشد الناس عذابا عند الله يوم القيامة المصورون.

"Allah katında Kıyâmet Günü azabı en şiddetli olan kimseler musavvirlerdir"¹⁶.

Müslim şârihi Nevevî¹⁷ gibi, resim yapmanın aleyhinde bulunan hadisçiler, buradaki "musavvirler"den kastın her türlü resim yapanlar olduğunu belirterek resim yapmanın haram olduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki hem biraz ileride inceleyeceğimiz Seb'e Süresinin 13. ve Âl-i İmran suresinin 49. âyetinde dile getirilen hususları, hem de Kuran-ı Kerim'in bildirdiği büyük günahları dik-kate aldığımızda, bu musavvirlerden maksadın ancak tapmak veya Allah'ın yaratma kudretiyle rekâbete girişen kimselerin olduğu anlaşılacaktır. Aksi takdirde belirtilen âyetlerde isimleri zikredilen Hz. Süleyman ve Hz. İsa gibi peygamberlerin de bu "musavvirler" kapsamına girmesi gerekir ki, bu dinen mümkün değildir. Diğer taraftan, herhangi bir şirk maksadı olmaksızın yalnızca içindeki estetik duyu veya mesleği icabı (mesela bir çocuk, bir peysaj, bir natüromort vb.) resim yapan kimse-nin, Kur'an'da çok acıklı azaba çarptırılacağı bildirilen kâtilden, zâniden, putperestten daha şiddetli azaba muhatap olacağını düşünmek gerekir ki bu, aklen ve dînen mümkün değildir. Eğer resim yapmak bu kadar büyük bir cezayı gerektirecek olsaydı, mutlaka diğer büyük günahlar gibi Kur'an-ı Kerim'de açık zikredilmesi gerekirdi. Kaldı ki, buradaki "musavvir" kelimesinden maksadın, tapmak için put yapan kimseler olduğu "azabı en şiddetli" ifâdesinde zaten zımnen mevcuttur. Zira dinimize göre en şiddetli cezaya çarptırılacak olan kimseler putperestlerdir. Nevevî, bu hadisi resmin aleyhine bir delil olarak ileri sürmüş ise de Bedred-din Aynî¹⁸ Taberî'ye dayanarak bu hadiste zikredilen "musavvirler"den maksadın tapmak için resim ve heykel yapan kimselerin olduğunu gayet isâbetle belirtmiştir. Aynî'ye göre, "Kıyamette azabı en şiddetli olan kimse putperest olan Firavundur. O halde, buradaki tasvir yapan kimseler ifâdesinin içine ancak put yapan kimseler girmektedir". Bu konuda Aynî gibi düşünen daha başka âlimler de vardır.

Bâzı hadisçiler bu hadise konu olan tasvirlerin Meryem ve İnan Kralı Kisra, "tasvir yapıcılarının" ise bunları yapan kimseler olduğunu söylemektedirler.¹⁹ Aslında bu resimlerin kime âit olmasından ziyâde hangi maksatla yapıldığı önemlidir. Mesela biraz sonra "tarihî olaylar" başlığı altında vereceğimiz bir rivâyete göre, Hz. Ömer, kestirdiği paraların bir yüzüne Bizans imparatorunun resmini koydurmuştur. Eğer herhangi bir şirk gâyesi olmaksızın bu resimleri yaptırmak böyle bir cezayı gerektirseydi, Hz. Ömer'in de bu kapsama girmesi gerekirdi, ya da bu hadisten bütün ressam-lar anlaşılacak olsaydı, Hz. Ömer gibi bir peygamber dostunun, kestirdiği sikkelere böyle resimler koymaması gerekirdi.

Arnold ise meseleye daha değişik bir açıdan yaklaşmaktadır. O'na göre²⁰, "Musavvir"ini keli-

me anlamı "şekillendiren, düzenleyen ve şekil veren" demek olup bu terim, Kur'an'da (59/24) "Yaratan, Yapan ve Şekil veren" anlamını taşımakta ve Allah'ın sıfatı olarak kullanılmaktadır. Ona göre bu şiddetli yasak, bu kelimenin, Allah'ın sıfatlarından birisi olmasından ileri gelmektedir.

Meseleye hangi açıdan bakarsak bakalım, bu musavvirlerden kastın şirk koşturmak maksadıyla resim yapanlar olduğu açıktır. Aksi takdirde eğer "musavvir"den kastın bütün ressam-lar olduğunu anlarsak, Peygamberimizin, az ileride vereceğimiz hadislerde izin verdiği resimleri yapan ressam-ların durumunu nasıl izah edeceğiz?

2. Buhârî'de

ومن صور صورة عذب و كلف ان ينفخ فيها وليس ينافخ.

"Her kim (hayat sahibi) bir suret resmederse, 'hadi buna can ver bakalım' denilerek azap edilir. Halbuki o, hayat vermek kudretini hâiz değildir" sözleriyle yeralan hadis, Müslim'de anlam bakımından aynı, fakat lafız olarak biraz değişik zikredilmektedir.²¹

İslâm'ın yalnızca cansız varlıklarının resimlerini yapmaya izin verdiğini iddia edenler, bu ve buna benzer hadislere dayanmaktadırlar. Dikkat edilirse bu hadis bir öncekine çok benzemektedir. Fakat ondan farklı olarak, "hadi bu yaptıklarınıza can veriniz" şeklindeki ibâre ile ressam veya heykeltraşın, Yüce Yaratıcı ile yaratma konusunda rekâbete girişmesi ve Allah'ın gücünü hafife almak istemesi kastedilmiştir.

Aslında tasvir konusunda canlı varlık-cansız varlık ayırımı yapmak da mümkün değildir. Zira, ister insan, hayvan, kuş gibi canlı olsun, isterse dağ, taş, ağaç ve bitki gibi cansız olsun her şeyi yaratan Allah'tır. Bu sebeple, eğer Allah'ın yaratma gücüyle rekâbet hissi olursa bu sâdece canlı varlıkların değil, cansızların tasvirinde de ortaya çıkabilir. Bu sebeple, tasvirin yapımında böyle bir ayırım yapmak mümkün olamaz, önemli olan niyettir.

Zeynüddin bin Ahmed ez-Zebidî tarafından yazılıp Kâmil Miras tarafından Türkçeye çevrilen **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**'nde bu hadisin açıklamasında ise şöyle denilmektedir: "İslâm dini tevhid akidesi üzerine kurulmuş olduğundan, İslâmın ilk devirlerinde Resul-i Ekrem, şirkin kaynağı olan Mekke'de ister ta'zim ve ibâdet, ister ibâdet

16. Buhârî, Kitabu'l-Libas, 89; Müslim, Kitabu'l-Libas, 98. Buna benzer diğer bir hadis şurada bulunmaktadır: Bu hari, Kitabu'l-Edeb VII, bab 75, s.98, İstanbul, tarihsiz.
17. Yahya bin Şeref en-Nevevî, el-Minbar fi şerh-i Müslim bin (Haccac), Bulak, 1304-1306, C.8, s.398.
18. Bedreddin el-Aynî, İmdetü'l-Kâri El Şerhi-i Buhârî, Lübnan, tarihsiz, C. 22, s.69.
19. Şekercî, a.g.e., s. 23.
20. Arnold, Thomas W., **Painting in Islam**, Oxford, 1929, s.8.
21. Buhârî, C. 8 Kitabu't-Tabir, Bab 45, s. 83; Müslim, Libas, 100.

kastiyle olsun, resim yapmayı ve resimli eşya kullanılmasını mutlak surette yasaklamıştı. Fakat Medine'ye hicret ettikten ve bilhassa da Mekke'yi fethiyle, asırlık putlar yere serildikten sonra, ilk devirlerdeki tazirler hafiflemiştir. Sonra İslâm'da ise islâm medeniyeti tasvire ibâdet gibi hurâfe şeylerden uzaklaşınca, selef âlimleri, tazimi ifâde etmeyen hayvan ve manzara resimlerinin kullanılmasını mübah saymışlardır"²².

Diğer taraftan, "Resulullah eve girdi. Ben dolabın önüne, üzerinde resim ve suret bulunan ince bir perde koymuştum. Hz. Peygambere onu görünce yırttı ve 'Kıyamet günü halktan azabı en şiddetli olan kimseler, Allah'ın hilkatını taklit edenlerdir' dedi. Hz. Aişe diyor ki, o perdeden bir veya iki yastık yaptım" şeklindeki hadiste (Müslim, Libas, 92) geçen "Allah'ın hilkatını taklit edenlerdir" ifâdesi, bir öncesi hadisin izahına dile getirdiğimiz "şiddetli azaba çarptırılacağı bildirilen kimselerin, Allah'ın yaratma gücüyle rekâbete girişenler" olduğu şeklindeki kanâatimizi doğrulamaktadır. Eğer resmin kendisi mutlak haram olsaydı, peygamberimizin, onun yastık halinde kalmasına da izin vermemesi gerekirdi.

Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği diğer bir hadis de şöyledir.²³

... رأيتُه خرج في غواته. فأخذت غطا فسترته على الباب فلما

قدم فرأى النمط عرفت الكراهية في وجهه. فحذبه حتى هتكه

واقطعه و قال ان الله لم يامرنا ان نكسوا الحجارة والطين" قالت

فقطننا منه وسادتين وحشوتهما ليغا. فلم يعب ذلك علي.

"Resulullah bir sefere çıkmıştı. Bir kumaş alıp kapıya astım. Peygamber gelip bir perdeyi gördüğünde yüzündeki tiksintiyi farkettim. Bu perdeyi tutup çekerek yırttı ve sonra şöyle dedi. "Allah bize taş ve toprağı süslememizi emretmedi". Ben onun içini doldurarak iki yastık yaptım; Resulullah bundan dolayı beni kinamadi".

Demek oluyor ki, burada bu perdenin indirilmesini gerektiren husus, resmin kendisinden ziyâde, Peygamberin bu gibi eşyaları dikkat çekici yerlerde bulundurmasının halk tarafından yanlış anlaşılacak bilâhère onun sünnetiymiş gibi telakki edilip yaygın bir şekilde kullanılması endişesidir. Peygamberimizin, yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için zaman zaman bu gibi ihtiyatî tedbirlerle mürâcaat ettiğini görmekteyiz. Mesela Hz. Muhammed (s.a.v.), bir gün parmağına bir altın yüzük takmıştı. Bunu gören sahabeden birçok kişinin ertesi gün aynı yüzükten taktığını görerek, kendisi parmağındaki altın yüzüğü çıkarıp, erkeklerin altın yüzük kullanmasını yasaklamıştı.²⁴ Yine O, kabir ziyâretini yasak ettiği halde, artık kabirlerin birer mâbet hâline getirilmesi endişesi ortadan kalktıktan sonra, bu ziyâretlerde insanın ölümü hatırla-

ması gibi dinî bir faydasının bulunduğunu dikkate alarak mezar ziyâretlerini serbest bırakmıştır. Demek oluyor ki, Peygamberi'mizin hadislerinde çelişki gibi gözükten farklılıklar aslında bir çelişki olmayıp, olayların oluş ve niyet farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Eğer Peygamberimizin bir sözü hangi şartlar altında ve niçin söylediğini bilemezsek, hadisin yorumunda yanlışlık ihtimalimiz artar.

Kanâatimizce O'nun bu perdeyi indirmesinde, halkın bu altın yüzük hâdisesinde olduğu gibi, ifrata kaçarak her tarafa olur-olmaz resimlerle doldurması, daha doğrusu lükse kaçması ihtimali, önemli bir âmil olmalıdır. Biraz sonra işâret edeceğimiz ve daha sonraki devirlerde vârid olduğunu bildiğimiz Buhârî ve Ebu Dâvud'un rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber Efendimiz, bu konuda daha ılımlıdır.

3- Buna benzer başka bir hadis de şudur.²⁵

إِنَّه كَانَ لَهَا نَوْبٌ فِيهِ تَصَاوِيرٌ مَمْدُودٌ إِلَى سَبْوَةٍ
فَكَانَ النَّبِيُّ يُصَلِّي إِلَيْهِ فَقَالَ: أَضْرِبِي عَنِّي قَالَتْ
أَخْرَجْتُهُ فَمَعْلَنَةٌ وَسَائِدٌ

" Hz. Aişe'nin üzerinde resimler olan bir perdesi vardı. Onu pencerenin çıkıntısı üzerine koymuştu. Allah'ın Resülü orada namaz kılıyordu. (Namazdan sonra Aişe'ye) onu gözümün önünden kaldır buyurdu. Hz. Aişe diyor ki 'onu kaldırdım ve ondan yastıklar yaptım"

Dikkat edilirse, Peygamberimizin burada perdeyi kaldırtmasının sebebi, resmin bizzat kendisi olmayıp, namazda dikkatini çekecek bir yerde bulunmasıdır. Peygamberin bu hareketinin mantığı gayet açıktır: Aslında Peygamberimiz, karşısındaki resmin şekli ve mâhiyeti ne olursa olsun, Allah'tan başka bir şeye, bırakın tapmayı, buna benzer en küçük bir duygu bile taşınması mümkün değildir. Fakat O, bir önder ve rehber sıfatıyla, namazda bile davranışlarını diğer Müslümanların yanlış anlamasına fırsat vermeyecek şekilde tanzim etmek zorundadır. Eğer Peygamberimiz, kalbi Allah'a imanla dolu olduğu halde namazını böyle bir suret karşısında kılmış ve O'nu bu şekilde bir başkası görmüş olsaydı, Peygamber hakkında münâfiklar çeşitli dedikodular uydurmaktan çekinmeyecek veya diğer müslümanlar da resimli eşyalar karşısında

22. Bu yorum, **Tecrid-i Sarih Tercümesi**, C. 12, s. 116-117. ve 6. cilt s. 418'de yer almaktadır.

23. Müslim, Libas (37), 87.

24. **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, C. 12, Ankara, 1978, s. 108.

25. Müslim, Libas, 93. Burada zikrettiğimiz Hz. Aişe'den rivâyet edilen "perde hadisi"nin birçok hadis kitabında daha pekçok nakilleri bulunmaktadır. Bazı ufak tefek ayrıntılarıyla birbirinden ayrılan bu hadislerin sayısı onları bulmaktadır. Bunların hepsini zikretmek bu makalenin gâyesini aşacağından bu rivâyetlerin hepsini burada vermekten sarfınazar ettik.

namaz kılmakta beis görmeyecek, zamanla iş değişik bir hâl alabilecekti.

Diğer taraftan, Peygamberimizin bu hareketinin mantığını, namaz kılan bir insanın önünden başka bir kimsenin geçmesini yasaklamasında da bulabiliriz. Resim ve heykele karşı namaz kılmak mekruh olduğu gibi, önünden insanların gelip geçeceği bir yerde namaz kılmak da mekruhtur ve bu sebeple, namaz kılan kişinin, önüne sembolik bir engel koyması lâzımdır. Demek oluyor ki, namaz kılanın önünden canlı bir varlık olan insan geçmeyeceğine göre, onun veya yanlış anlamaya sebep olabilecek başka bir canlı varlığın resmi de namaz kılan kimsenin karşısında bulunamayacaktır.

4- Resme karşı çıkanların dayandığı diğer bir hadis ise:

لا تدخل الملائكة بيتا فيه كلب ولا صورة.

"İçinde resim ve köpek olan eve Melekler girmez" hadisidir.²⁶ Bu hadisin diğer bir şeklinde köpek kelimesi zikredilmemiştir. Burada evvela "Melekler" tabirinden hangi meleklerin kastedildiğini iyi araştırmak gerekir. Bu meleğin, insanların âdeta ayrılmaz bir parçası olan Yazıcı Melekler'le Koruyucu Melekler olması mümkün değildir. Aksi takdirde insanların zihinlerinde "onların, insanların yaptıkları sevap ve günahları yazmamak, vazifelerini yerine getirmemek, veya en azından insanlarda Melekler'in kontrol ve gözetiminden çıkmak" gibi bir düşünce meydana gelir. Bu ise, bize pek ma'kul gözükmemektedir. Zira meleklerin gözetiminden kurtulmuş olmak düşüncesine sahip olan bir insanın günah işlemesi daha kolaylaşır. Bu ise Allah tarafından istenen bir durum değildir.

Buhârî şârihi Aynî'ye göre²⁷ bu melekler, vahiy meleklerinden olan Cebrâil, İsrâfil ve benzeri meleklerdir. Bizim görüşümüze göre bu melek, yegâne vazifesi Kıyâmet Günü Sûr'a üflemek olan İsrâfil de olamaz. Çünkü onun, bu dünyadaki insanlara yönelik bir vazifesi yoktur. O halde geriye vazifesi Allah'tan aldığı emirleri Peygamber'e ulaştırmak olan Cebrâil kalmaktadır. Cebrâil'in muhâtabı bütün insanlar olmayıp, yalnızca peygamberler olduğu için de, bu hadiste geçen resim yasağı, umumî olmayıp, olsa olsa yalnızca Peygamber'in kendisinedir.

Diğer taraftan, "perde hadislerinde" olduğu üzere, Hz. Aişe'nin, üzerinde resim bulunan bir perdeyi yastık olarak kullanması ve Aişe'nin, evinde kanatlı at şeklindeki oyuncacı bulundurması gerçeği karşısında "içinde köpek ve resim bulunan eve melekler girmez" hadisinin sıhatine şüphe ile bakmamızı gerektirmektedir. Zâten hadisçiler de onun zayıf olduğunu söylemektedirler. Eğer böyle bir hadis olsaydı, herhalde Peygamber'imizin hanımının onları evinde bulundurmasını gerekirdi. Bu hadis, sahih olsa bile, meseleye hem bu açıklamalarımızın, hem de diğer hadis ve âyetlerin ışığı altında bakmanın gerekliliği açıktır.

Bu hadisin pekçok değişik rivayetleri bulunmakta olup bir tanesi şöyledir:

ان رسول الله صل الله عليه وسلم قال: ان الملائكة لا تدخل بيتا فيه الصورة. قال بسر: ثم اشتكى زيد فعندناه فاذا على بابہ ستر يه صورة. فقلت لعبيہ الله ربيب ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم: الم يخبرنا زيد عن الصور يوم الاول. فقال عبيدالله: الم تسمعه حين قال الارقماني ثوب.

Vürud tarihi daha sonra olan²⁸ bu hadisin Türkçesi meâlan şöyledir:

"Ebu Talha, Ubeydullah ismindeki bir arkadaşı ile Zeyd bin Halid'i ziyârete gitmişlerdi. Zeyd'in kapısındaki perdede sûret vardı. Ebu Talha, Peygamber'in hanımı Meymune'nin üvey oğlu olan Ubeyd'e 'İslâmın ilk günlerinde suretin yasak olduğunu bize haber veren Zeyd değil miydi, şimdi onun yaptığı nedir' diye sorduğunda o da 'elbisedeki nakış ve resimler müstesnadır' dediğini duymadın mı?"

Burada iki husus dikkatimizi çekmekte olup **birincisi**, üzerinde suret bulunan perdeyi Peygamberimiz, kendi evinde kullanmaktan kaçındığı halde O'nun en yakınlarından birisi olan Zeyd, kullanmakta bir beis görmemektedir. Böyle bir kimsenin, Peygamberin koyduğu yasağı çiğnemesi mümkün olmadığına göre, ortaya şöyle bir netice çıkar: Ya Peygamberimizin hanımı Aişe'nin, Peygamberimizin evinde kullandığı perdedeki nakışların mahiyeti İslâm'la pek bağdaşmayacak şekilde farklıydı. Peygamberimiz onun için "içinde resim bulunan eve Melekler girmez" buyurarak kaldırttı, ya da bir önceki paragrafta izah ettiğimiz gibi, bu yasak genel değil, yalnızca Peygambere has bir yasak olup O'nunla her zaman bir arada bulunan Zeyd bu durumu bildiği içindir ki, üzerinde resim bulunan perdeyi asmakta sakınca görmemişti.

Bu hadiste dikkatimizi çeken **ikinci** husus ise "ancak esvap üzerine resmedilmiş olanlar müstesnadır" ifâdesidir. Eğer resim, mutlak mânâda putperestliğe delâlet eden birşey olarak kabul edilseydi, bunun ister perde olarak, ister elbise olarak, isterse başka şekillerde kullanılması da yasaklanmalıydı. Buradan da anlaşılıyor ki, canlı veya cansız varlıkların resmi tamamıyla yasak olmayıp onların kullanıldığı yere veya kullananın niyetine göre yasak veya serbesttir.

26. Buhârî, Libas, 89; Buhârî, Bed'ül-Halk, 7; Müslim, Libas, 87; **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercid-i Sarih Tercümesi**, C. 6, Ankara, 1969, s.417.
27. Bedreddin Aynî, **Umdetü'l-Kari fi Şerh-i Buhârî**, Lübnan, tarihsiz, C.22, s.73.
28. **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tercid-i Sarih Tercümesi**, C.6, Ankara, 1969, s.417.

Bedreddin Aynî, bu hadisi şöyle te'vil etmektedir: "Şâri, kumaş üzerinde de olsa bütün sûretleri yasaklamıştı. Çünkü onlar, putperestlik devrine yakındılar, tasvire tapmaktan henüz ayrılmışlardı. Puta tapmağa alışık olduklarından her çeşit sûreti yasakladı. Sonra bu yasak rayına oturduktan sonra, kumaş üzerinde olanları mübah kıldı"²⁹ Bizce bu gâyet mantıklı bir yaklaşımdır. Nitekim, Peygamberimizin, Câhiliye devrinde Araçların mezarlara âdetâ taparcasına saygı gösterdiklerini görerek mezar ziyâretini yasakladığı halde, Müslümanlığın halk tarafından iyice anlaşılıp yerleştiğini gördükten sonra insanlara kabir ziyâretini serbest bıraktığını bilmekteyiz. Bu örnekte olduğu üzere, Hz. Muhammed (a.s), eğer varsa resim yasağında da aynı metodu tatbik etmiştir.

Buna benzer başka bir hadise göre bu melek doğrudan doğruya Cebrâil olup perdedeki resimler at ve insan resimleridir.³⁰

5- "Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre, Muhammed (a.s), evinde, üzerinde haç işareti bulunan hiçbirşey bırakmadı, onu bozardı, diğer bir rivâyete göre onu keserdi."³¹

Bu hadiste geçen salib kelimesi, haç işareti anlamına gelebileceği gibi, resim ve tasvir anlamına da gelmektedir. Resimlerle ilgili başka hadislerde "suret", "suver" veya "nukuş" gibi kelimeler kullanıldığı halde burada "salib" gibi haç işareti anlamına da gelen bir kelimenin kullanılması dikkat çekicidir. Böylece bu hadiste Peygamberimizin, Hıristiyanlığın sembolü olabilecek mâhiyette yapılmış nesnelere hiçbir şekilde müsaa-de etmediği görülmektedir. Önceki dinleri toptan ilga eden bir dinin kurucusunun, o dinlere âit sembolik unsurların evinde veya dikkat çekecek başka yerlerde bulunmasına müsâade etmesi zaten beklenemezdi. Bu sebeple, O'nun bu şekilde hareket etmesinden daha tabii birşey olamazdı. Kanâatimizce Peygamberimizin 'bu uygulaması, yalnız haç işareti için değil, fakat her türlü dinlere âit bütün semboller için de geçerlidir. Daha sonraki devirlerdeki uygulamalar da bu yönde olmuş ve câmilerde veya sivil yapılarda kullanılacak olan eski kiliselere âit sütun başlıklarındaki haç veya benzeri bütün işaretler tahrip edilmiştir. Fakat haç işareti ile, böyle dinî bir anlam taşımayan diğer resimler birbirinden farklı şeylerdir. Bu ikinci tip nesnelere yapıyı ve kullanımı hakkında daha önceki paragraflarda yeterli açıklama yapıldığı için, bu hadis münâsebetiyle fazla birşey söylemeyi lüzumsuz sayıyoruz.

6- Buhârî'nin ve Ebu Dâvud'un naklettiği bir hadis, Peygamberimiz Hz. Aişe ile yeni evlendiği günlerde geçen bir olayla ilgili olup şöyledir³²

عن عائشة رضى الله عنهاقلت: قدم رسول الله من غزوة تبوك أوحىبروفى سهواتهاسترفهبت ربيع فكشفت ناحية السترعن بنات لعائشة لعب فقال: ما هذا يا عائشة؟ قالت: بناتى وراعى بينهن فرسالهاجناحان من رفاع فقال: ما هذا الذ ارى وسطهن؟ قالت: فرس قال: وما هذا الذى عليه قالت: جناحان قال: فرس له جناحان؟ قالت: اما سمعت ان لسليمان خيلا لها جناحة قالت: فضحات حتى رايت نواجه.

"Allah'ın Resulü, Aişe'nin oyuncaklarla oynadığını görünce, O'na:

- Bu nedir diye sorar. O da:

- Kızlarım cevabını verir.

- Ya ortadakiler?

- Attır.

- Peki onun sırtındakiler nedir?

- Kanatlar.

- Kanatlı at?

- Duymadın mı ki, Davud oğlu Süleyman

(Peygamberin) de kanatlı atları vardı. Bunun üzerine Resulüllah, azı dişleri görünecek şekilde gülmüştü".

Bu hadis, birkaç açıdan önemli olup **evvela**, tapma maksadı veya aşırı saygı olmaksızın, ya da İslâmın yasakladığı diğer şeyleri güzel göstermek gibi bir amaç taşımaksızın, bu tür resim ve benzeri şeylerin evde bulunabileceğini göstermektedir. Kadı İyad ve Şevkânî gibi İslâm âlimleri, bu hadisten, böyle bir anlam çıkarmayıp yalnızca küçük çocukların bu tür oyuncaklarla oynamasına izin verilmiş olduğu görüşünü savundukları halde, İmam Mâlik buna da cevaz vermez.³³ Bize göre bu iznin sınırlarının, bu yazımızın sonunda toplu olarak zikredeceğimiz şartları hâiz olması hâlinde biraz daha geniş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu ruhsatı yalnızca küçük çocuklarla kısıtlayanlar, Hz. Aişe'nin o sırada yaşının küçük olduğunu düşünmüş olsalar gerekir. Gerçekten de Hz. Aişe'nin Peygamberimizle evlendiğinde yaşının küçük olduğunu bilmekteyiz. Fakat buluş çağına erişmeyen bir çocukla Peygamberin evlenmesinin mümkün olmadığı da başka bir gerçektir. O halde,

29. Aynî'den naklen Keskiöğlü, Osman, "İslâm'da Tasvir ve Minyatürler", **İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C.IX, Ankara, 1961, s.16.

30. **Sahih-i Buhârî Muhtasarı**, C.6, s.416.

31. Ahmed bin Hanbel, C. 6, s.225.

32. Buhârî, Kitabu'l-Edeb, 81; Kızların Oyuncaklarla Oynama bahsi, 62; Ebu Davud, C.II, s.581. Müslim'de (Libas, 90) ve Nesâî'de (C.8 s, s.213, hadis nu:5352) kalın bir perde üzerinde Hz. Süleyman'ın kanatlı atlarını gösteren bir resmin Müslümanlar tarafından kullanıldığını işâret eden hadisler bulunmaktadır. Bu hadisler, konumuz açısından olduğu kadar, Hz. Süleyman'ın atlarının durumunu göstermesi bakımından da önemlidir.

33. Kardavî, **a.g.e.**, 114.

Hız. Aişe, o sırada büluğ çağını, dolayısıyla da dinen sorumluluk yaşını idrak etmiş bulunuyordu. Fakat onun evlendiği sıralarda henüz bebeklerle oynuyor olması, yaşının pek de fazla olmayıp genç kızlık çağında bulunduğu göstermektedir. İnsanların bu çağlarda, hatta birkaç yaş sonrasında bile, bu gibi oyuncaklarla oynadığı, etrafımızda yapacağımız küçük bir gözlemlerle kolayca anlaşılacaktır. Bu sebeple, bu hadiste geçen olay sırasında Hz. Aişe'nin dinen yetişkin ve mükellef birisi olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, dinin diğer yasaklarını ihlal eder mâhiyette olmadığı anlaşılabilir bu gibi tasvirler, Hz. Aişe için mübah oluyorsa, diğer kimseler için de mübah olmalıdır.

Bu hadiste üzerinde durmamız gereken **ikinci husus**, yukarıdaki hadislerde geçen perde ve örtülerdeki resimlerin mâhiyetini sarâhatle bilmediğimiz halde, bunların neler olduğunu bilmemizdir. Bunların hepsi de canlı varlıklara âittir ve Peygamberimiz, hanımının bunlarla oynamasına müsaade etmekle kalmayıp, Aişe vâlidemizle bu konuda latife bile etmiştir.

Bu hadiste önemli gördüğümüz **üçüncü husus** ise bu hadisin, mealini az sonra vereceğimiz Seb'e Suresi 13. âyette dile getirilen "*Süleyman'a yapılan temâsil'in (heykellerin),*" at heykeller olduğunu izah etmesidir.

db) Âyetlerin ışığı altında tasvir meselesi:

Tasvir konusundaki bellibaşlı hadisleri böylece izah ettikten sonra, şimdi âyetlere geçebiliriz. Hemen şunu belirtelim ki, Kur'an-ı Kerim'de put ve put yapımını yasaklayan, hatta böyle kimselerin çok şiddetli azaplara çarptırılacağını söyleyen pek çok âyet bulunmakla birlikte, tasvir yapımının leh ve aleyhinde herhangi bir âyet mevcut değildir. Fakat heykel (temâsil) hakkında iki âyet bulunmaktadır. Kuran-ı Kerim'in iyi tetkik edilmesi hâlinde her tasvir veya timsalin put anlamı taşımadığı anlaşılacaktır. Kuran'da put karşılığı olarak *ensab* ve *sanem* gibi kelimeler geçmekte olup bunlar çok açık ve şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. "*Timsal*" kelimesinin çoğulu olan "**temâsil**", Enbiya suresinin 52. âyetinde "*put*" anlamında kullanıldığı halde, Seb'e Suresi 13. âyette **tapmak maksadı olmaksızın yapılan heykelleri ifâde ettiği görülmektedir**. Buradan hareketle, her "*Timsal*" in, yani tasvirin put, her musavvirin de put yapan kimse anlamına gelmediğini söylemek icap eder.

1- Tasvir meselesine ışık tutacak olan birkaç âyet bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Seb'e suresi 13'te yer almakta olup şöyledir:

يَمْشُونَ لَهُ مَدَائِمًا مِنْ حَرَابٍ وَمِمَّا يَنْكُرُونَ كَالْحَرَابِ وَمَدَدُ
رَأْسِيَاتٍ أَعْلَمَ الْوَادُ لِيُكْفَرُوا مِنْهَا فَمَنْ يَكْفُرْ مِنْ
بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ عِبَادِيَ الْكٰفِرِينَ

"Onlar, Süleyman'a mihraplardan (kalelerden, konaklardan, câmilerden), heykellerden, büyük büyük havuz benzeri çanaklardan,

sabit kazanlardan ne dilerse kendine (Süleyman'a) yaparlardı. Çalışın ey Dâvud kaumi şükredin."³⁴

Bu âyette geçen "*temâsil*" kelimesini bütün tefsirciler ve mealciler Türkçeye "heykel" olarak aktarmışlardır. Aynı kelime, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Enbiya Suresinin 52. âyetinde "*tapılmak için yapılan heykeller*" anlamına geldiği halde, burada hiçbir şekilde böyle bir anlam ifâde etmemektedir. Aksi takdirde Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde övgüyle bahsedilen, Allah'tan başka birşeye tapması asla mümkün olmayan Hz. Süleyman'a putperestlik suçlaması yapmış oluruz ki, bu büyük bir haksızlıktır. O halde Seb'e suresinde geçen bu kelimenin tapmak veya benzeri maksatlarla yapılmayan heykellere delâlet ettiği açıktır.³⁵

34. Bazı tefsirciler tam boy yapılan bu heykellerin, nebi ve evliya heykelleri olup, mabetlere konulduğunu ve bunun, onların şeriatında yasak olmadığını söylemektedirler (Hafız ibni Hacer ve Ebu Aliyye'den naklen Osman Şekerci, a.g.e, s. 40-41). Bize göre bunların nebi ve evliya gibi dinî hüviyete sahip kimselerin heykeli olması ve mabetlere konulmuş olması mümkün değildir. Bu heykellerin Hz. Süleyman'ın sarayında ve at heykelleri olması bize daha mantıklı gelmektedir.

35. Seb'e Suresinin 13. âyetinde dile getirilen bu gerçeği, bir de tefsir metodu açısından incelemek gerekmektedir. Burada ewela şu soru akla gelebilir: "Hz. Muhammed'den önceki peygamberler için geçerli olan hükümler bizim için de geçerli midir? "Hanefî fıkıhına göre, eski peygamberler için geçerli olan hükümler, eğer kitap ve sünnetle neshedilmemişse, bizim için de geçerlidir (Abdülvehhâp Hallâf, **İslâm Hukuk Felsefesi**, çev. H.Atay, Ankara, 1973, s. 245). Burada karşımıza, bu âyetin neshedilip edilmediği (yani Kur'an-ı Kerim'deki bu hükmün, daha sonra gelen başka bir âyet tarafından kaldırılıp kaldırılmaması) meselesi çıkmaktadır. İslâm âlimleri arasında bu konuda oldukça geniş tartışmalar ve fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu konudaki tartışmaları kısaca özetleyecek olursak, bazı tefsircilerin Kur'an'da neshin fiilen vukubulmadığını, bazıların, bu âyetlerin sayısının çok az olduğunu bazıların ise bir âyetin ancak başka bir âyetle neshedilebileceği görüşünü savunduklarını görürüz. Yine bazı tefsirciler, nâsih mensuh olayının, sadece ahkâm ve muamelat için geçerli olup haber mâhiyetindeki âyetler için geçerli olmadığı kanaatinde dirler. Eski Hanefî âlimlerinin bir kısmı, yukarıda da arzettiğimiz gibi, bir âyetin Kur'an ve sünnetle neshedilebileceğini söylemiş iseler de, yeni İslâm âlimlerinin daha büyük ekseriyeti, Kur'an âyetlerinin ancak başka bir âyetle neshedilebileceği görüşündedirler. Doğrusu da bu olmak gerekir. Zira, Kur'an-ı Kerim eksiksiz, ilâvesiz ve değişmez bir şekilde günümüze ulaştığı halde, Peygamberimizin sözlerinin ne yazık ki ya tamamı günümüze ulaşmamış, ya Allah'ın resûlünün (A.S.) söylemediği şeyler, O'nun söyleyimiş gibi takdim edilmiş, ya da bazı değişikliklere uğratılmıştır. Netice olarak, haber mâhiyetindeki Seb'e suresinin 13. âyeti neshedilmiş gözükmemektedir ve bu sebeple hükmü hâlen geçerlidir. Zâten, âyetin sonunun "çalışın ey Dâvud kaumi, şükredin" şeklinde takbih edici mahiyette değil de olumlu bir ifâdeyle bitmiş olması da bunu göstermektedir. Eğer Süleyman'ın yaptığı bu iş, kötü birşey olmuş olsaydı, ikaz edilmesi gerekirdi. Hatta Allah'ın Hz. Süleyman'a verdiği şükredilmesi gereken bu nimetler arasında tasvir ve timsaller de vardır (Keskiöğlü, O., a.g.e.12). Bundan da anlaşılacağı üzere, bu gibi tasvirlerin yapılmasında esas olan iyi niyet ve maksattır.

Bu âyetin tefsirinde Elmalılı M.Hamdi Yazır şöyle demektedir: "Burada temâsil, melâike, enbiya ve sâlih kimselerin suretleri denilmiştir. Halk görsün de onlar gibi ibâdet etsinler diye mescitlerde bakırdan, pirinçten, sırçadan, meermerden bunların suretleri yapılmış. 'Böyle tasvirlerin yapılmasına Süleyman aleyhisselam nasıl izin verdi' diye sorabilirsin, cevâben derim ki, tasvir, yalan ve zulüm gibi aklın takbih ettiği şeylerden değildir. Bazı tefsirciler bunların hayvan heykelleri olduğunu söylemektedirler."³⁶

Kur'an'daki Süleyman Peygamberle ilgili diğer âyetlerin tümünü ve yukarıda verdiğimiz Ebu Dâvud'da yeralan ve "Sen bilmiyormusun ki, Süleyman'ın atlarının kanatları vardı" şeklindeki hadisi dikkate aldığımızda, bu heykellerin, din büyüklerinin heykellerinden ziyâde at heykellerinin olduğunu söylemek daha isâbetli olur kanâatindeyiz. Zira Saad sûresinin 31-33. âyetlerinden öğrendiğimize göre, Hz. Süleyman'a güzel koşu atları sevdirmişti. Sözkonusu bu âyetler şöyledir:

"Hani ona öğleden sonra bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerine duran süratli koşu atları gösterilmişti de 'gerçek ben mal (yani at) sevgisine Rabbimi zikretmek için düştüm' demişti. Nihâyet (bu atlar) perdenin arkasına gizlenmişlerdi. (Süleyman dedi ki): 'Onları bana döndürün' Hemen ayaklarını, boynularını okşayıp taramaya başladı."

Hz. Süleyman, bu "temâsil'i (heykelleri) elbetteki, tapmak veya dinin yasaklarını hoş göstermek, onları ihlal etmek için yaptırmış olamaz. Aynı şekilde, ona bunları yapan kimselerin, Cenab-ı Hakk'ın yaratma kudretiyle rekâbet duygusuyla hareket ettiği de söylenemez.

"Gerçekte, ben mal (yani at) sevgisine Rabbimi zikretmek için düştüm" şeklindeki âyeti dikkate aldığımızda, Hz.Süleyman'ın güzelliklere karşı ayrı bir iştiağının bulunduğu anlaşılmaktadır. Âyetin sonundaki "düştüm" ifâdesi bunu açıkça göstermektedir. Buradan hareketle, Seb'e 13. ayette bahsedilen heykellerin ve konakların da bir kibir veya başka duygular için değil, Allah'ın Cemâl sıfatını hatırlatacak şekilde, saf bir estetik, yâni güzellik duygusuyla meydana getirilmiş eserler olduğunu söyleyebiliriz. O'nun "Gerçekte, ben mal (yani at) sevgisine Rabb'imi zikretmek için düştüm" şeklindeki sözü aynı zamanda, İslâm'da sanatın gâyesinin ne olması gerektiği konusunda da iyi bir ipucudur. Hz. Süleyman'ın bu sözü, Peygamber efendimizin Nesâi'de yeralan "eğer Allah mal vermişse, Allah'ın kerâmeti senin üzerinde gözüksün" şeklindeki bir sözüne ne kadar da benzemektedir!

2- İslâm'da tasvir meselesine ışık tutabilecek diğer bir âyet-i kerime de Âl-i İmran Suresinin 49. âyetinde yer almaktadır.

إِن مَّا دَعَجْتُمْ بِأَيْدِيكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ إِنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ
كَيْتَابَ الْعِلْمِ فَاتَّعِبُوا بِهِ فَيَسْكُرُونَ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ

"Şüphesiz ki ben (İsa), size Rabb'inizden âyet getirdim. Size gerçekten kuş biçiminde çamurdan bir taslak yapıp içine üflerim de Allah'ın izniyle o kuş olur".

Görüüleceği gibi bu âyete göre Hz.İsa, Allah'ın kudretini ve kendisinin peygamberliğini insanlara göstermek için çamurdan bir kuş yapıp, ona üflemiş ve bu çamurdan kuş, dirilerek uçmuştur. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: "Bu bir mucize olup Cenab-ı Hakk'a âit bir olaydır. Bu sebeple bu olay, insanlara teşmil edilemez." Bütün diriltme olayları gibi, buradaki diriltme olayının da Allah tarafından gerçekleştirildiğine tabii ki şüphe yoktur. Fakat, buradaki çamurdan bir taslağın kuş hâlinde dirilmesi hadisesi, Allah'a âit bir olay ise de, çamurdan kuş figürü yapma işi Hz. İsa'ya âittir. Zâten bizim konumuzu ilgilendiren husus da burasıdır.

Buradan anlaşıldığına göre, İslâm'da yasak olan şey, resim yapmanın veya resmin kendisi değil, onun kötü niyetlerle ortaya konulmasıdır. Eğer Hz. Süleyman'ın, bu gibi şeyleri sırf Allah'ın verdiği nimeti hatırlayıp şükretmesi gibi ferdi, ya da Hz. İsa'nın bu tür faaliyetlerle insanları iyiliğe yönlendirmek istemesi gibi sosyal bir sebeple yaparsa dinen bir sakıncası yoktur.

Şimdi burada şöyle bir soru akla gelebilir: "İnsanların mesela, Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi tapmak maksadıyla değil de sırf ruhlardaki estetik arzu ile yaptırdıkları tasvirlerle daha sonra gelen insanlar tapamaz mı ve bu durumdan onları yaptırınlar sorumlu olamaz mı?"

Şunu hemen belirtelim ki İslâm'da ameller niyetlere göredir. Mesela eski devirlerde medrese olarak yapılan birtakım binalar bugün Kavala'daki Mehmet Ali Paşa Medresesi örneğinde olduğu üzere taverna olarak kullanılmaktadır. Şimdi bu durumdan Mehmet Ali Paşa ne kadar sorumluydu, bu tasvirleri herhangi bir kötü niyetle yapmış ve yaptırmamış olan kimseler de ancak o kadar sorumludur; yani sorumlu değildir.

Diğer taraftan, tarihe baktığımız zaman bir cemiyetin veya dinin mensupları tarafından ibâdet maksadıyla yapılan nesnelere ancak kendi zamanlarında tapıldığını, bu tapma sürecinin gittikçe zayıfladığını, başka topluluklar tarafından tapılmadığını görmekteyiz. Bu durumda, böyle bir ihtimal da ortadan kalkmış olmaktadır.

36. Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Yayinevi, İstanbul, tarihsiz, Seb'e 13'ün tefsiri, C. 6, s. 3952.

dc) Tarihi verilerin ışığı altında tasvir meselesi:

S.K.Yetkin gibi bazı sanat tarihçileri, O. Keskiöglü gibi bazı araştırmacılar ve T. W. Arnold ile K.A.C. Creswell gibi bazı müsteşrikler, İslâm'da tasvir konusunu işlerken yalnızca ilk devirlerdeki olayları değil de Emevî, Abbasî, Fatimî ve Selçuklu devirlerinde yapılmış olan figürlü kabartma ve resimleri dikkate alarak sonuca varmaya çalışırlar. Hatta bunlar, bu süreci Osmanlı devletinin sonuna kadar getirerek Fatih, II. Mahmut vb. padişahların uygulamalarından da örnek verirler. Bu İslâm devletlerinin uygulamalarının büyük bir kısmı, Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uygun düşse bile, İslâmın tasvir hakkındaki görüşünü, daha sonraki bu uygulamaları dikkate alarak tesbit ve tayin etmek bizi bâzen yanlış neticelere götürebilir. Zira, bunlar İslâm devletleri olmakla birlikte onların yaptığı herşeyi, İslâm'ın temel uygulamaları imiş gibi kabullenmek gibi bir metod takip etmiş oluruz ki, bu durum, dini kendi aslı kaynaklarından incelememek demek olur. Tarihten öğrendiğimize göre, İslâm devletlerinin 1300 senelik uygulamalarının hepsinin bir kalıptan çıkmış gibi aynı çizgiyi sürdürdüğünü kabul etmek mümkün değildir. Hatta birbirine zıt uygulamalar da vardır. Üstelik bu uygulamaların bir kısmı hükümdarların şahsî telakkileri de olabilir. Bu sebeple, tasvir konusunda İslâm dininin görüşünü anlamak için tutulması gereken en emin yol, daha sonraki devirlerde yaşayan Müslüman halkın ve hükümdarların tatbikatını değil de, asıl kaynaklara inerek bizzat Hz. Muhammed ve sahâbe devrindeki tasvirin durumunu incelemek olmalıdır. Bu sebeple, sahâbelerden ve sağlığında Cennetlikle müjdelenen kimselerin tasvire bakışlarını ortaya koymak daha isâbetli olacaktır.

İşte sahâbe devrinde tasvir konusundaki bu uygulamalardan bir tanesi şöyledir: "*Ve bize sağlam bir rivâyetle ulaştığına göre Huzeife bin Yeman'ın (r.a.) mühür şeklindeki yüzüğünün kaşında iki turna sureti ile bunların aralarında zikrullahtan bazı kelimeler işlenmişti. Aynı şekilde, Ebu Musa el-Eş'ari'nin yüzüğünün kaşında oturmuş bir aslan sureti vardı.*"³⁷ Bir başka rivâyete göre ise Danyal peygamberin ³⁸ üzerinde biri erkek, diğeri dişi iki aslanın, aralarındaki bir erkek çocuğunu yalar vaziyette gösteren resimli bir yüzüğü Hz. Ömer'e intikal etmiş, Hz. Ömer de bunu gözleri yaşla dolu olarak Ebu Musa el-Eş'ari'ye vermiştir.³⁹ İslâm fıkıhçıları, bu resimleri dikkate alarak, üzerinde bu tür resim bulunan yüzükle namaz kılmanın haram olmadığı hükmüne varmışlardır. Hz. Ebu Hureyre'nin yüzüğünde iki sinek sureti varmış.⁴⁰

Peygamberimizin en meşhur sancaklarından biri tanesinin adı "*kartal*" anlamına gelen *Ukaab* idi. ⁴¹ Buna niçin böyle bir ismin verildiğini bilmemekle birlikte, muhtemelen üzerinde kartal benzeri bir resim olduğu için bu isimle anıldığı-

nı söyleyebiliriz. Onun sancak ve filamaları genellikle sâde olmakla beraber, bâzen istisnaları da vardır. Mesela Sa'd bin Mâlik adındaki birisi, İslâm'ı kabul ettiğini bildirmek için Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber, ona, üzerinde beyaz renkli hilal bulunan siyah bir bayrak vererek kabilesinin başına reis olarak gönderdiğini biliyoruz.⁴² Eğer tasvir, konu, maksat vs. dikkate alınmaksızın tümüyle yasak edilmiş olsaydı, Peygamber'imizin böyle bir hilale de izin vermemesi gerekirdi. Çünkü çeşitli kaynaklardan öğrendiğimize göre, geçmişte tapılan nesnelere yalnızca insan ve hayvan sûretindeki resim, kabartma ve heykellerden ibâret olmayıp, aynı zamanda ay, yıldız, güneş ve bunların tasvirlerini de ihtiva etmekteydi.

M. 858 yılında ölen tarihçi Ezrakî'nin "**Ah-baru'l-Mekke**" isimli eserinde yazdığına göre, Hz. Mevgamber, Mekke'yi fethederek Kâbe'ye girdiğinde bütün putları kırdırması ve elini duvardaki çocuk İsa'yı Meryem'in kucığında gösteren bir resmin üzerine koyarak "*elimin altındaki hariç, bütün resimleri tahrip ediniz*" demiştir. Yine aynı yazar, Kâbe'nin içindeki ahşap sütunlardan birisinin üzerinde bulunan bu resmin, H.63 yılında Abdullah bin Zübeyr ile Emeviler arasında geçen ve Kâbe'nin tahribine yolaçan halifelik mücadelesine kadar yerinde kaldığını işâret etmektedir.⁴³

Tarihçi Mukaddesî'nin belirttiğine göre Hz. Ömer, Suriye'den gelen ve üzerinde kabartma insan figürleri bulunan buhurdanı Medine Câmii'nde kullanmakta mahzur görmemiştir.⁴⁴

37. Muhammed bin Hasan Şeybanî, **Şerh-i Siyer-i Ke bir Tercümesi** (şerh ve terc. Antepli Mehmed Münip), C.II, İstanbul, 1240, s. 95; Keskiöglü, O, a.g.e., s.20.
38. Kur'an'da zikredilen resul ve nebiler arasında Danyal'ın (Daniel) ismi geçmez. Fakat özellikle Hz. Ali'den gelen bir rivâyete göre, Danyal, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın soyundan gelen bir nebidir (Bak. Köksal, M.Asım, **Peygamberler Tarihi**, C. 2, Ankara, 1993. s.269.
39. Mehmed Zihni, **Ni'metü'l-İslâm**, I-II, Diyarbakir, 1393, C. II, s. 334., dipnot 1.
40. Mehmed Zihni, **aynı eser**, aynı sayfa, aynı dipnot, Sineğin resmedilmesi pek alışılâ gelen birşey olmadığı için buradaki "sinek" ifâdesini ihtiyatla karşılamak gerekir, muhtemelen bir kuş resmiydi, fakat râvi bunu yanlış algılayıp "sinek resmi" demiştir.
41. Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, II, İstanbul, 1969, s. 255.
42. Hamidullah, **a.g.e.**, s. 254. Kanâatimizce bu durum, hilal resminin, putperestlik unsuru olduğunu söyleyerek bayraklarda ay ve yıldız gibi şeylerin bulunamayacağını iddia eden bazı kimselere de cevap teşkil etmektedir.
43. el-Ezrakî, **Ahbar-ı Mekke**, (Yayınlayan:Rüşdi es-Sâlih Melhaş), Mekke, 1983, C. I, s. 167-168.
44. Yetkin, S.K., **İslâm Sanatı Tarihi**, Ankara, 1954, s. 7; İbn Rustah'tan naklen Arnold, **a.g.e.**, s. 7-8. İbn Rustah'ın bildirdiğine göre Hz. Ömer'e Medine Câmii'nde kullanılmak üzere hediye edilen bu buhurdanın üzerindeki resimler M.783 yılında Medine vâlisi tarafından silinmiştir. Bir buhurdanın küçük birşey olduğunu dikkate aldığı-

Yine Hz. Ömer'in, Hicretin yirmibirinci yılında kestirdiği paranın bir yüzünde Besmele ve Kelime-i Şehadet'in, diğer yüzünde ise Bizans imparatorlarının resimlerinin bulunduğunu tarihçiler bildirmektedir.⁴⁵

e) Daha sonraki Devirlerde Tasvir:

Bilindiği üzere, Hz. Peygamber zamanında yapılan câmilerin hiçbirisinde Medine Câmii'nin ahşap minberindeki küçük top şeklindeki iki süs hâriç, süslemeye yer verilmemiştir. Hz. Ömer ise, az önce söylediğimiz gibi, üzerinde bazı figürler bulunan bir buhurdanı bu câmide kullanmıştır. İlk devirde câmilerde bilinen süs unsuru nesnelere bunlardan ibârettir.

Ancak, Emevîler, özellikle Abdülmelik (Hilâfeti 685-705) ve I.Velid (705-715) zamanında mâbetlerini, Cennet'i hatırlatan çok zengin nebâti motiflerle ve altlarından nehirler akan köşk resimleriyle tezyin etmişlerdir. Daha sonraki diğer bütün İslâm ülkelerinde olduğu gibi onların mâbetlerinde de canlı varlıkların resimlerine rastlanılmaz. Fakat, bilinen en eski Emevî sarayı olan ve Halif I.Velid zamanında (711-715) yapılan Kasayr-ı Amra sarayında erkek, kadın, hayvan, bitki ve zodyak burçlarından meydana gelen pekçok resim vardır. Ayrıca, onların Kasru'l-Hayru'l-Garbi (728), Mşatta (743 ?) ve Hırbetül-Mefcir (743-748) gibi saraylarında insan dahil pekçok canlı varlığın kabartma resimleri bulunmaktadır. Mısır'daki Tolunoğlu devletinin ikinci hükümdarı Humaveryh (883-895) ise sarayındaki bir odayı kendisinin ve cariyelerinin ahşap heykelleri ile süslemiştir.⁴⁶

İşte M. 705-900 gibi erken diyebileceğimiz devirlerde yapılmış olan bu resimleri dikkate alan Lammens ve onun takipçileri olan Arnold ile Creswell gibi bazı sanat tarihçileri, İslâmın ilk devirlerinde tasvir yapımının yasak olmadığını, resim yapısının İslâm dinine giren Yahudilerin ve Bizans zamanında ortaya çıkan ikonaklazın⁴⁷ hareketinin bir sonucu olarak sonradan ortaya çıktığını iddia ederler. Arnold, İslâm'da tasvir yaşağını, Medine'deki geniş bir Yahudi nüfusuna ve bunların Talmud'daki pasajları hadis şeklinde yaymalarına bağlamaktadır.⁴⁸ Creswell daha da ileri giderek, İslâmiyeti kabul eden Yahudi asıllı Ka'b el-Ahber (öl.652 veya 654) ve Vehb bin Münebbih'in, Ebu Hureyre (öl.679) ve Abdullah ibni Abbas (öl.698) gibi hadisçiler vasıtasıyla bu yaşağın İslâma sokulduğunu ileri sürmektedir.⁴⁹ Bu müsteşrikler (mesela Arnold), bir taraftan tasvir yaşağının İslâm'da sonradan ortaya çıkmış olduğunu söylerken, diğer taraftan da Emevîler'den başlayıp, Osmanlı imparatorluğunun sonuna kadar uzanan geniş bir zaman diliminde tasvir yapımı ile ilgili örnekler vermektedirler. Tabii bu gibi ifâdeler, bu müsteşriklerin farkına varamadan düştükleri çelişiklerdir.

Tarihî gerçeklerin ışığı altında onların bu iddialarını kabul etmek elbette mümkün değildir. Herşeyden önce, kiliselerdeki İsa, Meryem ve Aziz

ikonalarının putperestlik ifâde ettiği gerekçesiyle ilk olarak Anadolu'da 726 yılında ortaya çıkan İkonaklazm, Yahudiliğin değil, İslâm'ın putperestliğe duyduğu tepkinin, Hıristiyan toplumunda uyandırdığı tesirin bir neticesidir. Zira puta tapmanın ve put yapmanın yasak olduğu Yahudilik ve Yahudiler, Bizans idâresi altındaki yerlerde daha önce de mevcuttu. Eğer ikonaklılık da Yahudi tesiri olsaydı, bunun daha önce zuhur etmesi gerekmez miydi?⁵⁰ Bu hareketin, Müslümanların Hıristiyanlara karşı siyâsî üstünlük sağlamanın hemen arkasından zuhur etmesi bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

Burada yanlış anlamaya meydan vermemek için bir hususu belirletmeden geçemeyeceğiz: Yukarıda birçok yerde işaret ettiğimiz gibi, Müslümanlar, saraylarda veya daha başka sivil yapılarda çeşitli canlı varlıkların resimlerini yapmış olmakla birlikte, dinî ta'zime sebep olabilecek, ya da tapınma hissi uyandırabilecek Peygamber veya evliya resimlerine câmilerde hiçbir şekilde yer vermemişlerdir. Hatta hayvan ve kuş figürlerine câmi, tekke, medrese, türbe, darüşşifa, kervansaray, kale gibi yapıların dış cephelerinde sıkça rastladığımız Selçuklu, Memlûklü devri yapılarında bile, dinî bakım-

mız zaman, bu figürlerin dikkati çekmeyecek kadar küçük olduğu anlaşılacaktır. Üstelik bunun yüksek bir yere asılı olarak kullanılması veya namazdan önce birkaç dakikalığına kullanılıp tekrar câmiin bir köşesine konulması sebebiyle bu resimlerin namaz kılan kimselerin dikkatini dağıtmaktan uzak olduğu anlaşılır. Bu sebeple Hz. Muhammed'in (a.s.), namaz kılarken dikkatini dağıttığı için kaldırdığı perde hadisi ile Hz.Ömer'in bu uygulaması arasında çelişki yoktur.

45. Yetkin, S.K., a.g.e., s. 8. Hz. Ömer'in, kestirdiği paralarda Bizans imparatorunun resmini koymasını, tabii ki ona duyduğu yakınlığa bağlamak yanlış olur. İslâm halifesinin bu tabbikatu, o zamanlarda Bizans parasının şimdiki Amerikan Doları gibi bütün Eski Dünyada bilinip geçerli olması sebebiyle İslâm'daki bu ilk paranın onlara benzetilmek arzusunda başka birşey değildir.
46. Yetkin, S.K., **İslâm Mimarisi**, Ankara, 1965, s.49.
47. 726 yılları ile 787 yılları arasında Anadolu'da görülen dinî tasvir aleyhtarı hareket.
48. Arnold, T.W., a.g.e., s.10.
49. Creswell, K.A.C., a.g.e., s.165.
50. Müsteşrikler, ikonaklazm hareketinde Yahudi tesiri ararken delil olarak Hıristiyan tarihçi Theophanes'in bir ifadesini gösterirler. Buna göre, "Lazkiye'li bir Yahudi bir gün aceleyle Emevî Halifesi Yezid'e gelerek eğer imparatorluğundaki kiliselere konulmuş olan bütün kutsal ikonları kırarak alırsa kendisinin kırk yıl bütün Arapların başında kalacağını müjdelemiş, fakat onun şeytanî emrini daha halkın büyük çoğunluğunun duymasına fırsat kalmadan Yezid, aynı yıl (26 Ocak 724 günü) ölmüştür" (Creswell, K.A.C., a.g.e., s. 163). Başka bir Hıristiyan tarihine göre de bu Yahudi, Tiberias'lı olup Yezid, bu fermanı yaklaşık ikibuçuk yıl sonra ölmüş, yerine geçen Velid, bu müneccim ve büyücü Yahudi'yi, kehânetinde yanlışlığı için öldürmüştür (Creswell, a.g.e., s. 146). Biz biliyoruz ki, Yezid'den sonra tahta II.Velid değil, Hişam geçmiştir. Görüldüğü gibi bu konuda Hıristiyan kaynakları dikkatli olmadıkları gibi, ittifak halinde de değildir. Kehânetinde böyle yalan çıkarak öldürülen bir Yahudi'nin, ikonları kırma konusunda Müslümanlara ne ölçüde tesir ettiği elbette şüpheye karşılanmalıdır.

dan hürmet duyulan kimselerin resimlerine taş, tuğla, çini veya sıva üzerine işlendiğini bilmemek-
teyiz. Bu sebeple Hıristiyanlıkta İsa ve Meryem'den
başka birçok aziz resimlerine kiliselerde rastladığı-
mız halde, İslâm'da dört halifeden başka Mevlâna,
Hacı Bektaş, Abdülkadir-i Geylânî gibi dinî bakı-
mdan saygı duyulan kimselerin resimleri de mâbet-
lerde asla yeralmaz. Bu tür resimlere ancak, min-
yatür ve albüm resimleri gibi ancak sınırlı sayıda
ve belli kültür seviyesindeki kimselerin istifa ede-
bileceği eşyalarda rastlamak imkânı vardır. Böyle
din büyüklerinin hâtırasını ve sevgisini gönüllerde
canlı tutmak için dinî yapılarda tutulan yegâne yol,
bunların isimlerini güzel hatlarla yazıp yüksek yer-
lere koymaktır. Peygamberimizin isminin levhalara
yazılıp asılmasından başka, Osmanlılar zamanında
bir de "hilyecilik" geleneği ortaya çıkmıştır. Bu
hilyeler, Peygamberimizin şemâil-i şerifesini (sima-
sını, saçını, endamını, güzel ahlakını) dile getiren
levhalar olup, O'nun mübârek simasını hayâlen de
olsa zihinde canlandırmak arzusunun ürünüdür.
Bu sebeple İslâm sanatında Hıristiyanlığa benzer
bir ikonografiden söz etmek mümkün değildir.

Söz konusu müsteşriklerin "Kur'an'da ve
İslâmın ilk zamanlarında tasvir yasağı yoktur,
fakat bu yasağın, Müslümanlığı kabul eden Ya-
hudilerin, kendi kutsal kitaplarındaki tasvirle
ilgili hükümleri hadisçiler vasıtasıyla İslâma
soktukları" şeklindeki bir görüşü de doğru değildir.
Herşeyden önce, daha önce izah ettiğimiz gibi,
İslâm dininde tasvir, mutlak mânâda yasağın
değildir. Yasağın putperestliktir. Bu iki kavramı biri-
birinden çok iyi ayırmak gerekir.

Eğer ilk câmiin M. 622 yılında Medine
Câmii olduğunu ve İslâm mimârisinde ilk figürlü
resimlerin de 711-715 yılları arasına tarihlenen
Kusayr-ı Amra'da ortaya çıktığını kabul edersek
onların iddiasının tam aksine, daha sonraki devir-
lerde değil de, İslâmın ilk yüzyılı içinde tasvir yasa-
ğı varmış gibi gözükmektedir. Bize göre tasvir yasa-
ğının "önce çıkması, sonra çıkması" diye bir
hâdise söz konusu olmayıp, mesele büyük ölçüde
iktisadî durum ile ilgilidir. İlk devirlerde "resimli
perdenin yastık yapılarak kullanılması" ve
"Hz. Aişe'nin kanatlı atlarla oynaması" örnek-
lerinde olduğu üzere Müslümanlar daha başından
beri evlerinde böyle bir ruhsata sahip oldukları hal-
de, bunları yaygınlaştırıp geliştirmek gibi ne bir fik-
re, ne de ekonomik güce sahip olmuşlardır. Müs-
lûmanlar, ne zaman ki, Suriye, Mısır, Irak ve İran'ı
fethederek oralarındaki çok zengin süslemelere sa-
hip saray ve mâbetleri görmüş ve bu tür eserleri
gerçekleştirebilecek maddî imkân ve ustalara ka-
vuşmuşlar, işte o zaman Müslümanlar evlerinde
belli şartlar dâhilinde sahip oldukları bu ruhsatı iş-
leyip geliştirmek imkânına kavuşmuşlardır. Şurası
enteresandır ki, bu ruhsatın sınırlarını biraz zorla-
yarak saraylarında erotik resimlere yer vermekten
çekinmeyen Emevîler bile yaptırdıkları câmilerde,
Allah'tan başka birşeyi hatırlatır düşüncesiyle canlı
hiçbir yaratığın resmine izin vermemişlerdir. Bû-

tün tarih boyunca İslâm ülkelerinde çok sıkı bir şe-
kilde sürüp giden bu anlayış ile Peygamberimizin,
namazda dikkatini dağıtan perdeyi Hz. Aişe'ye in-
dirtmesi ve onun da bundan yastık yapması, yâni
onu dinî olmayan sivil bir amaçla değerlendirmesi
arasındaki bağ ve devamlılık gâyet açıktır. Diğer bir
deyişle, câmilerde namazda dikkati çekecek figürlü
süslemelerden sahâbeler de, Emevîler de, Abbâs-
îler de, Gazneliler de, Selçuklular da, Osmanlılar
da aynı derecede sakınmışlardır.⁵¹ O halde, tasvir
meselesinin bu yönü, bütün toplum ve devirlerde
hemen hemen aynı şekilde anlaşılmıştır diyebiliriz.
Değişik olan husus, bu tasvirlerin konuları, üslûp-
ları, yapılış teknikleri, azlık ve çokluğudur.

Müsteşriklerin görüşlerinin tam tersine, tas-
vire en az yer veren İslâm toplumu, mesela erken
devirdeki Emevîler olmayıp, daha geç devirlerdeki
Osmanlılar'dır. Emevîler'den başka Abbasîler, Fati-
mîler, Gazneliler, Selçuklular, Harezmsâhlar ve
daha pekçok İslâm devletleri, gerek saraylarında,
gerekse diğer birçok sivil yapılarında figürlü resim-
lere yer verdikleri halde Osmanlılar, sivil yapılarda
kullandıkları çiniler hariç, hemen hemen hiç iltifat
etmemişlerdir. Fakat, çini, tabak, leğen, ibrik, ku-
maş gibi kullanım eşyalarında zaman zaman tasvir-
lere rastlamak mümkündür. Hatta Osmanlı devri
minyatürlerinde, diğer bütün İslâm minyatürlerinde
olduğu gibi bol miktarda insan, melek ve hayvan
resmine rastlamaktayız. Zira bunlar, tapmak veya
Allah'ın yaratma kudreti ile yarışmak, ya da dinin
kötü gösterdiği şeyleri iyi göstermek için yapılmış
nesnelere olmayıp, kitaptaki bilgilerin, sıkıcı olmak-
tan kurtarılacak daha rahat okunması ve iyi anlaşıl-
ması için yapılmış resimlerdir. Öğretici mâhiyetteki
bu minyatürler daha çok tarih kitaplarında bulun-
makla birlikte, bir ameliyatın nasıl yapılacağını, ila-
cın nasıl hazırlanacağını vs. gösterir mâhiyette tıp
ve eczacılıkla ilgili kitaplarda da mevcuttur. Daha
ziyâde sultanlar, şehzâdeler ve devrin ileri gelen
ilim ve siyâset adamları için hazırlanan bu minya-
türlerden bazıları ise öğretici olmaktan çok estetik
gâyelerle yapılmış, gönül açıcı resimlerdir.

Burada bir konuya daha işâret etmek gere-
kir: Selçuklular ve Osmanlılar, hadis, tefsir, kelâm
gibi dinî muhtevalı kitapları tezhip etmekle birlikte
onları hiçbir şekilde resimlememişlerdir. Hele
İran'da olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'i resimlemek
yoluna asla gitmemişlerdir. Meseleye diğer İslâmî
hükümler çerçevesinde baktığımızda bunun mantı-
ğını anlamak hiç de zor olmayacaktır. Zira, Mu-
kaddes bir kitaba konulacak bu tür resimler, başka
bir maksatla değil de sırf o kitapta geçen olayları
veya mesajları (mesela Rahman süresinde geçen

51. Tabii bunu söylerken Selçuklular'ın mesela Afyon Ulu
Câmii minberinin kapı kanadında yaptıkları karşılıklı iki
horoz motifinin varlığının farkındayız. Fakat bunlar
nebâti motifli kabartmaların arasında, neredeyse tanı-
namayacak kadar stilize edilmiş şekilde yeralamaktadır.
Bu gibi zor tanıncak kadar üsluplaştırılmış figürlere
Selçuklular devri câmilerinde daha bir-iki yerde rastla-
mak mümkündür.

"Rahman olan Allah Kur'anı öğretti" şeklindeki bir ifâdeyi) anlatmak için yapılsa bile, insanın bu örnekte olduğu üzere Allah tasavvurunun müşahhas ve mücessem bir şekil almasını sağlar. Böyle resimlerin, ikonografik anlam taşıyacağı ve okuyucunun, bu resimler sayesinde Allah'ı (c.c), gözünde sarıklı, cübbeli, sakallı bir kimse imiş gibi canlandırmasına sebep olacağı açıktır. Aynı durum, mâbetlere konulacak resim ve heykeller için de geçerlidir ve Müslümanlar bundan da her zaman için uzak durmuşlardır. Şekil itibarıyla hiçbir cisme benzemeyen, bütün tasavvurlardan uzak, fakat sıfatları itibarıyla her aklın kabul edebileceği bir Allah'ın Hıristiyanlıkta olduğu gibi müşahhas bir varlık olarak algılanmasına sebep olabilecek davranış, İslâmî bilgilere sahip hemen herkesin kolayca tahmin edebileceği gibi İslâm inancı ile hiçbir şekilde bağdaşamaz. İşte kiliselere ve İncil'lere konulan ve İsa'yı, ince yüzlü, iri gözlü, kalem kaşlı, ortadan yana doğru ikiye ayrılmış ve omuzuna düşmüş düz saçlı, hafif sakallı, uzunboylu, narin bedenli olarak gösteren ikonları sayesinde ki bugün Dünyadaki bütün Hıristiyanlar tanrıyı böyle bir varlık olarak tasavvur eder olmuşlardır. Halbuki Müslümanların inandığı Allah'ın bütün tasavvur ve benzetmelerden uzak olması, Hıristiyanlarda olduğu gibi tanrıya atfedilecek herhangi bir resmin yapılmasını da mümkün kılmamıştır.

Allah'ın şeklinin nasıl birşey olduğunu bilmeden yapılan resimlerin O'na âitmiş gibi telakki edilerek takdim edilmesi ise, İslâmî açıdan insanları elbette şirke götürmekten başka bir işe yaramaz. İşte İslâm dininin karşı çıktığı şey budur. Buradaki diğer bir espiri de, maddî ve insan elinin eseri olan bir cismin, yani resmin veya heykelin, tamamıyla mücerret bir varlık olan Allah'ın yerine geçmemesi arzusudur. Yoksa, duygularımızla kavradığımız maddî bir varlık olan **insanın kendisine bakmak günah olmadığı halde, onun gölgesi veya aynadaki görüntüsü mâhiyetindeki resmine veya fotoğrafına bakmanın günah olduğunu iddia etmenin mantığını kavramak mümkün değildir.** Bir insanın aynada görüntüsünü elde etmek veya aynadaki görüntüsüne bakmak nasıl ki haram olmuyorsa, tasvir yapmanın veya tasvire bakmanın da haram olmaması gerekir. Aslına bakılırsa bugün resim yapmayan, resim yaptırmayan veya resimle iç içe olmayan kimse yok gibidir.

Bu konunun daha iyi anlaşılması için İslâmın, güzel sanatların diğer bir dalı olan şiir meselesine bakışını da kısaca dile getirmek istiyoruz. Bilindiği gibi Kur'anı Kerim'de (26:224-227) İslâm'ın aleyhine şiir yazan şâirler yalancılıkla suçlanıp ağır biçimde tehdit ve takbih edildikleri halde, bu sanatı İslâm için kullanan şâirler, bizzat peygamberimiz tarafından himâye ve teşvik edilmişlerdir. Hatta Peygamberimiz, İmrü'l-Kays'ı lanetlediği halde, Hassan ismindeki bir şâirden takdirle bahsetmiştir.⁵² Bu bakış açısı, resim için de geçerlidir. Zira bir kişi, olay veya tabiat, ölçülü söz

ve kelimelerle anlatılırsa şiir; şekil, renk ve desenle anlatılırsa resim olur; aradaki fark budur.

Özetle söylemek gerekirse, kendisine bakılması günah olmayan nesnenin resminin yapılması ve resmine bakılması günah değildir, ancak kendisine bakılması günah olan nesnenin tasvirine bakmak da günah olabilir kanâatindeyiz. Tabii bu ikinci durumun bâzı istisnaları da vardır.

Tasvir konusundaki bu âyet, hadis ve tarihî olaylardan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Tasvirle ilgili âyetler, tasvir yapımına putperestlik gâyesi hâric, müsâmahalı gözüküğü halde, Ebu Bekr bin el-Ârabi (öl. M. 1148) ve Nevevî (öl, 1277) gibi daha sonraki bâzı İslâm âlimleri, yukarıda zikrettiğimiz hadislerle dayanarak tasvirin aleyhinde olmuşlardır. Halbuki bu hadislerden bazıları gerçekten de tasvir yapımının aleyhine gözükse bile, hem tasvirin lehinde olan yukarıda verdiğimiz hadislerin, hem de Seb'e suresi'nin 13 ve Âl-i İmran Suresi'nin Hz. İsa ile ilgili 49. âyetlerinin ışığı altında değerlendirmek gerekir. Tasvir konusundaki bu verileri değerlendirirken, yazımızın başında işaret ettiğimiz "*insanların yaratılışında güzele güzelliğe olan meylinin ve ruhunda taşıdığı birşeyler yapma, bunları yaparken de tabiatı örnek alma*" arzusunun doğuştan mevcut olduğunu dikkate almamız gerekir. Burada üzerinde durmamız gereken diğer bir husus da sanatın eğitim, öğretim ve iletişimde inkâr edilemez yeridir. Kanâatimizce, tasvir konusunda gerçekçi bir sonuca ancak bu şekilde varabiliriz.

Bunlar kadar önemli bir husus da, **tasvirlerin tapmak veya Allah'ın yaratma fülüyle rekâbet düşüncesiyle yapılıp yapılmadığı, cemiyetin veya kişinin iktisâdî durumunu sarsıcı mâhiyette olup olmadığı ve hangi konuların ihtiva ettiği** hususudur. Tasvirin haram mı, mekruh mu, mübah mı olduğu meselesi bunlara bağlıdır. Eğer bir tasvir, tapmak veya Allah'ın yaratma kudretine karşı rekâbet için yapılmamışsa, dinin kötü gösterdiği şeyleri iyiymiş gibi göstermiyorsa, onun koyduğu esaslara ters düşmüyorsa haram olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu tasvirin, gölge meydana getirecek şekilde olup olmasının da hiçbir önemi yoktur. Hatta bu tasvirler, Hz. İsa'nın çamurdan bir kuş yaparak insanlara Allah'ın büyüklüğünü göstermek istemesi gibi bir maksatla yapılırsa tavsiye edildiğini söylemek bile mümkündür. Keza, Hz. Süleyman'ın kendisi için yapılan tasvirleri, "*Allah'a şükür etmesine yarayan bir vasıta ve nimeti olarak kabul etmesi*" maksadıyla yapılması hâlinde de tavsiyeye şâyandır.

Tasvir için vardığımız bu genel neticeleri, şiir, roman, hikâye gibi sanatlar için de söyleyebiliriz.

İslâm'da tasvirin Hıristiyanlık ve Budizm gibi dinlerin aksine ibâdetin bir parçası olmaması, hatta namaz kılınan yerlerde bulunmasının mekruh

52. Hamidullah, M., **İslâm Peygamberi**, s. 62.

sayılması, Müslümanların yapılarında, kitaplarında, kullandıkları eşyalarda, estetik ihtiyaç ve duygularını değişik bir dille ifade etmenin yollarını aramalarına sebep olmuştur. Bunun sonunda İslâm sanatı daha önceki mevcut sanatların aksine figüratif ve natüralist bir sanat olmaktan kurtulup mücerret bir sanat hâline gelmiş ve hiçbir dinde görülmeyecek kadar gelişmiş bir sanat olan hat sanatı ortaya çıkmıştır. Eğer tasvir, İslâm'da mâbetlerde hoş karşılanıp, diğer birçok dinde olduğu gibi günlük hayatta da fazlasıyla teşvik görmüş olsaydı, Hristiyan Bizans ve Roma ya da Sasanî sanatının kopyesi durumuna düşecek ve geometrik kompozisyonlarıyla, mukarnaslarıyla, hatâyî ve rûmî bezemeleriyle, üsluplaştırılmış minyatürleriyle v.s. herhalde bugün orijinal bir sanat olma hüviyetini elde edemeyecekti. İşte İslâm dininin, tasviri ibâdet mahallerinde ret, fakat günlük kullanımda bazı kısıtlamalarla kabul etmesi, bunu yaparken de diğer dinlerin sembolleri durumundaki şekillere kesin tavır takınması, İslâm sanatının, orijinal bir sanat olmasını sağlamıştır. Fakat bu gelişme, hemen birden ortaya çıkmamış, yaklaşık ikiyüz yıllık bir zaman sonradır ki, İslâm sanatı kendi orijinallerini yakalamaya başlamıştır.

f) Kur'an-ı Kerim'in eski şehirlere ve mimârî eserlere bakışı:

İslâm'da sanat meselesinin daha iyi anlaşılması için, onun mimârîye bakışını da gözler önüne sermek gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu konuya doğrudan doğruya temas eden bir âyet olmamakla birlikte, Orta-Doğu ülkelerinde yaşayan Âd (Âraf/74; Fecir/6), Semud (Hacc/45; Fecir/9) ve Mısır Krallığı (Fecir/10) gibi eski kavimlerin yaptıkları şehirler ve mimarlık eserleri hakkında bâzı işâretler bulunmaktadır. Fecir Suresinin 6-11. âyetleri bu konuda bilhassa önemlidir:

الرَّكَيفَ عَلَ رَبِّكَ بِمَادٍ
إِذْ مَدَّاتِ الْعِصَادِ ۗ أَلَمْ يَلْمِخْ بِهَا فِي الْبِلَادِ ۗ وَنُودَ
الَّذِينَ جَاءُوا الْعَصَا بِالْوَادِ ۗ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْدَادِ ۗ الَّذِينَ
طَعَنُوا فِي الْبِلَادِ ۗ

"Görmedin mi Rabb'in Âd kavmine ne yaptı, O sütunları bulunan İrem şehrine. Öyle ki, onun şehirler arasında bir benzeri yaratılmamıştı. Vâdide kayaları kesip yontan Semud'a, Kazıklar sahibi⁵³ Firavun'a. Onlar ki, ülkelerinde azgınlık edip Hakk'a başkaldırmışlardı."

Başka bir âyet de şöyledir:

أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ ۗ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَخْلَدُونَ ۗ

"Siz, her yüksek yere bir âlâmet bina edip boş şeyle mi uğraşırsınız? Ebedî kalacağınızı umarak âbideler edinir misiniz?" (Şuara/128-9).

Mealini verdiğimiz bu âyetler, gösteriş, övünme veya Allah'ı unutturup sırf eğlence vesilesi

olacak binaların yapılmasını hoş karşılamamaktadır. İslâm fihkına göre eşyada esas olan *ibahadır* (mübahlıktır), yani eşyanın kendisi, -mesela domuz eti gibi birkaç nesne hariç- haram değildir. Bu sebeple İslâm dini, ister âbidevî, ister sâde olsun, binanın kendisine karşı değildir. O'nun karşı olduğu şey, lüks, israf ve gösterişir.

Halbuki Kur'an-ı Kerim, Seb'e/13. âyetinde Süleyman Peygamber için yapılan saray, "heykel", büyük çanak ve kazanlardan sitayişle bahsettikten sonra Neml Suresinin 44.âyetinde bu saraydan biraz daha teferrutalı olarak bahseder. Bu âyete göre Süleyman'ın köşkünde cama benzer saydam maddeden yapılmış bir yer vardır. Saltanatıyla öğünen ve o zaman henüz Müslüman olmayan Saba Melikesi, bu saydam yeri su dolu havuz sanarak oradan geçerken eteğini toplamış, fakat Hz. Süleyman'ın, "o camdan yapılmış bir salondur" demesi üzerine mahcup olmuş ve Hz Süleyman'ın dinine girmiştir. Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki mesajı açıktır. Buna göre, yalnızca inanç ve ahlâk bakımından değil, Müslümanların kültür, sanat medeniyetçe de diğer kavimlerden ileri olmaları gerekir ve Cenab-ı Hak, bundan ancak sevinç duyar.

O halde, israf ve gösteriş olur düşüncesiyle câmilerin çini, kalemşeri, oyma mermer vs. ile tezyinine karşı çıkmanın bir anlamı da yoktur. Zira bunlar İslâmın izzet ve şerefini temsil ettiği müddetçe dâima iyidir ve hatta gereklidir. Eğer İslâm iyi, güzel ve hak bir din ise, bunun da aynı şekilde takdir edilmesi gerekir. Daha doğrusu zarf mesâbesinde olan dinî yapıların, mazrufa (zarfın içindeki mesaja), yâni İslâmın kendisine uygun olması gerekir. Eğer Allah güzelse, Allah'a ibâdet edilen yerlerin de O'nun şânı ile mütenâsip olması icap eder. İşte bunun içindir ki, Cenab-ı Hak,

فِي سُورَةِ إِذْ نَادَاهُ أَنْ تَرْتَعْ
وَيَذْكُرْ بِهَا اسْمَهُ يُشَبِّحُ لَهُ بِهَا الْقُدُورَ وَالْأَمْوَالَ ۗ

"Allah'ın ismi, yükseltilmesine müsâade ettiği evlerde (câmilerde) anılır. Orada sabah ve akşam O'nu tesbih ederler" (Nur/36) demiştir. Yine aynı sebeple Müslümanlar, eski devletlerin yaptıkları kiliselerin karşısına daha güzel ve heybetli câmiler inşa etmek arzusunu taşımışlardır. Mesela Ankara'da Oğüst tapınağının yanbaşındaki Hacı Bayram Câmii, İstanbul'da Ayasofya'nın karşısındaki Sultanahmet Câmii böyle bir ruh ve gayretle ortaya çıkmıştır. Türkler bu câmilerini böyle yapmasaydı da mesela oldukça basit bir gecekon-

53. "Kazıklar sâhibi" ifâdesi, birçok tefsirde "Firavunun askerleri için yere çakılan çok sayıda kazık" şeklinde yorumlanmaktadır. Fakat bizim kanâatimize göre bunlar, Eski Mısır'da şehirleri süslemek veya kötü ruhlerden korunmak maksadıyla dikilen ve bir örneği İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda bulunan ucu sivri, dört köşe, heybetli dikili taşlar olmalıdır. Bu "kazıkların", Âd ve Semud kavimlerinin yaptığı şeylerle birarada zikredilmiş olması, bunların da birer âbide olduğunu göstermektedir.

du benzeri dört duvar ile onu örten düz bir örtüden meydana getirmiş olsalardı, herhalde bugün Müslümanlar bu eserleriyle iftihar edemeyecek, tam tersine Ayasofya'nın azâmetli kubbesi ve Oğüst tapınağının sütunları altında ezilecekti.

İslâm dini, müşrik kavimlerden kalan bina ve benzeri şeylere de karşı değildir. Hatta, O, bunları, geçmiş kavimlerin kültür ve yaşantılarının nasıl olduğunu daha sonra gelen kavimlerin bilmesi için bir araç olarak görür. Mesela Âl-i İmran suresinin 137., En'am Suresinin 11. ve Nahl Suresinin 36. âyetleri şöyledir.

فَبِئْرَافِ الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْفِرِينَ

"Yeryüzünde gezip dolaşın da yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün" demek suretiyle Kur'an-ı Kerim, insanları, geçmiş cemiyetlerden kalan bina ve harâbeleri görüp ibret almaya davet etmektedir. Hatta manastır anlamına gelen "savma"lara dokunulmamasını söyleyen bir hadis de mevcuttur.⁵⁴ Geçmiş putperest veya başka bir dine mensup toplumların yaptıkları mâbet veya şehirlerin yıkılmasını ya da da hor görülmesini isteyen sözlere ne Kur'an-ı Kerim'de, ne de hadislerde rastlamak mümkündür. Tam tersine, mealini verdiğimiz bu gibi âyetler, Müslümanların bu kalıntıları sâyesinde eski kavimler hakkında bilgi sâhibi olmasını istemektedir. O halde İslâm'da tarihî eser düşmanlığı da yoktur. Zira, eğer bunlar yok edilirse, yeryüzünde ibret almak için insanlar neyi görebilecek ve bu gibi âyetlerin hükmü nasıl gerçekleşebilecektir?

Eğer İslâm öncesi tasvirlerle ve tarihî eserlere karşı bir düşmanlık olsaydı ve bunlar böyle bir dinî sâikle imha edilselerdi bugün Mısır, Suriye, Türkiye, İran, Irak ve diğer Müslüman ülkelerin müzelerini dolduran eşyaların hiçbirinin mevcut olmaması gerekirdi. Fakat fethedilen ülkelerin geçmiş dinlerine âit dinî semboller imha edilmediği gibi ön plâna çıkarılmasına da müsâade edilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

-Akseki, A.H., *Tasvir ve İttihaz-ı Suver*. Kâmil Miras tarafından haberdar edildiğimiz (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi, C. 6, s. 534) bu eseri aramalarımıza rağmen bulamadık.)

- Arnold, T.W., *Painting in Islam*, Oxford, 1929.

-Arvasi, S.A., *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*, İstanbul, 1982.

- Atasoy, N., "Tasvir", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 12/1, İstanbul, 1974, s.32.

-Ayvazoğlu, B., *Aşk Estetiği*, İstanbul, 1982.

-Ayvazoğlu, B., *İslâm Estetiği ve İnsan*, İstanbul, 1989.

- Aydın, M., "İslâm'ın Estetik Görüşü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ekim 1986, Yıl 15, sayı 4, s.9-24.

- Baltacıoğlu, İ.H., "Türk Sanat Gelenekleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, C.I, Ankara, 1957. s. 1-24.

-Berk, N., "İslâm Sanatında Plastik ve İfade", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 4, Ankara, 1955, s.49-43.

-Creswell, K.A.C., "The Lawfulness of Painting in Islam", *Ars Islamica*, vol. XI-XII, Michigan, 1946, pp. 159-165.

-al-Faruqi, İsmail, "Figurative Representation and Drama: Their Prohibition and Transfiguration in Islamic Art, Islamic Art Common Principles Forms and Themes", *Proceedings of the International Symposium held in İstanbul, Damascus*, 1989 s. 261-269.

-Grabar, O., *İslâm Sanatının Oluşumu* (çev. Nuran Yavuz), İstanbul, 1988, s. 58-79.

- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. M.Said Mutlu- Salih Tuğ), C.II, İstanbul, 1969, s.59-64.

-Hamidullah, M., *İslâma Giriş* (çev. Kemâl Kuşçu), Ankara, 1976, s. 256-260.

- İpşiroğlu, M., *İslâm'da Resim Yasağı ve Sonuçları*, İstanbul, 1973.

- Karaman, H., *Günlük Hayatımızda Haramlar ve Helaller*, İstanbul, 1982, s. 54-58.

- Kardavi, Y., *İslâm'da Helal ve Haram* (çev. Mustafa Varlı), Ankara, 1970, s. 109-126.

- Keskiöğlu, O., "İslâm'da Tasvir ve Minyatürler", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IX, Ankara, 1961, s.11-23.

- Kutub, M., *İslâm Düşüncesinde Sanat* (çev. Akif Nuri), İstanbul, 1979.

- Lammens, H., "L'Attitude de l'Islam primitif en face des arts figures", *Journal Asiatique*, Ilme serie, IV, 1915, pp. 239-279.

- Massignon, L., "İslâm Sanatlarının Felsefesi" (Çev. Burhan Toprak), *Din ve Sanat*, İstanbul, 1962, s.5-22.

-Meriç, R.M., *Türk Tezyini Sanatları*, İstanbul, 1934.

- Mustafa Sabri, *İslâm'da Münakaşaya Hedef Olan Meseleler* (sadeleştiren Osman Nuri Gürsoy), İstanbul, 1978.

- Papadopoulo, A., "Sur l'Esthetique de l'Art Musulman, Islamic Art Common Principles Forms and Themes", *Proceedings of the International Symposium held in İstanbul, Damascus*, 1989, s.178-188.

- Reşit Rıda, İmam, "Hükmü't-Tasvir ve Sun'u's-Suver ve't-Temâsil

- Sabunî, *Tefsirü Âyâtü'l- Ahkâm*, C. 2, Şam, tarihsiz, s. 391-422.

- Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi (terc. Kâmil Miras), C. 6, Ankara, 1969 s. 414-421; C. 12, Ankara, 1978, s.116-117.

-Şekerci, O., *İslâm'da Resim ve Heykelin Yeri*, İstanbul, 1974.

- Wensinck, A.J., "Suret", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1970, s. 48.

- Yetkin, S.K., *İslâm Sanatının Mahiyeti*, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, Ankara, 1952, s. 44-47.

- Yetkin, S.K., *İslâm Sanatı Tarihi*, Ankara, 1954, s.6-10.

-Yetkin, S.K., *İslâm Mimarisi*, Ankara, 1965, s.48-51.

54. Ahmed ibni Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 300.

ESKİ YUGOSLAVYA SINIRLARI DAHİLİNDE TARİKAT HAREKETLERİNİN TARİH İÇİNDEKİ GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

Dr.Mehmet İBRAHİM

I. GİRİŞ:

A) Eski Yugoslavya'da Tarikatlerin Tarihçesi:

Günümüze kadar Yugoslavya'da tarikatler hakkında derli toplu bir araştırma yapılmamıştır. Yapılan araştırmaların çoğu, tarikat veya tekkelerin son faaliyet durumlarını ve tekke şeyhlerini tanıtmakla yetinmişlerdir. Nitekim bir çok araştırmacının Osmanlı İmparatorluğunun çekirdeğinin oluşmasında, Avrupa'ya açılmasında, İslamın Balkanlar'da kalıcı olarak yerleşmesinde aktif rol alan tarikatlerin asıl gaye, hedef ve felsefelerini incelemeyen, sadece son dönemlerde dejenerasyona uğramış şekliyle var olan tarikatlerin zikir şekillerinden, mensup olduğu tarikatın dahi gerçek felsefesini tam anlamıyla kavramaktan uzak şeyhlerin dedikleriyle yetinmeleri konuya ne kadar yüzeysel yaklaştıklarının açık bir ifadesidir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki; son dönemde bu konuyla ciddi şekilde ve derinliğine meşgul olan Alexandre Popoviç'in çalışmaları¹ Balkanlarda tasavvufi hareketin gerçek manada anlaşılmasında genç araştırmacılara ışık tutacak niteliktedir. Bizim ise bu kısa etüt çalışmamızda daha ziyade, Balkanlarda ve bilhassa eski Yugoslavya sınırları dahilinde tarikatlerin rağbet görmelerindeki sebeplerden, yayılış gayelerinden, özelliklerinden, felsefelerinden ve halk üzerindeki tesirlerinden ve bu tesirlerin ne şekilde günümüzde yansdığından söz etmeğe gayret sarf edeceğiz.

Bilindiği gibi her tarikatın temelinde "İslamı yaymak" ve "İnsan nefsinin terbiye etmek" bulunmaktadır. Bu iki temel unsura öncelik verme oranı tarikatlere göre değişmektedir. Bazı tarikatlerde İslamı yaymak birinci derecede önem taşıyan, bazılarındaki aksine insan nefsinin terbiye etmek hususunun ön plânda geçtiği görülmektedir. Tarikatlerde görülen bu farklı anlayışın önemi üzerinde durmak ve elde edilen olumlu veya olumsuz so-

nuçları tesbit ederek, bugüne kadar gözardı edilen bazı ihtimallere işaret etmek istiyoruz.

Yugoslavya'nın herhangi bir bölgesinde belirli halk kitlesi tarafından benimsenen tarikat, bir başka bölgede kökeni ayrı olan diğer bir halk kitlesi tarafından hor görülebiliyor. Buna biraz daha açıklık getirecek olursak, Arnavutlar tarafından benimsenen tarikat, Boşnaklar, Pomaklar-Torbeşler² ve Türkler arasında pek benimsenmiyor veya bunun bazen aksi de olduğu görülebiliyor. Yugoslavya'da farklı milli kökenlere sahip bu halk topluluklarının tarikatları seçmelerinde; önceden sahip oldukları kültür birikimi, örf, âdet ve geleneklerin önemli ölçüde etki ettikleri görülmektedir. Bu saydığımız milli değerlerin Balkanlar'da ve bilhassa Yugoslavya'da İslamın yayılmasında ve yerleşmesinde ne derece önemli rol aldıklarını son zamanlarda yapılan ilmi çalışmalar da açık şekilde ortaya çıkarmıştır.

Bütün tarikatlerin temelinde Allah'a ulaşma ve yaklaşma felsefesi bulunmaktadır. Ancak, bu tek hedefe ulaşmak için farklı methodlara başvurdukları görülmektedir. Nitekim, "Allah'a giden

1. POPOVIÇ, A., L'İslam Balkanique- "Les musulmans du Sud-est européen la période post-ottoman, Osteuropa institut, Berlin-1986; Popoviç, A.-Veinsten, G., Les ordres mystiques dans l'islam,- "Les ordres mystiques musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane", s.83-99, Paris-1986; Popoviç, A., "Les musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane", journal Asiatique, CCLXIII/3-4, Paris, 1975, s.317-360.

2. TORBEŞ-POMAK: Halk arasında islamiyeti kabul edip Makedonca ve Bulgarca konuşan halk topluluğuna verilen addır. Devlet tarafından ise resmi olarak "Makedon veya Bulgar Müslümanları" adlandırılmaktadır. Buna karşılık Pomak ve Torbeşlerin çoğu kendilerini Türk olarak hissetmektedirler. Ancak son dönemlerde yapılan bilimsel araştırmalar gerek Pomakların gerekse Boşnakların X-XI. yüzyılda Balkanlara göçeden peçenek, Kuman Türk boylarından olduğu görüşü yaygındır.

yollar, varlıkların sayısı kadar çoktur"³ denilmektedir. Bu yaygın olan deyim, Kur'an da ; "Allah'a varmak için vesilelere sarılın"⁴ âyetiyle anlatılmak istenen hususun bir başka ifadesi olarak görmek mümkündür.

İnsanların yaratılışlarında kâinatın sırrı olarak her ferd birbirinden farklı bir mizaca, düşünceye, duyguya ve şekle sahip olarak yaratılmıştır. İnsan şahsiyetinde kudret ve yaratıcılık derinleşip enginleştikçe, bir ferden ötekilerden farklılığı da fazlalaşır. Her birimizin bağımsız bir âlem olduğumuz fikri kendimizde hasil olur.⁵ Ancak bunun kadar gerçek olan bir diğer husus ta insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeğidir. Diğer bir deyişle, insanı toplum dışı bir varlık olarak görmek veya düşünmek mümkün değildir. İnsan kendi fikir, duygu ve düşüncesini toplumun diğer fertleri tarafından paylaşılmasını ve benimsenmesini de ister. O halde insan şahsiyetinin farkına varmak, hem de birliğin tadını çıkarmak ihtiyacını hissetmektedir.⁶

Buraya kadar yaptığımız izahatlarla sergilemeye çalıştığımız bu inceliği çok iyi kavrayan tasavvuf ehli, tarikatler aracılığıyla bir yandan ferden müstakil dünyasına (personalite, individualite), bir yandan da insanın sosyal varlık yapısındaki birlik ve beraberlik ünitesine halk kitlelerini peşine takmayı başarmışlardır. Buna göre "tarikat" şeriat (İslam hukuku)'ın gösterdiği hedefe varmak için bir vesile veya takib edilen "yo", kişisel karektere göre de bir vaziyet veya tutumdur.⁷ Bundan dolayı "şeriat" (İslâm hukuku) tek olmasına rağmen tarikatler çoktur.

Tarikatlerin takib ettikleri method,⁸ zikir usulleri,⁹ siyasi (politik) tavırları¹⁰ açısından bir takım sınıflandırmalara tabi tutulduğu da görülmektedir. Fakat tarikatların sınıflandırılmasında temel ölçü olarak "bir tek Allah'a, Hz.Muhammed'in Peygamberliğine ve Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kitabı olduğuna" inanılması hususları alınmaktadır. Bu üç esası temel alan tarikatlar "ehli kible" (ehli sünnet) olarak kabul edilirken, bunun dışında kalanlar ise "batini" (ehli sünnet dışı) tarikatlar olarak görülmektedir.¹¹

Tarikatlarda görülen bu farklılıklara rağmen "ehli kible" ve "batini" ayrımı yapmadan bütün tarikat hizmetlerinin iki noktada yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Birincisi, İslamı yaymak, ikincisi ferden (insanın) nefsi ve ruhani eğitimini sağlamak. Bu iki unsurdan birincisinin aslı, ikincisinin de vasiyeti unsuru olduğu görülmektedir.

Tarikatların aslı hedef olarak seçtikleri İslamı yayma hususunda oldukça başarı kazandıkları, bilhassa son zamanlarda yapılan araştırmalarla ortaya konmuş durumdadır. Daha doğrusu bunların başarısında, İslamı karşı tarafa tebliğ etme noktasında savaş ve kılıç yerine, gönüle hitabı tercih etmelerinin önemli bir etken olduğu gözlenmektedir.

Tarikat mensupları İslamı benimsetmek ve sevdirmek için güzel konuşma, güzel davranış ve örnek yaşayış gibi her türlü meziyetlerini azami bir şekilde ön plâna çıkarmışlardır.¹² Bunların ikna yoluyla kabul ettirdikleri İslam kılıçtan ve vergiden kaçma gibi usullere dayalı sunî davranışları aşarak samimi inanç şeklinde kendini göstermiştir.¹³ Balkanlar'da İslamın kısa zamanda benimsenmesinde tarikat mensuplarının önemli ölçüde etkili olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Ne var ki, başlangıçta tarikatlar, Osmanlı devletinin Balkanlar'a yerleşmesinde olumlu yönden hizmet etmişken, daha sonraki dönemlerde ise bazı tarikatlar onun çöküşünü hızlandırma rolü almışlardır.¹⁴ Nitekim bunlardan biri Bektaşî tarikatıdır. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlıların hasta olduğu bir dönemde ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade ederek bir takım isyanlara, suikastlere ve tertiplere öncülük ettikleri bilinmektedir.¹⁵ Son zamanlarda ise tarikatları yücelten "ilmi" değerlerin yerine, hayalleri, hisleri ön plana geçirerek ve gerçeklik dünyası bir tarafa bırakılarak her şeyi keramet anlayışıyla açıklamaya çalışmaları, tarikatların gerilemesine ve yozlaşmasına sebep olmuştur.

B. Eski Yugoslavya'da Tarikat Hareketleri ve İslamın Yayılması:

Osmanlıların Balkanlar'a yerleşmesinde tekelerin ve tarikat şeyhlerinin üstlenmiş oldukları

3. Hadis (Hz.Muhammed'in sözü ve işi) olduğu söylenmektedir. Bunun yanında tasavvuf ehlinin yaygın olarak kullandığı bir deyimdir.
4. Kur'an-ı Kerim, 5/3, Suudi Arabistan Krallığı basımevi, Medine 1987.
5. Hamidullah, Muhammed, *Initiation a l'islam*, Paris-1970, s.67.
6. Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler*, Sidre yayıncılık, İstanbul-1988, s.104.
7. Arnold, T.W., *İntişarı İslam Tarihi*, (Tercüme, A.Y.Ocak), Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara-1971, s.86.
8. Tarikatler izledikleri metodlara göre üçe ayrılmaktadır: Tarik-i Ahyar, Tarik-i Ebrar, Tarik-i Şuttar . Bu esasa dayanarak "Ruhani" ve "Nefsani" olmak üzere de ikiye ayrıldıkları bilinmektedir.
9. Tarikatler zikir usullerine göre: Kiyam-i (zikirlerini ayakta yapanlar), Kuud-i (oturarak zikir yapanlar), Haf-i (zikirlerini gizli yapanlar), Cerh-i (zikirlerini sesli yapanlar) diye dörde ayrılmaktadır.
10. Politik esasa dayanan sınıflandırma da ise: Ortodoks (Ehli sünnet içi) ve Heterodoks (Ehli sünnet dışı) olarak ayrılmaktadır.
11. Öztürk, Y.N., *Tasavvufun Ruhu*.....s.107.
12. Barkan, Ömer Lutfi, "İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", s.279-353, *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Ankara-1964.
13. Osmanlı idare sisteminde, İslamı kabul edenler "öşür", kabul etmeyenler gayr-ı müslim ise "cizye" vergisine tabidirler.
14. Öztürk, Y.N., "Yugoslavya'da Tasavvufi Hayat ve Tekeler", s.223-238, *Türkiye Yazarlar Birliği Yıllığı*, Ankara-1986.
15. Barkan, Ö. L., a.g.m., s.186.

görevler ve yaptıkları faaliyetlerin önemi ve derinliği bilhassa son zamanlarda yapılan araştırmalarla gün ışığına çıkmaktadır.

Osmanlı fetihlerinin Balkanlardaki öncüleri ve ilk mimarları tarikat şeyhleri olmuştur. Türk-İslâm tarihi bakımından büyük önem taşıyan Balkanlar'ın fetihinde çok dikkat çekici olan bir nokta vardır ki o da şudur; Balkanlar Osmanlı ordusunun gelip askeri açıdan fethetmesinden çok daha önce tarikat akıncıları tarafından bir anlamda fethedilmiş, diğer bir deyişle Osmanlı buraya geldiğinde yerli halkın psikolojik olarak bu fethetme hazır hale getirildiği son derece elverişli bir ortamla karşılaştı.¹⁶ Balkanlar'da Türk-İslam adına bir gönül fethi gerçekleştirenlerin başında özellikle Bektaşîlerin önemli rol oynadığını, günümüzde dahi yol kavşaklarında yüzlerce Bektaşî tekkesinin varlığını koruması ile açıklamak mümkündür.

Bunun yanında yeni fethedilen topraklarda, hıristiyan halkın Osmanlı idaresiyle uyum sağlanmasında tarikatlerin kaynaştırıcılık (katalisatör) görevi yaptıkları söylenmektedir.¹⁷

Osmanlıların Balkanlarda kısa zamanda köklü bir şekilde yerleşmesini sadece buraya kadar bahsettiğimiz tarikatlerin faaliyetlerine bağlamak, doğru değildir. Balkanlarda Osmanlı'larla birlikte İslâm'ın yayılmasında tarikat şeyhlerinin önemi olduğu kadar, burada IX. ve X. asırda Orta Asya'dan göç etmiş Peçenek, Kıpçak, Kuman, Avar ve Vardot gibi Türk boylarının halen eski ananelerini kaybetmedikleri, sahip oldukları bu örf, âdet ve geleneklerin de İslâmı kabul etmelerinde önemli katkıları olduğu görüşü yaygındır.¹⁸ Çünkü, aynı milli değerlere bağlı birbirinden habersiz iki kardeş topluluğun karşılaşmasında ortaya çıkabilecek bir çok sorunun halli kolayca mümkün olabilmıştır.

X'dan XIV. yüzyıla kadar Balkanlarda Slav akınlarına maruz kalan bu Türk boyları büyük ölçüde lisanlarını kaybetmişler,¹⁹ fakat eski örf, âdet ve geleneklerini devam ettirmişlerdir.²⁰

Onların bu şekilde örf, âdet ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmaları onların kolayca Osmanlı idaresini ve İslâm dinini benimsemelerine yol açmıştır. Nitekim özellikle Boşnak ve Pomaklar'ın İslâmı kabul etme hususu bu sebeblere bağlanmaktadır.²¹

Eski Yugoslavya'da İslâmın yayılması hadisesinde bu yukarıda saydığımız iki görüşün yanında üçüncü bir görüşe de yer verildiği görülmektedir. Nitekim bu görüşe göre; XIII-XIV. yüzyılda eski Yugoslavya topraklarının büyük bir bölümünde hakimiyetini sürdüren Bizans'ın zayıflamış olmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu, toplumda kargaşa, yolsuzluk ve bir çok anarşi olaylarının yaşanmasına sebep olmuştur.²² Bu kargaşa ve anarşi döneminde Slavların baskı ve yağmalarına maruz kalan Arnavutlar Osmanlıyı bir kurtarıcı olarak

görmüşlerdir. Bundan dolayı huzur ve sükûnetin sağlanması için Osmanlı idaresine yardımcı olan Arnavutların büyük bölümü İslâmiyeti kabul etmelerine vesile olduğu söylenmektedir.²³

II. ESKİ YUGOSLAVYA'DA OSMANLI DÖNEMİNDE TARİKATLERİN FAALİYET DURUMU:

Osmanlı İmparatorluğunun batıya doğru fuhatta gazilerle birlikte tarikat şeyhlerinin katıldığı, yol kavşaklarında, boş ve tenha arazilerde tekke ve zaviyelerini kurarak, kısa zamanda bu bölgeleri dini, sosyal ve kültür merkezi haline getirdiklerini söylemiştik. Görünüşte sadece bir dini kuruluş gibi sanılan tekkelerin, aslında yöre halkının sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum olarak ta faaliyet yaptıkları görülmektedir.²⁴ Tarikatlerin halk üzerine çok yönlü faaliyetlerini gören zamanın Osmanlı idarecileri, tarikat şeyhlerine araziler bağışlayarak kendi bölgelerine yerleşmelerini istemişlerdir.²⁵ Osmanlı döneminde tarikatlerin dini, sosyal sanat ve eğitim alanlarında yaptıkları çok yönlü faaliyetlerini ayrı noktalar halinde izah etmeye çalışacağız.

A. Tarikatlerin dini faaliyetleri:

Buraya kadar yaptığımız izahatlardan kolayca anlaşıldığı üzere tarikatler, İslamiyetin yerli halk tarafından benimsenmesinde önemli rol oynamışlardır. Çoğu tarikat şeyh ve derişlerinin "tekkeye gelen yol camiden geçer" prensibine bağlı kaldıklarını göstermektedir.²⁶

16. Okıç, Tayyib, "Bir Tenkidin Tenkidi", s.221-255, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Ankara 1953.
17. Okıç, Tayyib "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", s.43-59, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Ankara 1952.
18. "Sarı Saltuk" Bektaşî-i müridi olduğu, asıl isminin Muhammed Buhari olarak söylendiği bilinmektedir. Okıç, T., "Sarı Saltuk....s.46.
19. Hasluck, F. W., **Bektaşî Tetkikleri**, (Tercüme, Ragıp Hulusi), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s.36.
20. Köprülü, Fuad, **İslam Ansiklopedisi** "Bektaşîlik" maddesi, vol. 2, Ankara-1976.
21. Gölpinarlı, Abdülbaki, "İslam-Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları," (s.3-354), **I.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, yıl 1949-1950, sayı 1-4, İstanbul 1951
22. Palikruşeva, -Tomovskki, K., "Les Tekkes en Macedone aux XVIII et XIX siecle", s.203-211, Atti del secondo congresso internazionale di orte Turcka, (26-29 settembre 1963-Venezia) Institut universitario orientale, Napoli-1965.
23. Hasluck, F.W.,.....s.85.
24. Handziç, Mehmed, "İslamizacija Bosne i Hercegovine" Islamska Dionička Štamparija, posebno izdanije, s.3-34, Sarejevo 1940.
25. Truhelka, Ciro, "Još o testamentu gosta radina i o patarenima", s.363-382, Glasnik Zemaljskg Muzeja u Sarajevu, br. XXV, Sarajevo 1913; Okıç, T., "Bir Tenkid.....s.232.
26. Handziç, M., ...s.18.

Eski Yugoslavya'da tekke mimarisini incelediğimizde, Bektaşî tekkeleri dahil içinde mescidi bulunmayan bir tekke mimarisine rastlanmamıştır.²⁷ Osmanlının en uç köşelerine kadar teşkilatını götürmeyi başarmış olan tarikatler, insanın ruhani ve nefsanî değerlerine önem vererek, İslamın çevre halkı tarafından kolayca kabul edilmesine vesile olmuştur. Dini, rengi, ırkı ve düşüncesi ne olursa olsun, insan denilen varlığı laikiyle sevmek, hakkına saygı göstermek, hata ve kusurlarını hoş görmek tekkenin en başta gelen gayelerinden biri olmuştur. İslamın insanlara karşı olan sevgi bağının en açık şeklini tarikatlerde görüyoruz.

Nitekim, Kalkandelen (Tetova) Harabati Baba Bektaşî tekkesi külliyesinin (kompleksinin) mescid kapısı üzerinde yazılı "*Bektaşî nefesi*" bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir²⁸ (Res.1).

Nefes'in transkripsiyonu:

*Talib isen ey ümmi erenlerin gel irfanına
Olma nâdane mükâren gerçeğin gel yanına
Can kulağını aç ve mükemmel olanı dinle
Yaptığın hayır duaları cihan sultanı kabul buyursun.*

Günümüz Türkçesiyle :

Ey cahil, eğer dervişlerin bilgisine ulaşmak istersen

Onlara (cahillere) yakın olma gerçeğe doğru yaklaş

Kalb kulağını aç ve mükemmel olanı dinle

Yaptığın hayır duaları yaratıcın (Sultanın) kabul etsin.

Balkanlar'da yakın tarihlere kadar müslümanların dini, sosyal ve kültürel yaşayış tarzını incelediğimizde tasavvufî motiflerin belirgin şekilde bulunması, çoğu ailede tarikat anlayış ve geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Son dönemlerde yapılan araştırmalar, Osmanlıların Avrupa'ya açılmasında Bektaşî müridi "*Sarı Saltuk*"un çok önemli rol oynadığını²⁹ hakkında halâ bir çok efsanenin dilden dile dolaştığı görülmektedir. Sarı Saltuk (öl.1264)³⁰ tarihi olduğu kadar efsanevi bir şahsiyet olarak tanınması Balkanlarda yaşayan halk üzerinde ona atfedilen kerametten kaynaklanmaktadır. Sarı Saltuk'un müslümanlar arasında sevildiği kadar hıristiyanlarca da benimsenmiş olması, mezarının yedi ayrı yerde olduğunun söylenmesi ve hatta kilise avlularında mezarının bulunduğundan bahsedilmesi, tarikat şeyhlerinin sahip oldukları yüksek hoşgörüyü göstermektedir.³¹

Balkanlarda tarikatların yayılmasında en önemli dervişlerden biri olarak zikrettiğimiz Sarı Saltuk'la başlayan gayret, Seyit Ali (Öl.1300) gibi bir çok tarikat şeyhi tarafından devam ettirilmiştir.³²

Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlara yaptığı akınlar esnasında, gazilerle birlikte tarikat şeyhlerinin de bulunduğu bilinmektedir.³³ Tarikat şeyhleri futuhat hareketlerine katılmanın yanında boş ve tenha arazilerde müritleriyle beraber yerleşerek zaviye ve tekkelerini de inşa etmişlerdir. Tekkelerin çoğunlukla yol kavşaklarında, şehir çıkışı ve girişini sağlayan yollar üzerinde kurulmuş olması bilhassa dikkat çekicidir. Buralarda her geçen yolcuya barınak ve yemek imkânı sağlanmış olması tarikatların insanları arası dayanışmaya ne ölçüde önem verdiklerini göstermektedir.

Balkanlarda İslamiyetin ilk tohumlarının tarikatlar tarafından atılması, tarikatların temel ilkelere dayanarak sayılan "*derin insan sevgisi, yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmeti*" esas almış olmaları ve bu hususun halkın dikkatini büyük ölçüde çekmiş olmasıyla açıklanabilir. Genelde bütün tarikatlar, ilkeleri itibarıyla çok geniş ufuklu, insana sevgi ve saygıyı temel esas olarak göstermektedir. Tarikatlardaki bu özellik ve tarikat erlerinin bundan kaynaklanan tavırları, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında sevgi ve kaynaşma zemininin kurulmasında önemli rol oynamıştır.³⁴ Özellikle tekkelerin iktisadi ve sosyal alana önem vermeleri, din, dil, ırk farkı gözetmeksizin herkese toleranslı ve dürüst davranmaları yerli halk tarafından rağbet görmelerine vesile olmuştur. Tekkeler "*hangi dinin mensubu olursa olsun*" halkla karışık kaynaşarak halk kitlelerini yönlendirmede önemli ölçüde rol oynamışlardır. Nitekim tarikatlerin çevre halkı üzerinde tesirlerini gören zamanın Osmanlı devleti idarcileri, bu tür kolonizatör dervişlere araziler bağışlayarak kendi topraklarında yerleşmelerini sağlamışlardır.³⁵

Yukardaki "*Nefes*"in ilk dörtlüğünden kolayca anlaşılacağı üzere;tekkelerin cehalete şiddetle karşı çıktıkları, gerçeğe ve mükemmeliyete ulaşmanın sadece ilim ve irfan ile olabileceği, Allah'a karşı yapılacak her çeşit duanın ancak bu şekilde kabul olacağı fikri herkese tavsiye edilmektedir.

Tarikat şeyhleri halkın ilgisini çekebilmek için, tekkelerde belirli günlerde herkese açık vaziyette merasimler ve eğlenceler düzenlemişler-

27. Okıç, T., "Sarı Saltuk.....s.51.

28. Radiç, A., "Naşi Turci", s.7-8, Novi Behar, XIII/19-22, Sarajevo-1940.

29. Palikruşeva, G.-Tomovski K., "Les Tekkes.....s.22.

31. Lalaj, P., "Feja dhe gjuha Shqiptare, s.105-123, Studime Historike,nu.39, Triane-1969.

32. Hasluck, F.W.,.....s.885.

33. İbrahimi, Mehmet, "Kalkandelen (Tetovo)'de Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi, s.42-56, **Milli Kültür**, sayı 46, Ankara-1985.

34. İbrahimi, M., "Prilog kon teketo kako kulturno prosvetna institucija vo zapadna Makedoniji ", s.87-98, Bioriski Naučni Sobiri, XI, Zbornik, Tetovo-1991.

35. İbrahimi, M., Prilog kon.....s.89.

dir.³⁶ Bu merasimler esnasında herkese parasız yemek dağıtıldığı ve ikramlarda bulunduğu bilinmektedir.³⁷

Tekkelerin bu gibi faaliyetleri Hıristiyan halkın dahi büyük ilgisini çekmiştir. Bu sebebledir ki, tekkelerin Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmesi geleneği günümüzde dahi devam etmektedir.

B. Tarikatlerin Sosyal ve Eğitim Alanındaki Faaliyetleri:

Tekkeler halk arasında dini yapılar olarak tanınmasına rağmen sosyal alanda faaliyet gösteren kurumlar olarak da bilinmektedir. Nitekim, tekke komplekslerinde (külliyelerinde) semâhane (zikir yapılan yer)'nin türbenin yanında aş evinin, misafir hanenin, konak yerlerinin yiyeceklerin depo edildiği yerler ve hayvanları barındırmak üzere ahırların bulunması, tekkelerin dini yapılar kadar aynı zamanda sosyal yapı özellikleri taşıdıklarını da göstermektedir. Tekkelerin bu çok yönlü faaliyetlerini günümüzde en iyi şekilde aksettiren Kalkandelen (Tetova) Harabati Baba Bektaşî tekkesi ile Ohri'de Zeynel Abidin Halveti tekkesi (Res.2) sayılmaktadır. Bu iki tekkede geçtiğimiz yüzyıl, herkese günde bir defaya mahsus olmak üzere yemek dağıtıldığı söylenmektedir.³⁸

Bu gelenek Yugoslavya'da diğer tarikatlere ait tekkelerde bayram günleri, ramazan ve aşure aylarında din, dil, ırk gözetmeksizin arzu eden herkese iftar sofraları kurulduğu ve aşurenin dağıtıldığı bilinmektedir.³⁹ Günümüzde bazı tekkelerde Ramazan aylarında halk tarafından iftar getirilmesi ve aşure aylarında aşurenin dağıtılması eski geleneğin hala devam ettiğini göstermektedir. Belirli köy ve kasabalarda halk kendileri arasında bir sıra koyarak tekkeye iftar götürme geleneğini devam ettirmektedirler. Tekkeye götürülen bu iftar yemeğinden sadece tekke hizmetinde bulunanlar, kasaba veya köyde misafir olanlar faydalanabilirler.

Tekkelerin bu gibi sosyal hizmetleri yanında, yolda kalmış, fakir ve kimsesizlere de kapısını açık tuttuğu, bunlara tekke şeyhleri tarafından meziyetlerine (becerilerine) göre görev verildiği bilinmektedir.⁴⁰ Nitekim tekkelerde buna bağlı olarak çeşitli zanaat ve sanat faaliyetlerine de yer verilmiştir. Tekkeler aynı zamanda, ölüm hastalığına yakalanan, ruhani bunalım geçiren ve çaresizlik içinde kalan kimselerin derdine derman arayan hayır kuruluşları gibi de faaliyet göstermişlerdir.

Tekkelerin din, dil, ırk farkı gözetmeksizin herkesin derdine çareler araması, farklı din mensupları tarafından da ziyaret edilmesine ve ilgiyle izlenilmesine de vesile olmuştur.

Osmanlı döneminde Yugoslavya'daki mevcut tekkelerde eğitim alanına büyük ölçüde önem verildiği görülmektedir. Tekkelerde kalabalık sayıda Derviş ve müridlerin bulunması belirli bir tasavvufî eğitime tabi tutulduklarını göstermektedir.⁴¹

Nitekim tekke kütüphanelerinde zengin bir kitap katalogunun bulunması bu düşüncemizi doğrulayıcı niteliktedir. Tekke kütüphanelerinde tasavvuf eserlerin yanında, tefsir, hadis, edebiyat, coğrafya, tarih ve hatta astroloji kitaplarının dahi bulunması, ilmin her çeşidine önem verdiklerini hatırlatmaktadır. Fakat buna rağmen, tekkelerde sıralı bir eğitimin yapıldığından söz etmek imkansızdır. Sadece "Asitane" statüsünde olan tekkelerde sıralı bir eğitimden söz etmek mümkündür. Bektaşî tekkelerinden görev yapan şeyhlerin büyük bir ihtimalle Dimetoka (Yunanistan) Bektaşî asitanesinden,⁴² Halveti tekkelerinde görev yapanların ise Prizren Halveti asitanesinden, diğer tarikatlere ait tekke şeyhlerin ise İstanbul, Konya ve Bursa asitanelerinde eğitim gördükleri kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.⁴³

C. Tarikatlerin Kültür ve Sanat Alanındaki Faaliyetleri:

Osmanlı döneminde Yugoslavya'da tekkelerin kültür ve sanat merkezi olarak faaliyet gösterdiklerini, günümüzde en bariz bir şekilde aksettiren Kalkandelen (Tetova) Harabati Baba Bektaşî Tekkesi, Üsküp (Skopje) Rufaî Tekkesi (Plan 1), Prizren Halveti Tekkesi ve Struga Hayati Baba Halveti Tekkesi sayılmaktadır. Bütün bu tekkelerde tarikat felsefelerini ifade eden şiirlerin değişik yazı çeşitleri (Sülüs, Nesih, Talik,)yle yazılmış olması gelişmiş bir edebiyat ve hat sanatının var olduğunu göstermektedir. Özellikle Harabati Bektaşî tekkesinin duvar yüzeylerinden Bektaşî nefeslerinin, panolar içinde yer alan yazılış şekli, edebiyat ve hat sanatının en güzel örneklerini teşkil etmektedir (Res.3). Turâbî⁴⁴ gibi meşhur Bektaşî şairlerinin "Nefes"leri bulunması ilgi çekicidir. Tekke yapılarının inşa tarihleri rakamlarla değil, ebcet hesabıyla verilmiş olması, Bektaşîlerin şiirde ne kadar usta olduklarını göstermektedir.

Bazı tekkelerde süsleme ve resim sanatına da önem verildiği görülür. Ahşap, alçı ve taş üzerine işlenen bitkisel motifler ve geometrik figürlerden tekke şeyhlerinin ince ruhlu bir şahsiyete sa-

36. Hafız, Nimetullah, "Yugoslavya'da Bektaşî Tekkeleri", s.57-66, "Çevren", IV/11, Priştine -1976.

37. Palikruşeva, "-Tomovski, K., "Les Tekkes....s.206.

38. Oy, Aydın, "Kalkandelen'de Harabati Baba Tekkesi", s.18-29, "Çeviren" 8/4, Priştine 1980.

39. Palikruşeva, "-Tomovski, K., Les Tekkes.....s.208.

40. Kara, Mustafa, **Tekkeler ve Zaviyeler**, Dergah yayınları, İstanbul 1980, s.126.

41. Trifunovski, J.F., "O tekijama u donjem slivu Bregalnice", s.255-258, Prilozi za Orientalnu Filozofiju, nu. 12-13, 1962-1963, Sarajevo 1965.

42. Okiç, Tayyib, "Bir Tenkid.....s.231.

43. Elezoviç, Gliša, "Dervişlik Redovi Muslimanski Tekije u Skoplju", s.9-19, Glasnik Stara Srbija, Skopje 1925.

44. Ergun, Saadettin Nuzhet. **Bektaşî Şairleri**, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s.37.

hip oldukları anlaşılmaktadır. Bunun yanında tekkelerde duvar resimlerine rastlanması resim sanatına da verilen önemi hatırlatmaktadır.

Yugoslavya'da hemen hemen bütün Mevlevi tekkelerinde ve bazı Bektaşî ve Rûfai tekkelerinde dahi musiki aletlerine rastlanmış olması gelişmiş bir musiki sanatının varlığını işaret etmektedir.

Tekkelerin bu çok yönlü faaliyetlerine cevap verecek bir tekke mimarisinin de kendiliğinden geldiğini söyliyebiliriz. Tekke külliyesi içindeki yapılar, bazen gelişmiş güzel bazen de sistematik bir programa tabi tutularak inşa edilmişlerdir.⁴⁵ Nitekim, Harabati Baba Bektaşî Tekkesi içindeki yapıların dini ve sosyal amaçlı olmak üzere iki bölümde inşa edildiğini ve dini yapıların güneyde, sosyal yapıların da kuzeyde oluşu, bu iki hedefe yönelik belirli bir plân ve programa göre inşa edildiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak tekkelerin, o dönemde vermiş oldukları bu çok yönlü hizmet ve faaliyetlerin günümüzde bir çok sosyal kuruluş tarafından ancak karşılanabildiğini söylemek gerekir.

III. ESKİ YUGOSLAVYA'DA MEVCUT TARİKATLER VE TEKKELER:

Eski Yugoslavya sınırları dahilinde tarikat, tekke ve tasavvufî hayatın belkide en hareketli olduğu kısımlar Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova bölgeleri sayılmaktadır. Bu bölgelerde tarikatlerin yayılışı ve yerleşme hadisesinin temelinde burada var olan milli unsur ve karakterlerin önemli tesirleri görülür. Örneğin, bilhassa Arnavutlar tarafından benimsenen Bektaşî tarikatı, istisnaları dışında Boşnaklar, Türkler ve Pomaklar arasında hor görülmüştür. Buna karşılık Boşnaklar tarafından rağbet gören Mevlevî, Halvetî, Kadiri ve Nakşibendî tarikatları Arnavutlar arasında pek rağbet görmemiştir. Türkler ve Pomaklar arasında bilhassa Halvetî, Rûfai, ve Nakşibendî tarikatları daha yaygındır.

Tarikatlerin milli unsur ve karektere göre bu dağılım şeklinin tesadüfî olmadığı kanatındeyiz. Bu halk topluluklarının tarikatleri seçmelerinde milli değerler, örf, âdet ve gelenek gibi kültür birikimleri önemli derecede rol oynamışlardır.⁴⁶ Aynı zamanda bu halk topluluklarının Osmanlı idare sisteminde üstlendikleri görevlerin de, tarikat seçmelerine tesir ettiği görülmüştür. Tarikatlerin milli ve kültür birikimlerine göre dağılım şeklini daha iyi anlayabilmek için, Osmanlı'dan önce eski Yugoslavya'da hangi milli ve kültür değerlerinin bulunduğu, siyasi ve sosyal hayatın ne durumda olduğunu iyi bilmek gerekir. Yoksa bu gibi değerleri göz önünde bulundurmadığımız takdirde tarikatlerin farklı milletler arasındaki dağılımı hakkında yapacağımız tespitler pek isabetli olmayabilir.

Arnavutların büyük çoğunluğu Bektaşî tarikatini ve bu tarikat aracılığıyla İslamı benimsemiş olmaları, onların Osmanlılar döneminde, Bektaşî

tarikatının bir uzantısı olan "yeniçeri" müessesesinde aktif rol almış olmalarıyla açıklanabilir.⁴⁷ Bunun yanında uzun zaman Slav akınlarına maruz kalan Arnavutların Osmanlıyı kurtarıcı bir unsur olarak görmeleri, İslamı kitleler halinde kabul etmelerine vesile olmuştur.⁴⁸

Buna karşılık Boşnaklar ise; Mevlevî ve Halvetî tarikatının hakim olduğu Osmanlı saray çevresiyle yakın ilişki içinde olmaları sebebiyle, bunların daha ziyade Mevlevî ve Halvetî tarikatlerini seçmelerine sebep olmuştur. Boşnakların Osmanlı idaresinde bu üst görevlere getirilmeleri gerek savaş kabiliyetleri ve fiziki yaratılışlarının uygun olması, gerekse Osmanlıya karşı sadakatlarından kaynaklanmaktadır.⁴⁹

Türklerin büyük bir kısmının Halvetî tarikatına rağbet göstermesi, Türk insanının anlayış ve geleneğine Halvetî tarikatının yakın oluşu ve Osmanlı padişahlarının çoğunun Halvetî tarikatında olmasıyla izah edilebilir. Türkler arasında Bektaşî tarikatına karşı tavır alanların bulunması, Bektaşî şeyhi Balım Sultan ile başlayan Osmanlı-Bektaşî çekişmesinden kaynaklandığı kanatındeyiz. Günümüzde Türkler arasında Bektaşî tarikatı ve hatta Bektaşî mensubları dahi hor görülmektedir.

Yugoslavya'da tarikatlerin coğrafi bölgelere göre dağılımı biraz önce bahsettiğimiz milli unsurların yerleşim bölgelerine göre farklılık göstermektedir. Bosna-Hersek'te Boşnakların yaşadığı bölgede Mevlevî, Nakşibendî ve Halvetî tarikatının yaygın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu bölgede inşa edilen tekkelerin çoğunluğu bu tarikatlere aittir. Çoğunlukta Arnavutların ve Türklerin yaşadığı Kosova bölgesinde Bektaşî ve Halvetî tarikatının Ticani, Sa'dî, Sinani ve Hayatî şubelerine ait tekkeler yaygındır. Türklerin, Arnavutların ve Pomakların yaşadığı Makedonya bölgesinde ise; Halvetî tarikatının Hayatî kolu, Bektaşî ve Rûfai tarikatları yaygın bir şekilde bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde eski Yugoslavya topraklarında yayılan ve faaliyet gösteren tarikat ve tekkelerin sayısı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Evkaf kayıtlarından, vakfiyelerden, tekke yapılarının kalıntılarından müslümanların yaşadığı hemen hemen her köy ve kasabada bir tekkenin var olduğu anlaşılmaktadır. Bugün ise Yugoslavya'da 144 adet tekkenin faaliyet göstermesi,⁵⁰

45. İbrahimi, M., "Harabati Baba Tekke vo Tetovo", "El-Hilâl, İslamski Kulteren i informativen vesnik, god.3,br.13, Mart-1990, Skopje, s.7.

46. Hafız, N., "Yugoslavya'da...s.59.

47. Öztürk, Y.N., "Yugoslavya'da Tasavvufi.....s.235.

48. Hafız, N., "Yugoslavya'da Mevlevî Tekkeleri", s.173-178, **Mevlana ve Yaşama Sevinci**, Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara - 1978.

49. Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri**, cilt 3, kitap 3, Fetih Yayınları, İstanbul - 1981, s.108.

50. "Yugoslavya İslami Tarikat ve Dervişler Birliği" başkan-

zengin bir tasavvufi hayatın burada var olduğunu göstermektedir.

Yaptığımız inceleme sonucu faaliyetlerine devam eden tarikatlerin sayısı sadece 8'dir. Bazı araştırmacılar ise Sa'di, Sinani ve Ticani gibi Halveti tarikatının şubelerini bir başka tarikatmış gibi düşündüklerinden tarikat sayısını 11 olarak vermektedirler.⁵¹ Kanaatimizce bu tespit doğruyu yansıtmamaktadır. Tarikatler, gerek Osmanlı döneminde (1385-1812) gerek Krallık Yugoslavya'sında (1918-1941) gerekse Komünist dönemi Yugoslavya'sında (1945-1990) yaşayan Boşnak, Arnavut, Türk, Pomak ve Hatta İslamiyeti kabul eden çingenele siyasi, sosyal, kültürel bakımından etkisi altında tutmuşlardır. Müslüman halkın üzerinde günümüzde dahi tesirleri hissedilen tarikatlar arasında; Bektaşî, Halvetî (Sa'di, Sinani, Ticânî, Hayatî), Rûfâî, Mevlevî, Nakşibendî, Kadîrî ve Melamî tarikatlerini sayabiliriz. Fakat, faaliyet yönünden daha aktif ve belirli bir kalabalık halk kitlesini peşinde sürükleyen tarikatler arasında Bektaşî, Rûfâî, Halvetî, Mevlevî ve Nakşibendî tarikatlerini gösterebiliriz.

1. Bektaşî Tarikatı:

Osmanlı siyaset tarihine damgasını vuran ana kuruluşlardan biri Bektaşî tarikatıdır. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu, yükseliş ve düşüş dönemlerinde Bektaşî tarikatının aktif rol aldığını, Yeniçeri Ocağının da Bektaşîlerin fikri ve ürünü olduğunu yukarıda söylemiştik. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, Yugoslavya'da diğer tarikatlere göre halkın büyük çoğunluğunun Bektaşî tarikatına mensup olduğu görülmektedir. Başlangıçta, Bektaşî tarikatına gösterilen bu yakın alaka, bu bölgelerde İslami hareketin ilk olarak Bektaşî misyonerleri ile başlatılmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında diğer bir görüş te, Yeniçeri ocağına alınan gençlerin çoğunun bu bölgelerden seçilmesi, Yeniçeri müessesesinin ise Bektaşî tarikatının bir uzantısı olması sebebi, Bektaşî tarikatının tercih edilmesine vesile olmuştur.⁵² Her iki görüşü savunanların ortaklaşa kabul ettikleri husus; XVIII. yüzyıl sonuna kadar Yugoslavya'da bilhassa Makedonya ve Kosova bölgesinde halkın büyük çoğunluğu Bektaşî tarikatine mensup olduğu fikridir. Evkaf kayıtları ve tarihi belgeler üzerine yapılan araştırmalar, hemen hemen her köy ve kasabada bir Bektaşî tekkesinin gösterilmesi, biraz önce bahsettiğimiz görüşleri doğrulamaktadır XIX. yüzyılın sonuna kadar Makedonya ve Kosova bölgesinde Bektaşî tekkelerinin Dimetoka (Yunanistan) Bektaşî asithanesine bağlı olarak faaliyet yaptıkları bilinmektedir.⁵³

Bektaşî tarikatının ikinci Pîrî olarak tanınan Balım Sultan (Öl.1516) ile baş gösteren Osmanlı-Bektaşî sürtüşmesi, II.Sultan Mahmut (Öl.1745)'un Yeniçeri ocağını kapatması ve Bektaşî tarikatını yasaklaması, daha önce baş gösteren sürtüşmeler silahlı çatışmalara dönüşmüştür.⁵⁴ XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun

zayıflamaya yüz tutması, bu bölgelerde devlet otorite boşluğunun baş göstermesine sebep olmuştur. Bunu fırsat bilen bazı bölge idarecileri Osmanlı devletiyle Bektaşî anlaşmazlığını körüklüyerek Bektaşî tekkelerini kendi siyasi ve şahsi amaçları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu gibi hadiselerin en güzel örneğini Kalkandelen Harabati Baba Bektaşî tekkesinde görmekteyiz(Res.4). Zamanın Kalkandelen idarecisi Recep Paşa-bey kendi siyasi emelleri için Harabati baba tekkesini bir askeri üs olarak kullandığı bilinmektedir. Kalkandelen'de Osmanlı devletine karşı Recep Paşa ile başlayan isyan hareketleri; Oğlu Abdürrahman Paşa-bey (Öl.1838) döneminde de devam etmiştir.⁵⁵ Bu ve benzeri gibi Bektaşî tekkelerinin düzenledikleri isyanlar daha ziyade batı Makedonya, Kosova ve Arnavutluk'ta baş göstermesi bilhassa dikkat çekicidir. Osmanlı'nın Balkanlardaki son dönemlerinde Arnavutların Osmanlıya karşı başlattıkları isyanlarda Bektaşî tekkelerinin parmağı olduğu fikri yaygındır.⁵⁶ Nitekim, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bektaşî tarikatına mensup olanların büyük bir çoğunluğu Arnavut asıllı olduğu söylenmektedir.⁵⁷ Bu dönemde Bektaşî tekkelerinin üniversal anlayıştan belirli bir milli kisyeye büründükleri görülmektedir. Bu gibi hadiseler, Bektaşî tarikatının Arnavutlar dışında bir çok taraftarını kaybetmesine vesile olmuştur (Res.5).

XIX. Yüzyılda Makedonya ve Kosova bölgelerinde siyasi ve sosyal alanda halkı büyük ölçüde yönlendiren Harabati Baba Tekkesi (Res:3) XX. yüzyılda halktan gereken desteği göremeyince halk üzerinde eski otoritesini yitirmiş, zamanla şeyh ve dervişlerin 1920 yılında tekkeyi terketmeleriyle faaliyeti son bulmuştur. Tekke 1968'de onarılarak turistik amaçlar için kullanılmaya başlanmıştır (Res.6,7). Devlet tarafından 1949-1950 yılları arasında kamulaştırılan Vakıf malları son zamanlarda çıkan yeni bir kanunla asıl sahiplerine iade edilmesi söz konusudur. En kısa zamanda Tekkenin eski faaliyetine döneceğini zannediyoruz. Bektaşî tekkelerinin kapanmalarındaki sebep, Bektaşî şeyhlerinin ilmi gerçeklerden ve halkın dini ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduklarından kaynaklanmaktadır.

lığını ve aynı zamanda Prizren Rûfâî Tekkesi şeyhliğini yapan Cemali Efendi'nin bize sunmuş olduğu kayıtlardan tesbit edilmiştir.

51. Popoviç, A., "Les ordes mystiques musulmans du sud-est evropeen dans la periode post - ottoman", s.63-95, Popoviç A-Venstein, G; Les Ordes Mistiques Dans L'Islam, Paris 1986.
52. Hasluck, F.W., a.g.e., s.86.
53. Morina, İrfan, "Kosova Salnamesinde Kalkandelen Kazası-1894", s.73-85, "Çeviren", yıl V, No.16, Priştine 1977.
54. İbrahimi, M., "Prilog kon.....s.91.
55. Hasluck, F.W., a.g.e., s.56.
56. Palikruşeva, "-Tomovski, K., "Les Tekkes.....s.208.
57. Hasluck, F.W., a.g.e., s.51.

Osmanlıların 1912 yılında Yugoslavya topraklarını terk etmesiyle burada yaşamına devam eden müslümanların Bektaşî tarikatına karşı rağbetinin azaldığını görmekteyiz. Çoğu Bektaşî tekkelerinin Nakşibendi veya Halvetî tarikatine dönüşürülmesi bu görüşümüzü doğrulayıcı niteliktedir.

Kıralık dönemi Yugoslavya'sında (1918-1941) Bektaşî tekkeleri halk üzerindeki tesirini kaybetmeye devam etmiş ve bir çok tekkenin şeyhler tarafından terkedilmesiyle harabeye dönmüşlerdir. Bektaşî tekkelerini ayakta tutabilecek maddi gücü temin edemeyen şeyh ve dervişler yaşadıkları evlerinde faaliyetlerine devam ettikleri bilinmektedir.

Komünist dönemi Yugoslavya'sında (1943-1990) Bektaşî tekkelerinin etki alanı daha da daralmaya devam etmiştir.⁵⁸ Bu dönemde Bektaşî tekkeleri Arnavutlar arasında da büyük ölçüde desteğini kaybetmiş, buna karşılık çingeneler arasında rağbet görmeye başlamıştır.

Günümüzde Yugoslavya'da faaliyetine devam eden Bektaşî tarikatlarından Dzakovica Üsküp (Skopje), Manastır (Bitola) (Res.8), Pirlepe'ye bağlı Kanatlar köyü tekkelerini sayabiliriz. Üsküp'teki Bektaşî tekkesi burada yaşayan Çingener (Romlar) tarafından faaliyeti devam ettirilmektedir. Çingenerlerin sembolü haline gelen bu tekke, diğer iki Bektaşî tekkesine nazaran daha fazla mensubu ve daha aktif bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Nitekim bu tekkede çingenerlerin siyasi ve kültürel faaliyetlerini yürüttüğü bilinmektedir.

Dzakovica'daki Bektaşî tekkesinin de belirli günlerde zikirlerine devam ettiği, ancak halk arasında gereken ilgi gösterilmediği bilinmektedir. Son yıllarda Kosova İslam Birliği Meşihatının bu bölgelerde başlatıldığı yoğun faaliyetler sonucu birçok Bektaşî tarikatı mensubunun tekkeyi terk edip cami ile yakın alaka kurmasına sebep olmuştur.

Pirlepe'ye bağlı Kanatlar köyündeki Bektaşî tekkesi, son şeyhin 1988 yılında ölmesiyle kapanmış durumdadır. Bu tekkenin sadece belirli günlerde açıldığı (aşure ayında), diğer zamanlarda ise kapalı olduğu söylenmektedir.

Son dönemlerde halkın Bektaşî tarikatını küçük görme ve alaycı gözle bakma hadisesi vardır. Bundan dolayı Bektaşî tarikatı mensuplarının dahi Bektaşî mensubu olduklarını halk arasında gizledikleri görülmektedir.⁵⁹ Bunun sebebi de, halk arasında Bektaşî tarikatı Aleviliğin bir uzantısı olduğu fikri hasıl olmuş, bu da Bektaşîlerin diğer müslümanlar arasında dışlanmasına vesile olmuştur.

2. Halvetî tarikatı:

Halvetî tarikatı, adını kurucusu Ebu Abdullah Siracuddin Ömer b. Ekmeluddin El-Halvetî (Öl.1349)'den almaktadır.

Yugoslavya'da Halvetî tarikatı diğer tarikatlara nazaran halk üzerinde etkisi daha fazla görülmektedir.

Tekkeler üzerine yaptığımız incelemeler burada en hakim tarikatın Halvetîlik olduğunu göstermiştir. Esasen Bektaşî tarikatının ardından Yugoslavya'da en büyük hizmetleri Halvetî ve Rufaî tarikatlarının verdiği bilinmektedir. Halvetî tekkeleri Yugoslavya'nın her bölgesinde ve her halk kitlesinde taraftar bulması, bu tarikatın ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Yugoslavya'da Halvetî tarikatının Sa'di, Ticani, Hayati ve Sinani kollarının (şubelerinin) rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.

Halvetîlik Yugoslavya'da farklı zümreleri tesiri altına alabilme özelliğini gösteren ender tarikatlerden biri sayılmaktadır.

Halvetî tarikatı Yugoslavya'ya yerleşmesi, tarikatın ikinci piri Seyid Yahya Şirvani (Öl.1457) döneminde olduğu söylenmektedir.⁶⁰ Günümüzde Yugoslavya'da 27 halvetî tarikatına mensup tekkenin faaliyetine devam ettiği bilinmektedir. Bu söylediğimiz tekke sayısı Halvetî tarikatının değişik şubelerine aittir. Bu tekkelerden 10'u Sa'di, 9'u Hayati, 6'sı Ticani ve 3'ü Sinani gibi Halvetî şubelerinden sayılmaktadır.⁶¹

Halvetî tarikatına ait bu şubelerin bölgelere göre dağılımı şöyledir: Hayati koluna ait tekkelerin çoğu Batı Makedonya ve Kosova bölgesinde bulunmaktadır. Bu şubelere ait tekkelerden gerek faaliyetleriyle gerek mimarisıyla en önemli olarak gördüğümüz Ohri "Zeynel Abidin" Tekkesi'dir (Res.9). Ohri'nin merkezinde külliye (kompleks) halinde olan bu tekke geniş bir alanı kapsamaktadır. Külliye içinde cami, semahane, türbe, misafirhane, şadırvan ve derviş evi gibi yapılar bulunmaktadır.

Tekkelerde belirli günlerde yapılan zikir ayinleri halk arasında ve hatta yabancı turistler tarafından ilgiyle izlenmektedir. Tekkenin halk arasında ilgisi gün geçtikçe çoğaldığı ve gençleri kendi safına çekmeyi başardığı ve yeni yeni üyelere sahip olduğu gözlenmektedir.

Hayati kolunun ikinci önemli tekkelerinden biri Struga'daki Halvetî Tekkesi sayılmaktadır (Res. 10,11). Bu tekkenin de büyük bir canlılıkla faaliyetine devam ettiği görülür. Tekkede mescid, semahane, türbe ve misafir odası bulunmaktadır. Tekkede belirli günlerde tasavvufi sohbetler ve zikirler yapılmakta, halk tarafından da ilgiyle izlenmektedir. Kırçova (Kiçevo)'da Halvetî tarikatının Hayati koluna bağlı olan tekke, belirli aralarla faaliyetine devam etmektedir. Halk üzerine etkisi biraz önce saydığımız Ohri ve Struga tekkelerinden daha azdır. Kırçova tekkesinde ilginç olan husus semahanenin yazlık ve kışlık bölümlerinin olmasıdır. Yaz mevsimlerinde yapılan zikirler, tekke avlu-

58. Palikruşeva, G.-Tomovski, "Les Tekkes....s.206.

59. Gölpınarlı, A., **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul 1969, s.138.

60. Öztürk, Y.N., "Yugoslavya'da Tasavvufi.....s.234.

61. Hafız, N., "Yugoslavya'da Mevlevi.....s.176.

sunda şadırvan etrafında sedirlerle çevrili ve ahşap çatalarla örtülü semahane yapılmaktadır. Rodovişte Hayati koluna bağlı bir tekkenin olduğu ancak maddi imkansızlıklardan tekkenin onarılmadığı ve zikirlerin şeyhin evinde yapıldığı söylenmektedir. Makedonya'da Hayati koluna bağlı tekeler merkezi, Kırçova'daki şeyhe bağlı olarak faaliyetine devam etmektedir.

Ticani koluna ait Halveti tekkeleri ise daha ziyade Kosova ve Doğu Makedonya'da yaygındır. Kosova bölgesinde, Prizren, Dzakoviça ve Mamuşa'da faaliyetlerine devam eden Ticani koluna ait Halveti tekkeleri, Makedonya'daki tekkelerden daha aktif durumdadırlar.

Halveti tarikatının Sinani koluna ait tekkeler Prizren ve Dzakoviça'da bulunmaktadır. Sinani kolunun şeyh silsilesi, Halveti Şeyhi Yusuf Sünbül Sinani'ye (Öl.1529) bağlanmaktadır.⁶²

Halveti tarikatının Sa'di koluna ait tekkeler de Bosna Hersek ve Kosova bölgelerinde daha yaygındır. Sarayeva'da "İskender Paşa Tekkesi", Bjelina'da "Şeyh Seyfina Tekkesi" Prizren'de Sa'di tekkeleri bunların en güzel örneklerini teşkil etmektedir.

Halveti tarikatında toplu olarak yapılan zikirlerine "devran" denilmektedir.

Halveti tarikatının yukarıda saydığımız şubeleri bir felsefeyi ve aynı manayı ifade etmektedirler. Farklı isimlerde adlandırılması da tekkenin kurucusu olduğu şeyhin isminden kaynaklanmaktadır. Halveti tarikatının şubelerini farklı bir tarikatmış gibi göstermek bizce yanlıştır. Nitekim bazı araştırmacılar bu hatayı bilerek veya bilmeyerek tekrarladıkları görülür.

3. Rufaî tarikatı:

Rufaî tarikatı en eski tasavvuf kuruluşlarından biri olduğu ve kurucusunun Ahmet Rifaî (Öl.1182) olduğu söylenmektedir.⁶³

Rufaî tarikatı, eski Yugoslavya'da bilhassa Makedonya ve Kosova bölgesinde yaygındır. 1939 yılında sadece Makedonya'da Kalkandelen, Üsküp, İstip, Manastır (Bitola), Köprülü (Veles), Kumanova ve Ohri'de 9 Rufaî tekkesinin varlığından bahsedilmektedir.⁶⁴ Günümüzde ise faal durumda olan Rufaî tekkelerinin sayısı sadece 5 tir. Bunlardan 2'si Makedonya'da 3'ü de Kosova'da bulunmaktadır. Makedonya'da faaliyetine devam eden Rufaî tekkelerin başında "Şeyh Mehlet İsmail Efendi" tekkesiyle, Radoviş Tekkesini sayabiliriz. Kosova'da Rufaî tekkelerinden bulunan Prizren, Orahovac ve İpek (Peç)teki tekkelerdir. Bosna-Hersek'te ise sadece Sarayeva'da bir Rufaî tekkenin faal olduğu söylenmektedir.⁶⁵

Rufaî tarikatı da diğer bütün tarikatlar gibi kurucusunun ardından bazı bozulma ve yozlaşmalara maruz kalmıştır. Bugün Rufaîlik dendiğinde

akla bazı garip gösteriler gelmektedir. Ateşle oynama, vücuda şiş ve hançer saplama gibi halkın ilgisini çekebilecek bir çok acayip hareket yapılmaktadır. Bu gibi zikir çeşitleri, tarikatın sonradan malettiği özelliklerdir. Nefsi terbiye etmek, nefsanî duygulara ve vücuda ızdırap çekirme fikri en belirgin haliyle Rufaî tarikatında görülmektedir.

Yugoslavya'da Rufaî tekkelerinin gerek mîmarisiyle gerek faaliyeti ile en iyi temsil eden Üsküp (Skopje)'deki Şeyh Mehmet İsmail Efendi tekkesidir. Tekkede belirli günlerde yapılan zikirleri halk büyük ilgi ile izlemektedir. 1978 yılında Vardar ve Morava film şirketleri Rufaî zikirlerini belgesel yayın olarak hazırladılar.⁶⁶ Üsküp'teki Rufaî külliyesi içinde semahane, mescid, türbe, misafir odası ve Derviş evi bulunmaktadır. Tekkenin 1830 yılında geniş çaplı bir tamirden geçtiği söylenmektedir.⁶⁷

Rufaî tarikatına ait ikinci tekkenin ise Prizren'de bütün Yugoslavya tarikatlar ve Dervişler birliğinin reisliğini ve aynı zamanda Tekke Şeyhliğini yapan Cemali Efendi'nin tekkesidir.

4. Kadiri tarikatı:

Eski Yugoslavya'da Halveti tarikatı kadar yaygın olan ikinci tarikat Kadiri tarikatıdır. Bu tarikatın kurucusu olarak İslam tarihinin meşhur mutasavvıflarından Abdulkadir Ebu Muhammed Geylani (Öl.1077) gösterilmektedir.⁶⁸ Kadiri tarikatının, Bektaşî ve Halveti tarikatı ardından bu bölgelerde İslamın gönül ve sevgi yoluyla yayılmasında önemli rol üstlendiği bilinmektedir.

Eski Yugoslavya'da Halveti tekkelerin sayısından sonra ikinci sıra tekkeye sahip olan Kadiri tarikatıdır. Kosova, Bosna-Hersek ve Makedonya'da 15 tane Kadiri tarikatına ait tekke vardır. Sarayeva'da "Silahtar Mustafa Paşa" ve "Hadım Ali Paşa" tekkelerini sayabiliriz. Makedonya'da Kadiri tarikatına ait 3 tekkenin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Geriye kalan tekkeler ise Kosova bölgesinde bulunmaktadır. Kadiri tekkelerinin sayısı çok olmamakla beraber etkin bir faaliyetlerinden söz etmek zordur.

62. Palićuševa, G., "Dervişkiot red Halveti vo Makedoniji", s.105-119, Zbornik na Štipskiot Narodni Muzej, br.1,Štip 1959.

63. Boşkov, V.-İshak, F., "Rufaiskoto Tekke vo Skopje", s.179-191, Glosnik na institutot za nacionalna istorija, br.1, kn.2, Skopje 1958.

64. Popović A., "Les ordes mystique.....s.79.

65. Hasluck.F.W., a.g.e., s.88.

66. Tanasković, D., "Presentation de cinq temoignages filmes sur les ordes mystiques Yougoslave", s.101-104, Popović, A.-Vernstem, G.; Les ordes Mystiques dans L'Islam, Edicion de L'ecole des hautes, Paris 1986.

67. Boşkov, V.-İshak, F., a.g.e., s.184.

68. Köprülü, F., **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara- 1984, s.181.

5. Nakşibendi tarikatı:

Nakşibendi tarikatı Balkanlar'da Osmanlı'nın son dönemlerinde rağbet görmeye başladığı bilinmektedir. Nitekim, XVIII. yüzyılda bir çok Bektaşî ve Halvetî tekkesinin Nakşibendi tekkesine dönüşüğünü daha önce söylemiştir.

1938-1939 yılına kadar Makedonya ve Kosova'da 4 Nakşibendi tekkesinin faaliyet gördüğü bilinmektedir.⁶⁹ Bosna Hersek'te Sarajevo'da Yediler tekkesi (Res.12), Fonica'da Şeyh Sırrı Baba tekkesi, Oglavak'ta Şeyh Hüseyin Baba tekkesi ve Visoko'daki Nakşibendi tekkeleri günümüzde dahi faaliyetlerine devam etmektedir.

Son dönemlerde halk arasında diğer tarikatlardan bir uzaklaşma sezilirken, buna karşılık Nakşibendi tarikatına rağbet artmaktadır.⁷⁰ Nakşibendi tarikatına yeni yeni giren şahısların mevcudiyeti az değildir. Nakşibendi tarikatında görülen bu gelişmeler Bosna Hersek'teki gibi Makedonya ve Kosova'da daha az görülmektedir. Sarajevo ve Visoko'daki Nakşibendi tekkeleri en aktif olanlardan sayılmaktadır.

6. Mevlevi tarikatı:

Osmanlı döneminde Makedonya'da Üsküp'te, Manastır (Bitola)'da, İstip'te, Veles (Köprülü)'de, Kosova'da, Prizren'de, Bosna-Hersek'te, Sarajevo'da kayda değer üç tanınmış Mevlevi tekkesinden bahsedilmektedir.⁷¹ Günümüzde Makedonya ve Kosova'da Mevlevi tekkelerinin izine dahi rastlamak mümkün değildir. 1939 yılında bu bölgelerde ortaklaşa olarak tek bir Mevlevi tekkesine sahip oldukları söylenmektedir.⁷² Bunun yanında Üsküp'te "bitpazara" karşı 1954 yılına kadar faaliyet gösteren bir Mevlevi tekkesinden bahsedilmektedir. Tekke Şeyhinin Türkiye'ye göç etmesiyle tekkenin faaliyeti durduğu halk arasında söylenmektedir.

Bosna Hersek'te Sarajevo'da 1959 yılında yıkılan Bendbaşı Mevlevi tekkesinden söz edilmektedir. Bu tekkenin de faaliyeti 1924 yılında durmuştur.⁷³

Günümüzde Makedonya ve Kosova bölgesinde Mevlevi tarikatına ait ne bir tekkeye ne de bir tarikat mensubuna rastlamak mümkün değildir. Buna karşılık Bosna-Hersek'te Mevlevi Tarikatına ait izleri günümüzde dahi görmek mümkündür.

IV. YUGOSLAVAYA'DA TARİKAT VE TEKKELERİN ORGANİZASYON ŞEKLİ:

Osmanlı döneminde, tarikat ve tekkeler "*Mesihat-ı Celile-i İslamiye*" veya devletin dini ve şer'i hükümlerini yerine getiren resmi en yüksek kuruluşa bağlı olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde tarikat ve tekkelerde kendilerine mahsus bir teşkilatlanmadan bahsetmek mümkün değildir.

Osmanlıların 1912 yılında Yugoslavya'dan çekilmesi, burada yaşamlarına devam eden müslümanların yeniden teşkilatlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Avusturya-Macaristan idaresi altında yaşayan Bosna-Hersek müslümanlarının, 24.10.1882 tarihinde özel bir beyanatta İslami teşkilatlarını kurmalarına mücadele edilmiştir. Müslümanların oluşturdukları bu dini teşkilat Reis ve dört meclis üyesinden ibarettir⁷⁴ Tekke ve tarikatlar bu İslami teşkilatın içinde faaliyetlerini devam ettiklerini bilinmektedir.

Makedonya, Kosova ve Sancak bölgesinde yaşayan müslümanların durumu, 14.03.1914 tarihinde Sırbistan-Türkiye barış anlaşmasıyla belirlenmiştir. Bu anlaşmaya göre merkezi Niş'te olan bir "*Başmüftülük*"ün olmasına karar verilmiştir.⁷⁵ Kırallık dönemi Yugoslavya'sına (1918-1941) müslümanların teşkilatlanması bu "*Başmüftülük*" statüsünde devam etmiş, ancak merkez, Niş'ten Belgrad'a taşınmıştır. 1924 yılına kadar dini kararları başmüftü İstanbul'daki hilafete (Halife-Şeyhül-İslâm) bağlı olarak karar getirme imkanına sahiptir. 1924 yılında Türkiye'de hilafet ortadan kalkınca burada yaşayan müslümanların yeniden teşkilatlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁶ 1930 Yugoslavya Kırallığı anayasasının 64. maddesine, başmüftülük yerine "*Yugoslavya İslam Birliği*" adını alması öngörülmüştür.⁷⁷

Krallık dönemi Yugoslavya'sında tarikat ve tekkelerin faaliyeti resmi bir kanuna göre faaliyet yapmadığı görülmektedir. Devletin tarikat ve tekkeleri İslam teşkilatının içinde değerlendirdiği bilinmektedir. Bu dönemde tekkeler tarikat şeyhlerinin şahsi gayretleriyle faaliyetine devam etmişlerdir. Tekkeler, devlet tarafından resmi bir legimiditeye sahip değildiler.⁷⁸

Komünist dönemi Yugoslavya'sı (1943-1990) anayasasında 1952 yılına kadar tarikat ve tekkelerin faaliyetlerini belirtecek bir madde bulunmamaktadır.⁷⁹ Tarikat ve tekkeler İslam teşkilatına ait bir birim olarak görülmektedir. 1952 yılında ilk olarak sadece Bosna Hersek bölgesinde

69. Palikruşeva, G.-Tomovski, K., a.g.e., s.262.

70. Öztürk, Y.N., "Yugoslavya'da.....s.109.

71. Chajiç, Cemal, "Dzermaluddin Rumi i Mevlevizam u Bosni i Hercegovini", (p.85-108), Prolozi za orijentalnu Filozofiju, XXIV, Sarajevo 1976.

72. Palikruşeva, G., "Dervişkiot red.....s.106.

73. Hafiz, N., "Yugoslavya'da Mevlevi.....s.174.

74. Hadžić, O.N., "Borba Muslimana za verska i vakufsko - marifetsku autonomiju, Bosna-Hercegovina u Austrougarskom upravom.(s.56-101), Geca Kon, Belgrad-1938.

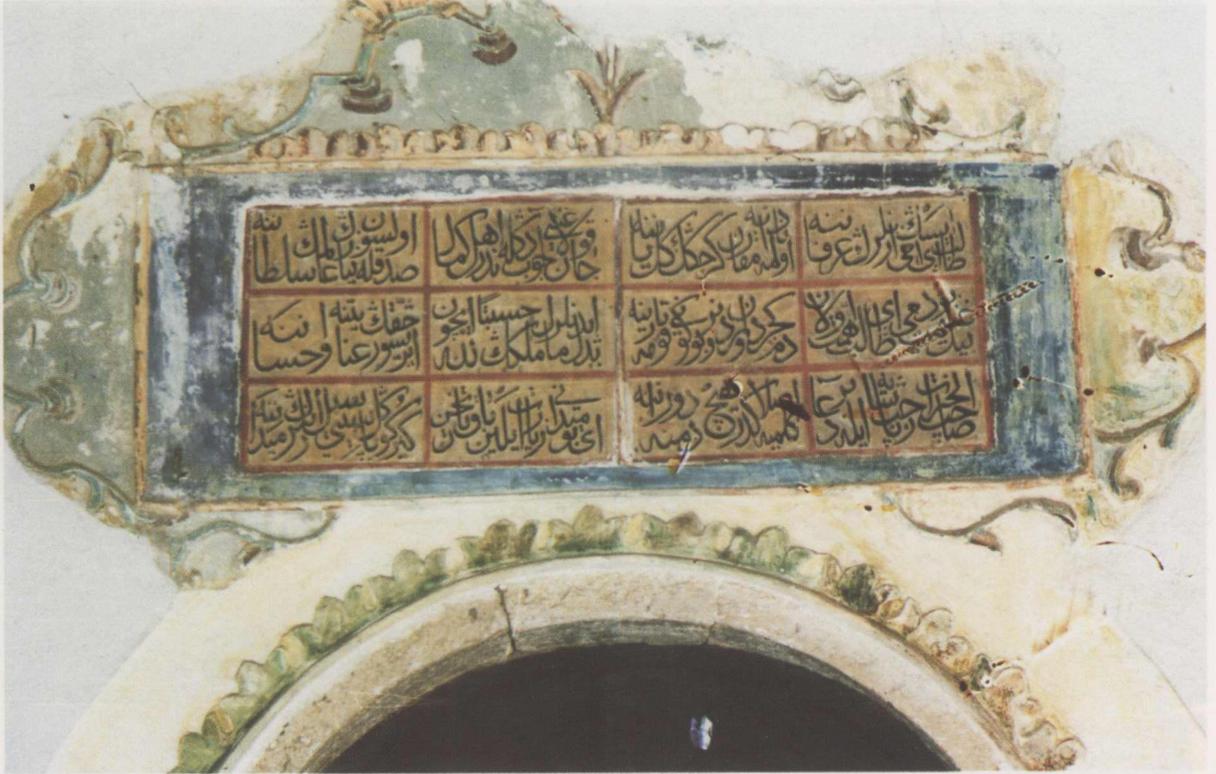
75. Karçiç, F., Početokot i oblikovanjeto na sovremenata Muslimanska vjerska administracija vo Jugoslovenskite zemji, "El-Hilal" islamski kulturen informativen vesnik, god. 4, tr. 22, Oktomvri-Noemvri-1991, Skopje, s.7.

76. Popović, A., L'islam Balkanique s.316.

77. Šukrić, N., "İslamska Zaednica u Bosni i Hercegovini nakon oslobođenja" (s.153-168), İslam i Muslimani u B i H, Sarajevo 1977.

78. Begović, M., "Organizacija İslamske vjerske zaednice u Krajevini Jugoslaviji" (s.375-387), arhiv za pravne i društvene nauke, god, XXIII, kn.XXVII, Br.5, Belgrad 1933.

79. Begović, M.; a.g.e., s.378.

Resim 1: Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi'ndeki Bektaşî nefesi.

Resim 2: Ohri Zeynel Abidin Halveti Tekkesi.

Resim 3: Harabati Baba Türbesi'ndeki bir başka Bektaşî nefesi.

Resim 4: Kalkandelen Harabati Baba Bektaşî Tekkesi'nde hazire kısmı ve türbe yapıları.

Resim 5: Arnavutluk - Korça Turan Baba Bektashi Tekkesi (F. Yenişehirliođlu).

Resim 6: Harabati Baba Bektashi Tekkesi'nde gözetleme kulesi ve günümüzde motel olarak kullanılan bir yapı.

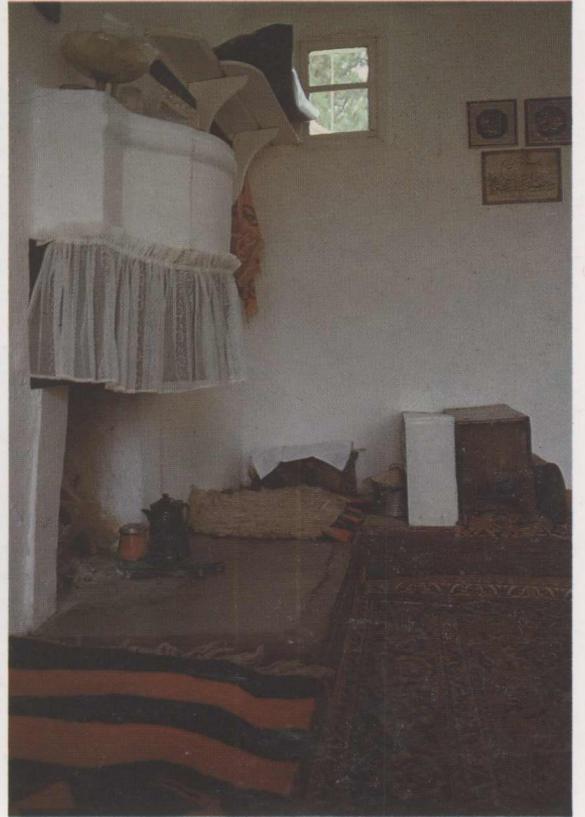
Resim 7: Harabati Baba Tekkesi'nde harem dairesi.

Resim 10: Struga Halveti Tekkesi'nde cami yapısı.

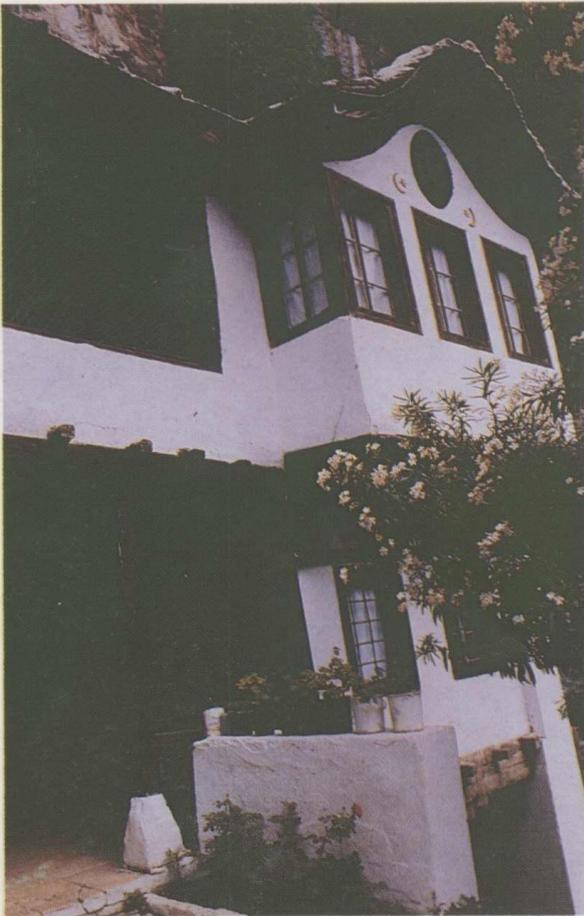
Resim 8: Manastır Hasan Baba Tekkesi.

Resim 9: Ohri Halveti Tekkesi Semahanenin iç kısmı.

Resim 12: Saraybosna Yediler Tekkesi.

Resim 13: Blagay Halveti Tekkesi.

Resim 11: Struga Halveti Tekke yapısı.

tarikât ve tekkelerin faaliyetleri yasaklanır. Bu bölgelerde tarikât ve tekke faaliyetleri kanunen yasak olmasına rağmen, tekkelerin yine de gayri kanuni olarak faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir.

Makedonya, Kosova ve Sancak bölgesinde ise tekkelerin faaliyetlerini resmi kılacak bir kanunun olmadığı, gelişmiş olarak faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir.⁸⁰

Tarikât ve tekkelerin kendileri arasında kurdukları bir organizasyona ilk olarak 1970 yılında rastlıyoruz. Bu tarihte Yugoslavya tarikât ve tekke dervişleri ortaklaşa olarak yaptıkları ilk toplantıda "Yugoslavya İslami Tarikat Dervişleri Federasyonu" (Union des Ordes De Dervisches Islamique En Yugoslavie)nu kurdular.⁸¹Bu organizasyon bütün mevcut tarikât, şeyh ve tekkeleri bir çatı altında toplamayı başarmıştır. Aradan 2 yıl geçmeden 1974 yılında bu teşkilat genişletilerek "Yugoslavya İslami ve Tarikat ve Dervişler Birliği" (Comunaute des ordes de Dervisches Islamique En Yugoslavie) adıyla faaliyetine devam etmiştir.⁸²Tarikât ve tekkelerin bir organizasyon altında toplanmaları, faaliyetlerine belirli bir hareketlilik ve canlılık kazandırdı. Nitekim, 1978 yılında müstakil olarak "Hu" adında kendi bültenlerini çıkarmaya başladılar.⁸³

Yugoslavya'da son dönemlerde yaşanan demokratik hareketlerden sonra müslümanların daha önce sahip oldukları İslami teşkilatlarında bazı değişiklikler yapılması ihtiyacı görüldü. 1990 yılında Yugoslavya İslam Birliği Riyasetinin çalışma programını belirleyecek yeni bir anayasa hazırlandı. Hazırlanan bu yeni anayasa taslağı orada yaşayan müslümanların oluşturduğu kamuoyu yoklamasından sonra yürürlüğe girdi. Tarikat ve tekkelerin oluşturdukları organizasyonda bu yeni anayasanın kapsamı içinde tutulmuştur. Buna göre; eski Yugoslavya İslam Birliği Meclisinde, Meşihat ve Müftülük meclislerinde ve bütün çalışma organlarında tarikât ve tekke mensuplarının da üyeleri olması şartı konulmuştur.⁸⁴ Tekkelerde görev yapan görevliler de, İslam Birliği Riyaseti kadrosunda sayılıp, maaşlarını bu kuruluştan almaktadırlar.⁸⁵

Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletler, burada İslâm Birliği teşkilatının yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı doğacaktır. Ancak, şimdiden bu değişikliğin nasıl olacağını kestirmek çok zordur. Önümüzdeki günler bu yeni yapılanmayı gösterecektir.

V. DEĞERLENDİRME:

-Osmanlıların Balkanlar'da ilk yerleşme döneminde tarikâtların önemli roller üslendiklerini, Osmanlı döneminde de din, dil, ırk farkı gözetmeksizin halka dini, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulduklarını daha önceki bölümlerde söylemiştik. Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan kolayca anlaşıldığı üzere eski Yugoslavya'da gelişmiş bir tasavvufi hayatın olduğu görülmektedir.

-Osmanlıların 1912 yılında Balkanları terketmesiyle, burada yaşamlarını sürdüren müslü-

manların dini ihtiyaçlarına tarikât ve tekkeler tarafından cevap verilmeye çalışılmıştır.

-Bugün Yugoslavya'da tasavvufi hayatı ayakta tutan ve yürüten Bektaşî Tarikatı dışındaki tarikâtlardır. En yaygın olan tarikâtlar arasında sırasıyla Halvetî, Rufaî, Kadiri ve Nakşibendi tarikâtlarını sayabiliriz. Makedonya ve Kosova bölgesinde Halvetî, Kadiri ve Rufaî tarikâtları baş sıralarda yer almaktadır. Buna karşılık Bosna-Hersek'te ise Nakşibendi ve Halvetî tarikâtı ön sıralarda bulunmaktadır. Gerçek anlamda tasavvufi hayatın ve anlayışın Bosna Hersek'teki tekkelerde olduğunu söyleyebiliriz (Res. 13).

-Kosova ve Makedonya'daki tekkelerde, şeyhliğin babadan oğula geçmesi usûlü, tarikât şeyhlerindeki kalitenin düşmesine sebep olmuştur. Tarikatlerde "Şeyhliğin evladiyelik oluşu" tekke şeyhlerinin ehliyetli eller yerine, miras sahiplerine geçmesine sebep olmuş ve bu gelenek korkunç bir seviye düşüklüğüne yol açmıştır. Makedonya ve Kosova bölgesinde tekke mühitlerinde bu gelenek daha yaygın bir şekilde görülmektedir. Buna karşılık Bosna-Hersek'te tarikât şeyhinde aranan vasıflarda bilgi birinci derecede önemlidir. Buna göre Makedonya ve Kosova'da tekke şeyhlerinin kantiye bakımından çok olmasına rağmen, kaliteli bir tasavvuf şeyhine rastlamak zordur. Buna karşılık Bosna Hersek'te ise durum tamamen farklıdır. Tekke şeyhlerinin sayısı az olmasına rağmen kaliteli tarikât şeyhlerine rastlamak mümkündür. Hatta, fakültede profesör olarak çalışan bazı Tarikat Şeyhlerinin de olduğu bilinmektedir.

Geçen yıl, Makedonya İslam Birliği Meşihatı adına Makedonya bölgesinde tekke şeyhlerinin icazetlerini bizzat yaptığım incelemede, sadece Makedonya'da 60 tane şeyhin olduğu ortaya çıktı bu tekke şeyhlerinin çoğu, İslami ve tasavvufi bilgiler bakımından son derece yetersiz seviyede sayılmaktadırlar. Tekke şeyhleri içinde okuma-yazma bilmeyenler, namaz sürelerini layıkıyla okumayanlar, tasavvufi ve tarikât konusunda en iptidai bilgilerden habersiz olanlar çoktur.

Kosova bölgesinde ise 55 tekkenin faaliyet gördüğünü ve bu tekkelere bağlı 60 bin dervişin veya müridin olduğu bilgilerimiz arasındadır.

Tekke ve dervişler kabarık bir sayıya sahip olmasına rağmen, halkın genç ve entellektüel kesimi üzerine tesiri azdır.

Sonuç olarak Makedonya ve Kosova bölgesinde halk tarafından tarikât ve tekkelere rağbetin gün geçtikçe azaldığı görülürken, buna karşılık Bosna-Hersek'te tarikât ve tekkelere genç nesiller arasında rağbet artmaktadır.

80. Silajdžić, K., Proho, I., et ex...." La Coummunauté Islamique en Yuougoslavie, Documents Nord-Africains, Etude sociales Nord - Africaines, (Traduit., J.V.de Pe-mille) 16.06.1952.

81. Şukrić, N., a.g.e. s.159.

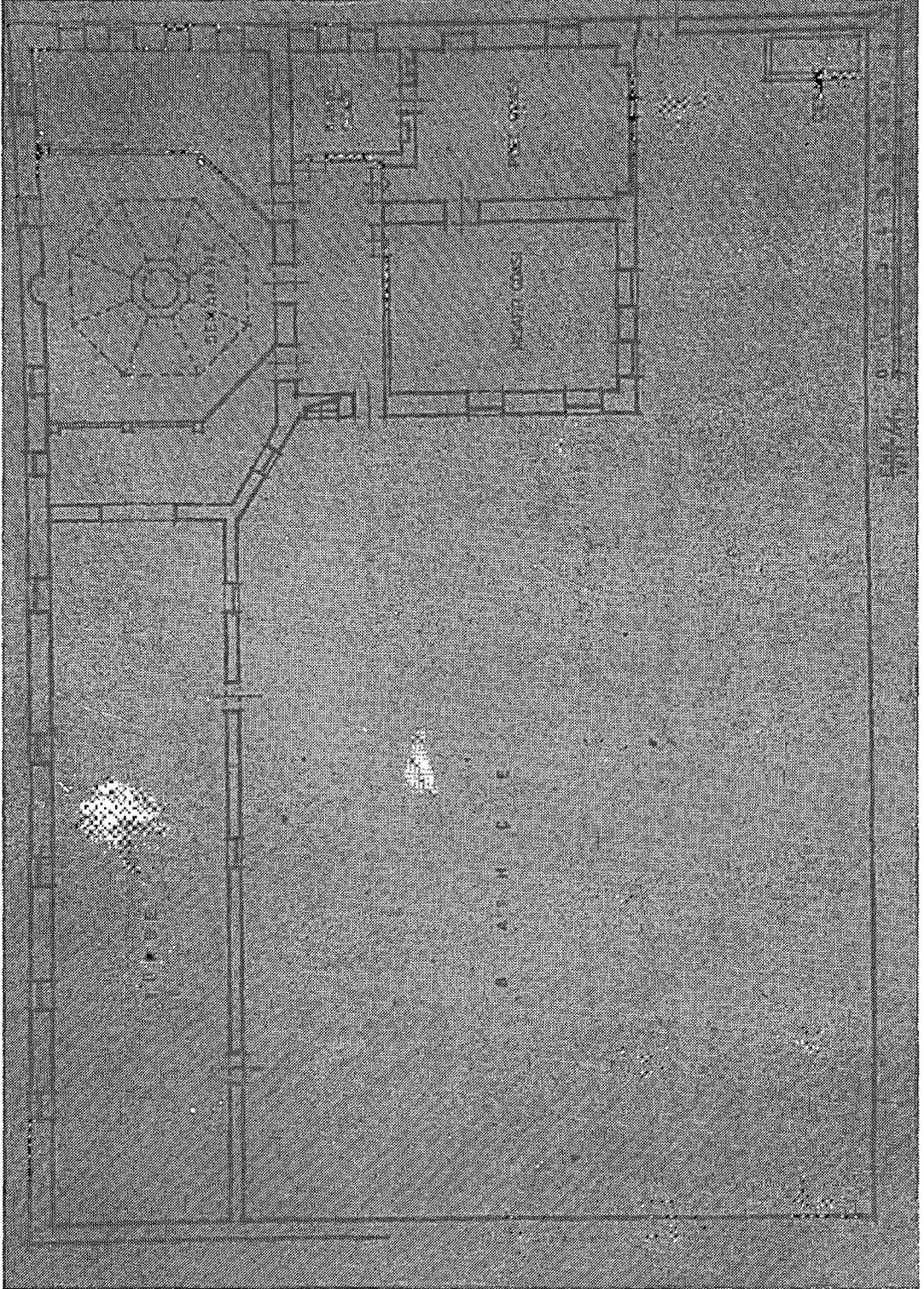
82. Popović, A., "Les Ordes.....s.83.

83. Popović, A., a.g.e., s.83,

84. Hafız,N., "Yugoslavya'da Mevlevi.....s.176.

85. "Ustav Rijaseta islamske Zajednice u Jugslaviju" Sarejevo 1990.

Çizim : Üsküp (Skopje) Rifai Tekkesi (E. H. Ayverdi'den).

BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNİ TEŞKİLATLARINI VE KURUMLARINI DÜZENLEYEN NİZAMNAME *

Doç.Dr.Hüseyin MEMİŞOĞLU

Bulgaristan Müslümanları, diğer ülkelerdeki Müslüman toplulukları gibi, yaşadıkları yerlerde birçok dini örgütler ve kurumlar oluşturdular ve onları asırlar boyunca yaşatmaya muvaffak oldular. Bu dini örgütleri şehirlerdeki Müslüman cemaat teşkilatları ile köylerdeki camilere yardım heyetleri, kurumları ise Başmüftülük, müftülükler ve camiler oluşturuyordu. Bulgaristan müslümanların kadılık denilen şeriat mahkemeleri de vardı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan bu dini teşkilatlar ve kurumlar varlıklarını Bulgar idaresi döneminde de devam ettirdiler. Onların statüleri ve faaliyetleri çeşitli yasalar ve antlaşmalarla teminat altına alındı. 1895 yılında Bulgar Hükümeti ilk olarak Bulgaristan Müslümanlarının dini örgütleri konusunda 33 maddelik geçici bir Nizamnameyi kabul etti. Nizamname 15 Eylül 1895'te Prens'in 63 numaralı emirnamesiyle tasdiklenerek yürürlüğe girdi. "Müslüman İdare-i Ruhaniyyelerine Dair Talimatname" adını taşıyan bu yönergeyle, Bulgar Hükümeti müftülüklerin ve vakıf heyetlerin görevlerini tespit etti.¹ Bu geçici yönerge Bulgar Çarlığı'nın kuruluşuna kadar yürürlükte kaldı.

1908 yılında Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti ve Çarlık oldu. Bulgar bağımsızlığının onaylanması amacıyla Osmanlı Hükümeti ile Bulgaristan arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da bir protokol imzalandı. Protokole Bulgaristan Müslümanların müftülükleriyle ilgili olarak 8 maddelik bir de sözleşme eklendi. Bu sözleşme ile Bulgaristan'daki müftülüklerin statüsü ve görevleri belirlendi. Sözleşmeyle Sofya'da bir Başmüftülüğün bulunması ve onun Bulgaristan'daki müftülerin dini ve hukuki işleri konusunda İstanbul'daki Meşihat Makamı ve Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı ile ilişkilerinde aracılık yapma görevi öngörüldü. 1909 tarihli Türk-Bulgar Sözleşmesi Başmüftülüğe bütün Bulgaristan Müslümanları üzerinde denetim ve kontrol yetkisini de veriyordu. Bulgaristan'daki müftülerin işlemlerini, cami, mescid vs. gibi İslam dini kurumlarını, kurumların imam, hatip, müezzin

gibi görevlilerini ve müteveli heyetlerini kontrol ve teftiş etmek Başmüftülüğün görevine veriliyordu. Başmüftü, nikâh, boşanma, vasiyet, miras, yetim mallarının yönetimi gibi konularda müftülere tavsiyelerde bulunabiliyordu. Aynı zamanda Başmüftülüğe Bulgaristan'daki İslâm vakıfları, müslümanların eğitim-öğretim kurumları üzerinde de yetki ve görev veriliyordu.²

Balkan Savaşlarından sonra 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 2 numaralı ekini oluşturan Bulgaristan müftülükleri ile ilgili yeni bir Sözleşme de aynı tarihte İstanbul'da imzalandı. Bu belgeyle Bulgaristan'daki müftülükler örgütü yeniden düzenlendi. 1909 sözleşmesinin tekrarı niteliğindeki bu yeni belgede, Bulgaristan müftülükler örgütünün Başmüftülükçe hazırlanacak bir Tüzükle (Nizamname ile) düzenleneceği de belirtildi. Öngörülmesi olan Bulgaristan müftülükler tüzüğü 23 Mayıs 1919'da Çar İradesiyle onaylandı. 26 Haziran 1919 tarihli ve 65 sayılı Bulgar resmi gazetesinde "Bulgar Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi" adıyla yayınlanarak yürürlüğe girdi.³

Bu tüzük Bulgar resmi gazetesinde yayımlandıktan sonra Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil tarafından Türkçeye tercüme edilip Çiftçi Birliği Matbaasında 10 Nisan 1920'de basıldı. Bunun Türkçe ve Bulgarca ikinci baskısı 1924 yılında Sofya'da "Fatinov" Matbaasında yapıldı.

* Bulgaristan Çarlığı dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi (Ustav za Duhovnoto Ustroystvo i Upravlenie na Müsülmanite v Tsarstvo Bılgariya), Sofiya, 1924.

1. Muhacır, s.38, 30.04.1910, s.39,4.05.1910.

2. Osman Keskioglu, **Bulgaristan'da Türkler**, Ankara, 1985, s.39-40.

3. Bilâl N.Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Ankara, 1986, s..68-69.

189 maddeyi kapsayan bu tüzük aşağıda belirtilen bölümlerden oluşmaktadır:

I. Genel hükümler,

II a. Cemaati İslamiye Heyetleri,

b. Cemaati İslamiye Encümenleri,

c. Cemaati İslamiye Encümenlerinin vazife ve selâhiyeti,

d. Cemaati İslamiye bütçeleri,

e. Encümenlerin kasaları ve hesapları,

f. Cemaati İslamiye kalem odası,

III. İbadethaneler, hademe-i ilmiye ve be-deniyesi,

IV. İbadethaneler ve dini ayinler,

V a. Müftü ve müftü vekilleri,

b. Müftü ve müftü vekâletlerinin kalem odaları,

VI a. Başmüftülük,

b. Başmüftülüğün kalem odası,

VII. Şeriye mahkemeleri,

VIII. Vakıflar,

IX. Son hükümler.⁴

Bu hükümlerden de görüldüğü gibi, tüzük Bulgaristan Türk-Müslüman azınlığın yalnız Müftülüklerini değil, aynı zamanda bütün dini teşkilatlarını ve kurumlarını düzenlemektedir. Ayrıca bu tüzük Bulgaristan Türk-Müslüman azınlığı hakkında o tarihe kadar yayınlanmış en ayrıntılı tarihi bir belgedir.

Tüzüğün "Genel hükümler" bölümünde Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların dinlerinde ve ayinlerinde serbest oldukları belirtiliyor ve şöyle deniliyor:

"Madde 1- Bulgaristan Çarlığı dahilinde mütemekkin (sürekli oturan) veyahud muvakkaten mukim bilcümle Müslümanlar, Bulgar tabaasından olsun, ecnebi tabiyetini haiz bulunsun icrai ayinde kavanini meriyyeyi ve bu Nizamnameyi ihlal etmemek şartıyla hürriyet-i diniyeden istifade ederler.

Madde 2- Hiçbir Müslüman kanaati diniye sebebiyle herkes için muta olan kavanin ve nizamat-ı meriye ile bu Nizamname ahkâmını icradan imtina edemez".⁵

Bulgaristan Müslümanlarının din ve mezhep işleri, Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının denetimi altında, bu tüzüğe göre, Başmüftülük, müftülükler, müftü ve müftü vekilleri ve şeriye mahkemeleri tarafından yürütülüyordu. Başmüftü ve müftülüklerin yazışmaları Bulgarca yapılıyor, yalnız İslam cemiyetlerin yazışmaları ve muhasebeleri Bulgarca ve Türkçe yürütülüyordu. Baş-

müftü ve müftülüklerin şeriatla ve ilamlarla ilgili yazışmaları ise Türkçe yapılıyordu, ama bunların da Bulgarcaya çevirileri isteniliyordu.⁶

"Genel hükümler" bölümünde yukarıdaki noktaları belirten tüzük, müftülüklerle ilgili daha birçok hükümleri getiriyordu. Bunlar arasında; Bulgaristan Müslümanlarının dini işlerinin Başmüftü, müftü ve müftü vekillerince yürütülmesi; Müftülerin ve müftü vekillerinin sayıları ve oturacakları yerlerin Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca belirlenmesi; Müftü ve müftü vekillerinin Başmüftünün gerek göstermesi üzerine Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca atanması gibi hükümler yer alıyordu. Ayrıca müftü ve müftü vekili adaylarından belli şartlar aranılıyordu. Bu şartlar arasında adayların hüküm giymemiş ve Bulgaristan yurttaşı olması, resmi dili konuşabilmesi ve okur-yazar olması, saygıdeğer ve yetenekli olması, otuz yaşını ikmal etmiş bulunması, icazatname yahud "Nüvab"dan şahadetnamesi olması veya Başmüftülükteki Mahkeme Şeriye-i Âliye de imtihan vermiş olması gibi şartlar isteniliyordu. Adaylara ayrıca şu aşağıdaki altı dersten yazılı sınav vermek zorunluğu da getiriliyordu:

1. Dürer,
2. Mecelle,
3. Vesayye ve Feraiz,
4. Münakehat ve Mufarekat,
5. Mahkeme usulleri kanunları,
6. Usuli kitabeti Resmîye ve Sâkki- Şeri.

Bu derslerden yetenekli görülmeyenler müftü veya müftü vekili olarak atanamazlardı. Sınavlardaki başarılarına ve kıdemlerine göre müftüler üç, müftü vekilleri iki sınıfa ayrılırlar ve ona göre maaş alırlardı. Maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca bütçesinden ödenirdi. Müftüler, Bulgar Dışişleri Bakanı tarafından görevden alınabilirlerdi. Müftü ve müftü vekilleri doğrudan doğruya yabancı bir devlet dairesi veya görevleriyle ilişki kuramazlardı. Gerekirse bu ilişkiyi Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca aracılığıyla kurabilirlerdi.⁷

Müftü ve müftü vekillerinin birer bürosu, burada çalışan katipleri, arşivi, defterleri v.s. vardı. Tüzüğün 108-113 maddeleri bu büroları ve kalemeleri düzenlemektedir.⁸

Tüzükte Başmüftü ve onun görevlerine önemli yer verilmektedir. Başmüftü beş yıl için

4. **Bulgaristan Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi**, Sofya, 1924 s.1,2,3,7,9, 11,12,13,20, 23,25,27, 33,37.
5. **Bulgaristan Çarlığı**..., s.1.
6. **A.g. belge**, s.1-2.
7. **A.g. belge**, s.20-23.
8. **A.g. belge**, s.23-24.

müftü ve müftü vekillerince seçilir, Sofya'da oturur ve Bulgaristan'daki müslüman mezhebinin temsilcisi veya "mürahhası"dır. Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, Başmüftü adaylarını inceler, bir liste yapar, bu listeden seçim yapmaları için Müftü ve müftü vekillerini Sofya'ya çağırır, seçim orada, Bulgar müfettişinin huzurunda, gizli oy, açık tasnifle yapılır. En çok oy alan seçilir. Başmüftünün seçildiği, diplomatik yolla, İstanbul'daki Meşihat Makamına duyurulur. Meşihat, Bulgaristan Başmüftüsüne "meşur ve mürasele-i şeriye" verir ve seçimi onaylar.⁹

Tüzük Başmüftülüğün görevlerini de düzenlemektedir. Bu görevler şöyle sıralanmaktadır:

1. Müslümanların dini örgütünün iyi ve muntazam işlenmesini gözetmek,
2. Müslüman hayır kurumlarının gelişmesini ve müslümanların ahlakça yükselmesini gözetmek,
3. Müftü ve müftü vekillerine nezaret etmek,
4. Şeriat hükümlerinin uygulanmasını gözetmek ve bu konuda tavsiyelerde bulunmak,
5. Medreseleri islah etmek, bunlara umum program yaratmak ve Nüvrap okulunun kurulmasına çalışmak.¹⁰

Tüzükte Başmüftünün Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca görevinden alınacağı da hükme bağlanmaktadır. Yani seçimle işbaşına gelen ve seçimi İstanbul'daki Meşihat Makamınca onaylanan Başmüftü istenince yalnız Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının bir kararıyla atılabileceği de belirtilmektedir.¹¹

Başmüftülüğün, kalem odası denen bir bürosu bulunuyordu ve burada evrak, yazışma, ve hesap işlerine bakılıyordu. Büro bir naip, bir daire müdürü, bir şeriye başkâtibi, evrak memuru, kâtipler ve hizmetlilerden oluşuyordu. Bu personelin maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinin ilgili bölümlerinden ödeniyordu.

Tüzüğün 130'uncu maddesi gereğince 1919 yılında Başmüftülükte "Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdüriyeti" adıyla yeni bir Müdüriyet kuruldu. Bunun teşkilatı ve görevleri bu Nizamnamenin 176-179 maddelerinde ele alındı.¹² Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdüriyeti bir Müdür, bir muhasebeci ve üç katipten oluşuyordu. Nizamnamenin 176'ncı maddesi gereğince "Müdüriyet cevam-î şerife müessesatı hayriye-i saireyi ve bunlara meşrut emlak ve akarat vakfiyeyi bunların mürtezikalılarını tasnif (cihat-ı) tevzi ve tanzim ile bunların vakfiyelerinde münderic olan cihatlerle taamulen tercih olunagelen cihatleri ve mürtezikanın evsafı lazimeyi haiz olup olmadığını tetkik eder. Ve cevami-i şerife ve müessesatı hayriyenin vakfiyelerine taamüllerine ve cesamitlerine ve mevki-i ehemmiyetlerine göre cihat-ı mezbure hadematı kaç kişi ta-

rafından ifa olunabileceğini tayin ve o kadar kısmı tefrik eder.

Evkaf-ı İslamiye hakkında Büşmüftülükçe yapılması lazım gelen muamelatta mütaleasını beyan ile vakfın heyet-i umumiye ve hususiyesi hakkında talimat ihzar ve itaa ve varidat-ı vakfiyenin meşrut lehlerine sarf edilip edilmediğini tetkik ve takip eder. Müdüriyet ifa eylediği bütün muamelatını Hariciye ve Mezahip Nezaretine bildirir.¹³ Bu müessesenin kurulmasından evvel Bulgaristan Müslümanların vakıflarını ve vakıf emlakını kontrol edecek bir teşkilatı yoktu. Her Cemaati İslâmiye kendi kafasının tartışına göre işler, eline geçirdiği vakıf mallarını fuzuli sarf ederdi. Hatta 1895 yılına kadar Şarkı Rumeli müstesna olmak üzere Bulgaristan'ın birçok köylerinde cemaat idareleri bile tesis etmemiş ve vakıflar pekçok yerlerde tevliyet usulü ile idare olunuyordu. Vidin gibi merkez kasabalarda bile vakıf idaresi birkaç şahsın elinde bulunuyordu. Vakıfların halkın eline geçmesi ancak Müdüriyetin himmeti ile husule gelmiştir. Tevliyet suretiyle idare olunan vakıfların cemaat idaresine geçirilmesi ve vakıf mallarının sevki için âzami gayret ve mücadele yapılmış, Filibe'de Hacı İsmail Bey, Şefik Bey vakıfları, Karanabat'da Sinan Bey vakfı, Aydos'da Hacı Osman vakfı, Rusçuk'da Seyid Paşa tekkesi ve vakfı, Şumnu'da Ahmet Çavuş vakfı v.s. Cemaati İslamiyelere devir olunmuştur. Artık vakıf emlakının satışları evvelki gibi bir çok cami encümenin keyfine bırakılmayarak Müdüriyet tarafından ciddi kontrol altına alınmıştır. Aynı zamanda Müdüriyet emval vakfiyenin himayesi için âzami himmetler sarf etmiştir. Mesela iskân kanunu hazırlanırken vakıfların istisnaiyeti, istimlak kanunu hazırlanırken vakıfların mal ve tarlalarının istimlaktan muhafazası gibi birçok himayelere muvaffak olunmuştur.¹⁴

Nizamnamenin 179'uncu maddesi gereğince Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdüriyeti her sene kendi bütçesini hazırlayıp Hariciye ve Mezahip Nezaretine onaya sunuyordu. Aynı maddeye göre "bu bütçedeki fazla varidat her sene Bulgar Milli Bankasına Umumi Müslüman Fondu'na tevdi olunuyordu. Bu sermaye (Umum Müslüman Fondu) talebe ve muallim yetiştirmeye kifayet edecek hadde bâliğ olundukta Başmüftülük nezdindeki Divan-ı Âli-i Şeriyenin kararı ve Hariciye ve Mezahip Nezaretinin tastiki ile bu fondla muayyen miktarda fakir ve yetim islam etfalının muhtelif mekatibde tahsili temin olunuyordu".¹⁵

9. A.g. belge, s.25-26.

10. A.g. belge, s.26-27.

11. A.g. belge, s.27.

12. A.g.belge, s.33-36.

13. A.g. belge, s.35-36.

14. Rehber, s.150, 29.11.1930.

15. Bulgaristan Çarlığı....s. 35-37.

Bulgaristan Türk-Müslüman azınlığının en yaygın örgütlerinden diğer bir tanesi de "*Cemaati İslamiyelerdir.*" Bunlar ilk olarak Şarkı Rumeli vilayetinde vücuda getirilmiş ve 1881'de hazırlanan "*Şarkı Rumeli Cemaat-ı Müslimesi Hakkında Talimatname*" ile faaliyete geçirilmiştir.¹⁶ Eski Bulgaristan'da (Kuzey Bulgaristan'da) ise bu örgütlerin faaliyeti 1895 yılında "*Müslüman İdare-i Ruhaniyyelerine Dair Talimatnamenin*" yayınlanması ile başlamıştır. Cemaati İslamiye idareleri hem dini ve hem milli müesseseler olup Türk-Müslüman toplumu ile devlet arasında bir bağ oluşturuyordu. Ayrıca bu örgütler kültürel, siyasi, içtimai, hatta iktisadi cihetlerden Müslümanların varlığı üzerinde amil ve müessir birer müessesedir. Cemaati İslamiye idareleri Müslümanların yaşadığı hemen her köy ve kentte bulunmaktadır. 1919 tarihli "*Müslüman Müessesat-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi*" Cemaati İslamiye örgütünü ayrıntılarıyla düzenlemektedir. Nizamname "*Her Müslüman, mütemekkin bulunduğu mıntıka cemaatı islamiyesinin mecburi azasıdır*" der.¹⁷ Yani Bulgaristan'da oturan ve Bulgar yurttaşı olan her Müslüman cemaatin dışında kalmaz.

1919 tarihli Nizamnamenin ikinci bölümü "*Cemaati İslamiye Heyetleri*" başlığını taşımaktadır. Burada belirtildiğine göre, en az 40 Müslüman ailenin yaşadığı her yerde Müslümanlar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının izni ile Cemaati İslamiye Heyeti kurabilirler. Müslüman aile sayısı kırkı bulmayan köyler ise birleşerek ortaklaşa bir "*Cemaat Heyeti*" oluştururlar. Ancak birleşecek köylerin merkez olarak benimsenecek köye on kilometreden daha uzak olmamaları gerekir. Birbirinden daha uzak olan küçük köyler ortaklaşa bir "*Cemaat Heyeti*" seçemezler. "*Cemaat Heyeti*" kuramayan yerler için, bunların işlerini yürütmek üzere üçer kişilik komisyonlar atanır. Bunlara "*üçler komisyonları*" denir. Bu komisyonlar seçimle değil, yukarıdan atamayla işbaşına getirilir.

Cemaati İslamiyelerin tüzel kişilikleri vardır. Bu sıfatla onlar taşınır, taşınmaz vakıf mallarına tasarruf edebilirler. Malları işletebilirler, kiraya verebilirler, gelirlerini kullanabilirler, cemaat adına borca girebilirler, cami ve okullara yapılacak bağışları, vasiyetleri kabul edebilirler. Bir cemaati İslamiye herhangi bir sebeple dağılırsa, bunun elindeki cemaat emlakı en yakın cemaati İslamiyenin tasarrufuna geçer. Bu ikinci cemaat de dağılırsa onun malları Başmüftülüğün tasarrufuna aktarılır. Başmüftülük bu malların hesaplarını inceleyip bağladıktan sonra, parasını Bulgaristan "*Müslümanları Genel Fonu*"na aktarır.¹⁸

Cemaati İslamiye örgütü Müslüman ailelerinin sayısına göre 5'den 9'a kadar üyeden mürekkep encümenler tarafından idare olunur. Encümenler köyde beş, ilçelerde (kazalarda yedi ve il-

lerde (sancaklarda) dokuz üyeden oluşur. Encümen üyeleri o çevredeki Müslümanlarca seçilir. Seçimler her üç yılda bir Şubat ayında yapılır. 21 yaşını doldurmuş olan Bulgar yurttaşı Müslümanlar, medeni ve siyasi haklardan mahrum değilse, seçme hakkına sahiptirler. Otuz yaşını doldurmuş olanlar Cemaat Encümenlerine seçilebilirler. Encümen üyeliği adaylarında, Türkçe ve Bulgarca okur-yazar olmak, bulunduğu yerde mal-mülk ve saygın bir kişiliğe sahip olmak gibi şartlar aranır. Medrese veya idadiye tahsili olanlar, mal mülk sahibi olmasalar da encümenlere seçilebilirler.¹⁹ Seçim, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca onaylandıktan sonra kesinleşir. Bakanlıkca kusurlu görülen seçimler bozulabilir ve yeniden seçime gidilir. İkinci kez de seçim yapılmazsa o zaman Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı Başmüftünün onayı ile İslam Cemaati Encümeni vazifesini ifa edecek 3 kişilik bir komisyon tayin eder ve bu komisyon encümenin bütün yetki ve görevlerini üstlenir. Seçim sonuçları kesinleştikten sonra encümen üyeleri toplanıp kendi aralarından başkan, başkan yardımcısı ve sandık emini olmak üzere üç kişi seçerler. Önceki encümen cemaatin hesaplarını ve gelirlerini teslim alıp göreve başlarlar. Devir teslim tutanaklarından birer suret mahalli müftü veya müftü vekilleri vasıtasıyla Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına ve Başmüftülüğe gönderilir.²⁰

Encümenler "*İslam Cemaatını*" temsil ederler, cemaatin mallarını ve işlerini yönetirler. Encümenlerde çoğunlukla alınan kararlar yasal ve geçerli sayılır. Yetkileri içindeki işlerden dolayı encümenlerin cemaate verecekleri zarar ziyandan ve özellikle yolsuzluklardan encümen başkanı, başkan yardımcısı ve sandık emini birlikte sorumludurlar. Encümen başkanı, devlet daireleri ve mahkemeler önünde cemaati temsil eder ve Encümen kararlarını yürürlüğe koyar ve uygular.

Encümen, cami görevlilerinin atanmasını yapar ya da bunların görevlerine son verir, din görevlilerinin atanması için de müftü ve müftü vekillerine önerilerde bulunur, adaylar gösterir, camilerin bakımını sağlar, buralarda çalışanları denetler, ayrıca Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının ve müftülüklerin emirlerini yerine getirmek zorundadır. Encümen, gelir gider defteri, protokol defteri, kasa defteri, demirbaş defteri, makbus defteri, gelen giden evrak defteri tutar. Encümen üyeliği fahridir. Bu görevinden dolayı encümen üyeleri ücret veya maaş alamazlar. Yalnız sandık eminine, hizmetlerine karşılık bir miktar para ödenir.²¹

16. B.A., A.M.T.Z.04, Dosya 13-2, s.1-20.

17. **Bulgaristan Çarlığı** ..., s.3.

18. **Bulgaristan Çarlığı**..., s.2-3.

19. **A.g. belge**, s.3-4.

20. **A.g. belge**, s.5-7.

21. **A.g. belge**, s.6-9.

Encümenler her sene gelir gider sarfiyatını gösteren yıllık bütçeler hazırlarlar. Bütçe tasarılarını, müftülükler ve Başmüftülük aracılığıyla Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderirler. Bakanlık bütçeyi onaylamazsa encümene geri gönderir, ya da düzelterek bütçeyi onaylayabilir.

Encümen harcamaları bütçedeki bölümlere uygun olarak yapılır, bir bölümden ötekine para aktarılamaz. Okullara ayrılan para, bütçede gider olarak gösterilip, Okul Encümenine aktarılır. Bütçede bir de Yedek Fon bulundurulur. Mali yıl içinde bütçenin bir bölümünde para kalmazsa bu fondan harcama yapılabilir. Bütçe fazlalığı olursa bunun yüzde 80'i Yedek Fona, yüzde 20'si de Bulgaristan Müslümanlarının Genel Fonuna aktarılır. Bu fonlar Bulgar Milli Bankasına ya da Ziraat Bankasına tevdi olunur, ya da paralarla devlet tahvilinin alınır. Cemaat fonları, cemaatin bulunduğu yerdeki yoksullara, yetimlere v.s. harcanır. Bu fonların sarfiyatı müftü veya müftü vekilleri tarafından tasdiklenip, Encümenin esbap mucibeli kararı ile icra olunur.²² Her encümen, bütçesindeki gelir miktarının yüzde 10'unu Başmüftülükte kurulan "Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdüriyetine" tefrik ve tahsis eder. Maliye müfettişleri her zaman encümenlerin hesaplarını denetleyebilirler. Encümenler, bir önceki yılın harcamalarıyla ilgili kesin hesaplarını da, müftülükler aracılığıyla, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderirler.²³

Her Encümenin birer kalem odası olup, başkanın nezaretinde sandık emini tarafından idare olunur. Sandık emini encümenin zabıtnamelerini tutar, evrak ve dosyalarını tanzim eder ve kalem odasının intizamından sorumludur.²⁴

Yukarıda adı geçen dini örgütlerle birlikte Bulgaristan Müslümanların şeriye mahkemeleri de vardı. Osmanlı İmparatorluğu döneminden miras kalan bu mahkemeler İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar varlıklarını sürdürdüler. 1919'da çıkarılan "Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniye, Idare ve Teşkilatı Nizamnamesi" Bulgaristan'daki şeri mahkemelerini de ayrıntılarıyla düzenledi. Hatta konuyla ilgili bir bölüme yer verildi (Yedinci bölüm). Bu bölümde belirtildiğine göre, Bulgaristan'da üç çeşit şeriye mahkemesi vardır:

- 1/ Bidayet şeriye mahkemesi,
- 2/ İstinaf şeriye mahkemesi,
- 3/ Divan-ı Âli-i Şeriye (Yüksek şeriye mahkemesi).

Bu mahkemeler yalnız şeri davalara bakabilirler, öteki davalara bakmaya yetkileri yoktur. Nizamnamede şeriye mahkemelerinin bakabilecekleri davalar altı bölüm olarak sıralanmaktadır:

1/ Karı koca arasındaki mal davaları ve kişisel davalar,

2/ Ana baba ve çocukları arasındaki kişisel davalarla mal davaları,

3/ Nikâhın feshi davaları,

4/ Fesat nikâh davaları,

5/ Nesep davaları,

6/ Miras davaları (veraset münazaaları).

Şeriye mahkemelerinin bu davalara bakabilmeleri için tarafların buna razı olmaları gerekiyordu. Taraflar şeriye mahkemesine gitmeye razı olmazlarsa davaya öteki Bulgar mahkemeleri bakıyorlardı. Doğal olarak şeriye mahkemeleri yalnız islam dininden olan Bulgar yurttaşlarının yukarıda belirtilen davalarına bakabiliyorlardı.

Bulgaristan'daki her müftü ve müftü vekâletinde birer Bidayet Şeriye Mahkemesi bulunuyordu. Bu mahkemeler tek yargıçlı mahkemelerdi. Bunlarda müftü veya müftü vekilleri hâkimlik görevi yapabiliyorlardı. Fakat bu görevi yapabilmeleri için Başmüftülükten "**mürasele-i şeriye**" denen bir çeşit yetki almaları gerekiyordu. Ayrıca müftü ve müftü vekilleri bu görevi kendi bölgelerinde yapabiliyorlardı.

Bidayet Şeriye Mahkemelerinin bir derece üstünde İstinaf Şeriye Mahkemeleri bulunmaktaydı. Bunların sayısı 1919 tüzüğünde 3 adet olarak belirtilmektedir. Bunlar Sofya, Rusçuk ve Filibe kentlerindeydi. İstinaf Şeriye Mahkemeleri de tek yargıçlıydı. Bu yargıçlar, Başmüftünün görüşü alındıktan sonra, Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının isteği üzerine, Kral iradesiyle, müftü adayları arasından seçilip atanırlardı. İstinaf Şeriye Mahkemelerinin kadrosu, bir yargıç, bir şeriye kâtabı, bir sandık emini ve bir hademeden oluşuyordu. Bunların masrafları ve personel maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına konan ayrı bir fasıldan ödeniyordu.

"Divan-ı Âli-i Şeriye" denen Yüksek Şeriye Mahkemesine gelince bu Sofya'da Başmüftülükte bulunuyordu ve bir başkan ve iki üyeden oluşuyordu. Başmüftü, bu Yüksek Şeriye Mahkemesinin başkanıydı. Başmüftünün yokluğunda Başmüftü naibi de bu mahkemeye başkanlık edebiliyordu. Atamayla işbaşına gelen iki üye yargıçtan, medeni ve siyasi haklardan yoksun, ya da herhangi bir suçtan dolayı hüküm giymiş olmamak, Bulgaristanlı olmak ve Bulgarca bilmek, dindaşları arasında saygınlığı olmak, otuz yaşını bitirmiş olmak, icazatname veya Nüvva okulundan diploma almış olmak, Yüksek Şeriye Mahkemesi önünde sınav vermiş olması gibi şartlarla birlikte hukuk öğrenimi görmüş olmaları şartı da aranıyordu.

22. A.g. belge, s.10-11.23.

23. A.g. belge, s.11-12.

24. A.g. belge, s.12-13.

Şeriye Bidayet ve İstinaf mahkemeleri, davalara bakıp hüküm verdikleri halde, Yüksek Şeriye Mahkemesi davalara bakmaz, yalnız verilen kararlarda şeriat hükümlerinin tam olarak uygulanıp uygulanmadığına bakardı. Bilhassa boşanma ile ilgili kararların tümünü gözden geçirirdi. Taraflar, Bidayet şeriye mahkemesinin vereceği kararlara itiraz edebilirlerdi. O zaman dava şeriye istinaf mahkemesine havale edilir ve orada yeniden görülüp karara bağlanırdı. Ancak önemsiz davalar, Bidayet şeriye mahkemelerinde kesin karara bağlanırdı. Bunlar üst mahkemeye gönderilemezdi. İstinaf mahkemesi, bidayet mahkemesinden kendisine havale edilen davaları yeniden karara bağlayabildiği halde, Yüksek Şeriye Mahkemesi, davalara yeniden bakmaz, ancak verilen kararları usul ve esas bakımından bozabilirdi. Yüksek Şeriye Mahkemesinde şeriatla ilgili bir tereddüt veya bu mahkeme üyeleri arasında anlaşmazlık çıkarsa, o zaman Başmüftü, Meşihat Makamına başvururdu.

Şeriye mahkemeleri, bir yandan İstanbul'da Meşihat Makamına, öte yandan da Bulgar hukuk sistemine bağlıydılar. Bulgar hukuk sistemi içinde Şeriye mahkemelerinin yasal bir yeri vardı. Özellikle "*Bulgar Hukuk Mahkemeleri Usulü Kanununun*" birçok maddesi, Bulgaristan'daki şeriye mahkemeleri için de geçerliydi. 1919 tarihli tüzük, bu maddeleri teker teker sayıyordu. Şeriye mahkemelerinin verecekleri kararlar, yetkili Bulgar makamlarınca uygulanırdı. Bulgar makamları, şeriye mahkemelerinin kararlarını, Bulgar mahkemeleri

kararları gibi geçerli saymak ve uygulamakla yükümlüydüler.

Şeriye mahkemeleri üyelerinin ve personelinin maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinden ödenirdi. Bu Bakanlık, müfettişler aracılığıyla şeriye mahkemelerini denetlerdi. Yalnız din işleriyle ilgili konularda şeriye mahkemeleri Başmüftülükçe teftiş edilirdi.²⁵

1919 tarihli Nizamnamenin hükümleri özetle bunlardır. Tabii bu hükümlerde bir çok sakat noktalar ve eksiklikler vardır. Bunlar 1929 yılında Sofya'da toplanan Bulgaristan Türk-Müslüman azınlığın Birinci Milli Kongresinde dile getirildi ve madde madde saptanıp Bulgar hükümetine sunuldu. Fakat Bulgar Hükümeti Türk-Müslüman azınlığın dile getirdiği istekleri yerine getirmede hiç özen göstermedi. Tersine kongrede sunulan istekler rafa kaldırıldı. Bulgaristan Müslümanları senelerce bu isteklerin icra edilmesini bekledi, ama ne yazık ki ümitler boşa gitti. 1944 yılında komünistlerin iktidara gelmesiyle 1919 tarihli Nizamname ile verilen haklar da Türk-Müslüman azınlığın elinden alındı. Bu kısıtlamalar 45 yıl sürdü. 1989 yılı sonunda komünist diktatör rejimin yıkılması ile Bulgaristan Müslümanlarının dini teşkilatlarını ve kurumlarını yaşatacak yeni bir dönem başladı. Bu yeni şartlar içinde Bulgaristan Müslümanları dini örgütlerini ve kurumlarını faaliyete geçirmek için çalışmalarını sürdürmektedirler.

25. A.g. belge, s.28-32.

بلغارستان مسلمانلاری مؤسسات دینیة

اداره و تشکیلاتی

نظامنامهسی

تاریخچه

سا ۲۳ مایس ۱۹۱۹ تاریخلی و ۱۲ نوسرونی ارانده جاری ایله
تهدیق اولنهرق حکومت جریده مسلك سا ۲۹ خیزران
۱۹۱۹ تاریخلی نسیخه سنده، نشر اولمشدر .

تاریخچه

مورفیده و نوطیفون ، مشیلمی تورک ، نسی

سنه

۱۹۲۴

۲

و مذاہب شیعہ شیعہ متشکل تدقیق احوال معلومین بحیثی اہل حق
 شریعہ حضور اندو، و جماعت اولیاء اہل انجیلگری ضروری و اولیاء
 جنہ و چنانچہ دانی سرکارندہ اولیاء مرشد موجودینہ بحکم نظامہ
 حضور اندو مستوادین .

۳ مادہ — بش مقبلیت ، مقبلیت ، عشق و کائناتی و عبادت کبریائی
 مجاہد و محاسبہ مہملاتی ، باقرچہ ، جماعت استزیہ اولیاء بنک بلد چہ
 و نوریکہ امیر اولیاء .

حجج و اعلیٰات اہل معاملات شریعہ اند اوراق نوریکہ تنظیم
 اولہ حق ، فقط بولکہ عمائدہ بلغارچہ ، روز چلوری ریضا اولہ جندہ .

ایکسٹی باب

فصل — جماعت اسلامیہ عیثلی

۷ مادہ — انہ آرز قورق مسلمان نالہستی تمکن ابدن علل احالیسی
 غازیہ و مذاہب نظارتک رخصتہ جماعت اسلامیہ عیثلی تشکیل ابدہ -
 بیلیز .

۱ - اختار — قورق مسلمان نالہستی بالغ اولیان عائل (قرا) دن

بر قاجی غازیہ و مذاہب نظارتک رخصتہ بر لشدرک بر جماعت عیثلی
 تشکیل ابدہ بیلیز . آتیج بو عائلک مرکز اتحادی منصور اولان عہاؤون
 کیلو متورون اوزاتی اولاملری لازمدو .

۲ - اختار — قورق مسلمان نالہستدن دون اولوب رلشمہ ضرورتہ
 جماعت اسلامیہ عیثلی تشکیل کن اولیان عائلہ غازیہ و مذاہب نظارتی
 طرفندن جماعت اسلامیہ مودوع امور دینی ادارہ ابدہ جک اوج
 کتبلک بر قومیسورن تمین اولتور .

۸ مادہ — جماعت اسلامیہ اشخاص حکمیہ اولر . بولک بو صفتہ
 جامع و مکتبہ ایچون امور مفتوہ و غیر مفتوہ بہ حق تصرف لوری او

سا اور امورنا، دا دکانوئی، کونو اسیکاتہ پراکھ دی-
 سانی امرنا سبھت فرا مینستروانو نا بھیشنی، را-
 سولہ نا نالہستدہ ایچون ادرہ ایچون سبھت ا
 سا پراکھنی سی ایچون دا نالہست، کونو نالہستی نا
 سولہستدہ ایچون سبھت ا نا سبھت ادرہ ایچون
 سبھت ادرہ ایچون سبھت ا

۷. Върнозловдъчета на Гривното (коф-
 ай-та, джамият селски) и мѣстностите и мѣстностите
 нѣма да се асвалат и да се асвалат и мѣстностите
 нѣма да се асвалат и да се асвалат и мѣстностите

Президенти, рел нѣма и стѣснѣни се нѣма шери-
 яски дѣла асвалат се се асвалат на турски асвалат и се асвалат
 тѣба и нѣма да се асвалат и се асвалат и се асвалат
 на български.

ГЛАВА III.

а) Мюсюлманска вѣрнозловдѣна община.

§ 7. Бъ всѣко населено мѣсто, дѣто живентъ на ус-
 тановено мѣстожителство поне 40 мюсюлмански семейства,
 тѣз могатъ, съ разрешение на Министерството на Вѣншнитѣ
 Работи и на Изповѣдчѣята, да образувать мюсюлманска вѣ-
 рнозловдѣна община.

Забележка 1. Тѣз дѣто нѣма 40 семейства отъ мюсюл-
 манско вѣрнозловдѣна, съ разрешение на Министерството на Вѣнш-
 нитѣ Работи и на Изповѣдчѣята, могатъ да се групиратъ въ една
 вѣрнозловдѣна община мюсюлманскитѣ семейства отъ нѣколко насе-
 лени мѣста, стигатъ да се отстоятъ отъ предположения центъръ на
 общината на повече отъ 30 километра.

Забележка 2. Тѣз дѣто мюсюлманитѣ са по-малко отъ 40
 семейства и не може да стане групирани, Министерството на Вѣнш-
 нитѣ Работи и на Изповѣдчѣята назначаватъ тричлена комиси, ковто
 управлѣва духовнитѣ работи на мюсюлманското население.

§ 8. Вѣрнозловдѣчета община е юридическа личностъ.
 Като такава, тя има право да притежава, да джамиятѣ и
 училищитѣ си, движими и недвижими имоти и да приема съ
 или безъ задължения, дарения и завѣщания, направени въ
 тѣхна полза.

§ 9. Имотитѣ на престанала да стѣествува мюсюлман-
 ска вѣрнозловдѣна община преминаватъ въ ведение на най-

۳

كوب عيىى صفتنه تقىر بنه، مشروط و غير مشروط زيبان عبه و وصىىرى قبول ايدنه بايرت .

۹ ماده — انقراض ايدن جماعت اسلاميه نك اموال ك بايقن بولان جماعت اسلاميه نك تصرفنه كيرن بز ايكىنجيه مقررش اولورسه بوايموال باش مقىلداكل تحق تصرفنه كويوب باش مقىلكجه اموال مذكوره نك حسابلى تدقيق و قطع اولندنرق عموم بانارستان مسلمانلى فوندينه جويريلير .

۱۰ ماده — عانكى مدعبه و طريغه منسوب اولورسه اولسون مر

مسلمان منكيك بولندنق منطقه جماعت اسلاميه نك مجورى اعطاسيدير .
(*Yüksek Mahkeme'nin kararına göre*)

ب — ايكىنجى فصل — جماعت اسلاميه انجىلىرى

۱۱ ماده — مر جماعت اسلاميه نك عانكى اعتباريله بىندن دو قوزه قدر اعضادن مركب انجىلىر طرفندن اداره اولنور . بوانجىلىر قوراده باش ، قضايله يدي ، سنجاقلرده دو قوز اعضادن تشكىل ايدر .

۱۲ ماده — جماعت اسلاميه انجىلىرى او دائيره منسوب مسلمانلر طرفندن انتخاب اولنور . على العاده انتخابلر مراعوج سنهده بر دفعه شباط اينده لىقور . نظامنامه احكامى مويىنجيه عارجه و مذاهلر نظرلقى طرفندن تعيين اولان كونده اجرا اولنور . اكر بر قاچ فريه بر جماعت تشكىل ايدىيورسه انتخاب جماعت انجىون مركز اتخاذ اولان عبله اجرا اولنور .

۱۳ ماده — كبرى بر باشى اكل انجس حقورق مدنيه و سياسيه مالاك بلغار نيمه سندن اولان مر مسلمان حق انتخاب مالكمير .

۱۴ ماده — حق انتخاب مالك اوليانلر :

- ۱- اعاده حقورقنه دكلن حقورق سياسيه و مدنيه دن اسقاط اولانلر .
- ۲- بلغارستان حكومتك اذنى اوليورق انجى دولت خدمته كيرنلر .
- ۳- عجزور و تحق وصايله بولانلر .
- ۴- دو اتو بلايه ده ديلنجى مقيد بولانلر .

близката ней съседна община. Закрие ли се и тяя, тѣ преминаватъ върху Главното Мюфтийство, което ликвидира съ тѣхъ и произведението отъ тая ликвидация превежда къмъ общинъ фондъ на мюсюлманското въроизповѣданне въ царството.

§ 10. Вѣски кохамеланци, безъ разлика на коя секта принадлежи, е задължително членъ на мюсюлманската въроизповѣдна община, въ района на която има постоянното си мѣстожителство.

б) Настоятелства на мюсюлманскитѣ въроизповѣдни общини.
§ 11. Вѣска мюсюлманска въроизповѣдна община се управлява отъ настоятелства, състояще се отъ 5 до 9 члена, споредъ броя на семействата, които я съставляватъ, а именно: въ селата отъ 5 члена, въ околйскитѣ градове отъ 7 члена, въ окръжнитѣ градове отъ 9 члена.

§ 12. Настоятелството се избира отъ членоветѣ на мюсюлманската въроизповѣдна община. Редовнитѣ избори ставатъ веднажъ въ 3 години презъ месецъ февруарий, въ деньъ опредѣленъ съ заповѣдь отъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията. Изборитѣ се произвеждатъ съгласно постановленията на тоя уставъ.

Когато нѣколко селища образуватъ една въроизповѣдна община изборитѣ се произвеждатъ въ центъра, гдето функционира настоятелството.

§ 13. Избиратели сж всички мюсюлмани, български по-данци, които сж навършили 21-годишна възраст и се ползватъ съ граждански и политически права.

§ 14. Не могатъ да бъдатъ избиратели:

- 1) Осжденитѣ на лишение отъ граждански и политически права до възстановяване на правата имъ;
- 2) Лица, които сж постъпили на служба на друга държава безъ разрешение на българското правителство;
- 3) Лицата, поставени подъ сждбно запрещение или подъ настоййничество;
- 4) Проксцитѣ, записани, като такива, въ списъцитѣ на административната община;

9

اصحیح اولونلوق جماعت اسلامیه هیئتین طرفندن اعضا ایدیلوب انتخاب هیئتین رئیسینه بریریلدی .

۱۸ ماده — انتخاب صباح ساعت سکتورین اقامتیه بوشه قدر بلکینر بر کون دوام ایدر . اگر برسیله انتخاب یوزم مخصوصنده اجر اولمه مازسه بر هفته سوکرا اکیجی دفعه تشبث اولنور . اگر بو دفعهده انتخاب اجرا اولمه مازسه خارجی و مذاهب نظارتی طرفندن اشو نظامنامه تک ۳۱ نجی مادهسی منتضای ایفا اولنور .

۱۹ ماده — هر بر منتخب انتخاب ویتیه بیه اعطای رای ایدر . رای اعطای انتخاب ویتیه ایزاز و انتخاب جدولنه اشارت ایدلک سوربانه اولور . رای نالذات و ختی اولورق اعطا اولنور .

۲۰ ماده — انتخاب ، انتخاب هیئتین طرفندن اداره و اجرا اولنور . قرا جامع ، اسلامیه سنده انتخاب هیئتین اوپوشیتیه اعضاسندن بری رئیس ، مسلمان مسلملردن یاخود مرزقندن ایکی ذات اعضا و اوپوشیتیه تک تحصیلدار کلاجه اوراق ماموری اولوق اووزده تشکیل ایدر . شهر جامع اسلامیه انتخاب هیئتین قشارده صلح حاکمی ، سنجاققوده بدایت حکمگی اعضاسندن بری رئیس ، ایکی بدیه اعضاییه ایکی مسلمان معلم یاخود مرزقده ایضا و بدیه دوزسندن بر مامورده اوراق ماموری اولوق اووزده تشکیل ایدر .

اخطار : نامرکز انتخاب هیئتین زنده انتخابک جریانی تعیین ایدیلمه .

۲۱ ماده — انتخاب هیئتین انتخابدن اون بش کون اول بدیه بریسی طرفندن براسرنامه لیه تشبث اولنور . و اسرنامه مذکورده انتخابک اجرا اولنجی عمل دهی تعیین اولنور .

اخطار : بیک منتخبین فضا اولان شهرورده ایکی عیاده انتخاب هیئتیه (سندینی) اولور .

۲۲ ماده — انتخابدن الکیچ اوج کون سوکرا اوراق انتخابیه و رای بیلتری خارجی و مذاهب نظارتیه کوردریلر . مذاهب مدیری

5

след което той се подписва отъ настоятелството и се представя на председателя изборното бюро.

§ 18. Изборътъ трее само единъ день — отъ 8 часа сутринта до 5 часа следъ пладне.

Ако по нѣкоя причина изборитъ не се извърши, една седмица следъ това се пристъпва къмъ новъ изборъ. Ако и въ тоя день изборътъ не се произведе, Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията постъпва съгласно § 23 на ток уставъ.

§ 19. Всѣми избирателъ гласува съ избирателната си книжка. Гласуванетоъ става съ представяне на избирателната книжка и отбележаване въ избирателнитъ списъци. Гласуванетоъ е лично и тайно.

§ 20. Изборитъ се извършватъ и ръководятъ отъ избирателно бюро. Въ селскитъ вѣроизповѣдни общини бюрото се състои отъ: единъ председателъ — членъ на общинския съветъ; двама членове — мюсюлмански учители или свещенослужители и единъ дѣловодителъ — секретаръ-бирника на общината.

Въ градскитъ вѣроизповѣдни общини бюрото се състои отъ: единъ председателъ — мировия съдия за околийскитъ градове и единъ членъ отъ окръжния съдъ за окръжнитъ градове; четириа членове — двама отъ членоветъ на градския общинския съветъ и двама мюсюлмани учители или свещенослужители и единъ дѣловодителъ — чиновникъ при градското общинско управление.

Забележка. Мандатитъ иматъ право да следатъ за тода на избора при бюрото.

§ 21. Съставътъ на бюрото се назначава съ заповѣдь отъ общинския членъ 15 дни преди датата на избора. Въ сжщата заповѣдь се указва и мѣстото, дѣто ще се произведе изборътъ.

Забележка. Въ градове съ повече отъ 1000 избиратели ника да въ изборни секции

§ 22. Най-късно 3 дни следъ избора книгата по него, заедно съ бюлетинитъ, се изпращатъ въ Министерството на

руководителю и членам комитета, каково бы ни было решение, принятое комитетом, оно не имеет юридической силы. Решения комитета, принятого в нарушение положений настоящего устава, являются недействительными.

§ 23. В случае избрания на должность председателя комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, председатель избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность председателя комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, председатель избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

§ 24. Когда единогласно постановлено, что комитет не имеет возможности исполнить свои обязанности, то комитет должен быть распущен, а на его место избран новый комитет. Решение о роспуске комитета принимается большинством голосов комитета.

§ 25. Членов комитета избирают на срок не более 7 лет. Члены комитета избираются на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность члена комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, член избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

§ 26. Члены комитета избираются на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность члена комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, член избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

§ 27. Члены комитета избираются на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность члена комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, член избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

Външният Работи и на Изповѣдащата Комисия, каково бы ни было решение, принятое комитетом, оно не имеет юридической силы. Решения комитета, принятого в нарушение положений настоящего устава, являются недействительными.

§ 23. В случае избрания на должность председателя комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, председатель избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность председателя комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, председатель избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

§ 24. Когда единогласно постановлено, что комитет не имеет возможности исполнить свои обязанности, то комитет должен быть распущен, а на его место избран новый комитет. Решение о роспуске комитета принимается большинством голосов комитета.

§ 25. Членов комитета избирают на срок не более 7 лет. Члены комитета избираются на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность члена комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, член избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

§ 26. Члены комитета избираются на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность члена комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, член избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

§ 27. Члены комитета избираются на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета. В случае избрания на должность члена комитета, который не имеет необходимого большинства голосов, член избирается на следующий день на заседании комитета, в котором участвуют все члены комитета.

Заповѣдта за назначението на комисията опредѣля и дѣлата на новия изборъ, който се произвежда въ срокъ отъ три месеци.

Забележка. Оставката на цѣлия съставъ на настоятелството или на отдѣлнитѣ му членове се подава въ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията, за което мюфтийтѣ и мюфтийскитѣ намѣстници съобщаватъ на Главното Мюфтийство за сведение.

§ 25. Членовеѣ на настоятелството, най-късно 7 дни следъ като имъ бъде съобщено, че изборътъ е утвърденъ, избиратъ изпомежду си, подъ председателството на най-стария: председателъ, подпредседателъ и секретарь-касиеръ; това става въ първото заседание, което се свиква отъ об-

خطار : بونون جماعت اسلاميه الجمعي باخود برقمسي استخفا ايدرسه وکباري بونون براي معلومات باش منتبناکه کونديريديز [ ] . مفتي و مفتي ۲۶ ماده — جماعت اسلاميه اعزازي انتخابک تعديلک يوم بيليندن عقد و ايامسن اولان اعضايک تحت رياستنده بيلوندن رئيس ، رئيس معاوي ، کاتب صندوق اعيني انتخاب ايدرلر . ديگر منتخب اعزاز مشاور اعضايک ايدرلر . بو انتخاب ايجون اوج نسخنه پروتوقول تنظيم ايدرلر [ ] استخفا عجلي مفتي و يامفتي و کاتب واسطه سيه کونديريديز . مترجم

Вторден бир نسخه مفتی و یا خود مفتی و کاتبی واسطه سیه برای معلومات خارجی و مذہب نظاریه باش مقبلیکه ارسال اولنور .

۲۶ ماده — جماعت اسلامیه انجمنی تماماً تشکیلیتکدن صورکرا سابق انجمندن جاعتت حدیثت و وارداتی تسلیم ایدر . دور و تسلیم عقلمدن بوز صورت محلی مفتی و یا مفتی و کاتبی واسطه سیه برای معلومات خارجی و مذاعب نظاریه باش مقبلیکه ارسال اولنور . بکی جماعت اسلامیه دور

تسلیمه یا خود یا آخوره بر سوندتکم کوروره جماعت اسلامیه ایسی بونی برای نظر فنده اصولی داره سنده خارجی و مذاعب نظاریه اخباره بر مفتس اعزامی طلب ایدر [ ] . اکر تقدیمه سوه استمهال تحقیق ایدر بر رئیس تقدیس عقلمدن قبولندن صورکرا التکلیج اون باش کون نظر فنده سابق جماعت اسلامیه علمیه اصول نظامیسی داره سنده جنایت و حقوق دعوا می اقامه سه مجبور ایدر . رئیس بونی اجرا ایدیکی تقدیمه جاعتت ضرر و زیان ابراندن دولتی محاکم حقوقیه ، و کیشی کیزه مش عد اوله برق محاکم جنایه زنده مسئول طوبیلور .

۲۷ ماده — انتخاب نظامنا مستنک جزا موادی جماعت اسلامیه انتخاب ایدر .

اوجیحی فصل

جماعت اسلامیه انجمنلریک وظینه و صلاحیتی

۲۸ ماده — انجمنلر جاعت اسلامیه ملک اموال و معاملاتنی اداره و اقالله مر خصوصه جاعت اسلامیه تمیل ایدرلر .

۲۹ ماده — انجمنلر صلاحیتی داخلده اولان مر امور ایچون قرار ویرر جاعت اسلامیه بی منضر ایدر بو نظامنامه به مخالف بولان مقرراتلرندن دولتی انجمن اعضالی مشترک مسئول ایدر .

[*] اصول و تعامل محلی مفتی و یا مفتی کیلی واسطه سیه باش مقبلیکه

و باش مقبلیکدن نظاریه اخبار اولنمده در .

щинская кметъ. Другитъ изборитъ лица оставать за членове съветницки на настоятелството.

За избора се съставя протоколъ въ 3 экземпляра, по единъ отъ които се изпраща чрезъ мюфтийството или мюфтийското намѣстничество на Министерството и на Главното Мюфтийство за сведение.

§ 26. Следъ конституцията цето си, настоятелството приема сметкитъ и дѣлата на общината отъ старото настоятелство. За случая се съставя потребнитъ актове. Прелики отъ тѣхъ се изпраща, чрезъ мюфтийството или мюфтийското намѣстничество, въ Министерството и Главното Мюфтийство за сведение.

Въ случай че, при предаването или отпосле, новото настоятелство открие нѣкои злоупотребления, председателтъ на настоятелството е длъженъ, въ срокъ отъ единъ мѣсець, да донесе за това по надлежния редъ въ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията и да поиска ревизия; ако ревизията потвърди донесението, председателтъ е длъженъ, най-късно 15 дни следъ получаване на ревизионния актъ, да възбуди углавно прѣследване и да заведе граждански искъ противъ бившето настоятелство по законния редъ. Не направи ли това, той отговаря предъ общитъ сждлища за вредитъ причинени на общината и углавно като укривателъ.

§ 27. Наказателнитъ разпорѣдби на избирателния законъ иматъ сила и за изборитъ за настоятелства на мюсюлманскитъ вѣроизповѣдни общини.

в) Права и длъжности на настоятелствата.

§ 28. Настоятелството ръководи и управлява дѣлата и имотитъ на вѣроизповѣдната община и я представлява въ всѣко отношение.

§ 29. Настоятелството взима решение по всички въпроси, които сж отъ негова компетентность. То отговаря солидарно за решенията, които ошцетяватъ интереситъ на вѣро-

Лицето, наговорено съ касовата служба на настоятелството, макаръ и неговъ членъ, може да получава възнаграждение, въ размѣръ най-много 3000 л. годишно отъ общия приходъ на общинскитѣ имоти.

§ 36. Никой членъ на настоятелството не може да напусне длъжността си преди да бже формално уволненъ съ заповѣдъ по Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията. На негово мѣсто министерството назначава оня, който при избора е получилъ най много гласове подиръ утвърдениитѣ членове.

§ 37. Ако нѣкой членъ на настоятелството не приеме длъжността по уважителни причини, или ако не изпълнява длъжността си, или я изпълнява небрежно, Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията, по представление на муфтията или муфтийския намѣстникъ, го уволнява и замѣства по реда, указанъ въ § 36.

§ 38. Въ случай че бже уволненъ председателъ, подпредседателъ или секретаръ-каснеръ или пъкъ и тримата заедно, настоятелството, следъ като министерството попълни състава му по гореназаня редъ, избира нови такива съгласно § 25.

§ 39. Ако настоятелството съ своитѣ действия нарушава разпореденията на тоя уставъ и ощетява интереситѣ на общината, Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията, по предложение на муфтията или инспектора при вѣроизповѣдания отдѣлъ, назначава друго настоятелство, по реда указанъ въ § 23.

§ 40. Настоятелствата се съобщаватъ съ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията посредствомъ съответния муфтия или муфтийски намѣстникъ.

§ 41. Всѣко настоятелство има печатъ и бланка съ държавенъ гербъ и надписъ на български и турски: „Царство България, мюсюлманска вѣроизповѣдана община.“

г) Бюджетъ на вѣроизповѣдната община.

§ 42. Финансовата година на вѣроизповѣдната община почва отъ 1 априль и свършва на 31 мартъ. За всѣка та-

9
 تحصیل اوتنان ذات انجمن اعضاسدن اورا ايسهده واردات عموميدن سنوي اعظمي اوهورق اوج بيك فرائق مكافات آهيلي .

۳۶ ماده — خارجيه و مذاهب نظارتندن اصول دا زه سنده عزال امرى اصدار اولندهجه انجمن اعضاسندن هيج وري وظيفه سنى ترنا يده من . معزولك يرته خارجيه و مذاهب نظارتى منتخب اعضالردن الكجوق راى آلتش اولانى تامين ايدر .

۳۷ ماده — اگر انجمن اعضالردن وري معذرت مشروطه ايلو وظيفه سنى قبول انجز ، يا خود وظيفه سنى اغا نتي ، و يا خود تكميل كوسترسه مفتى ويا مفتى و كليك عرضى اوزر يته خارجيه و مذاهب نظارتى عزاله يرته ۳۶ نجى مادهده كوسترلين اصول موجيجه ديكرنى تامين ايدر .

۳۸ ماده — رئيس ، رئيس معاونى يا خود كاتب صندوق امينى يا خود او چمردن عزال اولنورسه بالا ده كوسترلين اصول وجيهه [ ] انجمن اكال او لنقدن صور كرا ۲۵ نجى ماده موجيجه كيدين هيندا ناهه انتخاب اولنور . ۳۹ ماده — اگر انجمن كندى افعال و حركا يه نظامنامه احكامنى اخبال ايدر و جماعتك منافسه ايرات خارا ايدر سه خارجيه نظارتى مفتى ويا مفتى و كليك و يا خود مذاهب مديرى مفتشك تشكيلنى اوزر يته ۲۳ نجى مادهده كوسترلين اصول دا زه سنده ديكر انجمن تامين ايدر .

۴۰ ماده — انجمنلر خارجيه و مذاهب نظارتيه ، منسوب اولدقلى مفتى ويا مفتى وكالتلى واسطه سهه غايره ايدرل .

۴۱ ماده — هر انجمنك طرالى بنلار جه و تركيماز يلى مهر سيمي و فبرمالى كاغدى واردر . و بنلار ستان جارائى دا خاندن — جماعت اسلاميه سيمى دردنجى فصل

جماعت اسلاميه بودجه لارى

۴۲ ماده — جماعت اسلاميه ارك سته ماليه سيمى بنسار بدن ايتدار ايدرلرلر

۳۱ مازنده ختام بوور . انجمنلر هر سته ماليه انجمن واردات و صرفات

[ ] ۳۷ نجى ماده موجيجه

кава година настоятелството съставлява бюджетопроектът за приходите и разходите на общината.

§ 43. До 15 януарий настоятелството на общината приготвява и приема бюджет-проект, който въ три екземпляра изпраща на съответния мюфтия или мюфтийския намѣстникъ. Последния преглежда бюджет-проектa и най-късно до 1 февруарий го изпраща, при свое мотивирано мнение, въ Главното Мюфтийство, което, най-късно до 15 февруарий съ мотивиранъ докладъ го изпраща въ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията за утвърждение.

Единиятъ екземпляръ отъ утвърдения бюджетъ остава въ министерството, другиятъ у мюфтията или мюфтийския намѣстникъ, а третия се връща на настоятелството за изпълнение.

§ 44. Ако министерството не утвърди бюджетъ, поради опущения и неправилности въ него, връща го на настоятелството за повторно разглеждане и поправкае или пъкъ, ако времето е късно, самъ изпраща опущенията и неправилноститѣ и следъ това го утвърждава.

Когато новиятъ бюджетъ не се утвърди до 1 априль до утвърдението му, остава въ сила стариятъ бюджетъ. § 45. Всѣка сума отъ бюджета се употребява само за определената цель. Ни една сума не може да се пренесе отъ единъ параграфъ за покрѣпане разходи по другъ §. Забележка. Сумитъ за издръжка на частнитѣ мюсюлмански училища въ общината се записватъ на разходъ и се турять на разположение на съответното мюсюлманско училищно настоятелство.

§ 46. Ако въ течение на бюджетната година, сумата по нѣкой § се укаже недостатъчна, тя може да се попълни отъ §. Запасенъ фондъ, който не трѣбва да надминава 5% отъ общата сума на бюджета. Сумата отъ този § може да се пренесе въ други § по разхода само по решение на настоятелството, въз основа на мотивирано писмено изложение на секретарь-каснера.

Отъ § „Запасенъ фондъ“ не могатъ да се увеличатъ § за издържане личния съставъ на служашитѣ при на

10
коментир. въ бюджетъ تنظیم ایدرلر .

§ 43 — 15 كانون ثاني، قدر المجلس بودجه لاجل ايجازي احضار و قبوله اوج نسخه تنظيم ايدو، على مفتي ويا مفتي و كاتنه كوندرلر . بولر ده برضايه قدر مطالبه ايدوب اسباب موجهه سياه باش مقبلكه كوندرلر . باش مقبلكدن اسباب موجهه اله لاجل التصديق خارجيه و مذاهب نظر وسته تقدم اولور . بودجه لرك مصدق نسخا بدن بري خارجيه و مذاهب نظر بنده بر نسخه على مفتي ويا مفتي و كاتنده قارلر اوج جنبتي نسخه اتقاد ايجون ايجنه كوندريلر .

§ 44 — اگر خارجه و مذاهب نظارتي بودجه تي قايص واصول سر لكندن باش تصديقي ايتزه ايكسني دفعه تدقيق اولين اوزره ايجنه اعاده اولور . شاي مدت قالمش ايسه واقص و اصول لكي تصحيح اله بودجه تي تصديقي ايدو . اگر يكي بودجه بر نسا نه قدر تصديقي اول نمازسه تصدقنه قدر اسكي بودجه اله اعاقى معامله اولور .

§ 45 — بودجه ده كي مبالغ بالكر متفق على برته صرف اولور . تسج و فساده كي مبلغ ديكر فصلك معارف قار شلائق ايجون قل و صرف اوله نماز . احطار : كتاب خصوصيه اسلاميه ايجون اولان تخصيصات صرفيات قسمه قدا اولور قل على م صرف اسلاميه ايجنتك امر نه تحول بولندريلر .

§ 46 — شهابه نظر فنده و فصلك مبني كتابت ايتزه احتياط فصلدن اكال اولور . احتياط فصلي عموم بودجه نك بوزده بشي تجا و ايجامك لازيمو . بو فصلدن ديكر فصله نقل ، كتاب صدق امينك اسباب موجهه اله تحريري قمرري اوزر نه ايجنتك قرار اله اجرا اولور .

احتياط فصلدن ايجمن ، جوامع ، مابدمتوزده ، خدمت لره فوق - العاده صرفيات فصلري زييد اوله ايجنه كي غير مين واردات فصلدن ده بو فصللر زييد اوله نماز .

§ 47 — جاعت اسلاميه بودجه لريك نقله واردا تليريك بوزده

۱۱

سكائى عيى جاعتك فوندينه و يوزده بكرمىسى بلغارستان مسلمانلارنىڭ غمىنى فوندىنى تىكشە تفرىق اولتور . بو فوندىلار بلغار مى و ياخود زراعت باقمىسە تودىغ اولتور ياخود بومالغايە حكومت تىخولاننى ايترا اولتور . جاعت فوندىلارى كىندى دا ئۆزلىرى داخاندەكى فقرا و ايتام و ساروۋە سرف اولتور . بو فوندىلار صريفانى عىلى مەنى ويا مەنى و كىللىرى طريفندن مصدق انجىمىك اسباب موجهالى قراريله اجرا اولتور .

بىشقى فصل

انجىمىلارنىڭ قودود و حساباتى

۴۸ ماده — مەمۇر انجىمىن يودىچىسەندە وارداتى غومىمىسك يوزدە ئاۋرى باش مەنپىلىككە يىكى تاسىس اولان و مۇسكات دىنە و وقىنە مەبۇرىتى ، انجىمىن تفرىق و تىخىس ايدر .
 ۴۹ ماده — كاتىب صندق امىنى يودىچە موجهىچە وارداتى جىپىت و صريف و تىسوپە ايدر .

۵۰ ماده — جاعت صندق امىلىكى مەمالەسىنى ايتا ايدىن ذات كرك انضمامدىن اولسون كرك خارجىدىن اولسون انجىمىن طريفندن تەيىن اولان ؛ مقدار و صورتدە كىنالت ارانە ايدر . بو كىنالت جاعت رىسى تۆندە خىفظ اولتور كىنالتامەلر عىلى مەنى ويا مەنى و كالتىدىن مصدق ، انجىمىن قراريله اعادە اولتور .

۵۱ ماده — كوى جاعت اسلامىلارى قاسلارندە ايكوز و قەسبە جاعتلارى قاسلارندە بشوز لەۋان قەسە نقد بولدىر يولە ماز . بو قەسە قەسە وارداتى بلغار مى و ياخود زراعت بانقىلارى شەبلىرىنە قانلى حساب جارى ايله تودىغ اولتور .

۵۲ ماده — كاتىب صندق امىنى وارداتى وقتە و زمانىيە تىخىسە ، بو صريفانى قانۇن دارەستەندە اجرا يە تىقيد ايدر .

11

стойтелството, джамиятът и богоугодните заведения, както и § „непревидени разходи“.

§ 47. Отъ излишките по бюджета на въриизповѣдната община 80% се взимать за фонда на тая община, а останалитъ 20% служатъ за общъ фондъ на мюсюлманското въриизповѣданне въ църквото.

Сумитъ по тия фондове се внасятъ въ Българската Народна или Земледѣлческа Банка или съ тѣхъ се купувать български държавни ценни книжа.

Приходите на общинския фондъ се изразходватъ за подпомагане на бедни, сираци и пр. въ района на общината. Разходването на приходитъ отъ тоя фондъ става съ мотивирано решение на настоятелството, утвърдено отъ респективния мюфтия или мюфтийски намѣстникъ.

д) Каса и отчетность на настоятелството.

§ 48. Всѣко настоятелство предажда въ бюджета си 10% отъ общитъ приходи за издръжка на новоучреденото при Главното Мюфтийство „Одѣление за Духовенството и Вакъфитъ“.

§ 49. Секретарь-каснерътъ избира приходитъ и произвежда и оправдава разходитъ, съгласно бюджета на въриизповѣдната община.

§ 50. Лицето, което изпълнява касовата служба на общината, било то членъ на настоятелството или не, представлява гаранция предъ него въ размѣръ и видъ, каквито настоятелството опредѣли.

Гаранцията се съхранява у председателя на общината и се освобождава, по постановление на настоятелството, утвърдено отъ респективния мюфтия или мюфтийски намѣстникъ.

§ 51. Въ касата на селска въриизповѣдна община не могатъ да се държатъ повече отъ 200 л., а на градска — повече отъ 500 л. Останалитъ приходи се внасятъ въ клоноветъ и агентуритъ на Българската Народна или Земледѣлска банки на текуща лихвена сѣтка.

§ 52. Секретарь-каснерътъ се грижи за правилното временно събиране на приходитъ и законно съобразното произвеждане на разходитъ.

§ 53. Всѣка постъпнина въ касата сума се записва, въ прикѣтвенето на вносителя ѝ, въ квитанционната книга, която съдържа двѣ отделни части: кончанъ, който остава въ книгата, и квитанция, която се отръзва и дава на вносителя. § 54. Никакъвъ разходъ не може да се извърши безъ съгласието на председателя на настоятелството.

Платенитѣ заповѣди, както и всички други парични книжка, се подписватъ отъ председателя и причисляватъ отъ секретарь-касхера.

§ 55. Всички разходи по бюджета на вѣрнополовѣдната община се сраздаватъ съ редовни оправдателни документи. Тия документи подлежатъ на същия гербовъ сборъ и иматъ същата форма, както държавнитѣ.

§ 56. Инспекторитѣ при Министерството на Финанситѣ произвеждатъ ревизии по отчетността на настоятелството всѣкага, когато това се намери за нужно. За резултата на всѣка ревизия тѣ съставяватъ ревизионенъ актъ. Два-екземплара отъ тоя актъ се изпращатъ въ Министерството на Вѣншнитѣ Работи и на Изповѣданията. Последното изпраща едина отъ тѣхъ на съответния муфтия или муфтийски на-мѣстникъ и чрезъ него на настоятелството съ нужднитѣ наставления.

§ 57. Най-малко веднажъ за всѣко тримесечие настоя-телството прозвѣрява касата на общината. За всѣка забелѣ-зана нередовность и неправилность по прихода-разхода, на-стоятелството изисква отъ секретарь-касхера нужднитѣ обя-снения и излага резултата отъ прозвѣрката въ постановление. § 58. Настоятелствата съ задължени да съставяватъ ежегодно въ три екземплара главния отчетъ на операциятъ по прихода-разхода презъ изтеклото бюджетно управ-ление и най-късно до 15 юний да представятъ чрезъ муф-титѣ или муфтийскитѣ намѣстници: единъ екземпларъ на Министерството на Вѣншнитѣ Работи и на Изповѣданията заедно съ единъ завѣренъ описъ, на всички оправдателни документи по прихода и разхода, единъ екземпларъ на Глав-ното Муфтийство, третия екземпларъ се задържа въ дѣлата на настоятелството.

§ 59. За разходи, извършени не споредъ наредбитѣ на

§ 53. Сדה — عمر بر مبلغ مستودعك حضوركده قیدار انور مقبوض دفترى ايكى برى بسم اولوب برى فوجايدركه دفعهه قايه دكرى مقبوض اولوب كسپورتك قيدايدو بونان اشخاصه وريليدو .

§ 54. — انجمن رئيسك راىي اولتقىزىن عييج بر صرفيات اجرا اولتقماز ناديه امر ستمائ و ديكر تقوده متعلق اولراق رئيس طرفتمدن امضا اولتقونق زيريكده كاتب صندوق امينى امضا ايدو .

§ 55. — بردهدهدى بوتون صرفيات معايشه منظم تيره اوراقيه اجرا اولتقودو .

§ 56. — مابه نظارتلى مفتلىرى لوزم كوردكدرده عروفت جانا عنك حساب معايق ققيش ايدو سيلير . و ققيش تاليريه دائر ايكى ققيش عقدى تنظيم ايدورك خارجيه و مذاهب نظارته ارسال ايدرز . نظارت بولردن برى على مفتى و ياخود مفتى كيكى واسطه سيبه لوزمك قديهايه جماعت اسلاميه انجمنه ارسال ايدو .

§ 57. — انجمن التآز اوج ايدو بردهه قاصدى يوقلمه ايدورك وازدادته كورسليك هر بر نظامسزلىق و بولسزلىق ايجون كاتب صندوق امينندن لوزمك ايصاحاقى طلب ايله نتيجه يى قرارايمه رباط ايدو .

§ 58. — انجمنلر سندن سنه نك مفصل حساب جدايى الكچ اوان بئى خيزر ايه قدر اوج نسخه اولوق تنظيم ايله على مفتى و يا مفتى وكاتى واسطه سيبه بر نسخه يى واردات و صرفياتك مصدق تيره اولراق جدويليه برابر خارجيه و مذاهب نظارته ، بر نسخه يى باش مفتيلىك ارسال و اولنجى نسخه يى ده انجمن دوسب سنده حفظه بيجوردو .

§ 59. — بو نظامنامه ملكه مخالفه اجرا اولان صرفيات صندوق امينيه برابر قرار اتخاذ ايدنلر و تصويب ايدنلر مشتركاً مشمولدولر .

آنتهى فصل

جماعت اسلاميه قلم اولطهسى

۶۰ ماده — مراجميك برده اولطهسى اولوب رئيسك تحت نظارتده

тоя уставъ, отговарятъ солидарно лицата, които сж решили или одобрили извършването имъ, заедно съ касиера.

е) Канцелария на вѣрноподѣлната община.

§ 60. Вѣсно настоятелство има своя канцелария, която се управлява подъ надзора на председателя отъ секретарь-касиера на настоятелството.

Секретарь-касиерътъ държи протоколитъ на настоятелството, води вноската и износката преписки и я групира въ дѣла; пази печата, дѣлата и архивата на настоятелството и отговаря за нередноститѣ въ канцеларията.

Забелѣжка. Всички изходящи писма се подписватъ отъ председателя или неговия замѣстникъ и секретарь-касиера; телеграмитѣ се подписватъ само отъ председателя.

ГЛАВА III.

Свещенослужители и служители при молитвенитѣ домове.

§ 61. Вѣска, вѣроизповѣдна община трѣбва да издѣржа, споредъ срдствата и нуждитѣ си, свещенослужители и служители при джамитѣ.

§ 62. Свещенослужители въ мюсюлманското вѣроизповѣдане сж: Имамътъ, Хатибътъ, Мюзезинътъ и Ваизътъ, а служители — Каюмитъ, Турбедаритъ и пр.

§ 63. За да бъде нѣкой назначенъ за свещенослужител трѣбва:

- 1) да притежава свидетелство за завършенъ курсъ на медресе, или най-малко да отговаря на условията, предвидени въ § 64 отъ тоя уставъ;
- 2) да е български поданикъ;
- 3) да знае говоримия официаленъ езикъ и да е грамотенъ на него;
- 4) да не е подъ следствие, да не е осжданъ и лишаванъ отъ граждански и политически права;
- 5) да е съ непорочно поведение (свидѣтелство отъ административната община, къмъ която се числи);
- 6) да се ползува съ почитъ, уважение и доверие между съвѣрницитѣ си (свидѣтелство отъ съответната мюсюлманска вѣроизповѣдна община);

Кاتب صندوق امینی طرفندن اداره اولنور . کاتب صندوق امینی بو انجمنک ضبطامانلری طوتاز و بازار ، و اوراق موروده و سوسوله مامله سی ایضا و دوسیه لوری تنظیم مهور سوسی یو دوسیه لوری و انجمنک کاتوره اوراقی حفظ ایدر . و قهر اولطه سنک عدم انتظامانندن مسؤل ایدر .

اختیار : مخبرینک سرموله یز رئیس و صندوق امینی ، ناظر افکار ماملری یالکنور رئیس امضا ایدر .

اوجتی باب

عباد بخانه خدمت علمیه و بدنیه سی

۶۱ ماده — هر جماعت اسلامیة نك قدرت مالیه و احتیاجی نسبتده

خدمت علمیه و بدنیه بولندیرمی لازمدر [۱].

۶۲ ماده — جماعت اسلامیة خدمت علمیه و بدنیه ، امام ، مؤذن

و واعظ خدمت بدنیه قیوم ، تره دار و ساره در .

۶۳ ماده — خدمت علمیه تمین اولنه بیلیمک ایچون اوصاف آیینی

حاز اولتی لازمدر :

۱ — مدرسه تحصیلی اکل ایندیکنه داتر نهادنامه یاخود لائق

بو نظامنامه نك ۶۴ نجی ماده سنده کورترین شرطلی حاز بولتی .

۲ — بلغار تبعه سنندن اولتی .

۳ — لسان روسی بی تکلمه و اوقویوب یازمنه مقدر اولتی .

۴ — تحت عاگهده بولونغانق و حقوق بسابه و مدینه دن اسفاطاله

محکوم اولماق .

۵ — غنیب اولتی (مقید بولندیقی بلده داتره سنندن بو خصوصه

داتر نهادنامه سی بولونتی) .

۶ — مذهب ایشلری راستده مظهر اعتبار ، حرمت و اعتقاد ایدینه

داتر محلی جماعت اسلامیة دن نهادنامه سی اولتی .

[۱] خدمت علمیه و بدنیه نك ایکیکنه بردن سوزمه تمیزی قوه لایسه جقدر .

- 7) да не страда отъ нѣкоя психическа или заразителна болестъ (свидѣтелство отъ лѣкарь на държавна служба);
- 8) да нема никакви външни физически недостатѣци;
- 9) да е навършила поне 21 година, и
- 10) да е издръжалъ издлеженъ изпитъ предъ особена комисія пр: Главното Мѣдѣйство, назначена отъ министерството.
- Забележка. а) Кандидатитъ съ завършенъ курсъ на медресе се освобождаватъ стъ изпитъ.
- Забележка б) при произвеждане на изпититъ за свещенослужители, присъствува, като делегатъ на министерството съответния инспекторъ.

§ 64. Кандидатитъ за свещенослужители полагаатъ следнихъ изпитъ:

- а) имамитъ и хатибитъ поставятъ знакове върху четиво, най-малко отъ 5 реда, изъ книгата „Халеби“, съдържанието на което предаватъ пусмено на турски езикъ. Всѣки кандидатъ отговаря на 5 въпроси по религиозната юриспруденция, относящи се до богослужението и бракосъчетанието, и на три въпроси по богословието и теджевида. При това, всѣки кандидатъ за имаминъ и хатибинъ произнася по единъ „ашри-шерифъ“ отъ Корана и се вичи-чава до колко той спазва интонацията, изисквана отъ теджевида;
- б) на мюезинитъ се задаватъ нѣколко въпроса по религиозната юриспруденция, относящи се до мюезинството. При това, всѣки кандидатъ произнася по единъ „ашри-шерифъ“ отъ Корана и се вичи-чава до колко той спазва интонацията, изисквана отъ теджевида;
- в) вализитъ поставятъ знакове върху четиво, най-малко отъ 10 реда, изъ книгата „Халеби“ и го превеждатъ на турски. Тъ отговарятъ и на три въпроси отъ религиозната юриспруденция, относително богослужението и на три други отъ Корана.

Забележка 1. При конкурсния изпитъ между имаминъ

- 7 — дагъ и сары хстелфатла мелула اولامق (حکومت خدمت مندہ .
بولان طيبوردين شهادتنامه ارازى) .
8 — اعطای خارجه مستندہ قضاان بولونامق [ ] .
9 — لااقل بکرى بر ياشى اكال اجتش بولونمق .
10 — خارجه نظارتى طرفندن ياش منبشلكده تميم اولمش فو-
ميسيون مختصوس حضورنده لازم کون امتحان و يرمش اولمق .
اختار 1 : مدرسه تحصيلي اکمال ياش اولانلر بول امتحان دن ماملر .
اختار 2 : خدمه علميه تک امتحاننده خارجه و مذهب نظارتينک
مخصصى صفتينه ناند اولان منقش حاضر بولنور .
3 ماده — خدمه علميه نامزدلرى آئيدكى امتحانه تامدلرلر :
1 — خطيب و ائمه و حالي ، دن بش-سطلردن آشاغى اولامق اوزره
تيمين اولنه حق عباره حرکه انديريله چک و تورکجه بخربرى اوله رق ترجمه
اينديريله چکدر . هر بر نامزده فقهک عبادات و مناکات قسمندن بشر
مسئله و عقائد و تجويددن اوچر مسئله سؤال اولنور . بونکلر بار بر هر
بر امام و خطيب نامزدينه تجويد اوزرينه قرآن کریمدن بر عشرتسريف
تلاوت اينديريلرک تجويده درج ياشى ، ادا و صداسنک کيفائى دغى
نظر دفته الله چندر .
ب — مؤذنه فقهدن مؤذندلک ناند براج مسئله سؤال اولنورق
تجوويد اوزرينه قرآن کریمدن بر عشرتسريف تلاوت اينديريلرک تجويده
درجه ياشى و ادا و صداسنک کيفائى دغى نظر دفته الله چندر .
ت — واعظ و حالي ، دن اولن-سطلردن آشاغى اولامق اوزره مناسب
مقدار عباره حرکه انديريله چک و ترجمه اينديريله چک بونلره فقهک
عبادات قسمندن اوچ مسئله ايله قرآن کریمدن اوچ مسئله سؤال اولنور .
اختار 1 : امام ، خطيب و مؤذندلر اولانده و ذوبوله حق مسأله

[ ] اعجا و کيوتوروم . مؤرخ

хатибинъ, мюезинъ и пр., ако се укаже еднакъвъ успѣхъ между тяхъ, предпочита се изпита на „хафъзъ“.

З а б е л е ж к а II. Свещенослужителитѣ полагаатъ изпитъ и по приломене на общитѣ закони: за лицата и за градскитѣ и селскитѣ общини, споредъ изработената за цельта кратка програма.

З а б е л е ж к а III. Звѣдно с заязлението за изпита си всѣки кандидатъ внася 50 л. изпитна такса: половината отъ таксата се разпредѣля между членовеѣ на изпитната комисиия, а другата половина остава въ полза на държавното съкровище.*)

§ 65. Изпитната комисиия съставя протсколъ за резултата отъ изпита, като обозначава успѣха на всѣки кандидатъ по отдѣлно. Пренисъ отъ тоя протсколъ се изпраща въ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията за утвърждение. Възъ основа на сѣщия протсколъ, министерството приготвява специални свидѣтелства за правоспособность и ги препраща, чрезъ Главното Мюфтийство, на правонормирующитѣ.

З а б е л е ж к а. Изпититѣ за свещенослужители се произвеждатъ веднажъ въ годината — презъ месецъ июемврий.

§ 66. Не се допуца назначаване на джамийски свещенослужителъ или служителъ, безъ да има опредѣлено вакантно мѣсто за такъвъ.

§ 67. Когато се появи вакантно мѣсто за свещенослужителъ, бива назначенъ този отъ кандидатитѣ, който отговаря на условията на § 63 и 64 отъ настоящия уставъ. Ако всички кандидати отговарятъ на поменатитѣ условия, подлагатъ се на конкурсенъ изпитъ предъ изпитна комисиия въ съставъ: председателъ окръжния мюфтия и членове — председателъ на джамийското настоятелство въ окръжния градъ и трима учени (Улеми) отъ окръга. Вакантното мѣсто получава лицето, което спечели изпита. При еднакъвъ успѣхъ, предпочита се сина на бившия притежателъ на длъжността.

Въпроситѣ ще се пишатъ въ дѣсно на изпитнитѣ листове, а отговоритѣ въ лѣво. За всѣки въпросъ всѣки членъ отъ изпитната комисиия поставя белѣжка. За успѣха взема се срѣдната белѣжка. За всѣки изпитъ се съставя подробенъ протсколъ, въ който се показва по отдѣлно успѣха на всѣки кандидатъ. На основание на тоя протсколъ, окръжниятъ мюфтия издава нуждното мюраселе и, съ всички книжа на издържаня изпита, изпраща го въ Главното Мюфтийство за утвърждение, следъ което последното препраща цѣлата прѣписка въ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изп-

*) Гледай притурката къмъ настоящия уставъ.

амъгъшанде Етими доржеби ханъзависелъ ханфетларъ тръжисч олторъ .

аظهار : ۲ — خدمتہ عالیہ قوانین عمومیہ میں احتیاج اور لہجہ برہو غیر اہلہ ادخالص ، ہدیہ و ناحیہ قانونی نذرین امتحانہ تابع طوبیلور .

اظہار : ۳ — امتحانی ایجنوں مر نامرد استندیسہ برابر الہی لقب خرج وزیر . بو خرچک نصفی امتحان قومبندیسہ: ذنی اعطالریہ تقسیم و نصف دیگرى خزینہ حکومته ناند اولاجقدر . [۱۰]

۶۵ — امتحان قومبیسونی مر نامردک آری آری دیو جہمی کوستر برضبطنامہ تنظیم ایدرک لاجل التصدیق بر صورت خارچہ و مذاہب نظر تہ کو ندمور . بو ضبطنامہ مو جینجہ نظارت خصوصی بر استحقاق شہادتنامہ سی احتیاج و پاشی مفتیک واسطہ سہ کسب استحقاق انجس اولانہ کوندمور . اظہار: خدمتہ عالیہ امتحانی سندہ بردفہ نشرین تانی دہاجر اولتورہ

۶۶ مادہ — جو امع شریفہ منحل و قوعولدیغہ ہیج بر سرزفہ تعیین اولہ ہماز .

۶۷ مادہ — جو امع شریفہ خدمتہ عالیہ جہل نذرین منحل و قوعندہ

ایدیو نظامنامہ بک ۶۳ — ۶۴ نجی مادہ نذرہ کی شر اظلی خان نامرد لر تعیین اولتورہ . اگر نامرد سندہ اولوب ہیسی شہراظلامہ بی خان یوزولتورہ سہی منجاق مفتیک تحت ریاستندہ شہجاق جماعت اسلامیہ ربیبی و علمای عالیہ دن اوج ذالہ شکل ایدہ جبکیش اعطالی امتحان ہیبتی حضور ندہ مسابقہ امتحان اجرا ایدیلرک احراز تقوی بدن تعیین اولتورہ . اہلیدہ تساوی تقدیر ندہ جہم اخلال بدن ذالک اولادی تر جیسج اولتورہ .

امتحان مستہسی ورقہ انتخابہ بک صاخ و جوابلر صول طرفہ یازیلر . مر سوال ایجنوں اعضادن مر بری آری آری نومرد وضع ایدر و بو نومرولرک وسطیسی اساس نومرویی تشکیل ایدر . مر امتحان ایجنوں مفصل ضبطنامہ تنظیم اولتورق مر نامردک در جہم و فقہی کوستیلر . منجاق مفتیسی بو ضبطنامہ اولوزینہ مراسلہ نشرعیہ بی تصدیق ، امتحانہ ناند بونون اورافاہ [۱۱] ایدیو تہایا نامہ بہ مربوط علاوہ مر اجعت

вѣднѣята. Последното издава удостоверение на назначенія священнослужителъ и чрезъ окръжния мюфтия изпраща го на правоимеющия.

Забележка. Изпитната комсія се назначава и поканва отъ окръжния мюфтия, а детето ще се произведе изпитъ. § 68. Службата на изпитната комсія е почетна. Всѣки кандидатъ обаче, внася по 5 лева за всѣки членъ на комсіята и 10 лева въ полза на училището. Спечелившиятъ курсъ и назначенъ на ваканната длѣжностъ, внася отделно въ полза на съкровището 40 лева, които окръжниятъ мюфтия внася въ Българската Народна Банка, и 20 лева за издѣлжика на Отдѣленіето за Духовенството и Вахѣфитъ при Главното Мюфтийство.*)

Удостовереніето, което Министерството на Вѣншнитѣ Работи и на Изповѣданията издава на правоимеющия, съ изключеніе на гербовия налогъ, се освобождава отъ всѣкава друга такса.

Забележка. Въ Главното Мюфтийство се води особена книга за движението на священнослужителския персоналъ. § 69. Заваренитѣ отъ тоя уставъ священнослужители, които отговарятъ на условията, изложени въ § 63 (безъ пунктъ 10), запазватъ мѣстата си.

Неотговарящитѣ на тия условия, оставатъ на мѣстата си, докато бждатъ замѣстени отъ лица съ опредѣления цензъ.

§ 70. Когато нѣкоя джамийска длѣжностъ остане вакантна, тя се дава на онава лице, което, споредъ вахѣфнамето, има право да я притежава. А за джамийски длѣжности, които се даватъ безъ вахѣфнаме, се произвежда конкурсень изпитъ, по реда указанъ въ § 67 на тоя уставъ.

§ 71. Когато единъ притежателъ на вакѣска длѣжностъ безъ вахѣфнаме умре, безъ да остави пълнолѣтенъ синъ, или ако такъвъ има, но той не е сполучилъ да издържи законния изпитъ, длѣжността се дава на непълнолѣтния му синъ, който въ такъвъ случай, до пълнолѣтието си и издържане нуждния изпитъ, се замѣства отъ трето лице, което е издържало съ успѣхъ конкурсния изпитъ.

Ако умрелиятъ остави нѣколко малолѣтни синове длѣжността се задържа за най-възрастния измежду тѣхъ.

*) Гледай притурката къмъ настоящия уставъ.

за сѣкъ на изпитаніето. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 72. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 73. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 74. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 75. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 76. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 77. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 78. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 79. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 80. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 81. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 82. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 83. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 84. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 85. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 86. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 87. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 88. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 89. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

§ 90. Мюфтията, която е назначена за председателъ на изпитаніето, е длѣжна да изпрати на мюфтията, която е назначена за секретаръ на изпитаніето, списъкъ на кандидатите, които са допуснати за изпитаніето.

۷۲ مده — مشروطيته تصرف اولينجا جهات منتمده منصرفي وفات ايندگه كبر و صغير منتمد اولاددكتور ترك ايدرسه جهاتمدكورده بروجماتي توجيهاولتور : اولادكبارينه مسابقه امتحانيه . بروجمات توجيها اولندقدن صوكرا قالان جهات صغير اولغله ، اكر منتمد ايسلر بوزلك اكرينه توجيها اولتور . اولادكباري مسابقه امتحاني قارالناماز ، ياخود بوزلدين فضله جهات قاليسه بو جهاتلك اكر ايرادليرلندن بروجمات قريغه اليه اولاد صغارينه توجيهاولتور . اكر بالكلر بروجمات اولاد دكتور قاليسه نك ايرادلي اولان جهات آكا توجيها اولنمرق ديكرلري خارجلدن بالساغبه اسيات اهليت ايدلره توجيها اولتور .

۷۳ مده — خدمتلك ادا و اعنامي عني وقتنه تصادف ايدن ياخود مختلف وقتلره اولوب عمل ايقارلي بكدكيكينه بعد اولان جهات بوشهر داخنده اولسهده شخص واحده توجيها اولنه ناز .

۷۴ مده — صغير ايكن عهدلرينه جهات علمينه توجيها ايدلش اولوب نيائتهدادار اولان جهات منصرفلر دن مؤذلك جهتي منصرفلري بكمري بروجمات ، اذمت و واعظق جهاتلري منصرفلري بكمري بش باشي اكلال ايندكلر دده مسابقه امتحاني ويرهك جهاتلريني طلب ايشكه ميچوردلر .

خطار : وظيفه منته مباشرت اتمش مرتبه تسليمات عسكريه قانو

ندهكي معايفيدن استخاده ايدر .

۷۵ مده — مذمتآفنده مذكور صفار اولن باش باشنه واصل اولوب

مخصيه ده ايام اجتر ياخود معينسلرني مجاز زايديتجه به نادر اعذار مشرورعه مشر امتحان داخل اولناز و ياخود امتحان داخل اولوب موفق ازاله ايرسه مشرور طأ بهدنز دده بولنان جهات رفع اولتور . بو صور دده جهات مذكورده بالساغبه اسيات اهليت ايدلره توجيها اولتور .

خطار : برصغريك جهته سيارت ايدن او صغير وظيفه جهته دن وصي عدولتور . و ايقارلي وظيفه دهكي ماملالاندن دولاي وصابت قانو ناسمه منتمد

§ 72. Kogato prijetateljъ na нѣколко джамийски длъжности, които се даватъ безъ вакфнаме умре и остави пълнолѣтни и непълнолѣтни синове, въ такъв случай се постъпва по следния начинъ: следъ като се даде, чрезъ конкурсенъ изпитъ, на всѣки отъ пълнолѣтнитѣ синове по една отъ тия длъжности, останалата длъжность се дава на непълнолѣтния или ако, сж позече такива, на най-възрастния измежду тѣхъ. Ако пълнолѣтнитѣ синове не сполучатъ да издържатъ конкурса изпитъ или следъ като сж го издържали останатъ още длъжности незаети, въ такъв случай на непълнолѣтнитѣ се раздава, по жребие, по една отъ най-доходнитѣ длъжности. Ако синътъ е само единъ, следъ като му се даде най-доходната длъжность, останалитѣ длъжности се раздаватъ, чрезъ конкурсенъ изпитъ, на външни лица.

§ 73. Не могатъ да се дадатъ на едно и сжщо лице длъжности, извършването на които трѣбва да става едновременно или въ различни времена, но на далечни разстояния — въ единъ и сжщи градъ.

§ 74. Непълнолѣтнитѣ, които продължаватъ своето учение и джамийскитѣ длъжности на които изпълняватъ други лица като тѣхни замѣстници, могатъ да си поискатъ длъността, следъ като издържатъ изисквания конкурсенъ изпитъ и то така: мюезинитѣ сж длъжни да издържатъ тоя изпитъ до 21-годишната възраст; а имамитѣ, хатибитѣ и ваизитѣ до 25-годишната възраст.

Забележка. Встъпилитѣ въ длъжность духовни лица се ползуватъ отъ привилегитѣ на Закона за въоръженитѣ сили.

§ 75. Ония отъ горепосоченитѣ лица, които достигнали 15-годишната си възраст, не продължатъ своето учение: или, макаръ че продължаватъ ученето си, сж пропустнали, безъ законни причини, да държатъ изпита въ гореопредѣленитѣ срокове; или пъкъ които сж се явили на конкурсенъ изпитъ, но не сж могли да го издържатъ, изгубватъ длъността, която до тогава се е считала условно тѣхна. Въ този случай, длъжността се дава на лицата, които сж издържали съ успеѣхъ изпита.

Забележка. Лицата, които замѣстватъ нѣкой непълно-

длъженъ въ длъжността му, смѣлътъ се същевременно за негови настѣпници по отношение на тази длъжностъ. За всички свои действия по изпълнение длъжността, тѣ носятъ отговорността; предвидени за настѣпника въ Законъ за Настѣпничеството. Заплатата, прѣдвидена за изпълнението на тази длъжностъ, се разпредѣля по взаимовина между изпълнителя и лицето, което го заемалъ.

§ 76. Забранено е вземането на джамийска длъжностъ, която се дава безъ взаимовина, върху лица, които заематъ длъжвана служба.

§ 77. Длъжността на свещенослужителитѣ сж следнитѣ: 1) да извършватъ богослужението; 2) да вѣнчаватъ; 3) да погребватъ и 4) да извършватъ въобще всички други религиозни обрѣди и треби, предвидени въ шериятскитѣ закони. Освенъ това, тѣ сж длъжни да изпълняватъ служебнитѣ духовни порѣчки на прѣвичтѣ си началници (мифтиитѣ и мюфтийскитѣ намѣстници).

§ 78. Свещенослужителтъ не може да извърши каква и да било треба или обрѣдъ, ако не сж спазени предписанията на съответнитѣ закони.

§ 79. Някой свещенослужителъ не може да извършва религиозни треби и обрѣди на лица отъ друго вѣроизповѣданіе, преди тѣ да сж минали, по установения редъ, въ мохамеданско вѣроизповѣданіе.

§ 80. Свещенослужителтъ не може да откаже извършването на религиозна треба или обрѣдъ на свой енорияшъ, подъ какъвто и да било предлогъ, щомъ сж изпълнени предписанията на законитѣ и настоящия уставъ

§ 81. Свещенослужителитѣ нѣматъ право да разрешаватъ спорове по бракоразводи и други такива, които сж отъ изключителна компетентностъ на мюфтиитѣ и мюфтийскитѣ намѣстници.

§ 82. Никой не може, подъ страхъ на наказание, предвидено въ чл. чл. 450 и 460 отъ Наказателния законъ, да прѣстѣпи предѣлитѣ на своитѣ права, да си присвои самоволно духовно звание или да носи формено облекло, друго отъ позволеното по шериятскитѣ правила. Духовнитѣ лица, обаче, могатъ да носятъ гражданско облекло, когато не сж въ изпълнение на длъжността си.

и вилоръ на дъ муштраитъ кидосне тужа блр . جبک ايرادي معنی اصيل اولان صفر ايه . اي بيئده مناقشه تميم اولتور .

۷۶ ماده --- بر وقتنامه ايه مشروطه اولدنيجه مأموريت رسمير حوز اشخاص جموع شريفه جهان توجيبي ننو عدد .

۷۷ ماده --- خدمه علميه نك وظائفي شورترتر :

۱ — عيادات دينيه ادا و ايقا .

۲ — عقد نكاح اجرا ائتمك .

۳ — تجوير و نكاحين .

۴ — مسرودات آئنه دن غيري شرمعه متعلق و بالعموم مراسم و وظائف دينيه ايرغا و ادا او بوتون دن مانعدا . فو قير نك وظائفي دينيه عائد و مامور اولدني توري امورده دائر و ير نك كرى او امرى اجرا ائتمك تجوير دردر .

۷۸ ماده --- خدمه علميه قوانين عائد هسه مخالفه هيج بر آيين و مراسم اجرا ايدمز .

۷۹ ماده --- نظامى داره سنده اعتدال تيمين ديكر مذاعب منتسبينه خدمه علميه هيج بر آيين و مراسم دينيه ايقا ايدمز .

۸۰ ماده --- قوانين مرعيه و اشيو نظامنامه احكامى اناذاه متعلق اولنجه خدمه علميه جاعتندن هيج بر كيسه به اولنجه آيين و مراسم دينيه ايشاندن هيج بر سبيله امتناع ايدمز .

۸۱ ماده --- باليكتر مفتى و مفتى و كيلارينك صلاحينه محول نكاح و طلاق و ساز مسائل فصله خدمه علميه نك حق و صلاحيتى بوقدر .

۸۲ ماده --- قانون جزا نك ۴۵۰ ، ۴۶۰ بحكي مانديل نك عجاز ايله مخدر و منع ايتديكي ، كندى وظيفه و صلاحيتى تجاورو كوندى اولورق مامورين دينيه صفتى طائفنى ، باخود اصول شرمعي نك مساعد ايتديكي البسه رسميه دن غيرى البسه اكتسا ائتمك دن هر كس ممنوعدر . مرتزه ايقاي وظيفه نك غيرى و قتلاره سوبول البسه اكتسا ايدم بيلر .

19

۸۷ ماده — ایتمه اصولی دایر و سنده اؤنلده آئندگیه عقد نکاح ایجرا ایدمهجه کی کیم شرعی اولوب اولدیغینه دایر تحقیقات ایجرا ائتمه اول عقد نکاحه رخصت نهادنمهمسده اعطاء ایدم.

۸۸ ماده — خدمه علمیه کندی جماعتی دایرهمس خارجهده برآین و مراسم این ایدم. آئینق فوق العاده احتیاج شهرنده عملی معنی ویا کینلک اؤنیه ایجرا ایدمیلر .

۸۹ ماده — هیچ بر خدمه علمیه ماذونیتسز وظیفه ماموریتدن غیوبت ایدم. سؤری اول کون ماذونیت معنی و کینلرندن کیری کون مستحاق منقبتندن بر آی باش منقبتلکدن دهه فضاخه خارجه و مذاهب نظر تندن استناد اولدور .

برآین فضاخه ماذونیت طلب ایدن خدمه علمیه تک غیوبتیه جماعت منضرو اولامق ایچون وظیفه مذکوریه کیم و نه صورتله بیابت ایدمکی معنی ویا معنی وکی طرفندن اراده ایدلسی لازمد .

۹۰ ماده — خدمه علمیه تقد اولوب عینا مکاتک طوبلاقی و آلفندن عینو عدل .

۹۱ ماده — ائمه آئیده کوستوبیلن مقدارندن فضاخه خرج آلازلر .

۱ — اؤنلده نهادنمهمس ایچون ۱۰ ، لهوا .

۲ — تجیز و تکین ممامهمس ایچون ۲۰ ، لهوا .

۳ — عقد نکاح ایچون ۴۰ ، لهوا .

اختیار : فقرا دن یام آلب . مساکینک تجیز و تکینین مامهمس مجانا ایفا اولدور .

۹۲ ماده — تولدات ، مناکات و وفیات عظمی و قوعا تک وقوع تولدقوی عملی بایر سنده موظف اولانلر طرفندن تنظیم اولدور . و اشخاص قاقونامهمسده مراجعت اولنه ،

۹۳ ماده — مراسم کندی جماعتی آراسنده وقوع اولان تولدات ،

19

§ 83. Иманиѣт не могат да вѣнчаваѣт лица, неснабдени съ чуждото имущество, като пъкъ да издаваѣт свидетелства за свободно встъпване въ бракъ, безъ да сж прониѣрили всички условия, които се предвиждаѣт отъ шерият-смитъ закони.

§ 84. Священнослужителѣт не могат да извършваѣт религиозни треби и обрѣди извънъ общината въ която служатъ, освенъ въ случай на необходима нужда, и то съ разрѣшение на съответния мюфтия или мюфтийски намѣстникъ.

§ 85. Никой священнослужитель не може да отсѣтства отъ мѣстослужението си безъ предварително разрѣшение. За отсѣтствие до 10 дни се иска разрѣшение отъ надлежния мюфтия или мюфтийски намѣстникъ, до 20 дни се иска разрѣшение отъ окръжния мюфтия, до 1 месецъ годишно разрѣшение се дава отъ Главното Мюфтийство, а за отсѣтствие повече отъ това се иска разрѣшение отъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията. Въ последния случай, мюфтията или мюфтийския ъ намѣстникъ трѣбва да посочи начина, по който ще бъде замѣстенъ въ службата си отсѣтствующиятъ священнослужитель, за да не пострадатъ интереситѣ на повѣрената нему община.

§ 86. Забранява се на священнослужителитѣ да събиратъ или да получаваѣт възнаграждение въ натура.

§ 87. Иманиѣт не могат да събиратъ такси, по-големии отъ следующитѣ:

- 1) За свидетелство за свободно встъпване въ бракъ 10 лева.
- 2) За погребение 20 лева.
- 3) За вѣнчавка 40 лева.

За бележка. За беднитѣ се взема половинъ такса Крайно беднитѣ се погребаватъ безплатно.

§ 88. Актоветъ за раждане, за женитба и за смъртъ се съставляваѣт въ общината, дето сж станали, и то отъ длъжностно лице, по гражданското състояние (вижъ закона за лицата).

§ 89. Всѣки иманиѣ е длъженъ да държи по единъ регистъръ за отбелѣване ражданията, женитбитѣ и смърт-ржданията за сѣвѣръ сѣркияши. Той е длъженъ сжшо

така да съобщава тези случаи своевременно в мюфтийството или мюфтийското намѣстничество, където се държи особенъ регистъръ за отбѣлзването имъ.

ГЛАВА IV

Молитвени домове и богослужение.

§ 90. Всѣка вързловѣдна община може да има единъ или повече молитвени домове, споредъ броя на населението ѝ.

§ 91. Въздигане на новъ молитвенъ домъ се допуща съ разрѣшението на Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията. Разрѣшението се поисква чрезъ Главното Мюфтийство съ мотивиранъ докладъ отъ съответния мюфтия или мюфтийски намѣстникъ, основанъ на постановление на настоятелството на вързловѣдната община. Тоя докладъ, придруженъ съ проекто-плана на сградата, трѣбва да съдържа сведения за:

- 1) броя на мюсюлманското население въ общината;
- 2) нуждитѣ, които налагатъ постройката и
- 3) източникитѣ за средствата, съ които ще се издигне и издържа постройката.

Проекто-планътъ на сградата се изпраща въ Министерството на Общитѣ Сгради, Пажтищата и Благоустройството за одобрение и утвърждение.

§ 92. Богослужението въ молитвениятѣ домове е публично. Богослужение на открито и религиозни процесии се допущатъ съ разрѣшението отъ мѣстнитѣ административно-полицейски власти.

§ 93. Молитвениятѣ домове служатъ само за извършване на религиозни треби и обрѣди, които ставатъ при открити врата. Събрания за каква и да бжде друга цель въ молитвениятѣ домове се забраняватъ.

ГЛАВА V

- а) Мюфтия и мюфтийски намѣстници.

§ 94. Въ духовно отношение мюсюлманитѣ въ България се управляватъ отъ Главенъ Мюфтия, отъ мюфтин и мюфтийски намѣстници.

мناکات و رفیائی قید ایچون بر دفتر طومونمه جیورد اولدنی کجی خصوص مذکورہ دائرہ طومونیلان سجل مخصوصہ قید اولدنی اوزرہ بولنری وقت و زمانسہ اخبارہ جیورددرلر .

دردیجی باب

عبادتخانہلو و آیین دینی

۹۰ مادہ — جماعت اسلامیہ تک عدد نفوسہ کورہ بر ونا بر فاج عبادتخانہسی اولایجاہر .

۹۱ مادہ — بکی عبادتخانہ خارجہ و مذاہب نظارتک مساعدهسیہ انشا اولدور . مساعده جماعت اسلامیہ تک قراری اوزرینہ محلی مفتی ویا مفتی وکیلک اسباب موجیعی عرضیہ باش مفتیک واسطہسیہ طلب اولدور . بر صریضہ بنایک بلان ایلہ معلومات آیدیز حاوی اوراؤک ربطی لازمدر .

۱ — جماعتک منطقتہسندہ کی عدد نفوسی .

۲ — بنایک اسباب اتقاسی .

۳ — بنایک انشا و ادارہسی ایچون صرف اولدنیجی: مبانلک منابیی .

عبادتخانہ بلان لایجہسی لاجل التصدیق و تصویب نافہہ نظارتہ کوندر بیلر .

۹۲ مادہ — عبادتخانہ لورده عبادت عالی در . آجیق عمارتہ میداندہ عبادت و مراسم دینیہ اغانی محلی بولین ادارہسک رخصتیہ اجرا اولدور .

۹۳ مادہ — عبادتخانہ لو بالکسر آیین و مراسم دینیہ ایثالی ایچون استعمال اولدور و حرکتہ کیرمکہ مساعده اولدور . دیگر هر نہ مقصدہ اولورہ اولسون عبادتخانہ لورده اجتماع کمنوعدر .

بشچی باب

برنجی فصل

مفتی و مفتی و کیلاری

۹۴ مادہ — مسانایک امور دینیہ یاری باش مفتی، مفتی و مفتی وکیلاری ظرف ذممن اداره اولدور . مفتی و مفتی وکیلاریک عدد و مقرر ادارہ لری

Броят и сепарацията на мюфтийствата и мюфтийските намѣстници се определят отъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданята.

§ 95. Мюфтийствата и мюфтийските намѣстници сж духовни началници, на повѣрението имъ райони и административно-служебни органи на Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданята и на Главното Мюфтийство.

§ 96. Мюфтийствата и мюфтийските намѣстници се назначават отъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданята по предложение на Главния мюфтия. При назначаване на мюфтийски намѣстници Главниятъ Мюфтия взема мнението на надлежния окръженъ мюфтия.

За бележка. Окръжнитѣ мюфтии се вназначаватъ съ царски указъ, а мюфтийските намѣстници — съ министерска заповѣдь.

§ 97. Мюфтийствата и мюфтийските намѣстници, за да могатъ да изпълняватъ функциитѣ си на сждни, трѣбва да бждатъ снабдени съ мораселе, издадено отъ Главното Мюфтийство и да притежаватъ условията, изброени въ § 98.

§ 98. Кандидатитѣ за мюфтии и мюфтийски намѣстници трѣбва да притежаватъ следнитѣ качества:

- 1) Да не сж осждани и лишавани отъ граждански и политически права и да не сж подъ следствие;
- 2) Да сж български поданици, да знаятъ говоримия официаленъ езикъ и да сж грамотни на него;
- 3) Да сж съ непорочно поведение (свидѣтелство отъ административната община, къмъ която се числи);
- 4) Да се ползуватъ между сждверниците си съ почитъ, уважение и доверіе (свидѣтелство отъ настоятелството на вѣроизповѣдната община);
- 5) Да не страдатъ отъ нѣкоя психическа или заразителна болестъ (свидѣтелство отъ лѣкарь на държавна служба) и да нѣматъ видими физически недостатѣци;
- 6) Да сж навършили 30-годишна възраст;
- 7) Да притежаватъ иджезетнаме или свидѣтелство отъ духовното училище „Новабъ“ —
- 8) Или да сж издържали нужния изпитъ предъ Висшия Духовенъ Сждъ.

خارجيه و مذاهب نظارتى جابندن تعيين اولنور .

۹۵ ماده — مفتى و وكيلارى حيزه مأمورينك زدهكى مسابله تلوكر رئيس زو غايليرى و خارجيه و مذاهب نظارتى به باش مفتيلىك اداره عدليه واسطه سيدر .

۹۶ ماده — مفتى و مفتى و كبلارى باش مفتيلىك عرضى اولزىته

خارجيه و مذاهب نظارتى طرفندن تعيين اولنور . مفتى و كبلارى تامينده باش مفتى على سنجاقى مفتيلىك رايى استخراج ايدر .

اخطار : سنجاقى مفتيلىك اراده جارى و مفتى و كبلارى نظارت امرنامه سيه تعيين اولنور .

۹۷ ماده — مفتى و مفتى و كبلارى حاكم الدرع وظيفه سنى اخطايجون باش مفتيلىك سراسله شرعيه يى و ۹۸ نجى ماده دهكى اوصافى حازر بو . لومقى لازمدر .

۹۸ ماده — مفتى و مفتى و كبل نامدرلى بروجه آتى اوصافى حازر اولمقى لازمدر :

- ۱ — حكوم و حقوقى مدنيه و سياسيه دن سا نطا اولمقى و تحت عا كيه ده بولو تامق .
- ۲ — بلغار تيمه سندن اولمقى ، بلغارجه يى تىكلمه و اوقوبوبازمعه بيليكه .
- ۳ — عفيف اولمقى (بوكا داو و على بايد سندن شهادتنامه لازمدر) .
- ۴ — مذهبدارلىرى بيتنده حرمت اعتبار و اعتقادى حازر بولومقى . (بو خصوصه داو و جاعت اسلاميه دن شهادتنامه لازمدر .)
- ۵ — علل ساريه و دماغيه بايه معلول كوزه جارا بولمقى ذرجه نقصان الاعضا اولمقى (بو خصوصه دواو و رسبه الطبا سندن شهادتنامه لازمدر .)
- ۶ — اونوز ياتنى اكال اتمش بولومقى .
- ۷ — اجازتنامه يا خود نوا بدين شهادتنامه سى اولمقى .
- ۸ — يا خود باش مفتيلىك دهكى حكمت شرعيه عاليه ايتجان و برمش اولمقى .

- ۱ - اختصار : اشيو نظامنامه لك صرعى الاجير الولديني آئده مأمورينده بولنان مفتي و كبلارى اكر شرا اطلاق موميني حان ابا سطر مأمورين بيلر نده اقبال اولورلر . اوصاف لازمي حان اولورلر قديره اوصاف مذكورين حان ذواته تدريجا تهييل اولورلر .
- ۲ - اختصار : عزت سنه مفتياك و آخى سنه مفتي و كالي ايدلر اشيو مده لك سكرتري قفري سنك احكامندن مستثادر .
- ۹۹ سنه — مفتي و مفتي وكلي نامرئزيريك آئيدكي درس-لرندن امتحان و يرسمى لازمير :

- ۱ - اختصار : امر نامره يوز لهوا امتحان خريج و يرر بو مبلعك
- ۲ - اختصار : امر نامره يوز لهوا امتحان خريج و يرر بو مبلعك
- ۳ - وصايا و فرائض (وراثت ، هبه و وصيت)
- ۴ - مناقبات و مناقرات
- ۵ - اصول حاكمات حقوقيه و شرعيه قوانيندن
- ۶ - اصول كتابت رسيميه و صلك شرعى
- ۱ - اختصار : اثنای امتحانده خارجيه و مذاهب نظار ندين بر صرخص بولنور .
- ۲ - اختصار : امر نامره يوز لهوا امتحان خريج و يرر بو مبلعك
- نصفى امتحان هيئته تقسيم و نصف ديكرى خريجه منقسمه قالير . [*]
- ۱۰۰ ماده — امتحانده موفقيتارينه و قديملى بنه كوره مقبيل اوج و مفتي و كبلارى اكي صنف اعتبار اولوب بو تقسيمايه كوره هر سنه خارجهيه و مذاهب نظارنى بودجه ندين مختص اولان معائنى آلير .
- ۱۰۱ ماده — اولجه خارجهيه و مذاهب نظار ندين اذن ليدن مفتي و مفتي و كبلارى كسدى قضارى داخنده دوره چيقاميه بخيرى كي بلبا . رستان حدودى خارجهيه كيدم نزل . اذن ، اسباب موميه ارائده اولورلر قى باش مفتياك واسطه سيه استدا اولنور .

[*] اشيو نظامنامه به مربوط علاوه به مراجعت

Забележка I. Мюфтиятъ и мюфтийскитъ намѣстници, които настоящи уставъ завери на служба, запазватъ своитъ постове и за напредъ, ако отговарятъ на условията, предвидени въ п. 1 — 7 акъчичелно на настоящия гарарифъ. Въ прогваенъ случаи, тѣ се замѣстватъ постепенно съ подлежащи лица.

Забележка II. Мюфтиятъ, които съ служили най-малко 4 години, и мюфтийски намѣстници, които съ служили 6 години, се освобождатъ отъ изпита, предвиденъ въ § 98, л. 8.

§ 99. Кандидатитъ за катити и мюфтийски намѣстници, трябва да издържатъ писменъ изпитъ по следнитъ предмети.

- 1) по Дюгърь;
- 2) по Медресе (гражданско право);
- 3) по Медресе Феранизъ (законъ за наследството, дарианитъ и завещанята);
- 4) по Мюнакехатъ ве Муфарекаатъ (законъ за брака и развода);
- 5) по същественитъ правила по гражданското и шериятско самоуправоводство;
- 6) по Усули-Китаби Ресмие и Сакки-Шери (официална кореспонденция и шериятски актове и книжа).

Забележка I. При произвеждане на изпита присъжествува и делегатъ на Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията.

Забележка II. Всѣки кандидатъ внася, заедно съ заявлението си за изпитъ, 100 л. изпитна такса, половината отъ която се разпредѣля между членовецъ отъ изпитната комисия, а другата половина остава въ полза на държавното скарвнище *).

§ 100. Мюфтиятъ се делятъ на три класа, а мюфтийскитъ намѣстници на два — по старшинство на служба и показанъ при изпита успѣхъ; споредъ това, тѣ получаватъ заплатата, каквато се предвижда ежегодно въ бюджета на Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията.

§ 101. Мюфтиятъ и мюфтийскитъ намѣстници не могатъ да предприематъ обиколки въ своя районъ, или да излизатъ вънъ отъ предѣлитъ на България, безъ предварително разрешение на Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията. Разрѣшенето се поисква чрезъ Главния Мюфтия съ мотивиранъ рапортъ.

* Притурката къмъ настоящия уставъ гледай.

§ 102. Мюфтийт и мюфтийскит намѣстници се уволнават съ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията по решение на административния съветъ при министерството, съгласно закона за чиновничитъ по гражданското ведомство. Като членъ на административния съветъ, съ съществеленъ гласъ, присъствува и единъ делегатъ на Главното Мюфтийство.

§ 103. По каквито и да било въпроси, мюфтийт и мюфтийскитъ намѣстници не могатъ въ качеството си на длъжностни лица, да се сношаватъ съ чуждестранни публични учреждения и служебни лица въ или вънъ отъ България, освенъ посредствомъ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията — за чужбина и окръжнитъ управления — за вътрешността на България.

§ 104. Мюфтинт се сношаватъ направо съ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията и съ Главното Мюфтийство, а съ другитъ окръжни или околийски власти чрезъ окръжнитъ управители или околийски началници. Мюфтийскитъ намѣстници се сношаватъ съ надлежния мюфтия, окръжния управителъ или околийския началникъ.

§ 105. Мюфтинт и мюфтийскитъ намѣстници издаватъ позволителни за вѣнчаване (изиннаме) на основание на поменатото въ § 83 свидетѣлство, срещу такси, опредѣлени съ законъ отъ Финансовото Министерство, въ полза на Държавното Сѣкровище, като същевременно се внесатъ по 20 л. за първо и 10 л. за второ венчило, въ полза на Фонда за построяване и издръжане на духовно училище "Нювабъ".¹⁾

§ 106. Мюфтинт и мюфтийскитъ намѣстници могатъ да издаватъ документи само по шериатски дѣла и то на основание законно обгребовано завляение.

§ 107. Мюфтиствата и мюфтийскитъ намѣстничества иматъ печатъ и бланки, съ държавенъ гербъ и надпись на български и турски: "Мюфтийство (или мюфтийско намѣстничество) въ гр. ...."

б) Канцелария при мюфтиствата и мюфтийскитъ намѣстничества.

§ 108. Книгитъ, кореспонденцията и финансовитъ дѣла

¹⁾ Гледай приурката къмъ настоящия устав.

۱۰۲ ماده — مفتی و مکاتیبی خارجیہ و مذاہب نظارتی زندہ یونانی تحقیق احوان مہمورین قومیسوینک مامورین ملککہ نظامنامہسی موجیبجہ اتحاد ایدہجک قرار اوزرینہ تاثر طر فندن عزال اولیورل . یو قومیسویندہ ایلکنز استشارہ رأیی حاجی اولیورق باش مفتیککنکدہبر سرخص یولیورل .

۱۰۳ ماده — مفتی و مفتی وکیلاری جائز اولیورق صفت مامورینیکہ بلغارستان داخاندہ و خارجہ دواثر اجنبیہ و مامورین اجنبیہ ایلہ و خارجہ بانکن خارجیہ و مذاہب نظارتی واسطہسبلہ داخاندہ عملی متصرفی واسطہسبلہ مناسباندہ یولہ یلیورل .

۱۰۴ ماده — مفتیلر خارجیہ و مذاہب نظارتی و باش مفتیککہ دوغریدن و دیگر سنجاکی و قضا دواثرلہ متصرفنر و قضا قائممقاملری واسطہسبلہ عمارات و مناسباندہ یولتورل . مفتی وکیلاری عملی متشلیکی و متصرفی یاخود قضا قائممقامانی ایلہ مناسبات و عماراندہ یولتورل .

۱۰۵ ماده — مفتی و مفتی وکیلاری ۸۳ نجی مادہدہ کوستریلر نهادینا مہراوزرینہ اذنامہ اعطا ایدرلر . یو اذنامہلرندن خزینہ منفعنہ مالیہ نظارتیجہ تمیین اولتان خرج و مکتب نواب انشا و ادارہسی ایچوندہ باکی اذنامہلرندن بکری ییلردن اوز لہوا اخذ ایدرلر . [ ]

۱۰۶ ماده — مفتی و مفتی وکیلاری بروجب قانون پول الصاق اولیش استانتارلہ شرعی معاملاتہ دواثر اولراق ورہ یلیورل .

۱۰۷ ماده — مفتی و مفتی وکانلیرنیک طنرالی بلغارجہ و تورکیہ یازیلی مہر رسسی و فیرمالی کانڈلری اولورد .

ایکسی فصل

مفتی و مفتی وکانلیرنیک قلم اولطاری

۱۰۸ ماده — مفتی و کانلیرنیک کافہ اولراق ، حسابات و

[ ] اشیو نامہ ایسانامہ بہ مربوط علاوہ بہ مراجعت

на муфтийствата и муфтийските намѣстничества се водять отъ канцелария, съгласно се най-малко отъ секретарь-касиеръ, катѣтъ по шериатските дѣла и разсильенъ.

Забележка. Въ случаето на мюлю или муфтийски намѣстникъ шериатските дѣла се водять отъ шериатския катѣдѣнъ.

§ 109. Муфтийствата и муфтийските намѣстничества водять:

1) главно прилого-разходна книга, 2) квантационна книга, 3) касовъ дневникъ, 4) инвентарна книга, 5) изходящъ и входящъ, 6) рецестуръ за иляки, хаджети и касами и 7) рецестуръ за влисане актовъ по гражданското състояние.

Книгитѣ, упоменати въ п. 1, 2 и 4, имъ се изпращать пронумеровани, прошнуровани, и подпечатани отъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията.

§ 110. Секретарь-касиеритѣ при муфтийствата и муфтийските намѣстничества трѣбва да притежавать ценза на общински секретарь-фирмици. Тѣ представлявають гаранция въ Министерството на Финанситѣ, посредствомъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията, съгласно Закона за гаранцитѣ на чиновницитѣ.

Гаранцията се освобождава съгласно сжщия законъ.

§ 111. За издръжка на канцелеритѣ и на персонала при муфтийствата и муфтийските намѣстничества Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията предвижда ежегодно въ своя бюджетъ нужнитѣ за тая цель суми.

§ 112. Въ края на всѣми месець секретарь-касиеритѣ сж длжжени да внасятъ месечнитѣ приходи на муфтийствата и муфтийските намѣстничества въ мѣстнитѣ клонове на Българската Народна Банка. Приходите се внасятъ въ полза на Държавното Съхранение съ вносни листовѣ: въ два екземпляра, единия отъ които се задържа въ Банката, а другиятъ остава въ муфтийството; завѣренъ преписъ отъ него, вседно съ ведомость за вида на прихода, се изпраща въ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията за сведение.

بخاری از آن کتاب صندوق امینی، شرعیہ کاری، مختصر دن منشیک قاری
اوطه سنده نظیر اونوزور .

خطاری : منشی و منشی و کتلرینت غیبو بنده . مورد شرعیہ ، نامہ
معاملات شرعیہ کاتی غیر فہدن اجرا اونوزور .

۱۰۹ ماده — منشی و منشی و کاتلر ندہ آئینہ سجات و دفاتر طوبیہ
چندر :

۱ — اساس و اربات صرفیات دفتری .

۲ — مقبوض دفتری .

۳ — قاصہ ، مہیہ دفتری .

۴ — دہر پاش دفتری (اشیا)

۵ — موردوات مرسولات دفتری .

۶ — حجج ، اعلانیات و قسام سجلی .

۷ — نواریات مذاکات و فیات سجلی .

۸ — دفترنوں ۱ — ۲ و درنجیل خارجیہ و مذاہب نظار سندن باغلی و

مخوم اولوق کوندر یار .

۱۰ ماده — منشی و منشی و کاتلری کاتب صندوق امینلری ، کاتب

مخصیذارینک [ ] جائز بولدینی صفی جائز بولہ چندر . بونلر مامور
دین کینات نظامنا ، ہی موجدیجہ خارجیہ نظارتی واسطہ سبہ مالہ
نظارتنہ کینالرینی تقدیم ایدلر . کینالرنک اناہہ سی بنہ مذکور قانون
موجدیجہ اجرا اولوزور .

۱۱ ماده — منشاک و منشی و کاتلری دائرہ مصارف و مامورین
میانی ایجون خارجیہ و مذاہب نظارتی بودجہ سنده مر سندن بر مبلغ
مخصیص ایدر .

۱۲ ماده — کاتب صندوق امینلری مرآمی منشی و منشی و کاتلری واردا

[ ] بوندن اوبدیشینہ مخصیذار سقرہ تاروری مقصوددر . متبحر

Забележка I. Сумиѣт, събрани въ полза на фонда за духовното училище "Новабаъ", се внасят по същия редъ въ Българската Народна Банка, като завършения прѣписъ съ ведомостта за тѣхъ се изпраща въ Главното Мюфтиство.

Забележка II. За всѣко заявление, подадено въ шериятския съдъ, се взема по единъ левъ повече, въ полза на училището "Новабаъ". Въ полза на същото училище се взема и една такса въ повече отъ всѣки документъ, издаденъ отъ шериятския съдъ. Тѣзи суми се внасят въ полза на фонда на въпросното училище по реда, посоченъ въ забележка I на този §.

ГЛАВА VI.

а) Главно Мюфтигьство.

§ 113. Главниятъ Мюфтия е духовенъ представителъ на мюсюлманското въризловедание въ Царството и има сѣдалището си въ Ссфия. Той се сношава съ всички ведомства и власти чрезъ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията, на което е направо под иненъ.

§ 114. Главниятъ Мюфтия се избира отъ мюфтигьтъ и мюфтиискитъ наемътници всѣки петъ години. Изборгьтъ се произвежда подъ надзора на Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията по посочения по-долу начинъ.

§ 115. Кандидати за поста Главенъ Мюфтия могатъ да бъдатъ на мюфтигьтъ, както и всички други лица, които отговарятъ на условията, предвидени въ § 98 на тоя уставъ, безъ забележитъ.

§ 116. Кандидатгьтъ за поста Главенъ Мюфтия подаватъ заявленията си, придружени съ всички нуждни документи, въ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията най-късно 15 дни преди избора.

Министерството, следъ като улсбри и прегледа кандидатуритъ, изработва листа на кандидатитъ, измеждъ които се избира Главния Мюфтия.

§ 117. Въ опредѣленъ съ заповѣдъ по Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията день мюфтигьтъ и мюфтиискитъ наемътници се семазватъ въ столицата, за да произведатъ избора.

На избора, като представителъ на Правителството, присъствува началникгьтъ на въризловѣдния отаѣлъ, придруженъ отъ съответния инспекторъ.

схъ изреченъ отъ Мюфтията, се внасятъ по същия редъ въ Българската Народна Банка, като завършения прѣписъ съ ведомостта за тѣхъ се изпраща въ Главното Мюфтиство.

Забележка I. За всѣко заявление, подадено въ шериятския съдъ, се взема по единъ левъ повече, въ полза на училището "Новабаъ". Въ полза на същото училище се взема и една такса въ повече отъ всѣки документъ, издаденъ отъ шериятския съдъ. Тѣзи суми се внасят въ полза на фонда на въпросното училище по реда, посоченъ въ забележка I на този §.

ГЛАВА VI.

а) Главно Мюфтигьство.

§ 113. Главниятъ Мюфтия е духовенъ представителъ на мюсюлманското въризловедание въ Царството и има сѣдалището си въ Ссфия. Той се сношава съ всички ведомства и власти чрезъ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията, на което е направо под иненъ.

§ 114. Главниятъ Мюфтия се избира отъ мюфтигьтъ и мюфтиискитъ наемътници всѣки петъ години. Изборгьтъ се произвежда подъ надзора на Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията по посочения по-долу начинъ.

§ 115. Кандидати за поста Главенъ Мюфтия могатъ да бъдатъ на мюфтигьтъ, както и всички други лица, които отговарятъ на условията, предвидени въ § 98 на тоя уставъ, безъ забележитъ.

§ 116. Кандидатгьтъ за поста Главенъ Мюфтия подаватъ заявленията си, придружени съ всички нуждни документи, въ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията най-късно 15 дни преди избора.

Министерството, следъ като улсбри и прегледа кандидатуритъ, изработва листа на кандидатитъ, измеждъ които се избира Главния Мюфтия.

§ 117. Въ опредѣленъ съ заповѣдъ по Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията день мюфтигьтъ и мюфтиискитъ наемътници се семазватъ въ столицата, за да произведатъ избора.

На избора, като представителъ на Правителството, присъствува началникгьтъ на въризловѣдния отаѣлъ, придруженъ отъ съответния инспекторъ.

۱۱۶

اولنور . انتخابہ خارجیہ و مذاہب نظارتیندن مرخص اولنورق مذاہب مدیریت مہینده منشاہ برابر حاضر بولنور .

۱۱۸ ماده — انتخاب آیدہکی اوزره اجرا اولنور :
منتخب متن و مفتی کباری انتخابی رؤیت و ادارہ ایچون بیلنندن بر رئیس ایکی اعضا انتخاب ایدرلر . انتخاب خفی و شخصی در . هر منتخب بیلننه نامزدلردن بر تنگ اسمعی بازار . ایکی تدقیق اعضای طرفندن بو تون منتخبلرک حضور نده بیلنر معاينه و تعداد اولندقدن صورکرا رئیس تعداد جدولی موجینجه نامزدلردن هر بر تنگ قاجار رای آیدقلری اعلان ایدر . انتخاب پروتوقولی و تعداد جدولی انتخاب هیئتی و حکومت سرخساری طرفندن امضاولندقدن صورکرا لاجل التدقیق خارجیہ و مذاہب نظارتینہ تقدم اولنور .

۱۱۹ ماده — انتخابہ مفتی و مفتی کبارلر تنگ ثنائی حاضر بولنور . سه انتخاب اصول و قانون داروسنده اجرا اولنور عد اولنور .

۱۲۰ ماده — خارجیہ و مذاہب نظارتی الیزادہ رای قازانان منتخب اعلان ایدر نامامور تنگ اراده جاری ایله تدقیق ایچون لازم کلن معاملہ بی یالار .

۱۲۱ ماده — منشور و مراسمہ اعطاسی ایچون خارجیہ و مذاہب نظارتی انتخاب و تصدیق مقام مشیختینہ بی اخبار ایدر .

۱۲۲ ماده — باش مفتیک وظائفی شولردر :

- ۱- مسانان تکلیلات مذہبہ سنک حسن جریانہ نظارت
- ۲- مسانانلرک خیرات و میراثنک رفیقسنہ دینا و اخلافا نالینسنہ تقید .
- ۳- مفتی و مفتی کبارلرینہ و آثار واسطہ سنہ سرزقہ بہ نظارت ایدر .
- ۴- احکام شرعیہ تک تماماً اجرامی ایچون تقید و نصاب اعطال ایدر .
- ۵- مدارسک احتیاج عصرہ کوزہ اصلاح و پروغرا عملی تنگ

توحیدینہ و مکتب نوابک نالینسنہ تقید اناک .

۱۲۳ ماده — اصول داروسنده مادیات تدقیق باش مفتی وظیفہ سی

§ 118. Изборът се извършва по следния редъ:

Избирателитъ, мюфти и мюфтийски намѣстници, избиратъ помежду си единъ председателъ и двама поможници, които ръководятъ и произвеждатъ избора.

Главолодаването е лично и тайно. Всѣки избирателъ трѣбва да впише въ бюлетина си името на едно отъ лицата въ кандидатната листа.

Следъ като се проверятъ и преброятъ бюлетинитъ отъ двама проверители въ присъствието на всички избиратели, председателътъ на бюрото обявява, по колко гласа е получила всѣки единъ отъ кандидатитъ, споредъ преброителния листъ.

Протоколътъ по избора и преброителния листъ, подписани отъ бюрото и правителственитъ делегати, се представятъ въ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданята за прегледъ не.

§ 119. Изборътъ се съставя за законенъ и гедсвенъ, ако въ него сж участвували най-малко $\frac{2}{3}$ отъ мюфтинитъ и мюфтийскитъ намѣстници.

§ 120. Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданята провъзгласява за избранъ кандидата, получилъ най-много гласове и прави потребното за утвърдението му въ длъжността съ Царски Указъ.

§ 121. Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданята съобщава на Шейх-Юл-Исляма за избора и утвърдението въ длъжността на Главния Мюфтия, за да бжде той снабденъ съ нуждитъ меншуръ и мюраселе.

§ 122. Длъжноститъ на Главния Мюфтия сж:

- 1) да бди за правилното и редовно функциониране на мюсюлманската въроизповѣдана организация;
- 2) да се грижи за развитието на благотворителността и за религиозното и нравствено поведигане на паството си;
- 3) да упражнява надзоръ надъ мюфтинитъ и мюфтийскитъ намѣстници и чрезъ тѣхъ на священослужителитъ;
- 4) да бди и дава нествявления за точното изпълнение на шериятскитъ закони, и
- 5) грижи се за подобрието на медресетата, сгласно нуждитъ на сегашното време, за създаване за тѣхъ обща

програма, както и за основаването на духовното училище „Нюваб“.

§ 123. Главният Мюфтия не може да ~~съществува~~ отъ поста си, нито пъкъ да излиза отъ предѣлитъ на Царството безъ редовно разрѣшенъ отъпускъ.

§ 124. Ако се установи, че Главният Мюфтия не изпълнява добросъвестно длъжността си и че съ своитѣ действия нарушава постановленията на тоя уставъ и действащитѣ въ страната закони и правилници, Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията разпоредва за уволнението му и за съзвването на мюфтинтъ и мюфтинскитѣ намѣстници за избране на другъ Главень Мюфтия.

За бележка. Преди да вземе решение за уволнение на Главния Мюфтия, Министерството взима отъ него писмени или устни обяснения по всички точки на обвинението.

§ 125. Главното Мюфтийство има печатъ и бланки съ държавенъ гербъ и надписъ на български и турски: „Главното Мюфтийство въ България — София“.

б) Канцелария на Главното Мюфтийство.

§ 126. Книгитѣ, кореспонденцията и финансовитѣ дѣла на Главното Мюфтийство се водятъ отъ канцелария, състояща се отъ: а) наибинъ, б) началникъ на канцеларията, в) секретаръ по шериатскитѣ дѣла, г) архиваръ-регистраторъ, д) писаръ и разсилни.

Сумнитъ за издръжка на тоя персоналъ се предвиждатъ ежегодно въ бюджета на Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията.

§ 127. Началникътъ на канцеларията изпълнява и касовата служба на Главното Мюфтийство, за което представлява надежната гаранция, съгласно закона за гаранциитѣ. Той получава цѣлата кореспонденция на Главното Мюфтийство и е отговоренъ за правилния ходъ на работитѣ въ канцеларията. Сжиятъ пази печата на Главното Мюфтийство.

§ 128. Главното Мюфтийство трѣбва да събира, за смѣтка на Държавното Сѣкровище следнитѣ приходи:

- 1) такси отъ заѣзди на свидетелства, преводи и пр.;

панденъ Ариѣмбегичи кѣи бағарстанъ харѣнде چیقانъ .

۱۲۴ ماده — اکثر باش مفتی وظیفه منی حسن دتہ اجرا انجیر و مناب

ملایبہ بو نظامنامه احکامی و قوانین و نظامات سریمیهی اخلال ایدرسه

خارجیه و مذاعب نظامتی طرفندن عزرا اولدنری .یکر باش مفتی انتخاب

اولحق اولزوره مفتی و مفتی و کتیری دعوت اولدور .

اخلاص : باش مذنبک عزراي تقریر انجیردن اول خارجه و مذاعب

نظامتی اتمام اولدیردی مسائل خفته کندیستندن منضال تحسیرتی و احوذ

شغای اینها حات طلب ایدر .

۱۲۵ ماده — باش مذنبک ان شعرا باغدرجه و تور (باغارستان

باش مذنبکی) یزینی مهر رسیسی و قیرمئی کاغدی واردر .

ایکدنش فصل

باش مذنبک قلم اولطه سی

۱۲۶ ماده — باش مذنبک اوراتی . مختاریات و محاسبانی قراوخه

ستنده تنظیم اولدور . قراوطه سی : ۱ - نایب - ۲ - دازه مدیری -

۳ - شرعیه باش کاهی - ۴ - اوراتی ماموری - ۵ - کاتب و خدمتندن

تشکل ایدر .

بو مامور سناک زماناتی مرسته خارجیه و مذاعب نظامتی بودجه ستده

کوسریان تحسینا مدن اعطا اولدور .

۱۲۷ ماده — دازه مدیری باش مذنبک صدق امینلیک و نظیفه سبده

کلف اولوب بو خصوصده کفالت نظامنامه سی و حیجیه کفالت اعطاء ایدر .

و باش مذنبک مختاریات اوراتی قبول ایدر و قراوطه سی ماملات سناک اعطاء

مندن مسئولدر و باش مذنبک مهر رسمیته عاظه ایدر .

۱۲۸ ماده — باش مذنبک خزانه حسابنه آیدمکی وارداتی تحصیل

ایتمی لازمدر :

- ۱ - شهادنامه تصدیقی ، ترجمه و سایر حاصلاتی .

مناظره‌های من حکمه شرعیه در رؤیت اولیائے حق دعوت انبیا انسانی رؤیتده
 طلب ایدیه‌بیلیرسه‌ده بو آنجی قیل‌اشکم او‌ایه‌بیلیر .
 ۱۲۴ ماده — هر منقی و منقی‌و کاندیده بر بدایت حکمه‌شرعیه‌سی وارد .
 ۱۳۵ ماده — بدایت حکمه‌شرعیه‌ری حکم منفرد اصولنده حکمه
 نوزد . بو‌نژده حکم منقی و منقی و کلالری‌در .
 ۱۳۶ ماده — حکم‌ایندایه دایره‌قضامی نك منقی و یا منقر و کابلینک
 دایره‌ماموریتنه منحصر‌در .
 ۱۳۷ ماده — بانکارستان‌خارجی‌داخلنده اوج استدیان حکمه‌شرعیه‌سی
 بولنوز . بولنوز صوبه ، روسجق ، قلمبه‌ده‌در .
 ۱۳۸ ماده — استدیان حکمه‌شرعیه‌ری‌نده حکم‌منقر‌داصول‌جاری‌در .
 بو حکمه‌ری‌ک حکم‌ری باش‌منشیک‌ک رایبی و خارجیه و مذاهب‌انظار‌تیک
 عمرضیاه بازار‌جاری منقی‌نمزدری مایندن انتخاب و تعیین اولنوز .
 ۱۳۹ ماده — حکم‌شرعی‌استدیان‌ری‌بو حکم‌ان‌شرح برسرعیه‌کاجی ، بر
 کاتب‌صندق‌امینی و بر خدمت‌منشیک‌در . بولنوز دایره‌مصارفی و مامورین
 معاشی‌ایچون‌خارجیه و مذاهب‌انظاری‌بودجه‌سندنه‌بر مبلغ‌تخصیص‌ایدز .
 ۱۴۰ ماده — دیوان عالی‌شروعی باش‌منشیک‌کده انعقاد‌ایدز . بو
 عیضاط هیئت اولوب اوج‌داندن شکل‌ایدز که بو مبادیه باش‌منقی‌داخل
 اولوب ریاست‌کندیرینه عیولدر .
 و ایکی‌اعضای‌ایسه ۳۸ نجی ماده‌کده اصول‌اوزره تعیین اولنوز .
 اختصار : باش‌منشیک‌کییو‌تایمه اکر نایب‌اوصافی‌لازم‌بی‌حاضر‌ایسه
 مجلسه ریاست‌ایدز عکسی‌تقدیرده اعشارتیک‌ک قدیمی‌سی ریاست‌ایدز
 نایب‌هیئتی‌انجام‌ایدز .
 ۱۴۱ ماده — دیوان‌عالی‌شروعی‌نمزدری ۹۸ نجی ماده‌کده اوصاف‌دن
 مبدعا حقوق‌تخصیص‌ایده جان‌بولنجی‌لازم‌در .
 اختصار : حقوق‌تخصیصی‌اولان‌نمزد ظهور‌ایدنجیه‌قدر ۹۸ نجی ماده‌ک
 زنجی و ایک‌ده‌قی‌فقر‌سندده اوصافی‌حاضر اولانلر اعضا اولایبیلیر .

и следъ като последниятъ е заточналъ разглеждането на
 иска, обаче не и следъ постановяване решение по спора.
 § 134. При всѣмъ мюфтийство или мюфтийско намѣ-
 стничество има единъ първостепененъ духовенъ съдъ.
 § 135. Първостепеннитъ духовни съдилища сж едно-
 лични. Съдия при тѣхъ е мюфтията или мюфтийскиятъ на-
 мѣстникъ.
 § 136. Ведомството на първостепеннитъ духовни съди-
 лища се ограничаватъ върху съдебни участъци, спадащи въ
 района на мюфтийството или мюфтийското намѣстничество.
 § 137. Въззивни духовни съдилища за мюсюманитъ въ
 царството има три: въ София, Русе и Пловдивъ.
 § 138. Въззивното духовно съдилище е еднолична власть.
 Съдията въ него се назначава съ царски указъ, по до-
 кладъ отъ Министерството на Външнитъ Работи и на Изпо-
 вѣдчатата, изхужду канцидититъ за мюфтии, следъ из луш-
 ване именито на Главния Мюфтия.
 § 139. Въззивниятъ духовенъ съдъ се състои отъ сж-
 дия, кяти:бъ по шерияскитъ дѣла, секретарь-касиеръ и раз-
 сийненъ.
 За издръжка на канцеларнитъ и на персонала при тѣзи
 съдилища, Министерството на Външнитъ Работи и на Из-
 повѣдчатата предвижда ежегодно въ своя бюджетъ нуждитъ
 за цѣльта суми.
 § 140. Въшниятъ Духовенъ Съдъ заседава при Главното
 Мюфтийство въ София. Той е легално учреждение. Съ-
 стои се отъ трима души — въ това число и Главния Мюф-
 тия, който по право е и председателъ на съда.
 Двамата членове-съдии при Въшния Духовенъ Съдъ се
 назначаваатъ по реда, указанъ въ § 138.
 Забележка. Когато Главниятъ Мюфтия отсъствува по
 законни причини, съдътъ се председателствува отъ наюнба,
 ако той притежава нужния членъ; въ проливенъ случай,
 председателствува старшия членъ-съдия, а наюнба дѣсплва
 съда.
 § 141. Кандидатитъ за съдии при Въшния Духовенъ Съдъ
 освенъ качествата и условията, предвидени въ § 98 трѣбва
 да притежаватъ и юридическо образование.

۱۴۲ مده — دیوان عالی شریعتی معتمدت حقوقیه و سنا رویہ زائد ممالک اسلامیہ اور ق امور ق باش مفتیہک مأموری طر ذریعہ تنظیمی امور .
 ۱۴۳ مده — دیوان عالی شریعی و استنباطی طغرانی تورکجه و بلغاریجه یازیلی مسهر رسمیتی و قیاماتی کاغذی و یازدی .
 ۱۴۴ مده — محاکم شریعیہ ابتدائیہ و استنباطیہ دیوانی اساساً رؤیت و فصل ایدرلر . دیوان عالی شریعی ایبه دیوانی اصولی محاکم دارهستنده اساساً رؤیت اجیوب قوانین شریعیه تک تماماً تطبیق اولوب اولخدیقی تدقیق ایدر .

اخطار : مفتی و ذللتلردن صادر ایدحق باجه قسح نکاح قرارلری حکمه دیوان عالی، شریعتک تدقیقه تامهدر .
 ۱۴۵ مده — استنباطی حکمه شریعیلری حجج و اعلانی بدایت حکمه شریعیلریه انده اجبه تک اساساً رؤیت و فصله یچورددر .
 ۱۴۶ مده — استنباطی حکمه شریعیلرند طریفدن بری حکمه شریعیہ ابتدایی تک احضار ایتمدی اعلامک عاتکی اقسامی استنباطی اجنس ایبه بالکنز او اقسام رؤیت و فصل اولنور .

۱۴۷ مده — مفتی و مفتی و کاتلرندکی محاکمه اشبه نظامنامه تک متعلق دعوالر و مفتیہک محاکمده دائره قضالریه نکلون ایدن باجه شریعی دعوالرله قضالریه اولان مفتی و کاتلر تک وظیفه و صلاحیتلریه تابع اولیان دعوالر رؤیت و فصل اولنور . [**]
 ۱۴۸ مده — مفتی و کاتلری یوزلی تجاویز ایجان اموال و وراثت دعوالریه مقبیلر بیکه اوایی تجاویز ایجان عینی دعوالری استنباطی اعلی و اعلی مقبیلر اولنور رؤیت و فصل ایدرلر . بر دعوالریه اعلاتی دیوان عالی شریعیه عیب اولنور بیلر . [**]

۱۴۹ مده — محاکم ابتدائیہ تک قطعی اولیان اعلاتی یعنی مفتی ذریه کی قانونله تعدیل اولنور نظر اولنور [**] ذریه کی قانونله تعدیل اولنور نظر اولنور

Забелажка. До повозането на лица съ юридическо образование, кандидатите могат да бъдат тамна, които стгоарят на условията, предвидени въ § 99, забележки I и II, § 142. Дължността и създупроизводството при Висшия Духовенъ Съдъ се води отъ персонала на канцеларията при Главенотъ Мюфтийство.

Заллатитъ не двамата членове-судии: при тоя съдъ, се предвждатъ на бюджета на Министерството на Велишнитъ Работи и на Народназана.

§ 143 Въззивнитъ духовни сждилища и Висшия Духовенъ Съдъ иматъ печата и бланка съ държавенъ гербъ и надписъ на български и турски: „Въззивечъ (висшъ) мюселмански духовенъ съдъ въ .....“

§ 144. Първостепеннитъ и въззивнитъ духовни сждилища разглеждатъ и решаватъ дѣлата по сжщество. Висшиятъ Духовенъ Съдъ не решава дѣлата по сжщество по общия редъ на производството, но наблюдава за точното изпълнение на шериятскитъ закони и еднакото им приспособление.

Забелажка. Всички бракоразводни решения на мюфтийтѣ и мюфтийскитъ намѣстници подлежатъ на разглеждане отъ Висшия Духовенъ Съдъ.

§ 145. Въззивнитъ духовни сждилища сж длъжни да решаватъ всеко дѣло по сжщество, безъ да го връщатъ на първостепеннитъ духовни сждилища за ново разглеждане и решаване.

§ 146. Въззивнитъ духовни сждилища разглеждатъ само онези части отъ решенията на първостепеннитъ духовни сждилища, срещу които се е потъжила едната страна.

§ 147. На сжда на мюфтийскитъ намѣстници сж подсждни изброенитъ въ § 132 лични и имуществени дѣла, цената на които не надминава 1000 лева, а на мюфтийския съдъ сж подсждни всички шериятски дѣла, които възникватъ въ неговия районъ, и дѣлата, които не сж подсждни на подчиненитъ му мюфтийски намѣстници.^{*)}

§ 148. Мюфтийскитъ намѣстници решаватъ окончателно всички спорове по имуществени правоотношения и прелирни по наследство, цената на които не надминава 100 лева, а мюфтийтѣ връщатъ сжщото по сжщитъ спорове и прелирни, цената на които не надминава 1000 лева.^{**)}

Решенията по тия дѣла могатъ да се касиратъ направо на Висшия Духовенъ Съдъ.

§ 149. Неокончателнитъ решения на първостепеннитъ

*) Главей приложенето къмъ настоящия уставъ.

**) Главей приложенето къмъ настоящия уставъ.

۳۱

وكانت لبريك موزني من قبل كرك بيلك التي تجاوزنا ايدن ياخود معين قبيخي بو
التيان اعلامان تاريخ حكمتدن اعتبار آراي غر فنده استيناف ايدله بيلير.
غيا بالوان حكمتده مدت استيناف اعلام سورنك يوم بيليندن بدأ ايدر .

۱۴۰ ماده — استيناف عكمة شرعيةري دعوازي اصول عاكانت
حقوقه نك ۶۲۲ نجي ماده سندن بدأ ايدن اصول اوزره بالكر استينافا
رؤيت و فصل ايدر .

۱۴۱ ماده — عاكانت شرعية استينافيه اعلاماتده عاكانت ايدله نيه نك
اعلامانك نقض و ياخود تصديق و ياخود هانكي قسميك تصديق و
هانكي نيك نقض اولنديني تاماً بيان اولنده جندز .

۱۴۲ ماده — عاكانت استينافيه شرعية دعوازي فصل ايدن كدن صور كرا
اصول عاكانت حقوقيه قانونك ۱۲۲۵ نجي سده سي موجبنجه اجر اولغني
اوزره اصدار ايدنكي اعلامدن بر صور له برابر دوسه يي عكمة شرعية
ايدله نيه ايدله ايدر .

۱۴۳ ماده — عاكانت ايدله نيه و استينافيه نيك استينافيه تابع اوليان و كسب
قطبنا ايدن حجج و اء دماي اصول عاكانت حقوقيه نك (۷۰۵) نجي ماده
سنده كوسترين اصول اوزره ديوان نالي شرعي طرفندن فسخ اولنه بيلير .

۱۴۴ ماده — ديوان عالي شرعي نقض ايدنكي اعلامي ايدن بيلير
و فصل اولغني اوزره ، اعلامي اصدار ايدن عكمة به الايقين و عيني در رؤيت
بولان ديكر بر عكمة به كوندورر .

۱۴۵ ماده — برا اعلام ايدنكي تميز آ نقض اولندي قن صور كرا عين طرفين
ينه اولكي اوسانفي حالي بولنه روق دعواي مدكور بما ايدنكي برا اعلام اصدار
اولنوب عيني اساسات اوزرته تكرار تميز اولنورسه بو استندا ديوان
عالي شرعي به خارجيه و مناهب نظار سندن مأمور ايدله نك ايكي حاكم
شرعية ديوان نالي شرعي اءخار سندن تشك ايدله نك عيبن عموميه ناليده
رؤيت و تصديق اولنورر .

духовни сѣдлцише, т. е. решенията на мюфтиискитѣ нахѣс-
тници и мюфтиитѣ по искове, цената на които надминава 100
лева за първитѣ и 1000 за вторитѣ, или които не подлежатъ
на оценка, могат да се обжалватъ по възвизвенъ редъ предъ
възвизвитѣ духовни сѣдлцища въ едномесеченъ срокъ отъ
деня на произнесяето на резолюцията, а по задочнитѣ —
отъ деня на съобщението прелъсь отъ решението.

§ 150. Възвизвитѣ духовни сѣдлцища разглеждатъ и
решаватъ дѣлата само по апелъ, по реда указанъ въ чл. 662
и следъ отъ Закона за гражд. сѣдопроизводство.

§ 151. Въ решението на възвизвия духовенъ сѣдъ се
бележи точно: утвърждава ли то или отмѣнява решението
на първостепенния духовенъ сѣдъ, или пъкъ кои части
утвърждава или отмѣнява.

§ 152. Когато постанови решението си, възвизвиятъ ду-
ховенъ сѣдъ връща дѣлото на първостепенния духовенъ
сѣдъ съ прелисъ отъ това решение, за да се приведе въ
изпълнение по реда, указанъ въ чл. 1225 отъ Закона за
Гражданското сѣдопроизводство.

§ 153. Окончателитѣ и вѣзли еъ законна сила реше-
ния и отредѣления на възвизвитѣ духовни сѣдлцища и ре-
шенията и опредѣленията на първостепенния духовенъ сѣдъ
могатъ да бъдатъ отмѣнени отъ Висшия Духовенъ Сѣдъ по
реда указанъ въ чл. 705 отъ Закона за гражданското сѣдо-
производство.

§ 154. Когато се отмѣне обжалженото решение, Висши-
ятъ Духовенъ Сѣдъ връща дѣлото за ново разглеждане и
решаване въ другъ сѣдъ, близъкъ и равенъ по компетен-
тностъ на тоя, който го е разгледалъ по-рано.

§ 155. Когато, подиръ касиранието на едно първо ре-
шение по нѣкое дѣло, второто решение което е постано-
вено по сѣщото дѣло, между сѣщитѣ страни, въ сѣщото
имъ качество, е обжалвано на сѣщитѣ основания, както и
първото, то касационната жалба се разглежда въ общо
събрание, състоеще се отъ Висшия Духовенъ Сѣдъ и двама
духовни сѣдци, констатиранни отъ Министерството на
Въшнитѣ Работи и на Изповѣданията.

۳۳

دخول و مدائمه، مساعده اونلور .

اخطار : لاقال بش سنه مفتي و ياخود لاقال يدي سنه مفتي و كيني بولانديك حاكم شرعيده اجرائي و كالتلرينه مساعده اولدور .

۱۶۳ مده — حاكم شرعيده شفاغ و كالتل حضور حاكمه ايسله يابر و بو ضيحه قيدر اولدور . تحويري و كالتلر ك مفاولات محرم لاكلر تدبير لازمدور .

۱۶۴ مده — رؤيت و فعلل حاكم شرعيه لك صلاحيتي اخانده اولان تقوده متعلق سندلرين مضمونلوي شهودات مع و افاده سيه جرح اولمه مار . فقط بو كهي سندلر حقتده ساخنه كارتق دعواسي اقامه اولنور سه . اسول حاكم كالت حقتويه قانو نلر بو خصوصده ك صريح مواليي احكامنه تطبيقاً اجرائي معمه اولدور .

۱۶۵ مده — طريفين بري و يقينه لك عيتمده اشباه بيان ايدرسه حاكم يقينه لك معيني كير و واقعه مقابله ، خط و خشى تطبيق ، و يقينه باعضا ايدن شهودتي اشباح ايه سين ايدن بريك بركا دائر بر ضبط نامه تنظيم ايدر .

۱۶۶ مده — وصايت دعوالر ائده مفتي و مكاتلي و وصايت قانو نلر صلح حاكمه تحصيل ايتديكي وظائف و مداملاتي اجرايه مجبور دور . (وصايت قانو نامهمي ۱۵۲ نجح مده)

۱۶۷ مده — حاكم شرعيه اولوزر نه نظارت عموميه خارجيه و مذا مبه نظارت نه ائدور . بو نظارت مذا مبه مديوري طريفين مفتلي واسطه سيه اجرا ايدنور . حاكم شرعيه لك مسائل دينيه به عائد امور بلذ مرقابيه سي بش مفتليك ايدنور .

سكزنجي باب

اوقاف

۱۶۸ مده — ابقارستان چاراني داخنده حوايه يانده باجده اوقاف حوايت اسلاميه ائيدن طريفين اداره اولدور . فقط شمدي به قادار

سكيت دуховни сядлища по всьакъвъ родъ шариятски дѣла, Забележка. Допущать се до защита и мюфтийитъ, които сж прослужили най-малко 5 год ни, и мюфтий-скитъ намѣстници, които сж прослужили най-малко 7 години.

§ 163. Ус-ното пълномощно може да се заяви предъ духовния сядъ, и въ тоя случай то се отбелъзва само въ протокола. Писменото пълномощно трѣбва да бжде завѣрено отъ нотариусе.

§ 161. Съдържанието на писменитъ документи по дѣла, подсяджени на мюсюлманскитъ духовни сядлища и относящи се до парични суми, не може да бжде опровергано съ свидетелски покъзнии.

Когато, обаче, противъ положно писмено доказа-елство е поведилната прелирия за подлогъ, въ такъвъ случай се поставя съгласно изричното разпореджидне на закона за Гражданското Сядлопроизводство

§ 165. Въ случай че странатъ заевать съмнение въ истинността на акта, сяддията се удостоверъва въ неговата истинность чрезъ сравнение съ други актове, чрезъ сличавне съ почерка и разпитване на ония свидетели, които сж подписани въ самия актъ и за което съставя протоколъ.

§ 166. По настояническитъ дѣла мюфтийитъ и мюфтий-скитъ намѣстници сж длъжни да изпълняватъ всички длъжности и формалности, които Законътъ на Настояничеството възлага на мировитъ сядии (в. чл. 15) отъ Закона на настояничеството).

§ 167 Общиятъ надзоръ наль мюсюлманскитъ духовни сядлища принадлежи на Министра на Външнитъ Реботи и на Изповѣданията.

Тези надзоръ се упражнава отъ началника на ифройзповѣдения отдѣль, чрезъ съответнитъ инспектори при сядшого министерство.

Контроль то религиснитъ въпроси на д ховнитъ сядлища принадлежи на Главното Мюфтийство.

ГЛАВА VIII.

В а к ж ф и.

§ 168. Рсички общински вакъфи въ Царството се управляватъ отъ настоятелствата на мюсюлманскитъ въро-

§ 173. Всички юридически сдѣлки съ вакѣфитъ, като прехвърляне, придобиване, преименуване по наследство, наемане, замяна и пр. пр., предвидени въ наследитъ за вакѣфитъ въ шерията и минали по установления редъ прѣзъ отдала за вакѣфитъ при Главното Мюфтийство, ставатъ съ предвѣрително разрешение на Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията и влизатъ въ сила, следъ като бѣждатъ утвердени отъ същото Министерство.

§ 174. Когато нѣкой отъ посоченитъ въ § 168 отъ тоя уставъ мютевелия укре, подаде оставка, или бѣжде уволненъ и мютевелията не е нѣкое отъ децата на учредителя на вакѣфа, мютевелийството не се възлага на друго лице, а минава направо подъ управлението на настоятелството.

§ 175. Главниятъ Мюфтия е длъженъ, 6 месеца следъ влизането въ сила на тоя уставъ, да представи въ Министерството на Външнитъ Работи и на Изповѣданията подробенъ списъкъ на всички вакѣфски имоти въ Царството, както и на свещенослужителитъ при джамии и другитъ молитвени докове.

Главниятъ Мюфтия е длъженъ също така да представя въ същото министерство, въ края на всѣко тримесечие, ведомостъ за завещанията и даренията, направени въ полза на джамии и училищата.

§ 176. Отдѣленето за Духовенството и Вакѣфитъ при Главното Мюфтийство се състои отъ: началникъ, счетоводителъ и трика писари. То разпредѣля и урежда свещенослужителскитъ и служителски служби по джамии и други благотворителни учреждения, както и вакѣфскитъ имоти, които сѣ посветени на тия учреждения; провѣрява службитъ, които се съдържатъ въ учредителнитъ актове (вакѣф-наметата), както и ония, които по обичая се възлагатъ на лица, които отговарятъ на ценза; вземайки подъ събралъжение съдържанието на учредителнитъ актове, обичая, голѣмината, мѣстоположението и важността на тия учреждения, разпредѣля длъжноститъ въ тѣхъ и опредѣля броя на лицата, отъ които тѣзи длъжности биха могли да се изпълняватъ; представя мнение по всички формалности на вакѣфитъ, които Главното Мюфтийство трябва да извършва; приготвява и дава нужнитъ улѣтвления по общото и ча-

173. ماده — فراغ ، تفرغ ، استقال [ ] ، اجاز ، استبدال کی توقعہ پائند اصول شرعیہ اور شرعیہ پانچھ معاملات تفرغہ پائش متعلقہ مؤسسات دینیہ و وقفیہ عند آمدن اصولاً اجرائی مقامہن سوکرا غا زوجیہ و مدعیب نظارت تک رخصتہ بقولہ اجرائی رتور و بر معاملات نظارتک تصدیقین صہ کر موقع اجرائیہ قویورور .

174. ماده — تجی ۱۷۸. دودود متکور متولین بری وقت ایڈر ویا استعداد ایڈر یاجور منزل اولیور و متولی اولوز و اقتضای تکسہ تولیت کیسہ بہ استقال ایجوروب دورورون جماعت اولوزسہ کچر .

175. ماده — ایجوو نظارتنامہ تک سرعیتین اتنی آئی سوکرا پائش متقی ، غارستان جزائی داخندہ کی شون اموال و تقریبانہ جوامع و پنچہ مبادیہ تخدمینیک راجورولی خارچہ و مذاعب نظارتہ ارساہہ جیورورور . پائش متقی خارچ ایڈر بردفہ جوامع و مکات نامہ قویورور و یولہ حق وصیت و وجیہ کی توبانک بر جمولی نظارتہ کر دورمک جیورورور .

176. ماده — مؤسسات دینیہ و وقفیہ مدبری بر مدبر بر حسابہ حی اوج کاییدن شکل ایڈر مدیریت جوامع شرعیہ مؤسسات خیرینسا رونی و یولور مشروط املاک و عتاراک وقفیہ یولورک سرزق قوری تصنیف (جهانی) توزیع و تنظیم ایڈر یولورک وقفیہ ایڈر مندراج اولان جهنراہ تماملا تہ جیہ اولولہ کن جهنری و سرزقہ تک اوصاف لازمیہ خار اولوروب اولدیقی تدقیق ایڈر . و جوامع شرعیہ و مؤسسات خیریک وقفیہ تاملرینہ و جسامتارینہ و موقع اعلیئرینہ کورہ جهات مزبورہ خدماتی قاج کیتی طرفندن ایضا اولولہ سیبہ کچی تعیین و اولور قسمه تقریبی ایڈر . اولوق اسلامیه ختمده پائش متعلقکجه پایلمسی لازم کان مقاماتده مطالعہ سی بان ایڈر و قنک جیت عمر میہ و خصوصیه سی ختمده تمامات احضار و اعطا ، و واردات وقفیہ تک مشروط لیرینہ صرف ایدولوب ایدلدیکی تدقیق و تعقیب ایڈر . مدیریت ایضا ایدلدیکی شون مقاماتی خارچہ و مذاعب

[*] اورنا استقال مقصدور . مترجم

نظارت سنجیدگیز . بو دارلرک مدبر و محاسبه جیسی امور دیرلرینه و وقیبه متعلق موارد مذکره کرسنده دیوان تاقی شریعتک اعضای طبعیسیلر .

اخطار : بودا بویه مدبر و محاسبه جی ایچون باش مفتیک طرفین ارنه اولوشن ایکی شکر ایملرله بری خارجی و مذاهب بخاری الخلب و تمین ایدر . ۱۷۷ سده — جاعت اسلامیه ایچمنری باجه اموال اولقاند، ایجار انشائات و تمینیاتی مزایده قانونی موحینه جی ایجا ایدرلر . مزایده مناسقبه ایچرا ایبدیکن صوکر ا جاعت اسلامیه ایچمنری کافه ورتاقی منسوب بولدیانی مفتی ویا مفتی وکالی و اسطه سبه باش مفتیک مؤسسات دینیبه و وقیبه مدبرینه ارسال ایدر .

مدبریت مذکور اوراقی تدقیق ایدرک مطالعه مستی تحریری تقریرله لاجل التصویب دیوان عالی، شرعی، حواله ایدر . کذاک ایچمنر وفتک منقشده سیع و استبدال ایچون برقرار برلرسه بوقرار عملی مفتی ویا مفتی وکیلی طرفین اسباب موحیه، یا نه باش مفتیک مؤسسات دینیبه و وقیبه مدبرینه کوندر بیلر بوقرار باش مفتیکجه تصویب اولورسه استبدال یاخورد مایشک تصدیقی خارجیبه و مذاهب نظار تندن طلب اولور .

۱۷۸ ماده — مؤسسات دینیبه و وقیبه مدبریتده ارفاق عمومیبه صندیقی وارد که بونک حسابانندن محاسبه جی مسؤلدر . مدبریتک مدبر ، محاسبه جی و کلایرینک مصلحتلری و داره معارفاتی بلغارستان داخلدنکی عموم جاعت اسلامیه ایچمنرینک بودجه لرنده واردانک بوزدوانی مدبریت زامنه قید اولوشی صورتیه تسویه اولور .

اخطار : محاسبه جی باش مفتیککجه تمین و خارجیبه و مذاهب نظار . رتندن تصویب اولشان مقدارده کفالت اراز ایدر .

۱۷۹ ماده — مؤسسات دینیبه و وقیبه مدبریتی هرسته کندی بودجه تخی تنظیمه رای تصدیق خارجیبه و مذاهب نظار تنه ارسال ایدر . بودجه دک قضاه واردات هرسته بلغار مل یاتقسته عمومی مسلمان قوندینه

стично полеме ие на вакѣфитѣ и следи за правилното употребление на вакѣфскитѣ приходи. За всичко извършено, то донася въ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията.

Назначавать и счетоводителѣ на това отдѣление съ постоянни членове на Висшия Духовенъ Сѣдъ при Главното Мюфтийство, когато тоя посемедия разписка въпроси отъ духовеча и вакѣфски кереметь.

За бележка. За начелникъ и счетоводителъ на това отдѣление Главното Мюфтийство представлява по двама кандидати, отъ които Министерството назначава по единъ. § 178. Настоятелствата даятъ подъ наемъ, построяватъ и поправятъ съгласно закона за търговетъ, всички вакѣфи. Следъ като се извърши търга, настоятелствата извѣщаватъ чрезъ мюфтиятѣ или мюфтийскитѣ наместничества, дѣлата прелиска въ Главното Мюфтийство. Отдѣление за Духовенство и Вакѣфитѣ, което следъ като разгледа и даде писмено мнѣние си по нея, изпраша я за одобрение на Висшия Духовенъ Сѣдъ при Главното Мюфтийство.

Също така, когато настоятелствата издаватъ постановления, че продажбата или замѣната на единъ вакѣфски имотъ е въ полза на вакѣфа, мѣстния мюфтия или мюфтийски наместникъ, като го придружи съ мотивирано мнѣние изпраша това постановление ие въ Главното Мюфтийство. Отдѣление за Духовенството и Вакѣфитѣ. Ако това постановление се удоби отъ Главното Мюфтийство, последното поиска разрешение отъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията за продаването или замѣната на въпросния вакѣфски имотъ.

§ 178. При отдѣленето, за Духовенството и Вакѣфитѣ има обща вакѣфска каса, за смѣлитѣ на която е отговоренъ счетоводителъ на това отдѣление.

Заплатитѣ на начелникъ, счетоводителъ и писаритѣ на това отдѣление, както и разноснитѣ по канцеларията въ него, се покрѣщатъ отъ приходитѣ на всички други настоятелства въ Царството, съгласно тѣхнитѣ бюджети като отъ приходитѣ на вакѣфитѣ се отсѣпватъ по 10 %.

За бележка. Счетоводителъ представя гаранция, определена отъ Главното Мюфтийство и утвърдена отъ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията.

§ 179. Отдѣлението за „Духовенството и Вакѣфитѣ“ приготвява ежегодно свой бюджетъ, който изпраша за утвърждение въ Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията. Изпращитѣ въ тоя бюджетъ то внася въ Българската Народна Банка въ края на всѣка година за

тудион-олтор . Юрсосуе (محمودمسلمان فونون) ضابطہ و معالجہ تیسویہ کے
 کفایت اور حدت حدہ پانچ اور قدہ پانچ مفتیوںکے فونونکے دیوان عالی مشرعینک
 قوری و غازیوہ و مذاہب نظارتک تصدیق . یو فونونہ عین مقننکارندہ
 فقیر و نیم اسلام تنظیمات مختلف مکاتبہ تحقیق فونون اولتور .

فونون فونون فونون فونون

احکام نامہ

۱۸۰ عدہ — معذرت مشرور و مشرور طیبہ یعنی ترمو اسمہال این مرتوفہ
 ماموریندن کشف بد ایتدیربایر .
 ۱۸۱ عدہ — چیجه و خجائته حکوم اولان مرتوفہ تک عهدہسندہ
 اولان جهت رفع اولتورق یو نظامنامہده کورترین شرانخی حائز دیگر
 ذانہ توجیه اولتور .

فیاخته حکوم اولان خدمه علمیه تک مدت موقوفیتی ختام بولمچه به
 قد وکیل استخدام اولتور . و وظیفه مذکورہ عائداتک نصف و کیه و
 نصف دیگر ایضابه اعطا اولتور .

۱۸۲ ماده — صفت علمیهسنه منافی حر کنندبولنان خدمه علمیه تک
 عهدہسندہ کی جهت رفع اولتور . یونک ایچون عملی مفتی و یا مفتی و کی تحقیقات
 لازمی ای اظا یدرک اسباب موجهه نی پانچ مفتیوںک واسطه سه به غازیوہ و مذاہب
 نظارتہ ارسالایدر . غازیوہ و مذاہب نظارتی متهمدن ایضاحات آلدقن
 صوکر اکر اہانتی محق بولورسه عهدہسندہ کی جهت رفع رفیبه یونی اشو
 نظامنامہده کی اوصافی حائز دیگر بر ذانہ توجیه ایدر .

۱۸۳ ماده — پانچ مفتی ، مفتی ، مفتی و کباری ، حاکم شرعی و
 یو دائرہ زردہ مستخدم باطلہ مامورین و خدمه اشو تعلیماتنامہ احکام
 مخالف حرکتہ بولونقلزبدہ اشو حرکتلرہ دائر جزا قانوننامہسندہ
 صریح بر جزا بوقه مامورین ملکہ نظامنامہسی موجهجه مجازات
 انبایه ایہ تجزیہ اولتور .

بولوری موضح خصوصی تہایاننامہ به نظر اولنہ
 مترجم

сирѣтка на общія мусулманскі дѣла. Когда капиталъ на
 това сдѣлание порасте до степенъ, што да може да
 служи за издръжка на духовни и учители, въ тѣхъ слу-
 чай, оудѣлението, съ разрѣшеніето на Епископъ Духовный
 Свѣдъ при Главното Мюфтийство и отвѣра деине на Муфти-
 стеството на Бунднитѣ Работи и на Нисофиделията, послѣ
 да поддържа известно число мѣсти, мусулманскі дѣла и
 сирѣката въ разни учения.

ПЕДЕТА .

Последни разпоредби .

§ 180. Свещенослужители, които, бѣвъ законни при-
 чини, се не смятатъ въ нерасположеніето на служебни-
 тѣ си дѣла нѣсти, се отстраняватъ отъ служба.

§ 181. На осаденитѣ за разсѣяленія свещенослужи-
 тели се отнема възложенитѣ служби и се даватъ на дру-
 ги лица, както отговарятъ на предвиденитѣ въ тоя уставъ
 условия.

Службитѣ на осаденитѣ за нарушения свещенослужи-
 тели се запазватъ, като рѣководеніето и изпълненіето имъ
 се възлага на тѣхни замѣстници, до като трае затвора на осаж-
 денія за нарушение свещенослужителя. Въ тоя случай, запла-
 тата, която се предвижда за службата, се разпредѣля по на-
 половина между титуляра и замѣстника му въ службата.

§ 182. Отнема се службата на свещенослужителя, който
 върши действия, несъвѣстими съ религиозното му званіе.

Въ тоя случай се прѣви нужното разследване отъ над-
 ленния мюфтия или мюфтийски намѣстникъ и рапорта по
 това се изпраща, чрезъ Главното Мюфтийство, съ мотиви-
 рано мнение, въ Министерството на Външнитѣ Работи и
 Изповѣданията. Последното следъ като получи объясне-
 ніята на провиненото лице и намери обвиненіята противъ
 него основателни, разпорѣжда за отнимането на възложе-
 ната му служба и възлагането ѝ на друго лице, отговарящо
 на условията, съгласно тоя уставъ.

§ 183. За всѣко нарушение на тоя уставъ, за което
 нѣма предвидено наказание въ общія. Наказателенъ За-
 конъ, Главниятъ Мюфтия, мюфтиитѣ и мюфтийскитѣ намѣст-
 ници, сждитѣ, както и чиновницитѣ и служашитѣ при
 тѣхъ, се подлагатъ на дисциплинарно наказание, съгласно
 закона за чиновницитѣ по гражданското ведомство.

§ 184. Помощниците и административни власти сж. длъжни да участват на време в общото съдействие на мюфтинът и мюфтийските наместници и сдѣлать при изпълнение на служебнитѣ имъ права и длъжности.

§ 185. Публични подлиски за събиране на волли по-жертвуванка за религиозни, благотворителни и обществени цели ставатъ съгласно издѣленитѣ правилници и законни и съ прѣдварително разрешение на Министерството на Външнитѣ Работи и на Испазванетоъ.

§ 186. Главниятъ Мюфтия, мюфтинитѣ, мюфтийскитѣ намѣстници и сдѣлать при духовнитѣ сѣдилища, както и служашитѣ при-тѣхъ, иматъ всички права и задължения на български държавни чиновници.

§ 187. Два месеца следъ влизането въ сила на тоя уставъ, се извършватъ избори за вакъфски настоятелства, само за първия предвиденъ отъ устава срокъ.

§ 188. Постройката, откриването и уредбата на духовноучилище „Нювабаъ“ ще стане поособенъ правилникъ.

§ 189. Тоя уставъ влиза въ сила единъ месецъ следъ обнародванетоъ му въ „Държавенъ Вестникъ“ и отмѣнява „временнитѣ правила за духовното управление на мюсюлманитѣ“ и всички други наредби които му противоречатъ.

۱۸۴ ماده — پولیس و ملکیتہ مأمورین مفتی و مفتی و کیتھریہ حکام شریعت و وظیفہ و صلاحیتیں داخلہ اجراء و داخلی مأمورین پر وقت و زیانیہ مبارکت و تسہیلات یافتہ مجبورندہند .

۱۸۵ ماده — خصوصاً مذہبہ، مؤسسات خیرہ و منافع عمومیہ، ایچون علانیاً جمعی اولیہ خارجیہ و مذاہب نظارتین در تحت استحصالی اولتہرق ہو بایدہ قوانین موضوعہ و نظامات سرعیہ بہ توفیق اجراء اولتہرق .

۱۸۶ ماده — باش مفتی، مفتیلر، مفتی و کیتھری و حکام شرعیہ و بولتیک مأمورین دولتک حقوق و وظیفتہ مالکندہند .

۱۸۷ ماده — اشیو نظامتہ ملک سرعیتندن ایچی آی صوکر اتملیاتنامہ کوستریلین برنجی مدتہ قدر وقف قومیسورولری انتخابی اجراء اولتہجندہ .

۱۸۸ ماده — مکتب نوابک انشا و کتاد و تنظیمی بر اتملیاتنامہ الہ نبین اولتہجندہ .

۱۸۹ ماده — اشیو نظامتہ حکومت غرضیہ سابق تاریخ نشرندن بر آی صوکر امری الاجراء اولتہمسلمان ادارتور حائیلرینہ دائر اتملیاتنامہ الہ بو نظامتہ بہ مخالف دیگر اہلجہ اتملیاتلری بدفع ایدر .

ПРИЛОЖЕНИЕ. ЗАКОНЪ

за изменение и допълнение на някои от таксите и берингите, както и за новитакса, събирани въ приходъ надъжавното съкровище, съгласно съзаконитъ по разнитъ ведомства.

Публикуванъ въ Държавенъ Вѣстникъ брой 93 отъ 28 юлий 1924 год.

По Министерството на Външнитъ Работи и на Изложбенията.

Чл 2. Размѣра на такситъ и берингитъ, които се събиратъ въ приходъ на държавното съкровище, съгласно устава за духовното устройство и управление на мюсюлманитъ въ Царството се определятъ, както следва :

- а) за изпитъ на свещенослужителитъ, съгласно лева 400 § 64, ал. 3 отъ сѣщия уставъ
- б) отъ всѣки свещенослужителъ, идържалъ изпита и назначенъ за мюфтия или мюфтийски намѣстникъ, съгласно § 68 отъ сѣщия уставъ 200
- в) за изпитъ на всѣки кандидатъ за мюфтия или мюфтийски намѣстникъ, съгласно § 99, заб. 2 отъ сѣщия уставъ 400
- г) за позволителни за вѣнчаване (изинимета), съгласно § 105 отъ сѣщия уставъ 100
- Забележка 1. Освенъ посоченитъ по-горе приходи въ приходъ на държавното съкровище, мюфтийитъ и мюфтийскитъ намѣстници събиратъ още и предвиденитъ приходи въ чл. чл. 763, 765, 770 и 772 отъ Закона за гражданското създворнозаконство.
- Забележка 2. Отъ послѣднитъ такса за изпитъ по буква "а" и "б" по § 99 ал. отъ всѣма такса на лице сж за възнагрѣждане на изпитната комисия.

УКАЗЪ

№ 105

публикуванъ въ Държавенъ Вѣстникъ, брой 30 отъ 10 май 1924 година.

§ 1-тъ 147 и 148 отъ Устава за духовното устройство и управление на мюсюлманитъ въ Царство България се изменятъ както следва :

- 1) въ § 147 цифрата 1,000 става 10,000;
- 2) въ § 148 цифрата 100 става 1,000 и цифрата 1,000 става 10,000.

Дѣл.

Министъръ на външнитъ работи и на изложбенията
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на финансите
Димитър Вълчановъ

Министъръ на правосудията
Петко Каравелковъ

Министъръ на народното просвѣщеніе
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на земледѣлчеството
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на търговията
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на финансите
Димитър Вълчановъ

Министъръ на правосудията
Петко Каравелковъ

Министъръ на народното просвѣщеніе
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на земледѣлчеството
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на търговията
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на финансите
Димитър Вълчановъ

Министъръ на правосудията
Петко Каравелковъ

Министъръ на народното просвѣщеніе
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на земледѣлчеството
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на търговията
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на финансите
Димитър Вълчановъ

Министъръ на правосудията
Петко Каравелковъ

Министъръ на народното просвѣщеніе
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на земледѣлчеството
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на търговията
Хасанъ Ризванъ

Министъръ на финансите
Димитър Вълчановъ

Министъръ на правосудията
Петко Каравелковъ

Министъръ на народното просвѣщеніе
Хасанъ Ризванъ